

శ్రీ రస్తు

పారిజాతాపహరణము

(నంది తిమ్మనార్యకృతము)

నాగపూడి కుప్పుస్వామయ్యగారు

రచించిన

పరిమళోల్లాస మను వ్యాఖ్యానముతోఁ గూడినది

చెన్నపురి :

ఆంధ్రపత్రికా పబ్లికేషన్స్, బ్రాహ్మరశ్మియందు

ముద్రితము.

1929

N. KUPPUSWAMAYYA B.A.

నాగపూడి కుప్పస్వామయ్య

శ్రీ రస్తు

శ్రీ గణాధిపతయే నమః

శ్రీ శారదాంబాయై నమః

పారిజాతాపహరణ
మహాకావ్యవ్యాఖ్యాన మగు

పరిమళోల్లాసమునకుఁ

బీ రి క

శ్రీ కాంతామణికిఁ సురక్రమముం
బ్రేమంబుతో నియ్య న

స్తోకామర్షముఁ జెంది వగానసమునక
శోకించునత్యాసకే

నాకానీతముఁ బారిజాతనగముం

దానిచ్చి యూరార్చునా

శ్రీ కృష్ణుఁ మునివంద్యఁ బుణ్యచరితుఁ
నేవింతు నశ్రాంతమున్.

1

క. ప్రతిపదవిన్యాసచమ

త్కృతీయుతమై సరసవచసమృగ సంక్షేపాం
చితమై భావోదయరం

జితమై యీకావ్యరమణి చెలువారుఁ గడున్. 2

తే. సరిసకపిమాససాష్టాదశరమృదూక్తి

భరణమై నీరసగ్రంథపఠనమృదిత

మోదనహృదయహృదయసంభూతతాప
హరణ మై పారిజాతాపహరణ మనురు.

3

క. వలికపురపుఁ బలుకులు పలు
కులఁ దేనియ లొలుకఁ జెలుపుకులుకులు దొలుకం
బలుకువెలఁది కఱపిన చిలు
కలపలుకులు నందితిమ్మకవివరుపలుకుల్. 4

సీ. కొమరారు పారిజాతమహీరుహవతంస
కుసుమాళివలపులఁ గొల్ల వెట్టి
పలుకుఁదొయ్యలిముద్దు లొలుకు పపంచికా
కలరవంబులతోడఁ జెలిమిచేసి
శారదాచరణాబిరుజ స్ఫురన్మృజీర
మృదురవంబులతోడ మేల మాడి
యమరాలయంబున నరుదారు నమృతంబు
తియ్యఁదనంబుతో వియ్య ముది

తే. సారభములు గుబాళింప నరనసుభగ
కోమలతయు శ్రావ్యతయును గొమగు మిగు
మదురరసములు చిప్పిల మంజునరణి
నందితిమ్మనపల్కు లానంద మొనఁగు. 5

సీ. సురలలో హరిగూపహరునిచందంబున
నగములలో మేరునగముమాడ్కి
గ్రహములలోన సారసమిత్రుకై వడిఁ
దారలలో సుధాధాముపగిది
నదులలో జాహ్నవీనదియొప్పిదంబునఁ
గవులలో వాల్మీకికవివడువున
రసముల శృంగారరసమువిధంబున
వర్ణంబులను శుక్లవర్ణముగతి.

తే. నిలను నవతారములలోనఁ గృష్ణలీలఁ
దరులలోఁ బారిజాతంబుకరణి భక్త
గణములో నారదునిపోల్కిఁ గావ్యసమితి
నాంధ్రమునఁ బారిజాతాపహరణ మలరు. 6

సీ. ఎమహీనాథుండు భూమిశమణీమాళి
నీరాజితాంగ్రఘ్రిపంకేరుహుండు
ఏపండితవతంసుఁ డిలలోనిపండిత
వ్రాతంబునకుఁ బారిజాతనగము
ఏకవీశ్వరుఁ డిద్ధపాకోద్యదాముక్త
మూల్యదాకావ్యనిర్మాణచణుఁడు
ఏనంద్యచరితుండు శ్రీవేంకటేశ్వర
పాదారవిందై కభజనరతుఁడు.

తే. ఏరసికలోకవద్యుండు పారిజాత
హరణముఖ సత్కృతిస్వామి యై విశాల
శాశ్వతయశంబుచేఁ గ్రాలు జగతిన్బట్టి
కృష్ణరాయని గీర్తింతు నెనఁగుపేర్చి. 7

క. వాసిగ నీకావ్యమునకు
వ్రాసెతి నానేర్పుకొలఁది వ్యాఖ్యానంబున్
భాసిలు నిలం బరిమళో
ల్లాసం బనుపేర రసికులకు ముద మొదవన్. 8

క. తెలిసినవానిని వ్రాసెతిఁ
దెలిసినవని తలఁచి వ్రాసెతిం దెలియక నా
తెలియమిఁ బొలసిన నలుసులఁ
దెలిపెద రని తెలఁతు లెన్న తెలిసినవారిన్. 9

అంధ్రకవితాపారంగతు లగు నన్నయ తిక్కన యెఱ్ఱా పెద్దడ భాస్కరుడు బమ్మెగోపాల మున్నగు కవిసాములు తొలుత నీ భావయందు జనులకు సుత్తిసుధర్మంబు బోధించు పురాణాంబు లేమింతేసి భారతరామాయణభాగవతములను సుప్రసిద్ధ భాష మందుండి యాంధ్రీకరించి లోకాత్మకీర్తినిలము లై యాంధ్రాకాంక్షానకు బరహంపకారంబు చేసి యున్నారు. వారిలో నన్నయ, తిక్కన యెఱ్ఱా పెద్దడ యను మువ్వుగు దేవతలలో హరిహరహిరణ్యగర్భు లనియెను. నూర్తిప్రయముంబోలె గల త్రయం బనం బరగుచు నద్దేవతలు సకలప్రపంచంబున కాధారులై వెలయుకరణీ నాంధ్రభాషప్రపంచంబునకు జీనాధారులై వెలయుచున్నవారు. తద్రచితము లగు భారతసారాంశగ్రంథములే యాంధ్రభాష మాతగొప్పలై యలరారెడు.

అమృతోగ్రంథములు పురాణేతిహాసము లైనను దత్తగర్తలు సంస్కృతిమునందు వాల్మీకివ్యాసులచందంబున నందందు సందర్భములు విశిష్టములైనట్లు కేవలము సంధాయకంబులగు వర్ణనాదులను మనోహరంబుగాఁ జేసియున్నారు. సినపఁ గొండొక కాలమునకుఁ గ్రమంబున మహిషాసురకుఁ గావ్యకైలియం దభిరుచి యొడిసి దద్రుజనాథము వారికాలంబున నుండిన యాంధ్రకవిసాగులగు శ్రీనాథాను యెఱ్ఱా పెద్ద పెరిచిత మగు లక్ష్మీనృసింహపురాణమాగార్చిని ధీమేశ్వరపురాణము కాశీఖండము లోనగు పురాణకథలను గావ్యరీతిని రచించుటయ కాక శృంగారనైమిగము భోజనోజీయము మొదలగు కేవలకావ్యములను వ్రాసిరి.

పదంబుడి సంస్కృతాంధ్రమందు విశేషపాఠత్యంబు గలిగి మహిష్విరుఁ డియ్యుఁ గవీశ్వరుడై సుకవిజాతంబునకుఁ బారిజాతమహిజాతంబై యాంధ్రభోజనం దనఁ గీర్తి గాంచిన కృష్ణదేవరాయ మహారాజకాలంబునఁ కేవలకావ్యకైలిని గ్రంథములు రచించుట యన్నరసాధునకుఁ ప్రీతికరంబను తలంపునఁ గవీశ్వరులు ప్రబంధములను రచియింపఁ దొడంగిరి. అట్టికావ్యము లున్నాని పెద్దనార్యకృతిమగు ముననిత్రము నంద తిమ్మనార్యవెరచితంబగు పారిజాతాపహరణము మున్నగునవి. కృష్ణరాయఁడు మహాకవి యగుచేఁ దానును నాముక్తమాల్యద యను మహాకావ్యమును రచించెను. *

* అముక్తమాల్యద కృష్ణరాయవెరచితము కానోప దనియు దాని నల్లనాని పెద్దనార్యుడో యొండొక మహాకవినో వ్రాసియుండ నోపు ననియుఁ బంజీరులలో నొక వాదము బహుకాలమునుండి నెగడుచున్నది. కాని యకావ్యమునఁ గృష్ణరాయ కృతి మనియే చెప్పబడియుండుటచేఁ దద్రచితము కాదని వాదించువారలే తిమ్మనార్యులు.

ధూర్జటి కాళహస్తిమాహాత్మ్యమును వ్రాసెను. అనంతర మచిరకాలంబుననే రామరాజ భూషణుండు వసుచరిత్రమును బింగళినూరన కళాపూర్ణోదయము ప్రభావతీప్రద్య మ్ము మొదలగు సుత్రమకావ్యములను రచించి పొగడ్డఁ గాంచిరి. వారికిఁ బిమ్మట కవి పుంగవులు గతానుగతిపై యిహ్యుగ్గముననే సంచరించుచుఁ బ్రాయఃకంబుగాఁ గేవల ప్రబంధములనే వ్రాయుచువచ్చిరి. వానింగూర్చి యిచ్చట ముచ్చటించుట యనవసరము.

ఇప్పగిది నాంగ్రభాషయందుఁ బెక్కులు ప్రబంధము లుప్పత్తిల్లినను వానిలోఁ బ్రధానము లనియు సుత్రమోత్రమకావ్యము లనియుఁ బండితు లొక్కరీతిని బేర్కొను నవి మనుచరిత్రము, వసుచరిత్ర, మామక్తమాల్యద, పారిజాతాపహరణము, శృంగార నైషధ మను నీయేమకావ్యములు. ఇవియే తెనుఁగునఁ బంచమహాకావ్యము లనంబడు. కొందఱు శృంగారనైషధమునకు మాటుగాఁ గాఁగింపడమును గొందఱు పాండురంగ మాహాత్మ్యమును మఱికొందఱు రాఘవపాండవీయమును నెన్నుదురు. కాని మొదటి నాలుగుమహాకావ్యములను గూర్చి పండితులలో నభిప్రాయభేదము లేదు.

పారిజాతాపహరణమహాకావ్యమును వ్రాసిన నంది తిమ్మన జీవితాదుల నిండుక వివరించెద. విపులముగాఁ నెలిసికొనఁగోరువా రాంగ్రకవులచరిత్రమువలన నెఱుంగవగు. కృష్ణ దేవరాయలు క్రీస్తుశకము 1509 వ సంవత్సరము మొదలు 1530 వ సంవత్సరమువఱకు రాజ్యముచేసెను గావున నంది తిమ్మకవి యా కాలమున జీవించి యుండె

సోపపత్తికంబుగా సిద్ధాంతీకరింపవలసి యుండు. మనుచరిత్రకై లిని దీనికై లిని బోల్చి పరికింప నీకైలులందుఁ బాలభేదములు గన్పట్టుటచే నది పెద్దనార్యకృతము కానోపదని నిర్ణయముగాఁ జెప్పనచ్చును. కృష్ణరాయ లామక్తమాల్యదయం దనేక గ్రంథములు తాను రచించినట్లు చెప్పికొనియున్నాడు. అతఁడు కవి గానిచోఁ దా వన్నిగ్రంథములు రచించినట్లు లసత్వము వచియించునా. 'కవితాశ్రీలోలుండు,' 'కర్ణకుండలితరసాఖండ కవికావ్య,' 'విద్యాభేలనభోజ,' 'భోజక్షమాపతివిద్యాపరిపాక' యని యల్లసాని పెద్దకవీంద్రుండును, 'గవితాప్రావీణ్యఫణిశ' యని నందితిమ్మకవీశ్వరుండును గృష్ణదేవరాయ మహీనాథుని వినుతించియున్నారు. కావున నతఁడు గొప్పకవివర్యుఁ డనుటకు సందియము లేదు. రచనాతారతమ్యముచే నాముక్తమాల్యద పెద్దనార్యవీరచిత్రము గావని స్పష్టమగుటచేతను నితరు లెవరును దానిని రచించినట్లు ప్రవాదము లేనికారణంబునను గృష్ణరాయండు కవితానిర్మాణవిచక్షణుఁ డని పెద్దనార్యతిమ్మనార్యులు నుడివియుండుటచేతను నాగ్రంథమును దాను రచించినట్లు చెప్పికొని యుండుటచేతను నాముక్తమాల్యదను గృష్ణరాయఁడే రచించె ననుట తెల్లము. ఈవిషయమును నిచ్చట విపులముగాఁ జర్చింపుట యకాండతాండవము.

ననియు నీ కావ్యమును 1516-1520 సంవత్సరముల నడుమ గడియించి యుండనోపు ననియుఁ జరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు.

ఇతఁ డార్వేలనియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. కాళికగోత్రుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. సింగామాశ్వానకును డిమ్మాంబకును బుత్తుఁడు. వలయుమారుత కపింద్రునకు మేనల్లుఁడు. శివభక్తుఁడు. ఈవిషయములను గవియే చెప్పియున్నాఁడు.

నీ, కాళికగోత్రవిఖ్యాతుఁ డాపస్తంబసూత్రుఁ డార్వేలపవిత్రకుఁడు
నందిసింగామాత్యునకును డిమ్మాంబకుఁ దనయుండు సకలవిద్యావివేక
చతురుఁడు మలయుమారుకపింద్రునకు మేనల్లుండు కృష్ణరాయక్షీతీశ
కరుణాసమాలబ్ధసునదశురంతయాన సహోగ్రహోపసన్మానయుతుఁడు
తే, తిమ్మయార్యుండు శివపరాధీనమతి యహోరశిచగురశిష్యుండు పారిజాత
హరణ మనుకావ్య మొనరించె సంప్రభాష నాదివాకరతారామధాకరముగ.

పారిజాతాపహరణము 5-106.

నందితిమ్మకవికి ముక్కుతిమ్మనయని యొకనామాంతరము గుప్రసిద్ధమై నాడుక
లోనున్నది. దానికిఁ గారణ మక్కవించుటచు చక్క నెనవితామితిముక్కును వర్ణించి
కా, నానానానవితానవాసల నానందించుసారంగ మే

లా న న్నొల్లదటంచు గంధఫల బహ్మకందపంబంది యో

షానాసాకృతిఁ బూని సర్వసుమనస్సారభ్యసంవాసి యై

పూనెంబేక్షణమాలికామధుకరీపుంజంబు లిర్యంకలక్ష.

అనుపద్యమును జెప్పఁగా దానిచమత్కారముంగాంచి రామరాజభూషణుఁడు తననను
చరిత్రమునందుఁ జేర్చుకొనెననియు దీనిచే ముక్కుతిమ్మనయనుజేరుగలిగె ననియు నొక
ప్రవాదము గలదు. కాని యది విశ్వాసార్హముగాదు. శైవద్యమువైతివలననే యది
నందితిమ్మనది కా దనియు రామరాజభూషణకృతమే యనియుఁ చెల్లం బయ్యెను.
ముక్కు పొడుగుగా నుండుటచే నీజేరు గలిగెనని కొందఁ అందురు. ఇదియే నిజము గా
నోపునని తోచెడు. కారణ మెయ్యదియైనను నిక్కవినంద్రునకు ముక్కుతిమ్మన యను
ప్రసిద్ధనామము గలుగుట నిక్కము. 'ముక్కుతిమ్మనార్యముద్దపల్ల' అను ప్రాచీన
పండితపరంపరాగతవచనమే దీనికి నిదర్శనము.

ఇటులే యితఁడు పారిజాతాపహరణమును రచించుట కొకకారణము పెద్దల
నాటినుండి విననయ్యెడు. కృష్ణదేవరాయ లొకరేయి యంతిపురమున నిజకాంత
యగు తిరుమలదేవితో నేకాంతంబున నుండుతటి నాసతి యతినిదనం గొంఁకప్రణ
యాపరాధము గావింపఁగా నమ్మహిపతి కుపితుండై లేచి చని యమ్మగుఁముగంబుఁ

జూరకుండెననియు వారినిరువురిం గలుపుటకై తదీయమిత్రుండును గలిశ్వరుండును బెద్ద వాడునునగు నందతిచ్చున యిమ్మహాకావ్యమును రచియించి యతనికి వినిపింపఁ బ్రభుమా శ్వాసాంతమునఁ గల 'పాటలగంధి...' 'జలజాతాసన...' 'కోపనపదహతి...' 'నను భవదీయ...' అను నీపద్యంబులను విని కృష్ణరాయలు కోపంబు విడనాడి తనపతిం జేరి ఘృణం బుండెననియుఁ జెప్పెదురు.

ఆంగ్రపంసనుహాకావ్యగులలో మనుచరిత్రము, విసుచరిత్ర, మామ క్తమాల్యద, శృంగారనైషధ, మరు నీనాలుగింటికిఁ బండితులు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసి ప్రకటించి యున్నారు. రాఘవపాండవీయము పంచకావ్యములో నొకటి యని యెన్నంబడినను దానికిని బ్రాచీనపండితవ్యాఖ్యానము గలదు కాని యెల్లవారును నాంగ్రపంచమహా కావ్యములలో నొకటి యని యంగీకరించుచుఁ బఠించుచున్న పారిజాతాపహరణమున కేలాకో యిందాఁక నెవ్వరును వ్యాఖ్యానము వ్రాయఁదలంపరైరి. ఇది సుబోధమని తలంచి వ్రాయరైరనినచో సామాన్యముగా నర్థములు వీడనిప్రకరణము లిం దెన్నియో కలవు. ఎవరును దీనికి వ్యాఖ్యానమువ్రాయమికిఁ గారణము నన్ను ధన్యుఁ జేయవలయు ననుతలంపునఁ గాఁబోలు నని తలంచుచున్నాను.

పిన్నలనాటనుండి పారిజాతాపహరణకావ్యముపై నాకు మక్కువ యెక్కువ. ఇమ్మహాకావ్యంబును జమనఁ జదువ దీనిపై నా కభిరుచి నానాఁట మిక్కుట మగుచు నచ్చేను. దీనికిఁ బండితోత్తము రెవ్వరైనను వ్యాఖ్యానము చేయుదురాకో యని పెద్దకాలము తద్దయు నిరీక్షించుచుంటిఁ గాని యొక్కరును జేయరైరి. అంతట దీనికి వ్యాఖ్యానము వ్రాయుతలంపు క్రమంబున నామనంబునఁ బాటమరించి చికిరించుచుండె. ఇట్లు కతిపయకాలంబుననుడు మదీయమిత్రు లగు పలువుగ్రహేరణంబున నల్పజ్ఞాండనగు నే నిప్పనికిఁ గడంగుట తగదని యెడలోఁ దలంపక సాహసంబున నీవ్యాఖ్యానము వ్రాయఁబూని కొండొక కాలంబునకుఁ బూర్తికావించితి.

ఈగ్రంథమునకు ముద్రితాదర్శములు నాలుగేను గలవు కాని వానిలో నుత్తమం బులని నానాదికిఁ దోచినవి రెండు. ఒకటి నల్లారుజమిందారువారగు శ్రీమన్నాగ మహీశ్వరునిచే ననేకాంధ్రగ్రంథములను దొలుదొల్ల బహుశవ్యయప్రయాసములతో నచ్చువేయించి యాంధ్రలోకంబున పుష్పకారంబు చేసిన వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిల ముద్రాక్షరశాలలో దుర్మతి (1861) సంవత్సరంబునం దచ్చు వేయింపఁబడినది. ఇది యనేకాంధ్రగ్రంథపరిశీలనము చేసి శబ్దరత్నాకర మను సకారాదినిఘంటువును రచించి యాంధ్రజనులకు మహోపకృతి గావించిన బహుజనపురి సీతారామాచార్యులవారు పఠించుచుండినపు న్నకము. దీనియందు వారు గావించిన సవరణ లందిందుఁ గలవు. మఱి యొకటి మదీయమిత్రులును బండితోత్తము లని పొగడ్తగాంచినవారును మహా

పాధ్యాయ కలాప్రపూర్ణ బిరుదాంధరులును నగు వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రిలవారి గ్రంథమున ననేకములను సవరణలు గావించి స్వకీయ ముద్రాత్మరశాలలో ముద్రింపించి నది. ఈ రెండాదర్శములలోను నవపాఠము లనేకములు గానంబడినపుడు నింకను బ్రాచీనతాళపత్రలిఖితగ్రంథములు సంపాదింపఁ బ్రయత్నించితిం గాని యొక్కడను నొక్కటియుఁ జిక్కదయ్యె.

కావునఁ బై కనినరెండాదర్శములే నాకాధారము లయ్యెను. ఈరెంటియందును దప్పలని తోచినవానిని నాబుద్ధికి సమంజసమనియుఁ గవిహృదయంబనియు స్ఫురించిన తెఱంగున సాహసించి నవరించితి. ఉన్నపాఠములకుఁ గవిహృదయం బెఱంగి యగ్రవివరణము చేయుట యటులుండఁగా నవపాఠములు కానంబడినపుడు సాధుపాఠనిర్ణయంబు నేయుటయందు గోచరించు కష్టంబంత యని చెప్పవలయునే.

అప్పుది నేను గవిహృదయనిర్ధారణము చేసి కావించినసవరణలను గొన్నింటిని బండితాఖండలులును గీర్తికేఘలును నగు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిలకును మఱికొందఱు విద్వాంసులకును జూప వారెల్లరు నాసవరణలను సమీచినంబు లని యామోదించిరి. ఈసవరణలను (అ) గుఱుతుగల యనుబంధములోఁ దెలిపియున్నాను. ఇంకను పై కనిన యాదర్శములు రెంటును బాతభేదములు గానంబడినపుడు నామనఃగతకు దెన్న యని తోచినపాఠములను స్వీకరించితి. వీనిని (ఆ) గుఱుతుగలయనుబంధములో నూచించియున్నాడను. వీనిలోను నాచేసినసవరణలు కొన్ని గలవు. సంస్కృతివ్యాకరణశాస్త్రసాధ్యముగు పదములు గొన్నింటికి నూత్రసహితముగా రూపనిష్పత్తులు వివరించి వానిని (ఇ) గుఱుతుగల యనుబంధములోఁ దెలిపినాడను. వాని నాయాపద్యముల వ్యాఖ్యానములలోనే లిఖింపరాదా యని కొందఱిడిగిరి. కాని యవి సామాన్యజనులకు నిరుపయోగములై పానకములోఁ బుడకలనలై క్లేశకరంబులై యుండునని తలఁచి యచ్చటచ్చట వివరింపక వానిని దెలియఁగోరువారికై ప్రత్యేకముగా వ్రాసితి.

ఈ వ్యాఖ్యానమునందుఁ జేర్చుకొనఁదగు సంశేషములను (ఈ) గుఱుతు గల యనుబంధములో వివరించితి.

ఈవ్యాఖ్యానము వ్రాయుటయందు నే నవలంబించిన నియమములను వివరించెద.

1. సామాన్యముగా సులభమగుపద్యములకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయకయే సంగమమని నదలితి. (యా. 1-46-1-51.)

2. పద్యములలోను గద్యములలోను సులభము లని నాకుఁ దోచినపదముల కర్థములు వ్రాయనైతి. సమాసముల కర్థము వ్రాయనపుడు వానియందలి సులభపదముల

కును నర్థము వ్రాయవలసివచ్చుటచే వ్రాసితి. అతనికిఁ—ఆనారదమహర్షి కి; చని—పోయి; ఇచ్చి—ఒసఁగి; అప్పుడు—ఆసమయంబున; మగడు—పెనిమిటి; అంభోజేక్షణలు—స్త్రీలు; ఇట్టిపదముల కర్థములు వ్రాయుట స్వీకృత మని నాతలంపు.

3. ప్రాయశ్చిత్తముగా నస్వయంక్రమముననే యర్థవివరణము గావించుచు మూలము నందలికఠినపదములకు సులభపదములతోనే యర్థములు వ్రాసితిని.

4. వర్ణనలు మొదలగు కఠినములగు పట్టులలోఁ బ్రతిపదార్థములను దాత్పర్యము లను విపులముగా వివరించితి.

5. ఎందేని పద్యములలో విశేషాంశములు వక్తవ్యము లని నాకుఁ దోచినవాని నాయాపద్యములవ్యాఖ్యానములకడపట వ్రాసితిని. అట్టిపట్టులలో (వి) యనుగుఱుతు పెట్టఁబడియున్నది.

6. పెక్కుచోటుల నాచేసినయర్థములకు నిఘంటుప్రమాణములను నితరగ్రంథ ప్రమాణములను సుదాహరించితి.

7. ఆయాచోటుల నలంకారములను ధ్వనులు మున్నగువానిని సూచించితింగాని వానిలక్షణములను విద్యార్థు లలంకారకాస్త్రమువలన నెఱుంగఁగల రనుతలంపున లిఖింపక విడిచితి.

8. ఆయాన్యత్తములకు ఛందోలక్షణములు సంగ్రహముగా వివరించితి.

9. అనేకస్థలములలో సంస్కృతగ్రంథములలో నుండి ప్రమాణవచనముల నుదాహరించి యున్నాను. వానికిని దెలుఁగునఁ దాత్పర్యములు వ్రాసినచో సులభముగాఁ దెలియునని కొందఱు నుడివిరి. కాని గ్రంథవిస్తరభయంబుచే వ్రాయనైతి. వానిని జిజ్ఞాసువు లించుకప్రయత్నముతోఁ దెలిసికొనఁగలరు. ఇక్కాలంబునఁ దెలుఁగుచదువు వారికి సంస్కృతభాషాజ్ఞాన మావశ్యకముగాదని కొందఱు దానిదెస ననాదరంబునేయుదురు. వారిమాటలతో నేమికాని యాంధ్రగ్రంథపరిజ్ఞానంబునకు సంస్కృతభాషాజ్ఞాన మత్యంతావశ్యకమని యాగ్రంథములను జదువువారికిని గవిత్వము చేయువారికిని దప్పక గోచరించును. అనేకవిషయములు సంస్కృతగ్రంథములలో నున్నవి కాని తెలుఁగుభాషయందు లేవు. కావున వ్యాఖ్యానమునేయునపుడు సంస్కృతగ్రంథముల నుండి ప్రమాణవాక్యముల నుదాహరింపఁబడియే యుండును. అవి ధారకార్థము లై యుండును.

10. సంస్కృతపక్షీతత్పురుషసమాసముల కర్థములు వ్రాయునపుడు కర్కారమున వచ్చిన పక్షీవిభక్తులకుఁ దెలుఁగున నావిభక్తులతో నర్థము వ్రాసినచోఁ జదువుటకు సాంపుగా నుండ దనుతలంపున నట్టితావులలోఁ దఱుచుగా ద్వివితీయావిభక్తులతోనే యర్థము వ్రాసితి.

ఉదాహరణము:—

తరసాస్వాసన (1-29)—మాంసముయొక్క తినుబుయందు—అని వ్రాసినఁ జను
పుటకు లెస్సగా నుండదను తలంపున మాంసమును తినుబుయందు—అని లిఖించితి.

పఠాదాన (1-95)—పంఢెపుసామును గ్రహించుటయందు;

కుంభిత్రాణ (2-56)—ఏనుగును రక్షించుటయందు;

పృథుకస్వాపక్రియా (2-65)—బిడ్డలను నిద్రపుచ్చు కార్యమునందలి;

జగత్త్రియీనిర్మితి (3-38)—ముల్లోకములకు స్పృశించు కార్యమునందు;

దైత్యవిధ్వంసన (3-41)—రాక్షసులను జంపుటయందు;

కొన్నియెడల పక్షీభక్తితోనే యర్థము వ్రాసితి:—

బలీంద్రనిర్బంధన (2-53)—బలిచక్రవర్తియొక్క చెఱఁజెట్టు కార్యమునందు;

ప్రసూనాసవార్హణ (3-44)—శుష్కపరివృత్తముయొక్క విస్తరించుటయందు;

ఈనియంబులు కొన్నియెడలఁ దప్పియుండును.

మహాపండితసారస్వతౌముండును వ్యాఖ్యానచక్రవర్తియు నగు మల్లి నాథునిగారి
కాలిదాసవిరచితము లగు రఘువంశము, కుమారసంభవము, మేఘసందేశము, (మాఘ
కావ్య మనంబడు) శిశుపాలనాథము, (భారవికృతిం బగు) కిరాతార్జునీయము, (హిందూ
కృత మగు) నైషధము అనునీ మహాకావ్యములకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసి లోకులకుఁ
బరమోపకారము చేసియున్నాఁడు గదా. మల్లి నాథునిమాడ్కి నిరంకుశముగా
వ్యాఖ్యానము వ్రాయఁ దదీయపాదరజంబును బోలనినాఁడోటివానికిఁ దరమా. అయి
నను నప్పండితోత్తముఁ డవలంబించిన పద్ధతిని నేననుసరింపఁబూనితి నని మాత్రము
వాక్రవ్యంగలను. అతని వ్యాఖ్యానములలో నుండి పెక్కు లుదాహృతవివరణలు
నేను గైకొని మదీయవ్యాఖ్యానములలోఁ జేర్చితి.

అతఁడు సులభపదములకును కొన్నిచోటుల నర్థములు వ్రాసెను. కొన్ని సులభ
పదములకుఁ గఠినపదములతో నర్థములు వ్రాసెను. వీని కుదాహరణములు కొన్ని
చూపెద.

కుమారః—బాలకః (రఘువంశము 4-37) అంతం—అవసానం (మేఘసందేశము 2-55)

సురాః—దేవాః (,, 10-35) కంపనేన—అనధూననేన (,, 6-30)

ముదం—అనందం (మాఘకావ్యము) 6-72) గురోః—పురోధనః (కుమారసంభవము 7-81)

కుక్షిః—కుక్షిః (కిరాతార్జునీయము) 4-42) మానస్య—వాగ్మయనవ్రతస్య (నైషధము 3-20)

కృత్తైః—నిర్మితైః (,, 3-1) కంఠం—గ్రీవాం (,, ,)

ఇట్లు వ్రాసేయునికి న్యూనతయని నేను విచియింపను. వ్యాఖ్యానము వ్రాయుభోరణిలో నిట్టివి లిఖింపఁబడుట సహజము. ఇట్టివి మదీయవ్యాఖ్యానమునందును గల వని యెఱింగి మల్ల నాధనూరిని శరణు సొచ్చితి.

ఈ కావ్యమునందలి కథను స్వగ్రహముగా వివరించెద.

శ్రీకృష్ణుఁ డొకనాఁడు రుక్మిణీదేవిగృహంబున నుండఁగా నారదముహూర్తి యప్పు టికి వచ్చి వారిచేఁ బూజితుండై యొకపారిజాతపుష్పమును గృష్ణుని కిచ్చెను. అతఁడు రుక్మిణియింట నున్న కారణంబున దాని నద్దేవి కిచ్చెను. దీని నెఱింగి సత్యభామ యీసుఁడెంచి మగనిపైఁగోపించి నుభయింపుచుండఁగాఁ గృష్ణుఁ డామె ననునయించి యొకపుష్పమునకై నీవు నగవశేప పారిజాతపుష్పమునే నీయింటికిఁ దెచ్చి నాటించెదనని చెప్పఁగా సత్యభామ సంకెంచి కాంక్షునికి మజ్జనాద్యుపచారములు నేయఁదొడంగె. అచ్చు టికి నారదుండును వచ్చిన నందఱును భుజించినపరంపడి నారదునితోఁ గృష్ణుఁడు నర కాసురుం డుపహరించినకుండలముల నదితి కిచ్చుటకై నేను మీవెంటనే యమరావతికి వస్తు నని యింద్రునితోఁ జెప్ప మని పీడ్మొలిపె.

అమ్మఱునాఁడు కృష్ణుఁడు సత్యభామసహితుండై గరుత్మంతు నెక్కి యమరావతికిఁ బోయి దేవేంద్రునిమన్నులను వహిసి సతీయుతుండై నందనోద్భావంబునకుఁ జని కొంతసేపు విహరించి యారేయి కడపి మఱునాఁ డుద్భావవనంబునకుఁ బోయి పారిజాత పుష్పమును బెల్లగించి గరుత్మంతునిపైఁ బెట్టెను. వనపాలకు లాప్యంతాంతము నింద్రునితోఁ జెప్పఁగా నతఁడు తనసేనలతో వచ్చి కృష్ణునితో యుద్ధముచేసి దొడియతినికి శరణాగతుండై యాప్యతుంబును నీవు భూమికిఁ గొనిపోయి నీ యిచ్చకు వచ్చినంతకాలము పెట్టుకొనియుండు మని చెప్పినఁ గృష్ణుఁడు దానిం దెచ్చి సత్యభామయింట నాటించెను.

వెండియు నారదుండు వారికడకువచ్చి సత్యభామతోఁ బూర్వక ప్రతమాను జేయు మని బోధింప నద్దేవి యాన్రతము నాసరించి వ్రతాంగముగా నాకల్పపుష్పమును దన భర్తతోఁ గూడఁ జేర్చి నారదునికే దానమిచ్చి నుజుల నమృతమునివరునివలనఁ గైకొని సకలసుఖంబు లనుభవించెను.

ఈ యుపాఖ్యానము సంస్కృతహరిశంకమునందు 123 మొదలు 140 వఱకుఁ బదియునెనిమిదియధ్యాయములలో విపులముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఆకథనే కైకొని నందితిమ్మకవి పారిజాతాపహరణముచోకావ్యమును వ్రాసెను. మూలగ్రంథములోని చాలభాగముల ననుసరించియే యాకవివరుండు వ్రాసినను తెక్కుచోటులలోఁ గథలను మార్చియు సంక్షేపముచేసియు బొత్తిగా వదలియు లేనివర్ణనాదులను విస్తరించి పెం

చియ భేదములు గావించెను. అతఁ డేల యటు లానర్చెనని యడుగుట యసంగతము. పురాణకథను నితివృత్తముగా గైకొని చమత్కృతికిని రసపుష్టికిని కలయఁ నటులు స్వతంత్రతతోఁ గావ్యములు రచించుచుటయే యుత్తమకవుల సంప్రదాయము. కుమారసంభవము, శిశుపాలవధము మొదలగు మహాకావ్యము లీపదతిసే రచింపఁబడినవి. ప్రాయశఃముగా మహాకవు లుత్తమపురుషుల చరిత్రములనే తమకావ్యముల కితివృత్తము లుగాఁ గైకొందురు. మనకవి పురుషోత్తముఁ డగు కృష్ణునిచరిత్రమును గైకొనియే, దీనికిఁ గారణ మేమనఁగాఁ గావ్యనిర్మాణమునకు ముఖ్యప్రయోజనము సహృదయుల హృదయంబులం దానందంబుఁ బొందించుటయే యైనను భగవంతునిచారిత్రిము నైననాఁ ఁ బారలౌకిక సుఖపాదనంబు నగు ననుటయే. భగవత్స్మరణసహితంబుగా నానందంబు ననుభవించుటకంటె శ్రేయం బొందు గలదే.

సంస్కృతిసారించేశమును నందితిమ్మకవి తనకావ్యములో ననుసరించినపట్టులను (ఉ) గుఱుకుగల యనుబంధములోఁ దెలిపియున్నాను. ఈ గ్రంథములలోఁ గల కథాభేదముల గొన్నిటిని (ఉ) గుర్తుగల యనుబంధములో సూచించినాఁడను

ఇంక నీప్రబంధమునందలిగుణవిశేషంబులం బ్రదర్శించెద.

అలంకారములు కావ్యోభాకరము లగుధర్మము లగుటచే నంది తిమ్మనయు నీ మహాకావ్యంబున శబ్దార్థాలంకారములను బ్రయోగించి దానికి మెఱుంగు పెట్టి యున్నాఁడు. శబ్దచిత్రములగు ఛేకము- పృత్యనుప్రాసము- యమకము- గుణిశిక్రగుము- పాదభ్రమకము- మొదలగునాని కుదాహరణము లెత్తి చూపవలసియుండెను. అల్ఫాలంకారముల నాయాపద్యముల వ్యాఖ్యానములందుఁ గొన్నింటిని సూచించియున్నాఁడను. వీనిలో నుత్పేక్షలను రూపకములను స్వభావోత్పలను నీకావ్యమునందు మొదలు, ఉపమలు నందందుఁ గలవు. అతిశయోక్తు లల్పములు. ద్వితీయాశ్వాసముననియంభకార వర్ణనము (2-84), నక్షత్రవర్ణనము (2-87), చంద్రోదయపూర్వాభానిగణవర్ణనము (2-89), చంద్రాస్తమయ వర్ణనము (2-90) వీనిలో నొక్కొక్కవాసమునం దొకొక యుత్పేక్ష గలదు. ఈ యాశ్వాసమునం దితరపద్యములు ప్రాయశఃముగా రూపకోశ్రేయాలంకృతములై చెన్నారు. అట్లులే తృతీయపథ్యశ్వాసములలోను లక్ష్యపద్యములు గానంబడు.

‘శ్లేషప్రాయ ముదీచ్ఛేషప్రతీచ్ఛేష్యగ్రమాత్రకస్,

ఉత్పేక్షాదాక్షిణాత్యేష గాడేష్వక్షరడంబరః’

అని పార్వ చరితమున బాణుండు నుడివినట్లు దాక్షిణాత్య లక్ష్యపద్యములనుట తెల్లము.

మనోహరములగు రూపకాలంకారముల కుదాహరణము లొకకొన్ని చూపెద.
 'అమరులబోనపుట్టిక...' (2-41); 'విననయ్యెం గృకవాకుమాజితములు...' (2-85);
 'వనజశ్రీధన...' (4-47); 'మొగుడుడమ్మలఁ జిక్కు.....' (4-49); 'భోజనక న్యా
 సరిద్రాజహంసము.....' (5-105).

ఇందుఁ గన్నట్లు స్వభావోక్తులలోఁ బరమరమణీయము లని నామదికఁ దోఁ
 చినవానిగొన్నిటి నిచటఁ బ్రవర్ణింతు. నారదమహర్షి వర్ణనంబును (1-44), గృష్ణస్వామి
 స్నానవర్ణనంబును (2-9...18), జంద్రికావర్ణనంబును (2-58), సిద్ధకిన్నర విద్యాధరాది
 వర్ణనంబును (2-89...96), భ్రమరవిహారవర్ణనంబును (3-51), మధ్యాహ్నకాలవర్ణనం
 బును (4-20...28), గమనీయము లగుస్వభావోక్తులఁ గొమరారుచుఁ జదువరులడెం
 దంబుల నానందకందళితంబులు గావించు.

ఇక స్త్రీ పురుషగుణవర్ణనము లీకావ్యమునఁగడురసవంతములై యాప్రకరణ
 ములఁ జదువునపుడు మనము ప్రత్యక్షముగా వారిసమత్వమున నుండి వారిచర్యలం జూచు
 చున్నట్లులే తోఁపఁజేయుచు నిర్భరానందపరవశులం గావించు. ప్రథమాశ్వాసమందు
 నారదమహర్షి పారిజాతకుసుమమును వర్ణించుచు రుక్మిణీదేవిని భూషించి సత్యభామను
 దూషించుటయు నిది విని సత్యభామ కోపావిప్లవచిత్తయై తనపరిభవంబునకుఁ గుందుచుఁ
 బరిపరివిధంబులఁ బరితపించుటయు గృష్ణుఁ డాదేవిని (బ్రేమరసార్ద్ర)ము లగు మలలితవచ
 నంబుల ననునయించుటయుఁ దత్కాలంబునఁబరిగినతదుభయాలసరసవ్యాపారసంభాషణా
 దులను నారదుడు సత్యభామను నుతించుటయుఁ గృష్ణుడు పారిజాతవృక్షమును బెక
 లించి గరుడునిపైఁ బెట్టినపు డాదేవించిన నందనవనపాలకులతో సత్యభామ చెప్పిన
 గర్వోక్తులునుఁ బుణ్యకన్యాతాపరణసమయంబున ధర్మజులు నుడివినచోస్యవచనములును
 మనుజులగుస్వభావానురోధంబు లై మనోహరంబులై యొప్పారు. ఇవి ముందువిస్తరించి
 తెలుపబడు.

ఈ కావ్యము శృంగారరసప్రధాన మైనది. కావ్యమంతయు శృంగారరసపూరి
 తంబై యుండుటచే దాని కుదాహరణము లెత్తిమాపుట యనావశ్యకము. ఆయినను
 నతిమనోజ్ఞము లగు కొన్ని పట్టులఁ దెలిపెద. చకోరవిలాసవర్ణనము (2-49), చంద్రికా
 వర్ణనము (2-58), మేరుపర్యవర్ణనము (2-88), శ్రీకృష్ణుం గాంచునప్పటినురసుందరీ
 విభ్రమములవర్ణనము (3-11...21), వైజయంతివర్ణనము (3-41), నందనోద్యానవర్ణనము
 (3-44...57), పారిజాతనగవర్ణనము 4-8...10), జలక్రీడావర్ణనము (4-29...38),
 మున్నగునవి కేవలకోమలశృంగారరసవిలసితంబు లై లలితంబు లై సహృదయహృదయం
 గమంబులై డెందంబుల ననుదానంబులంబులు గావించు.

వీర రాద్ర భయానక బీభత్సప్రముఖము లగు నిరరసములును నిందుఁ బ్రస్తావనశంబున నిర్దిష్టబహియున్నను నవి యిందు మెరైబహినిని చెప్పవలసియున్నది. ఆ పట్టులలోను శృంగారరసము తలమాపుచుండును. పట్టడలంచె నీని... (4-72); సుర వీరుఁ డొక్కఁడు... (4-78); చుక్కలరాణివాసముల... (5-10); గిరితటము... (5-15); అలనాటిసన్ను... (5-27); ఈ పద్యములలో వీరరాద్రరసములు శృంగారరసముచే మఱుంగుపడినవి. అమరవిభునిసమరం బక్కోరాహునియై ముదానిహునియై క్రాలెడు. కరుణరసమున కీకాన్యమునఁ బ్రసక్తి లేదు. అద్భుతరసవిర్ణనమును లేదనియే చెప్పందగు. హాస్యరసవిర్ణనముఁ బనితయొక్కర్తు... (3-18); 'బలివనుజేంద్రు... (5-81); 'మేళవిచినది సుమీ... (5-86); వీనియందుఁ గాంచునది.

శాంతరసమున భక్తిరసము చేరును. నారదమునికృతికృష్ణస్తుతి (1-49-50) (5-92...99); వైతాళికోద్ధీతృప్తప్రబోధన... (2-56-57); ఆదితీకృందవాతారస్తవము (3-27...37); కృష్ణదిన్యదరిత్రాశ్మికస్తుతి (20-26ము 3-38); ఇవి మునుపునపుడేమానవునిమానసము భగవద్భక్తిరసాన్వితము గావచ్చును. వీనియందొకటియు భగవత్పాదారవిందభజనపరాయణము గావచ్చును. ఇంకొకటి భక్తిరసము శృంగారరసమున కంగముగాఁ దద్రసపోషకమై చెలువారు.

ఇందు స్పష్టములలోఁ గై శిశ్నాత్తియు రీతులలో నైదర్శనీతియుఁ బ్రధానములు. ఇది లలితమగు ద్రాక్షపాకమున నొప్పారును. వీని కుదాహరణము లందుఁ గాంచునది.

పారిజాతాపహరణకావ్యమునందలి వైశిష్ట్యములం గొన్నిటిని బ్రదర్శించెదఁ—

(1) ఒకవిషయమును నిర్దిష్టఁ బ్రసక్తి కలిగినపుడు దాని నాపట్టున నిర్దించుట సరస మగుంగాని దాని కిందుకసంబంధము గల యెల్లవిషయములను ననుమూలముగా నప్రాసంగికముగావర్ణించుట యౌచిత్యమునకు సుదూరము. ఒకపట్టాము గలదని చెప్పెడిచోట నందలి బ్రాహ్మణాదిజాతులను వనితలను వేశ్యలను బుష్పలావికలను నప్రపరిభానులను భటగజతురగస్యందనాదులను పరుగు దప్పక గతానుగతికముగా నిర్దించుట యంగ్రహకవుల యాచారమై యున్నది. వాని నతిశయోక్తులతోనే నిర్దించును.

“నీ, అచటివిప్రులు మెచ్చ రభిలషిద్యాప్రాధి ముది చుదిదప్పిన ముదటివేల్పు
నచటిరాజులు బంటు నంపి భార్గవునైన బింకానఁ బిలిపింతు రంగమునకు
నచటిమేటికిరాటు లుకాధిపతి నైన మునునంచి మొదటిచ్చి మనుప దుష్టు
లచటినాలవజాతి హలముఖాత్తవిభూతి నాదిభిక్షువు భైక్ష మైన మాన్పు

తే. నచటి వెలయాండు రంభాదు లైన నొరయఁ

గా నెకొంగున వారించి కడపఁగలరు

నాట్యరేఖాకళాధురంధరనిరూఢి

నచటఁ బుట్టిన చిగురుఁగొ మ్రొనఁ జేవ."

—అని మనుచరిత్రము ఆ. 1

మనుచరిత్రము - కళాపూర్ణోదయము - ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము - ఆముక్తమాల్యద - కవికర్ణరసాయనము మున్నగు గొప్పకావ్యములలో నిట్లులే యీనర్లనలు కానంబడుచున్నవి. ఈ నర్లనలు పాపరాజకృత్ త్రరరామాయణము రసికజనమనోభిరామము మొదలగు నాధునిక కావ్యములం దత్కుట్టలగు నతిశయోక్తులతో విరాజిల్లుచున్నవి. నంది తిమ్మకవి తనకావ్యమునందెట్టి నర్లనలు గావింపఁడయ్యె.

(2) సామాన్యముగాఁ గవులు తమకావ్యములలో నాయుకలను వర్ణించుచో నా పాదతలమస్తక పంగములను రతిక్రీడలను విచ్ఛలవిడిం బచ్చిగా వర్ణింతురు. ఇదియు నాచిత్కిఁ గరంబు బాహ్యం బనియే సహృదయులు నలంతురు. పారిజాతాపహరణంబున ననితాపయగరతిక్రీడాదినర్లనములు గానరావు. రుక్మిణీ సత్యభామల సౌందర్యమును వర్ణింపఁ బ్రసక్తి యుండియుఁ గవి వర్ణింపక యాచిత్యపరిపాలనంబు చేసె. శ్రీ కృష్ణుని కేయనాగారంబును హంసతూలికాతల్పంబును నీ కవివర్ణుఁడు పెల్లుగా వర్ణించి యచ్చట నతనికి సత్యభామకును గుముచుకరలీలలు జరిగెనని వర్ణింప ననవరము ప్రసక్తమగు న్యును వర్ణింపక 'కేయనాగారంబున విసోదకేళిం దేలి నిద్రాముద్రితశేత్రుఁడై కేయనించె' నని నయంబుగ నింతయే చెప్పి నదలెను. (1-58). ఇప్పనిదినే నైజయంత నర్లనమును దిమ్మకవి విపులముగాఁజేసి యందారాత్రి సత్యభామతో 'మనోభూరాజ్య సౌఖ్యనిద్రాపారీణతి సుందో' నని సులలితముగాఁ జెప్పి వదలెను. ఈ చందంబున నాచి త్యంబుఁ బాటించినకవులు పెక్కొండు లేరని నిక్కముగా వక్కాణింపవచ్చును.

అయినను నీకావ్యమునందు 'వలిజక్రవలపెక్కువలు దమ్మవగ నిమ్మ దను దోయి కొకవింతచాయ దో'చెనని 1-58 లో నొక్కచోఁ గనువర్ణనము గన్పట్టెడు. ఇది పారిజాతకుసుమధారణంబుచే రుక్మిణీదేవికిఁ గలిగిన శోభాతిశయమును వర్ణించు ప్రస్తావనంబునఁ గావింపఁబడినది. స్తననర్లనమును వాల్మీకిన్యాసాది ప్రాచీనమహాకవులు గావించియుండుటయేకాక మహర్షి ప్రోక్తములగు దేవీస్తోత్రములందును గానంబడియెడుఁ గాన నిది యనుచితం బనంపగదు. 'కులాచల స్ఫుర్దికువనమన్మధ్యామే', 'కులంకషకుద శిఖరామే', అని దుర్వాసోమహర్షి ప్రోక్త మగు లలితాస్తవరత్నమునందును, 'కామేశ్వర ప్రేమరత్నముణి ప్రతిపణస్తనీ', నాభ్యాలచాలరోమాళి లతాఫలకుచద్వయా' యని.

లలితాసహస్రనామస్తోత్రమునందును జూపట్టుచున్నవి. ఇంకను బెక్కులుదాహరణములు చూపవచ్చు.

ఈ కావ్యమునందు 1-56 'అరిసీలాలక...' 4-18 'నవలిన నీవిబంధముల...' అను నీ రెండు పద్యములయంద రతిప్రస్తావంబు గావింపఁబడియున్నది.

వీనింగూర్చి—

'రతిశ్రమ స్వేదవివాశహేతు, ర్నవోదభారానయనేచ హేతుః
సమారుతస్సాస్య ద్యది చారుగాత్రి, నమేఘకాలో మసు వల్లభ స్సాస్యత్'
'ఏవం విధేఘ ప్రియసంగమేఘ, రతావసానే యదుపైతివాయుః
'రతిశ్రమస్వేదహర స్సుగంధి, స్తతః పరం కిం సుఖ మస్తి లోకే'
'ఉమా స్తనద్వంద్వసమర్పితానన, స్తయాసమాశ్రివ్యనీపీడితాధరః
ఖడ్గాంబుమితౌళితచంద్రశేఖర, స్తాంచాపిపీక్షా బహుశ స్తదా శివః'

అని హరివంశమునందు వ్యాసుఁడు వర్ణించియుండుటచేఁ దిమ్మకవియుఁ బైకనిన చొప్పున వర్ణించుట యనుచితము కాదని సమాధానము చెప్పవగుంగాని మఱియొచ్చుటను నిట్టి రతిప్రస్తావమే లేనియీకావ్యమున నివియు లేకుండిన లెస్సగా నుండు నని చెప్పవలసియుండు. పరికింపఁగా నివియు రతిక్రీడావర్ణనములు కావు. వీనిలో మొదటి పద్యమునందు రత్యౌతాస్సహజనకం బగుననియు రెండవ దానినందు రతిక్రీడానంతర కాలినవారీకరీరపరిదృశ్యమానలక్షణంబులును గవి వర్ణించెను గాని కేవలరతిక్రీడావర్ణనంబుల నెంతమాత్రమును జేయఁడయ్యె. అట్టి యసహ్యము లగు శృంగారవర్ణనము లాంగ్ర మహాకావ్యములలోఁ బ్రాయశఃముగా నన్నిటియందును గాంచనగు.

'సహసానఖంపచ.....' మనుచరిత్రము (3-116) ;
'శైలతగుత్తిపుగుబ్బ... ..' వసుచరిత్రము (6-91);
'బెరు కెఱుంగని.....' కళింహాష్టోదయము (8-36) ;
'మఱియుఁ గఱాలచుంబన...' ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము. (5-44)
'కరలతలందంద...' కుమారసంభవము (9-348)

'తెమలించి కురులొయ్య.....' ఉత్తరహరివంశము (5-195) ;
ఇట్టి వెన్నేనియుఁ గలవు.

ఇట్టివర్ణనలు పారిజాతాపహరణములో లేమి గొప్పగుఁగము.

(3) సాధారణముగాఁ గావ్యములలో స్త్రీవిరహమును వర్ణించునపుడు విరహిణి చంద్రమన్మథమారుతాద్యపాలంభనము నేయునట్లు కవులు వర్ణింతురు.

‘త్రిపురనంహర మొనరించునపుడు హరుఁడు

బండిగల్గుగ నీమేను గంశిఁ జేసె

నదియు సెలవాటి తెగటాట వైతి చంద్ర

యకట రోహిణివలనిపద్యమునఁజేసి’—అని మనుచరిత్రము—ఆ. 8

ఇట్టియుపాలంభనములు స్వభావవిరుద్ధము లయ్యు రసపుష్టికని వీనిని వర్ణించినను నొకటి రెండున్న జాలుఁగాని పెక్కుపద్యములు వ్రాసిన నవి వెగటు పుట్టించు. ఈ కావ్యమునం దట్టియుపాలంభనములకుఁ గవి ప్రసక్తి గలిగించుకొనఁడయ్యె.

(4) ఇందలి సంస్కృతపదములు సుప్రసిద్ధ గీర్వాణ మహాకవులు వాడిన ప్రకృత బ్దములుగాని కేవలనిఘంటుమాత్రగోచరము లగు నప్రసిద్ధ కీర్తనములు గావు. శ్రుతికటువులగు పదము లిందులేవు.

(5) ఆంధ్రపదములు జాత్యములును లోకవ్యవహార సిద్ధములై తద్దయు ముగ్ధులు గురియుచుండు, జౌలెమ్మ, అమ్మ యేచునిచెప్పచు, ఎంతకులేడ, ముల్లోకముఁ దానయేబుగతి, కన్నులు గప్పుకొనంగ, వారు ననుండులెత్తిచూడఁగా, నన్నలఱా యలంబుకనైతునె, ప్రాణము లెంత తీసాకో, ఇంతగా నోచితి, పూసలలో దారంబు మాడ్కి, అనగి పెనగి, కలసి మెలసి, కూడిమాడి, దీనినంద మొకయించుక చూచెద, పలుకులఁ దేనె లుట్టిపడ, కల్లఁదనంబు, నీవు పుట్టఁగాఁబుట్టినది, మాయలు నీకు వెన్నతోఁబెట్టినవి. ఇట్టి చమత్కార జనకములగు మధురరసములు గురియు జాతీయ యములు సరసుల మానసంబులఁ గరఁగించునని చెప్పవలయునే.

(6) ఈ కావ్యమున నందందు ధ్వనులు గోచరించుచున్నను గృతిపతిస్తుతులగు నా క్వాసాద్యంతపద్యములలోను గావ్యవర్ణితాంశములను సూచించు ధ్వనులు గోచరించుచునికీ రసజ్ఞుల కానందకరమై యొప్పారు. ధ్వనిప్రాచుర్యవిలసిత్వముగలచే నిదియు త్తమకావ్యము. ఇంక మనుజగుణవర్ణనముంగూర్చి యుపన్యసించెద.

ఇక్కావ్యంబునఁ బాత్రగుణములను రసము లొలుక ముద్దులు గులుక స్వభావాను సారంబుగాఁ దేటమాటలతోను రమణీయము లగు జాతీయములతోను నందితిమ్మకవి యిందముగా వర్ణించియున్నాఁడు. అవి చదువునప్పుడు చదువరులు నా పాత్రగుణము తోఁ బ్రత్యక్షముగాఁ గలసి మెలసి యున్నట్లు తలంచుచు నాయాభావములను జెందుచు నానందింతురు.

పారిజాతప్రహరణకావ్యంబున వర్ణింపఁబడినవారలు నారదుడు, కృష్ణుడు, సత్యభామ, రుక్మిణి, దేవేంద్రుడు నను నీయేవురు. వీరిలో బ్రహ్మనులు నారగుడును సత్యభామయుఁ గృష్ణుడును. వీరలగుణంబుల నెప్పగిదిని గవివర్ణించుచుఁ జనువరులకుఁ జవు లొదవించునో యిండుక యరయుడను.

నారదుడు.

ఈ కావ్యమందలికథకు మూలకందము నారననహామని రుక్మిణీదేవిగృహంబునఁ గృష్ణుఁ డున్న సమయమున నిమ్మలినగ్రుఁ డందుల కరుడంచి యొకపారిజాత పుసుచుంబు నొసంగుటయే యీ కథకు బీజానాప మయ్యెను అతఁ డెన్నఱి నాకుని సన్నిధికి రాకున్నను నచ్చినను బూవు నొసంగకున్న నుచ్చినను రెండుపూవులనిచ్చినను సుటఁడు తెచ్చిన దొకపూవే యైననో దానిం గృష్ణుం డేకాంతచెంతను లేక యేకాంతమున నున్న పుడిచ్చినను పారిజాతప్రహరణకావ్యతాంబుమకుఁ బ్రసక్తియే యొసరియుండను. ఆగ్రహణకంబున కిమ్మహాకావ్యంబును లభించియుండదు. ఈ విషయంబున నారగుని యుద్దేశములు నాలుగు. ‘చక్రనిదాననంచు నెలజన్మనినంచు జగంబులోనఁ బ్రేక్షింపఁచానంచుఁ బతియొంతయు నా కనురక్షఁడంచుఁ దా నిక్కుచు విష్ణువీణుచుఁ గాంతల గణించు’ తున్న సత్యభామ కిందుక యహంభావకాంతి యొదవించుట ముఖ్యోద్దేశము. ఇది కృష్ణునికిని పౌండరకుహరాంతరమున నొక్కింతసన్నతమే యొ యుండనోవు. ఈ సంపత్తులకుఁ బ్రణయకలహము గలిగించి వేడుక చూచి సంతసించుటయు నింద్రుని కిందుకపరాధము గలిగించుటయు రుక్మిణీదేవికిని సత్యభామముగాఁ బ్రాభవహాని యొదవించుటయు గలహాశనుఁ డగు నమ్ముని నాథునికి బెఱతలంపులు గానోవు.

పారిజాతకుసుమం బొకటిని నారదుడు కృష్ణున కిచ్చిన దానిని సత్యభామకుఁ బంపుదునా రుక్మిణి కిత్తునా యని తనమనంబున నురియాడుచుండ రుక్మిణి కిమ్మని నారదుడు కన్నుసన్నచేసి దాని నిప్పించె. సత్యభామ కనుయవోడముట కినిట్లు చాలదా. ఆయనూయ పాసుంగువడక యగ్గలం బగుటకై నారదుఁ డాకుసుమము నుద్దేశించి రుక్మిణితో నిది పారిజాతప్రహరణంబు నరులకు ధరియింప నరది నూనె పాలొని పాగ్గతి పవనపవనజారాణియును ననుదినంబు శరంబునఁ దాల్చురనియుఁ బరిచయము నెడను నాడదనియుఁ గోరినవాని నెల్ల నొడఁగూర్చుననియుఁ బొగడెను. అంతియకాక యీ పుష్పమును గృష్ణుఁ డితరసతుల కియ్యక నీకిచ్చుటచే నతనికి నీవే యత్యంతప్రేమపాత్రమగుట తెల్లమయ్యెననియు నింతట నీవసతులందఱును నీకు విధేయురారండ్రై నీ సరణపారసయుగ్మము లాత్రయింపఁగలరనియు నీకాంతుఁడు నీమాటజనదాటక పశంపఁడై యుండఁగలఁడనియు నద్దేవినిధూషించెను. ఇంతమాత్రమును జాలదనియు నింకను ముడిదిటవుగాఁ బడవలయు

ననియు నెంచి సత్యభామ పేరెత్తి యామె యిందాక కన్నుమిన్నుగానక విజ్ఞవీరగుచు సవతులను సరకు చేయుట డెనే. ఈక్కిణి యిప్పటి నీమహిమ నూచినబోటు లామెతో విన్నవించ నామె ప్రాభవం బంతయు నంతమై డెందంబునఁ గుండుకుండునే యని సత్యభామను దూషించెను. 'నీమహిమ నూచినబోటులు విన్నవించిన' నని నారదుడు చెప్పవలయునే. అట్లు చెప్పకున్నను బోటులు విన్నవించక మిన్నకుండురా. అయినను నొక వేళ చెప్పకతిప్పుడుగో యనియుఁ జెప్పకున్నఁ దా నెంచినకార్యము తప్పు ననియుఁ దలంచి యట్లు సాచ్చరికచేసెను. అంతి నక్కాంతమానసంబున మానానలంబు దరికొని మండదొడంగె. తన తలంచినపని నెఱవేఱె. ఇంక జరుగవలసినపనులకై యాదంపతులను వదలి తాఁ బ్రద్యుమ్నుని నేనలు గైకొనుచు మున్నీటికిఁ జని మాధ్యందినకృత్యము లాచరించుచుండె.

ఇక్కడ సత్యభామ హృదయంబున రవుల్కొనియెరియు శోపాగ్నిం జల్లార్చఁ గృష్ణునికి భగీరథ ప్రయత్నము నేయవలసివచ్చెను. తుదకు నెన్నియో పాటులు పడి యెట్లాగో యామెకు మనక్కాంతి యొకవించె. నారు సమాధానపడినతోడనే నారదుఁ డచ్చటఁ బ్రత్యక్షుండై యొక చిన్నముడి పెట్టె. నాతోడ భుజియించి కూర్చుండి సత్యభామను జూచి 'పతి నీవై విహరింపఁగా జనము సంభావించఁగా బంధుసంతతి నిన్నుం గొనియాడఁగా సవతికాంత ల్పూచిలజ్జింపఁగా నతులప్రాభవవైభవోన్నతులప్రాప్తి' నీవు వర్తించుచున్న దానవే యని యామెను గొండవైనుంచి పొగడి'యనికైన నీపతినిన్నుఁ బాసి చనునో' యని పలికి పారిజాతమహీరుహహారణమునకై సురపురంబున కరుగునపుడు కృష్ణుఁ డామెను దోడ్కొని చనునట్లు పురికొల్పి కృష్ణునిసందేశమును నిండునితోఁ జెప్ప నరిగెను. ఇమ్మహిమనిసమయోచితకార్యసమాచరణనై పుణ్యం బగణ్యంబు. ఇంతటితో నైనను నీప్రకరణమున నారదునిపని తుదముట్టినదికాదు. మురచైరి బలవైరితో నాలంబుచేసి యతని నోడించుటయు నితనికి సంతోషాపహమే. కృష్ణుఁడు పారిజాతవృక్షమును ద్వారకాపురికిఁ దెచ్చి సత్యభామగృహంబున నాటించినపదంపడి వెండియు నిమ్మనిన త్తముఁడు వారిచెంగటికి విజయంచేసెను. ఇంకను నతనికిఁ గృత్యమొందు గలదు. అమ్మహర్షి సత్యభామంగని 'హేమనిభగాత్రి నీభాగ్య మేమి తెప్ప జిష్ణుభూజంబు నీ పెట్టుఁజెట్టు చేసి సవతులన కాదు త్రిభువనేశ్వరి యనంగఁ బాలుచు పాలామి గలిదితి నలఘుచుహిమ' నని కీర్తించి యంతటితోఁ బోక 'యతులితతావకీన మహిమాతికయోచిత మైనపుణ్యకవ్రత మొనరింపఁగావలయు' నని తద్విధానంబుఁ దెలిపి యాన్రతం బాసతీమణిచేఁ జేయించె. తద్వ్రతంగంబుగా నప్పారిజాతనగంబును గృష్ణ సహింబుగా సత్యభామ బాసం బొసంగఁ దాను గైకొని కృష్ణునిపైఁ దనకత్తబిఁ గలిగిన స్వామిభావంబును నెఱపుచు వేడ్కనేయఁ దలంచి తనవిజాద్యుపకరణముల నతనిచే

మోయించి సొమ్ము సొమ్ముని యతం దొక కొంత పోనఁ జోవ గమ్ము రమ్ముని మరలఁ జేరంగఁ దిలిచి వినోదంబులు సలిపి కృతార్థుఁడయ్యె.

నాగదుఁడు దేవస్థి శ్రేష్ఠుఁడు. సామౌన్మృహ్మమానసపుష్పిఁడు. సంతత విష్ణు భజనై కశీలఁ డగుపరమభాగవతో త్తముఁడు. అట్టిమహానీయుఁడు కలహాపియుం డెట్లు యోగో యని యందఱును సంసారములు గలుగనోవు. నిక్కముగ నమ్మహర్షి సత్తిముఁ డితరులకుఁ గావలయునని కలహములఁ బోషించి వేడుకఁ జూచువాఁడుకాఁడు. అయి నను జనులకుఁ గర్మవశంబున నేయోభలంబులు సంప్రాప్తములు కాఁగలవో వానిం బడయుట కనురూపము లగుకార్యములం బ్రవర్తింపఁజేయుటకు లామానీంద్రుఁడు జనుల కుత్సాహంబుఁ గల్పించు నని యుఱుండునది. అట్లు చేయుట కలహంబులపగిదిం గానం బడును. కాని యది లోకోపకారార్థ మనియే యెన్నందగు.

దేవేంద్రుఁడు.

దేవేంద్రుని గుణముల వరయుదము. ఇతఁడు శుక్లవ్రతాపాస్త్రము వచియించు వాఁడు. పారిజాతవృక్షమును భగవంతుఁ డగు శ్రీకృష్ణుఁడు పెకలించికొని పోనఁ బూనుట యెఱింగి 'కౌద్రాకారుఁడై పేర్చి యేమేమీ కృష్ణుఁడు మందఱోబలెనె తా నింద్రుఁడై మోత్సవనంబీమై నిచ్చటఁ జూపవచ్చె నిదిమేలే తార్థ్యుఁడైన నృదీయామో ఘాతనిపాత మిట్టిదని యాచో తెల్పఁడాయెంచుమీ'యని పీఠాంశంబులు పలికి నిజసతి యగు శచీదేవింజూచి నీవీంతమాత్రన విన్నంబడనేల. ఇదె సత్యభూమిగర్వమును బారి జాతభూరుహంబును విడిపించివచ్చి నీకు మనఃప్రియంబు గావించు నని వనితాసమక్షం బున నుత్తరకుమారప్రతాపములు వచియించె. కాని కృష్ణునితో యుద్ధముచేయునపు డీ శూరత్వము లెందుఁ బోయెనో. తనవజ్రాయుధమును గమలనాభుం డొడిసిపట్టుకొనఁగా నింద్రుఁడు భయకంపితఁడై సిగ్గువొడచు నద్దేవదేవునిచరణంబుల వ్రాలి నమస్కరించి యే నవరాధిని గావుమాయని వేడుకొనియె. అట్టివచోఁ దలయు నబ్జకున్నఁ గాళ్లును బట్టు కొనుట యితనిగుణము. కృష్ణుఁడు పారిజాతద్రుమంబును బుచ్చుకొనుమని దాని నియ్యఁ బూనిన నింద్రుఁడు 'సొమ్మన నెద్ది యే ననగ సొమ్మన కెవ్వఁడఁ గర్త వీవు నీసొమ్మభిల ప్రపంచమును' నని వేదాంతోపన్యాసముచేసి నీవు ధరణీయందుండునంచాక నీ భూగు, పామును నుంచుకొనుమని మహాదాతకరణిం బలికె. ఇతఁడు సమయానుగుణంబుగాఁ బ్రవర్తించుచు నే నాచికాచాప యెత్తువాడనుట కివి నివర్తములు.

రుక్మిణి.

రుక్మిణీదేవిదనను నారీజనసహజగుణంబు లొకకొన్ని చూపట్టెను. వానిలో ననూయయు గర్వమును బ్రధానములు. సవితులందఱిలోను సత్యభామపై నిద్దేవిమనంబున

నీను సందడించుచునేయుండెను. సత్యభామకును రుక్మిణిపైననూయు నిరంతరము హృదయ
తరమున నెలకొనియుండె. దీనిని సకారణంబుగ మనోహరంబుగా మనకవి

‘మలమును రూపము న్మగనిహరిమియుం గలదాననంచు నీ
వల నల రుక్మిణీరమణి వాసిఁ జెలంగఁగ సత్యభామయుం
గులమును రూపము న్మగనిహరిమియుం గలదాన నంచు నా
వలఁ బచరింపఁగా రవరపల్వాడమె న్నది హరి కెంతయున్.’

—అని వర్ణించెను.

రుక్మిణి కెట్లు ప్రాభవవీనివాటిల్లెనో కను గొందము. ‘వెలయులు పదియాఱువేపు
రలో నెన్న సరిలేదు సాభాగ్యగరిమ నీకు’ననియు, నీ పీఠముమంబు దాల్చుటచేసవతులు
వచ్చి నీచరణసారసయ్యగ్ము లాశ్రయింతు’రనియు మునీంద్రుఁడు తన్ను వినుతింప పీఠుల
విందుగా విని మనంబునఁ జొంగుచుండిన రుక్మిణి యిపుడు పారిజాతద్రుమంబున సే నాక
బునుండి తెచ్చి కృష్ణుఁడు తనపెరటిచెట్టుగా నాటంప నపరిమితప్రమాదరసంబునఁ
డేలియాడు సత్య నిభవముగాంచి మనంబున నీనుచెందకున్నే. అంతియకాక సత్యభామ
చేయు పుణ్యకవ్రతముఁ గనుఁగొనుటకై సవతుల నందఱు నామతింపఁ దాను
వచ్చుట కిష్టములేకున్నను ‘సతులు పదాఱువేపురును సంగడిరా వదనాంబుజంబునం
గృతకవికాసమచ్చుపడ రాఁ దగవో నని కమలరాగమునీ శివకాధిరూఢయై’ వచ్చెను.
అత్తనివ్వియుదాత్తచిత్త యగుటంజేసి తనయాంతరంగిక భావంబును వెలుపటికిఁ గానరానీ
యక గాంభీర్యంబున నందితీచందంబున వచ్చిన ట్లితరులకుఁదోఁపఁ జేసెఁగాని మనంబున
నామహిమ యిట్లయ్యెనే యనుమనస్తాపంబు సందడించుచు నేయుండె. ఇది నారీజనం
బులకు నై జగణము.

సత్యభామ

సత్యభామగుణాతిశయంబుల విచారితము. ఈకావ్యమునఁ గథానాయిక సత్య
భామ. ఆ రమణీమణిగుణములను గార్యములను నీకవికులలకుఁ డెంతయు మనోజ్ఞ
ముగా వర్ణించి లోకంబున స్త్రీలస్వభావగుణంబులను మధురముగాఁ జిత్రించి యు
న్నాఁడు. పారిజాతకుసుమంబును దన కియ్యక తనమగఁడు తనసవతియగు రుక్మిణికి
చ్చిన మానపతియగు నమ్మానిని పైరించునా. అద్విబోధి సంభ్రమంబునఁ గనుగవ నెఱ
సంజవిడచుఁగా వచ్చి యేమో మహాపద సంభవించినటు ‘లమ్మా యేమని చెప్పుదు’.
నన్ను పుడే యన్నెలత గుండియ ర్పుల్ల నియె. కుసుమవృత్తాంతము విన్నంతన తనమనం
బున నగ్గి దరికొనుడు దిగ్గనలేచి యిట్లు పలవించె. అహా నాప్రాణమైన మగఁ డిట్లయిన
నామనం తెరియదే. అవిధి నవ్వనజాతుఁడు తనకుఁ బ్రియంబు గల్గునెడ కర్పణచేసినఁ
జేయుఁగాక. న న్నామునివాఁడు తూలనాడనీల. కలహమే కల్యాణముని జగంబుల

వెంట మెలగెడు మానకి నన్ను మాటుట సహజమగుగాని నాపతి వృద్ధుని యతనిని నారిం
పవలదా. తరుణుల తిగులములు నమ్మదగదని పురుషులందుగగాని నిజముగాఁ బురుషులే
శరదంబుదచలచిత్తులు కావున వారిని నమ్మబోలునే. అని పనవిపనవి చెందియు శోకం
బగ్గలం బగుడుఁ దన కిప్పుడు వాటిల్లిన యవమానమును దొల్లిటి మేలిమియుం దలంచి

‘ఇన్ని దినంబులు నృపతు లిందటిలోఁగడు గారవంబునం
గన్నియ నన్ను నల్లభుండు గన్నులఁ గప్పుకొనంగనుండి యా
వన్నెయు వాసియుం దటిఁగి వారు ననం దల లెత్తిమాడఁగా
నన్నుల జాయలం బలుకనైతునె ప్రాణము లెంతటిపాకో’

యనియు నిట్టిమాటలు చెపుల న్వివదించియుఁ ‘బ్రాణము దాల్చెదమేన నింతగా నోచితి
నింక నెట్టివి కనుంగొన నెమ్మొయిన్నదాలనో’ యనియుఁ బలవించె. మునుపటి తన
విధవంబులం దలంచుకొని నామగఁడు కలలోను నామాట జనదాటువెఱచునే యేపదార్థం
బును నాకొనంగక యొరులకియ్యఁడే యనియు నాతో నతఁడు సలిపిన వేడుక పను
లన్నియు ఖక్కిణిహయలకుఁ జిక్కి మఱచెనో మగఁ డింతులకు ధన మిచ్చి పుచ్చుకొన్న
నోర్వవచ్చుగాని చనవిచ్చి పుచ్చుకొన్న నోర్వవచ్చునే యనియుఁ బరిపరివిధంబులఁ బరిత
పించికోపగృహంబునకుఁ జని మాసినచీర కట్టుకొని సొమ్ము లూడ్చి పాటవైచితలకుఁ బట్టు
వెట్టి మంచముపై మేను వైచి ‘గాఢమనోజవిపాదవేదన’చే బారలుయ ‘మనకపుఁ
బాముకాటుగతి మచ్చరమన్విస మగ్గలింపఁగ వెడవెడఁ గన్ను మూయుచుఁ గనువిచ్చుచు
నగుచుఁ దలయూఁచుచుఁ బాన్పుపైఁ బడుచు నునురంచు లేచుచు’ నిప్పగిదిం జెప్పురాని
దుర్భరసంతాపానలంబునఁ గ్రాగుచుండె. ‘తనకుఁ బ్రియంబు గల్గినెడ కర్పణఁ జేసినఁ
జేసెఁగాక’ యని రుక్మిణిపేరం జెప్పనొల్లక యిట్లు చెప్పుటచే నప్పడఁగి కెంతటి
యసూయ యుండెనో తెలియఁదగు.

కృష్ణుండు వచ్చి త న్నెన్నియోవిధంబుల మృదువచనంబుల నుపలాలించియుఁ
బ్రసన్నురాలఁగాకున్న నత్తరుణి చరణంబుల వ్రాలి నమస్కరింప మానక్రోధావేశంబున
నతనిశిరంబును వామపాదంబునం దన్నె. ‘రతిచక్రేప్రవృత్తేతు నాస్తి శాస్త్రం న చక్రమః’
అను ప్రాక్రససహృదయోక్తిచందంబున నట్టి సమయంబుల నంబుజాత్మలు మర్యాదలు
పాటించురే. పాదావాతం బారసి సరసిజాతుఁ డన్నలినాక్షితో నింకను నులితవచనం
బుల నాప్రాణమా ప్రణయకోపంబున నీవు తన్ని నది నాకు మన్ననయ మెత్తనిచిగురుం
బోలుచెన్నగునీ పదము నొచ్చెనో యని చింతిల్లద నింకనైనను గోపం బుజ్జగింపవే యని
బుజ్జగించె. అప్పలుకులు ములుకులై యాకివిషవిషంబుకంటె హెచ్చుగ నమ్మచ్చెక్కుంటి
మానసంబు నేర్పదొడంగె. అంత నాయంతిమిన్న ‘మే యజుదోపనిక్కి వీడినకచములను

బట్టియు వెడదోపుచుఁ బైచెఱుగు గ్రక్కునఁ జరుదోయిఁ జేర్చుచు జంకెన నెఱియపు
చూచి యీ చందంబున మగనిం బడునములాడెను. ఈ నయగారపుం బ్రియము లీపసలీ
మొగమిచ్చుమాటలేల. నిను నమ్మియుండిన ఫలంబిదె తోడనెకలై. ననుం జేనకి యాఱడి
కెట్టిన నీయానసుమీ. పసులకాపరి భావజమర్మకర్మము లెఱుంగునే. ఇంక నిన్ను
నమ్మచు. ఈ బొంకులు భవత్ప్రియాంగనయగు రుక్మిణికి రుచించుఁగాని మాకు రుచింపవు.
నీవు పుట్టఁగానే కల్లదనంబులు పుట్టె. మాయలునీకు వెన్నతోఁ జెట్టినవి. నేను బేల
తనంబున నిన్ను నమ్మి నాగుట్టును దేజమును బోఁగొట్టుకొంటిని. మునివల్ల భుండు
నీ ప్రాణవల్లభను బొగడఁగా విని యుల్లసిల్లినవీసుల మా చవిగానిమాటలను వినవలసి
ఁబచ్చెనే. ఇంక నీశమంతకర్తయును నెవ్వతె ధరింప నోచియున్నదో. ఈ నైవతకాద్రి
కేలి యేవనితకుఁ బ్రాపించునో. ఈ వసంతారామ కర్పూరకదలికాగారవసతి యేసుద
తికిఁ దక్కునో. ఇంక నన్నియు దిగనాడి యే నెందేనియుఁ జనుదాన. అని కావలసి
నంత నడ్డించె. న న్నెవ్వతిఁగాఁ జూచితివని మగని నదల్పె. అంత నక్కాంత డగ్గతికే
మాటలాడఁజాలక క్రొంజిపుకులు మెక్కి యెలుంగురాలృడఁ గోయిలచానక్రోల్పినవిన్న
సువున ముగ్ధముద్దుగా నేడ్చె. అప్పు డప్పద్మాక్షుండు తిగినమంత్రమువేయఁ గలకదేటి
యత్తరుణి ప్రసన్నచిత్తయయ్యె. నెలంతుక లలంతులం బెనువంతం బొరయుటయు నలం
తులన యూటగుటయు స్వభావగుణంబులు.

సత్యభామ కోపముకలిమింపఁగానే దానిని నించుకయు మనంబున గణింపక మగ
నికి మజ్జనాద్యుపచారములు సలుపఁగఁడింగి తన యుదాత్తగుణంబుఁ జూపెను. మగని
కుపచారాదులు నేయుటయే కాక తనయింటి కప్పు డరుఁదెంచిన నారదమహ్నికి సతఁ
డంతకు మున్ను తన్ను నిందించినది మదిం దలఁపక యుదారభావంబున నాతిభేయ
సత్కృతు లొనరించి భోజనాచివిధులు గావించి ప్రసన్నచిత్త యై యతనిసరణంబులకు
నమస్కరించి తదీయాశీర్వాదంబులఁ గైకొనియె. సామాన్యముగాఁ దొయ్యలు లిట్లు
చేయుట యరుదు.

మహిళలకు సహజగుణంబగు తాలిమిలేమి సత్యభామయందును గన్పట్టుచున్నది.
కృష్ణుండు తనదేవేరితో దేవేంద్రుని నందనోద్యానమునందలి వైభవములను వర్ణించి
చెప్పుచుండఁగా దాని సర్ధాంగీకారముగా వినుచు నావరవర్ణిని యావర్ణన లెంతనేపటికిని
ముగియకున్న నన్నలినాక్షుంజూచి ప్రాణేశ్వరా యేల తామసంబుచేసెదవు. ఈపారి
జాతమహిజాతమును గ్రక్కునఁ బెల్లగించి మదీయభవప్రాంగణంబున నాటించి
నీప్రతి నెఱవేర్చుమాయని త్వరమాణయై పురికొలిపె. తరుణుల కొకవస్తువుపై మనకు
పొయెనేని యది చేపడునందాఁక వారికి నిద్దర పట్టుకదా.

అయ్యుత్తమాంగన యుదాత్తగుణోత్తరయయ్య నహంకార మా రమణికి
 పెన్నతోఁ బెట్టిన దగుటచే నాగుణ మామెను వదలక యప్పుడప్పుడు తలనూపుచునే
 యుండెను. పారిజాతవృక్షమును బెల్లగించికొని పోవఁబూనిన కృష్ణుని వనపాలకు లధిక్షే
 పింప నతఁడేమో వచియింపఁబూన నతనిం గరసంజ్ఞను మాన్చి తానే వారితో గర్వోత్పలు
 పలికినచందముం గనుఁడు.

‘వినుఁడు సురేశ్వరు యనపాలకులు వార్ధిఁ బొడమిన యీ దివ్యభూరుహమున
 కింద్రాణి యెవ్వతె యింద్రుండు నెవ్వఁడు తోడియిందిరను గొస్తుభము నెవ్వఁ
 డధిపుఁడై ధరియించె నతఁడె చేకొనుఁగాక తెకలేర యిదియేమి యొకరిసామ్యే.
 యిదె నాడువిభునిచే నీవదాన్యనగంబు నొడియించుకొని యేనుచున్నదానఁ
 బలుకు లేటికిఁ దా వీరపత్నియేని, మిశ్రచీదేవి తనదు ప్రాణేశుఁడైన

మఘవు నిటఁ బంపి సత్యభామావిధేయు, నలన మరలంగఁ గొనుటె పో వానితనము,
 జేరా సత్యభామగర్వోత్పలు. ఆమె చేసిన హేతువాదము లెంత యుక్తి యుక్త
 ములుగా నున్నవో. వారిధియందుఁ బొడమిన పారిజాతనగంబుని కింద్రుండు నింద్రాణియు
 నె ట్లధిపులైరి. దానితోఁబుట్టిన లక్ష్మీదేవియుఁ గొస్తుభమణియు నేప్రభవునకుఁ
 దక్కెనో యతనికే యీవృక్షమును దక్కవలయునని యుత్పలు నుడివి వాదించె. నుదీయ
 విభునిచే దీనిని నవహరించికొని యరుగుచున్నదానఁ గానఁ నేను వీరపత్ని నగుదును.
 మిశ్రచీదేవి వీరపత్నియగునేని తనవిభు నిటకుఁబంపి మరల దానిని నావిభునివలనఁ గొని
 పోవఁదగును. అని యొడలెఱుంగని యహంభావముతోఁ బలికె. ఓహో! నేనేమఱుపాటున
 ‘నావిభునివలన’ నని వైవాక్యమున వ్రాసితి. ఆప్రాధాంగన చెప్పినది ‘సత్యభామా
 విధేయునలన’ ననియే. ఈమాటలో నెంతగర్వము కానవచ్చుచున్నది. తాను జెప్పిన
 ట్లాడువాఁ డని భావము. నిక్కముగాఁ గృష్ణుఁ డమ్మహాదేవి చెప్పిన ట్లంతయు నాడు
 చుండెను గావున సత్యభామావిధేయు ఁడని తనమగనిని దాఁ జెప్పినది యొప్పే యగుం
 గాని తప్పు గాదు.

మఱియు నొండొక సందర్భమున సత్యభామాసముచితకార్యసమాచరణంబున
 నయ్యంబుజానన వినయంబున గర్వప్రాభవంబులు గోచరించెను. పుణ్యకప్రతేపరీసమాప్తి
 యయిన పిదప నామదవతి కనకపాత్రిములం గల్పనగము క్రొవ్విరులను నింది రుక్మిణీ
 ప్రభృతులగు పదియాఱువేపురు సవతులకు వాయనము లిచ్చునపుడును నామె దెస గర్వ
 భావమును రుక్మిణీయొడ హృదయతాపంబును సూక్ష్మదృష్టులకుఁ దప్పక గోచరించు.

ఇది యంతయు నిట్లులుండ సత్యభామ కొక పెనుమనఃశోభ కారణము మహాను
 భావుఁడగు నారదునిచేఁ గలిగె. న్రతవిధానమంతయుఁ గ్రమముదప్పకయు నేకొఱం

తయు లేకయు లేస్సగా జరిగినది. అమ్మహోత్సవముఁ జూడవచ్చినవా రెల్లరు మృష్టాన్మభోజనాద్యుపచారగౌరవములుపడసి సంతసిల్లిరి. సత్యభామ మనోరథము లన్నియు నీడేటెను. కాని మొదటికి మోసము వచ్చినది. ఈ పుణ్యకైతమును సాకల్యంబుగాఁ జేసినయెడ 'సనకవికవస్తుసమితియుఁ దనయనమ్మధియను గల్గి తానుం బతియును మనమున నఱిగొఱియింక యనితరసులభైకసుఖము లందుదు'రని నారదుఁడు సత్యభామతో ప్రతానరణమునకు ఫలంబుగా మున్నే చెప్పియుండె గదా. ఇపుడే మైనది. సత్యభామ పరమాత్మహ దోహతితాంకిరంగ యై మహావిభవంబున నమ్మహా ప్రతమును సాకల్యంబుగా ననుష్ఠించి యాగమోక్తంబు గావునఁ దనప్రాణేశ్వరునిం బారిజాతవృక్షముతోఁ జేర్చి కట్టి నారదునికి ధారాపూర్వముగా దానమిచ్చెను. నారదుఁడు కృష్ణునిం దనకింకరునిగాఁ గైకొని నిజస్వామిభావము ననుష్ఠించుచుండఁ గాంచి సత్యభామ యుల్లంబు డిల్లి విడియె. ఇంక నేమన్నది. పారిజాతవృక్షమున కాశపడి ప్రాణేశ్వరుని మునివరుని కొసంగి యమ్మగువ వగవదొడంగె. ఇంక మచీయభర్త యొరులయధీన మైనపు డీకల్పవృక్షము నాకేల. ఈవ్రతము నాచరించుట కిదియే ఫలము. నారదుఁడొక్కొక్కటియ నాకుఁ దెచ్చిపెట్టుచున్నాఁడు. దైవమా యేమిసేయుదు. అని మనంబున నుత్తలంపడఁ జొచ్చె. అప్పు డయ్యునిద సవతు లొండొరుల మొగంబులు సూచుచు నిది యేమి యన్యాయము. ఇక్కలికి కొక్కతె కా కృష్ణుఁడు మగఁడు. మనకును మగఁడు కాఁడా. మన మగనిని దానము చేయుటకు దీని కధికార మేమి గలదు. ఈ దాన మెట్లు చెల్లినో చూతము. అని గుజగుజులు వోవుచుండి రేమా. దీని సంతయుఁ గాంచి నారదుఁడు మందహాసించితవడముడై సత్యభామతో నిదిగో నీమనో హరుని నిచ్చెదం జేకొనుమని చెప్పె. అప్పులకు లమ్మితంపుపోనలై యాచానపీనులం బడుటయు నపరిమిత ప్రమాదభరితాననయై యాత్మభూషణమితానము లన్నియు నత్ర పనికి నిష్క్రమంబుగా నిచ్చి తనప్రాణవల్లభుం గైకొనియె. అప్పటి కప్పంకజాక్షి మనంబు కుదుటఁబడియె. నారదుఁడు భగవంతుండగు కృష్ణునిఁ బెక్కుగతుల వినుతించి యరిగిడపిమ్మటనే యమ్మించుబోణి గట్టెక్కిరిగి గదా యని నిరపధికానందభరిత చిత్త యయ్యె. తక్కిన యిందువదన లందఱును డెందంబుల నమందానందంబుఁ జెందిరి.

(శ్రీ)కృష్ణుఁడు

భగవంతుండగు కృష్ణుఁడు సాక్షాద్విష్ణువే యని యెఱుంగనివారు గలరే. అతఁడు దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనంబునకును ధర్మసంస్థానమునకును భూలోకమున లీలా మానుషవిగ్రహుడై యవతరించె. మనుజుండై పుట్టినకత్తంబును పక్షియును భూమియును ధర్మంబులను నాచారంబులను ననుష్ఠించె. కావున

దుండు తనయొద్దకు వచ్చిన నతని కెదురుగవచ్చి రుక్మిణీయుతుండై నమస్కృతు లొసర్చి యాత్రిభ్యంబులు సలిపి మీ రాకచే నేను గృతార్థుడనైతి నని సగౌరవంబుగా నుపచార వచనంబులు పలికె. సత్యభామాగృహంబున భోజనశాల కరుగునపుడు నారదుడు మున్నుగా నడువఁ గృష్ణుడు సత్యభామాసహితుడై యతనిపిఱుంప నడిచె. (2-17) తల్లియగు నదితికి సతీయుతంబుగా నమస్కారంబుగావించె. ఇట్లు కృష్ణుడు పూజ్యుల దెస మనుజు లాచరింపవలసినవిధానంబులను స్వానుష్ఠానంబుచే లోకుల కెఱింగించె.

పారిజాతపుష్పంబును దాను రుక్మిణీ కిచ్చుట యెఱింగి సత్యభామ కోపావిల చిత్తయై యుత్తలపడుచుండఁగాఁ గృష్ణుడు మనముల్లో నిన్మునుషుఁ గొండొక గర్వ శాంతి కావలసినదేయని తలచియుండునని మున్నే నుడివెలిగదా. కావుననే యీలలి తొంగిపంద మొకయించుక చూచెద నంచు భూర్రగోపాలుఁ డాదేవిపిఱుందనుండి యొకలోలలోచన పీచుచుండిన పీవనను దాఁ బుచ్చుకొని పీచుచుఁ బారిజాతికుసుమవా సనంబ్రకటించె. ఇది యానుదతి నెక్కసక్కెము చేయుటయేకదా. ఇక నారదుడనుండ్రుండు తనచేఁ జేయించినపని తనకును సమ్మతంబనుటకు సందియము కలదే. దీనిం గాంచి యా చంచలాక్షికిఁ గోపకోకంబులు ద్విగుణితంబై తనతో నాబోటి మాటలాడ కుండుటయుఁ దా నేమియు నెఱుంగని నిరపరాధకరణి నారదుణితో నయగారపుఁ బలుకులు పలుకఁ దొడంగె. కృష్ణుఁ డప్పుడు చెప్పినమాటలు నంది తిమ్మకవిచంద్రుండు చెప్పినయొప్పదంబున మనము చెప్పలేము. కావున నమ్మహాకవి వలననే యా పలుకుల నాలోతము.

ఇందునిభాస్య మై దొడవు లేల భరింపవు నున్నగావు లీ
వెందును మానలేవు తెలు పేటికిఁ గట్టితి పీటికారదు
రైందలిరాకుమోవిఁ దులకింపఁగఁజేయక యున్ని యేమి నీ
చందము వింతయయ్యెడు నిజంబుగా నా కెఱుంగఁగఁ జెప్పుమా.

మన మరయఁదలంచి యొకమార్గము వన్నితో నవ్వుటాలతో
నను వెఱపించెదో యకట నాయెడ నిక్కము తప్పు కల్గెనో
వనజదళాయతాక్షి పగవాడనె నన్నిటు లేల చూడ వొ
క్కనిమిషమైన నీవు దయఁ గన్గొనకుండిన నిల్వనేర్తునే.

ఇవియా కుపితరా లగు సత్యభామను నుపలాలించుమాటలు. ఇవి కడుపు మండించుమాటలని కృష్ణునికిఁ దలియదా. తెలిసి యాచేడియ నేడ్పించి వేడుకచూడ వల యుననియే కృష్ణుం డిప్పిదిది బుల్లకుట్టుమాటలు చెప్పెనని యొప్పుకొనదగు. ఇప్పులకు

లప్పడఁతి కురిసినపుండుల నుప్పు వెట్టినయట్టులును గనగనమండు నగ్గిలో నేయివోసిన
ట్లును నైయాదేవిమనంబును మఱియు దహింపఁ జొచ్చె.

అదియు నెఱుంగని వాఁడపోలెఁ గమలనయనుఁడు వెండియుఁ గాపట్టుంబు
వహించి

పలుకుల దేనె లుట్టిపడఁ బల్కపు నేఁడిది యేమి వాలుగ
న్నుల నునుసిగ్గు నూల్కొనఁ గనుంగొనవేల యురస్థులంబుఁ జ
న్నుల నెదురొత్తి మక్కువ ననుం బిగ్గకొఁగిటఁ జేర్చవేటికే
చిలుకలకొల్కి యెవ్వ రెడచేసేరి నీకిటు లేల చింతిలన్.

ఇదియుఁ జాలదని శేషభవనంబులు నుడువఁ బూని

మనమున మాటలం గ్రుమల మన్నన లీనొకనాఁడు నెట్టికా
మినులకు గారవంబు మెరమెచ్చులకై పనరింతుఁగాని పా
యని యనురక్తి నీయొడిన యగ్గలమై కనుపట్టునాకు నీ
పనిచినపంపు నేయాటయుఁ బ్రాభవ మాటది నీ వెఱుంగవే.

అనిపలికి యాభామినికిఁ గోపోద్రేకంబును వేయిమడుంగులు పొచ్చు కావించె.
పాపమునత్యభామను గృష్ణుఁ డీలీలఁ గరుణమాలి గెలిసేయుటం జూడ సత్యభామ
దెస టనకు జాలి యొడవకుండునే. పుష్పముం దనకొసఁగక టక్కిణి కొసంగుటచేఁ గలి
గిన యవమానమునైన నమ్మానెతి సైరింపనోపుంగాని ప్రాణపవమైనతనముగఁజే పైకనిన
చందంబునఁ ద న్నవమానించినదియకాక యిప్పుడు తి న్నమనయించువానిపగిదిఁ దేనియ
పూసిన విసపు ములుకులం బోని పలుకులు చెప్పి నొప్పించుటను సైరింపఁజాలునే.

అంతటఁ గపటనటనాపరుఁ డగు కృష్ణుఁ డొందొకయంపాయంబు మనంబున
నిశ్చయించి దీనివలన నేమి కలుగునో చూతమని దానిఁ బ్రయోగించె. అది చదువరు
లెఱుంగుదురు కదా. అటుల క్కుటిలమంతలచరణంబులపైఁ దనశిరంబు సోఁక సాఁగిలఁబడి
కృష్ణుఁడు నమస్కరించెఁగాని దానివలనఁ జింతితార్థసిద్ధి కాకపోవుటయేకాక నిజశిరంబు
తదీయవామపాదాహతిం జెంచెనను విషమఫలంబును బొడమె. దానికి రసికశిఖామణి
యగుకృష్ణుఁడు చెనుదీయక సతినీపుణంబుగా

నను భవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుఁగిన్కఁ బూని తాఁ

చినయది నాకు మన్ననయ చెల్లుగునీపదపల్లవంబు మ

త్తనుపులకాగ్రకంటకవితానముఁ దాఁచిన నొచ్చునంచు నే

ననియెద నల్కనూనువుగదా యింకనైన నరాశేషురణం.

అని పలికె. ఇంతమాత్రమున నాభామినికిఁ గ్రోధశాంతి యొదవునై. వ్యాధికిఁ దగిన మందు నిచ్చినగదా రోగము కుదురును. ఇందాఁకను గృష్ణుఁడు పన్నిన యన్నియుపా యంబులను విఫలంబులయ్యె. సత్యభామ మగనిం బరుసము లాడఁదొడఁగి శనకడుఁడఱి గ్రక్కిఁజేసిన వెక్కఁడం బగు మచ్చరంపుటసమును నెడలఁగఁకైను. అపనినిఁ గసిదీట యథేష్టముగా నుపాలంభించెను. అంతట గద్దంబుచే మాటలాడ శక్యము గాక యెలుఁ గత్తి యేడ్వఁదొడంగెను.

ఇఁకఁ గృష్ణుఁడు మిన్నకున్నఁ గార్యము తప్పనని యెంచి రోగనిదానంబు నను సరించి యుచితోపద్రవయోగము చేసెను. అటు లేడ్చుచున్నయన్నాతిని ననజా తుఁడు దననిండుఁగొఁగిలం జేరిచి బుజ్జగించి యామెనునుజెక్కుల జాటు కన్నీరు కరంబు నం దుడిచి నెయ్యముచియ్యము రోప నాప్రేయసీ యొకపువ్వుంబునకై యేల యిట్లు పరితపించెదవు. నామాట వినుము. ఇంద్రునితో యుద్ధముచేసియైనను బారిజాతశృత మునే తెచ్చి నీయింటి పెరటిచెట్టుగా నాటించు నిక నూటజిల్లుమా యని యాహుతిము చేసె. వేసినతోడనే రోగము ప్రశాంతం బయ్యె. కృష్ణుఁడు పూనినకార్యమును సాధించి వైదగ్యంబునఁ జెన్ను మీఱె.

కృష్ణుఁడు రసికశిఖారుణి యని నుపివితమికదా. అతఁ డమరావతికిఁ బోయి నప్పుడు వీధిని వచ్చుచుండఁగా నచ్చటియచ్చరలేమ లతనిం గాంచునప్పుడును వారితో గురతరంగిణియందు జలకేశి సలుపునపుడును దన రసికత్వంబును దేటపఱచె.

దేవేంద్రుఁడు త న్నెదిరించి యుద్ధమునేయ నతనిని దదీయనేనలవ్తో జయించి యతని ఇజ్రాయేలుధము నవలీలం బట్టుకొనిన కిగ్గును భయంబును జెంది పురంపగండు కృష్ణునికి మ్రొక్కి యేనపరాధిం గావుమాయని వేడిన గోవిందుఁడు కృపాశుఁడై నీపారిజాతతరువు నిచ్చెదఁ గైకొనుమని పలికి నిజనిరుపమనిరవధికనిర్వాజకరుజారసంబును శరణాగతవత్స వత్వంబును దెల్లంబుచేసె.

నారదమహామునీంద్రుండు కృష్ణుని సపారిజాతంబుగా సత్యభామనలన దానము గొనిన నతనికిఁ గృష్ణుఁడు విశేషవరుఁడగుటంజేసి యతఁడు వీణాద్యుపకరణంబులఁ దనపైఁ బెట్టి మోయించిన వానిని సంతసంబునఁ జేకొని యతఁడు పాశ్చాతామృని శాసించిన నొకకొంత పోయిపోయి రమ్మరమ్మని చెప్పిన మరలఁ జేరంగవచ్చి తన కింకరత్వంబును నెఱవేర్చుకొని నిజభక్తపరాధీనత్వముం బ్రకటించె.

ఇట్లు లాభగవంతుని లీలావినోదంబులవలనఁ దదీయమాహాత్మ్యంబు దేటపడు నట్లు కవితోహుణి యగు నందితిమ్మన యమ్మహాత్మునిచరితంబును నిపుణముగాఁ జదు వరులకుఁ జపు లాదవించునటుల వర్ణించియునికి కరంబు సంప్రదనీయంబు.

ఇందుఁ బుణ్యకప్రతీసమాచరణకథ యప్రసక్తమని కొందఁ డందుదు. కాని యది సరికాదు. పారిజాతతరులభిచే సత్యభామ కొనరిన యుత్తమఫలంబులను నిరూపింప కున్న నది కవిదేవఁ గొఱింపఁజేయును. పారిజాతమహిజాతమాహాత్మ్యం బందఱికిని దెలపఁ వలసియుండు. తాఁ గోరినవస్తువు చిక్కఁగదాయని సత్యభామయులంబున నుబ్బునఁ దేలియాడక యాయన ర్ఘ్యనస్తువునే దానముచేయుట క్రేయస్కరంబని యామె కెఱిం గింపవలసియున్నది. వ్రతాచరణము శుభప్రపంబని జను లెఱుంగవలయు. రుక్మిణీదేవి కించుక ప్రాభవహాని కావలసి యున్నది. కృష్ణునిభక్తపరాధీనత్వంబు జేటపడవలసి యున్నది. ఇటు లీకథను వివరించుటకుఁ బ్రయోజనము లున్న కారణంబున నిది యప్రసక్త మనఁజనదు. సంస్కృతపారిఁజేయునం దీకథ యింకను విపులముగా నున్నది.

ఈకావ్యమును రచియించుటయందు నందితిమ్మన మాఘకవికృతశిశుపాలవధ మహాకావ్యమును గొన్ని పట్టుల ననుసరించి యున్నాఁడు. నారదునివర్ణన మగు 'సరిగమ పవనిస...' అనుపద్యమును శిశుపాలవధకావ్యమందలి

'రణద్విరాఘట్టనయానభస్వతః, పృథగ్విభిన్నశ్రుతిమండలైః స్వరైః

స్ఫుటీభవద్ద్రామవిశేషమూర్ఘనా, మనేక్షమాణం మహతీం మహుర్మహాః'

అనుశ్లోకముతోఁ బోల్చిచూడవచ్చును. శిశుపాలవధమునందు దేవీసహచరుడై కృష్ణుఁడు యాత్రివేడిలెను. పారిజాతాపహరణమునందును సత్యభామాసహితుడై సురపురంబున కేగెను.

ఇట్టికావ్యరత్నమును రచియించి తనకంకితము గావించిన నందితిమ్మనకుఁ బ్రబంధకర్తల నందఱిలోను గృహ్యరాయఁ డుత్తమస్థానము నొసఁగి సంభావింపక మనుచరిత్ర రచయితయగు నల్ల సాని పెద్దనను నధికునిఁగూర్చుకొని యతని కాంధ్రకవితాపితామహుఁడను బిరుదిమిచ్చి కవిగంఠపెండేరమును నతనిపాదములందుఁదొడిగి మనుగరిత్రం బందుకొని పురంబేగింపఁ బల్లకిఁ దాఁజేతఁ బట్టి యెత్తి యెమరైననోఁ దనమదకరీంద్రము నిల్పి చేయూఁతయచ్చి యెక్కించుకొని యిక్కరణిం బెక్కుతెఱంగుల నక్కవినాఘుని గారవించెఁగాని సరసమప్యవచరచనాధారేయుఁ డగు నందితిమ్మనకుఁ జతురంత యానమహాగ్రహరదానమాత్రసంభావనలు గావించె.

ఈరెండుకావ్యములను నిష్పక్షపాతబుద్ధివో సహృదయులు పోల్చి మాఘురేని యెల్ల విధంబులను మనుచరిత్రకంఠెను బారిజాతాపహరణమహాకావ్యము కరంబు రసవంతమని గోచరించును. అందు వైకృత్యము లేదు. కథానాయకుఁడగు స్వామీవిషమనువు గ్రంథాంతము భాగముననే మనకుఁ గన్పడుచున్నాఁడు. వరూధిసీప్రవరాఘ్నుల

యుపాఖ్యానము రసవంతముని పలువురు మతింతురు కాని యది రసాభాసపూరితము. వరూధినీగంధర్వలసహాగమును నీతికి బాహిరము. మృగయావర్ణన మప్రసక్తము. అరుణాస్పదపురవర్ణనమున బ్రాహ్మణాదివర్ణనము లతిశయోక్తులతో నిండియున్నవి. అచ్చటచ్చట గొన్ని పద్యములుచక్కఁ దక్కినవన్నియుఁ గఠినపాకమునఁ గూర్చబడి నవి. భక్తిరసవర్ణన మల్పము.*

‘నవోఽగ్రో జాతిరగ్రామ్యా క్లేషోఽక్లిప్తఃస్ఫుటోరసః’

వికటాక్షరబంధశ్చ కృత్స్న మేకత్ర దుష్కరమ్’

అను బాణోక్తిలోఁ జెప్పఁబడిన గుణంబు లన్నియుఁ బారిజాతాపహరణకావ్యము నందుఁ గలవు గాని మనుచరిత్రమునందుఁ గన్నట్లువు. మనుచరిత్రము పారిజాతాపహరణముతో నేపథమునను సరిరావని నిస్సంశయముగాఁ గంఠోక్తిగాఁ జెప్పవచ్చును. ఏవిషయంబునఁ బరికించినను నీరెంటిలోఁ బారిజాతాపహరణమునకే యగ్రస్థానము నొసంగఁదగియున్నది. మనుచరిత్రమును గృష్ణదేవరాయల కంకితమునేయక పెద్దనార్యుఁడొరుల కంకితము చేసియుండఁజేసి యేతత్కావ్యవ్యయ తారతమ్యవిచారంబున కిచ్చటఁ బ్రసక్తియే యునరియుండదు. ఆంధ్రభోజుండగు కృష్ణరాయలే యీరెండుకావ్యములకుఁ గృత్తిపతిత్వమునంగీకరించి యగ్రసమ్మానార్హుండగు నంది తిమ్మనను బెద్దనకంటెఁ దక్కువగా బహూకరించుట రసిక శిఖామణియుఁ బండితుండును గవితాప్రావీణ్య ఫణిశుండును నగు కృష్ణరాయని దెస న్యూనతయని చెప్పవలసి యున్నది. దీనికిఁ గారణము లేవియో తెలియరావు. ఏమియున్నను గేవల మేతదుభయకావ్యతారతమ్యమాత్రపరిశీలనము చేయునెడ నంది తిమ్మనకవనంబుపైఁ గృష్ణరాయలకు గౌరవాధిక్యము తప్పకయుండఁ దగు ననియుఁ బెద్దనకంటెఁ దిమ్మనకే యెక్కువ సమ్మానాదులు చేసియుండవలయు ననియు నట్లానర్పమి యతనిదెసఁ గొఱంత యనియు విబుధాద్యులకు దోషకమానదు.

ఇమ్మహాకవీశ్వరుని పదనంబులు నవ్యశీరీషకుసుమకోమలంబులు. మకరందరసాసారమధురంబులు. సకలజనమనోహేదసంధాయక సరసగుణాలంకార విరాజితంబులు. సహృదయహృదయంగమలలితభావగాంభీర్యగురుచిరంబులు. ఆ వృత్తంపు సోనలు.

* దీనియందలి గుణగుణములను శ్రీయుతు లగు కాశిభట్ల బహ్మయ్యశాస్త్రిగారాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికయందలి దశమసంపుటమునందు విపులముగా సయ్యుక్తికముగాఁ జర్చించి విమర్శించియున్నారు. వారి యభిప్రాయములతో నేను బూర్ణముగా నేకీభవించెద.

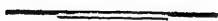
తేనియతేటలు. ఈ కావ్యమును జదువ జదువ జపు లూరుచు వెండియు జదువ దలంపు గలుగు గాని తనివి యొదవదు.

ఇటు లీ యుత్తమకావ్యమును నిర్మించి రసికుల కమందానందంబు సమకూర్చు నంది తిమ్మకవిసాధుని కవితాప్రావీణ్యంబు నెంత వినుతించినం బోలదే. ఆంధ్రకావ్య ములలో బారిజాతాపహరణ మగ్రస్థానమును వహించి నిచ్చులు నిరుపమానం బై నెగడు గాక.

ఈ వ్యాఖ్యానమును దొలుదొల్లఁ బ్రకటింపఁబూని కడపపురంబున శ్రీ జేంక శేషారాయంబున 5-2-1928 తేదిని నొక మహాసభం జేర్చి నాదెన ననూన ప్రేమాదరం బులు నెఱపి నన్ను గారవించిన మన్నిత్రులు శ్రీయుతులగు జవమంచి కేశాద్రీ శర్మగారు, విరూరు పిచ్చయ్యగారు, కురుడి గుండురావుగారు, కామూరు శ్రీనివాసరావు గారు వీరికిని సమ్మహాసభయం దగ్రాసనాధిపత్యంబు వహించి నన్ను బహూకరించిన మన్నిత్రులు కవిసారస్వభామ బిరుదాంచితులు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారికిని నీ వ్యాఖ్యానముంగూర్చి నాకుఁ బలుచెఱంగులఁ దోడ్పాటు గావించిన మదీయ మిత్రుల కెల్ల రకును గృతిజ్ఞ తాతరంగిత హృదయండ్లనై ధన్యవాదంబులు గావించుచున్నాఁడ.

శ్రీ కృష్ణాయ నమః.

నాగపూడి - కుప్పస్వామయ్య.

అ ను బ ం ధ ము లు

- (అ) ఈ వ్యాఖ్యానమునందు నేను గావించిన సవరణలు.
 - (ఆ) నే నంగీకరించిన పాఠములు.
 - (ఇ) సంస్కృతవ్యాకరణసాధ్యశబ్దములరూపనిష్పత్తులు.
 - (ఈ) వ్యాఖ్యానమునందుఁ జేర్చుకొనవలసిన యంశములు.
 - (ఉ) నందితిమ్మన సంస్కృతహరివంశము ననుసరించిన పట్టులు.
 - (ఊ) సంస్కృతహరివంశమునకును బారిజాతాపహరణమునను గల కథాభేదములు.
 - (ఎ) వ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపఁబడిన గ్రంథముల నామములు (సంస్కృతము)
 - (ఏ) గ్రంథనామములు పేర్కొనఁబడని ప్రమాణములు (సంస్కృతము)
 - (ఐ) తెలుగుగ్రంథములనామములు.
 - (ఓ) పద్యానుక్రమణిక.
 - (ఓ) తప్పొప్పులసూచి.
-

(౨)

ఈ కావ్యమునందు నేను గావించిన సవరణలు:—

ఉన్న పాఠము	సవరణ	ఉన్న పాఠము	సవరణ
1- 28 పరభట-పరభట		2- 78 ధారుణి-ధారిణి	
1- 42 వాసిఁబెనంగఁగ- జెలంగఁగ		2- 85 యామిక్తకృత-కృతి	
1- 95 పరస్పరావేల్లనములు-పరస్పరా		3- 88 నొక్కిదేవతా-నొక్కివేదేవతా	
	[నేపథ్యములు	,, శౌండీర్య } — శౌండీరు	[ద్రా
1 102 కోపోద్యోగమున-కోపోద్వేగమున		3-41 (యమకామినీ) ధూమోద్గర్జ-ధూమో	
1-110 నల్లడలు నారసి-నల్లడలుఁ గన్దొని		4- 17 వృత్తి నరుగఁ-వృత్తిఁ దిరుగఁ	
,,,, బాష్పకలికా-బాష్పకణికా		4- 46 రాక్షసాలితిలకాంబద్ధిధీతిక-రాక్ష	
1-116 నడికింపకు-నుడికింపకు			[సాసిలతికాంబద్ధిధీతిక
1-184 బాగల-బాగుల		5- 8 నిర్మిరోధ-నిర్మిరోధ	
1-188 హృదయారంగన్నయాచార-రజ్య		5- 64 నాత్మకీయంచైన-నాత్మనీనంచైన	
1-140 రణవిత్తత-రణవిత్తత [న్నయాచార		5- 70 విడంబిత }	—విడంబక
2- 15 ఊభవిభ్రమ-విశ్రమ		5- 95 శ్రీవరవరపదహృత - శ్రీవరవరవర	
,,,, సమయనిర్గత-నిర్గమ			[హృత
2- 36 నెపంబున-నెవంబున		5- 96 జనికర్మకర్త కా-జనివర్మకర్త పా	
2- 39 నేలపురుటింటి-నెలపురుటింటి		5-104 గోమేధిక-గోమేదక	
2- 53 బొడమె(నేగురుఁజాక్క) - బొలి			
2- 55 ఫణితులు-భణితులు	[చెక్		
2- 65 స్వాప్రక్రియాదోలికత్ -క్రియాలో	[లికత్		

(అ)

నే నంగీకరించిన పాఠములు:—

(సీ) గుఱుతు గలవి సీతారామాచార్యులు కావించిన సవరణలు.

(వే) ,, వేంకటరాయశాస్త్రిలు కావించిన సవరణలు.

(*) ,, నేను గావించిన సవరణలు. తక్కినవి ప్రాచీన పుస్తకములలోని పాఠములు.

ఉన్న పాఠము	సవరణ	ఉన్న పాఠము	సవరణ
*1- 2 డౌడల-డౌడల		* ,, ననయంబులపై-ననయవంబులతో.	
*1- 7 కాంచెదుర్వసుక- కాంచె దుర్వ		2- 59 వోకాడి-వోనాడి	
1- 10 ఎంతలు-నంతలు	[సుక	2- 60 కై కొనె-కై కొన	
*1-26 గాధాధికరణ-గాధాధికరణ		2- 61 మంఠలాంక-మంఠలాంక (వే)	
1- 35 నృపవల్లభు-జనవల్లభు		2- 75 అటంచు-అటంచు	
1- 56 వెనఁ జిందు-వెదచించు		2- 80 ససిడికామల-కామల	[సవరము
1- 85 ముళ్ల మాటలకలహమె-మాటలగల		2- 86 యామరుశుభ్ర-ధరము-యామరుశుభ్ర	
1- 98 తొలుజన్మము-తొలిజన్మము[హమె		2- 96 బచ్చికలిండి-బచ్చికలిండి (వే)	
1- 94 హడియాడి-హడిమాడి		2-100 చొట్టి-చొట్టి	
1- 95 చంద్రికావళి-చంద్రికాకేళి		*3- 3 అంకమున్న-అంకమున్న	
*1-104 తత్తరంబు-తత్తరంబు		3- 5 లక్ష్మ-శలంబె-లక్ష్మ-శలంబు	
1-110 బురడింపక-బురడింపక (సీ)		3- 18 గనుఁగొనుచు-గనుఁగొనుచు	
*1-118 వడఁబెట్టుచు } వడిగట్టుచు		3- 19 మాక్తికాభులక-మాక్తికాభుల	
వడివెట్టుచు }		3- 31 పికలి-పెకలి	
1-120 పాటలకాంత-పాటలకాంతి		*3-32 మానరోరి-మానరోరి	
1-122 గగుర్పొడవగ-పొడువగ (సీ)		3- 51 పరుంబు గాఁగ-పరుంబుగాక	
1-140 లేపకృతి-లేపకృతి		3- 56 గమయఁగా-గమయఁగా (సీ)	
2- 11 వెలిం బారయ-బాలయ		3- 61 మరుద్వృత-మరుద్వృధా	
2- 19 గుఱుకరింప-గుఱుకరింప		4- 10 గవుంగిటం-గవుంగిలం (వే)	
2- 20 చేతులకుఁదార్చు } చేతులనుదేల్చె		4- 16 జలములు తారతారక-జలములదార	
చేతులపవార్చె }	(సీ)		[దారక (సీ)
*2-36 కజ్జలములు న-కజ్జలవన్నవ		,, ప్రేంకనమునకు-ప్రేంకనమునన(వే)	
2- 42 గొలపండి-గెలపండి		4- 17 కందుకాహతి-కర్ణికాహతి (వే)	
2- 48 గుచ్చుచో-గూర్చుచో		4- 20 శీఘ్రరసముక-శీఘ్రరసముతో	
2- 50 కాజిపువ్వులు-జాజిపువ్వులు (వే)		4- 38 చీకుబండల-బిర్కు-బండల (సీ)	
2- 52 జలపూత-జలపోత		4- 44 కిన్నరద్యయంబు-ద్యయములు (వే)	
,, గప్పురంపుఁగొప్పెల-గుప్పెల		4- 49 బీరెండ-బీరెండ (సీ)	

4- 56 పుసుమకోమలి-పుసుమకోమల (వే) 4- 64 సంధిత్సా-సందెత్సా 4- 66 (గణయ)కంకణ-కంపణ 4- 72 బట్టకపట్టఁగా-బట్టఁగఁబట్టఁగా 5- 7 యసురాంగములక-యసురాంగక [ముల్] 5- 13 శిథిలీతానువిదులగు - శిథిలీతానువిదు [లగు] 5- 17 నిశామన్యంబు-నిశంమన్యంబు (వే) 5- 20 నానగండ-నానగేడి	<p>5- 28 బోరనం-బోరునం</p> <p>5- 35 ద్వాదశాత్మప్రఖరతరకరాపమృమై-
ద్వాదశాత్మప్రకరఖరకరాప
మృమై</p> <p>5- 36 గేలశతపత్ర-గేలిశతపత్ర</p> <p>*5-37 గ్రగ్గులకాండైరి-గ్రగ్గులకాండైరి</p> <p>5- 94 మునివర్య-మునివార</p> <p>5- 96 రాత్రీణ్ణాచిర-రాత్రీనాంచిత (వే)</p> <p>,, భామితాక్ష-భామితాబ్జ</p> |
|--|--|

(ఇ)

సంస్కృతవాక్యకరణసాధ్యశబ్దములు; వానికి సూత్రసహిత
రూపనిష్పత్తి వివరణము:—

1. దర్పణత్ (1-12)

ఆచారార్థే క్విబంతా చ్ఛతృప్రత్యయః—

సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబావంతవ్యః—అని వార్తికము.

2. సుభగంభావుక (1-25)

(సూత్రమ్) క ర్తరిభువః ఖిష్టచ్ఛ్వికఞౌ (3-2-57)

ఆధ్యాదిమచ్చ్యర్థేవ్యవ్యర్థం తేషు భవతేరేతాస్తః - అనాధ్యత్యోభ్యభవతీతి
అధ్యంభవిష్టః - అధ్యంభావుకః - సుభగంభావుకః (అత్ర ఖిష్టకఞౌ).

3. కూలముద్రుజ (1-28)

(సూ) ఉదిహలే రుజివహోః (3-2-81)

ఉత్పూర్వాభ్యాంరుజివహిభ్యాం కూలే కర్కణ్యుపపదేభిశ్చన్యాత్ - కూల
ముద్రుజతీతి కూల ముద్రుజః- (కూల ముద్రుహః)

(సూ) అరుద్వివదజస్తస్యముమ్ (6-3-67) ఇతిముమాగమః.

4. ఆముష్యాయణ (1-28)

(సూ) అలుగు త్తరపదే (6-3-1)

(సూ) వ్యష్ట్య ఆక్రోశే (6-3-21)

(వా) ఆముష్యాయణాముష్యపుత్రికాముష్యపలికేతిచ-

ఆముష్యపత్యం - ఆముష్యయణః - నడానిత్యాత్పక్.

5. నేదిష్ఠ (1-29)

(సూ) అతికాయినేతమబిష్టనా (5-3-55)

(సూ) అంతికబాధయోర్నైదసాధా (5-3-63)

6. తుందపరిమృజ (1-29)

(సూ) తుందశోకయోః పరిమృజాపనుదోః (3-2-5)

తుందశోకయోః కర్కణో రుపపదయో' రాభ్యాంకస్యాత్ - ఆలస్యసు

V

భాహరణయో రితివక్తవ్యం - తుందంపరిమార్చితి తుందపరిమృతోఽలసః
(శోకాపనుదః - సుఖస్యాహర్తా)

7. విస్మయ (1-30)

(నూ) సృఘస్యదఃకృరచ్ (3-2-160)

సృమరః - ఘస్మరః - అదృరః

8. జనతా (1-32)

(నూ) తస్యసమాహః (4-2-37)

(నూ) గ్రామజనబంధుసహాయేభ్యస్తత్ (4-2-48)

గ్రామతా - జనతా - బంధుతా - సహాయతా (సమూహాధేయత్)

9. వరిష్ఠ (1-33)

(నూ) అలంకృతో నిరాకృతో ప్రజనోత్పచోత్పతోన్మదరుద్యపత్రప పృతువృ
ధు సహచర ఇష్టచ్ (3-2-186)

అలంకరిష్ఠః.....వరిష్ఠః.....వరిష్ఠః

10. విశ్వజనీన (1-48)

(నూ) ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్థః (5-1-9)

(నూ) ఆత్మాధ్యానాథే (6-4-169)

ఏతాథేప్రకృత్యాస్తః - ఆత్మనేహిత మాత్మనీనం-విశ్వస్మైజనాయ హితం
విశ్వజనీనం - అధ్వనేహితం - అధ్వనీనం.

11. వశంవద (1-65)

(నూ) ప్రియవశేవదఃఖచ్ (3-2-38)

(నూ) అరుద్విషదజస్తస్య ముమ్ (6-3-67) ఇతి ముమాగమః.

12. తావకీన (1-67)

(నూ) యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాంఖిచ్చ (4-3-1)

(నూ) తస్మిన్నణిదయుష్మాకాస్మాకా (4-3-2)

యాష్మాకీః - యాష్మాకః - ఆస్మాకీనః - ఆస్మాకః

(నూ) తనకమమకావేకవచనే (4-3-3)

ఏకార్థవాచినోర్యుష్మదస్మదోస్తవకమమకాస్తః - ఖిచ్చాణిద - తావకీనః
తావకః; మామకీనః - మామకః.

VI

13. ఆతిథేయ (2-17)

(నూ) పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్థః (4-4-104).

పథిసాధు - పాథేయం; అతిథౌసాధు - ఆతిథేయం;

వసనం - వసతిః - తత్రసాధు - వాసతీయా - రాత్రిః;

స్వాపతేయం - ధనం.

14. అపలితం కరణ (2-34)

(నూ) ఆధ్యసుభగన్మలపలితన్గ్నాంధప్రియేషు ద్వ్యధిశేష్వచౌ

కృషాకరణేఖ్యైః (3-2-56)

ఆధ్యంకరణ-సుభగంకరణ-పలితంకరణ-అంధంకరణ.

15. అనూర్యంపశ్య (2-69)

(నూ) అనూర్యలలాటయో ర్ద్వశితపాః (3-2-36)

అనూర్యమిత్యసమర్థసమాసః దృశి నానాస్సంబంధాత్ -

నూర్యం నపశ్యం తీత్యనూర్యంపశ్యా రాజదారాః -

లలాటంతపః - నూర్యః.

16. పశ్యతోహర (2-72)

(నూ) అలు గుత్తరపదే (6-3-1)

(నూ) షష్ఠీ చానాదరే (2-3-38)

(వా) వాగ్వికృత్యద్వ్యో యుక్తిదండహరేషు

వాచోయుక్తిః - చిశోదండః - పశ్యతోహరః - (పశ్యంతంజనమనాదృత్య హరతీ త్యర్థః).

17. పాథేయ (2-90)

13-ఆతిథేయ శబ్దవత్.

18. అధ్వనీన (2-93)

10-విశ్వజనీన శబ్దవత్.

19. అష్టాపద (3-41)

(నూ) అష్టనస్సంజ్ఞాయాం (6-3-125); ఇతి దీర్ఘః

అష్టసు లోహేషుపదం ప్రతిష్ఠాయస్యేతి.

20. వాసతేయీ (3-41)

13 ఆతిథేయశబ్దపత్.

21. ప్రవాళత్పద (3-41)

1 దర్పణత్ రూపపత్.

22. శర్కరిల (3-60)

(సు) దేశేలుబిలచాను (5-2-105)

చాదణ్ మతుప్ చ-సికతాస్సంత్యస్మిక్ దేశే సికతా ; -సికతిలః-
నైకతః-సికతావాక్-ఏవం శర్కరేత్యాది.

23. సర్వాంగీణ (4-87).

(నూ) లస్సర్వాదేః పథ్యంగకర్మపత్రపాత్రం వ్యాప్నోతి (5-2-7)
సర్వాదేఃపథ్యాద్యంతాత్ ద్వితీయాంతా త్తస్మాన్
సర్వపథాక్-వ్యాప్నోతి-సర్వపథీనః-సర్వాంగీణః-సర్వకర్మీణః
సర్వపత్రీణః-సర్వపాత్రీణః.

24. పాణింధమ (4-90).

(నూ) ఉగ్రంప శ్వేరమ్మదపాణింధమాశ్చ (3-2-87)

ఏతే నిపాత్యం లే-పాణియోధ్మాయం లేస్మిన్నితి పాణింధ
మోఽధ్వా-అంధకారాద్యావృత ఇత్యర్థః-తత్రహి సర్వాద్యప
నోదనాయపాణయశ్చబ్ద్యంతే.

25. భిదేళిమ (4-90)

(నూ) తవ్యత్తవ్యానీయరః (3-1-96)

ధాతో కేతే ప్రత్యయాస్సుయః

(వా) కేళిమర ఉపసంఖ్యానం.

పచేళిమామాః-పక్తవ్యాః; భిదేళిమా స్మరణః-భేత్తవ్యాః
కర్మణిప్రత్యయః.

26. నిశంమన్య (5-17)

(నూ) అత్మమానే ఖశ్చ (3-2-83)

స్వకర్మకేమననేవర్తమానాన్మన్యతేః సుపి ఖశ్ స్వాత్-చాణ్డినిః-
అనిశాం నిశామితి మన్యతే.

VIII

27. ఘస్మర (5-22)

7. విస్మమరశబ్దపత్.

28. పతయాశు (5-35)

(సూ) స్పృహిగృహిపతిదయ నిద్రా తంద్రాశ్రద్ధాభ్య ఆశుచ్ (3-2. 15)
ఆద్యాస్త్రయస్పృగాదా వదంతాః; స్పృహయాశుః-
పతయాశుః-దయాశుః-నిద్రాశుః-తంద్రాశుః-శ్రద్ధాశుః.

29. ఆత్మనీన (5. 64)

10. విశ్వజనీనశబ్దపత్.

30. భంజిత (5-98)

నివృత్తప్రేమణాద్భంజితోర్ద్విజంతాత్కర్మణి క్తప్రత్యయః.

31. వర్తిష్టు (5-105)

9. వర్తిష్టశబ్దపత్.

32. ఏకచ్ఛత్రిత (5-107)

ఏకచ్ఛత్రం-ఇత్యస్మాత్కర్మరోత్యక్తే తత్కర్మరోతి తదాచప్తే ఇతినిష్ .
తస్మాత్కర్మణి క్తప్రత్యయః.

శ్రీ ర మ్మ.

పారిజాతాపహరణ వ్యాఖ్యలో

ఈ క్రింద వివరింపబడిన సవరణలను గావించుకొనునది.

(పుట 26) క. వనితా జనతా.....అను పద్యమునందు
రెండవపాదమున కర్థ మిట్లు వ్రాసికొనవలయు.

ఘన-మేఘుఁడు; తాపని-తపసుని (అనఁగా నూర్చుని) కొడుకగు
కర్ణుఁడు; “భానుర్హంస స్సహస్రాంశు స్తపన స్సవితారవిగి”
అని యమరుఁడు; తారకాభిక-(నక్షత్రములకు మనోహరుఁడగు) చంద్రుఁ
డు; “కమ్రసి కామయితా భీకసి కమనసి కామనోఽభికసి”
అని యమరుఁడు; ద్యుచరగవీ-కామధేనువు; (వీరియొక్క).....
“సజ్జనులు కామధేనువు యొక్క” అనుటను “సజ్జనులు
మేఘుఁడు మొదలగు వారియొక్క” అని సవరించికొనఁదగు.

(పుట 142) గజకచ్ఛ.....ఘాతుకుండు—దీని! వ్యా
ఖ్యానమున, గజకచ్ఛప రూపంబాలఁ దాల్చియుండిన “క్షత్రియుల
నిరువురి” అనుటను “విప్రుల నిరువురి” అని సవరించికొని యీ
క్రిందఁ గనిన దానిని జేర్చుకొనునది:—

సంస్కృతభారతమున విభావముఁడును శుక్రతీర్థుఁడును దొలి
జన్మమున మహర్షులని వ్యాసుఁడు:—

“ అసీద్విభావనుర్నామ మహర్షిః కోశనోభృశమ్,
భ్రాతాతస్యాను జస్యాసీ త్సుప్రతీకో మహాతపాః. ”

మహర్షులు విశ్రులుగాను విశ్వామిత్రునిం బోలె త్కత్రియులుగాను నుండవచ్చును, తిక్కన సోమయాజి విభావనుఁడును సుప్రతీకుఁడును దొలి జన్మమున మధుకైటభులను దనుజేంద్రులని వ్రాసెను:—

“ క. విను మధుకైటభు లనియెడు
దనుజేంద్రులు కచ్చసంబు దంతియునై పు
ట్టినవారు తమ్మైఱుంగమిఁ
బెనఁగుదు రొండొరులతోడ భీకరభంగిన్. ”

అనుశాసనిక పర్వము. ఆ—1.

(పుట 146) నొగలన్—దీని యర్థమునందు—“ కత్తెడు
కొయ్యలను ” అనుటను “ కత్తెడు కొయ్యతో బండిని జేర్చి
కత్తెడు నిడువగు కొయ్యలను ” అని సవరింపఁ దగు.

(పుట 172) బాసదప్ప వరగండాంకా!—అనుట కర్థము
నిట్లు సవరింపవలయు:—“ బాసెదప్ప వరగండాంకా!” అని
యుండఁదగు. కృష్ణరాయనికి “ భాష గెతప్పవరాయరగండ ”
అను బిరుదము గలదని యొక శాసనమువలనఁ జెలియవచ్చెడి. వీనికి,
ఆడినమాటను దప్పువారిని శిక్షించువాఁడని యర్థము చెప్పవచ్చును.

(పుట 183) 15-వ పద్యము వ్యాఖ్యానమునందు:—

“ బొంకెన్ ” అని యుండుటచే, “ అన్యతోదరి ”
యను పదము సాభిప్రాయము. అని చేర్చుకొనఁదగు.

(పుట 191) 29-వ పద్యము వ్యాఖ్యయందు 5-వ బంతిలో నీ క్రిందఁ గనినదానిని జేర్చుకొనఁదగు:—చిలువ— అనుటకు, “ చిలుము + వాయి ”—విషము నోటియందుఁ గలది యని యవయవార్థమును జెప్పవచ్చును.

(పుట 234) ఎలదేటి దాఁటులో నూనిన.....అనుట కీ దిగువఁ గనినటు లర్థము వ్రాసికొని వ్యాఖ్యానమున నున్నదాని నర్థాంతరముగా గ్రహించునది.

ఎలదేటిదాఁటు-తు మ్మెదలగుంపు, లోనూనిన డప్పిక్-తమలోఁ గలిగిన తృప్తచేత, మూగఁబడి-దుట్టుకొని, ఇచట స్వార్థమునఁ బడ్వసు బంధము.

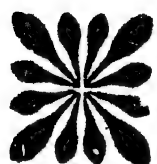
(పుట 252) తామ్రపర్ణియై యొప్పెక్—అనుట కీ క్రిందఁ గనిన దానిని వ్యాఖ్యయందుఁ జేర్చుకొనఁదగు:—

తామ్రపర్ణి నదిలో ముత్యములు పుట్టుట ప్రసిద్ధము. అట్లు పర్ణిం చుట కవి సమయము.

(పుట 263) 60-వ పద్యము వ్యాఖ్యయందు—ఇంద్ర ద్రును-అను పదమున కర్థమందు “ దేవదారు వృక్షమును ” అను మాటలకు బదులు “ మద్ది మ్రాఁకులను ” అని సవరించి వ్రాసికొని ‘శ్రీ కృష్ణుని శైశవ క్రీడలలోని యమశార్జున భంజనకథ యిట ననుసంధేయము.’ అని జేర్చుకొనవలయు.

(పుట 265) కదనాభిశంసియై—దీని యర్థమందు-“ యుద్ధమును దెలుపునదియై ” అనుటకు “ యుద్ధమును నిందించు నదియై ” అని సవరింపఁదగు.

(పుట 270) మానస వేగ రథ్యమును—దీని యర్థమందుఁ
 “వేగముగల గుఱ్ఱమును” అనుటను “వేగముగల గుఱ్ఱము
 గలదియును” అని సవరింపనగు.

IX

(ఈ)

వ్యాఖ్యానమున నీక్రింద వివరించినవానిని జేర్చుకొనఁదగు:—

పుస్తకము వచ్చినవెంటనే చదువరు లాయాచోటులలో ‘అను’ అను సంకేతాక్షరములను వ్రాసికొనినచో వానిం జూచునపు డీసూచికం గాంచి యవిశేషాంశములను (ననుబంధములను) జదువుకొనవచ్చును.

1-12--17 వ బంటికిఁ బిమ్మట నీక్రిందఁ గనినదానిని జేర్చుకొనవలయు:

‘భద్రాసనము’—అభిషేకోపయోగి పీఠవిశేషము.

“శక్త్యం వడంగుళోత్సేధం షోడశాంగుళవిస్తృతం

ద్విద్వాదశాంగుళాయామం క్షీరదారు సముద్భవం

పద్మాంకితం భవేద్భద్రప్రసీతం స్మవనకర్మణి”

—అని వాస్తుశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పియున్నారు.

(‘ద్వావింశదంగుళాయామం’ అని పాఠాంతరము)

‘సింహాసనము’—

“రుచిరేణ సువర్ణేన నిర్మితం రత్నరంజితం

అష్టభిస్సాస్పటికై స్సింహైర్నూర్ధ్వై తత్సునిరాజితం

అధఃకాంచన విస్మయరత్నవేదిత్రయాన్వితం

ఆస్థానమండపే రాజ్ఞాం సింహాసన మిదం పరం”

—అని మానసోల్లాసము.

1-30 (25-5) మరుషః (పుం)-స్వాత్మకేక-తత్రవృక్ష భేదే.....స్వల్పపత్రతూల
స్యాం-జంబీర భేదే-వ్యాఘ్రే-రాహు-భయానకేచ-అనితా-రానాథతర్క-వాచస్పతికృత
శబ్దస్తోమమహానిధి యను నిఘంటువునందున్నది.

ఆప్తేగారి సంస్కృత హూణనిఘంటువునందు:—

మరుషక— (adjective) terrible; formidable;

మరుషకః—a kind of plant; a tiger; Rahu; a variety of lime; a crane;

అని యున్నది.

దీనిచే, మరుషకః-మరుషకః—అని రెండురూపములం గలవని తెలియవచ్చెను.

1-44 (32-18)

అగ్ని రాపశ్చ వేదాశ్చ సోమనూర్యానిలా స్తథా
సర్వవీవతు విప్రస్య శ్రోత్రే తిష్ఠంతి దక్షిణే. —అనియుఁగలదు.

1-58 (44-4) సాభాగ్యురిమృత్ - సాభాగ్యము - స్వాధీనభర్తృకత్వము.

1-64 (45-12) రలపూవాడక - అనఁగా శిరోఘ్నమణముగా నుండుట (వనిరల
లో శ్రేష్ఠురాలుగా నుండుట) తగ్గక, యనియు నర్థముచెప్పవచ్చును. అప్పు డరసున్న
లేదు. ప్రాచీనముదితగ్రంథములో నిర్బిందుకముగానే యున్నది.

1-70 (47-8) 'విధికి' - 'సర్వధనీ' - ఈపదముల మధ్యమందు 'అసుబ్యతః, అను
పదమును జేర్చుకొనఁదగు.

1-71 (47-16) శృంగారవనంబు - 'శృంగార' మనఁగా సునన్ద్యుఁ డేర్పదమును
(మనన్దగప్రాదుర్భావమును) జూదినదని యర్థము.

శృణాతిచరమదశాప్రాపణేన హినస్తి కాముకానితి శృంగం మన్మథో
ద్భేదః - (శృ - హింసాయాం) - శృంగమృచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతిశృంగారం.

1-91 'ఆనరకాసురదమనుడు - ఈవిశేషణము సాఖిప్రాయము - నే నతని
కా సమయంబునఁ జేసినమేలును దలఁపఁడయ్యెనే యని ధ్వనిస్ఫురించెను.

1-94 (వ్యాఖ్య 7వ పంక్తిలో) - 'సరసము' అను పదమునకుఁ బిడప - 'కావున
నిట్లు పాతమును సవరించితి' అని చేర్చుకొనవలయును.

1-112 - (63-11) 'కందర్ప' శబ్దనిర్వచనము -

'కందర్పయామితి మదా జ్ఞాతమాత్రోజగాదప

తేనకందర్పనామానం తంచకార గతుర్మృఖః

—అని.

1-131. (68 వ పుట-4 బంతులకుఁ బిడప):—

'మాన' మనఁగాఁ బ్రియునిచేఁ బ్రేయసికిఁ బాదపతనాదిపూజ చేయుచునది
యని భోజరాజు చెప్పియున్నాఁడు:—

'మానపూజాయాం' ఇతిధాతోః స్వాధికణిజంప్రత్యాత్ ణివ్సేషిణి మాన ఇతి
రూపం - సహిప్రేయాంసమస్యః పాదపతనాదిపూజాయాం ప్రయోజయతి.

—అని సరస్వతీకంఠాభరణము.

1-133 (74 వ పుట-వ్యాఖ్యానముకడనట):—

ఇందు శోకము వర్ణింపఁబడినను నిది కరుణరసము కానేరదు. కరుణరసమునకు
స్థాయిభావము శోకము.

ఇష్టనాశాదనిష్టాప్తేః కరుణాభోగ్యరసాభవేత్

శోకోఽప్రస్థాయీభావస్సన్యోచ్చయ్యమాలంబనం మతమ్.

—అని సాహిత్యదర్పణము.

ఇచట రతియే స్థాయిభావము-మానముచే దంపతులకుఁ గలిగినయమోగము పునః
రోగ్యపర్యవసాయి కావున నిచట విప్రలంభశృంగారమే రసము.

అప్రాప్తి ర్విప్రలంభస్సన్యాయోద్ఘాతాభిలాషయోః (ప్రప్రహేతవఃపంచ)

అయోగో విరహో మానః ప్రవాసశ్శాప ఇత్యపి.

విప్రలంభశృంగారము సంభోగశృంగారమునకుఁ బుష్టికరమని యాలంకారికులు నుచేసెదరు.

‘నవినావిప్రలంభేన సంభోగః పుష్టి మశ్నుతే

కషాయితేహి వస్త్రాదౌ ధూయాన్ రాగో వివర్ధితే’

—అని

2-53. 119 వ పుట కడపటః—

‘బంధుశ్చైరసుహృద్వాదీకల్పః ప్రఖ్యుఃప్రభస్సయః

దేశీయదేశ్యరిప్వాభసాదరాద్యా ఇవార్థకాః’

—అని కవికల్పలత.

అద్యవదముచే—ఆప్త—సపత్న—సబ్రహ్మచారి—సనాభి—సగంధి—సచ్ఛాయ—
సధర్మ—సగర్భ—సతీర్థ—దాయాద—ప్రతిష్ఠంద—ప్రతిబంబ—అనుబింబ—అనుప్రాస—మొద
లగునవియు గ్రాహ్యములు.

2-53. (125-3):—

విలాసినీవిలాసులు—విలాసవతులగు యువతులును విలాసవంతులగు యువజనులును;

స్త్రీవిలాసలక్షణము:—

ప్రియసంప్రాప్తిసమయే భూషేతాననకర్మభిః

తాత్కాలికో విశేషోయ స్సవిలాస ఇతీరితః.’

పురుషవిలాసలక్షణము:—

‘ధీరసంచారిణీదృష్టిర్గతిగ్తోశ్చమభాంచితా

స్మితపూర్వంతథాలాపో విలాస ఇతికీర్తితః.’

—అని రసార్ణవసుధాకరము.

2-54. (వ్యాఖ్యానముకడపట):—

‘సాడమెక్’ అనియే యన్ని యాదర్శములలోను బాఁము కానంబడుచున్నది.

అపుడు ప్రాసభంగమగునగావున ‘బాలిచె’నని సవరించితి: అర్థమును రత్నము ప్రకా
శించెనని సరసముగానున్నది. లడలకుఁ బ్రాసమంగీకరింపదగినదికాదు.

2-75 (144 వ పుట 3 వ బంతిలో):—

జాతులనఁగా మనోరథసిద్ధియని యర్థము చెప్పవచ్చునని ప్రకరణముంబట్టి యూహింపఁదగియున్నది.

2-88. (157 వ పుటకడవట):—

‘సువర్ణ రూప్యతా మ్రాశ్వహరితాలమనశ్శిలాః
నైరికాంజనకాశ్మీరలోహనీసాశ్చ హింసలః
గంధకాభ్రకమిత్యాద్యా ధారవో గిరిసంభవాః’

—అని నైరికాదిధాతువివరణము.

2-92 (162-22) ‘లాలసులకా’—

‘లోలుపా లోలుభా లోలో లాలసా లంపటశ్చసః’

—అని యాదవనిఘంటువు.

2-106 (172 వ పుటకడవట)

‘పరాధూతసంక్రందనా’—అనుటచేఁ గృష్ణుఁడు యుద్ధమున దేవేంద్రుని జయించుట ధ్వనించెడు.

3-59 (230 వ పుటనడుమ)—

‘శరీరమౌహితజగద్వామ’—అనుటచేఁ గృష్ణుని జూచి సురపురకామినులు మోహించుట ధ్వనించెడు.

4-46 (256-26) ‘అసిలతికా’—కత్తిని లతగా వర్ణించుట కవిసమయము. దీనికిఁ బ్రయోగము—

‘తత్రచశయనతలనివృణ్ణః క్షీతితలోపవిష్టయాశ్చనైశ్చనై రుత్సంగనిహితాసిలతయాఖడ్గ
వాహిన్యా నవనశినదశకోమలేన కరసంపుటేన సంవాహ్యమానచరణః’

—అని కాదంబరి.

(ఉ)

నందితిమ్మన పారిజాతాపహరణంబున సంస్కృతహరివంశము ననుసరించినపట్టులు:—
పారిజాతాపహరణము. హరివంశములోని శ్లోకములు.

1-58-సీ-జలజాక్షియిది.....ఉమాదేవవర స్త్యేష్టాహిమాచలసుతాసతీ
ధారయేదీశ్వరీనిత్యం పుష్పాణ్యేతానిసుప్రభే
అదితిశ్చసపాలోమిమహేంద్రసురతారణీ
మోడశస్త్రీసమాసాణాంమధ్యేఖివ్యద్యునర్తనే
అద్యేష్టాం వాసుదేవస్య వేద్మిత్యాంభోజనందిని
ప్రకాశమద్యసౌభాగ్యమనివార్యం యశశ్చతే
అద్యాహమవగచ్ఛామి సర్వథా సర్వశోభనే
ఆత్మాద్వితీయఃకృష్ణస్యభోజేత్వమితిభామిని
త్రైలోక్యరత్న సర్వస్వమద దద్యత్తవాచ్యుతః
అలంకృతంపుష్పమేతత్సంసర్గా త్తవసర్వథా
ద్రవత్యపితథాగంధానిస్సితాఽప్రీతివర్ధనాః.
—అధ్యాయము 124.

- 1-59 క. పరిమళమునెడదు.....అహ్లాన మేత త్సతతం పుష్పంభవతి కామిని. ,,
- 1-61 చ. అడిగినయంతో.....బుభుక్షోవాపిపాసావా గ్లానిర్వాప్యథవా జరా
దేవధారయంత్యాస్తే స్వచ్ఛందేనభవిష్యతి. ,,
- 1-62 చ. పుచలయపత్రనేత్ర.....సపత్న్యస్తేగృహోపేతే సర్వాః సర్వేశ్వరప్రియే
అవమానావనేకేనత్వయాసిక్తాద్యభామిని. ,,
- 1-63 క. నెలకొనివేసవి.....శీతోష్ణేచక్ష్మిలేదేవి పుష్పమేతత్ప్రియస్ఫుతి. ,,
- 1-66 ఉ. చక్కనిదాననంచు....అద్యసాత్రాఽతీదేవీ జ్ఞాన్య త్యువరవర్ణినీ
సౌభాగ్యాగ్యాంసదావేత్తియాత్మానంసుభగాసతీ.,,
- 1-67 క. ధరియించిన.....పూర్ణేసంవత్సరేదేవిపుష్పమేతత్తవాంతికాత్
నివర్త్యతే తయవరం సమయేన ప్రయాన్యతి. ,,
- 1-68 లే. అనుచు.....తచ్ఛత్రుత్వాసు నిఖిలం ప్రేష్యాభిః స్త్రీస్వభావతో
ప్రకాశీకృతమేవాసీ ద్విష్టోరంతఃపురే తదా. ,,
- 1-69 ఉ. అందఱలోన.....అర్హేతిపుత్రమాతేతి జ్యేష్ఠేతిచనమాగతాః
ప్రాయేణప్రపదంతిస్మ హృష్టాదామోదరస్త్రియః.,,

XIV

1-70 తే. వారిలోపల.....రూపయావనసంపన్నా సౌభాగ్యేనన గర్వితా. ,,

1-82 చ. అనవిని.....జగ్రాహణోమతులితేనచేతనా
నహ్నే శ్శిఖాశ్రీరిచర్ధితాననా. ,,

1-84 చ. అతులమహా.....యత్పరిజాలకుమం ద త్రనాన్నారదస్తా
తత్త్రిలేష్టజనేదత్తం ర్వయాహంపరిచంచితా
స్తోతవ్యాయదితావత్సా నారదేనతవాగ్రరః
దుర్భగోఽయం జనస్త్రతికిమరచునుశబ్దితః.
—అధ్యాయము. 126.,

1-96 క. అని నగల మిగుల.....దండహ్యమానా జ్వలనేననర్ధతా
నేర్వ్యాసమునేనగలప్రభేన
క్రోధాన్వితా క్రోధగృహంవి విక్తం
వివేకతారేన ఘనం సత్రోయమ్.
—అ. 124.

1-99 ఉ. మాసినచీర.....బద్ధాలలాటేహిమదండ్రసద్ధం
దుహలపట్టంక్రియగోమచిహ్నం
పర్యంరదేశం సరసేదేవీ
లిలేపసాలోలోహితసందసేన
దీగోపధానేశయనేఽపసీయ
విభూషణా న్యేకనిబద్ధవేణీ.

1-101 చ. వెడవెడకన్ను.....సంస్మృత్యైవంస్మృత్య శిరస్సగోమం
ప్రకంపమానాసముపోపవిష్టా
ప్రేష్యామధ్యగతాం క్రోధా
న్నిశ్యసంతీం ముహుర్ముహుః
పునరుత్థాయశయానాత్పతంతీన పునః పునః.
—అ. 125.

1-107 క. అని యనుమానించుచు..భీతభీతస్సశనక్తైర్వివేక యదునందనః
అవకుంత్యయదావక్త్రీ ముపధానేన్యవేశయత్

1-108 ఉ. కొందఱ.....ప్రేష్యాజనంసంజ్ఞయాధనాభ్యేయోస్మీతిసంజ్ఞపక్ష.

1-109 ఉ. ఈలలితాంగి.....గ్రహాయవ్యజనంచైన స్థిత్యాసపరిపార్శ్వకః
కనై రవాస్యజద్వాతం జహోసశనక్తైరివ.

1-110 ఉ. అంతటఁ బారిజాత.....సపారిజాతస్య పుష్పస్య సంస్పర్శేనానువాసితః

బభారభగవాన్ గంధం దివ్యం మానుషదుర్లభమ్.

అత్యద్భుతతమంగంధం జిహ్మిత్యా విస్మయాన్వితా

అపాఘ్నణోన్ముఖంసత్యా కి మేతదితిచాబ్రవీత్. ,,

1-111 క. తలవాంచిమగుడ.....తస్యాఃసుస్రావసేత్రాభ్యాం వారి ప్రణయకోపజం

ఘ శేతయపలాశాఖ్యా మనశ్శాయజలం యథా. ,,

1-115 ఉ. ఇందునిభాస్య.....కిమర్థం కాంఘమంవాసో మహారజనమేవచ

నానుగృహ్ణాసిసుశ్రోణి శుక్లంవాసోనుగృహ్ణాతే

వాసస్యేతేతవాభీష్టే మహారజనకాంఘమే

దేవాభిగమనా దూర్ధ్వం శుక్లంనేష్టంహి తేప్రియే

కించానాభరణంగాత్రం సుగాత్రితవకస్యతామ్. ,,

1-117 చ. పలుకులఁ దేనెలు.....కిమునాభావ సేమాద్య ముఖేనోత్పలగంధినా

అర్ధాక్షాపిహి తావనాస్త్రిం కిమర్థంన నిరీక్షసే. ,,

1-118 చ. మనముల.....త్వదీయోహంయథాదేవి ఖ్యాతో జగతికింకరః

నాజ్ఞాపయసిమాం కిం త్వంపుతేవనరవర్జిని

మనసాకర్మణావాచా నత్వామతిచరామ్యహం

న్నేహశ్చబహుమానశ్చ త్యాప్సవేన్యాసునాస్తిమే

1-125 ఉ. ఈనయగార.....వాక్సాత్తమివ పశ్యామి మాధుర్యం సంప్రయుజ్యతే

మయిన్నేహశ్చకృతకస్త వాన్యత్ర నకృత్రిమః. ,,

1-127 ఉ. గట్టివచేతలుం.....శ్రుతంచాప్యధవాక్రాన్యం దృష్టః స్నేహాఘోదయః

నాహంత్యాంకితవంధూ ర్తమజ్ఞానిష మరిందమ

అద్యజ్ఞాతోనీతత్పక్ష శ్చపలోజనవంచకః.

—అ. 126.

1-128 చ. మనివతివచ్చి.....తామస్తాషీత్సమక్షం తే ప్రియాంస కిలనారదః

తదశ్రౌషీన్చ హృష్టస్త్వం ప్రియాయాస్సంస్తవంకిల.,,

1-129 క. మానంబె తొడవు.....మానార్థంజీవ్యతేలోకే సద్భిరిత్క్యక్తవానసి

తదేవంసతినేచ్ఛామి జీవితుం మానవర్జితా. ,,

1-130 తే. తనదుకోడండ్ర.....యద్రద్రాక్షిద్ధిమాంశ్వశూర్పమామాసేన సందిసి

అవజ్ఞాతాత్వయాద్రాక్షిన్నూ సందోర్భాగ్యకర్మితామ్

1-131 సీ. ఉవిద యెవ్వతె.....వసంతకుసుమైచ్చిత్రిం సదానై నితకం గిరిం

ప్రియాభూత్వా ప్రియాభూతా కథంద్రక్ష్యో మృహం
జలక్రీడాంధవాంకస్థా దేనకృత్వామహోదధా ప్రసః
కథందోర్భాగ్యమాపన్నా పశ్యేయమపి సాగరమ్.

1-132 ఉ. ఈసునఁ బుట్టి.....ఇతీదముక్త్యాపునరేవశోభనా

ముమోచితోయం నయనోద్భవంసతీ
గ్రహాయపీతం హరివాససశ్శుభా
పటాంత మాధాయ ముఖే శుచిస్మితా.

—అ. 125.

1-134 ఉ. ఆరమణీలలామ.....సముత్పత్యజలంత్ర పతితం వదనాంబుజాత్

ప్రతిజగ్రాహపద్మాక్షః కరాభ్యామపి సత్వరః.

1-135 ఉ. ఓలలితేంద్రనీల.....పారిజాతస్యపుష్పాణి యదీచ్ఛస్యతి కోపనే

తదాదాతాస్మిసుశ్రోణి సత్యమేతద్భ్రవీమితే.

—అ. 126.

1-136 తే. వామలోచన.....స్వగ్రాదిహానయిత్యాప పారిజాతంగ్రుమేశ్వరం

గృహే లేస్తాపయిష్యామి యాచితాంలంఘ్య మిచ్ఛసి.

2-16 క. చనుదెంచె.....అభ్యాజగామసన్నాత్వా మనిక్రేష్ణోమహోదధా.

5-46 మ. బెరసెన్నేన }వృక్షోత్తమంపశ్యతాంవై వృద్ధానాం నాగమజ్జరా

5-47 క. విననేర్చిరి }యేంధాస్సదత్సమ స్సర్వే సంబధూవుః క్షణాదివ

విరోగారోగిణశ్చాసక్ న్రూత్వా గంధం వనస్పతేః.

—అ. 134.

5-52 సి. విరివిగా.....మనీషీ తేనసతరు రల్పీభవతిభారత

మహత్త్వాద్వాసుదేవస్యై దద్భుర మభూ నృహత్
కదాచిద్వారకాం సర్వాం ప్రచ్ఛాదయతిభారత
కదాచిద్ధస్తవార్యస్తు భవత్స్యంగుష్ఠసన్నిభః.

5-85 క. సత్యముగ.....భోఃకేశవమదీయ స్త్వమద్భిర్దత్తోసిసత్యంగా

సత్త్వం మామనుగచ్ఛస్వకు రుష్యయద్రువీమ్యహమ్.

—అ. 135.

XVII

5-86 (సీ. మేళవించినది. అనుపద్యములోని)

తే—సాము సాముని—.....ప్రథమఃకల్పః త్యేన మబ్రవీన్మధునూదనః
 వ్రజంతమనువవ్రాజ నారదంచ జనార్దనః
 పరిహాసాన్ బహువిధాన్ కృత్వామునివరస్తతః
 తిష్ఠస్వగచ్ఛామిత్యుక్త్వా పరిహాసవిచక్షణః
 అపనీయతతఃకంతా త్పుష్పదామైన మబ్రవీత్. ౧౧

XVIII

(౬)

సంస్కృత హరివంశమునకును బారిజాతాహరణమునకును గల

కథాభేదములు :—

(1) సత్యభామనుననుచుచూచి గృష్ణుడడవేనితో రుక్మిణిదగ్గఱ నే నవునుండుటచే దాక్షిణ్యంబున బారిజారహసమంబును నామె కిచ్చితి నిది యొకటే నేను నీకుఁ గావించినయపరాధము. దీనిని తమింపవేయని వేడుకొనె నని సంస్కృతహరివంశమున నుండగా, నంది తిమ్మకవి తనకావ్యంబునఁ గృష్ణుఁడు సత్యభామసరణంబులకుఁ బ్రణమిల్లెననియు నాకోమలాంగి తదీయశిరంబులు వామపాదంబునఁ దొలఁగఁ గ్రోచెననియు వ్రాసెను.

(2) సత్యభామ నేను దపంబునేయఁబోయెదను; నీకు నాపైఁ బశ్చాత్తాపము గలదేని దీనికనుజ్ఞయిమ్ము; భర్తయనుమతిలేక ప్రసంగంబు సతిచేయుటోన్మత్తములు నిష్ఫలములు గాన నీయనుమతిఁ గోరెదనని కృష్ణు నడిగినట్లు హరివంశముననున్నది. తెలుఁగున నట్లు లేదు.

(3) నారదుఁడు సత్యాకృష్ణులను వీడుకొని యరుగునపు డమ్మనీంద్రునితోఁ గృష్ణుఁడు నీవు సురేంద్రునొద్దకుఁబోయి పారిజాతవృక్షమును నేఁగోరితినని చెప్పి దానిని నాతఁ డిచ్చినట్లు సమ్మతింపఁజేయుమనియు నరఁడియ్యనినాఁ డననియురంబును నాగదతో హెడుదుననియుఁ జెప్పుమనఁగా నరఁడప్పగిదిం జెప్పియు సప్తరంధరుఁ డొప్పుకొనకున్న నారదునిచే దాని నెఱింగి కృష్ణుఁడు స్వర్గమునకుఁ బోయి యింద్రునితో యుద్ధముచేసి యావృక్షమును దెచ్చెనని హరివంశమున నున్నది. మనకావ్యమునందుఁ గృష్ణుఁడు నారదునితో నే నదితికుండలముల నద్దేవికిచ్చుటకై సురపురంబునకు వచ్చెదనని యింద్రునితోఁ జెప్పుమని చెప్పిన టున్నది.

(4) కృష్ణుఁ డమరావతికిఁబోవునపుడు సత్యభామను దోడ్కొనిపోయినట్లును నింద్రునిచే సత్కృతుఁడైనట్లును నందితిమ్మన చెప్పెను. హరివంశములో నిట్లుకానంబడదు. కృష్ణుఁడు పరమేశ్వరుఁగూర్చి తపంబొనర్చి పారిజాతహరణంబునకై వరంబు వడసినట్లు హరివంశమున నున్నయంశము తెలుఁగున లేదు.

(5) ఇంద్రోపేంద్రులయుద్ధమును గాంచి లోకములు భీతిఁజెంద బ్రహ్మప్రహోదితులై యదితియుఁ గశ్యపుఁడును వారిసమరంబును వారిచిది రనియు నదితియే పాగి జాతవృక్షమును ద్వారకకుఁ దీసికొనిపోయెనని యనుమతిసంగఁ గృష్ణుఁడు దానిం దీసికొనిపోయెననియు హరివంశమున నున్నది. తెలుఁగున వ్యత్యస్తముగా నున్నది.

(6) నారదుడు కృష్ణుని సత్యభామవలన దానము గొని యతనితో మేలంపు మాట లాడి పదంపడి విడిచిపెట్టినఁ గృష్ణుడు నారదునిదేసం బ్రసన్నుడై వరముఁగోరు మని చెప్పిన సమ్మతి చంద్రుడు నీసాలోక్యమునిమ్ము. సేనయోనిజుడగునట్లును దేవ తలలో సేను బ్రాహ్మణుండ నగునట్లును వరమిమ్మునికోరిన భగవంతుం డవ్వరంబుల నొసంగెనని హరివంశముననున్నది. పుణ్యకోత్పత్తిక్రమంబు దానిలోనతివిస్తృతము గా నున్నది. మనకావ్యముని నివి లేవు.

(7) నంది తిమ్మన తనకావ్యమునందు సాయంప్రాతస్సమయచంద్రసూర్యో దయా స్తమయాది వర్ణనమును గృష్ణుఁ డమరావతికి సత్యభామాసహితంబుగా నరుగుచో మేరునగసిద్ధసాధ్యవిద్యాదరాదిఖచరగణవర్ణనంబును నాకపురీవర్ణంబును వైజయంత వర్ణనంబును దశావతారస్తుతియుఁ గృష్ణచరిత్రాత్మక స్తవంబును నందనారామవిహారవిసోద జలక్రీడాదివర్ణనంబులును రసపోషణంబునకై కావించెను. అవి హరివంశమునఁ గన్పట్టవు.

(8) నారదుడు కృష్ణుని వినుతించిన చిత్రచనాత్మక స్తవముమూలమునందులేదు.

ఇట్టి భేదము లింకను గొన్ని గలవు. దీనికిఁ గారణమునందితిమ్మన తాను సంస్కృతహరివంశమునందలి పారిజాతహరణకథను నాంధ్రీకరింపఁ బూనక యాయితీ వృత్తమునుగైకొని స్వతంత్రముగాఁ గావ్యమును నిర్మింపఁ గడఁగుటయే. కావున నీ చెంటికిని గల పోలికలను గ్రహింపవలయుఁగాని భేదములను బరికించుట తగదు.

(ఎ)

ఈవ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపబడిన గ్రంథములు:—(సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య
అంగిరస్సృతి	812	5 59	అమరకోశము	" "	" "
అనర్థ రాఘవము	161	2 91		154	2 88.
అమరుకము	69	1 121		155	2 "
అమరకోశము	9	1 9		156	2 "
	11	1 12		" "	" "
	16	1 19		" "	" "
	22	1 26		157	2 88
	24	1 29		" "	" "
	26	1 32		" "	" "
	62	1 109		" "	" "
	75	1 135		161	2 91
	81	2 1		" "	" "
	82	2 2		163	2 98
	83	2 8		165	2 94
	90	2 20		168	2 99
	104	2 42		172	2 106
	114	2 51		" "	" "
	125	2 53		175	3 1
	127	2 55		178	3 8
	129	2 59		180	3 11
	137	2 68		186	3 21
	138	2 68		191	3 29
	141	2 71		"	3 30
	145	2 79		201	3 38
	146	2 82		" "	" "
	148	2 85		203	3 38
	150	2 86		204	3 38
	150	2 87		207	3 38
	152	2 88		" "	" "

ఈవ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపబడిన గ్రంథములు:—(సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	ప్రశ్నసంఖ్య	సంఖ్య	గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	ప్రశ్నసంఖ్య	సంఖ్య
అమరకోశము	214	8	41	అమరకోశము	305	5	48
	214	8	41		313	5	61
	216	8	41		350	5	105
	217	8	41	ఆశ్వర్యమాడామణి	214	8	41
	230	8	59	ఆశ్వలాయనస్మృతి	32	1	44
	235	4	6		308	5	56
	249	4	80	ఐతరేయోపనిషత్తు	327	5	87
	254	4	41	కళోపనిషత్తు	311	5	50
	257	4	47		327	5	87
	259	4	49	కవికల్పలత	109	2	47
	266	4	66		271	4	77
	267	4	67	కామనూత్రము (వాతాస్య			
	267	4	67	యనకృతము)	67	1	121
	268	4	69	జయమంగళుని వ్యాఖ్యానము	308	5	56
	273	4	79	కాశీఖండము	188	2	68
	276	4	86		308	5	56
	283	5	6	కావ్యసంద్రిక	7	1	6
	284	5	9	కావ్యప్రకాశిక	334	5	87
	291	5	14	కావ్యాదర్శము	33	1	44
	292	5	18		61	1	109
	294	5	23		115	2	52
	295	5	25		119	2	58
	297	5	30		120	2	58
	300	5	35		334	5	87
	300	5	36	కాళిదాసుని దేవీస్తవము	97	2	35
				కిరాతార్జునీయము	334	5	87
				కుమారసంభవము	69	1	122

ఈవ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపబడిన గ్రంథములు:—(సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	ప్రశ్నాసంఖ్య	గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	ప్రశ్నాసంఖ్య
కుమారసంభవము	70	1 123	నారాయణీయము	328	5 8
	90	2 20	నిమిత్తనిదానము	48	1 73
	120	2 53	నీతిసారము	331	5 87
	160	2 90	నైషధము	158	2 88
	161	2 91	పద్మపురాణము	196	3 37
	190	3 27	సరాశరస్మృతి	312	5 59
కృష్ణకర్ణామృతము	206	3 38	పారంజలమహాభావ్యము	354	5 109
కేసోపనిషత్తు	325	5 87	ప్రతాపరుద్రీయము	246	4 22
కాపీతక్రీడాహ్లాదోపనిషత్తు	311	5 59	బృహదారణ్యకోపనిషత్తు	311	5 59
	327	5 87		325	5 87
ఛాందోగ్యోపనిషత్తు	311	5 59		"	" "
	"	" "		"	" "
	325	5 87		326	5 87
	326	5 87	భగవద్గీత	140	2 70
తత్త్వరత్నాకరము	123	2 53		310	5 59
	124	2 53		325	5 87
తైత్తిరీయోపనిషత్తు	311	5 59		"	" "
	327	5 87		"	" "
	"	" "		326	5 87
త్రికాండశేషము	4	1 2		"	" "
	216	3 41		"	" "
దశరూపకము	64	1 114		327	5 87
దక్షస్మృతి	308	5 56		327	5 87
ద్వీపాపాదకోశము	148	2 86		330	5 87
ధర్మసామోకము	3	1 1		340	5 94
	336	5 87		344	5 97
నలాదయము	161	2 91	భట్టికావ్యము	350	5 105
నారదసంగీతశాస్త్రము	159	2 89	భరతశాస్త్రము	163	2 92
	206	3 38	భవిష్యత్పురాణము	297	5 80
నారాయణీయము	297	5 80	భాగవతము	36	1 40

ఈవ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపబడిన గ్రంథములు:—(సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	లెక్కాసంఖ్య	గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	లెక్కాసంఖ్య
భాగవతము	206 3 88			328 5 87	
	331 5 87		ముద్రారాక్షసము	293 5 21	
	,, ,, ,,		ముహూర్తమార్తండము	273 4 79	
	347 5 101		స్మృగచర్మీయము	164 2 93	
భాగవతి	76 1 138		మేఘసందేశము	194 3 34	
భామతి (వాచస్పతిమిశ్ర)	310 5 59		యాదవనిఘంటువు	149 2 86	
భామినీవిలాసము	201 3 38			160 2 90	
భారతము	161 2 91		యాస్మినినిరుక్తము	310 5 59	
	188 3 24		రఘువంశము	70 1 123	
	216 3 38			120 2 53	
	310 5 59			158 2 88	
	312 5 59			169 2 100	
	,, ,, ,,			184 3 17	
	328 5 87			205 3 38	
	347 5 101			218 3 41	
భావప్రకాశము	14 1 18			249 4 29	
	29 1 42		రత్నశాస్త్రము	88 2 8	
బృహత్సంహిత	162 2 91		రసార్ణవసుధాకరము	30 1 42	
మనుస్మృతి	34 1 45			39 1 53	
మనోరమ	47 1 70			41 1 56	
మాండూక్యోపనిషత్కారిక				42 1 56	
(గౌడపాదీయము)	311 5 59			,, ,, ,,	
మాఘకావ్యము	97 2 35			43 1 56	
	109 2 47			65 1 117	
	119 2 53			68 1 121	
	221 3 45			184 3 18	
	235 5 87			319 5 74	
				321 5 78	
మార్కండేయపురాణము	308 5 56		రాజపుత్రీయము	164 2 93	
మండకోపనిషత్తు	311 5 59		రామాయణము	50 1 32	

ఈ వ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపబడిన గ్రంథములు:—(సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	శ్లోకసంఖ్య	గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	శ్లోకసంఖ్య
రామాయణము	57	1 98	శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు	325	5 87
	68	1 121		326	5 87
	187	3 21		" "	" "
	222	3 46		" "	" "
లలితాసహస్రనామస్తోత్రము	202	3 38		328	5 87
పసిష్ఠసమ్మతి	310	5 59	సరస్వతీకంఠాభరణము	7	1 6
విశ్వనిఘంటువు	110	2 48		29	1 40
	215	3 41	సంగీతమాదామణి	212	3 41
విష్ణుపురాణము	297	5 30	సాహిత్యదర్పణము	3	1 1
	346	5 100		64	1 113
వేదము	181	2 60		184	3 18
	182	2 60	సారస్వతాలంకారము	354	5 109
	161	2 91	సౌందర్యలహరి	119	2 53
	188	3 21	స్కందపురాణము	308	5 56
	201	3 38	హయశీర్ష పాంసరాత్రము	290	5 13
	231	3 61	హరివంశము	37	1 49
	259	4 49		44	1 58
	312	5 59		285	5 9
(మంత్రవర్ణము)	327	5 87		297	5 30
శాకుంతలము	69	1 121		298	5 30
	166	2 95		307	5 35
శారదాతిలకము	31	1 44		330	5 87
శారీరకమీమాంసాసూత్రము	325	5 87	హర్ష చరిత్రము—శీతిక		
శాశ్వతనిఘంటువు	156	2 88	హాలాయాగనిఘంటువు	218	3 41
శుద్ధార్థచింతామణి	312	5 59	హయోగప్రదీపిక	202	3 38
‘ఈ’ గుర్తుగల వ్యాఖ్యానానుబంధములలోని ప్రమాణములు:—					
కవికల్పలత	119	2 53	రసార్ణవముభాకరము	125	2 53
కాదంబరి	256	4 46	"	" "	" "
మానసోల్లాసము	10	1 12	సరస్వతీకంఠాభరణము	68	1 181
యాదవనిఘంటువు	162	2 92	సాహిత్యదర్పణము	74	1 133

(5)

గ్రంథనామములు పేర్కొనబడని ప్రమాణములు:—(సంస్కృతము)

సంస్కృతము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	సంస్కృతము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య
	2	1		168	2
	12	1		165	2
	21	1		178	3
„ „ „	„	„		181	3
28	1	27		182	3
29	1	42		183	3
31	1	44		184	3
„ „ „	„	„		186	3
32	„	„		188	3
35	1	48		225	3
39	1	53		236	4
41	1	56		272	4
46	1	67		309	5
60	1	106		312	5
62	1	109		313	5
67	1	121		316	5
68	1	121		317	5
76	1	137		324	5
97	2	35		329	5
113	2	50		338	5
123	2	53		343	5
130	2	59		345	5
140	2	70		346	5
„ „ „	„	„		347	5

అనుబంధములోనివి

10	1	12	74	1	33
32	1	44	„	„	„
63	1	112	157	2	38

(వి)

తెలుగు గ్రంథములు:—

గ్రంథనామము	పుట	సంఖ్య	విశేషము	గ్రంథనామము	పుట	సంఖ్య	విశేషము
అప్పకవియము	42	1	56	భారతము	100	2	38
	340	5	94		107	2	45
	341	5	95		118	2	58
ఆంధ్రనామసంగ్రహము	272	4	78		144	2	77
కామకళానిధి	175	3	1		"	"	"
కాశీఖండము	206	3	38		155	2	88
కావ్యాలంకారచూడామణి	18	1	21		204	3	38
	29	1	48		207	3	38
	41	1	56		228	3	56
	42	1	56		254	4	39
	147	2	84		267	4	66
	187	3	22		293	5	20
కావ్యాలంకారసంగ్రహము	7	1	6		303	5	42
	181	3	12	భాస్కరరామాయణము	336	5	87
	"	"	"		"	"	"
	223	3	48	భోజరాజీయము	112	2	49
ప్రబంధసంబంధబంధనిబంధన గ్రంథము	340	5	94	రత్నకాస్త్రము	21	1	24
భాగవతము	84	2	9	వసుచరిత్రము	337	5	92
	230	3	59		"	"	"
	337	5	92	వాసిష్ఠరామాయణము	56	1	96
భారతము	19	1	23	విక్రమార్కచరిత్రము	112	2	49
	35	1	47	శృంగారసైవధము	98	2	86
	"	"	"	శీతారామాంజనేయసంవాదము	337	5	92
	58	1	101	హరివంశము	4	1	2

శ్రీరస్తు

శ్రీ గణాధిపతయే నమః

శ్రీ శారదాంబాయై నమః

పారిజాతాపహరణము

సరిమల్లోల్లాసనామకవ్యాఖ్యానసహితము

ప్రథమాశ్వాసము

దేవతాస్తుతి

శ్రీమదికిం బ్రియం బెనఁగఁ జేర్చినయుయ్యెలలీల వైజయం
 తీమిలితాచ్చకౌస్తుభము నిద్దపుఁగాంతిఁ దనర్చి యూత్మవ
 త్తోమణివేదిఁ బొల్పెనఁగఁ జూమ్మలపండువు నేయువేంకట
 స్వామి కృతార్థుఁ జేయు సరసక్షీతినాథునిష్ఠురాయనికా.

1

అవతారిక

క. ద్విరదవదను శరజుని నజ,
 హరిహర వాణీ రమాంబికాదిత్యుల మ
 ధ్రువుల నిరతముఁ గొలిచెదఁ,
 బరమ సుఖాపొత్తిఁ గోరి భావమునందుకా.

అంద్రకవికులతిలకం డగు ముక్కుతిమ్మనార్యుఁ డను నామాంతరము గల
 నందితిమ్మకవి సత్కావ్యరచన యనేక శ్రేయస్సాధన మను తలంపున లీలామానుషువతా
 రుండైన శ్రీకృష్ణస్వామి నిజదేవియగు సత్యభామకుఁ బ్రీతినేయుటకై స్వర్గలోకమునుండి
 పారిజాతమును దెచ్చిన చరిత్రను మహాభారతాంతర్గతహరివంశమునను భాగవతమునను
 నిరూపింపఁబడిన దానిం దెనుఁగు ప్రబంధముగా రచియింపఁబూని యక్కావ్యమున

కాండ్రభోజుఁ డగు శ్రీకృష్ణరాఘవరపతిం గృతిపతింగా నేర్పటిచి గ్రంథాదియం దాశీర్వాదముగాని యిష్ట దేవతానమస్కారముగాని వసునిద్దేశముగాని చేయవలయునను విద్యతల్-విసంప్రదాయనియమముచేఁ గృతినాథుండగు కృష్ణరాయపూనాగుని నాఱు పద్యములచే నిష్ట దేవతానుతిపురస్సరంబుగ నాశీర్వదించెను. అం దిది మొదటిపద్యము.

ఇయ్యది గ్రంథాదిపద్య మగుటంజేసి లక్ష్మీవాచకమైన శ్రీశబ్దమును బద్యాది యందుఁ గవి ప్రయోగించెను. దేవతావాచకశబ్దములును భద్రాదివాచకశబ్దములును గ్రంథాదియందుఁ బ్రయోగింపఁబడినచో వర్ణగణాదిశుద్ధి యని యభియుక్త సమ్మత మగుటచే శ్రీశబ్దము దేవతాభద్రాద్యభయవాచకము గావునఁ బ్రాయికముగాఁ గవులు, దీనినే గ్రంథాదిని బ్రయోగింతురు. చంద్రదేవతాకమైన భగణము ప్రథమప్రయుక్తము గావునఁ గవికిని, గృతిపతికిని, జదువువారికిని, వినువారికిని, శుభానుహమును గీర్తికరమును నగు.

(వ్యాఖ్యానము) శ్రీ-లక్ష్మీదేవి; ఉయ్యెలలీలక-ఉయ్యెలవలె; నై జయంతీ మిళిత-విష్ణుదేవుని వనమాలతోఁ గూడిన; అచ్చ-చోమరహితమగు; కాస్తుభము-విష్ణు దేవుఁడు వక్షంబున ధరించుమణి; నిద్రపుఁగాంతిక-మనోజ్ఞ మగు కాంతితో, (నిద్రము-స్థిగ్ధశబ్దభవము); తనర్చి-ఓర్చి; ఆత్మవక్షోమణివేదిక-తన యురంబనెడు మణినిర్మితంబగు తిన్నెమీఁద; (విష్ణుదేవునియురము మణివలె మెఱయుటచే మణివేదిక జోల్పబడియె.)

శ్రీవేంకటస్వామియురంబు మణిఖచితంబగుతిన్నెచందంబున నున్నదనియు, నా తిన్నెయపై వనమాలానిబద్ధం బగు కాస్తుభమణి లక్ష్మీదేవిమనంబున కింపు సంపాదంప నమర్చిన యుయ్యెలవలె నున్న దనియు భావము. లక్ష్మీదేవి విష్ణుదేవునివక్షంబున వసించుట ప్రసిద్ధము. కాస్తుభమణిని మణివేదియందుంచుట సరసము. పండువు-పండుగు; (కొన్నియెడల నాండ్రపదములలో గకారమునకు వకారము వచ్చును. పగలు-పవలు; తీగియ-తీవియ; ఈగి-ఈవి; ఇత్యాదులు). వేంకటస్వామి-వేంపాపములను, కట-దహించువాఁడు;

“సర్వపాపాని వేం ప్రాహుః కట స్తద్దాహ ఉచ్యతే

సర్వపాపదహో యస్మాత్తస్మాద్వేంకటనామవాన్.”

“క’లావేంకటనాయకః” అను నాశోక్తిచే నీకలియుగమున వేంకటేశ్వరుఁడు సర్వ పాపనివారకుఁడై సర్వాభీష్టప్రదుండగుటచే సర్వజనోపాఘ్నుఁడై వెలయునని యెఱుంగునది. నరపక్షితినాథుని కృష్ణరాయనిక-నరసమహిపాలుని సుతుఁ డగు కృష్ణరాయ మహారాజు నని భావము. ఇట్లు తండ్రీపేరును వష్టివిశేషణముగాఁ గూర్చి నుడువుట యాంధ్రకవీశ్వరుల సంప్రదాయము. ఇట వష్టివిభక్తికి జన్యజనకభావము వివక్షితము.

అభ్యుదయార్థము గ్రంథాధిని నిష్ట దేవతానుతిపురస్కరముగఁ గృతినాయకుని నాశీర్వాదించుటయు మహాకవిసంప్రదాయము.

(విశేషము.) ఈమహాకావ్యమును రచించిన ముక్కుతిమ్మన యని ప్రసిద్ధి గాంచిన సందితిమ్మన యాశ్వాసాంతగద్యమున “శ్రీమదుమామహేశ్వర సరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది” యని చెప్పికొనియుండుటచే శిష్యభక్తుఁడుగాఁ గానంబడుచున్నను, గృహ్యరాయమహారాజునకుఁ దిరుపతిమహీధరంబుపై భక్తానుగ్రహార్థము దివ్యమంగళరూపుఁడై వేంచేసియుండు శ్రీవేంకటేశ్వరుం డిష్ట దేవతకావునఁ దొలుత నద్దేవుని వినుతించె నని యెఱుంగునది.

“శ్రీమదికిం బ్రియం బెసఁగఁ జేర్చిన యుయ్యెలలీలక” అనుటచేఁ గవి యీ కావ్యమునందు వర్ణనాన మగు సత్యభామాశ్రీత్యర్థ పారిజాతాపహరణరూపమైన యితివృత్తమును వ్యంగ్యమర్యాదచే నూచించె నని సహృదయులమానసంబులకు గోచరంబగు. ధ్వనిప్రధానంబగు కావ్య ము త్తమంబని యాలంకారికసత్యము.

“కావ్యస్యాత్మా ధ్వని రితి బుద్ధైర్యస్సమామ్నరపూర్వః”

అని నుడివి ధ్వనిలక్షణమును

“యత్రార్థశృంగోవా తమర్థ ముపసర్జనీకృతస్వాధా

వృత్తః కావ్యవిశేష స్సధ్వనిరితి నూరిభిః కథితః.”

అని ధ్వన్యాలోకమున నానందవర్ధనాచార్యుండు చెప్పియున్నాఁడు.

అలంకారములు:—వై జయంతీమిళితకాస్తుభమును శ్రీదేవికై యమర్వఁబడిన యుయ్యెలగా నుత్పేక్షించుటచే వస్తూత్పేక్ష. ఆత్మవక్షోమః శేది యనుచో రూపకము. కావ్యార్థనూచనంబుచే ముద్రాలంకారము. వీనికిఁ బరస్పరాంగాంగిభావాదులు లేమింజేసి సంసృష్టి.

“మిథోఽనపేక్షయా తేహం స్థితిస్సంస్పృహిరుచ్యతే” అని సాహిత్యదర్పణము. ఇది యుత్పలమాలావృత్తము. ప్రతిపాదమును భరనభిభరలగ గణములును, బదియవ యక్షరము యతిసానంబును గలది.

మ. పొలఁతుల్ గొంగిట గుచ్చియెత్తి తలఁబా లోవొండుచునవ్వేళ నాఁదల గంగం దననీడఁ దాన కని మాగ్ధ్యం బావ్ప వేటొక్కతొ య్యలియంచు న్మది నెంచుపార్వతియనూయావాప్తికి న్నవ్వుక్రాన్మైలపూఁదాలుపు కృష్ణరాయనికి సంధించు న్మహేశ్వర్యముల్. 2

ఈపద్యమునఁ బార్వతీపరమేశ్వరవివాహవర్ణనరూపముగు శిష్యుతి చేయఁబడినది.

(వా) పాలఁతుఁ - చెలికత్తెలగుస్త్రీలు; కాఁగిటఁ - కాఁగిలిశబ్దమున కిది యాప విభక్తికరూపము; కాఁగిలిచే ననియర్థము; స్రుచ్చి-చేచ్చి (చిక్క-బట్టి); పార్వతీదేవి లజ్జా భరంబున వరునిపైఁ దలఁబ్రాలుపోయిటుకై స్వయముగా లేవకుండుటయు నించుక వెనుదీయిటుయుం గని చెలికత్తె లాదేవిని గాఁగిటఁ జిక్క-బట్టి యెత్తిన భావము. ఇది నవవధూలక్షణము. తలఁబ్రాలు-తలపైఁబోసెడుప్రాలు; అనఁగా బియ్యము. పెండ్లిసమయమున నవవధూవరు లొండొరులశిరంబులపై మంగళార్థము బియ్యమును వెక్కిరిమాటులు పోసికొనుట యాంధ్రదేశపుజనుల కాచారమైయున్నది. ఇది ద్రావిడులలోఁ గానంబడదు. బొడలగంగఁ - నడితలయందలిగంగానదియందు. “బొడల” యనుపదము సార్థబిందుకము. “బొడలఁ జపలేటి లేఁ దరఁగలు బాలుఁ డగు చందమామ నుయ్యాల లాఁచ” అని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ హరివంశము; మార్గ్యంబు-మూఢత్వము (అజ్ఞత్వ మని భావము); సౌందర్యమని యర్థాంధరము; “మగ్ధ స్సౌందర్యమూఢయోః” అని శ్రికాండ శేషము; క్రొన్నెలపూఁదాలుపు-బాలచంద్రధరుఁ డగు శివుఁడు.

పరమశివుని మాళియందలి గంగానదియందుఁ బ్రతిఫలించినతనబింబమును గాంచి పార్వతి యన్యంగన యని భ్రమించుటచే భ్రాంతిమదలంకారము.

(వి) పార్వతీదేవిని బాలఁతులు కాఁగిటం బొదివి తలఁబ్రాలు వోయించునెడఁ కివ జటాజూటమందలి నిర్మలమందాకినీసలిలంబులం బ్రతిఫలించిన తన ప్రతిబింబమును గాంచి మఱియొక కాంతామణి యను భ్రాంతిచేఁ బార్వతి యనూయపడుటం గని నవ్వు పరమేశ్వరుఁ డని నిర్ణయించునందర్భమునఁ గవి తనకావ్యమందుఁ జెప్పఁబడు పై కథా భాగము నిట్లు నూచించెను. ఎట్లన, రుక్మిణీదేవిగృహమందు శ్రీకృష్ణుఁ డుండునెడ నారదుఁడువచ్చి తెచ్చియిచ్చిన పారిజాతఫలమును గృష్ణుఁడు దా నచ్చటనున్న కారణమునను నారదప్రేరణమునను రుక్మిణీకియ్యఁగాఁ దథ్యమెఱుంగక రసపై హరికిఁబ్రేమ లేదని సత్యభామ యనూయపడుట మున్నగు కథాసందర్భము లిందు సహృదయహృదయగోచరంబు లగు.

క్రొన్నెలపూఁదాలు పనుటచేఁ బారిజాతససుమధారణమును ధ్వనింపు మగు.

ఈవృత్తము మత్తేభవిక్రీడితము-సభరసమయఁగణంబులును బడునాలుగనయక్కరము యతిస్థానమును గలది.

మ. తనదంతాగ్రముచేతఁ దీక్ష్ణమతి, యుద్యత్కుంభయుగ్మంబుచే
త నితాంతోన్నతి, దానవిస్ఫురణ నుత్సాహంబు, శుండాముఖం

ఋన దీర్ఘామువు, నిచ్చుగావుత గుణాంభోరాశికిం గృష్ణరా
యనికి న్వాంరణరాజవక్త్రుడు కృపాయ తైకచిత్రాజ్ఞుడై.

3

ఈపద్యమున గణాధిపతిస్తుతిచేయఁబడినది.

(వ్యా) వారణరాజవక్త్రుడు-ఏనుఁగుమిన్న మోముగల గణేశ్వరుడు; దానవిస్ఫు
రణఁ—దానము-ఏనుఁగు చెక్కి-లినుండి పొడము మదజలము; ఉత్సాహంబు-పాలనకత్తి,
బలము (ప్రభుమంత్రోత్సాహము లని శక్తులు మూడు); శుండా-తోండము.

(వి) తనదంతాగ్రముచేతఁ దీక్షుమతి నిచ్చుగావుత మని చెప్పుటచే దంతాగ్రము
తీక్షణముగా నున్న దనియెడు ధ్వని స్ఫురించెను. ఇట్లులే శుంభయుగ్మ మున్నతముగా
నున్నదనియు దానవిస్ఫురణ ముత్సాహకలితముగా నున్న దనియు శుండాముఖము
దీర్ఘంబుగ నున్నదనియు ధ్వనుల నూహించునది.

ఇది కవిప్రాశోక్తిసిద్ధార్థకత్తిమాలవస్తుధ్వని.

ఇటుఁ దీక్షుమత్యాదిదానయోగ్యతావిశిష్టత్వవ్యక్త విశేషణములచే గణాధిపతి
సర్లింపఁబడియుండుటచేఁ బరికరాలంకారము. వారణరాజ వక్త్రుడుగ విష్ణేశ్వరుడు
తనదంతాగ్రములు తీక్షణములుగావున బుద్ధితీక్షణ్యమును, శుంభము లున్నతములు గావున
నత్యంతోన్నతిన, దానవిస్ఫుర్తి యుత్సాహకార్యముగాన నుత్సాహమును, దోండ మతి
దీర్ఘముగావున దీర్ఘాయువును, నిట్లు నిజావయవరూపసామ్యనంబుల కనురూపము లగు
గుణాదులను గృష్ణరాయనికొసంగుఁ గాక యని చెప్పుట వస్తుత్కారము.

చ. సరసపుటల్కు దీర్చుతటి శార్ఙ్గ సుదర్శన నంద కాబ్జ సం

భరణగుణాప్తి నెన్నడుముపైఁ గటిపై జడపై గళంబుపై
హరినలుగేలుఁ బైకొన సుఖాంబుధి నిచ్చలు నోలలాడు నిం
దిర కృపఁ జూచుఁగాత నరదేవశిఖామణిఁ గృష్ణరాయనిఁ.

4

ఈపద్యమున లక్ష్మీస్తుతి చేయఁబడినది.

(వ్యా) సరసపుటల్కు-ప్రణయకలహము; శార్ఙ్గ-విష్ణుదేవుని వింటికిఁ బేద; సుద
ర్శన-అతనిచక్రము; నందక-అతనిఖడ్గము; అబ్జము-శంఖము; పైకొన-చేర్పఁగా;

విష్ణువు లక్ష్మీదేవికి బొడమినపాలయలుకం దీర్చుటకై యద్దేవి ననునయింప
శార్ఙ్గమును ధరించిన తనయొకహస్తమును నద్దేవినడుముమీఁదను, సుదర్శనమును ధరించిన
చేతిని గటిప్రదేశంబుమీఁదను, నందకమును ధరించినకరంబును జడమీఁదను, శంఖమును
ధరించినకేలును నద్దేవిమెడమీఁదను చేర్చి యామెను సంతసింపఁజేసెనని భావము.

శార్ఙ్గసుదర్శనాదులు గలహస్తంబులఁ గ్రమముగా నడుము కటి మొదలగు స్థానములయందుంచెనని చెప్పుటచే నిది క్రమాంకారము. దీనికే యథాసంఖ్యాలంకార మనియుఁ జేరు.

(వి) ఇట నను మతినూత్నమై విశికిటఁ బట్టఁగనియుండుటచే వింటిం భోలి యున్నదనియు, గటిప్రదేశము సక్రమువలె నున్నదనియు, జడ కత్తిచందంబున నున్నదనియు, గళము శంఖమునగిది నున్నదనియు, నుపమానములు స్ఫురించెడుఁ గావున నిది శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వని.

ఇది చంపకమాలాస్మృతము. నజభజజజరగణంబులను బదునొకండవ యక్షరము, యతిస్థానమును గలది.

చ. తనమృదుగీతికావరిణతధ్వనివైఖరిఁ బల్కు మంచు మిం

చినరహిఁ జేటివీణీయకుఁ జెక్కులు గీటుచు నేర్పు చున్నదో

యన నఖిరాంకురంబుల నయమ్మునఁ దంత్రులు మీటి గాన మిం

పొనరఁగఁ జేయువాణి ప్రతిభోన్నతుఁ జేయుతఁ గృష్ణరాయనిన్. ౧

ఈపద్యమున సరస్వతీస్తవము చేయఁబడినది.

(వ్యా) పరిణత-పక్వమైన(అనఁగా నుత్కృష్టమైనదనుట); పై ఖరి-విధము; వీణీయ-వీణ. రూపాంతరము 'వీణ'. కొన్ని శబ్దములలో 'నియ'కు మాటుగా నెత్వంబు వచ్చును; తీవియ-తీవె; కన్నియ-కన్నె; ముత్తియము-ముత్తెము. గీటుచున్-తాఁకుచున్ (దువ్వుచు నని భావము); నఖిర-నఖము.

తనకంఠస్వరమునకు సాటిగాఁబలుకుమని వీణెకుఁ జెప్పుచున్నదో యనునట్లు ప్రేమలచేఁ దంత్రులను మీటుచున్నదని చెప్పుటవలనఁ గంఠస్వరమున నుపమానమైన వీణానాదమునకు సరస్వతీకంఠస్వరము నుపమానముగాఁ గల్పించుటచేత నుపమేయమైన వాణీకంఠస్వరమున పత్నీర్నాతిశయము చెప్పఁబడినది.

అలంకారము—ప్రతీపభేదము. 'నేర్పుచున్నదో' యనునెడ నుత్ప్రేక్ష; వీనికి సంస్పష్టి.

కృతినాయక వంశానువర్ణనము

చ. వలిమలయల్లువాఁడు తలవాఁక ధరించినపూవుగుత్తి వే

ల్పులగమిజీవగట్ట యుడివోవనిచల్వలఁతుంకి వెన్నెల

ల్మొలచినపాదు పాల్కడలి ముద్దులపట్టి నృసింహకృష్ణరా

యలఁ గరుణారసంబు నినుపారెడిచూపులఁ జూచుఁగావుతన్. ౨

ఈపద్యంబునఁ జంద్రస్తుతి చేయఁబడినది.

(వ్యా) వలిమల-హిమాచలము; అల్లువాడు-అల్లుడు; తలవాఁకక-తలమీఁద నుండునదియందు (గంగానదియం దని భావము); జీవగజ్జ-ప్రాణాధారము.

ఈసమాసము సంస్కృతాంధ్ర పదమిశ్రితము గావున నసాధుచైనను మహాకవి ప్రయుక్తమగుటచే నిది “ప్రాణగొడ్డము” మున్నగువానిరీతి ననివ్యగ్రామ్య మనియు గ్రాహ్యమనియుఁ చెలియవలయు. అయినను నిట్టిసమాసములను గవులు క్రొత్తగాఁ గల్పించి కబ్బంబులందుఁ గూర్చుదగదు.

ఉడివోవని-ఉడిగిపోవని-తగ్గని; చల్వల టెంకి-వైత్యములకు స్థానము; నినుపా రెడు-విస్తరింపఁజేయు;

(వి) (1) కృష్ణరాయనికి వంశక ర్తయైన చంద్రునికిఁ జెప్పఁబడిన విశేషములచే నట్టిగుణములు కృష్ణరాయనికిఁ గల వనుధ్వని స్ఫురించెడు. ఎట్లనఁగా-మహేశ్వరుఁడు శిరస్సున ధరించిన వాఁడనుటచే సజ్జనశ్లాఘనీయుఁడనియు, దేవతలకుఁ బ్రాణాధారుఁ డనుటచే బూజ్యులకు జీవనాధారభూతుఁ డనియు, నుడివోవని చల్వల టెంకి యనుటచే నెడతెగని కాంత్యాదిసద్గుణములకు నివాసస్థానమైనవాఁ డనియును, వెన్నెలల్కొలచిన పాదనుటచే నెల్ల వారికి నాహ్లాదము గావించు సౌజన్య సౌఖ్య సౌమనస్యాదుగుణము లతనియందే యంకురింపఁ బ్రసీద్ధిగాంచినవాఁ డనియు, క్షీరసాగరసంజనితుఁ డనుటచే నుత్తమకులప్రనూతుఁ డనియు ధ్వను లూహ్యంబులు.

ఇందుఁ గావ్యగుణము ప్రసాదము. దీనికి లక్షణము:—

“యత్తు ప్రాకట్య మగ్రస్య ప్రసాదస్సోఽభిధీయతే” అని సరస్వతీకంఠాభరణము.

“వ్యక్తార్థపద మగ్రామ్యః ప్రసాదః పరిక్షీర్తితః” అని కావ్యచంద్రిక.

“ప్రసీద్ధపదంబుల నలఘుక్తిప్రసాద మయ్యె నది యెట్లన్న” అని కావ్యాలంకారసంగ్రహము.

(2) చంద్రస్తుతి నే నెఱిగినంతకు నే యితరకవులును జేయరైరి. కృష్ణదేవరాయఁడు చంద్రవంశసంజాతుఁ డని చెప్పఁబూని కవి తదవతరణార్థము చంద్రుని వినుతించె నని యూహించునది.

(3) ఇక్కడ నాంధ్రకవిసంప్రదాయసూతర మగు సంస్కృతాంధ్రకవిస్తుతి, నేలాకోతిమ్మనార్యుఁడు చేయక విడిచిపెట్టెను. 6-7 పద్యముల సంబంధముం బరికించి చూడ నిట గ్రంథపాఠంబును లేదని తెలియవచ్చెడు.

ఉ. ఆయవృతాంశునం దుదయ మయ్యె బుధుం, డతఁ డార్తరక్షణో
పాయుఁ బురూరవుం గనియె, నాతని కాయువు పుత్తుఁడయ్యె, న
య్యాయతశక్తికి న్నహుషుఁ డాత్మజుడై యిలయేలెఁ, దత్సతుం
డై యలరె న్యయాతి, యతఁ డాహవదోహులు గాంచె దుర్వసుక్.

(వ్యా) ఆహవదోహుఁడు-యుద్ధమునం దత్యంతోత్సాహము కలవాఁడు; తుర్వ
సుక్-కొంద టీశబ్దమును 'దుర్వసు'నని దాదిగా వ్రాయుచున్నారు. తుర్వసు నని తకా
రాదిగా వ్రాయుటయే సరి యని యెఱుంగునది.

క. ఉరీశ్వరమాళి యగునా,
తుర్వసువంశంబునందు దుష్టారిభుజా
దుర్వారగర్వరేఖా,
నిర్వాపకుఁ డీశ్వరాఖ్య నృపతి జనించెక్.

8

(వ్యా) మాళి-శిరస్సు; అనఁగా శిరమువలె శ్రేష్ఠుఁ డని యర్థము; కిరీటునియు
సర్పము గలదు. నిర్వాపకుఁడు-పోఁగొట్టువాఁడు.

ఇది కందపద్యము-గగభజనపలగణములలో మూడేసి గణములు ప్రహస్తుతీయ
పాదములకును, నైదేసి గణములు ద్వితీయ సతుర్థ పాదంబులకును నుండవలయు. బేసి
స్థానముందు జగణము నుంపఁదగదు. పంచార్థమునం దాహుగణము నలజములలోనొకటిగా
నుండజను. ద్వితీయచతుర్థపాదంబులలో జతుర్థగణాద్భిక్షరము యతిస్థానము. ప్రతి
పాదమునందును దొలుతటియక్కరము గురువుగానైనను లఘువుగానైనను నుండవలయుఁ
గాని గురులఘువుల జేర్పఁదగదు. ద్వితీయచతుర్థపాదంబులలో గడపటి యక్షరము
గురువుగా నుండవలయు.

ఉ. తామసవృత్తి లేదు, సతతంబును నుగ్రుండు గాఁడు, పౌరుషం
బేమియు వెల్లి గాదు, తన కెందును బై మఱి రాజు లేఁడు, సం
గ్రామములోన నొక్కనరుగానికి వాసి దొఱంగఁ డీశ్వర
హృమహీశామనోహరునిసాటియె యీశ్వరుఁ డెన్నిభంగులక్. 9

ఈపద్యమునం దీశ్వరునికంటె నీశ్వరమహారాజున కుత్కృష్టగుణంబులు కలవని
వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) తామసవృత్తిలేదు-ఈశ్వరమహారాజునకుఁ దామసవృత్తి లేదని చెప్పుటచే భగవంతుఁడగు నీశ్వరునకుఁ దామసవృత్తి కలదని యూహించునది. తామసవృత్తి యనఁ గోపాదిగుణవిశిష్ట వృత్తమని రాజాపరముగానర్థము; తమోగుణవిశిష్టఁడని శివునిపరముగా నర్థము; సతతంబును సుగ్రుఁడు కాఁడు—ఉగ్రుఁడు—భయంకరుఁడు; అనఁగా శత్రువులపై యుద్ధమునకుఁ బోవునపుడు తక్కిన దక్షిణవేళలందు సుగ్రుఁడు కాఁడనియు శాంతుఁ డని యు భావము; శివుఁడో సతతము సుగ్రుఁడే—ఉగ్రశబ్దవామ్యుఁడని భావము. “ఉగ్రః కపద్ధీశ్రీ కంఠః” అని యమరుఁడు; పారుషం బేమియు వెల్లిగాదు—పారుషము—పరాక్రమము, పుంస్త్యము; ఈశ్వరరాజున కొకప్పుడును బరాక్రమము తగ్గినది కావనియు, శివుఁ డర్థ వారీశ్వరుఁడగుటచే నతనికిఁ బారుషము (పుంస్త్యము) తగ్గినదనియు భావము; రాజా—నృపతి—చంద్రుఁడు. ఈశ్వరరాజునకుఁ దైని రాజులేఁడనియనఁగా నతనికంటె నధికుఁ డగురాజులేఁడనియు, శివునికిఁ దైని రాజుగలఁడనియు ననఁగా నతనిశిరంబుపైఁ జంద్రుఁ డుగలఁడనియు భావము; సంగ్రామము—యుద్ధము; నరుఁడు—మనుష్యుఁడు—అర్జునుఁడు; ఈశ్వరరాజు యుద్ధమునం దేవరునివలనను బరాజయము నొందఁడనియు, శివుఁ డర్జునుని వలన యుద్ధమున గాసిఁ జెందె ననియు భావము.

అలంకారము:—ఉపమానమునకంటె నుపమేయమున కాధిక్యమును జెప్పుటచే న్యతిశేకము. శ్లేషోత్పాతము.

ఉ. రాజులనెత్తుటం బరశురాముఁడు వ్రంతలు నేసె రెండుమూఁ

డీజగతికా, గణింప నది యెంతటివిస్మయ, మబ్జినీసుహృ

త్త్రేజుఁడు కందుకూరికడఁ దిమ్మయయిశ్వరుచే జనించె ఘో

రాజి బెడందకోట యవనాశ్వికర క్తనదీనహస్రముల్.

10

(వంతలు—(‘వంతలు’ అని రూపాంతరము) కాలవలు; ఇక్కడ మఱుగు లని భావము; రెండుమూఁడు—ఇది స్వల్పార్థమును సూచించెడు చులకనమాట; ఇచ్చట నై దని యర్థము; అబ్జినీసుహృత్త్రేజుఁడు—సూర్యునివంటి తేజస్సుఁ గలవాఁడు; బెడందకోట యవ నాశ్విక—బెడందకోట యను దుర్గమునందలి తురుష్కులైన న గుఱ్ఱపురాతులు.

తొల్లి పరశురాముఁడు త్కత్రియుల నిరువదియొక్క—మాటులు చంపి తదీయరక్త ప్రవాహములను ధరణిపైఁ బ్రవహింపఁజేసెనని పురాణకథ గలదు. అట్లు పరశురాముని

క్షత్రియసంహారమువలనఁ బాడమిననైత్తురులు రెండు మూఁడు (అనఁగా నైదు) మడుఁగులుగా శృమంతపంచకమున నేర్పడెననియు నది యాశ్చర్యము కావనియు సీశ్వరమహారాజుచే నఱుకఁబడిన యవనాశ్వికులరక్తము పెక్కువేలనదులుగాఁ బ్రవహించెననియు నిదియే విస్మయావహం బనియు భావము.

అలంకారము. అత్యుక్తి—

క. శాశ్వతవిజయుఁడు తిమ్మయ,
యీశ్వరస్మృపతికిని గౌరి కెన యగు తత్త్వా
జేశ్వరి లక్ష్మాంబికకు,
న్విశ్వాతిగయశుఁడు నరన విభుఁ డుదయించెకా.

11

(వ్యా) విశ్వాతిగయశుఁడు—ప్రపంచము నతిక్రమించి వ్యాపించినకీర్తి గలవాఁడు. అనఁగా సర్వలోకములయందును వ్యాపించిన కీర్తి గలవాఁడనుట.

సీ. ఎవ్వనివిజయంబు లెఱిగించుశాసన
స్తంభంబు లాశాంత శైల విత్తతు

లెవ్వనియరిగావు లేపారుకాళింగ
యవ నాది వివిధ దేశాధినాథు

లెవ్వనినిత్యదానైకవిలాసంబు
లారూఢతరతంలాపూరుషంబు

లెవ్వనిచిరకీర్తి యింద్రలోకాంగనా
భోగినీగీతికాభోగపదము

తే. వాఁడు వొగడొందు సర్వసర్వంస హాధి
దేవతాముఖదర్పణద్విజయనగర
భద్రసింహాసనస్థుఁ డున్నిద్రతేజః
ఊర్వరాధిపు నరసభూమీశ్వరుండు.

12

(వ్యా) ఆశాంతశైలవిత్తతులు—దిగంతములందలిపర్వతముల సమాహములు; అరిగాఁపులు—(కప్పములు కట్టు) సామంతరాజులు; (అరి-కప్పము); తులాపూరుషంబు—తులాపూరుషమును పేరుగల యొకమహాదానము.

ఒకపెద్దత్రాసునం దొకవైపున దానముచేయునతఁడు కూర్చుండి మఱియొకవైపున దనకు సరిగాఁ దూఁగునంతటి ధనమును (బంగారు, వెండి మున్నగువానిని) బోసి దానినిసత్పాత్రములకు దానముచేయుటకుఁ దులారూపదానంబని కేరు. ఇది మహాప్రభువులు చేయుఁదగినది. తొల్లి మహామహీపతులు చేయుచుండిరి.

ఇంద్రలోకాంగనా.....పదము—ఇంద్రలోకాంగనా-స్వర్గకామినులు; భోగీనీ-నాగలోకకామినులు (వీరియొక్క); గీతికాభోగ-గానాతిశయమునకు; “అభోగః పరిపూర్ణతా” అని యమరుఁడు; పదము-స్థానము.

నరసరాజు దిగంతములవఱకుఁ గల సమస్తభూములను జయించుటచే నంపలిపర్వతము లీతనివిజయంబులఁ దెలుపుకొనన స్తంభంబులై యొప్పుచున్నవనియు, గళింగయన నాది సమస్తదేశాధిపతు లితనికి సామంతరాజు లనియు, నితఁడు ప్రతిదినమును దులారూపదానము చేయువాఁడనియు, నితనికిఁ ద్రిని సురలోకకామినులును సురగాంగనలును గానమునేయుదురనియు, ఁరుసగా సీసచరణములు నాలుగింటికిని భావము.

సర్వసర్వసహాధి.....సింహాసనస్థుఁడు—సర్వ-సమస్తమైన; సర్వసహా-భూమియొక్క; అధి వేవతా-అధిష్ఠాన దేవతయొక్క; ముఖ-వదనమునకు; దర్శిత-అద్దమువలె నాచరించుచున్న; విజయనగర-విజయనగరరాజ్యమునకు; భద్రసింహాసనస్థుఁడు-పట్టాభిషిక్తుఁడగు మహాప్రభువు. అనఁగా సర్వభూమండలమందలి యెల్ల యుత్కృష్టవిస్తువులును సీవిజయనగరసామ్రాజ్యమునం దలరారుచున్నవని భావము.

ఇది సీసపద్మము—నాలుగు పెద్దచరణములును, చిమ్మిటఁ దేటగీతియో యాటవెలఁదియో యొకటియు నుండవలయు. ఒక్కొక్క పెద్దచరణమునకును నాటింద్రగణములును, రెండు సూర్యగణములును నుండవలయు. ప్రతిపాదమునకుఁ బ్రథమ తృతీయగణాద్యక్షరములకును, బంచమ సప్తమగణాద్యక్షరములకును, యతిఁగూర్చవలయు. తేటగీతి నాలుగు పాదములకలది. ప్రతిపాదమునందును, సూర్యగణమొక్కటి, యింద్రగణములు రెండు, మఱి సూర్యగణములు రెండు నుండవలయును. చతుర్థగణాద్యక్షరమున యతి సంపవలయును. ఆటవెలఁదియు నాలుగు పాదములు కలది. ప్రథమ తృతీయపాదములలో సూర్యగణములు మూడు, నింద్రగణములు రెండు, ద్వితీయ చతుర్థపాదములలో నైదు సూర్యగణంబులు నుండవలయు. అన్నిటను జతుర్థగణాద్యక్షరము యతిస్థానము. ఇమ్మాడుపద్మములందును బ్రాసయతి సంపవచ్చును.

అలంకారము-అతిశయోక్తి.

సీ. కుంతలేశ్వరుడు సిక్కు వడంగ విద్యాపు
 రంబు గైకొని నిజప్రాధి నెఱవె
 బారసీకునకు దుర్భరమానవత్వంబు
 దొలగించె మానవదుర్గసీమ
 జోళవల్లభునకు సురవధూమధురాధ
 రము లిచ్చి మధురాపురంబు గొనియె
 శ్రీరంగపట్టణసీమ ఖడ్గనటీవి
 నోదంబు యావనేద్రునకు జూపె

తే. నతడు నుతికెక్కె రామనేత్వంతరాళ,
 కలితపోడశదానవిఖ్యాతయశుడు
 మండలీకరమేఘు మార్తండుబిరుదు,
 డీశ్వరాధిపు నరసప్రధ్వీశ్వరుడు.

13

(వ్యా) కుంతలేశాధపతిని జిహ్నుసంబింపంకిలములను (నంక్రకలను) జిహ్నుపఱచిన నవి శోభావిహీనంబులై పూర్వస్థితిం జెందుట దుర్లభముకదా; విద్యాపురంబు విజాపురము; చోళవల్లభునకు సురవధూమధురాధరము లిచ్చి-చోళదేశపురాజును జంపి స్వర్గమునకు బంపి యనుట; పోడమదానవిఖ్యాతయశుడు—పోడశదానములు :—

“స్వర్గం రౌప్యం తథా తామ్రం కాంస్యం గావో గజా హాగూః,
 గృహం భూమి రవ్యుషో వస్త్రం శయ్యా త్రైత్ర ముషాసహా,
 దాస్యన్నం సర్వకార్యేషు చ నం పోడశికం మతం.”
 అని ప్రమాణము.

క. ఆనరసమహీమహిళా,
 జానికీ గులనతులు పుణ్యచరితలు తిప్పాం
 బా నాగాంబిక లిరువురు,
 దానవదమనునకు రమయు ధరయునుబోలెన్.

14

(వ్యా) మహీమహిళాజాని-భూ సతిని భార్యగాఁ గలనాఁడు; రాజు.
 అలంకారము. ఉపమ.

క. వారలలోఁ దిప్పొబ కు,
మూరుఁడు పరిపంథికంధిమంథాచలమై
వీరనరసింహరాయుఁడు,
వారాశి పరీత భూమివలయం బేలెన్.

15

(వ్యా) పరిపంథికంధిమంథాచలమై—పరపంథి-శత్రువు లనెడు; కంధి-సముద్ర మనకు; మంథాచలమై-మందరపర్వతమై; మందరపర్వతము సముద్రమును మధించి సంక్షోభము గావించినటుల వీరనరసింహరాయఁడు శత్రువులను హింపించె నని భావము.

కృష్ణ రాయ వర్ణనము

శా.వీరశ్రీనరసింహశౌరి పిదపన్ విశ్వక్రమామండలీ
ధౌరంధర్యమునన్ జనంబు ముద మంద న్నాగమాంబాసుతుం
డాహూథోన్నతిఁ గృష్ణరాయఁడు విభుం డై రాజ్యసింహాసనం
బాహోహించె విరోధులు గ్గహనకైలారోహముం జేయఁగన్.

16

(వ్యా) ధౌరంధర్యము-భారవాహిత్యము; కృష్ణగాయఁడు సింహాసనం బాహోహిం పఁగా నతనిశత్రువులు వనపర్వతంబుల నాహోహించి రని చెప్పటచే నిది యక్రమాతి శయోక్త్యలంకారము.

ఇది శార్దూలవిక్రీడితవృత్తము-చునజసతతగ గణంబులును, బదుయూడవ యక్షరము యతిస్థానమును గలది.

సీ. యాదవత్వమున సింహాసనస్థుఁడు గామి
సింహాసనస్థుఁ డై చెన్ను మెఱయ
గొల్లయిల్లాండ్రతోఁ గోడిగించుటఁజేసి
పరకామినీసహోదరతఁ జూపఁ
మఱి జరాసుతునకై మధుర డించుటఁజేసి
పరవర్గదుర్గము ల్బలిమిఁ గొనఁగఁ
బారిజాతము నానపడి పట్టి తెచ్చుట
నౌదార్యమున దాని నడుగువఱుపఁ

తే. గోరి తొలుమేనఁ దన కైనకొడువ లెల్ల
మాన్సుకొనవచ్చి భవనైకమాన్యలీల
నవతరించిన కృష్ణుఁ డౌ ననఁగ మించె
నరసవిభు కృష్ణరాయ భూనాయకుండు.

17

ఈ పద్యమున శ్రీకృష్ణుఁడే తనయవతారమునఁ దనకుఁ గల్గిన కొడుకలను దీర్చి
కొనుటకై యిపుడు కృష్ణరాయలుగా నవతరించి యప్పటికొడువలను మాన్సుకొనియెనని
వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కోడిగిందుట-పరిహాసాస్పదముగాఁ గ్రీడించుట.

కృష్ణావతారమునందు సింహాసనముండు కాపండిన కతంబున నిప్పుడు సింహాసన
ముఁ డయ్యెననియు, నపుడు గొల్ల చేడియలతోఁ గ్రీడించుటంజేసి యిప్పుడు పరశ్రీరా
జుఖండై యొప్పెననియు, నపుడు జరాసంధునకు మధురాపట్టణంబును విడిచి పరాజి
తుఁ డగుటంజేసి యిపుడు శత్రురాష్ట్రముల జయించి స్వాధీనపఱచుకొనెననియు, నపుడు
పారిజాతవృక్షము నాశించి దేవేంద్రునితో యుద్ధముచేసి దానించెచ్చుటచే నిపుడొకరి
సొమ్మున కాశింపక యెల్లరకును దాను దానములఁ జేసి కీర్తిగాంచెననియు భావము.

అలంకారము:—అధికాభేదరూపకము-కావ్యలింగము-వీనికి సంకరము.

శా. శ్రీరంగేశ్వర నాభి పంకజ రజ శ్రీ కంటెఁ జోళ్చెద్ర త
నీరాజత్ను-చపాళిమంజరులకంటె స్సహ్యాభూభృత్తటీ
నీరంధ్రీకృతగైరికద్రవముకంటె స్వన్నై గావించెఁ గా
వేరితోయముఁ గృష్ణరాయఁ డహితోర్విసాధర క్తప్రభా. 18

(వ్యా) పంకజశ్రీ-తమ్మిపుష్పాదులసంపద; కుచపాళిమంజరులు-స్తవప్రదేశములం
దలంకరించుకొనిన పూగుత్తులు; స్తవప్రదేశములందు విలాసార్థము రాజశ్రీలు మకరికా
పత్రరచనలు కావించుకొనుటచే వారు ధరియించువూపుగుత్తు లెఱ్ఱిరింగుల నొప్పారునని
తెలియునది; సహ్యాభూభృత్తటీ-... గైరికద్రవము-సహ్యాభూభృత్తటీ- సహ్యపర్వత
ప్రదేశమందలి; నీరంధ్రీకృత-నిబిడమైన; గైరికద్రవము-గిరినుండి జాలు సెఱ్ఱినిద్రవపదా
ర్థము; ఇది గైరికాదిధాతువనంబడును; లక్షణము “గైరిక ర క్తధాతుశ్చ గై రేయం గిరిజం
తథా” అని భావప్రకాశము.

కృష్ణరాయఁడు శత్రురాజులను జంపి తదీయరక్తములను గావేరిజలంబులం బ్రవ
హింపఁజేయుటచే నవి శ్రీరంగనాథస్వామి నాభికమలమునందలి పుష్పాదులకంటెను,

జోశమహీపాలంగనలకుచ ప్రదేశములం దలంకృతము లగు పువ్వుగుత్తులకం టెను, గావేరీ నదికి జన్మస్థాన మగు సహ్యాద్రితటములందలిగై రికద్రవముకం టెను మించినర క్తవర్ణముచే విరాజితంబు లై యొప్పొలెనని భావము.

కృష్ణరాయఁడు శ్రీరంగనాథుని నేవించి సహ్యాచలప్రాంతదేశేయుల జయించి చోళదేశమహీనాథుల యాపుమాపి జితకాశుఁడై చెలువారె నని యెఱుంగునది.

అలంకారము:—ఇందు గై రికద్రవాదిసంపర్కముచే మునుపే శోణవర్ణముగా నుం డిన కావేరీతోయంబులు శ్మితురాజులర క్తములు కలిసిన కారణంబున నధికారుణప్రభా కరితంబు లయ్యె నని చెప్పబడిన ననుగుణాలంకారము.

సీ. చక్రవర్తిమహాప్రళస్తి నాఁడును నేఁడు

చెలఁగి ధర్మక్రమస్థితి ఘటించె

భూభృదుద్ధరణ విస్ఫూర్తి నాఁడును నేఁడు

గోరక్షణఖ్యాతిఁ గుదురుపఱిచె

సాధుబృందావన సరణి నాఁడును నేఁడు

పంశానురాగంబు వదలఁ డయ్యె

సత్యభామాభోగనక్తి నాఁడును నేఁడు

నాకల్ప మవని నింపార నిలిపె

తే. నాఁడు నేఁడును యాదవాన్వయమునందు

జనన మందెను వసుదేవమనుజవిభుని

కృష్ణుఁ డనుపేర నరసేంద్రకృష్ణదేవ

రాయఁ డనుపేర నాదినారాయణుండు.

19

ఈపద్యమునం దాదినారాయణుండు తొల్లి శ్రీకృష్ణుఁడుగాను, నిష్కడుకృష్ణదేవ రాయలుగాను నవతరించె నని కవి సుడివి వారిద్దఱికిఁ గల సాధర్మ్యములను వర్ణించి యున్నాఁడు.

(వ్యా) నాఁడును-కృష్ణావతారమందును; చక్రవర్తిమహాప్రళస్తిఁ-చక్రాయుధ ముచేత వర్తించుచుండెను ఖ్యాతిచేత; ధర్మక్రమస్థితిఁ-యధిష్ఠితునియొక్క న్యాయ స్థితిని; ఘటించెఁ-జనఁగూర్చెను; నేఁడుఁ-కృష్ణరాయావతారమందును; చక్రవర్తిమహా ప్రళస్తిఁ-సార్వభౌముఁడను మహాఖ్యాతితో; ధర్మక్రమస్థితిఁ-ధర్మమార్గమునందునికిని;

ఘటించెన్; నాఁడును; భూభృదుద్ధరణవిన్నూర్తి—భూభృత్—కొండయొక్క—(గోవర్ధన
గిరియొక్క); ఉద్ధరణ—ఎత్తుటయొక్క (ఉత్ + ధరణ); విన్నూర్తి—అతిశయముచే;
గోరక్షణఖ్యాతి—గోపాలుఁ డను ప్రసిద్ధిని; కుదురుపఱచెన్—ఘటించఁజేసెను; నే
డున్—; భూభృదుద్ధరణవిన్నూర్తి; భూభృత్—రాజులయొక్క (శత్రురాజులయొక్క);
ఉద్ధరణ—(ఉత్ + హరణ) సంహరించుటయొక్క; విన్నూర్తి—; గోరక్షణఖ్యాతి—
భూపాలనప్రసిద్ధిని; గో—భూమియనుటకుఁ బ్రమాణము. “స్వర్ణేషు పసువాగ్వజ్జిద్యైత్ర
ఘృణిభూతలే” అని యనురుఁడు. కుదురుపఱచెన్—; నాఁడును—; సాగుబృందావన
సరణి—సాగు—రమ్మమైన; బృందావనసరణి—బృందావనమార్గముందు (అనఁగా బ్రదేశ
ముందు); ఎంశానురాగంబున్—వేణువునందలి ప్రేమను (అనఁగా వేణుగానమునందనుట);
వదలఁడయ్యెన్—విడువఁడయ్యెన్; నేడున్—; సాగుబృందావన సరణి—సాగుబృంద
సజ్జన సమాహములయొక్క; అవనసరణి—రక్షించుమార్గమునందు; ఎంశానురాగంబున్—
తనవారియందలి ప్రేమను; వదలఁడయ్యెన్—నాఁడును—; సత్యభామాభోగసక్తి—సత్య
భామతోడనుఖమును బడయు నానందము; ఆకల్పమున్—ఆప్రసిద్ధమైన పారిజాతసృష్టమును;
అవనిన్—భూమియందు; ఇంపారన్—నిలిపెన్—సాపించెను; నేడున్—; సత్యభామా
భోగసక్తి—సత్య—యథార్థభావమునందును; భామాభోగ—స్త్రీలతోడి భోగమునం
దును (నిజభార్యలతోననుట); సక్తి—ప్రీతిని; ఆకల్పము—కల్పాంతస్థాయిగా; అవనిన్—
నిలిపెన్; నాడున్—(అనఁగా గృహనికాలమునందును); యాదవాన్వయమునందున్—
యాదవులవంశముందు; ఎసుజేన మహీపతిపుత్రుఁడైన కృష్ణుఁడును సేర నాదినారా
యణుఁ డవతరించె ననియు, నేడును యాదవాన్వయమునం దనఁగా యదువునకు
సంబంధించిన ఎంశము (యదువు యయాతికి జ్యేష్ఠకుమారుఁ డనియు; దుర్వసునకగ్రజుఁ
డనియు భారతమువలనఁ దెలియనయ్యెడి) నందాదినారాయణుండు నరసేంద్రుని కృష్ణ
దేవరాయఁ డనుచేర నవతరించె ననియు భావము.

అలంకారిము: — శ్లేషోత్థాపితానుభయభేదరూపకము.

చ. అలఘభోగరత్నములు నాదిగిభోత్కటగండగంధము

ల్లలపునఁ బాణి నవ్వు వసుధాసతి దా భజన్ ర్విహా క్తిక

చ్చలమునఁ గృష్ణరాయన్వపచంద్రుని బాహువునందు భూషణో

జ్జ్వలమణుల నృగీమదమువాసనయుం గని ధూర్త లం గనల్. 20

(వ్యా) వసుధాసతి—భూదేవి; కృష్ణరాయన్వపచంద్రుని బాహువునందు—బా
హువునందుఁ బ్రకాశించుచున్న; భూషణోజ్జ్వలమణులన్—ఆభరణమైన భుజకీర్తియందు

మొదలుచున్న రత్నములను; మృగీచుదమువాసనయుఁకన్తూరిపరిమళమును; కని—; అలఘణిభోగరత్నములుఁ—తొల్లి తన్నుఁ దాల్చియుండిన శేషునిపడగలయందలి మణులును; అదిగిభోక్తృటగండగంధముఁ—తొల్లి తన్ను ధరించిన దిగ్గజములయొక్క యధికమైన చెక్కిళ్ల వాసనలును; తలఁపునఁబాటిజ్ఞప్తికిరాఁగా; తాఁ—(ఇది వాక్యాలంకారము); భుజకీర్తి మాత్రికచ్చలమునఁ—భుజకీర్తియందలి ముత్యము లనెడు వ్యాజముచే (భుజకీర్తి-భుజాభరణము); నవ్వుఁ—పరిహసించుఁ; అంగనఁ—స్త్రీలు; ధూర్తలు—దుష్టస్వభావలు.

భూమి దేవి యిప్పుడు తనభారమును వహించిన కృష్ణరాయలబాహువునందు ధరింపఁబడిన భుజకీర్తియందలి మణులను గన్తూరివాసనయుం గని పూర్వము తన్ను భరించియుండిన శేషునిపడగయందలి రత్నములను దిగ్గజములచెక్కిళ్లయందలి వాసనలును దనకు జ్ఞప్తికిరాఁగా (నవి వీనికంటెఁ దద్దయునికృష్టంబు లను భావంబును) నమ్మహీపతి భుజకీర్తులందలి ముత్యము లనెడు వ్యాజముచే నచ్చె ననియు స్త్రీలు చెడ్డస్వభావముగల వారనియుఁ దాత్పర్యము.

భూమిని దొల్లి యాది శేషుడును దిగ్గజములును భరించియుండఁగా నప్పుడు శేషునిఘటాభోగతర్జములును దిగ్గజముల గండస్థలగంధములును దా ననుభవించుచు సంతసించుచుండెననియు, నిప్పుడు తన్నుఁ గృష్ణరాయ మహీనాథుఁడు నిజబాహువునందు భరింపఁగా నందు ధరింపఁబడియుండు భూమణమునందలి రత్నములును బూయఁబడియుండు కన్తూరియొక్క పరిమళమును ననుభవించుచుఁ దొల్లి టిగ్గణాభోగరత్నములను మత్తేభగండగంధములను స్మరించి యవి వీనికంటెఁ దద్దయునికృష్టములని భావించి వానిం బరిహసించెననియు, నాపరిహాసము ముత్రములవలె ధవళమైయుండుటచే నిచ్చటఁ గృష్ణదేవరాయలు భుజమునందు ధరించిన భుజకీర్తియనెడు భూమణవి శేషమందలిముత్యములు వసుధాసతి నవ్వుపలె నొప్పారె ననియు భావము.

ఇచట భూదేవి తొల్లి తాను బ్రీతితో మన్నించుచుండిన శేషునిఘటాభోగరత్నములును దిగ్గజములగండగంధములును నిప్పుడు తాను వేటొక నాయకుని జేరి యతని మణులనువాసనలనుగాంచి సంతోషించి బొంది పైని జెప్పిన వస్తువులను దిరస్కారభావముతోఁ బరిహసించుటచేత నది భూదేవికి సత్ప్రవర్తనముగాదు. కావున దీనింబట్టిమాడ స్త్రీలుధూర్తస్వభావ లని విశేషమునుండి సామాన్యమును సమర్థించుటచేఁ గవి యర్థాంతరన్యాసమును నలంకారమును జెప్పెను.

ఇందు నాయక (భూదేవి) పరకీయ.

అలంకారములు:—కైతవాపహ్నుతి-స్మృతి - అర్థాంతరన్యాసము.

చ. మునుకొని కొండవీటికడ మూఢత రుద్రుఁడు కృష్ణనందను
 న్మనసిజునిఁ జయించె నది మానుషమే సరసేంద్రుకృష్ణరా
 యన్యపతి కొండవీటికడ నాహవభూమిఁ బ్రతాపరుద్రనం
 దనుఁ డగు వీరభద్రుఁ గరుణామతిఁ గాచె జగత్ప్రసిద్ధిగఁ. 21

(వ్యా) మునుకొని-పూని; కొండవీటికడ-కైలాసపర్వతప్రాంతమునందు; కొండ
 వీడను పట్టణమునకు సమీపమునందు, అని యర్థాంతరము. తొల్లి రుద్రుఁడు కృష్ణనంద
 నుఁడగు మన్మథుని జయించె ననుట పరాక్రమవిశేషము గాదు. ఇప్పుడు కృష్ణరాయలు
 ప్రతాపరుద్రనందనుఁడగు వీరభద్రుని జంపక దయతోఁగాపాడెను. తనకుమారుని జంపిన
 హానికుమారుని దాను రక్షించుట యుదాత్తగుణముగదా. కావున నిదియే శ్లాఘనీయమని
 భావము.

ఇందుఁ గృష్ణరాయని ధీరోదాత్త నాయకునిగా వర్ణింపఁబడినది.

లక్షణము:—

క. ధీరుఁడుగంభీరుఁడు స, త్కారుణ్యుఁడు నస్వయంకృతస్తుతి నిరహం
 కారుఁడు నగు నాయకుఁ డిల, ధీరోదాత్తుండు నాఁగ భృతిఁ జెంపారుకా.

అని కావ్యాలంకారచూడామణి.

చ. నెలకొని కృష్ణరాయ ధరణీవిభుఁ డుత్కలభూమిపాలుతోఁ
 గలన నెదిర్చి హస్తీకరకాండతతు ల్మనకంఘ్ర బాములై
 మలసినచోటఁ గూడిన సమగ్రయశోవసనంబు గప్పి తా
 వలవఁగ జేసె భూసతిని వశ్యవిధిజ్ఞుఁడు గాన నేర్పునక. 22

(వ్యా) కలనక-యుద్ధమునందు; మనకంఘ్రబాములై - రత్నక్రీడాపరవశములగు
 సన్నిములై; మనకము-సంభోగేచ్ఛ; మలసినచోట-చేసేస్థలమునందు; సమగ్రయశోవసనం
 బుక-వికాలమైన యశస్స నెడువస్త్రమును; కప్పి-భూసతిమీఁదననుట; వశ్యవిధిజ్ఞుఁడుగా
 నక-వశీకరణవిద్యాప్రవీణుఁ డగుటచేత; భూసతిని వలవఁగజేసె నని యన్వయము.
 లోకమునందుఁ గాముకులగు పురుషులు తాముకోరిన పడఁతులను దమ్మవలచునట్లునర్పు
 టకై యొకధవళవస్త్రముమీఁద సర్పమిథునములను రమింపఁజేసి యావస్త్రము నాయంగ
 నవైఁ గప్పిన నప్పడఁతి తనకు వశురాలగునని లోకప్రసిద్ధముగు వశీకరణంత్రము గలదు.
 దీనిని మనకలాడించుట యందురు.

సీ. ఉదయాద్రివేగ నత్యుద్ధతి సాధించె
 వినుకొండ మాటమాత్రన హరించె
 గూటము ల్నెదరంగఁ గొండపి డగలించె
 బెల్లముకొండ యచ్చెల్లఁ జెఱిచె
 దేవరకొండ యుద్వృత్తి భంగము నేసె
 జల్లిపల్లెనమ్మగత్తిఁ గూల్చె
 గినుక మీఱుననంతగిరి క్రిందుపడఁ జేసె
 గంబంబుమెట్టు గ్రక్కనఁ గదల్చె

తే. బలనికాయము కాలిమట్టుల నడంచు
 గటకమును నింక ననుచు నుత్కలమహిశుఁ
 డనుదినమ్మును వెఱచు నెవ్వనికి నతఁడు
 రాజమాత్రుండే శ్రీకృష్ణరాయవిభుఁడు.

23

(వ్యా) వేగ-వేగమును (అటోపమును); వేగ యనుటకుఁ బ్రయోగము.

“ఆ, ధృతరాష్ట్రం డవినీతినేసినను సంధిపంగరాదంచు వేగ తెగంబాటకు”...

భారతము, ఉద్యో. ఆ రి.

అత్యుద్ధతి-అతిపరాక్రమముతో; అత్యున్నతితో ననుట. ఈపదము సాధి ప్రాయమై చమత్కారపావకముగ నుండెను. ఇట్లులే తక్కినపాదంబులలోను నరయు నది. వినుకొండను-వినియెడుకొండను; మాటమాత్రన-(మాటచేతనే) జయించె నని చెప్పుట చమత్కారము; కొండపిడు - పర్వతపట్టణమును; గూటముతో - శృంగములు; చెదరంగ-కదలునట్లుగా; అగలించె-కదల్చెను; బెల్లముకొండ-అను నొకదుర్గమును; అచ్చెల్లఁజెఱిచె-స్వరూపనాశనము చేసె ననుట; అచ్చుతో బెల్లము చేయఁబడుటచే బెల్లముకొండయచ్చెల్లఁ జెఱిచెనని చెప్పుట సరసము. అనంతఁడు (కేషుఁడు) క్రింద నున్నవాఁడు కావున ననంతగిరిని క్రిందుపడఁజేసెనని చెప్పుట చమత్కారము; మెట్టును గదల్చిన శిథిలమై చెడుంగావునఁ గంబముమెట్టును గదల్చెనని చెప్పుటసరసము; మెట్టు-కొండ; కటకమును-కటక మనుపేరుగల పట్టణమును; కటక మను నాభరణవిశేష మనియు భావము; కటకము-కడియము; బలనికాయము-(కృష్ణరాయల) నేనలసమాహము; కాలి మట్టులతో-కాలిత్రోక్కుడులచేత; అడంచు-అణచును, జయించు ననుట; ఉత్కల

మహిమండు—ఉత్కలదేశపు రాజు. కృష్ణరాయలు తన సేనాసమూహముయొక్క పాద సంచారముచేతనే తన రాజధానియగు కటకమును పట్టణమును జయించునని యుత్కల దేశపురాజు కృష్ణరాయలకు భయపడుచుండె ననియుఁ గావున నీతఁడు రాజసామాన్యుఁడు కాఁడనియు భావము.

అలంకారము:—పరికరము.

నీ. బాహుసాధక్రీడఁ బరఁగు పంటవలంతి

తొయ్యలి నిడుదకస్తూరిబొట్టు

వైరి సైన్యాభిలో వచ్చు గెల్పులనావఁ

గడఁ జేర్చు ప్రాఁకుడుఁగడపుఁజేయి

యరికుంభికుంభముక్తాక్షరాంకిత మగు

జయరమాకన్యక చదువుపలక

శత్రురాజులకు నచ్చరల నాకర్షించు

సమరేంద్రజాలపింఛంపుఁగుంచె

తే. మేను నగము యశోమహేశానునకును

శౌర్యరవి గోరి వచ్చిన చాయలేమ

నరసవిభు కృష్ణరాయ భూనాథచంద్రు

చేత ననిలోన మించు కాక్షేయకంబు.

24

యుద్ధమునందు విజృంభించు కృష్ణరాయని హస్తమునందలి కత్తి యిందు వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) అనిలోనక—యుద్ధమునందు; మించు—విజృంభించు; కాక్షేయకంబు—కత్తి; బాహుసాధక్రీడ.....తొయ్యలి—తన బాహువనెడు మేడయందు సంచరించు భూ సతియొక్క; నిడుదకస్తూరిబొట్టు—దీర్ఘమైనకస్తూరితిలకము; గెల్పులనావఁ—జయమునెడు నావను; కడఁజేర్చు—దరికిఁదీసికొనిపోవు; ప్రాఁకుడుఁగడపుఁజేయి—(నీటియందు) నావను నడపుతెడ్డు. శత్రుసేనయను సముద్రమునుండి వచ్చెడు జయమునెడునావను దరికిఁజేర్చె యు గడవలెఁ గృష్ణరాయనికత్తి యొప్పుచున్నదని భావము.

అరికుంభి...ముక్తాక్షరాంకితమగు—శత్రువుల యేనుఁగుల కుంభములనుండి పుట్టు ముత్యములనెడు నక్షరములే చిహ్నముగాఁ గల; జయరమాకన్యక—జయలక్ష్మి యనెడు

పడుచు; చదువుపలక - చదివెడుపలక; నల్లనిపలకమీద నక్షరములు వ్రాసి చదువుట యిప్పటికిని బల్లెటూళ్ల బడులలో వాడుకయ్యెయున్నది.

క. జలధరఫణిఫణిచక, జలచరకరిమ స్తకేతుశంఖవరాహా

జ్వలదంష్ట్రశక్తిజాతంబులు ముతైము లొప్పు రత్నముల వివిధములై .

—అని రత్నకాస్త్రము.

దీనికి సంస్కృతము.

“గజేంద్రజీమాతవరాహశంఖ మత్యాహిమ క్షుద్ధవవేణుజాని,

ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేహంతు శుక్లక్షుద్ధవమేవభూరి.”

శత్రురాజులకు - శత్రురాజులయొద్దకు; అపసరస్త్రీలను రప్పింపజేయు యుద్ధమునెడ నింద్రజాలసంబంధముగు నెమిలిపింఛపుఁగుచ్చువలెఁ గృష్ణరాయలకత్తియు న్నదని భావము. అనఁగా శత్రువులఁ జంపి దేవలోకమునుండి వచ్చు నపసరస్త్రీలతో గూడ స్వర్గమునకుఁ బంపు నని భావము.

“అదేశకాలపాశోక్త్యం పరోక్షస్యైవ వస్తునః ।

యత్రోషధాదిభిస్సేయ మైంద్రజాలవిధిస్మృతః॥” అని ప్రమాణము.

యశోమహేశానునకును-తనకీర్తి యనెడు శివునకు; తనయశస్సనెడుశివునకు నతిని కత్తి పార్వతివలె నర్ధశరీరమై యున్నదని భావము. యశస్సు ధవళమగుటచే శివునకుఁ బోల్పఁబడియె. శార్యరవిఁ గోరివచ్చిన చాయలేమ-తన పరాక్రమమనెడు సూర్యుని యెంతకువచ్చిన ఛాయాఁ జేవవలెఁ గత్తి యొప్పుచున్నదని భావము. చాయలేమ నలుపు వర్ణముఁ గలది కావునఁ గత్తికిఁ బోల్పఁబడియె.

అలంకారము:—రూపకములాలు. వీనికి సంస్కృష్టి-ఉల్లేఖము.

ష ష్ట్యం త ము లు

క. ఏవంవిధ గుణఖనికిని

ద్యోవనితా ప్రార్థ్యమానధూర్తారిధరి

త్రీవర సంగతి సుభగం

భావుకరణముదిత కలహపారణమునికి.

25

(వ్యా) ఏవంవిధ-ఇటువంటి; గుణ-సుగుణములకు; ఖనికి-గనియైన హనికిని; ద్యోవనితా...మునికి-ద్యోవనితా - స్వర్గకామినులచేత; ప్రార్థ్యమాన-కోరఁబడు

చున్న; ధూర్త-దుష్టులగు; అరిధరిత్రీవర-శత్రురాజులయొక్క; సంగతి-నూడికకు; నుభ
గంభాతుక-మనోజ్ఞముగా నగుచున్న; రణ-యుద్ధముచేతి; ముదిత-సంతృప్తుడైన; కలహ
పారణమునికి-నారదుడుగలవాడగు కృష్ణరాయనికి; కృష్ణరాయడు కలహపియు
డగు నారదమహర్షి కి సంతోషము గలుగునట్లు తనతోయుద్ధముచేయవచ్చెడు శత్రురాజు
లను జింపి స్వర్గమున కంపు నని భావము.

కలహపారణమునికి-కలహమునే యశేనముగాఁ గలముని (నారదుడు).

ఈకావ్యమునందుఁ బ్రారంభముననే నారదుడు కృష్ణునిపాలికి జనుడెంచి పారి
జాతసుమం బొక్కటి యొసంగి సత్యభామాకృష్ణులకుఁ గలహముఁ గావించుట వర్ణింపఁ
బడినది. దాని నిక్కడ నూచించుటకై “రణముదితకలహపారణమునికి” అని చమ
త్కారముగఁ జెప్పఁబడియె.

అలంకారములు—పర్యాయోక్తి - ముద్రాలంకారము. సూచ్యార్థసూచనము;
చేయుట ముద్రాలంకారలక్షణము.

క. రాధాతనయాధారిత

గాధాధఃకరణ నిపుణకరణశయునకుఁ

మేధావ దసాధారణ

బోధాకరహృదయునకు విబుధసదయునకుఁ.

26

(వ్యా) రాధాతనయ-కర్ణనియందు; ఆధారిత - ఆపహింపఁబడిన; గాధా-కథను
(ప్రసేదించి); అనఁగా దానముచేయుటయందుఁ గర్ణుడు నిరుపమానుడను లోకప్రసేదించి);
అధఃకరణ-క్రిందుపఱచుటయందు-అనఁగాఁ దిరస్కరించుటయందు; నిపుణ-సమర్థుడైన;
కరణ-సాధనమైన; శయునకుఁ-హస్తముగలవానికి; మేధావత్-ప్రజ్ఞావంతులకు (పండితు
లకుమాత్రము); అసాధారణ-విశేషమైన, అనఁగా సనితరసాధారణమైన; బోధ-జ్ఞానము
నకు; ఆకర-స్థానమైన; హృదయునకు-మనస్సుగలవానికి. మఱియొక యర్థము.—

మేధావత్-ప్రజ్ఞావంతులకును; అసాధారణ-సామాన్యముగాని; బోధ-జ్ఞానమునకు;
ఆకర-స్థానమైనవానికిని; విబుధ-పండితులయెడల; సదయునకు-దయాళువైనవానికిని;
“నిపుణకరణసదయునకు” అని యొకపాఠము గలదు. దాని కర్థము—

నిపుణ-సమర్థుడైన; కర-హస్తముయొక్క; సత్-శ్రేష్ఠమైన; అయునకు-శుభా
వహవిధి గలవానికి; అనఁగా దానవ్యాపారము గలవాడని భావము.

—అయ శృభావహో విధిః అని యమరుడు.

క. నాగాంబికా కుమారున

కాగామి గతాధునిక స్వపాలభ్య యశ

శ్రీగుంభ హసిత హిమగుది

తాగజ తనుకటజ నైల్య సంభారునకుక్ష.

27

(వ్యా) ఆగామి.....సంభారునకుక్ష—ఆగామి—జనింపజోవు; గతా-చనిపోయిన; ఆధునిక—ఇప్పుడుండెడు; స్వప—రాజులకు; అలభ్య—పొందదగని; యశ—శ్రీ-కీర్తిసంపన్నయొక్క; గుంభ—చేరికచేత; హసిత—నవ్వబడిన; ఇక్కడఁ దెల్లఁగాఁజేయఁబడిన యని భావము. హిమగు—చంద్రునియొక్కయు; దిశాగజ—దిగ్గజములయొక్కయు; తనుకటజ—దేహమునుండియుఁ జెక్కిల్ల నుండియుఁ బుట్టిన (అనగాఁ జందురునియొక్క శరీరమునుండి పుట్టినదియు దిగ్గజముల కటములనుండి పుట్టినదియు నగు); నైల్యసంభారునకుక్ష—నీలకాంతిభరమను గలవానికి. అనగాఁ గృష్ణరాయనియశస్సు భూతభవిష్యద్వర్తమానప్రభువులయశస్సుకంటె మించినదనియు నీతని యశస్సు చంద్రునిశరీరము నందలి నీలకాంతులను బోగొట్టి తెల్లగాఁ జేసినదనియు నీతని యశస్సు స్వర్గపర్యంతమును దిగంతములందును వ్యాపించె ననియు భావము. “దానాది ప్రభవా కీర్తిః ప్రతాప ప్రభవం యశః” అని కీర్తియశస్సులకు భేదము. అయినను గవులు వీని నభేదముగాఁ బ్రయోగింతురు. (హిమగు—మంచుకిరణములు గలవాఁడు.)

అలంకారములు:—అతిశయోక్తి—తద్గుణము—అలంకారకృతవస్తుధ్వని.

క. సామర్థ దళిత పరభట

సామజ హయ కూలముద్రుజ త్తతభధునీ

కాముకితాఖిలజలధికి

నాముష్యాయణ సుధీ గృహాంగణ నిధికిక్ష.

28

(వ్యా) సామర్థజలధికిక్ష—సామర్థ—కోపయుక్తముగా; దళిత—చీల్చఁబడిన; పరభట—శత్రువులయొక్క సేనలు; సామజ—వీరుఁగులు; హయ—గుఱ్ఱములు; (వీనియొక్క) కూలముద్రుజ—గట్టును బెల్లగించి పడఁద్రోయుటవలని (అనగా నిర్మూలము సేయుటవలని); త్తతభధునీ—సత్తురుటేటులచేత (సంపూర్ణ రక్తప్రవాహములచేత నని భావము); కాముకిత—కాముకులుగాఁజేయఁబడిన; అఖిలజలధికిక్ష—అన్ని సముద్రములు గలవానికి. అనగాఁ గృష్ణరాయలు చంపిన శత్రువులసేనలు గజములు గుఱ్ఱములు వీని రక్తములచే నేర్పడిన నదులు సముద్రసముద్రములకుఁ బ్రవహించెననియు నది సముద్రఁ

దు సరితృతిగావునఁ గ్రొన్నెత్తురుటేఱులు వచ్చుచో వానిం గామించునట్లొప్పెననియు భావము. అముష్యాయణ.....నిధికిక—అముష్యాయణ-సద్వంశమునందుఁ బుట్టిన; శుద్ధి-పండితులకు; గృహంగణనిధికిక—గృహమధ్యమందలి నిధియైనవానికి; అనఁగాఁ బరం పరాప్రసిద్ధులగు పండితులకుఁ గృష్ణరాయలు ముంగిటిపెన్నిధివలె సమస్తసంపత్కరుడై వారిని బోషించు నని భావము. 'వరభట' అని ముదితగ్రంథములలోఁ బాతము కానఁ బడుచున్నది. అది సమంజసముకాదు.

అలంకారములు—అసంబంధాతిశయోక్తి—ఉత్ప్రేక్షగమ్యము-కడపటి పాదమున రూపకము. అలంకారకృతలంకారధ్వని.

క. కోదండద్రోణునకును

వేదార్థస్థాన ప్రవీణునకు నమి

న్నేదిష్ట విమత తరసా

స్వాదనవశ తుందపరిమృజ కృపాణునకుక.

29

(వ్యా) కోదండద్రోణునకుక—విలువిద్యయందుద్రోణునకుసమానమైనవాఁడును; సమిన్నేదిష్ట...కృపాణునకుక—సమిత్—యృద్ధమునందు; సేదిష్ట-మిక్కిలి సమీపించిన (డగ్గఱిన); విమత-శత్రువులయొక్క; తరస-మాంసమును; అస్వాదన-తినుటయందు, 'పిశితం తరసం మాంసంపలంక్రవ్యమామిషం' అని యుచుగఁడు; సశే-అధీనమైనకారణముచేత, అనఁగాలోఁబడుటవలన; కుందపరిమృజ - (కడుపునిండుగఁదిని) కడుపును దడవుచున్న, అలసమైన; కృపాణునకుక—కత్తిగలవానికి. అనఁగాఁ గృష్ణరాయనికిత్రియుద్ధమునందుఁ దన్ను సమీపించిన శత్రువులను జంపి వారి మాంసములను యశ్చేష్టముగాఁ దినుటచేఁ గడుపుఁ దడవికొనుచు సోమరియై యుండెనని భావము.

కుందపరిమృజ-కుంద-కడుపును, పరిమృజ-తడవువాఁడు (తిండిపోతు, సోమరి యని యర్థము.)

అలంకారము—పర్యాయోక్తి.

క. అసుహృదనుపవన వినర

గ్రసనరసవ్యసనవశవికసదసీరసనా

ప్రసరణ శయిషణ విలసన

విస్మయర మరువకిత సమరవీధీస్థలికిక.

30

(వ్యా) అసుహృ.....స్థలికిక—అసుహృత్—శత్రువులయొక్క; అసుపప సవిసర—ప్రాణములనెడు వాయుసమాహములను; గ్రసనరస-ఆస్వాదించు రుచియందలి;

వ్యసన-అసక్తికి; వశ-అధీనమై; వికసత్-విచ్చుచున్న; బయలుపడెడుచున్న; అసిరసనా-
కత్తియనెడు నాలుకయొక్క; ప్రసరణ-చాచుటను గల్గిన; శయభూ-హస్తమనెడు
పాముపడగయొక్క; విఘన-విలాసముచేత; విస్మయరమరునకిత-అధికభయంకరముగాఁ
జేయఁబడిన, (మరువఁ-భయానకం); (దీనియర్థ మింకను విచార్యము); సమరపీఠీసలికి -
యొద్దరంగము గలవానికి.

శత్రువులయొక్క ప్రాణములనెడు వాయువులను గృష్ణరాయని హస్తమనెడు
పాముపడగయందుఁ బ్రకాశించు కత్తియనెడునాలుక శత్రువులయొక్క ప్రాణములనెడు
వాయువుల నధికముగాఁ గ్రోలుటయందు లోలుపమై చాచి యిటునటుఁ ద్రిప్పుటచే
యొద్దరంగము మిక్కిలి భయంకరముగాఁ జేయఁబడె నని భావము.

అలంకారము:—వృత్త్యనుప్రాసము (శబ్దాలంకారము); సావయవరూపకము.

క. వైంధ్యద్విపగంధనిబ

ద్ధాంధ్యాళి ప్రతిపదోదితాలయవిభవా

పంధ్యప్రబంధ కృతి సం

బంధ్యనుభావునకు బుధితమనుభావునకుఁ.

31

(వ్యా) వైంధ్యద్విప.....బంధ్యనుభావునకుఁ—వైంధ్యద్విప-వింధ్య
పర్వతభవములగు సేనుఁగులయొక్క; గంధ-వాసనలచేత; నిబద్ధ-కలిగింపఁబడిన; ఆంధ్య-
గ్రుడ్డితనముగలిగిన; అళి-తుమ్మెదలచేత; ప్రతిపద-సర్వత్ర (సర్వదా అనియు నర్థము);
ఉదిత-చెప్పఁబడిన (కీర్తింపఁబడినయనట); ఆలయవిభవ-గృహవైభవముచేత(కలిగినట్టి);
అపంధ్య-అధికమైన; ప్రబంధకృతి-కావ్యనిర్మాణమునకు; సంబంధి-సంబంధమైన(అనఁగా
గవులచేఁ బ్రబంధములందుఁ బొగడఁబడిన); అనుభావునకుఁ—మాహాత్మ్యముగలవానికి.

కృష్ణరాయని గృహవైభవములను వింధ్యోద్భవములగు సేనుఁగుల మదజలములఁ
గ్రోలుచు మదాంధములైయున్న తుమ్మెదలు సర్వత్ర కీర్తించునటుల యుంకారములు
చేయుచున్నవనియు నట్టిగృహవైభవముల నలరు నతనిమాహాత్మ్యమును గవులు ప్రబంధ
ములందుఁ బొగడుదు రనియు భావము.

వైంధ్యద్విప-అని చెప్పుటచేఁ గృష్ణరాయఁడు వింధ్యపర్వతమువఱకుఁ గల దేశ
ముల నాక్రమించె నని ధ్వని స్ఫురించెడు. ఇక్కడ శబ్దకీర్తిమూలధ్వని.

బుధితమనుభావునకుఁ—బుధిత-తెలిసికొన్న; మను-మంత్రములయొక్క; భావు
నకుఁ—అర్థముఁగలవానికి (అనఁగా రహస్యములగు నర్థముల నెఱిగినవాఁ డనట.)

క. పనితాజనతాస్మరునకు

ఘనతాపనితారకాభికద్యుచరగపీ

ఘనతాయనకారకన

త్పనితాత్పనితాంతదానపరతంత్రునకు.

32

(వ్యా) పనితాజనతా-త్ప్రీజనసమూహములకు; స్మరునకు-మన్మథుడైనవాని కిని (సమూహార్థమునందు “తత్” ప్రత్యయమువచ్చి ‘జనతా’ యనురూప మేర్పడియె). ఘనతా.....తంత్రునకు-ఘనతాప-అధికమైనవ్యసనమును; నితారక-పోగొట్టుటయందు; అభిక-అనక్తిగల; “కమః కామయితాభికః కమనః కామనోఽభికః” అని యమరుడు; ద్యుచరగపీ-కామధేనువుయొక్క; ఘనతాయన-ఘన-అధికమగు; తాయన-వృద్ధికి (అనగా గొప్పతనమునకు); కారక-హేతువైన; సత్-సత్పురుషులచేత; పనిత-స్తోత్రముచేయఁబడిన; ఆత్మ-తనయొక్క; నితాంత-ఎడతెగని; దాన-ఈవికి; పరతంత్రునకు-అధీనుడైనవానికి; కృష్ణరాయని సంతతదాన మహిమమును సజ్జనులు కామధేనువుయొక్క యీవింబోలియుండుటచే దాని మాహాత్మ్యమువంటి దని పొగడుదు రనుట.

ఈపద్యమున ద్విప్రాసము.

క. పరిపంథి దోర్బలసమి

త్పరివర్ధిష్ఠ ప్రతాపదహ నారణికి

సరసకళాధోరణికి

సరసాధిప కృష్ణరాయనాయకమణికి.

33

(వ్యా) పరిపంథి.....దహనారణికి-పరిపంథి-శత్రువులయొక్క; దోర్బల-బాహుబలమనెడు; సమిత్-సమిధులచేత; పరివర్ధిష్ఠ-మిక్కిలి వృద్ధిబొందు స్వభావముగల; ప్రతాప-శార్యమనెడు; దహన-అగ్నినిబుట్టించు; ఆరణికి-కొయ్య యగువానికి; అనగాఁ గృష్ణరాయఁ డను నగ్నిమథనదారువునుండి ప్రతాపమనెడు నగ్ని పాడముచున్నదనియు నది శత్రువుల బాహుబల మనెడు సమిధులచే వృద్ధిబొందుచున్నదనియు భావము.

సరసకళా-రసవంతము లైన విద్యులయొక్క; ధోరణికి - మార్గముగలవానికి; అట్టి కృష్ణదేవరాయలకు.

అలంకారము-రూపకము.

క థా ప్రా ర ం భ ము

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నా యొనర్పంబూనిన పారిజాతాపహరణం బను మహాప్రబంధమునకుఁ గథాక్రమం బెట్టి దనిన.

(వ్యా) అభ్యుదయ-శ్రేయస్సు; మహాప్రబంధమునకుఁ-మహాకావ్యమునకు. నగరార్ణవాదులగు పదునెనిమిదివిషయములైనను వానం గొన్ని తక్కువగానైనను వర్ణింపఁబడియుండునది మహాకావ్య మనంబడును.

క. జనమేజయ జనవల్లభుఁ

డనుదినమును హరికథాసుధాస్వాదమునం

దనివి సనక వైశంపా

యనముని కిట్లనియెఁ గౌతుకాయత్తమతిఁ.

(వ్యా) అనుదినమును-ప్రతిదినమును; సుధాస్వాదము-అమృతపానము.

సీ. హరివంశకథలెల్ల నానుపూర్విగ నిట్లు

విని కృతార్థుడ నైతి మునివరేణ్య

యా దానవారాతి యమరులఁ బ్రోవంగఁ

బూని యా యదువంశమున జనించి

యతఁడు గ్రమ్మట వారి కాధార మగు పారి

జాతంబు పుడమి కేరీతిఁ దెచ్చె

ననుమతి నిచ్చిరో యావేల్పు లొండేని

బలిమిఁ జేకొనియెనో పాడి దొఱఁగి

తే. తెలియ నానతి యిమ్ము సందియము దీట

వినఁగ వేడుక యయ్యె సవిస్తరముగ

ననిన నా వ్యాసమునిశిష్యుఁ డతనితోడ
నధిప విను మని పలికె నత్యాదరమున.

36

(వ్యా) ఆమపూర్విగఁ—ఒకటివెంబడి నొకటిగా (వరుసగా);

ఒండేని—కామన్న; పాడి—న్యాయమును; తొఱగి—విడిచి.

చ. హరి నరకాసురుం గెలిచి యద్దనుజేంద్రుని యింట నున్న య
చ్చరలకొలంబువారి నెలజవ్వనముం బాలివోనివారిఁ ద
న్వరునిగఁ గోరువారి లలనామణులం బదియాటువేపురం
బరిణయ మయ్యె నారదునిపంపున సౌఖ్యరసైకలోలుఁ డై.

37

సుగమము.

తే. మఱియు రుక్మిణి నత్య జాంబవతి మిత్ర
వింద భద్ర సుదంత కాళింది లక్ష
ణ యనఁగా మున్న కల రబ్జనాభునకును
మహిషు లెనమండు సమతాభిమానవతులు.

38

(వ్యా) మహిషులు—పట్టపుదేవులు; ఏకవచనము మహిషి.

ఉ. ఆరమణీలలామముల నందఱు గూడి యదూర్ద్వహుండు త
ద్వారవతీపురోపవనవాటికలం గృతక్రాద్రినీమల
న్వారిధితీరకుంజనదనంబులఁ గేళితరంగిణీతటీ
క్రైరవిణీసహాయ మణికల్పిత సౌధముల న్వసించుచున్.

39

(వ్యా) యదూర్ద్వహుండు — యదువంశము సుధరించువాఁడు; క్రైరవిణీ
సహాయ—చంద్రుఁడు; క్రైరవిణీసహాయమణి—చంద్రకాంతమణి.

శా. ఏయేవేళల నేనరోజముఖి యేయేలీలలం గోరుఁ దా
సాయావేళల నానరోజముఖి నాయాలీలలం దేల్చి యే
చాయం జూచినఁ దాన యై మెలఁగుచు న్సౌఖ్యాభి నోలాడు భో
గాయత్తుం డయి పెక్కురూపముల మాయాకల్పనాచాతురిన్.

40

(వ్యా) ఓలాడుకొ—ఓలలాడు, రూపాంతరము; తేలియాడు నని యర్థము.
ఈపద్యంబున సమత యను కావ్యగుణంబును దెలియునది.

“అనైషమ్యం క్రమవతాం సమత్వమితికీర్తితమ్” అని సరస్వతీకంఠాభరణము.

కం. దొరఁకొన్నకొలది విడువక, చరణపదార్థములనడక సరిసాగెడు వి
స్ఫురణ యది సమత యనఁ జను, నరయం గుకవులకు నంద దది పరికింపక.

అని కావ్యాలంకార చూడామణి.

క. హరి యిట్లు నతుల నందఱు

సరిగాఁ జూచియును భోజజనపాలసుతం

దరుణీమణి సాత్రాజితి

నిరువుర మన్నించి మిగుల నిచ్చుం జనవుల్.

41

(వ్యా) భోజజనపాలసుత-రుక్మిణి; సాత్రాజితి-సత్యభామ; చనవులు-క్రమ
తోడి స్వాతంత్ర్యములు.

చ. కులమును రూపము నృగనికూరిమియుం గలదాన నంచు నీ

వల నల రుక్మిణీరమణి వాసిఁ జెలంగఁగ నత్యభామయుం

గులమును రూపము నృగనికూరిమియుం గలదాన నంచు నా

వలఁ బచరింపఁగా రవరవ ల్వాడమె న్నది వారి కెంతయున్. 42

(వ్యా) కులము-సద్వంశజననము, ఆభిజాత్యమనుట; రూపము—చతుర్విధ
భూమణములను ననఁగాఁ గర్మాభరణములగు కుండలములను గంఠాభరణములగు ముక్తావళి
ములను బాదాభరణములగు నందెలను హస్తాభరణము లగు కడియములను ధరింపకున్నను
నా సొమ్ములచే నలంకరించుకొన్న విధముననే ప్రకాశించునట్టి యాకారవిశేషము.

“కుండల ముక్తావళి నూపురాంగదాది చతుర్విధభూషణా

భావేపి భూషిత వదనభాసమాన ఆకారవిశేషః.”

అని సంస్కృతిమున రూపనిరూపణము.

“అవేధ్యాతోప్యవిక్షేప్య బంధనీయై రభూషితం

యద్భూషిత మివా భాతి తద్రూప మితి కథ్యతే.”

అని భావప్రకాశము.

“అంగాన్య భూషితాన్యేవ ప్రక్షేపార్తై ర్విభూషణైః

యేన భూషిత వద్భూతి తద్రూప మితి కథ్యతే.”

అని రసాగ్ధవసుధాకరము.

ఈవలక్—ఒకవైపున; వాసిఁజెలంగఁగఁ—ప్రాభవముతోనోప్పారఁగా; ఇచ్చటఁ
“బెనంగఁగఁ” అని యొకపాతము కానంబడుచున్నది కాని దానికంటె “జెలం
గఁగఁ” అని యుండుటయే లెస్స; ఆవలక్—చుట్టియొకవైపున; అనఁగా రుక్మిణీపద్మిణీ;
పచరింపఁగాఁ—మెలఁగఁగా; రసరవలు—అనూయలు, స్పర్శలు.

ఇందును ‘సమత’ యనుగుణము.

శ్రీకృష్ణునొద్దకు నారదమునివచ్చుట.

ఉ. అంతట నొక్కనాఁడు ధవళాంబుజనేత్రుఁడు వచ్చి రుక్మిణీ
కాంత గృహంబులోన శశికాంతశిలామయవేదిమీఁద నే
కాంతమునందుఁ గొందఱు మృగాయతనేత్రలు గొల్వ జూద మ
త్యంతవినోదకేలిమెయి నాడుచు నుండఁగ నద్భుతంబుగఁ. 43

(వ్యా) శశికాంత.....వేదిమీఁదఁ—చంద్రకాంతమణులచేఁగల్గింపఁబడిన
తిన్నెపై.

సీ. సరిగమపథనిన సంజ్ఞస్వరంబుల

మహతి నభోవాయునిహతి మొరయ

భాగీరథీవయఃపరిపూర్ణమణికమం

డలుపు హస్తంబునఁ జెలుపు మిగులఁ

బ్రణవమంత్రావృత్తిపావనస్ఫటికాక్ష

వలయంబు కర్ణశృంగులిక వ్రేల

సమరనృత్యోచిత చమరవాలంబును

గక్షపాలయు భుజాగ్రమున మెఱయ

తే. దేహకాంతు లకాలచంద్రికల సీన

జడలు మోక్షద్రుపల్ల వశంక నేయ

గగనముననుండి వచ్చె నాకస్మికముగ
నారివేరంపుఁదపసి దైత్యారికడకు.

44

ఈపద్యంబున నారదాగమనము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) సరిగమపధనిస సంజ్ఞ స్వరంబులకొ—సరిగమపధనియనుసంజ్ఞలుగల స్వరములచేత, ఇచ్చటఁ గడపటి ‘స’కారము తారవడ్డ మని తెలియునది (మధ్యమవడ్డమని యర్థము).

“సరిగమపధని”యని సప్తస్వరంబులకు సంజ్ఞలు. స్వప్తస్వరములు—వడ్డము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమము, పంచమ, ధైవతము, నిషాదము, అనునవి.

“శ్లో. శ్రుతిభ్యస్సన్న్య స్స్వరౌష్ణజ్ఞః

ర్షభ గాంధారమధ్యమాః,

పంచమ ధైవతశ్చాప నిషాద ఇతిసప్తతే

తేహంసంజ్ఞా సరిగమపధనీత్యపరామతా.

అని ప్రమాణము.

మహతి—నారదుని వీణకు మహతి యని పేరు.

“విశ్వావసోస్తు బృహతీ తుంబుకోస్తు కళావతీ

మహతీ నారదస్య స్యా త్సరస్వత్యాస్తు కచ్చసీ.”

అని ప్రమాణము.

సభోవాయునిహతిక—(నారదుండు గగనంబునుండి వచ్చుటచే) ఆకాశవాయువుల తాఁకుడులచేత; మొరయకొ—శబ్దంపఁగా; ప్రణవమంత్ర.....కర్ణశక్కులిక ప్రేలక—ప్రణవమంత్ర—‘ఓం’ అను మంత్రముయొక్క; ఆవృత్తి—పురశ్చరణము చేత; పాపన—పవిత్రమైన; స్ఫటికాక్షువలయుంబు—స్ఫటికమణినిర్మిత జవమాల;

కర్ణశక్కులికకొ—(శక్కులిక—చక్కిలము)—చక్కిలమురూపమును బోలిన కర్ణమునందు.

అక్షశబ్దవృత్తిప్రతి:—

“ఆదిక్షాంతార్థయోగిత్వా దక్షమలేతి కీర్తితా

తద్వర్ణసంత్రై ర్మణిభి ర్జపమాలాం ప్రకల్పయేత్.”

అని శారదాతిలకము.

దీని వివరణము:—

“అకారాది లకారాంతం పంచాశస్మణినూత్రకం

క్షుకారం మేరుమస్థానే లకారాది విలోమతః

వర్ణావృకవిభేదేన శత మష్టోత్తరం భవేత్

ఏకైకాంతరితం మంత్రం జపా దేవం ఫలప్రదం.”

స్ఫటికమణులతో జపించిన మోక్షము కలుగును.

‘స్ఫటికో మోక్షదః పరః’ ‘స్ఫటికో మోక్షదాయకః’ అని ప్రమాణము. స్ఫటికాక్షమాలను నారదుడు కర్ణమున ధరించెనని చెప్పఁబడి యుండుటచే దానియందున్న మణులు లుండెనని విచారింపఁదగు. అష్టోత్తరశతసంఖ్య యనినచో నంతటి దీర్ఘమగు జపమాలను జెవిని దాల్చుట యసంగతము కావున నమ్మునీంద్రుఁడు మోక్షార్థియగుటచే నిగ్గుదేమణులుగల స్ఫటికజపమాలను ధరించె నని తెలియనగు. దీనికిఁ బ్రమాణము:—

“పంచవింశతిభి ర్మోక్ష స్త్రీంశద్వి ర్దనసిద్ధయః
సర్వార్థాస్సప్తవింశత్యా పంచదశ్యాభిచారికం
పంచాశద్భిః కామ్యకర్మ సిద్ధి స్సాన్విచ్ఛతు రుత్తరైః
అష్టోత్తరశతై స్సర్వసిద్ధి రత్యైః కృత స్సృజా.”

కర్ణ మనఁగా నిచ్చటఁ గుడిచెవి యని తెలియనది. స్ఫటికాక్షమాలను గుడిచెవియందు ధరించుట యేల యనఁగా దక్షిణాశ్రవణమునఁ బ్రాణోపదేశము చేయఁబడును గావునను నందు గంగ వసించునని యైతిహ్యము గలదు గావునను పరమపావనమైనయంగ మగుటచే దానియందు నారదుడు జపమాలను ధరించె నని యోజుంగునది.

“విప్రాణాం దక్షిణే శ్రోత్రే గంగాద్భ్యా స్సరితోఽభిలాః

పసంతిసతతం పుణ్యా ప్రస్థాతైః సంస్పృశేచ్ఛృతిః.”

అని ఆశ్వలాయనస్మృతిరత్నము.

చమరవాలము—చమరమృగముతోఁ కయందలివెండ్రుకలతోఁ జేయఁబడినచామరమని యిర్దుము;

అకాలచంద్రికలక—కాలము కానప్పటి వెన్నెలను; ఈనక—కల్పింపఁగా; అనఁగా వెన్నెల కాయుటకు సమయము కాకున్నను నారదునిదేహకాంతి ధవళము కావున వెన్నెలవలెఁ గాయు చున్న దని భావము. ఆరివేరంపుడపసి—కలహప్రియుఁడైన ముని; ఆరివేరము—కలహము.

(వి) నారదుడు విష్ణుభక్తగ్రేసరుఁడు, త్రికాలజేది, లోకానుగ్రహతత్పరుఁడు, జితేంద్రియుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు. అట్టి మహనీయునిఁ గలహప్రియుఁ డనియుఁ గలహభోజి యనియుఁ జెప్పఁదగునాయని శంక యెల్లరకును గలుగనోవు. నిక్కముగ నమ్మహర్షి సత్తముఁ డితరులకుఁ గావలయునని కలహములఁ బొసఁగించి వేషుకఁ జూచువాడుకాఁడు. అయినను జనులకుఁ గర్మవశేంబున నేయేఫలంబులు సంప్రాప్తములు

కాఁగలవో నానిం బడయుట కనుహపములగు కార్యములం బ్రవర్తింపఁజేయునటు లా మనీంద్రుఁడు జనుల మత్సహంబుఁ గల్పించునని యెఱుంగునది. అట్లుచేయుట కలహం బులపగిది గానబడును. ఇక్కడ నారదమహర్షి ని 'ఆరివేరంపుఁదపసి' యని చెప్పుటచే నితఁడు సత్యభాషకును గృష్ణునకును గలహము లొనరించుటకై వచ్చినవాఁడు కావున నీపదం బిక్కడ సాభిప్రాయం పై యున్నది.

అలంకారములు—“మహతి సభోవాయునిహతి మొరయన్”, అనుచోట సంబంధాతిశయోక్తి-పురుష న్యాపారము లేకయే వీరిపలుకుచున్నట్లుచెప్పటచే విభావనాలంకారము ప్రతీయమానము.

ఇది యలంకారకృతాలంకారధ్వని.

ఇచ్చట నారదునివీరి యతిసుకుమారముగాఁ జేయఁబడిన పని స్ఫురించెడు.

“దేహకాంతు లకాలచంద్రికలసీన్”, అనుచోట నారదాగమనము రుక్మిణీ కృష్ణులకును దదితరులకును జంద్రికాప్రసరణమువలె హృదయాహ్లాదకరమై యొప్పెననిధ్వని.

“మోక్షద్రుపల సతంక నేయన్”, అనునెడ నుత్పేక్ష; రూపకానుప్రాణితము. ఇటు ‘శంక’యను పద ముండుటచే నిది భ్రాంతిమదలంకార మనుశంక గలుగవచ్చునుగాని యది భ్రాంతియే.

“మన్యే శంకే ద్రువం ప్రాయో నూనమిశ్యేవ మాదిభిః

ఉత్పేక్షావ్యజ్య తేకేంద్రై రివ శబ్దోఽపి తాదృశః”

అని యాచార్యదండికృతకావ్యాదర్శమునఁ బ్రమాణము.

ఇచ్చట నారదమహర్షి జడలను గాంచి యెవరును మోక్షవృక్షపల్ల వములని భ్రమపడలేదు. కావున నిటు నుత్పేక్షయే యని తెలియవలయు.

“ఆరివేరంపుఁదపసి” యనుచోటఁ బరికరాలంకారము.

క. వచ్చినమునిపతి కెదురుగ

వచ్చి నమస్కృతు లొనర్చి వనితయుఁ దానుం

బాచ్చెంబు లేనిభక్తి వి

యచ్చరరిపుభేది సలిపె నాతిధ్యంబున్.

45

(వ్యా) సాచ్చెంబులేని—తక్కువకాని; వియచ్చరరిపుభేది—వియచ్చర — ఆకాశమునందు సంచరించువారు (దేవతలు), వియచ్చరరిపు—దేవతలకు శత్రువులు (రాక్ష

ములు); వారిని సంహరించినవాడు వియచ్చరపుభేది; పెద్దలు చిన్నవారియొద్దకు వచ్చునపుడు వీరిప్రాణములు భయగౌరవములచే కరీరములనుండిలేచి వెడలు ననియు వీరాపెద్దలకుఁ బ్రత్యుత్థాననచుస్కారములఁ జేసిన మఱి నాప్రాణములు తమకరరీరములయందే నిలుచు ననియు స్మృతులు నుడువుచున్నవి.

శ్లో. ఉర్ధ్వం ప్రాణాహ్యత్క్రియంతి యూనస్థస్థివిర ఆగశే
ప్రత్యుద్గమాభినాదాభ్యాం పునస్తాఽప్రతిపద్యతే. అని మనుస్మృతి.

కృష్ణుడు భగవంతుడుఁ బరమాత్ముడనైనను బ్రకృతిమన మనుజరూపమున నవతరించుటంజేసి సవాతముడుగు నారదచుహ్నీ కంఠెను సెంతయోచిన్నవాడు గావునఁ గృష్ణుఁ డార్యధర్మముం బాటించి యా సంయమింద్రునకుఁ బ్రత్యుత్థాననచుస్కారములఁ జేసె నని తెలియునది.

తే. అపుడు రుక్మిణి కనునన్న నబ్జముఖులు

రత్నసింహాసనంబు నారదున కిడిరి

హరియు నహ్లానియనుమతి నర్హవీర

మున సుఖాసీనుఁ డయి కరంబులు మొగిడ్చి.

46

సుగమము.

క. సురనందయమివర మీ రిట

కరుదేరఁగ నిప్పు డేఁ గృతార్థుండ నయితిన్

నిరతంబు మీరు నావయి

గరుణ గలిగి యునికి యిది యకారణము సుమీ.

47

(వ్యా) నిరతంబు—అల్ల ప్పడు; ఇది దేశ్యకబ్జము. సంస్కృతమైనచో మిక్కిలి యాసక్తి గల దని యర్థము.

ఇది—ఈవిషయము; అనఁగా నాపైఁ గరుణ గలిగియుండుటయను నీవిషయము; అకారణము—నిర్హేతుకము.

(వి) భారతమున 'నిరత'మను పదము దేశ్యముగాఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది.

తరువోజ: నిరతంబుగా నేను నీవనుభేద నియమంబులేకున్ని నిక్కము మనకు నిరువురకును నీకు నిష్ఠుండ నాకు నిష్ఠుండు మఱి నీ కనిష్ఠుండ నాకు

గరమనిష్ఠం డట్లు కానమ్మ మనుచు ఘనభుజాత్ భువనోపకారై కమతులు
వారియునర్జునుడుఁ బ్రియముతోడఁదగిలి యన్యోన్యహితభావ లాడుచు
న్నంత]

ఆరణ్యపర్వము. ఆశ్వాసము. 1.

కం. “నిరతము రాక్షసభావముఁ, బొరసియు నీ విట్లు భర్మబుద్ధి వగుట య
చ్చెరు విది కావున నీకును, దిరముగ నమరత్వమిచ్చితిని గృహ వత్సా”

ఆరణ్యపర్వము. ఆశ్వా. 6.

ఈపట్టులలో ‘నిరతము’ అనుటకు ‘సతతము’ అను నర్థముపాసఁగదనియు ‘నిర్ని
యముగా’ అనునర్థము చెప్పవచ్చు ననియుఁ దోఁచెడు.

క. నావుడు శౌరికి నిట్లను

నా వేలుపుఁదపసి మర్త్యుఁ డాడెడిరీతిక

నీ విట్లు పలుక నుచితమె

యే విశ్వజనీనచరిత యెఱుంగ నె నిన్నుక.

48

(వ్యా) విశ్వజనీనచరిత—ప్రపంచమునందలి సర్వజనులకు హితమైన చరిత్రము
గలవాఁడా.

కావ్యగుణము—సౌశబ్దము.

సంస్కారవిశేషకాలి శబ్దప్రయోగము సౌశబ్దమనంబడును.

“శబ్దకాస్త్రేణవిజ్ఞేయా శ్లాఘ్యసంస్కారకాలితా,

శబ్దానాం విద్యతేయత్ర సౌశబ్దం త్రితీకధ్యతే.”

—అని లక్షణము.

“సుపాంతిజాంచవ్యుత్పత్తి స్సౌశబ్దమితి కథ్యతే”

—అనియుఁ గలదు.

ఈయాశ్వాసమును 25 వ పద్యమునందలి “సుభగంభావుక” యను పదమును
28 వ పద్యములోని “మూలముద్రుజ”యను పదమును “నామస్యాయాణ”యను పద
మును 29 వ పద్యములోని “నేదివృ” “తుందపరిమృజ” శబ్దములును వ్యాకరణశాస్త్ర
సంస్కారవిశేషోత్పన్నములు కావున నచ్చటను సౌశబ్దమును గుణమును గాంచునది. ఈ
శబ్దముల రూపనిష్పత్తింగుఱించి పీఠికలో విస్తరించి వ్రాయఁబడియున్నది.

నారదుండు శ్రీకృష్ణుని స్తుతింతుట

సీ. ప్రామినుకులదొంగఁ బాతాళకుహరంబుఁ

జొరఁబాటి చీతినచోటి వీవ

తరిగొండ వెన్నుపైఁ దాల్చి వేల్పులఁ గూటి

చవిఁ దేల్చినట్టి కచ్చపమ వీవ

నీటిలో మునిగిన నేలచేడియఁ గొమ్ము

కొన నుబ్బ నెత్తిన ఘోణి వీవ

మునిమాపు బలుగంబమునఁ బుట్టి బంటు న

క్కఱఁ గాచినట్టి సింగంబ వీవ

తే. దితిజు మెట్టిన యా పొట్టిదిట్ట వీవ

పుడమితేఁడుల నడచిన ప్రోడ వీవ

కడలిఁ గోలకుఁ దెచ్చిన గబ్బి వీవ

యిపుడు ద్వారక వసియించునీవు నీవ.

49

ఈపద్యమున విష్ణుదేవుని దశావతారములలోఁ గృష్ణావతారమునఱకుఁ గల యవతారములు ప్రాయశఃముగా నచ్చతెలుఁగు మాటలతో వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) ప్రామినుకులు—ప్రాతపలుకులు, అనఁగా వేదములు; దొంగఁ—సోమ కాసురుని; చీతిన—చంపిన; చోటిపు—మత్స్యవిశేషమపు(మత్స్యావతారము); తరిగొండఁ—మందరపర్వతమును; పొటిచవిఁ—అవోరరుచియందు (అనఁగా నమృతపానముఁ జేయించి); తేల్చిన—సంతోషపఱచిన; కచ్చపము—తాపేలు (కూర్మావతారము); నేలచేడియఁ—భూసతిని; ఘోణి—పంది (వరాహావతారము); మునిమాపు—మాపు—రాత్రి; మునిమాపు—రాత్రికిఁబూర్వమైన కాలము; అనఁగా సాయంకాలము; సింగంబు—సింహము (నృసింహావతారము); దితిజు—బలిచక్రవర్తిని; మెట్టిన—అణచిన; పొట్టిదిట్ట—వామనస్వామి (వామనావతారము); పుడమితేఁడులనడచినప్రోడ—పరశురామావతారము); కడలిఁ గోలకుఁ దెచ్చిన—సముద్రముపై బాణముఁ బ్రయోగించి యాతనిగర్భము నణచిన; గబ్బి—కూరుండు (రామావతారము); నీవు నీవ—నీవు సర్వాంతర్యామియగు పరమాత్మనే యని భావము.

అయినను శ్రీకృష్ణుండు దశావతారాంతర్యామిండు కాఁడనియు సాక్షాత్తుగ మఠుండే యనియు భాగవతము నుడువుచున్నది. “ఏతేకాంతకలాః పుంసః కృష్ణసు భగవాన్ స్వయమ్” శ్రీభాగవతము స్కంధము. 1. అధ్యాయ. ౩. శ్లో. 2.

ద్వారకపసియించు నీ వనుటచే బలరామావతారమును జెప్పబడినది. బలరామ కృష్ణు లొక్క యవతారముగానే భావింపబడుదురు. దీనికిఁ బ్రమాణము:—

ఆయుధ ప్రగ్రహా వీరా తావన్మోన్య మయా వుఘా
పూర్వజానుజ సంక్షౌఢ రామ గోవిందలక్షణౌ
సమరే ఒప్రతిరూపాతౌ విష్ణురేఖోద్విధాకృతః
ద్విషత్సు ప్రతిఘర్వాణౌ పరాక్రాంతౌ యధోశ్వరౌ.

హరివంశవిష్ణుపర్వము. అధ్యాయ 17. శ్లో. 18.

క. రక్కసిమగువల యీలువు

మొక్కపటిచె దీవ పాపములగమి కాలం

ద్రొక్కెదవు నీవ యింకిట

నిక్కముగా నిన్నుఁ బొగడ నేర్తునె కృష్ణా.

50

(వ్యా) ఈ—నీవే; రక్కసిమగువల—రాక్షసస్త్రిలయొక్క; ఈలువు—
పాతివ్రత్యమును; మొక్కపటిచెదవు—చెటుపఁజూయెదవు (భవిష్యవర్థము); ఈవాక్యము
బుద్ధావతారమును సూచుచున్నది; పాపములగమిఁ గాలంద్రొక్కెదవు—ఇది కల్యాణ
తారమును సూచించుచున్నది.

క. ద్వారక వైకుంఠపురం

బీరుక్మిణి లక్ష్మి మీర లిచ్చట నునికి

సారెకుఁ గొల్వంగ వత్తును

గోరికతోఁ గంసహర ముకుంద మురారీ.

51

సుగమము.

వ. అని యిట్లు బహుప్రకారంబులం బ్రశంసించి యవ్వరించినందనుం
డమందానందంబు డెందంబునం గ్రందుకొన నిజవాసనా బిరుదగాథా
కథనవందిబృందాయమానేందిందిరంబును నుచితోపయోగజనితా
నందబాష్పసందోహ శంకావహ మకరందబిందుతుందిలంబును నిఖిల
మనోరథప్రదానకీర్తిశంకాకరవిశదప్రభానిచుళితంబును నగు పారి

జాతంపుఁ గ్రొన్నన మిన్నేటిపసిండినె త్తమ్మిచిగురుటాకునం నొదివి
యిచ్చిన.

52

ఇందుఁ బారిజాతకుసుమము పరింపఁబడినది.

(వ్యా) నిజవాసనా...దిండిరంబును—నిజవాసనా—తన పరిమళముయొక్క
(అనఁగా బారిజాత కుసుమపుఁ బరిమళముయొక్క); బిరుదగాథా — బిరుదగానము
లను (అనఁగా స్తుతిపాఠములను); కథన — చెప్పెడు; వంది బృందాయమాన —
వంది బృందమువలె నావరించుచున్న; వంది — స్తుతి పాఠముడు, బట్టువాడని
యర్థము; ఇందిందిరము — తుమ్మెదలు కలది. అనఁగా బారిజాతకుసుమ పరి
మళముచే నాకర్షింపఁబడి యందలిశేనియం ద్రాగుటకై తుమ్మెదలు మూఁగుచున్న
వనియు నవి చేయు యుంకారము లాకుసుమరాజు పరిమళమును బొగడుచున్న
ట్లుండెననియు భావము. ఉచితోపయోగ...తుందిలంబును—ఉచితోపయోగ—అర్హ
మైన యుపయోగముచేత (నారదుడు కృష్ణుని కొసంగుటయనెడు నర్హోపయోగముచేత;
జనితకలిగిన; ఆనందభావ్యసందోహ—ఆనందాశ్రువులగుంపు లనెడు; శోకానూ—సందే
హమునుగల్గించు; మకరందబిందు—శేనబొట్టులచేత; తుందిలంబును—బలిసినదియు; అనఁగా
భారముకలిగినదియనుట; నిఖిలనునోరభ...నిచుళితంబును—నిఖిలనునోరభ—ప్రదాన—అల్ల
కోరికల నిచ్చుటవలనఁ బొడవిను; కీర్తిశంకాకర—కీర్తి యను సందేహమును గలిగించు;
విశదప్రభా—తెల్లని కాంతులచేత; నిచుళితంబు—కప్పఁబడినది; అనఁగా బారిజాతకు
సుమము తెల్లదగుటచే దానిచుట్టును నువళికాంతు లలమియున్న ననియు నవి యాపుష్ప
ము సర్వాభీష్టముల నొసంగుటచే గలిగినకీర్తులలో యనునట్లుండెననియు భావము. కీర్తి
ధవళ మని యెఱుంగునది. కీర్తిని ధవళ మని నర్జించుట కవిసమయము. కవిసమయము
అనఁగా గవు లవలంబించుసంప్రదాయములు; అవి యనేకములు గలవు. కీర్తిని యెల్లప్పు
గాను క్రోధము నెఱుపుగాను వాకాశమును నీలముగాను నర్జించుట, కొన్నివృత్తములను
లతలుగా వర్జించుట, వసంతమనందే కోయిల లంఘుట, మానససగోవరంబున మరాళ
ములుండుట, చక్రవాకదంపతులు రాత్రులలో వియోగమును నొందుట, చకోరపక్షులు
చంద్రకిరణములనే భుజించుట, చాతకములు వాననీళ్లనే పానము నేయుట, మొదలగు
సవి; క్రొన్నన—క్రొత్తపుష్పము; అప్పుడు కోసినపుష్ప మనుట; మిన్నేటి...చిగురు
టాకు—మిన్నేటి—ఆకాశగంగయందలి; పసిండినె త్తమ్మి—బంగారుతామరయొక్క; చిగు
రుటాకునక—పల్లవమునందు; సొదివి—చుట్టి.

అలంకారము—మూఁడుసమాసవాక్యములలోనుక్రమేక్ష.

(వి.) నారదాగమన పారిజాతకుసుమప్రదానము లీకావ్యమందు వర్ణనమానంబగు కథామహిమహంబునకు లీజావాపం బని యెఱుంగునది.

క. వినయంబు విస్మయంబును

మనమునఁ బెనఁగొనఁగ నపుడు మాధవుఁ డా క్రొ

న్నన గయికొని భీష్మకనం

దనఁ గనుఁగొని సత్యభామ తలఁపున నిలువఁ.

53

(వ్యా) విస్మయంబు—అపూర్వవస్తువును జూచుటచే గలుగు చిత్తవిస్తారము.

‘అపూర్వదర్శనాచ్చిత్తవిస్తారో విస్మయో మతః’ అని లక్షణము.

—రసార్థవసుధాకరము.

భీష్మకనందనఁ — రుక్మిణిని; తలఁపున నిలువఁ — జ్ఞప్తికిరాఁగా, స్మరించి.

మ. ఇది భోజాత్మజ కిచ్చినం గినుకతో నేమంచు నూహించునో

మది సాత్రాజితి దాని కే నిపుడు ప్రేమం బంపినఁ పిని న

ల్లిదముం జేసినజాడ దోచునొకా యా లె మ్మిందు నే నున్మిఁ జె

ల్లదువో యేరికిఁ బంపఁగా ననుచు లీలఁ రుక్మిణీకాంతకుఁ. 54

(వ్యా) ఎల్లిదము—గేలి, అవమానము, చులకన; డౌ లెమ్ము—సరేకాని; ఇది విప్రహంతురభావినీశ్వయమును డెలుపును; ఇందు నే నున్మిఁ—ఈ రుక్మిణియింట నే నుండుటచే; ఏరికిఁ బంపఁగాఁ జెల్లదు—ఇతరులకెవరికిని బంపుట తగదు; పో—సామ్ము, అనుట; ఇది నిశ్చయదార్థ్యమును డెలుపును; రుక్మిణీకాంతకుఁ—దీనికి మీఁదటిపద్య మందలి ‘యిచ్చినఁ’ అను పదముతో నన్వయము. కావున నీరెండుపద్యములలో భావము మిళిత మై యుండుటఁజేసి యుగ్మ మనంబును.

“శ్లో. ద్వాభ్యాం యుగ్మ మితిప్రోక్తం త్రిభిః శ్లోకై ర్విశేషకం

కాలాపకం చతుర్భిస్సాన్యై త్త దూర్ధ్వం కుశకం స్మృతం.”

అని ప్రమాణము.

అయినను గొందఱు రెండుశ్లోకములకును గుళకమనియే నక్కాఁగించుచున్నారు.

చ. కనుఁగవఁ బిన్ననవ్వు దొలక న్మనైనాథుని కన్నుసన్న ని

చ్చినఁ దగ భోజనందనయుఁ జేకొని మానికి మ్రొక్కి యవ్వరిం

దన నెఱిగొప్పనం జెరివిన న్వలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి లేఁ
త నెల ధరించిన ట్లమరెఁ దద్దయు మోహనకాంతినందన్. 55

(వ్యా) మనినాఁగుని కన్నునన్నె—కృష్ణుడు స్వయముగానే పారిజాత
పుష్పమును రుక్మిణీకే యొసంగుటకుఁ దనమనంబున నిశ్చయింపఁగాఁ దన్నిశ్చయచ్యుతి
కాకుండునట్లు నాగదుఁడును బుష్పమును రుక్మిణీదేవి కిమ్మని నయనసంజ్ఞ చేసి పురి
కొల్పె నని భావము.

చెరివినన్—చెక్కుకొనఁగా; నలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి—మంచుకొండ యగు హిమవం
తునికూతురు, పార్వతి; లేఁనెలన్—బాలచంద్రుని.

అలంకారము—ఉపమ.

సీ. మగమీలు నగఁజాలు తెగఁగీలుకొను వాలు
కనుఁగవ కొక వింతకాంతి యొదవె

వలిజక్కువలచెక్కువలు దక్కువగ నిక్కు

చనుదోయి కొక వింతచాయ దోఁచె

నెలతుమ్మెదలదిమ్ము నెలిఁజిమ్ము చెలువమ్ము

గలవేణి కొక వింతనలుపు మీఱె

నల చెందొవలవిందు చెలు వెందు వెదచిందు

మొగమున కొక వింతజిగి దొలంకెఁ

తే. జక్కదనమున కొక వింతచక్కదనము

జవ్వనంబున కొక వింతజవ్వనంబు

విభ్రమంబున కొక వింతవిభ్రమంబు

గలిగె నద్దివ్యకుసుమంబుకతన నతికి.

56

ఈపద్యమునఁ బారిజాతకుసుమధారణమువలన రుక్మిణీదేవికిఁ గలిగిన సౌందర్యా
తిశయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) మగమీలన్—గండుఁజేపలను ; నగఁజాలు—తిరస్కరించు ; అనఁగా
మిక్కిలి ప్రకాశమానముగు ; వాలుకనుఁగవకున్—విశాలమైన శేత్రద్వయమునకు ; వింత
కాంతి—అపూర్వముగు శోభాతిశయము ; వలిజక్కువల—గుండ్రములగు శక్రవాకపక్షుల

యొక్క; జక్కవయని రూపాంతరము; పెక్కువలె అతిశయములను; తక్కువగఁ—
క్రిందుపఱచునట్లు; ఎలతు మైదలచిమ్ము లేదేటులగర్వమాను; వెలిజిమ్ము—పోగొట్టు;
చెందోవలవిందు—నంద్రునియొక్క; చెలువు—అందమును; ఎందుకొ—ఎచ్చటను; చెద
చిందు—ప్రసరింపజేయు; విభ్రమము—విలాసము.

కాంతి—మనమథాప్యాయనోజ్జ్వల మగు శోభ.

“రూపయావనలావణ్యయాధిసాబగు, సుందరులకల్ల రసికులుశోభి యండ్రు
దనరుననోన్యన్యతుల్యగాత్రములయందు, గడఁగి పెట్టనితోడవయి కానఁబడుచు”.

“అశోభయ రంజనగుఁ, పేళలయై మించుగలిగి బెరిసవిద్యా

కాశలులుకాంతియండ్రు ప్ర, కాశప్రతిభాప్తినెఱుగఁగాదగు బుద్ధి.”

—అని కావ్యాలంకారమాణముణి.

చక్కదనము—సౌందర్యము—అనఁగా నన్నియవయవముల సంధిబంధములు
తెస్సగు గూర్పఁబడి యమర్పఁబడియుండుట.

“అంగప్రత్యంగకానాం య స్సన్ని వేశో యథోచితం

సుస్థిప్తం సంధిబంధస్సన్య తైస్సందర్య ముదీర్యతే”

—అని రసార్థవిమర్శకము.

జవ్వనంబు—యౌవనము; పదునాఱు సంవత్సరములు మొదలు ముప్పదిసంవత్సర
ములవఱకుఁ గల ప్రాయము యౌవన మనఁబడును. పదునాఱుసంవత్సరమువఱకు బాల
యనియు ముప్పదియొకటవ సంవత్సరము ముప్పై లేదనియును సంవత్సరములవఱకుఁ బ్రాథ
యనియు నంతకుఁ బై ని వృద్ధ యనియుఁ జెప్పఁబడును.

“యావత్ పోడశసంఖ్య మబ్దముదితా బాలా తితప్త్రింశేతిం

తావ తస్యై త్రయణీతి బాలవిశిష్టైఃసంఖ్యాతు యావద్భవేత్

సాప్రాథేత్యభిధీయతే కవివై ర్వృద్ధా తమార్థవ్యంస్మృతా

నింద్యాకామకలాకలాపవిధిషు త్యజ్యాసదాకామభిః”

—అని ప్రమాణము

“రతివ్యాయామసహనో మిత్రేభన్యైవమి తతా ।

విద్యతేయవభావోయ స్సద్యోవనముదాహృతమ్”

అని యౌవనలక్షణము.

యౌవనము నాలుగువిధములు—అవి యలంకారకాస్త్రమువలనఁ దెలియనగు—గంఢ
విస్తరభీతిచే నిచ్చట లిఖింపఁబడదయ్యె.

విభ్రమము—విలాసము—దీనిలక్షణము.

“బిట్టునిజప్రియునంగన, కట్టెదురంజూచి యంగకంబులమీఁదఁ
బుట్టించినయొయ్యారము, చిట్టాడుట యది విలాసవిహ్నంబరయఁ”

—అని కావ్యాలంకారమాదామణి.

“ప్రియసంప్రాప్తిసమయే భూనేత్రాననకర్మభిః
తాత్కాలికోవిశేషోయ స్సవిలాస ఇతీరితః”

—అని రసార్థ విసుధాకరము.

ఈపద్యమున లలిత మను ననుభావము నర్థింపఁబడినది.

లలితలక్షణము:—

“విన్యాసభంగిరంగానాం భూవిలాసమనోహరా
సుకుమారాభవేద్యత్ర లలితం తనుదీరితం”

—అని రసార్థ విసుధాకరము.

ఇందుఁ గావ్యగుణములు— సమతీ-ప్రసాదము-మాధుర్యము - సౌకుమార్యము-
కాంతి మున్నగునవి సుస్పష్టంబులు.

మఱియు శృంగారరసము-ద్రాక్షపాకము-కైశికీవృత్తి-నైచర్మరీతి. వీనింగాం
చునది.

ఇవి ప్రాయశఃముగా నీకావ్యమునందింతలు గన్పట్టు. విధిమంతలందందుఁ
గాంచి యానందింతురుగాక.

(వి) శృంగారరసమును కైశికీవృత్తియు సామవేదోద్యమములు గాన గానయు
క్రముగాఁ జదువుట కివి యనుకూలములుగా నుండును.

శృంగారరసము సామవేదజన్యమునటకుఁ బ్రమాణము:—

“వరనవస్థాయీభానిములలోఁ జెప్పిన గతియొ విభావాదిరంజనముల
నయ్యెను శృంగారిమది నీలవల్లంబు వెన్నునిమొన సామవేదవంశే
వర్యంబు గడుసౌకుమార్యంబు కైశికీవృత్తిని మధురతావిశ్మయనందు
సుప్రసాదాభిధానప్రాణభణితిని విరచింపనొప్పఁ గవిత్వమునను”

—అని యప్పకవీయము.

కైశికీవృత్తి సామవేదభవమునటకుఁ బ్రమాణము:—

“భారతీసాత్వతీచైవకైశిక్యాగభటితిన

చత్రసోవృత్తియ స్తాసామత్పత్తిర్యత్యతే స్ఫుటమ్,

ఋగ్వేదాచ్చ యజుర్వేదా ఇహమవేదాదధర్వణః
భారత్యద్యాః క్రమాజ్ఞాతా ఇత్యన్యేతు ప్రచక్షత్.”

—అని రసార్థవ సుధాకరము.

క. కలకంఠకంఠి యిగతిఁ

బులుగడిగిన ముత్త్రియంపుఁ బాలుపొందంగా

నెలనవ్వొలయఁగఁ బలికెను

జలజాననుపట్టి కలహనంభ్రమపరుఁ డై.

57

(వ్యా) కలకంఠకంఠి—కోకిలస్వరమువంటికంతధ్వని కలది; ఈగతి—ఇట్లు పులుగడిగిన ముత్త్రియము—పులు—మాలిన్యము (అనఁగా దోషము); కడిగినముత్త్రియము—పోగొట్టఁబడిన ముత్యము.

నారదుఁడు రుక్మిణికిఁ బారిజాతకుసుమ వ్రభావంబు నెవ్వట

నీ. జలజాతీ యిది పారిజాతప్రసూనంబు

నరులకు ధరియింప నరిది సూపె

పొలోమి పార్వతి పద్మ పద్మజురాణి

యును శిరంబునఁ దాల్తు రనుదినంబు

హరిబహిఃప్రాణంబ వగుట నేఁ డెఱుంగంగ

వచ్చె నీ కిపు డిది యిచ్చెఁ గాన

వెలఁదులు పదియాఱువేపురలో నెన్న

నరి లేదు సౌభాగ్యగరిమ నీకు

తే. నీవు దాల్చినకతన నీ పూవు నేఁడు

భాగ్యము వహించె నుచితోపయోగ్యవృత్తి

నీప్సితార్థంబు లొడఁగూర్చు నిది లతాంగి

దీనిమహిమంబు చెప్పెదఁ దెలియ వినుము.

58

ఈపద్యము మొదల యిటువదిమూడవపద్యమునఱుకుఁ బారిజాతప్రసూనమాహాత్మ్యము వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) అరిది_గు గ్రథము; పాలోమి_శచీదేవి; పద్మ_లక్ష్మీ; పద్మజా
రాణి_సరస్వతి; హరిబహిః_ప్రాణంబవు — కృష్ణునకు నీవు వెలుపల సంచరించుప్రాణము
నంటిదానవు; అనఁగాఁ బ్రాణసమానురాల వనుట.

గంగానదీతీరమునఁ బుట్టినదికావునఁ బారిజాతంబను పేరుగలిగె.

“పాశజాతో_విష్ణుపద్యాః పారిజాత ఇతీరితః ” అని హరివంశము.

ఇందుఁ గావ్యగుణములు_మాధుర్యము_ప్రసాదము_ అర్థవ్యక్తి.

క. పరిమళము సెడదు వాడదు

పరువము దప్పదు పరాగభరభరితం బై

నిరతము జగదేకమనో

హర మగు నీ కుసుమరాజ మంబుజవదనా.

59

(వ్యా) పరువము_ప్రాయము.

కావ్యగుణములు_ప్రసాద సౌకుమార్యములు.

మ. అశివీలాలక నీవు నీపతి రహస్యక్రీడ వర్తించువే

శలతాంతాయుధసంగరంబునకు నుల్లాసంబు గల్పించు ను

జ్వలదీపాంకుర మై రత్నిశ్రమ తనూసంజాతధారాశఘ

ర్మలవంబు ద్విలంగింపఁగా సురటి యై రంజిల్లు నిచ్చాగతిక. 60

(వ్యా) లతాంతాయుధసంగరంబునకు_రత్నిక్రీడకు; ఘర్మలవంబు_చెమట
బొట్టలు; సురటి_చిసనకణ్ణ.

కావ్యగుణము_ఔదార్యము.

చ. అడిగినయంతలోన సరసాన్నముల న్నమకూర్పు నాఁకట

న్యడలికఁ జెందనీక యశుభంబు లడంచు జగత్ప్రియంబునం

బడయఁగరాని సర్వగుణభవ్యము ను మ్మిది దీనిఁ దాల్చి యి

ప్పడఁతులలోఁ గనుంగొను మపారమహామహిమానుభావముల్. 61

(వ్యా) అడిగితయంత లోన_అడిగినయప్పుడే.

చ. కువలయప్రతన్నేత నెఱిగొప్పన నీ కుసుమంబు దాల్చుటక

సవతులు వచ్చి నీచరణసారనయుగ్మము నాశ్రయింపఁగా

ధవుఁ డటలేనికూర్చి జవదాటక నీ పలు కాదరింపఁగా

నవిరళభోగభాగ్యమహిమాన్విత వై విహరింతు గావుతక. 62

(వ్యా) అటలేని—అడ్డులేని; జపచాటుక—పాడ్డు సత్క్రమింపక.

క. నెలకొని వేనవిఁ జలువయుఁ

జలివేళల నుష్ణగుణము నముచితభంగిం

గలిగించు నీ లతాంతము

కొలఁదులు చెప్పంగ నిచ్చకొత్తలు సుమ్మి.

63

(వ్యా) కొలఁదులు—మహిమలు.

క. అలరుంబోడులలోపల

నలరుం బోడుములు నీకు నగ్గల మగుచున్

దలఁ పూ వాడక యుండుము

తలపూవు ధరించి వికచతామరసాక్షి.

64

(వ్యా) పోడుములు—సాభాగ్యములు; అగ్గలము—అతిశయము; తలఁపూవాడక సంకల్పము చలంపక (నిశ్చలురాలై); తలఁపు—ఊవాడక; ఊవాడక—ఊఁగాడక అనుటకు రూపాంతరము; వికచ—వికసించిన.

శబ్దాలంకారము—యమకము.

ఉ. ఇన్నిదినంబులు న్నవతు లిందఱలో నలనత్యభామ క

న్సన్నలఁ ద్రిమ్మర్కుహరి వశేనవదుఁడై యన విందుఁ గాని యో

కన్నియ నీయెడం గలుగుగారవ మెయ్యెడఁ జూచి కాన లే

కున్న ననర్ఘ్యదివ్యకుసుమోత్తమ మేరికి నైన నిచ్చెనే.

65

(వ్యా) వశేనవదుఁడు—వశపత్రి; స్వాధీనుఁ డనుట.

ఉ. చక్కనిదాన నంచు నెలజవ్వని నంచు జగంబులోనఁ బే

రెక్కినదాన నంచుఁ బతి యెంతయు నా కనురక్తుఁ డంచుఁ దా

నిక్కుచు విట్టివీఁగుచు గణింపదు కాంతల సత్య యింతకున్

స్రక్కక యున్నె నీమహిమ సూచినబోటులు విన్నవించినన్.

66

(వ్యా) గణింపదు—లత్యుపెట్టుచు; ఇంతకున్—నీ పీఠసుమధారణము చేసిన విషయము తెలిసెనేని; నీమహిమ.....విన్నవించినన్; అని చెప్పటచే నీయిప్పటి

ప్రాభవము నిచ్చటఁ గనుంగొనచేడియలు సత్యభామతో నీవృత్తాంతముఁ జెప్పనలయునని నారదుఁడు నూచించె ననుస్థని స్ఫురియించెడిని.

సత్య—సత్యభామ—నామెదేక శేనామగ్రహణమ్' అనిప్రసూనము.

(వి.) 61-వ పద్యములో నారదుఁడు “చీనిఁదాల్చి యిప్పడఁతులలోఁ గనుంగొను మపారమహామహిమానుభావముల్” అనియు నీ పీఠసుమముం దాల్చుటచే 62వ పద్యములో “సనకులు పెచ్చి నీనిరణసారసయుగ్మము నాశ్రయింతు”రనియు 63-వ పద్యములో “అలరంబోఁగులలోపల నీఘఁ బోఁడుము లగ్గలముగనలరు”ననియు రుక్మిణీదేవితోఁ జెప్పి యాయవతి సనితులకండఱికిని నాసుందరిపై ననూయకలుగునట్లుచేసినదియుఁగాక 65వ పద్యమునందును నీపద్యమునందును సత్యభామ కత్యంతకోపానూయాగు లుదయించుటకై యామెసే రెత్తి యామెను మాషించి రుక్మిణిని భూషించి నర్జించె నని యెఱుంగునది.

క. ధరియించినమొద లొకవ

త్సరమాత్రము తావకీనధమ్మిల్లములో

నిరవుకొని మగుడ నివ్వరి

తరుణీ యలపారిజాతతరువున కరుగున్.

67

(వ్యా.) ధమ్మిల్లము—కొప్పు; ఇరవుకొని—ఉంకి.

పారిజాతకునుమవృత్తాంతమును జెలి సత్యభామ కెఱింగించుట

తే. అనుచు నారదుఁ డాడినయట్టిపలుకు

లచటివృత్తాంత మంతయు నరసి పోయి

వేటువేటన నఖులు దేవేరులకును

విన్నవించిన వారును జిన్నవోయి.

68

(వ్యా.) దేవేరులు—చుహిఘలు.

ఉ. అందఱలోనఁ బెద్ద మహిమాన్విత రుక్మిణి గానఁ బూవు గో

విందుఁడు దాని కిచ్చెఁ దగవే యని లక్షణ యోర్చె పైఁచెఁ గా

ళింది శమించె భద్ర యవు లె మృని యూటడిలె న్నుదంత లోఁ

గుందుట మానె జాంబవతి కోప మడంచెను మిత్రవిందయున్. 79

(వ్యా.) తగవే—స్వామే.

కావ్యగుణము—మాధుర్యము.

తే. వారిలోపల సౌందర్యవతియు మాన

వతియు మహనీయసౌభాగ్యవతియు నైన

సత్య యంతట నేమొకో శౌరికడకు

బోయి రాదయ్యెఁ జెలి ప్రాద్దు వోయె ననుచు.

70

(వ్యా.) “మహనీయసౌభాగ్యవతి” అనుచోటఁ గర్మభారయసమాసముమీఁద మత్స్యప్రత్యయము రాదను విధికి “సర్వధనీ” త్యాపిమహాభాష్యప్రయోగమున బాహుళ్య కత్వము గావున నీప్రయోగము సాగు నని యెఱుంగునది. ‘యద్యపినీలరూపవత్పరోయం’ అని మనోరమయందుఁ బ్రయోగము. ప్రాశస్త్యార్థవ్యోతకముగ మతుప్రత్యయము ప్రయుక్త మనియుఁ జెప్పనగు.

మ. తనశృంగారవనంబులో నగరిహంతం జక్కఁగా దిద్ది తీ

ర్చినపూఁడేనియయేటికాలువదరిం జెంగల్వపుష్పాన్లు నిం

చిన చంద్రోపలవేదిపై సరనగోష్ఠి నోటియుం దాను న

వ్వనజాతాయతనేత్ర శౌరిగుణము ల్వాక్రుచ్చి వర్ణించుచున్.

71

(వ్యా.) సాంతక—సమీపమునందు; “లోనగరిసాంతక” అని పాఠాంతము.

కావ్యగుణము—అర్థవ్యక్తి-ప్రసాదము-సౌకుమార్యము.

చ. అలికులరావముల్ కిసలయాకుల కోకిలకాకు కాకలీ

కలకలనాదము ల్సెలఁగఁ గమ్మనితమ్మికొలంకుతెమ్మెర

ల్వొలయఁగఁ దొంటిచందమున బుద్ధికి నేమీయు నింపు గామికిం

గలఁగుచు సత్యభామ చెలిఁ గన్గొని యించుక సంశయించుచున్.

72

(వ్యా.) కిసలయాకుల..... నాదముల్—కిసలయ-చిగుళ్ల యందు; ఆకుల—ఆసక్తమైన; చిగుళ్లఁ దినుటయందు వ్యగ్రములయిన యని భావము; కోకిల-కోవెలల యొక్క; కాకు—స్వరభేదములతోడ; కాకలీ—అవ్యక్తమధురము లగు మృదుధ్వనుల యొక్క; కలకలనాదముల్—కలకల మనెడుధ్వనులు.

ఇందును బ్రసాదగుణముచూపట్టెడు.

చ. అకట యదేమియో యెఱుంగనయ్యెదఁ దొయ్యలి దక్షిణాంసచూ
చుకనయస్ప్రకంప గుణసూచన లేమియు వల్లగావు సా
రెకు మది జాలి వొంది యొక రీతిఁ దలంకెడుఁ బ్రాణనాథుఁ డొం
డొకచపలాక్షిఁ గూడి నను నొల్లనిచెద్దము లేమి సేసెనో. 73

(వ్యా.) హుచక—స్తవాగ్రము; వల్లగావు—లెస్సగావు; తిలంకెడు—భయ
మగుచున్నది; చెద్దము—కార్యము; స్త్రీలకు దక్షిణాయన స్తవాగ్ర భుజాగ్రము లవరుట .
యశుభమాచకమని శకునశాస్త్రము. వామభాగంబున నీయంగములు స్ఫురించుట శుభ
సూచకంబులు. పురుషున కివి విపరీతంబు లగు.

వామభాగస్తు నారీణాం పుంసాంశ్లేష్టస్తు దక్షిణః

దాసే దేవాదిపూజాయాం స్పందేలంకరణేపి॥ అని నిమిత్తనిదానము.

క. అని నత్యభామ తనవిధ

మనుఁగుందొయ్యలికిఁ జెప్ప నవసరమునఁ జ

య్యన వచ్చి యొక్క నెచ్చెలి

కనుఁగవ నెఱుసంజ వొడమఁగాని ట్లనియె.

74

(వ్యా.) ఎఱుసంజ—ఎఱునికాంతి; సంజ-సంధ్యాశ్చంద్రభవము.

క. అమ్మా యే మని చెప్పదు

నెమ్మి స్నేవిభుఁడు రుక్మిణీనతి మణిసా

ధమ్మున నుండఁగ సురముని

గ్రమ్మఱ నాకస్మికమ్ముగా నచ్చటికి.

75

సుగమము.

క. చనుదెంచి యమ్మురారికి

ననఘ మృమరైకయోగ్య మతిసౌఖ్యకర

మ్మనితరసులభ మ్మిది యని

కొనియాడుచు నొక్కదివ్యకుసుమ మ్మొనఁగె.

76

(వ్యా.) అనితర సులభము—ఇతరులకు దుర్లభమైనది.
కావ్యగుణము—శేషము.

క. మి న్నంది హేగ గయికొని
కన్నుల నొత్తికొని మ్రొక్కి గారవ మెనఁగఁ
వెన్నుడు రుక్మిణి కొనఁగెను
నన్నెలఁతయుఁ గొప్పలోన నవ్వరిఁ దాల్చెన్.

77

(వ్యా.) మిన్నంది—మిన్ను - ఆకాశమును; అంది - తాకి; అనఁగా నత్యంత
సంతోషముతో నుప్పొంగి.

తే. అంతలోనన యద్భుతం బావహిల్లఁ
గొలఁది యిడరాని యొకమితఁచెలుపు గలిగి
రాజబింబాస్య రుక్మిణి తేజరిల్లె
సానఁ బట్టిన మకరాంకు శస్త్రమనఁగ.

78

(వ్యా.) కొలఁది యిడరాని—అమితమైన; రాజబింబాస్య - చంద్రబింబమువంటి
ముఖముగలది; మకరాంకు—చున్నట్లు.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

ఉ. ఆకుసుమంబు దాల్చినమహామహిమంబునఁ దోడికామిని
లోకము మచ్చరంబు మదిలోనఁ దొఱంగి భజించుచుండ న
స్తోకనిజప్రభావములు సూపెడు గద్దియమీఁద నెక్కి ము
ల్లోకముఁ దాన యేలుగతి లోలవిలోచన యేమి చెప్పదున్. 79

(వ్యా.) మచ్చరంబు—మాత్సర్యము, కుర్వణ్య; గద్దియ—ఆననము; ఇక్కడ
సింహాసనము; 'లోలవిలోచన' యను విశేషణము; సాధిప్రాయము.

ఉ. ఎంతకు లేఁడు నారదమునిద్రఁడు శౌరి వినంగ రుక్మిణి
కాంత వినంగ నేను వినఁగాఁ బలికె బలిఁ గూర్చుదాన నా
యంతటివారు లేరని యహంకృతి నెప్పుడు విష్టువీఁగుచున్
వంతున వచ్చు నత్య గరువం బిఁకఁ జెల్ల దఱుంచు మానినీ. 80

(వ్యా.) ఎంతకు లేడు—ఎట్టిసాహసకార్యము చేయలేడు; అనగా నెట్టి గొప్పయశస్కృత్యములనుజేయఁగలవాఁడనుట, కేనువినఁగాక—(నీసఖియగు) కేనువినఁగా; అబోటితిన్నను గొప్పగా భావించి చెప్పెనని యోజుంగనది; ఎంతునవచ్చు—అతిప్రాధిమత్యోపేలగు; గరునము—గర్వము; “మానినీ” యని సత్యభామను సంబోధించుటచే నీవు (మానిని) మానఁతి యగుదేని నీయవమానము నెల్లు సహింశువో యూహించితినుమని భానము. మానము—చిత్తాన్నత్యము; ‘ఎంతునవచ్చు’ అని యొకపాతము గలదు. అదియసాధు వని తెలియునది.

క. ఆరణభోజనుమతకము

లారుక్మిణీనటన లామురాంతకుచెయ్యుల్

చేరి కనుగొనుచో నె

వ్వారికిఁ గోపంబు రాదు వారిజనేత్రా.

81

(వ్యా.) ఆరణభోజను—నారదుని; మతికములు—నూయలు; నటనలు—కుటిలప్రసర్తనములు; చెయ్యుల్—కార్యములు; “ఎవ్వారికిఁ గోపంబు రా” దనుటచే నాకే కోపము వచ్చెనే యింకను నీకుఁ గోపము రాకుండునా యని భావము.

సత్యభామ శోకించుట

చ. ఆన విని వ్రేటు వడ్డ యురగాంగనయుబలె నేయి వోయ భ
గ్గన దరికొన్న భీషణమూతాశనకీల యనంగ లేచి హె
చ్చినకనువోయికెంపు దనచెక్కుల గుంకుమపత్త్రభంగసం
జనిత నవీనకాంతి పెదచల్లంగ గద్గదఖిన్నకంఠి యై.

82

(వ్యా.) దరికొన్న—మండుచున్న; మూతాశనకీల—అగ్నిజ్వాల.

అలంకారములు—ఉపమ—ఉద్వేగము.

“వ్రేటువడ్డయురగాంగన” యని చెప్పటచే సత్యభామకు మానభంగము గలిగి వనియు “భీషణమూతాశనకీల” యని చెప్పటచే నామెకుఁ గోపావేశము ప్రజ్వలించె వనియు సూహించునది.

ఇందలియుపమయే రామాయణమునందుఁ గన్పట్టెను:—

“ఇతివరపతిజల్పనాద్విశేంద్రం, కుశిక సుతంసుమహాన్వివేశమన్యుః

సుమత ఇవమభేదగ్నిరాజ్యశిక్తః, సమభవదుజ్జ్వలితోమహర్నివహ్నిః”

బాలకాండము—సర్గము. 20

శా. ఏ మేమీ కలహాశనుం డచటికై యేతెంచి యిట్లాడేనా
 యాహూట లైవి యొగ్గి తా వివియెనా యాగోపికావల్లభుం
 డే మే మాడెను రుక్మిణీసతియు నీ విం కేటికి న్దాచెదే
 నీమోమోటలు మాని నీరజముఖీ నిక్కం బెఱింగింపవే. 83

(వ్యా) ఏ మేమీ—పంభ్రమంబున ద్విర్భానము; అచటికై—అచటికి; వ్యవస్థ
 మునఁ జనుకొనిచ్చినది; ఇట్టిరచయితము లగును; “గోపికావల్లభుం”డనుటచే గృహ్యమ
 గొల్లయిల్లాడఁల్లభుఁడుగావున సతనికి తుత్తియకామినివతుల కుండఁగిన యుదాత్త
 గుణంబులుండేరేరని సత్యభామతలం చెనని యీహించునది; ఈపదము సాభిప్రాయము.

మోమోటలు—దాక్షిణ్యములు, రూపాంతరము—మోమోటము.

అలంకారము—పరికరము.

చ. అతులమహానుభావ మని యద్విరి దా నొకపెద్ద నేసి య
 చ్యుతునకు నిచ్చకం బొదవ సూడిడి యిచ్చిన నిచ్చెగాక తా
 నతఁడు ప్రియంబు గల్గునెడ కర్పణ చేసినఁ జేసెఁ గాక యా
 మతకరి వేలుపుందపసి మమ్ముఁ దలంపఁగ నేల యచ్చటక. 84

(వ్యా) ఒకపెద్దనేసి—ఒకగొప్పనస్తువుగా వర్ణించి; “ఒక” అనుపద మిచట వక్త
 యొక్క యలత్యుభావమును సూచించుచున్నది; ఇచ్చకము—ఇచ్చుకముచే గల్గినప్రీతి;
 సూడిన—కానుక; ఇచ్చెగాక—ఇచ్చుకము; దానిచలననాకేమియుఁజింతలేదనిభావము;
 ప్రియంబుగల్గునెడ—ప్రియమైనచోట; అనఁగా రుక్మిణీదేవి కనుట. ఇక్కడ రుక్మిణీ
 యను పేరును జెప్పక “ప్రియముగల్గునెడ” కని చెప్పుటచే సత్యభామకు సవతియగు
 రుక్మిణీపైఁ బొడమిన యీర్ష్యాతిరేకముచే నామెపేరు నుచ్చరించుట క్లిష్టములేమి నూచి
 లెం బయ్యెను. ఇది నారీజనసహజమగుగూము. మతకరి—టప్పు—లాడు, మాయావి;
 మమ్ముఁదలంపఁగ నేల—ఇటు “నన్న”నుటకు “మమ్ము”నిచెప్పియుండుటచే న్వాభిమానాతిశ
 యంబు సూచితంబు.

క. పలుదెఱుఁగుముల్లమాటలఁ

గలహమె కల్యాణ మని జగంబులమెటక

మెలఁగెడుహానికి నహజము

వల దని వారింప వలచె వల్లభుఁ డతనిక.

(వ్యా) మళ్ల మాటలు—మళ్ల—ముడియనుకబ్బమునకు బహువచనము, శ్వేషణ కమని భావము; వెంటక—చుట్టును.

క. ముని యేమి నేయు రుక్మిణీఁ

గొనఁ గారణ మేమి ధూర్తగోపాలుఁడు నే

సినచెయిద మేమి చెప్పుదు

మన మెరియదె ప్రాణ మైనమగఁ డిట్లయినక.

86

(వ్యా) మునియేమిసేయక—మునివలనఁ దప్పేమియనుట; కొనక—దూషించు టకు; కొనఁగారణమేమి—దూషింపనేల; ధూర్త—కుటిలుఁ డగు; గోపాలుఁడు—కృష్ణుఁడు; ఈపదమును వెనుకటిదానివలెనే సాఖిప్రాయముని యెఱుంగునది. పగులమేఱికి నుత్త మగుఁబంబు లుండనేర్చునేయని సత్యభామయభిప్రాయము; ప్రాణమైనమగఁడు—ప్రాణ తుల్యుఁ డైనపతి.

క. శరికింపరు తమజాడలు

తరుణుల తగులములు నమ్మఁదగ దండ్రు మదిక

శరదంబుదచలచిత్తులు

పురుషులె పోవారి నమ్మఁ బోలునె చెలియా.

87

(వ్యా) తగులములు—చేరికలు; కూడము లనుట.

ఉ. ఇన్ని దినంబులు న్నవతు లిందఱలోఁ గడుగారవంబునం

గన్నియ నన్ను వల్లభుఁడు గన్నులఁ గప్పకొనుగ నుండి యా

వన్నెయు వాసియుం దఱిగి వారు ననుం దల లెత్తి చూడఁగా

నన్నుల జాయలం బలుక నైతునె ప్రాణము లెంతటిపాకో. 88

(వ్యా) కన్నులఁ గప్పకొనుగక—కన్నులను గప్పకొనినట్లు పదిలముగాను మలతితముగాను నరయుచుండెననిభావము; వాసే—ప్రాభవము; తలలెత్తిచూడఁగాక—ఇంతకుఁ బూర్వము సవతులం దన కణగియుండిరనియు నియ ను దన్నుఁ జాలకనగాఁ జూతు రనియు భావము; నన్నులజాయలంబలుకక—సమక్షమున జాడలతోను బరోక్షమునందు విచ్చలవిడిగాను నన్ను దూఱఁగా నని భావము; ప్రాణము లెంతటిపాకో—ఇది సాధారణముగా వాడువా రాడుమాట.

ఉ. నామొగమోటకై వలనినాటకము ల్గటియించి రుక్మిణీ
కామినిమీఁదటం గలుగు గౌరవముం గృహయుం బ్రియంబుఁ దా
నేమియుఁ గాననీక యిట నిన్ని దినంబులు నన్నుఁ దేల్చె నో
తామరసాక్షి మెచ్చవలదా మురదానపథేది కృత్యముల్. 89

(వ్యా) వలని-ఉపాయములగు; లేనిపోని యశుట; నాటకముల్-తంత్రములు;
తేల్చెన్-ఉద్బుంధెను.

ఉ. ఓచెలి శౌరి కిచ్చె నఁట యొక్కలతాంశము దెచ్చి నారదుం
డాచపలాక్షి కిచ్చె నఁట యాతఁడు నవ్విరి యిట్టిమాట లా
హా చెవుల న్విసంబడియుఁ బ్రాణము దాల్చెన మేన నింతగా
నోచితి నిక న్బోవి కనుంగొన నెమ్మొయి నున్నదాననో. 90

(వ్యా) ఇంతగా నోచితి-ఇంతపరిభవము గలుగునట్లు నేను నోము నోచితిని.

క. పూనుకొని వేలుగీళ్ల కు
లోనయి విహరించువారి లోక మెఱుంగడో
యానరకాసురదమనుడు
దా నెఱుంగఁడో భోజకన్య తా నెఱుంగదొకో. 91

(సుగమము)

ఉ. ఆనరసీరుహాక్షినిలయంబునఁ బంకజనాభుఁ డుండుటం
జేసి యొసంగె బో తగవు చేకొని యొక్కలతాంత మింతలో
వాసియు వన్నెయుం దగవు వైభవముం బలము న్వివేకమున్
బో నవతుల్యజించుటకుఁ బో వెఱు గయ్యెడు నేమి చెప్పదున్. 92

(వ్యా) ఒసంగెబో-ఇచ్చెగదా (ఇచ్ఛనిమ్ము); ఇదియర్థాంగీకారమును నూచిం
చును; వివేకముపోక-తెలివిచెడఁగా; నవతుల్యజించుటకున్-నవతులను గౌరవించు
టకు; పో-పోవుటకు; వెఱు గయ్యెడు-భయ మగుచున్నది.

క. కలకాల మొక్కగతిఁ బూ

సలలో దారంబుమాడ్కి సతిమదిలోనక

మెలఁగెడుపురుషులు గలుగుట

దొలిజన్మమునోముఫలము తోయజన్మేతా.

93

(వ్యా) కలకాలము-ల్ల స్పృశ; పూసలలో దారంబుమాడ్కి-సర్వదా యెడఁ బూయక చేరియందుట యని భావము; సతిమదిలోన మెలఁగెడు-సతికి మిక్కిలి యను కూలముగానుండు.

సీ. కలలోన నైన నవ్వన కైన నామాట

జవ దాట వెఱచు నో చంద్రవదన

యేపదార్థంబు నాయెదుటఁ బెట్టకమున్న

యెవ్వారి కొనఁగఁడో యిగురుబోడి

చెలులు నాతో నేమి చెప్పుదురో యని

లంచంబు లిచ్చు నో చంచలాక్షి

తోడిచేడియలు నాతోడివంతుఁ గు రా

నయిరిఁజూఁడో నన్ను తాంగి

తే. యరమరలు లేనికూరిమి ననఁగి పెనఁగి

కొదలు దీఱనికోర్కులఁ గూడి మాడి

కడట మెఱుంగనిమమతలఁ గలసి మొసి

యున్న విధుఁ డిట్లు నేయునే యోలతాంగి.

94

(వ్యా) వంతులకు-సమానప్రక్రియలకు; అరమరలు-భేదములు; కొదలుదీఱని-తృప్తియొందినది; చేయునే-చేసెనే యని సంతాపమును బెలియఁజేయుచున్నది;

అనఁగి పెనఁగి, కలసి మెలసి, కూడిమాడి, ఇచి యించుమించుగా సమానమగునర్థములు గలవి. దేశీయములగు నీజంటలు చమత్కారపోషకములు.

సీ. కృతకాద్రి కందరా కేళినిగూహన వేళా పరస్పరాన్వేషణములు

పోషిత మాధవీపున్నాగ పరిణయోత్సవకల్పిలానేక సంభ్రమములు

చాతురీనిర్జిత ద్యుతప కాదాన కలిత చేలాంచ లాకర్షణములు

సాయంసమారంభ చక్రవాకద్వంద్వ విరహవలోకన విభ్రమములు

తే. సాంద్రతర చంద్రకాకేళి చంద్రమములు
విధుశిలామయ వేదకా విశ్రమములు
ఫలక చిత్రిత నిజరూప భావనములు
మంత్రచెనో కాక రుక్మిణీమాయఁ దగిలి.

95

ఈపద్యమునందు సత్కీర్తన తొల్లి భర్తతోఁగూడఁ దా ననుభవించిన వేడ్కలను సర్వించుకొని యవి యింకమీఁదసంభవించునని దుఃఖించెనరీతి వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కృతకాని-విలాసార్థము క్రీడించుటకై కల్పింపఁబడినకొండలయొక్క; కందరా-గుహలయందు; కేళి-క్రీడాము; నిగూఢన-చేళి-దాగియుండినపుడు; పరస్పర-ఒకరొకరియొక్క (అనగా నొకరినొకరిని); అన్నేమణములు-వెనకుటలు. ఇచట “బగస్పరా ప్లేలనమున” అనుపాఠాంతర మన్ని గంఘములతోఁ గానంబడుచున్నదిగాని దానికంటెను బగస్పరాన్నేమణము లనుపాఠ మే సగనము. పాపిత.....సంభవములు; పాపిత-పెంపఁబడిన; మానవీ-బుంజెరు నెంచితఁగలయొక్కయు; పున్నాగ-సాన్న చేర్చుయొక్కయు; పరియోగింప-పెండ్లివేడుకలయందు; కల్పిత-చేయఁబడిన; అనేకసంధ్రములు-పలు దెఱంగుల వేగిరపాటులు (శీఘ్రముగాఁ జేయఁబడుకాగ్రము లని భావము); చాతురీ..... కర్ణణములు—చాతురీ-నేర్పుచేతి; నిర్దిష్ట-జయింపఁబడిన; ద్యూత-జూదమునందలి; పణ-పందెపుసాములు; ఆదాన-గ్రహించుటయందు; కలిత-చేయఁబడిన; చేలాంసల-సప్తపుఁ గొంఁలయొక్క; ఆకర్ణణములు - లాఁగుటలు; సాయం.....విభ్రమములు—సాయంసూరంభ-సాయంకాలము చువల; చక్రవాకద్వంద్వ-చక్రవాకదంపతులయొక్క; విగహ-ఎడఁబాటులు; అంబోకిని-చూచుటకై; విభ్రమములు-తిరుగుటలు; సాంద్రతర-అధిక మైన; చంద్రకా-వెన్నెలలయందు; కేళి-విలాసార్థముగ; చంద్రములు-ఓయ్యారపునడకలును; నిగుళిలములు-చంద్రకాంత మణినిర్మితమైన; వేదిక-తిన్నెల గుండు; విశ్రమములు-కూర్చుండుటలును; ఫలకచిత్రిత... భావనములు—ఫలక-పలకలయందు; చిత్రిత-చిత్రగుళుగా వ్రాయఁబడిన; నిజరూప-తమయొక్క లింబములను; భావనములు-మాచుటలును; తత్సర్వము సుగమము.

ఈపద్యమున నోజస్సనెను కావ్యగుణము.

‘ఓజస్వనానభూయస్య’ మని లక్షణము.

క. పతి ప్రాణనదృశేబంధువు

పతి దైవం బేమగడయుఁ బతి నతులకు న

వృత్తియ కడు మేర దప్పిన

గతి కులకాంతలకు వేటు గలదే చెపుమా.

96

(వ్యా) ఏడుగడ-రక్షకుడు (తల్లి, తండ్రి, పతి, చాత, వ్యభిచారులు, దైవము, శిరలంఘను నరులకు నేడుగడలు) కడ-దిక్కు; ఏడుగడ-సప్తవిధము లయినదిక్కులు (అనగా రక్షకులు).

క. గురుడునుడల్లియుఁడండ్రియుఁబురుషుడు విద్యయును దైవమును చాతయునాఁ
బారి నేడుగడయుఁ దానై హరి నను రక్షించుఁగాత వనవరతంబున్.

—వాగ్మీరామాయణము, ఆ 1.

క. ధన మిచ్చి పుచ్చుకొన్నను

మనమున నోర్వంగ వచ్చు మగఁ డింతులకున్

జన విచ్చి పుచ్చుకొన్నను

మన వచ్చునె యింక నేటిమాటలు సెపుమా.

97

(వ్యా) చనత - ప్రేమతోడిస్వాతంత్ర్యము.

క. అని వగల మిగులఁ బొగులుచు

జనితామర్షి మునఁ గోపనదనంబునకున్

జనియెను లతాంగి హరిచం

దనకోటరమనకు నాగతరుణియుఁబోలెన్.

98

(వ్యా) పొగులుచున్ - శ్రమపడుచు; 'నొగులుచున్' అనిపాతాంతరము. దానికి నిదేయార్థము; జనితామర్షి మునన్ - పుట్టిసకోపముతో; హరిచందన కోటరమునకున్ - కల్పవృక్షము తొట్టలోనికి; నాగతరుణియుఁబోలెన్ - ఉరగాంగనవలె; కోపనదనంబు నకుం జరియెన్. రాజగృహంబులలోఁ గోపము వచ్చినప్పుడుండుటకై ప్రత్యేకముగా నొకగృహము నిర్ణయింపఁబడి యుండుట ప్రసిద్ధము.

“అథసామర్షి తాదేవీ సమ్యక్క్యాత్వానిశ్చయం
సంవివేకాబలా భూమా నివేశ్య భ్రుకుటీంముఖే
తతః స్మిత్రాణి మాల్యాని దివ్యాన్యార్థజానిచ
అపవిదానికై కేయా తాని భూమిం | పవేదితే.

కోధాగారే నిపతితా సా బభౌ మలిహంబభా
ఏకవేదీం దృఢం బధ్వా గతస్త్యేష కిన్నరీ.

—రామాయణము - అయోధ్యాకాండము, సగము 10.

ఈ పద్యమునందలి “వారిచందన కోటరమునకు నాగతరుణియుఁబోలేక” అనుట వలనఁ బారిజాత స్పృశమును దీసికొనినచుట్టుకై నిజభర్తతోడ పత్మభావ యనురావతి కరిగి కడుసుత్సాహముతో నందనోద్యానమును బ్రవేశించి పారిజాతస్పృశమునుడగ్గఱుట ధ్యనిత మయ్యెడిది.

అలంకారము—ఉపమ

ఉ. మాసినచీర గట్టికొని మానముతోడ నిరస్తభూష యై

వాసెనకట్టు గట్టి నిడువాలికగస్తురిపట్టు వెట్టి లో

గాసిలి చీకటింటికడ కంకటిపై జలదాంత చంద్రరే

ఖా నద్యశాంగి యై పొరిలె గాఢ మనోజవిపాదవేదనకా. 99

(వ్యా) నిరస్తభూష - (లోసివేయఁబడిన సొమ్ములు గలదై; అనగా నాభరణముల నూడ్చిపాటవైచి; వాసెనకట్టుగట్టి - తలచుట్టును గుడ్డకట్టి; నిడువాలిక - దీర్ఘమైన; కస్తూరిబొట్టువెట్టి - (తలనొప్పి మొదలగు నొగములున్నవిని నూచించుట కనుట); లో గాసిలి-సునసున, శమఁ జెంది; కంకటి-చుంచము; జలదాంత...పద్యశాంగియై—మేఘమధ్యమందలి (అనఁగా మేఘచ్ఛాదితిమైన) చంద్రరేఖవలె గన్పట్టుచేహముకలదై.

ఈ పద్యమున మగలపై నలుకఁ జెందినలలనలు సలుపుఁబనులు వర్ణింపఁబడినవి. ఇది వారికి స్వాభావికము.

చ. బిసరుహపత్త్రీలోచనకుఁ బెల్లగుమోహము సంఘటిల్లె వె

క్కన మగునెవ్వగ ల్వాడమొ గంఢము పుట్టె జెమర్చెమేను మా

నసమున విన్నఁబాటొదవె నాటె గడుం బరితాపవేదనతో

మనకపుఁబాముకాటుగతి మచ్చర మన్నిన మగ్గలింపఁగకా. 100

(వ్యా) కంపము పుట్టెకా - వేపఘనము సాత్త్వికభావము జనించెనని తెలియ నగు; చెమర్చె మేను- స్వేదనము సాత్త్వికభావము; మనకపుఁబాము - కామమోహిత తమగుపాము; సాత్త్వికభావములు ముందు వివరింపఁబడు.

చ. వెడవెడకన్న మూయుఁ గనువిచ్చు నగుం దలయూఁచుఁ బొన్నవైఁ
బడు నును రంచు లేచుఁ దడఁబొటును దత్తతముం జలంబు లో
ననరంగఁ గోపవేగమున నగ్గల మైనమనోజుబాధలం
బడి మదహస్తిహస్తగత పద్మినియుంబలె సొంపు పెం పటా. 101

వెడవెడ - కొంచెము కొంచెముగా;

దీనికిఁ బ్రయోగము—

“వెడవెడనిద బొంది కను విచ్చిన పాంథులమీఁద దాడినోఁ
దడఁబడి నొండొరుం బిలుచు దగ్గకు పంపు బలంబులోనియ
ల్కొడుకరణిం జెలంగె శుక కోకిల భృంగతతు ల్వనంబునం
దెడనెడఁ బల్కుఁ గూ య సొగియింపఁగ మ్రోయఁగఁ దద్విరావముతో.

—భారతము - ఉద్యోగపర్వము.

తడఁబొటు - సంభ్రమము; మదహస్తి.....పద్మిని—మదహస్తి - మదపు
జేనుఁగుయొక్క; హస్త - తొండమునంగు; గతి-చిక్కిన; పద్మినియుంబలెక-తావర
తీగవలె; సొంపుపెంపు - సొందర్యాశ్రియము; అటా - చెడఁగా.

అలంకారము - విరహవేదనాతిశయదోష్టకసార్థమై యీమత్కలభేదగతకార్య
ములకు యుగపద్మగ్రహము చేయఁబడినది గాన సముచ్చయము.

క. ఈశగిదిక సాత్రాజితి

కోపాద్యేగమున వగలఁ గుందుచు ఘనసం

తాపంబుపేర్చి నితర

వ్యాపారము మాని యుండె హరియును నచటా. 102

(వ్యా) ‘కోపాద్యేగమునకొ’ అని యన్ని ముద్రితగ్రంథములలోను గానంబడుచు
న్నను ‘కోపాద్యేగమునకొ’ అనియుండుటయే సరసముగావున నట్లే కవివ్రాసియుండు
నని యూహించి యట్లు సవరించితి. కోపాద్యేగమునకొ - కోపమువలనఁ గలిగిన తొట్రు
పొటుతో.

సత్యభామకిడకు శ్రీకృష్ణుండు వచ్చుట.

మ. ముని నా కిచ్చినపూవుచందమును నే మున్నాడి యాభోజనం
దన కర్పించినజాడయుం దెలియఁ జెంతం బొంది వీక్షించి పో

యినసాత్రాజితిబోటి నావలనఁ దా నేమేమి కల్పించెనో
యని ప్రద్యుమ్నుని హానిదండ నిడి చింతాయత్తచిత్తంబునక. 103.

(వ్యా) మున్నాడి-మొదట (తొలుక); నావలనక-నామీద; ప్రద్యుమ్నునిక-
తనకుమారుని; హానిదండక-నారదునియొద్ద; ఇడి-అతనికిఁ బరిచయముఁ జేయ నియమించి.

చ. అరదము నెక్కి కేతనపటాంచల చంచల వైనతాల్మిఁ
దురగజవంబు ముగ్ధవః ద్రోచి కడంగెడుతత్తఱంబుతో
దిరిగెడు బండికండ్లకగిడిక భ్రమియించుమనంబుతోడ నా
హరి ననుదెంచె సత్య సముదంచిత కాంచన సాధవీధికె. 104

ఈ పద్యమునఁ గృష్ణనిరర్థగమనకేంబును దదీయమానసోక్త్యేంబును వర్ణింపఁ
బడియె;

(వ్యా) కేతన.....చంచలమైన—ధ్వజపటముయొక్క యంచులనలెఁజలిం
చుచున్న; తాల్మి-చైర్యము; తురంగజంబుక-యాయవేగమున; ముగ్ధవః-ద్రోచి-చెను
కఁబడునట్లుమీఱ; కడంగెడు - చెలంగుచున్న; తత్తఱంబుతోక - వేగిరపాటుతోను;

అనఁగా నతనిరథమనందలి ధ్వజపట మెంత యధికముగాఁ జలించుచుండెనో
యంతపెల్లుగాఁ గృష్ణుని చైర్యమును జలించుచుండె ననియు హయవేగమునకంటె నత
ని తత్తఱపాటు హెచ్చుగా నుండెననియుఁ దనరథవక్రముయొక్క యాకు లెంత వేగ
ముగాఁ దిరుగుచుండెనో యంత వేగముగాఁ దనచునంబును దిరుగుచుండె ననియు భావ
ము. దీనిచే నాయరదం బతిత్వరితిగతిం జనుచుండె నని ధ్వని స్ఫురించెను.

అలంకారము—ఉపమ. శబ్దకీర్తియాలవస్తుధ్వని.

తే. వచ్చి యరదంబు డిగ్గి తద్వారసేమ

దారకుని నుండ నియమించి తాన యొక్కడు

కమలనాభుండు కత్కొంతరములు గడచి

యలబలము లేనినగ రెల్ల నరసి చూచి.

105

(వ్యా) దారుకుడు-కృష్ణునిరథచోదకుడు; అలబలము-(నేపథులు మొదలగువారి)
పందడి, కలకలము.

సీ. కనకపంజరశారికలకుఁ జక్కెర వెట్టి
చదివింప రేలొకో నకియ లిపుడు

కరతాళగతుల మందిరమగూరంబుల
నాడింప రేలొకో యతివ లిపుడు

క్రొవ్వాడినోళ్లఁ దంతులు మీటి వీణియ
ల్వలికింప రేలొకో భామ లిపుడు

కలికి రాయంచబోదల నెల్ల నెలయింది
నడిపింప రేలొకో పడఁతు లిపుడు

తే. ఇన్ని దినములవలె నుండ దేమి నేడు

చిన్నబోయిన దీమేడ చెన్ను దఱిగి

పద్మముఖతోడ నెవ్వరే బారిజాత

పుష్పవృత్తాంత మెఱిగింపఁ బోలు నొక్కొ.

106

(వ్యా) కలికి-సాగనైన; రాయంచబోదలకొ-రాజహంసపక్షులకొదమలకు; ఎల
యించి-చేర్చి; మెల్లఁగాఁ (దామసు జనుచు) బిలుచుచునని యర్థముచేయవచ్చు; 'భా
తూనా మనేకార్థత్వాత్' అనుప్రమాణవచనమిచ్చున నూహ్యము.

(వి) ఈపద్మమునందలి వర్ణనమువలన సత్యభామా సుఖజనంబులు విద్యావతుల
నియు నాట్యవిచక్షణులనియు వీణావాదన ప్రవీణులనియు హంసగామినులనియు ధ్వజ
లాస్యంబులు.

హంసగామినీ లక్షణము:—

గజేంద్రగమనా తస్య కోకిలాలాపసంయుతా

నితం బేగుర్విణీయాస్యాత్ సాస్మృతా హంసగామినీ॥

క. అని యనుమానించుచు నొ

య్యనఁ గోపగృహంబు నేరి యానత్రాజి

త్తనయ ముసుంగిడి యుండఁగ

ననువు మెఱయఁ జొచ్చి మాయ యచ్చుపడంగఁ.

107

(వ్యా) అనువు మెఱయకొ-ఉపాయముతో; మెఱఁపుతో; అచ్చుపడంగకొ-స్పష్ట
పడునట్లుగా (ప్రకటిత మగునట్లు).

ఉ. కొందఱ మంతనంబులను గొందఱ జంకెనవాడిచూపులం

గొం.నఱఁ జేతినన్నలఁ దగుల్పడఁ జేయుచుఁ జేరఁ బోయి మ
ధ్యందినభానుమండలకరావళి హావళి వాడి యున్నతీఁ

గం దలపించునమ్మగువఁ గన్గొని యెంతయు విస్మితాత్ముడై. 108

(వ్యా) మంతనంబులు-రహస్యపుఁబలుకులు, మృదూ పులసుట; జంకెన-భయపఱచు; వాడిచూపుల-హూరములైన చూపులచేత; తగుల్పడఁజేయుచు-వశపఱచుకొనుచు; మధ్యందిన.....హావళి-మధ్యందిన - మధ్యాహ్న సమయమంటి; భానుమండల-క్షుద్ధింబముయొక్క; హావళి-ఉపద్రవముచేత (బాధచేత; 'హావడి, అవళి' అని రూపాంతములు;

ఉ. ఈ లలితాంగిచంద మొకయించుక చూచెద నంచు ధూర్తగో

పాలుఁడు తాలవృంత మొకభామిని సత్యపిఱుంద నుండి మం

దాలసలీలమై వినిర నాదటఁ గైకొని వీచెఁ దద్వపుః

కీలిత పంచసాయక శిఖం దరికొల్పుచు నున్నకై వడిక. 109

(వ్యా) ఒక యించుక-కొంచెము; 'ఒక' యనుపద మిక్కడ నగ్నిష్టపూర్వకమ జూపును; తాలవృంతము-విసనకట్ట; మందాలసలీలమై-పుదువుగాను (దిన్నగాను) జను త్కరముగాను; అదట-ప్రీతితో; తద్వపుః.....దరికొల్పుచు-తద్వపుః-ఆసత్యభామకీరమునందు, కీలిత-చేరియందు; పంచసాయకశిఖి-మన్మథాగ్నిని; దరికొల్పుచు-జ్వలింపఁజేయుచు;

అనఁగాఁ గృష్ణుఁడు విసరుటచే సత్యభామకీరకలితం బగు మన్మథాగ్ని యెక్కువగా మండె నని భావము.

అలంకారము - ఉల్లేఖ

(వి) ఇందుఁ 'గై వడిక' అనెడు సుపమానాచకావ్యయము ప్రయోగింపఁబడి యుండుటచే నియ్యది యాపమాలంకార మని కొందఱు భ్రమింతురు. కాని 'మన్మథకంకే ధ్రువం ప్రాయోనూన మిశ్యేన మాదిభిః, ఉల్లేఖావ్యజ్యోకైర్దైవ్యోపి తాదృశః' అనెడు కావ్యాదర్శప్రమాణముచేత నిదట సుపమానాచకావ్యయ మున్నను నాపమ్యంబు లేమిచే నుల్లేఖ యనియే యెఱుంగవగు.

పంసనాయకుడు - పున్నగుడు. అరవింద పుశోకంన చూతంద ననుష్ఠికా
నీలాత్పలంప పంపెనే పంసబాణస్య సాయకాః. అని యమరుడు.

మన్మథునిపం-బాణములు నేయుకార్యము లిట్లు చెప్పబడినవి.

క. మాడు డింను సశోకము వాడించును పాల్గిరి విస్మయనేయుం
జూడెగఁ జూతము తలపులు జోడించును దమ్మి చంపఁజూచున్ గలునల్.
మనని పంసబాణములు ప్రకారాంతరముగా—
సమ్మోహనోన్మాదాచశోమా స్థానస్తథా
స్థంభనశ్చేతి కామస్య పంసబాణాప్రకీర్తితాః.

అని చెప్పబడియున్నది.

ఉ. అంతటఁ బరిజాతకుసుమాగత నూతన దిన్యవాసనల్

వింతలు నేయఁ దావి యది విస్మయ మంచు ముసుగు ప్రచయ
క్రాంతగృహంబు నల్లడలు గన్గొని సంభృతతాలవృత్తుని
గాంతునిఁ జూచి బాష్పకణికా తరిళీకృత లోచనాంతయై. 110

(వ్యా) బాష్ప.....లోచనాంతయై—బాష్పకణికా—కన్నీటిబొట్లచేత;
తరిళీకృత—తిరుగుడుపడునట్లు చేయబడిన; లోచనాంతయై—కనుగొలుకులు కలదియై.

(వి) “బాష్పకణికా” అని యన్నిసా త్తములలోను బాతము కానంబడుచున్నది.
“కణికా”యనఁగా మొగ్గకుని యర్థము. కావున బాష్పకణికయనఁగా మొగ్గలనంటిబాష్ప
ములని క్లిష్టార్థకల్పనముఁ జేయవలసియుండును. కావున “బాష్పకణికా”యనియే కవి
ప్రాసియుండవలెను.

ఈపద్యంబునఁ దృతీయపాదమందు ‘నల్లడలు నారసి’ యని యన్నిపుస్తకముల
లోను బాతము కానంబడుచున్నది. అట్లయినచో యతిభంగము. ‘కావున నల్లడలు
గన్గొని’ యని కవి ప్రాసియుండునని యూహించి యట్లు సవరించితిని.

క. తల వొంది మగుడ ముసఁ గిడె

గొలుకుల డిగజాటి జాలుకొనుబాష్పంబుల్

పలుచనిచెక్కుల లవలీ

దళ పతిత మరంద బిందుతతిఁ బురుడింపన్.

(వ్యా) కొలుకులక-లోచనాంతమలనుండి; జాలుకొను-ప్రవహించు; పలుచని చెక్కులక-దుఃఖాతికెయముచే జెక్కుల్ల సాంపు తటిగ నని భావము; లనలీ.....
...తితి-లనలీపశ్చ-తరులపుటానువంటి యొకానొకయాకునందు; పతిత-పడిన; మరద విందుతతిక-తేనెబొట్లంపుమ; పురుడింపక-పోలగా.

అలంకారము— శివము

ఉ. ఓ ర్పొకయింత లేని వికచోత్స-లోచన చిత్తవీధిఁ జ
ల్లార్యగ నీలనీరదశుభాంగుడు వే చనుదెంచె నంచు గం
దర్పమాతాశను న్వలికిఁ దార్చునఖిండునుబోలె వేడి ని
ట్టూర్పు దళంబుగా నిగిడె నున్న మితావరణాంశుకాంత మై. 112

(వ్యా) ఒకయింత-కొంచెము; ఇంతి-పరిమాణాకము; కందర్పహుతాశనుక-
మన్మథుఁ డనునగ్నిని; వెలికిదార్చు-బయటికిఁదీయు; ఉన్నమితా.....కాంతమై-
ఉన్నమిత-ఎత్తఁబడిన; ఆవరణ-కప్పడమగు; అంశుకాంతమై-చీరచెఱుగు కలదియై.

అనగా సత్యభామవేడినిట్టూర్పులచేత నామెపైఱచెఱుగు పైకెరుచున్నదనుట.

(వి) “నీలనీరద” యనువిశేషము సాభిప్రాయము; నీలనీరదము-నల్ల వేళుము నల్లని మేళుము నిప్పురు జల్లార్చునుగావున నిక్క-డ నీలనీరదశుభాంగుఁ డగు శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యహృదయమునందిలి మన్మథాగ్నిని జల్లార్చవచ్చుటంగని యగ్నిసఖిండును వాయువు తనమిత్రుని వాపదనుండి తప్పించుటకై యతనిని బయటఁ దీయుచున్నాఁడో యన్నట్లు సత్యభామవేడినిట్టూర్పులు చెలఁగెనని భావము.

అలంకారములు—ఉత్కృష్ట-పరికరము

అలంకారకృతనస్తుధ్వనియు నూహించునది.

చ. వనితకుచదవ్వయంబునయి వ్రాసినకుంకుమపత్త్రధంగముల్
జనిత నితాంత ఘర్మకణజాలముచేతఁ గరంగి మెల్లమె
ల్ల న వెలిపట్టుపయ్యెద కెలంకుల జాటుట యొప్పె మాననం
బున నెలకొన్నక్రోధరసము న్వడిగట్టుచు నున్నకై వడిక. 113

(వ్యా) కుంకుమపత్త్రధంగము-మకరికాపత్రరేఖనము; క్రోధరసమురుక్తముగా జెప్పట కవిసమయము.

అలంకారము—రూపకొత్తాపిత్తోక్తేష్ట.

(క్రోధమును రసముగాఁ జెప్పటచే రూపకము).

కవిసమయములు:—

మాలిన్యంశ్యోన్నిపాపే యశస్వివశతా వర్ణ్యతే హాసకీర్త్యోః
రక్తానక్రోధరాగౌ సరిదుదధిగతం పంకజేందీవరాది
తోయాధారేఽభిశేషిప్రసరతిన మరాళాదికః పక్షిసంఘాః
జ్యోతాన్నపేయాచక్రోరైర్జలధరసమయే మానసం యాంతిహంసాః.

అని సాహిత్యదర్శణము.

క. మానవతి యిట్లు మానని

మానక్రోధములచేఁ గుమారిలి చింతా

ధీనగతి నుండ మదిలో

నూనిన ప్రేమమున నంబుజోదరుఁ డనియె.

114

(వ్యా) మానక్రోధములచేతకా-“స్త్రీజామిన్వాత్మకఃకోపామానోఽన్యాయం గి
ప్రియే” అని నిశేధరూపకము; కుమారిలి-దుఃఖించి.

మానలక్షణము ముందు విస్తరించి వివరింపఁబడును.

శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామ ననునయించుట.

ఉ. ఇందునిభాన్య మైతొడవు లేల ధరింపవు నున్నగావు లీ

వెందును మాన లేవు తెలు పేటికిఁ గట్టితి వీటికారుచుల్

కెందలిరాకుమోవిఁ దులకింపఁగఁ జేయక యున్కి యేమి నీ

చందము వింత యయ్యెడు నిజంబుగ నా కెఱుంగఁగఁ జెప్పమా. 115

ఈపద్యము మొదలు 128 వ పద్యమువఱకు శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామ ననునయిం
చు ప్రకారము విస్తరింపఁబడినది.

(వ్యా) నున్నగావులు-నునువైన (కోమలము లగు) కావీచీరలు; కావి-ఎఱ్ఱని
రంగుగలచీర; ఎందును-ఎచటను (వీసమయమునందు ననుట); మానలేవు-విడువఁజాలవు;
వీటికారుచుల్-తాంబూలముయొక్క కాంతులు; తులకింపఁగఁ-ప్రకాశింపఁగా.

చ. మన మరయం దలంచి యొకమార్గము వన్నితో నవ్వుటాలకో

నను వెఱపించెదో యకట నాయెడ నిక్కము దప్పు గల్గెనో

వనజదళాయతాక్షి పగవాడనెన న్నిటు లేల చూడ వొ
క్కనిమిష మైన నీవు దయఁ గన్గొనకుండిన నిల్వ నేర్తునే. 116

(వ్యా) నవ్వుటాల-పరిహాసము, వేడుక.

చ. పలుకులఁ దేనె లుట్టిపడఁ బల్కువు నేఁ డిది యేమి వాలుఁగ
న్నుల నునుసిగ్గు నూల్కొనఁ గనుంగొన వేల యురఃస్థలంబుఁ జ
న్నుల నెదురొత్తి మక్కువ ననుం బిగికాఁగిటఁ జేర్చ వేటికే
చిలుకలకొల్కి యెవ్వ రెడ నేసిరి నీ కిటు లేల చింతిల్క. 117

(వ్యా) ఉట్టిపడఁ-చిందఁగా; నూల్కొనఁ-చేరఁగా, ప్రకాశింపఁగా ననుట;
ఎడనేసిరి-అపకార మొనరించిరి.

(వి) ఈపద్యమువలన సత్యభామ మధురవాణియనియు నుచితలజ్ఞాధూషితురా
లనియు మధ్యమయావనస్థయనియు నూహించునది.

సర్వాసామపినారీణాం యావనంతుపతుర్విధం,

అత్రశృంగారయోగ్యత్వం సరసాహ్లాదకారణం|

ఆద్యద్వితీయయోరేవ నత్యతీయచతుర్థయోః|

. —అని రసార్థ పసుధాకరము.

చ. మనముల మాటలం గ్రియల మన్నన లీ నొకనాఁడు నెట్టికా
మినులకు గారవంబు మెఱమెచ్చులకై పచరింతుఁ గాని పా
యని యనురక్తి నీయెడన యగ్గల మై కనుపట్టు నాకు నీ
పనిచిన పంపు నేయుటయ ప్రాభవ మా టది నీ వెఱుంగవే. 118

(వ్యా) ఈ-ఇయ్యను; మెఱమెచ్చులకై-మిక్కిలి (నన్ను) మెచ్చుకొనుటకై;
పచరింతుఁ-నటించును; మనఃపూర్వకముగా వారి దెసం గారవంబునేయ నని భావము.

మ. పడఁతీ నీమధురాధరామృతము నీబాహాపరీరంభముం

బడయం ధన్యుడఁ గాక యుండిన ననుంబాటించి యొక్కింత నీ

నిడువాలుం గడగంటఁ జూడు మనుచు న్నిల్వోపమిం బై చెఱుం

గొడియం జే విరిదమ్మి వ్రేయుటకు నై యుంకించి జంకించినక. 119

(వ్యా) నిల్వోపమిక్-నిలుపలేకుండుటచేత (ఓర్వలేక); (కృష్ణుడను కర్తృపద మధ్యాహ్నము); ఒకీయక్-లాగఁగా; ఇక్కడనుండి సత్యభామకృత్యము చెప్పఁబడినది. చేవిరిదమ్మిక్-హస్తకములముతో; వ్రేయుటకునై-కొట్టుటకై (కృష్ణుననుట); ఉంకింఁగి-ప్రయత్నించి; జంకించినక్-చెదరింపఁగా. (సత్యభామయను కర్తృపదమధ్యాహ్నము.)

ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. పాటలగంధి చిత్తమునఁ బాటిలు కోపభరంబు దీర్చ నె
పృటను బాటు గామి మృదుపల్లవ కోవల తత్సగద్యయీ
పాటుకాంతి మాళిమణిసంక్తికి వన్నియ వెట్ట నా జగ
న్నాటకసూత్రధారి యదునందనుఁ డర్మిలి మ్రొక్కె మ్రొక్కెన్-120

(వ్యా) పాటిలు-కలిగియున్న; ఎప్పటను-ఏవిధమునను; పాటుగామిక్-శక్యము కాకుండుటచే; తత్సగద్యయీపాటలకాంతి-సత్యభామపాదయుగళమునందలి యరుణ కాంతులు; మాళిమణిసంక్తికి-శిశోభూషణమునందలిమణులయగునను; వన్నియ వెట్టక్-రంగులొదంపఁగా; అనఁగా సత్యభామపాదములను దనశిరము సోఁకునట్లు ననుస్కరించెనని భావము; అర్మిలిక్-ప్రేమతో; జగన్నాటకసూత్రధారి-ప్రపంచ మనువాటకమును సూత్రధారునిలె నాడించెడువాఁడు.

శబ్దాలంకారము-భేదానుప్రసాదము.

మ. జలజాతాననవానవాదిసురపూజాభాజనం బై తన
ర్చులతాంతాయుధుకన్నతండ్రి శిర మచ్చో వామపాదంబునం
దాలగం ద్రోచె లతాగి యట్ల యగు నాధు లేరము లేయఁ జే
రలుకం జెందినయట్టికాంత లుచితవ్యాపారము లేర్పరే. 121

(వ్యా) పూజాభాజనంబు - పూజలకుఁ బాత్ర మైనది; తొలగంద్రోచెక్-తన్నెను; “లతాంగి” యనుటచే సత్యభామపాదాహతి కృష్ణున కిండుకయైన నొప్పును గలిగింపలేదని తెలియునది. ఈవిశేషము సాధిప్రాయము. కృష్ణుడే “నను భవ దీనుదాసుని”అను పద్యమునం దీవిషయము జెప్పెను. అట్లయగుక్-అది యుక్తమే.

అలంకారములు-పరికరము, అర్థాంతరన్యాసము.

(వి) ఈప్రకరణమున భగవంతుం డగు శ్రీకృష్ణుడను తనపడఁతియగుదుగులం బడి ప్రణమిల్లినట్లును నపు డాభామిని యతనిశిరంబును వామదరణంబుతోఁ దన్నినట్లును

గవి వర్ణించుట రసభంగమనియు నటు లొనర్చుట కృష్ణునికి గౌరవహీనియే యనియుఁ గొందఱు చెచియుండురు కాని యసి రసికజనానుభవైకవేద్యమనియు గామకాస్త్ర సమ్మతంబనియుఁ దెలియవలయు.

దీనికిఁ బ్రమాణము:—

“నిర్ధమానప్రమాణహీనాయికా సపత్నీ నామగ్రహణం తదాశ్రయ మాలాపంవా గోత్రసలితం నామర్షయేత్, నాయకస్థళికం, తత్ర సుభృతః కలహః రుదితమాయాసః శిరోరుహాణా మచక్షోదనం ప్రమాణ మాసనాన్భయనాద్వా సుహృదంపతిసంమాల్యభూషణావమోక్షో భూషాశిష్యుః, తత్ర యుక్తరూపేణ గామ్నా పాదపతనసేనవా ప్రసన్న మనాస్తా మనునయ న్నుపక్రమ్య కేయన మాగోహయేత్”.

—అని వాత్సేయనసుహర్షి ప్రణీత మగు కామసూత్రము.

దీనికి—“క్రోధంకాత్తస్యశిరసి పాదతాడనసుపి నదోషాయ సౌభాగ్యచిహ్నం తపితి నా గరకవృద్ధాః” —అని జయంగభుండు వ్యాఖ్యానముచేయున్నాఁడు.

గురుమానముచేఁ గోపించిన నాయికుఁ బాపప్రణామమే యనునయప్రకారం బనుటకాలంకారిక సమ్మతియుంగలగు. దానినివివరించెదఁ—

మానసనగాఁ బ్రియుండపరాధముచేయుటచే నాయికకుఁగలుగు కోపరూప చిత్తక్షోభము.

“ప్రియాపరాధానగమాత్రంజాతోమాన ఇవ్యతే”

—అనిమానలక్షణము.

అది ప్రణయమానమనియు నీర్వామానమనియు రెండు విధములు. కారణము లేకయే నాయికానాయకుల ప్రేమకల్పిత కపటనిద్రాదికుటిలవ్యాపారములచేఁ గలుగు కోపము ప్రణయమానము. అది స్వయంప్రకాశస్మితానిధియై స్వయముగా కేమించును. ప్రియుని యన్యకాంతాసంగమాదులచేఁ గలుగు కోప మీర్వామానము.

“ఈర్ష్యామానస్తుయఃకోపః ప్రియేష్టాతాన్యసంగమే
అభిషేకముపాలంభో భర్తృసంతాడనంతిథా
వైముఖ్యుపక్రమార్ష ఇత్యాద్యైదుభావ్యతే”

—అని యీర్వామానలక్షణము.

అదిలఘుమానమని మధ్యమానమని గరుహనమని మూడువిధములు.

అన్యస్త్రీసర్వనాదిభోగిలఘుమానః ప్రణయతే
వాగావ్యైర్విరసామానస్త్యపనేయః ప్రకీర్తితః

మధ్యమానస్తవ్యథాన్యస్యానామగ్రహణతోభవేత్
 ఏషమానోపనేతప్యశ్చపథాద్యనువర్తనైః
 అన్యాసంగమచిహ్నద్వైర్గురుమానః ప్రజాయతే
 పాదప్రణామానునయైరపనేయోభవేదసా.

—అనితల్లక్షణములు.

ఇవట వామపాదంబునం దొలగెంద్రోచెనని కవివర్ణించుట యనుచితమని కొందఱు
 జందురుకాని యిక్కడఁ గవియధీరాప్రగల్భానాయకమగా సత్యభామను వర్ణించినాడఁ
 నియు నిదిరసపోషకమే యనియు రసాలంకారమర్మజ్ఞులంగీకరింతురు.

అధీరాప్రగల్భలక్షణము:—

“సతర్జ్యనిష్ఠురంఠోషాదధీరాతాడయేద్దృఢం”

—అనిరసార్జనసాధకము.

ఇతను మహావిప్రయోగములం జూపెదఁ:—

దశరథమహామహీపతి నిజసతియగు కైకేయి ననునయింప నద్దేవిపాదంబులకు
 నమస్కరించినట్లు కేవలమహర్షియుఁ గవిమార్గదర్శియు నగువాల్మీకి వర్ణించియున్నాడు:

“నతీవితం మే లిస్తి మతః పునస్సుఖం వినాత్మజే నాత్మనతః కుతో రతిః
 మమాహితం దేవి నకర్తు మర్హసి స్పృశామి పాదా వపి తేప్రసీద మే.

“సభూమిపాలో విలపన్న నాథవత్ స్త్రియాగృహీతోహృదయేతిమాత్రయా
 పపాతదేవ్యా శ్చర్చరణౌ ప్రసారితా వుభావసంస్పృశ్యయథాతురస్తథా

—రామాయణము-అయోధ్యాకాండము - సర్గము 12

“ఏవ ముక్త్యా తతోరాజా కైకేయాం సంయతాంజలిః

ప్రసాదయామాస పునః కైకేయాం చేద మబ్రవీత్”

—అయోధ్యాకాండము, సర్గము 13

దశరథుడు కాసల్యకును మ్రొక్క నని వాల్మీకిమహర్షి చెప్పియున్నాడు:—

“దహ్యమాన స్సశోకాభ్యాం కాసల్యా మాహ భూపతిః

వేపమానోఽంజలిం కృత్వా ప్రసాదార్థ మవాఙ్ముఖః

ప్రసాదయే త్వాం కాసల్య రచితోయం మయాంజలిః

వత్సలా చా నృకేం సా చ త్వం హి నిత్యం పరేవ్యపి”

—అయోధ్యా కాండము. సర్గము 62.

వృద్ధుండగు దశరథమహారాజే యిట్లు తనభార్యపాదంబులకు నమస్కరింపఁగా
 తీలామానుషవిగ్రహుండై రసికశిఖామణి యగు కృష్ణుండంతిపురంబున నేకాంతంబునఁ

బ్రహ్మయోగోపంబును నణంప దనప్రణయినికిఁ బ్రణమిల్లుటయు నత్తటి నత్తన్వంగిచే నతండు మూర్ఖంబునఁ జరణాహతిం బొరయుటయు రసవంతములే యగు.

కవిలోకమాదామఃసియగు కాళిదాసుఁడు శాకుంతలమున దువ్యంతుడు శకుం లకుఁ బ్రణమిల్లి నట్లు వర్ణించియున్నాఁడు.

“(రాజా) శకుంతలాయాః పాదయోః ప్రణిపత్య—

సుతనుహృదయాత్ప్రత్యాదేశవ్యభీకమపైతు తే

కిమపిమనసస్సమ్మోహోమేతదాబలవానభూత్

ప్రబలతమసామేవం ప్రాయాశ్చ భేమహివృత్తయః

ప్రజమపి శిరస్యంధఃక్షిప్తాంధునోత్యహిశంకయా

(శకుంతలా) ఉత్తిష్ఠతూత్తిష్ఠత్వార్యపుత్రి ” —శాకుంతలము-అం-7.

అమరుకమహాకవియు నిట్లువర్ణించియున్నాఁడు:—

“పరిష్టానేమానేముఖ శశిని తస్యాః కరధృతే

మయిక్షీణోపాపాయే ప్రణిపతనమాత్మైకశరణే

తా పక్షప్రాంతవ్రజపుటనిరుద్ధేనసూసా

ప్రసాదోబాష్పేణ సునతటవిశీర్ణేనకథితః”

“సాలక్రకేననవల్ల పల్లవకోమలేన, పాదేననూపురవతా మదలాలనేన

యస్తాద్యతేదయితయాప్రణయాపరాధాత్, సోంగీకృతో భగవతామకరధృజేన.”

ఈ ప్రకరణంబున శాస్త్రపరిజ్ఞాతయు సరసకవితానిర్మాతయు నగు నంది తిమ్మ కవిశ్వరుం డిమ్మెయి వర్ణించుట సమంచితంబును శృంగారరసపోషకంబును సహృదయ హృదయంగమంబునునై యలరారెడు.

ఇక దీనిని విస్తరించి వ్రాయనేల?

క. కోపన పదహతిఁ గుహనా

గోపాలుఁడు గాంచి మెయి గగుర్పొడువఁగ ను

ద్దీప్తిత మన్మథరాజ్య

ప్రాపితుఁడై పలికె గూర్మి బయలు పడంగఁ.

122

(వ్యా) కోపన-“కోపనా” యను సంస్కృత స్త్రీలింగకబ్దమునకు నిది తత్సమరూ పము; కోపముగల యాఁడుదియని యర్థము. దీనికిఁ బ్రయోగము—

శ్లో. కయాసికామిక్ సురతాపరాధాత్ పాదానతః కోపనయా వధూతః.

—కుమారసంభవము 3. 8

కుహానాగోపాలుఁడు-వంజకుఁ డగు గోపాలుఁడు; గగుర్పొడువఁగఁ-రోమాంశ
ముదయింపఁగా; గగురు + పాడువఁగఁ.

చ. నను భవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుఁగిన్క- బూని తా-
చినయది నాకు మన్ననయ చెల్వగు నీడపల్లవంబు మ
త్తను పులకాగ్రకంటకివితానము దాఁకిన నొచ్చు నంచు నే
ననియెడ నల్క మానవుగదా యింక నైన నరాళకుంతలా. 123

ఈ పద్యమునఁ గృష్ణునికాపట్వ మతని నయగారపుఁబలుపులచేఁ దెలియపఱ్చెడు.

(వ్యా) నెయ్యపుఁగిన్క-ప్రణయకలహము; తాచినయది-తన్నుట; మన్ననయ-
గౌరవమే; మత్తను.....వితానము.—మత్తను-నాకేరీమునం దుదయించిన; పుల
కాగ్ర-రోమాంచములతోన లెనెడు; కంటకివితానము-ముండ్లగుంపులు; ఇటు సత్యభామచర
ణాహతిచేఁ గృష్ణునకు రోమాంచమనెడు సాత్త్వికభావముదయించెనని భావము; మానవు
గదా-మానవే; విడిచిపెట్టుమా; ఇది ప్రార్థనార్థకము; అరాళకుంతలా-ఎంకరలగు ముంగ
రులు గలదానా; ఈపదము సాధిప్రాయము. సత్యభామ కుంతలములు వక్షములుగ
నుండునట్లు లామెయూఁ గుటిలస్వభావురాలని కృష్ణుని యభిప్రాయ మని ధృనించెడు.

(వి) సాత్త్వికభావములు వనితలకే కాక పురుషులకును గలుగు ననుటకుఁ బ్రమా
ణము:—

“అసీద్వరః కంటకితప్రకోఽష్టః స్విన్నాంగులిః సంవృతే కుమరీ

తస్మిన్ ద్వయే తత్క్షణ మాత్మసృత్తిః సమం విభక్తేన మనోభవేన, ”

అని రఘువంశమునందును;

“రోహద్యమః ప్రాదురభూదుమాయాః స్విన్నాంగులిః పుంగవకేతుగానీత్ ”

అని కుమారసంభవమునందును; గాలిదానుఁడు వర్ణించియున్నాఁడు.

సత్యభామ కృష్ణుని దూఱుట.

చ. అన విని మానినీతిలక మప్పుడు మే యట దోప నిక్కి వీ
డిన కచపంక్తిఁ బల్కె ముడి న్నెడ దోపుచుఁ బై చెఱంగు గ్ర
క్కనఁ జనుదోయిఁ జేర్చుచు మొగంబున లేఁజెమ రంకురింప జం
కెన నెఱిమూపు చూచి పలికెం జలితాధరపల్లవాగ్రయై. 124

మే-మై, మెయి-కరీరము; నిక్కి-కోపావేశముతో ననుట; కనపంక్తిని బల్మలు ముడిస్వేద దోఁపుటయు, బై చెఱుగును జనుదోయి జేర్చుటయు, సంభ్రమపరవశ లగు నారీజనముల లక్షణములు ; చెడ-కొంచెము ; జంకన-చెవరింపు. 'చలితాధరపల్లవాగ్ర'- ఇది కోపనూచకము.

ఉ. ఈ నయగారపుం బ్రియము లీపన లీమొగ మిచ్చమాట లే
లా నిను నమ్మియుండిన ఫలం బిదె తోడనె కల్గె నాకు నీ
యాన సుమీ ననుం జెనకి యాఱడిపెట్టిన నవ్వవారలం
గాన వెఱుంగునే పసులకాఁచరి భావజ మర్కకర్మముల్. 125

(వ్యా) నయగారము-పైకి మెత్తనగాఁ గన్నడునది; పసుల-చమత్కారములు; మొగమిచ్చమాటలు-ముఖస్థుతిపలుకులు ; తోడనె-వెంటనే ; అఱడిపెట్టినకా-గతిచే సిన ; పసులకాపరి-పశువుల మేపుకొను గొల్లవాఁడు ; మాఘుఁ డని భావము ; భావజ మర్కకర్మముల్-చున్మథునియొక్క గూఢములగు వ్యాపారములను.

ఉ. ఇం కిటు నిన్ను నమ్మ నను నేమిటికిం గెరలించె దెంతయుం
బొంకము గాని యీవలనిబొంకులు మాచవి గావు రుక్మిణీ
వంకజవత్త్ర)నేత్రకును బ్రాణపదంబులు గాని వల్లవీ
కింకర చాలుఁ జాలు నుడికింపకు నింపకు లేనికూరుముల్. 126

(వ్యా) కెరలించెను-పరిహాసముచేసెదవు; బొంకముగాని-రుచింపని; వలని-కపటముగు, నిరుపయోగమైన, వట్టి; మాచవికావు-మాకు రుచింపవు; 'మా' యను బహు వచనపదము స్వకీయమానాతికీయ భావమును దెల్పును; ప్రాణపదంబులు-ప్రాణతుల్యంబులు; క్రియము లగునవి; వల్లవీ కింకర-నొల్లయిల్లాండ్ర నేవకుఁడా; ఉడికింపకు-హింసించుటయు; 'ఉడికింపకు' అనుటకు మాటుగా నన్నిముద్రితాదర్శంబులలోను 'నడికింపకు' అని యున్నదిగాని దీని కర్థము పాపఁగని కారణమున 'నుడికింపకు' అని యుండ వచ్చునని యూహించి యట్లు పాఠమును దిద్దినాఁడను; 'నడికింపకు' అనఁగా భయ పెట్టకుమని భావము.

నాయిక-ప్రాథ-ధీరాధీర.

ఉ. గట్టివచ్చేతలుం బనలుఁ గల్గదనంబులు నీవు పుట్టఁగాఁ
బుట్టిన వెందు లేని పలుఁబోకలమాయలు నీకు మెన్నతోఁ

బెట్టిన వా టెఱింగియును బేలతనంబున నిన్ను నమ్మి నా
గుట్టును దేజము న్నిగులఁ గోల్పడిపోయితి నేమి నేయుదుఁ. 127

(వ్యా) గట్టిపచేతలు-(గట్టి + వా, గట్టిసోరు గల) అనఁగా ధూర్తచర్యలు; పలుబోకలమాయలు-నానాప్రకారము లగు టక్కులు; నీకు వెన్నతోఁ బెట్టినవి-నీకు కైకకావస్థయందుఁ దల్లి పెన్న దినిసించునపుడే వీనిని (నానాప్రకారములగు టక్కులను) దినిపించెననుట; అనఁగాఁ జిన్నప్పటినుండియే స్వభావానిస్థ మనుట; బేలతనంబునఁ-నిష్కాపట్యముచే; గుట్టును-మానమును; తేజము - ప్రాభవము; కోల్పడిపోయితిఁ-పొంగొట్టుకొంటిని.

చ. మునిపతి వచ్చి పూ వొనఁగి మోదముతోడ భవత్ప్రియాంగన
న్వినతి యొనర్పఁగా వినిన వీనుల మాచవిగానిమాటల
న్వినవలసెం గదా యిపుడు నీ విట వచ్చుట పారిజాతవా
సనఁ బ్రకటించి నాకు నెకసక్కె-ము నేయన కాదె చెప్పమా. 128

(వ్యా) “భవత్ప్రియాంగన” ననుటచే సత్యభామకు రుక్మిణిమీఁదఁ బొడమిన యీర్ష్యాతిరేకము స్పష్టమగుచున్నది. భవత్ప్రియాంగన-తమయొక్క ప్రేయసి; ‘భవత్’ అను గౌరవనూచకశబ్దముచే కృష్ణునిమీఁద సత్యభామకుఁ గల కోపము సువ్యక్తమయ్యెడు; మా చవిగానిమాటలు-నా నీరసపుఁ బలుకులు; ఎకసక్కె-ము-పరిహాసము.

క. మానంబె తోడవు నతులకు
మానమె ప్రాణాధికంబు మాన మఖిల న
మృగములకు మూలం బగు
మానరహిత మయినబ్రదుకు మానిని కేలా.

129

(వ్యా) తోడవు-భూషణము.

తే. తనదు కోడలడ్రలోనఁ బెద్దయుంగ నన్ను
దేవకీదేవి మన్నించు నీవు నాకుఁ
జనవు లిచ్చుటఁ జేసి యాసాధ్యునేవ
నేయఁ బోవంగ నా కింక సిగ్గు గాదె.

130

(వ్యా) పెద్దయుంగఁ-పెద్దదానినిగా; ‘యుగ’ అనుపద మిచట వాక్యాలంకారము; సాధ్య-పతివ్రత.

సీ. ఉవిద యెవ్వతె నోచి యున్నదో యీశమం

తకరత్న మింక నొడల ధరింప

నీరైవతకశైలచారుకూటవిటంక

కేలి కిం కెవ్వతె పాలుపడునో

యెవ్వతె కబ్బినో యీ వసంతారా

కర్పూరకదళికాగారవనత్తి

లీల నీమణిసాధజాలకంబుల నిన్ను

గూడి యెవ్వతె వార్ధి

తే. యకట నేఁ బెంపఁ బెరిగిన శుక మయి

శారికాబృంద మెవ్వతెఁ జేరునొక్క

నన్ను నాతోడినవతులు నగక మున్న

పంత మలరంగ నిన్ను మెప్పింతుఁ గాన.

131

(వ్యా) శమంతకరత్నము-శమంతక మనుపేరుగల మణి; దీనిని గృహుఁడు జాంబ వంతుని యొద్దనుండి తెచ్చి సత్యభామ కిచ్చెనని భాగవతము నుడువుచున్నది; ధరింపకా 'నోచియున్నదో' యను పదముతో నవ్యయము; రైవతకశైల-రైవతక మను పర్వ తముయొక్క; చారు-చునోజ్జ మైన; కూట-శిఖరములయొక్క; విటంక-అగ్రభాగముల యందలి; కేలికి-విహారమునకు; పాలుపడునో-పూసుకొనునో (అదృష్టము చేసి యున్నదో); జాలకంబుల-గవాక్షములయందు; వార్ధి-సముద్రమును; పంతము-ప్రతిజ్ఞ (మనోనిశ్చయము); ఇతను సేను బ్రాణత్యాగము చేయుదానఁ గావునఁ బూర్వోక్తవైభవము లీతను నెవ్వతె నీతోఁ గూడి యనుభవింపఁగలదోయని సత్యభామ చెప్పె నని భావము. ఇంచు నిర్వేద మను వ్యభిచారిభావమును మరణోద్యోగ మను మన్మథాపసయం వర్ణితిములు.

క. నను నెవ్వతిఁగాఁ జూచితి

వని యంతర్బాష్ప యగుచు నవనతముఖి యై

ఘనతర గద్గదికా ని

స్వనమున మఱి మాటలాడ కక్యము గామి.

(వ్యా) గద్గడిక-డగ్గత్తిక; ఇట వైస్వర్యమును సాత్త్వికభావము నరయునది.

ఉ. ఈసునఁ బుట్టి డెందమున పొచ్చిన శోకదవానలంబుచే
గాసిలి యేడ్చె బ్రాణవిభు కట్టెదుటఁ లలితాంగి పంకజ
శ్రీనఖ మైన మోముపయిఁ జేలచెఱుం గిడి బాలపల్లవ
గ్రాస కషాయకంఠ కలకంఠ వధూ కలకాకలీధ్వనిఁ.

133

(వ్యా) చేలచెఱుంగు-ఇచటఁ జేల మనుటకుఁ జేల యని ప్రయోగింపఁబడినది. చరితాదులలోఁ జేరినట్లు భావింపనగు. బాలపల్లవ.....ధ్వనిఁ- బాలపల్లవ-లేఁజిగుళ్లు; గ్రాస-తినుటచేత; కషాయకంఠ-రంజకమైన గొంతుగల (అనగా మధుర స్వరయుక్తమైన); కలకంఠవధూ-అడుకొయిలయొక్క; కలకాకలీధ్వనిఁ-అవ్యక్త మధురమైన నూత్నరూతముతో.

(వి) ఈ పద్యమును గూర్చియే కృష్ణరాయలసభలోఁ దెనాలిరామకృష్ణకవి యల్లసానిపెద్దన ముక్కుతిమ్మన భట్టుమూర్తి యీ కవివరేణ్యుల కవితాతారతమ్యములఁ బరికించుచో ముక్కు తిమ్మన ముద్దుమద్దుగా నేడ్చె నని వాక్రూచినటు లొక్క పుక్కిటిపురాణకథ వినఁబడియెడు.

ఈ పద్యమునఁ బ్రళయ మను సాత్త్వికభావము.

ఉ. ఆరమణీలలామ మది నంటినకోవభరంబు నిల్వఁగా

నేరక నెవ్వగం బాగుల నీరజనాభుఁడు నిండుఁ గొంగిటం

జేరిచి బుజ్జగించి నునుఁ జెక్కులఁ జాలుకొనంగ జాటు క

న్నీరు కరంబునం దుడిచి నెయ్యముఁ దియ్యముఁ దోఁప నిట్లనుక .

సుగమము.

ఉ. ఓ లలితేంద్ర సీలకళలోపమ కైశిక యింతవంత నీ

కేల లతాంతమాత్రమునకే గలుగ న్విను నీకు దేవతా

కేలివనంబు సొచ్చి యనికి న్బలసూదనుఁ డెత్తి వచ్చినఁ

దీలుపడంగఁ దోలి యిటఁ దెచ్చెద నిచ్చెదఁ బారిజాతముక . 135

(వ్యా) లలితేంద్రసీలకళలోపమ-మనోజ్ఞము లగు నింద్రసీలమణుల తుని కారాధము; సాధ్యు; కైశిక-చెండుకలముడి గలదానా.

‘తద్వృందే కైశికం కైశ్యం’ అని యమరుడు.

లతాంత మాత్రము-మాత్రశబ్ద ముల్పత్వసౌలభ్యద్వ్యోతకము ; అనికై-యధమునకు ; జలనూదముడు - ఇంద్రుడు ; ఎ తి - ఎదిరించి ; దీలుపడంగక - భయపడునటులు ; అనికై.....తోలి—ఈ వాక్యములు కృష్ణునిపై నింద్రుడు యుద్ధిసన్నద్ధుడై వచ్చుటయు నతనిని గృష్ణుఁ డోడించుటయు మున్నగు జరుగఁబోవు వృత్తాంతములను నూచించుచున్నది.

తే. వామలోచన నీ కేలివనములోనఁ

జలువ వెదచల్లు చెంగల్వకొలనికెలన

సరస కర్పూరకదళికాతరులనడుమఁ

బెరటిచెట్టుగ నాటింతుఁ బెంపు గనుము.

(వ్యా) వామలోచన-సుందరములగు కన్నులు గలదానా ; కెలనక-పార్శ్వము నందు ; కెలనుశబ్దమున కిది స ప్రమ్యేకపదము.

క. అని యలుకు నంబుదశ్యా

ముని గర్జితమధురవాక్యముల సత్యామా

నిని నీపలతికవోలెం

గనుపటై సఖిమయూరికలు సెలరేఁగక.

137

(వ్యా) నీపలతికవోలెక-కడిమితీఁగెవలె; కొన్నివృక్షములను లతలుగావర్ణించుట కవి సమయము ; సఖిమయూరికలు-చెలికత్తై లనెడు నాఁడు నెమిళ్లు.

అలంకారములు—సావయవరూపకము-పరికరము-కావ్యలింగము.

కృష్ణుని మేఘమునకును నతని పలుకులు గర్జనములకును సత్యభామ కడిమివృక్షమునకును చెలికత్తై లాఁడునెమిళ్లులకును బోల్పఁబడియె.

“అంబుదశ్యామని” అనునది సాభిప్రాయవిశేషము. వర్షాకాలమునందు మేఘములు గర్జించుటచేఁ గడిమివృక్షములు పూచుటయు నెమిళ్లులు సంతసంబున నృత్యంబులు కావించుటయు సహజములు. “నీపలతికవోలెం గనుపటై” నని చెప్పబడెఁ గృష్ణుఁడు పారిజాతవృక్షమును దెచ్చి తనయింటఁ బెట్టెద నని చెప్పినంతమాత్రాననే సత్యభామ దుఃఖమంతయుఁ బోయి సంతోషాతిశయమున మోహింపఁ నని భావము. అల్పకారణము

నకే స్త్రీలు కోపాసూయాదులం బోరయుటయు చెందియు నల్పకారణములచేతనే యొక్కనిముసంబునన సంతోషాతిశయముఁ బొందుటయు వారికి నై జగగుణంబులు.

ఈ పద్యమునందుఁ గవి సత్యభామను నుత్తమనాయికనుగా వర్ణించినాఁడు.

“అభిజాతై ర్భోగదృష్టై ర్దుణిభి ర్భాన కామ్యతే
గృహ్లాతికారణే కోప మనునీతా ప్రసీదతి.”

అని యుత్తమనాయికా లక్షణము.

మ. దయమానాక్షి విలోక లోకహితకృత్ప్రారంభ రంభా కుచ
ద్వయ దుగ్ధాధిపతి ద్విషత్పృథిత గాథా వ్యక్తదోస్సార సా
రయశస్సాంద్రదిశాంత శాంతహృదయా రజ్యన్నయాచార చా
రయుతోపాయవిచార చారణగణ ప్రస్తూయమానోదయా. 138

దయమానాక్షివిలోక-దయమాన-దయనుకేయుచున్న (సహృద సముతోఁబూడిన); అక్షివిలోక-కంటిమాపుగలవాఁడా; లోకహితకృత్ప్రారంభ-లోకహితకృత్-లోకము నకు మేలుచేసెను; ప్రారంభ-ప్రయత్నములు గలవాఁడా; రంభాకుచ..... దోస్సార-రంభాకుచద్వయ-రంభయొక్క ప్రసయగళునెను; సుర్గ-కోటలకు; అధిపతి-ప్రభువులైన; ద్విషత్-శత్రువులచేత; పృథిత-పరువఁబడిన (కీర్తిపఁబడిన); గాథా-గానములచేత; వ్యక్త-బయలుపఁబడిన; దోస్సార-బాహుబలముగలవాఁడా; అనగా గృహ్లాతికారణము నజబాహుబలముచే శత్రువులఁ జంపి స్వర్గమునకుఁ బంపఁగా వారచట రంభాసంభోగలోలురై యవుని బాహుబలంబును గీర్తించుచుందు రని భావము.

సారయశస్సాంద్రదిశాంత-దిశాశబ్ద మాకారాంతిస్త్రీలింగము; “వష్టిభాగురిరల్లోప మావాప్యోరుపసర్గయోః ఆపంచైవ హలంతానాం యథావాచా దిశానిశా” అనుభాగురి వచనముచే నీరూపముసాధువు; సార-శ్రేష్ఠమైన (చిహ్నమైన); యశః-కీర్తిచేత; సాంద్ర-నిబిడీకృతమైన (పూరితమైన); దిశాంతి-దిగంతములుగలవాఁడా; శాంతిహృదయా-రజ్యన్నయాచార-శాంత-శేమగుణయుక్తమైన; హృదయ-మునస్సునందు; ఆరజ్యత్-పూర్తిగా సంబంధించిన (అనగా విక్కిలి వ్యాపించిన); నయాచార-నీతియు నాచారముఁ గల వాఁడా; ‘ఆరంగత్’ అని కొన్ని పుస్తకములలోను, ‘ఆరంజత్’ అని కొన్నిటిలోను, బాతముకానంబడుచున్నది. ‘ఆరంగత్’ అనుపాతమున నర్థముసాసగదు. ‘ఆరంజత్’ అను రూపము వ్యాకరణదుష్టము. కావున ‘ఆరజ్యత్’ అని సవరించి యాపాతమును స్వీకరించితి; గారయుతోపాయవిచార-చార-గూఢచారులతో; యుత-మాడికగల; ఉపాయ

విచార-సామాన్యపాఠము లను విచారించువాఁడా; చారణ.....దయా—చారణ గణ-చారణు లను దేవతావిశేషముయొక్క గుంపులచేత; ప్రస్తాయమాన-మిక్కిలిపాగ డఁబడుచున్న; ఉదయా—అతిశయము గలవాఁడా.

శబ్దాలంకారము—ముక్తపదగ్రస్తము.

క. ప్రతివర్ష వసంతోత్సవ

కుతుకాగత సుకవి నికర గుంభితకావ్య

స్మృతి రోమాంచ విశంకిత

చతురాంతగపురవధూ ప్రసాదనరసికా.

139

(వ్యా) ఈ పద్యమంతయు నొకటే సమాసము. ప్రతివర్ష-ప్రతివత్సరంబును; వసంతోత్సవ-వసంతకాలపు (వినోదములయందలి); కుతుక-తమిచేత; ఆగత-వచ్చిన; సుకవినకర-సత్కవీశ్వరసమాహములచేత; గుంభిత-కూర్పబడిన; కావ్య-ప్రబంధముల యొక్క; స్మృతి-స్మరణముచేతఁ గలిగిన; రోమాంచ-గగుర్పాటులచేత; విశంకిత-సంది యము నొందిన; చతుర-రసికురాండ్రు; అంతఃపురవధూ-రాణివాసపు స్త్రీలను; ప్రసాదన-ప్రసన్నలనుగాఁ జేయుటయందు (వారి సందియములఁ దొలగించి సుప్రస న్నలఁగాఁ జేయుటయని భావము); రసికా-నేర్పుగలవాఁడా. అనఁగాఁ బ్రతిసంవత్సర మునను గృహస్థులయ తొనరించు వసంతోత్సవమువేడుకలఁ జూడ ననేకులు కవీశ్వరు లరు డెతురనియు వారి యుత్తమకావ్యముల సారస్య మాన్యపాటఁ దంతఃపురమున నుండు నపుడు తలఁపునకు రాఁగా నాశ్చర్యసంతోషాతిశయములచే నతనికిఁ బులకము లుదయించుటను గాంచి యచటనుండు రసికురాండ్రు వనితాశిరోమణులు తమ విభున కన్య నారీస్మరణంబుచే రోమాంచములు గలిగెనని శంకింతురనియుఁ గృహస్థులయఁడు చమత్కారముగా వారి డెండుమల సందడించు సందియములఁ దొలగించి వారిని దనయెడఁ బ్రస న్నచిత్తలఁ గావించు ననియు భావము.

(వి) ఈ పద్యమునందలి యభిప్రాయముచేఁ బ్రథమాశ్వాసమునందు విర్ణయపఱచిన సత్యభామనునంబునఁ గృష్ణునిపై నీర్వాదులు పొడముటయు నద్దేవిని గృహ్మణఁ డనయంబు నయంబున ననునయంబు గావించుటయు వ్యభిచారానంబులయ్యెడు. ఆశ్వాసాంతపద్యములు కథా భాగమునకు సంబంధింపని కేవలకృతిపతిస్తతి కథనంబులయ్యును నిట్టి వ్యంగ్య ములు స్ఫురించునట్లు సరసకవితాధారేయుండగు నందితిమ్మన వ్రాసి యునికి సహృదయ హృదయంగమం బగు చమత్కారవిలసితంబై తద్దయు ముద్దునేసెడు.

నర్కటము

ప్రస్ఫుతివిలోచనాకుసుమబాణ దిశాలలనా
ఘుస్పృణపటిర లేపకృతికోవిద బాహుతటీ
విస్మయరకీర్తిజాల రణవిక్షత వైరినృప
త్య నృగతిపంకిలాసిముఖ యౌదవవంశమణి.

140

(వ్యా) ప్రస్ఫుతివిలోచనాకుసుమబాణ—ప్రస్ఫుతి—చేరెడు; విలోచనా—నేత్రములు కలది; ప్రస్ఫుతివిలోచనా—చేరెడు కన్నుగల వారు; అనగా విశాలనేత్రములుగల యుత్తమాంగన లని యర్థము; ప్రస్ఫుతివిలోచనాకుసుమబాణ—స్త్రీలకు మన్మథుడా; దిశా.....జాల—దిశాలలనా - దిగంగలకు; ఘుస్పృణపటిర—కుంకుమ పువ్వుతోఁ గూడినచందనమును; లేపకృతి—పూయకార్యమునందు; కోవిద—సమర్థమైన; బాహుతటీ—బాహుప్రదేశమునుండి; విస్మయర—వ్యాపించునట్టి; కీర్తిజాల—యశస్సయ్యాహము గలవాడా; అనగాఁ గృష్ణరాయఁడు తనవిజయపరంపరలచే నిజకీర్తిని దిగంతములయందు వ్యాపింపఁజేయువాఁడని తాత్పర్యము; రణ.....ముఖ—రణ—యుద్ధమునందు; విక్షత—హతులైన; వైరినృపతి—శత్రురాజులయొక్క; అస్పృక్—నెత్తుటలచేత; అతిపంకిల—మిక్కిలి కలుషితముగాఁ జేయఁబడిన; అసిముఖ—కత్తియంచులు కలవాడా; విందవంశమణి—చంద్రవంశపురాజులలో శ్రేష్ఠుడా; ‘రణపీక్షిత’ అని యన్నిగ్రంథములలోను బాతము కానంబడుచున్నది. ‘పీక్షిత’ యనుట కిచ్చట సరియగునగుచు సాసఁగదు కావున ‘విక్షత’ అనుపాతము కవిహృదయ మని భావించి యిట్లు పఠించితి.

ఇది నర్కటవృత్తము. న జ భ జ జ వ గణంబులును బసునొకొండు యక్షరము యతిసామమును గలది. ఈపద్యమునకుఁ గోకిలకాక మనియుఁ జేరుగలదు.

గ ద్య

ఇది శ్రీమ దుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది
నందిసింగయామాత్యపుత్రి కాశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ
తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం

బను మహాప్రబంధంబునందుఁ

బ్రథమాశ్వాసము.

(వ్యా) సారసారస్వత - శ్రేష్ఠమగు విద్యచేత; అభినంది-సంతోషించువాఁడును; నందిసింగయామాత్యపుత్ర) - నందివా రని కవియింటి పేరు; అమాత్యశబ్దముచే నితఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁ డని తెలియనయ్యెను.

దీనియందు శబ్దాలంకారము - ఛేకానుప్రసము.

వ్యాఖ్యాతృ గద్యము

ఇది శ్రీ పరమేశ్వరీననాథ నిరంతరభజన నాగపూడి గామాభిజన
భారద్వాజగోత్ర సామగద్రాహ్యయణసూత్ర షష్ఠితచరిత్ర
యజ్ఞేశ్వరార్యపుత్ర) సూక్తిపరితోషితార్య కుష్మస్వా
మ్యార్యప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణ
మహాకావ్య వ్యాఖ్యావికాసం బగు
పరిమలోల్లాసంబునందుఁ
బ్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పారిజాతాపహరణము

—❖—

ద్వితీయాశ్వాసము

శ్రీ సదన లోచనాబ్జ ద
యాసారమరంద పోషితార్థిభ్రమ రో
ల్లాసగుణ మలయకూట
ప్రాసాదనివేశ కృష్ణరాయమహీశా.

1

(వ్యా) శ్రీసదన...నివేశ—శ్రీసదన—లక్ష్మీకి నివాసమైన; అనగా సౌభాగ్యవిశిష్టమగు; లోచనాబ్జ—సేత్రము లనెడు తామరలయొక్క; దయాసార—కృపావర్ష మనెడు; మరంద—తేనెలచేత; పోషిత—పెంపఁబడిన; అర్థిభ్రమర—యాచకులనెడు తుమ్మెదలయొక్క; ఉల్లాసగుణ—విలాసగుణములతోఁగూడిన; మలయకూట—మలయకూటమును పేరుగల; ప్రాసాద—మేడ; నివేశ—వాసస్థానముగాఁ గలవాఁడా; ‘ధారాసంపాత ఆసారః’ అని యునుడు. అనగాఁ గృష్ణరాయలలోచనములు సౌభాగ్యకలితము లగు తామరలవలె సున్నవనియు, నందుండి మకరందమువలె దయారసము వర్షించుననియు, నాదయారసమనెడు మకరందముచేత యాచకులనెడు తుమ్మెదలఁ బోషించుచున్నాఁడనియు, నట్టియాచకులచే నిండిన మలయకూటప్రాసాదమునందు నివసించుచున్నాఁడనియు భావము.

యాచకులనఁగా నిచ్చటఁ గళాప్రవీణు లగు కవిగాయకులు మొదలగువారని తెలియవలయు.

అలంకారము—సావయవరూపకము.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షీతీశ
వరున కి ట్లను నహ్మానివల్లభుండు
పారిజాతంబు దే నిట్లు ప్రతి న వట్టి
చంద్రశాలకు నేతెంచి చక్రధరుండు.

(వ్యా) అనధరింపుము—వినుము; చంద్రకాల—సాధోపరిగృహము; ‘చంద్రకాలా శిరోగృహం’ అని యమరుడు.

మ. సరసాలాపముల స్వినోదకథల న్నాత్మాజితీదేవిఁ బే
మరసాంభోనిధి నోలలార్చి కడునమ్మానంబు గావించి ని
ర్భరకౌతూహలస్మృతి నుండ ఘటికాపర్యాప్తి ఘంటారవాం
తర నిర్ణీతము లై వినంగఁబడియె నృధ్యాన్న శంఖిధ్వనుల్. ౩

(వ్యా) ఘటికా...నిర్ణీతములై — ఘటికాపర్యాప్తి — గడియలు పూర్తి యగుటచే గలిగిన; ఘంటారవ — గంటలకేబ్బములయొక్క; అంతర—చుప్తమునందు; నిర్ణీతములై—నిర్ణయింపఁబడినవై; అనగా గడియ లుటను దెల్పు గంటలకేబ్బములనడుమ శంఖారావములు మధ్యాహ్న కాల మగుటను దెల్పె నని భావము.

తే. సమయకృత్యంబు లప్పడు నలుపఁ దలంచు
నలిననాభునిచిత్తంబు దెలిసి నత్య
భామ కనునన్న నుడిగంపుఁబద్మముఖులు
నిలిచి రంతంత వినయంబు దొలఁక నెదుట. 4

(వ్యా) ఉడిగంపుఁ బద్మముఖులు—నేవమరాండ్రు; అంతంత—అచ్చలచ్చలు.

క. తలిరాకుఁబోడి యొక్కతి
జలకమునకు వేళ యనుచు శౌరికి వీణా
కలకలములఁ గలకల నగు
పలుకుల మెల పొలయ విన్నపము గావించెన్. 5

(వ్యా) జలకము—స్నానము; మెలపాలయన్—చురుత్వ మొప్పునట్లు; సులలితముగా. ఈపద్మములోనిసంజర్కము సురుచిరలితపదకృతిములై విలసిలుటంతేసి యిందలి కవిపలుకులను వీణాకలకలములఁ గలకల నగుపాలుపున మెలపెడునని తెలియనది.

శబ్దాలంకారము—స్మృత్యనుప్రాసము.

కావ్యగుణములు—ప్రసాదము—మాధుర్యము—సౌమహర్యము.

ఉ. ఇంచినవేడ్క నాత్మహృదయేశ్వరిఁ గన్గొని శౌరి మందహా
సారిచిత నేత్రుఁడై జలక మాడఁగ లెమ్మని పైఁడిచేలకొం

గించుక జాతి నొక్కతరలేక్షణ హస్తముఁ గేల నూఁదుచుం
గంచుకిసంచయంబు సముఖా యన గద్దియ డిగ్గె డిగ్గినఁ.

6

(వ్యా) ఇంచినవేష్యఁ—సమగ్రమైనపతూహలముతో; కంచుకిసంచయంబు—
హెగ్గళ్లగుంపులు; సముఖా—అనఁ—సముఖా యని పరాకు చెప్పఁగా.

క. ప్రామినుకుల పూఁబోఁడుల

నీమంతపుఁ జెందిరంబుచే బలె నరుణ

శ్రీ మించు నతనిపదముల

భామామణి యోర్తు పయిడిపావలు దొడిగెఁ.

7

(వ్యా) ప్రామినుకుల—వేదము లనెడు; పూఁబోఁడుల—స్త్రీలయొక్క; అనఁగా
నుపనివత్తులయొక్క; నీమంతపు—పాపటలయందలి; చెందిరంబుచేబలెఁ—సింహారపుఁ
బొట్టువలనఁ గలిగెనో యన్నట్లు;—అనఁగా భగవంతుని పాదారవిందముల నుపనివత్తు
లనెడుస్త్రీ లాక్రయించియున్నారనియు, వారిపాపటలందలి సింహారపుఁ దిలకముల
చేతఁ గృష్ణునిపాదము లరుణకాంతిం బొరసెనోయన్నట్లుండె ననియు భావము; పయిడి
పావలు—బంగారుపావుకోళ్లు.

అలంకారము—హేతుప్రేక్ష.

కావ్యగుణములు—ప్రసాదము—శ్లేషము—సౌఖ్యమార్మము.

జే. కేళిగతి మీఱ మజ్జనశాల కరిగి

శాతమన్యవమణిమయాసనమునందుఁ

గొస్తుభాది విభూషణోత్కరము నెల్ల

నొయ్య నొయ్యన నడలించి యున్నయంత.

8

(వ్యా) కేళిగతిమీఱఁ—విలాసగమనముతో; మజ్జనశాల—స్నానముచేయు
గది; శాతమన్యవ—ఇంద్రనీలరత్నమయమైన (శతమన్యుద్దివస్పతిః అని యమరుఁడు);

ఇంద్రనీలమణిలక్షణము:—

“క్షీరమధ్యే షీ పేన్నీలం క్షీరంచే న్నీలతాం బ్రజేత్

స ఇంద్రనీలోవిజ్ఞేయ స్సర్వసౌఖ్యకరశ్శుభః” —అనిరత్నకాస్త్రము.

సడలించి—ఊడ్చి.

ఉ. కంపనలీలమై ననదుఁగౌ నసియాడఁ గుచవ్యయంబు న
ర్థింప లలాటరేఖ చెమరింపఁగ హారలతాగుళుచ్చముల్
తుంపెనలాడఁ గంకణమృదుధ్వని తాళగతిం జెలంగఁగా
సంపెగనూనె యంటె నొకచంద్రనిభానన కంపవైరికిఁ. 9

(వ్యా) కంపనలీలమై—కదలుటయొక్క విలాసముచేత; అసదుఁగౌను—
సన్ననినడుము; అసియాడఁ—మిక్కిలివడఁకగా; తుంపెనలాడఁ—నర్తనముచేయఁగా.

“కొఱనెలపైఁదోచు నిరులునాఁ జెలువొంది

నొసలిపైఁ గురులు తుంపెనలు గునియ ”

—భాగవతము, స్కంధము 10.

అలంకారములు—స్వభావోక్తి—సముచ్చయము.

కావ్యగుణములు—సౌఖమార్యము—ప్రసాదము—మాధుర్యము.

ఉ. తామరదోయిలోఁ దగిలి దాఁటెడుతేటలులఁ బోలఁ బెన్నెఱుల్
వేమఱు చేతులం బిడిచి విప్పి విదిర్చి నఖాంకురంబులం
గోమలలీల దువ్వి తెలిగొజ్జఁగి నీ రెడఁ జల్లి చల్లి గం
ధామలకంబు వెట్టె నొకయంగన కాళియనాగభేదికిఁ. 10

(వ్యా) గొజ్జఁగి నీరు—పన్నీరు; ఎడఁ—నడుమ (నడుమ నడుమ నమట);
గంధామలకంబు—వాసవలతోఁజేర్చి మారిన యుసిరికవడియపుముద్ద; తైత్తిసారభ్యసంపా
దనమునకై దీనిని స్నానసమయంబునఁ బ్రభువులు శిరముపై నుంచికొందురు.

అలంకారము—ఉపమ. కావ్యగుణములు: సౌఖమార్యము—ప్రసాదము.

మ. చెలువ ల్గొందఱు హేమకుంభములతోఁ జేసే నొసంగ న్విని
ర్మలదోహూలరుచు ల్వేలిం బాలయఁ దోరం బైనచన్దోయి సం
దోలయ న్వేనలి జాఱ నిక్కి యరమే నొయ్యార మై వ్రాలఁగా
జలకం బార్చె లతాంగి యోర్తు యదువంశస్వామికి న్వేడుకఁ. 11

(వ్యా) చేసేక—ఒకరిచేతనుండి మఱియొకరుగాఁ బుచ్చుకొనుట; దోహూల
రుచులు—బాహుమాలకాంతులు; వెలిం బాలయక—బయటవ్యాపింపఁగా; తోరంబు—
(స్థూలశబ్దవము); వేనలి—కొప్పు.

అలంకారము:—స్వభావోక్తి.

ఇందు లలితమును శృంగారచేష్టను జెలియాలము.

సీ. చెంద్రికపూవన్నె జిలుగుదున్వలువను
దడి యొత్తె నొక్కకాంతాలలామ
కొనగోళ్ల నెఱులు సిక్కులు వాపి మెల్పున
తిర సార్చె నొక్కలేజిగురుబోడి
వెన్నెలనిగ్గులు వెదచల్లెడుమడుంగు
లం దిచ్చె నొక్కపూర్ణేందువదన
నవరత్నమయభూషణవ్రజంబులు మేనఁ
గీలించె నొకరాజకీరవాణి

తే. విరులనరు లిచ్చె నొక యరవిందగంధి
యలఁదెఁ జందన మొక ధవళాయతాక్షి
సుదతి యొక్కతె కపురంపుసురఁటి వినరె
నిలుపుటద్దంబు నొక యింతి నిలిపె నెదుట.

12

(వ్యా) చెంద్రిక పూవన్నె—కుసుమపువ్వుయొక్క పెద్దము కలిగిన (అనగా నెఱుపును బనుపును గలిసినవర్ణము); జిలుగు దువ్వలంపను—నన్నని సెల్లా(వస్త్రము)తో నెఱులు—చెండుకలు.

(వి) ఈపద్యంబునఁ గాంతాలలామ, లేజిగురుబోడి, పూర్ణేందువదన, ధవళాయతాక్షి, మున్నగుపదంబులు తత్తత్కృత్యోపచారానురూప రూపవిశేషవిలాసద్యోతకంబులై సాభిప్రాయంబులై చమత్కారపోషకంబులై యుప్పొరెడు.

అలంకారము : పరికరము.

కావ్యగుణములు : ప్రసాదము-మాధుర్యము-సౌకుమార్యము మున్నగునవి.

ఇటులు వీని నాయాపద్యంబులలో బుద్ధిమంతులు కావ్యగుణంబులఁ గాంచునది.

క. కలికినిడువాలుఁగన్నుల

తళుకులు మణిదీపశిఖలుఁ దడఁబడ లక్ష్మీ

నిలయున కిచ్చిరి కొందఱు

నెలఁతలు మాక్కికవిచిత్ర నీరాజనముల్.

13

(వ్యా) నీరాజనముల్—హారతలు.

మ. జలకం బాడి మడుంగు గట్టి మణిభూషాదీప్యమానాంగి యై
కలపం బెంతయు వింతగా నలఁది చెంగల్వ త్నఱి న్నించ వే
నలిఁ గీల్కొల్పి పసిండియందె రవళి న్రాయంచ లంతంత రాఁ
జెలులుం దానును సత్యభామ సనుదెంచె న్నాథుఁ డుప్పొంగఁగఁ.

(వ్యా) కలపము—పైఃపూఁత; నెఱ్ఱ—అందముతో; మింగఁ—ప్రకాశించు
నట్లు; వేనలికొ—కొప్పునందు; కీల్కొల్పి—తుఱిమి; పసిండియందెరవళికొ—బంగారునూపు
రములధ్వనులచేతి; రాయంచలు—రాజహంసలు; అంతంత—దగ్గఱదగ్గఱకు; రాకొ—
రాఁగా.

(వి) ఈపద్యమనందు సత్యభామనడిక తిన్నచనంబును నొయ్యారంబును
వ్యజ్యమానంబులు. ఆప్రమదగమనము హంసగమనముం జూలియున్న దను నుపమానమును
ధ్వనిత మయ్యెడు. ఇది యర్థశక్తిమూలాలంకారధ్వని. ఇందు విచ్ఛిత్తి, లీలతము, అను
శృంగారచేష్టలను నెఱుంగునది.

సీ. మాత్సర్య ఘన మేఘమాలి కాశగమ ప్ర

కాశిత హిమధామకళ యనంగ

విరహానిశీధిని విరమ సంప్రాప్తితో

స్థిలనామోద పద్మిని యనంగఁ

గ్రోధదంతావళ త్తోభవిశ్రమ పున

స్సంజాతనైర్మల్య సరసి యనంగ

సంతాపనైదాఘసమయ నిర్గమకోర

కిత నవమాలతీలతిక యనంగఁ

తే. గాంతిఁ జెన్నారి వికసితస్వాంత యగుచుఁ

గలఁక యెంతయు దిగఁ ద్రోచి చెలువ మెనఁగఁ

జేర వచ్చిన ప్రియభామ గారవిచి

యున్న యత్తఱి మురవైరి సన్నిధికిని.

15

ఈపద్యమున సత్యభామ యపగతమనఃకాలవ్యయై సంక్రితితో భర్తృసన్నిధానంబునకు వచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) మాత్స్ర్య.....కళ యనంగఁ—

మాత్స్ర్య—ఈర్ష్య యనెడు ; ఘనమేఘమాలికా—గొప్ప మేఘములఁబడునయొక్క ; అపగమ—తొలఁగుట చేత ; ప్రకాశిత—ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన ; హిమధామకళ యనంగఁ—చంద్రకళయో యన్నట్లు ;

విరహ.....పద్మిని—విరహ—వియోగ మనెడు ; నిశీధనీ—రాత్రియొక్క ; విరమ—తెగుల చేత ; సంప్రాపిత—సాంబఁబడిన ; ఉన్మీలనామోద—వికాసపరిమళములు గల ; పద్మిని యనంగఁ—తామరతీగయో యనునట్లు ;

క్రోధ...సరసి—క్రోధ—కోపమనెడు ; చంతావళ—నీనుఁగుచేతనైన ; ఊభ విశ్రమ—కలఁతయొక్క విక్రాంతచేత ; అనఁగాఁ గలఁత తొలఁగుటచేత ; పునస్సంజాత—మరలఁ బుట్టిన ; నైర్మల్య—నిర్మలత్వము గల ; సరసి—కొలనో యనునట్లు ;

సంతాప...లతిక—సంతాప—(కోప) సంజ్వర మనెడు ; నైదాఘ సమయ—గ్రీష్మకాలమయొక్క ; నిర్గమ—పోవుటచేత ; కోరకిత—మొగ్గలెత్తిన ; నవమాలతీ లతిక—నూతనమగు జాజితీగయో యనునట్లు ; కాంతిఁ జెన్నార్చి—కలఁక—కాలవ్యము ;

అనఁగా సత్యభామ మనస్సంతాపమును విడిచి సంతోషసమాక్రాంతస్వాంతయై తనపతిచేతకు వచ్చునపుడు మేఘావృతుడై నిస్తేజుడైయుండి మేఘము తొలఁగిన పిదపఁ జంద్రుఁడు ప్రకాశించునట్లును, రాత్రి కడచినపిమ్మటఁ దమ్మితీగ కమ్మని తావులు గ్రుమ్మరింప వికసించునట్లును, గజఊభముచే గలఁత నొంది యుదాఁగినపిదప నిర్మలమై యొప్పు సరోవరముచందమునను, గ్రీష్మకాలమునం దెండలచే దపించి వాడి యుండిన జాజితీగ వేసవి సన్నయనంతరము వర్షాకాల ప్రాచుర్యాఘమున మొగ్గలెత్తినవకంపు పెరిర్పనఁ గ్రాలునట్లును జెలువారె ననుట.

అలంకారములు—రూపకానుప్రాణితముగు స్వరూపాత్మేక్ష—ఉల్లేఖము—యథాసంఖ్యము—కావ్యలింగము.

ఇందు మూడవపాదమున నన్నిగ్రంథములలోను 'విభ్రమ' యనియు నాలుగవ పాదంబున 'నిర్గత' యనియుఁ బాఠములు కానఁబడుచున్నవి. కాని షడ్జనాప్రక్రమమును బట్టి యాపాతములు సమంజసార్థవిఘ్నరంబులై యునికింజేసి 'విశ్రమ' యనియు, 'నిర్గమ' యనియుఁ గవి వ్రాసియుండనోవు నని యూహించి యట్లు సవరించితి.

అపగమ, విరమ, విశ్రమ, నిర్గమ, అనునీపదములు సమానార్థకములు.

సత్యభామకడకు నారదుడు వచ్చుట

క. చనుదెంచె గలహభోజన

ముని రుక్మిణి వీడుకొల్పి మున్నీటిజలం

బున మజ్జనాదిమాధ్యం

దినకృత్యము లాచరించి నిష్ఠాఙ్గుడై.

16

(వ్యా) వీడుకొల్పె—పంపగా; మున్నీటిజలంబునకై—సముద్రజలమునందు; మాధ్యందినకృత్యములు—సూర్యున్న సమయమందుఁ జేయవలసిన యాహ్నికములు.

(వి) ఇంతకుమునుపు గడియలోపలనే నారదుడు రుక్మిణియింట సత్యభామను విచ్చలవిడిం దూలనాడి యాచెంటనే సత్యభామయింబ ఘక్తి సలుపుటయు, బలు దెఱంగుల నయ్యంగనం బొగడుటయు, “ననికైనం బతి నిన్నుఁబాసి చనునో” యని కృష్ణుని తదీయవశేషదత్తమును వినుతించినట్లు నుడివి భావికార్య వీఱనాపముం జేయుటయు. సమ్మనినాఘని గుణాతిశయమును వ్యక్తీకరించెను. ఇతఁ డిట్లు నూచింపకున్నఁ గృష్ణుడు స్వర్గమునకుఁ బోవునపుడు సత్యభామ తన్నును దోడ్కొనినా మృని భర్తను బ్రార్థింపకుండునేమో.

చ. అతనికి సత్యభామయు మురాసురవైరియు నాతిభేయ స

త్కృతు లొనరించి యుండఁగ సతీమణు లిద్దఱు పల్లెరంబు వె

ట్టితి మని విన్నవించినఁ దట్టితయు స్థలదంబు యామినీ

పతి వెనుకొన్నకైవడిఁ దపస్వియుఁ దామును భుక్తిశాలకుఁ. 17

(వ్యా) అతిభేయసత్కృతులు—ప్రత్యుత్థానాభివాదనార్హ్య పాద్యాది సత్కారంబులు; పల్లెరంబు—భోజనపాత్ర; పల్లెరంబు వెట్టితిమి—భోజనమునకుఁ బాత్రముల సిద్ధముగాఁ బఱచియుంచితమని తాత్పర్యము; తట్టితయుఁ...కైవడిఁ—అనుమతికొక వాక్యము—తట్టిత—మెఱపుఁదగియును; జలదము—మేఘమును; యామినీ పతి—చంద్రుని; వెనుకొన్నకైవడిఁ—వెంబడించినట్లు;

అనఁగా నారదుడు ధవళేశ్వరుడై చంద్రునివలె మున్నుగా భోజనశాలకుఁ జనుచుండెననియు, సతీనిపిలుండఁ జనిన సత్యభామ మెఱపుఁదగవలెను, గృష్ణుడు మేఘమువలెను, దనరారి రనియు భావము.

అలంకారము—ఉపమ.

భో జ స ము

మ. చని గారుత్మతరత్నపాత్రికలఁ గంసద్వేషి సాంబాది సం
దనులు న్నాత్యకి ముఖ్యసోదరులు నానాబంధుసంతానముం
దనమ్రాల స్వసియింప మానినతిచెంతం దాను నవ్వాసనం
బున నుండె న్భుజియింప వీవనల సంభోజేక్షణ వ్రీవఁగఁ. 18

(వ్యా) గారుత్మత రత్నపాత్రికలక—గరుడపచ్చలచే నిర్మింపఁబడిన పాత్రము
లయందు ; వీవనలక—వివనకట్టలచేత.

సీ. శాకపాకంబులచవులు వక్కాణించు
గతిఁ గంకణంబులు గల్లు మనఁగ
నతివేగ మిడుండు మీ రనుమాడ్కి మేఖలా
కీలితరత్న కింకిణులు మొరయఁ
గలమాన్నరుచితోడఁ గలహించుజాడ దు
వ్వలువపింజలు ఫెళఫెళ యనంగ
నారగింపుండు మీర లని ప్రియం బాడెడు
పాలుపున మెట్టియ ల్గులకరింప

తే. నలరుఁజోడులు వడ్డింప నచటఁ గలహ
భోజియును దాను బహు భక్ష్య భోజ్య లేవ్యా
చోవ్య పానీయముల మధుసూదనుండు
సారె గొనియాడుచును వేడ్క నారగించె. 19

(వ్యా) మేఖల—పిష్టాణము; కలమాన్నరుచి—కాల్యాన్నపుఁగాంతి; దువ్వలు
వలు—సన్న నిచీరలు; పింజలు—కుచ్చులు; భక్ష్య—కొఱికి తినఁదగినవి, పిండివంటలు
(గారెలు మొదలగునవి); భోజ్య—భుజింపఁదగినవి (అన్నాదులు); లేవ్యా—నాలుకతో
నాకి రుచి చూడఁదగినవి (పచ్చుల్లు); చోవ్య—పీల్చఁదగినవి (ఫలరసాదులు); పానీయ
ములు—త్రాగఁదగినవి (పానసాదులు).

అలంకారములు—ఉత్పేక్షలు నాలుగు.

తే. వామనేత్రాకరాంచలావర్జ్యమాన
కనకభృంగారకర్కరికాముఖాగ

గళితగంధోదకంబులఁ గంనవైరి

చేతులను దేల్చె బాంధవశ్రేణితోడ.

20

(వ్యా) వామశ్రేత—(పరిచారిక లగు) స్త్రీలయొక్క; (వామ—సుందర మగు); కరాంచల—హస్తాగ్రములనుండి; అనర్జ్యమాన—పోయఁబడుచున్న; ‘అవస్థితాప్త పదకుంభతోయైః.’ అని కుమారసంభవము; కనకభృంగార—బంగారు గిండిచెంబుల యొక్క; భృంగార మనఁగా బంగారు గిండియని యర్థము; కనకశబ్ద మిచ్చట స్పష్టార్థము; కర్కరీకాముఖాగ్ర—ద్వారముగలముఖముకొననుండి; ‘కర్కర్యాతూగళంతికా’—అని యమరుఁడు; గళిత—జాతిన; గంధోదకంబులక—పరిమళజలములచే; చేతులను దేల్చెక— చేతులఁ గడిగొనెను.

ఈపద్యమునందు “చేతులకు వార్చె” అని కొన్ని గ్రంథములలోను, “చేతులకు దార్చె” అని కొన్నిటిలోను భాతములు గావంబడుచున్నవి. వాని కర్థము పాసంగ లేదని “చేతులను దేల్చెక” అని నీతారామాచార్యులు తన సాత్తమున సనరించి యున్నారు. అపాశము గైకొనఁదగియున్నది.

చేతులకు వార్చెక—అనఁగాఁ చేతులను గడిగొనెనని యర్థము చేప్పవచ్చునని తోచెను.

క. అప్పడు తాంబూలంబులు

గవ్వరమును జాలవల్లికలఁ బడఁజులచే

నిప్పించె బంధుకోటికి

నప్పద్యదళాయతాక్షుఁ డంతట సతియుక.

21

(వ్యా) కవ్వరమును—ఘనసారమును; జాలవల్లికలక—చిత్రపుఁజనిచేసిన తముల పాకుల పశ్లేములయందు.

తే. అంతిపురమున నుచితకృత్యములు దీర్చి

చంద్రశాలాస్థితం డైనశౌరికడకు

సంతసంబున వచ్చి యా సంయమిండు

నడుగులకు నెఱుంగుడు నతఁ డాదరమున.

22

(వ్యా) ఎఱుంగుడుక—నమస్కరింపఁగా; ‘ఎరంగుడు’నని లఘురేఫమును గలదు. వ. ఇ ట్లనియె.

23

నా ర దు ని దీ వ న లు

మ. పతి నీ వై విహరింపఁగా జనము సంభావింపఁగా బంధుసం
తతి నిన్నుం గొనియాడఁగా సవతికాంత ల్పాచి లజ్జింపఁగా
నతులప్రాభవవైభవోన్నతుల ప్రో వై యిట్లు వర్తించు నీ
కితరస్త్రీజనబుద్ధి దీవనలు నే నే మిచ్చెద న్మానినీ. 24.

(వ్యా) ఇతరస్త్రీజనబుద్ధి—సామాన్యస్త్రీజన మను తలంపుతో; నే నేమిచ్చె
చ—నేనేమియ్యఁగలను; అనఁగా నన్నిట ధన్యురాలవను నిన్ను నేను గ్రొత్తగా నేమని
దీవించు ననుట.

మ. అని కైనం బతి నిన్నుఁ బాసి చనునో ప్రాణంబు ప్రాణంబుగా
నిను మన్నింపఁడో నీమనోరథముల న్నెయ్యంబుతోఁ జేయఁడో
చనవు లీ వలె నెవ్వరేఁ గనిరొ సిసాభాగ్య మింతంతయే
నినుఁ బోలంగల రబ్బగంధు లన వింటే యెదు సాత్త్వాజితీ. 25

(వ్యా) అని...చనునో—ఈవాక్యము శివవ్యత్యాసమును సూచించును.
కృష్ణుఁడు పారిజాతనృత్యమును దెచ్చుటకై స్వర్గమునకుఁ బోయి దేవేంద్రునితో యుద్ధ
ముఁ జేయునపుడును సత్యభామను దనవెంటఁ దోడ్కొని పోయెను.

ఈపద్యమునఁ బ్రథమపాదంబునఁ బ్రాదియతి. ప్రాణ మనుచోట ‘ప్రా+
అసము’ అని పదవిభాగము.

క. అటు లైనను గా ని మ్మా
కుటిలాలక నీకు మగఁడు గోరినకోర్కుల్
ఘటియించుఁ గాక తా నెం
తటికార్యం బైన డించి నాదీవనలక. 26.

(వ్యా) ఈపద్యమువలన నారదమహర్షి సత్యభామను దీవించు వ్యాజమునఁ
పారిజాతనృత్యమును దెచ్చియిత్తునని శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామతోఁ జేసినప్రతిజ్ఞను నెఱ
వేర్చు సంకల్పమును దృఢీకరణము చేసె నని యెఱుంగునది.

క. అని పలికి శౌరిఁ గనుఁగొని
దనుజాంతక పోయివచ్చెదను మఱచకుమీ

నను నావుడు గోపవధూ

జనవంచకుఁ డనియెఁ గార్యసంఘటనేచ్చక.

27

(వ్యా) కార్యసంఘటనేచ్చక - తా నుద్దేశించినకార్యమును నెఱవేర్చుటలంపుతో.

చ. అదితి మొఱంగి కుండలము లానరకుండు హరించె వాని నేఁ
గదనములోనఁ ద్రుంచి యవి నైకొని దాఁచితి నాటనుండియుం
బదిలముగాఁగ నన్నడుగఁ బంపనికారణ మేమి లాఁతినే
యిదె చనుదెంచి యిత్తు ననుటూ శతమన్యునితోడ సంయమి.

ఈపద్యమునందుఁ గృష్ణుఁ డమరావతికిఁ జనుట తొకవ్యాజమును గల్పించి దేవేంద్రునకుఁ దనరాక నెఱింగించి పుచ్చుట దెలుపఁబడినది.

(వ్యా) మొఱంగి-వెంచింది; కుండలములు-కమ్మలు; లాఁతినే-అన్యఁడనా; నే నుపేంద్రుఁడనుగదా యనుట; ఇదె-త్పరితముగానే; ఇటుఁ గృష్ణుఁడు దేవేంద్రున కీసందేశవార్తను నారదమహర్షి తోఁ జెప్పిపంచుట యస్మాని కర్తవ్యతనంతోప దాయకంబని తెలియునది.

సా యం కా ల వ ర్ణ న ము

చ. చని వినయంబుతోడఁ గలహాశనసంయమి వీడుకొల్పి యం
గనయును దాను నచ్చట జగత్పతి జూదపువేడ్క నున్నచో
దినకరమండలం బవగదిగ్గరికూటముఁ జేరె యాదవీ
జన మదిరారసారుణ విశాలదృగంచల వంచక చ్చవిక.

29

ఈపద్యము మొదలగ మూఁడుపద్యములలో సాయంకాలవర్ణనము చేయఁబడినది.

(వ్యా) యాదవీజన.....భవిక - యాదవీజన - యదువంశస్త్రిల యొక్క; మదిరారస-సుదృఢ(పాన)ముచేత; అరుణ-ఎఱ్ఱని; విశాల-వెడలెత్తిన; దృగంచల-కనుగొల్కులను; వంచక-మోసగించు, తిరస్కరించు; అనఁగా వానికి సమాన మైన యనుట; భవిక-కాంతితో.

అలంకారము-ఉపమ.

ఉ. ఆయత తేజము ల్దీక్షింపి యంబుజబాంధవుఁ డస్తనీమకుం

బోయినఁ జూచి వేచిన తమోవిభుఁ డంప దినాంతయోధుఁ డీ

చాయఁ దదీయఁజెప్పిఁ బెలుచుం బడనీడిచికొంచుఁ బోయెడుం
గో యనుమాడ్కి నంతట శకుంతరవంబు సెలంగె నెల్లెడఁ. 30

ఈపద్యమున సాయంకాలమందలి పక్షులకలకలారావములు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) ఆయత లేజముల్—అధికమైనకాంతులు; తఱిగి—తగ్గి, నశించి; వేదిన—
కాచికొనియుండిన; (సూర్యుఁడెప్పుడు గ్రంథునాయని పొంచియుండిన); తపావిభుఁడు
చీకటియనురాజు; అంపక్—అజ్ఞాసింపఁగా; దినాంతయోధుఁడు—సాయంకాలమనెడు
వీరభటుఁడు; తదీయపత్ని—అతనిభార్యయగు; ఈచాయక్—ఈచాయాదేవిని (నీడ
ననుట); పెలుచక్—ప్రూరముగా; పడనీడిచికొంచుక్—భూమిపైఁ బడఁద్రోసి లాగి
కొనుచు; కో యనుమాడ్కిక్—కుమ్మో అనుపదమున.

అలంకారము—స్వరూపాత్మేక్ష—రూపశోభాపితము.

‘చాయ’ అనుచో శ్లేషమూలకము.

చ. ఇనుదెనఁ జూడ నోడి తల లెత్తక నీటఁ దదీయబింబముం

గని వగ జక్కవ లొంగమొగంబులు సూచుచుఁ గుంది మూర్ఖుఁ జెం.

దినదెనఁ జూడ లేక జలదేవత హా యని కన్ను మోడ్చి నా

వనరుహము ల్బుడింగె నహవాసులదుఃఖము నెయ్యి రోర్తురే. 31.

ఈపద్యమునఁ జక్రవాకపక్షులదుఃఖమును దామరసపుష్పములు ముకుళించు
టయు వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) జక్కవలు—చక్రవాకపక్షులు; మొగమొగంబులు సూచుచుక్—
ఒండొరులముఖంబులఁ గనుఁగొనుచు; (తమపాతకుఁ డగుసూర్యుఁ డస్తమించెనే యని దుఃఖ
ముతో ననుట); ఇచటఁ దామరలు జలదేవతలయొక్క సేత్రిములుగాఁ జెప్పఁబడియె.

ఇంతవఱకును హేతుాత్మేక్షాలంకారము.

“సహవాసుల దుఃఖము నెయ్యిరోర్తురే”—ఇనట సర్థాంతరన్యాసము—వీనికి
సంకరము.

అంధకారవర్ణనము

చ. తనువున సంధకారపుమదం బలమి న్నను భద్రదంతికి

న్మొనసినఁ జిందరేఁగి తపనుం డనుమాపుతుఁ గ్రుంకుమెట్టలో

య నురల వైచిన న్నొగిలి యచ్చట నెత్తురు గ్రక్కెనో యనం
గనుఁగవ గోరగింపఁ బూడకట్టె నముజ్జ్వలసాంధ్యరాగముల్. 32

ఇచట సాంధ్యరాగము విద్ధింపఁబడినది.

(వ్యా) తనువునక - (వీనుఁగు) శరీరమునందు; అంగకారపునుదంబు-చీకటి
యనెడునుదము; అలమి న్నునుభద్రదంతికి - ప్రసిద్ధమైన యాకాశ మనెనుభద్రజాతి
యేనుఁగునకు; వీనుఁగుజాతులు మూఁడు:- భద్రము, మంద్రము, మృగము; మొన
సినక-అతిశయింపఁగా; చిందరేగి - విజృంభించి; తపనుఁ డను మావుతుక-సూర్యుఁ
డనెనుమానటివానిని; క్రంభమెట్టియక-అస్తాదియొక్కకోసలో; ఉరలచైనక-
'ఉరుల' అనిరూపాంతరము-దొర్లునట్లుపడఁ ద్రోయఁగా; నొగిలి-నొచ్చి; కోరగింపక-
మిఱుమిల్లుగొలుపునట్లు; సముజ్జ్వల-ప్రకాశించెను; సాంధ్యరాగముల్-సంజకంబాయలు.

అలంకారము-రూపకోతాపిత ము స్యసూపాశ్చేక్ష.

'మావుతుక' అను పదమును సీతారామాచార్యులు 'మానటిక' అని సవరించి
యున్నాడు. 'మావుతుక' అనుపదము సరియైన దనియే తలచుచున్నది.

మ. ఒకభృంగంబు పరాళినీమదనతంత్రోన్మాది ప్రాణేశ్వరిక
మకరందానవమత్త నబ్జగృహసీమం బెట్టి తాఁ బోయి నం
జకడ న్వచ్చి తదానమన్ముకుళ మేజాడం జొర న్రాక యా
మికుఁడో నాఁ దిరిగెం గొలంకురమకు న్నే లెంతహీనంబాకో. 33

(వ్యా) పరాళినీమదనతంత్రోన్మాది - పరకీయ యగు నాఁడుతుమ్మెదతోడి
మన్మథప్రేమలయందు వెఱచిపట్టినవరు; ఒకభృంగము - ఒకమగతామ్మెన; మకరందానవ
మత్తక - తేనెయ నెమకల్లును ద్రావుటచేయించిన; ప్రాణేశ్వరిక-భార్యయ; అబ్జగృహ
సీమంబెట్టి - తమ్మియ నెను తనగృహమునం గుంచి; తాఁబోయి - (అన్యస్థింగాంగనా
సంగమలాలిలుపుండై) పని; సంజకడక వచ్చి - సాయంకాలమునందువచ్చి; తదానమ
న్ముకుళము - ఆనంగియున్న తాగుర మొగ్గను; ఏజాడక-ఏవిధముచేతను; చొరకరాక-
చొచ్చుటకునీలులేక; యామికుఁడో నాక - రాత్రియందుఁ దిరుగుతలపరియోయన-
జాముకొనినివాఁ డనుట; తిరిగెక - చుట్టెను; కొలంకురమకుక - సరోలక్ష్మికి;
మే లెంతహీనంబాకో-అభ్యుదయ మెంత తగ్గినదో. సరోవరలక్ష్మియం దిట్టి భృంగము
వసించుచుట యామె యభ్యుదయమునకుఁ గొంత గదా యని భావము.

ఇవటఁ “బరాళినీ.....స్మాది” యనుటచే భృంగంబునందు దక్షిణనాయకత్వ మారోపింపఁబడియె.

అర్థాంతరము. ‘కొలంకురమకుక్ష’ అనుమాటలను ‘యామిషుఁడో నాఁదిరిగెక్ష- అనుదానితోఁజేర్చి యన్వయించుకొని యిట్లర్థముచెప్పనగుః—కొలంకురమకుక్ష—సతో లక్ష్మికి; యామిషుఁడో నాఁదిరిగెక్ష—తలవరియోయనునట్లు చుట్టు తిరిగెను. మేలెంతహీనం బాకో—నుఖమును బడయఁ గోరినవాఁ డెంత హీనస్థితికి వచ్చెనో యని భావము.

అలంకారములు—ఉత్పేక్ష—అర్థాంతరవ్యాసము. వీనికి సంస్కృప్తి.

నీ. దినవారిరాశి మా పనుమాని గ్రోలంగ

నడుగునఁ గనుపట్టునన లనంగఁ

గ్రుంకుమెట్టడవిఁ గార్కొనిన సంధ్యావహ్నిఁ

బూడమిన దట్టంపుఁబాగ యనంగఁ

దనమణి వడిపోవ ధరణీతలంబున

నెమకంగ వచ్చిన నింగి యనంగ

నలచుక్క లనియెడి వలరాజుగెలుపు వ్రా

ల్దెలియఁ బూసినమషీలేప మనంగ

తే. వృద్ధవారవిలాసినివిసరమునకు

నపలితంకరణౌషధం బనంగ జార

నలినముఖుల కదృశ్యాంజనం బనంగ

సంధకారంబు జగ మెల్ల నాక్రమించె.

34

ఈపద్యమునను బై రెండుపద్యములందును సంధకారవ్యాప్తి వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) దినవారిరాశిక్ష—పగ లను సముద్రమును; మాపనుమాని—రాత్రి యను ముని(అగస్త్యుఁ డనుట); గ్రోలంగక్ష—పానముచేయఁగా; అసలు—బురద; గ్రుంకుమెట్ట విడక్ష—అస్తాద్రియందలి వనమునందు; కార్కొనిన—సందడించిన—క్రమ్మిన; సంధ్యా వహ్నిక్ష—సంధ్యాయనెడు నగ్నియందు; తనమణి—ఆకాశముయొక్క మణి—నభోమణి యగు సూర్యుఁడనుట; పడిపోవక్ష—రాలిపోవగా (అస్తమింపఁగా నని భావము);

నెనుకంగళ్—చెదకుటకు; నింగి—అకాశము; ఆకాశమును నీలచ్ఛాయముగా వర్ణించుట కవిసంప్రదాయము; వలరాజుగెలుపువాల్—చున్నపునియొక్క—విజయాత్మరములను; తేలియక—ప్రకాశమగుటకై; మషీలేపము—నల్లనిమసిపూత; అనగా దాటియాకుల మీదైనను శిలాఫలకములనైనను వ్రాయబడియుండు సత్తురములు లెస్సగా దెలియుటకై వానిమీద మసిపూయుట లోకప్రసిద్ధము; నృద్ధవార.....విసరమునకు—ముసలిబోగమువారి సమూహమునకు; అపలితంకరజౌషధం బనగళ్—అపలితంకరణ—నెరయకుండునట్లు చేయునట్టి; జౌషధంబనగళ్—చుందోయనునట్లు; జారనశిసముఖులకు—వృద్ధిచారిణులకు; అదృశ్యాంజనము—ఇతరులకుఁ దాము కనబడకుండఁ జేయుకాటుకయొ యనునట్లు.

అలంకారములు—రూపకోశాపితస్వరూపాశ్చేక్ష్మా లాటు; ఇది మాణాశ్చేక్ష్మా యనంబడును; ఉల్లేఖము—పీని కంగాంగిభావము లేమిచే సంస్పృష్టి.

ఈపద్యమున వర్ణింపఁబడిన క్రమమువలనఁ గ్రమముగా నంధకారము సాంద్రమయ్యె ననుట గమ్యము.

సీ. చిలుకతేరును నల్లచెఱకువిల్లును గల్వ

విరితూపు నిత్తుము మహాడ సీకు

వనమాలికయు నూత్నవంశనాళమును బిం

ళము సమర్పింతుము శౌరి నీకుఁ

గప్పఁగప్పడమును గస్తూరియును గాటు

కయు నివేడింతుము కాళి నీకు

నేరేడుబండ్లు విసీలచామరలు దూ

ర్వలు నొసంగుదు మిభవక్త్ర) నీకు

తే. నిట్టిలోకోపకారికి నిరులుదొరకుఁ

జంద్రసూర్యాదిదుర్దోషశాంతి వొదలి

నిత్యత వహింపఁ జేయంగ నేర్తురేని

యనుచుఁ బ్రార్థించి రభిసారికాబ్జములు.

(వ్యా) చిలుక, చెజుక, నల్లగలువపువ్వు, ఇవి మన్మథునకు రక్షమును, విల్లును, బాణమును నగుటచే నతినిశీః బ్రయమైన వస్తువులనే యుపాయములుగా సమర్పింతు మని యభిసారికలు వేడుకొని రని భావము. ఇట్లులే కడవజుకు నరయునది.

వంశనాశము—పిల్లనక్కోవి; సింధము—నెమలియొకలపంచె; కష్టగప్పడము—నీలవస్త్రము; చామరలు—చామరములు; ఈపవము కంఠరాదులలోఁ జేరినది; ఇరులు దొరకుకా—చీకటి యనెడు ప్రభువునకు; చంద్రసూర్యాదిదుద్దోమకాంతి—సూర్య చంద్రాదు లనెడు దోమముల నివారణము; పొదలి—ఘటిల్లి; నిత్యతపసింపక—కాశ్వత స్థితి యొనరనట్లు; అనఁగా సూర్యచంద్రప్రకాశము లేక యెల్లప్పుడును సంధకారమే యుండునట్లు మీ రనుగ్రహింతురేని యని భావము; అభిసారికాబ్జములు—అభిసారిక లగుస్త్రీలు; అభిసారిక లనఁగాఁ బ్రయునిఁగూర్చి సంకేతస్థలంబున కరుగువనితలు.

“కామారాభిసరేత్కాంతం సారయే ద్యాభిసారికా” అని లక్షణము.

ఇక్కడఁ దమోభిసారిక లని యెఱుంగునది.

(వి) ఇది మన్మథుఁడు మొదలగుదేవతల కుపహారముగా సమర్పింతుమని యభిసారికలు చెప్పినవస్తువులన్నియు నల్లనివనియు నాయా దేవతల కుండు వస్తువులనే వారి వారి కర్పింతు మని వేడుకొని రనియుఁ దెలియునది.

నల్లనివస్తువులనే దేవతలకు సమర్పింతుమనియు వారను దమకనుగ్రహించి నల్లని చీకటినే దయసేయుఁ డనియు నభిసారికలు కోరుట సరసము.

చిలుక పచ్చనిరంగు గలదైనను బచ్చనిరంగులను నల్లనివిగా వర్ణించుట కవిసమయము.

“మాతా మరకతక్యామా మాతంగీ మదకాలినీ,
మర్యా త్కటాక్షం కల్యాణీ కదంబవనవాసినీ.”

—అని కాళిదాసుని దేవీ స్తవము.

‘కుకాంగనీలోపలనిర్మితానాం’

—అని మాఘుఁడు.

‘సూర్య చంద్ర’ అనుటకు యతిలాభార్థము ‘చంద్రసూర్య’ అని ప్రయుక్తము. అలంకారము—సమము.

దీ ప వ ర్ణ న

చ. మొనసినదీపికానికరము ల్లహకార్యగతాభిసారికా

వనితల యూర్పుగాడ్పుల నెవంబునఁ గంపము నొంద నోడకుం

డని తిమిరంబు తా నభయహస్తము లిచ్చె ననంగ వానివైఁ

గనుఁగొనఁ బొల్పె నంకురితకజ్జలవన్న వధూమమాలికల్. 36

(వ్యా) గృహకార్యవనితల—గృహకార్యగత—ఇంటి పనులయందుఁ బ్రవర్తించిన; అభిసారికావనితల—అభిసారికలగు స్త్రీలయొక్క; ఊర్పుగాడ్పుల—క్వాస వాయువు లనెడు (అనఁగా నిశ్వాసవాయుప్రసరణముచే ననెడు); నెంబునక—నెపమున, వ్యాజముచేత; కంపమునొండక—చలింపఁగా; ఓడకుం డని—భయపడకుండని; అంకురిత.....మాలికల్—అంకురిత—మొలచిన; కజ్జలవత్—కాటుకతోఁగూడిన; నవధూమమాలికల్—క్రొంబొగల ఎరుసలు; పొల్పె—ప్రకాశించెను.

‘అంకురితకజ్జలముల్ నవధూమమాలికల్’—అని ముదితగ్రంథములలోఁబాఠము కానంబడుచున్నది. అప్పుడును బై యట్లులే యర్థము.

అనఁగా గృహకార్యములయందు వ్యగ్ర లగు నభిసారికలు నాయకులచేతకుఁ బోవఁ జేరిగామిచే జింతాకులస్వాంత్యలై నిట్టూర్పులు విడువ వానిచే దీపములు కదలఁగా సంధకారము దీపములను గని భయపడకుండని యభయహస్తము లిచ్చెనో యన్నట్లు దీపములపై నల్లనిధూమమాలికలు ప్రకాశించె నని భావము.

అలంకారము—స్వరూపాశ్చేక్ష, అపహ్నానానుప్రాణితము.

(వి) ‘నెపము’—నెపమునకు రూపాంతరము; దీనికై బ్రయోగము:

“చివురుఁగెమ్మోవి చిటుఁగాటు నెపము గాఁగ”

—శృంగారనైషధము ఆ. 8.

ప, ప, లకు యతిచెల్లనని కొందఱిమతిమైనను నిక్కడఁ బ్రాస యతి యగుటచే శ్రీనాథుఁడు నెప మని వకారముధ్యముగానే ప్రయోగించెనని తెలియవలయు. కావున నందితిమ్మన తనకావ్యమునఁ దెచ్చటను ‘పవ’లకు యతి గూర్చని కారణముచే నిక్కడ నెప మనియే ప్రయోగించె నని యెఱుంగునది.

అంధకార మభిసారికావనితలకు నభయహస్తము లిచ్చెనను భావమును గమ్యము.

న ఙ్గ త్ర ము లు

సీ. కార్కొన్న కటికిచీకటి మొగుల్మొత్తంబు

గురిసిన వడగండగంపు లనఁగఁ

గవజక్కవలు వాయఁ గరనాశములఁ జందు

రుం డూఁదుపటికంపు టుండ లనఁగ

నెల్లెడ మిన్నేటియిసుమున నచ్చర

కొమ లిడ్డ వెన్నెలకుప్ప లనఁగఁ

దెలివి వెన్నెల వెండితీవెలు నిగిడించు

చదలుకమ్మచ్చు బెజ్జము లనంగ

తే. జగము గొప్పంగ దండెత్తు మగనిమోద

లీల రతి చల్లుదీవనబ్రా లనంగ

వేడివెలుఁ గెండఁ గ్రాఁగిన విన్నుమేన

నెక్కొను చెమటబొట్లునాఁ జుక్క లమరె.

37

ఈపద్యమునందు నక్షత్రములు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) కార్కొన్న—క్రమ్మకొనిన; దట్టమైన; కటికిలీకటి—గాఢాంధకార మనె; మిగుల్మాత్రంబు—మేఘబృందము; కురిసిన—శర్మించిన; కవజక్కవలు—చక్ర వాకమిథునము; పాయక—జతవిచ్చుటకై; కరనాశములక—కిరణము లనెడు గొట్టముల గాలమున; చందురుండు—చంద్రుఁడు; ఊడు—వెలికిఁజిమ్ము, ప్రయోగించు; పటి కంపుటుండు—స్ఫటికపుగుండ్లు;

అనఁగా సాయంకాలము రాఁగాఁ జక్రవాకమిథునము లొండొంటి నెడఁబాసికే యెల్లను విరహంబునఁ బరితపించును గావున నమ్మిథునములు విచ్చుటకై చంద్రుండు తనకిరణము లనెడుగొట్టములచేత వానిపైఁ బ్రయోగించిన చిన్నస్ఫటికపుగుండులలో యను నట్లు నక్షత్రములు ప్రకాశించెనని భావము.

ఎల్లెడక—అంతటను; మిన్నేటియిసుమునక—ఆకాశగంగానైతమున; అచ్చర కొమలు—అప్పరోననితలు; ఇడ్డ—ఉంచిన; వెన్నెలకుప్పలు—బాలక్రీడావిశేషము;

బాలికలు వెన్నెలరేలు నైకతస్థలమునఁ గుమిగూడి వెన్నెలకుప్ప లను బాల్యక్రీడ లాడుటకై యచ్చటచ్చటఁ బోసిన యిసుకకుప్పలలో యన్నట్లు నక్షత్రములు ప్రకాశించె నని భావము.

తెలివివెన్నెల—స్వచ్ఛమైన వెన్నెల యను; వెండితీవెలు—వెండితీఁగలను; నిగి డించు—సాగఁజేయు; చదలుకమ్మచ్చుబెజ్జములు—ఆకాశ మనెడు కమ్మచ్చునందలి సన్న

రంధ్రములు; కమ్మచ్చు—(కమ్మి + అచ్చు)—స్వర్ణకారులు వెండి బంగారు తీగలను దీయుటకై యుపయోగించెడు సన్ననిరంధ్రములు గల యిసుపచుట్టము.

సంద్రకిరణము అనెడి వెండితీగలను సాగించుటకై యుపయోగించెడు నాకాశ మనెడు కమ్మచ్చు బెజ్జములో యనునట్లు నక్షత్రములు ప్రకాశించె నని భావము.

దీవనబ్రాలు—ఆకీర్వాదాక్షతలు; వేడివెలుండెడి—సూర్యోత్పముచేత; క్రాగిన—తపించిన; విన్న మేనక—ఆకాశముయొక్క శరీరమునందు; నెక్కి—ను—సాడమెడు; పాదుకొను.

అలంకారము—రూపకోఠాపితము లగు స్వరూపాత్మేక్ష లాఱు; ఉల్లఖము; వీనికి సంస్కృతి.

చంద్రోదయము

ఉ. యామవతీకళత్రు నుదయావసరంబునకంటె బాంధిమ

శ్రీ మును దోచె దూర్పుచెన సిద్ధము కృష్ణుడు పారిజాతమున్
భామినికై హరించు నని పాయనినెవ్వగ నిద్రరాజ్యుల

క్షీముఖమండలంబున వసించిన వెల్లడనంబుకైవడిన్.

38

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రోదయమునకుఁ బూర్వము తూర్పుదిశ తెల్లనగుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) సిద్ధము—నిశ్చయముగా; హరించునని—తీసికొనునని (తలచి); పాయని నెవ్వగ—విడువని మహాదుఃఖముతో; ఇంద్రరాజ్యలక్ష్మీముఖమండలంబున—ఇంద్రుని రాజ్యలక్ష్మీయొక్క ముఖమండలమునందు; వసించిన—మాసిన; వెల్లడనంబుకైవడిన్—పొందురవల్ల మోయనునట్లు; యామవతీ...సరంబునకంటె—యామవతీకళత్రుచంద్రునియొక్క; ఉదయావసరంబునకంటె—ఉదయకాలమునకంటెను; ‘కంటె’ వల్లకమునకు ముందు నగాగమము వచ్చినది. ‘తత్కళత్రుశేతింబునకంటె’ సుతుండు మేలు అని యాదిపర్వమున నన్నయభట్టు ప్రయోగము. మును—ముందుగా; తూర్పుదశన్—ప్రాధికారము; పొందిమశ్రీ—తెల్లనికాంతిసంపద; తోచెన్—కానంబడెను.

స్వరూపాత్మేక్షాలంకారము. “కైవడిన్” అనునది యుపమావాచకశబ్దమైనను నిది యుత్పేక్షాదోష్టక మని తెలియవలయు. దీనికిఁ బ్రమాణము 1 ఆ. 109 పద్యముక్రింద వ్రాయఁబడియున్నది.

సీ. కెరలి చీకటిమాను కడపంగ నిక్కిన
 సమయగజంబు దంతము లనంగ
 జదలుగేదగితుర్పుతుదకొమ్మ నరవిరి
 యై కానిపించు పూ రేకు లనంగ
 బొడుపుగుబ్బలి నెలపురిటింటి యిడుపున
 జఱచిన గందంపు జట్ట లనంగ
 మరునిముందట బరాబరి నేయుకంచుకి
 కులముచేతుల వెండిగుదె లనంగ

తే. గైరవములకు వెన్నెలనీరు వఱవ
 బూని చేర్చిన పటికంపుదోను లనంగ
 గ్రమముతో శీతకరమయూఖములు గగన
 భాగమున గొన్ని యల్లన బ్రాకుదెంచె.

39

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రోదయమునకు బూర్వము చంద్రకిరణము లుదయించుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కెరలి—విజృంభించి; చీకటిమాను—అంధకారమనెడు వృక్షమును; కడపంగ—పడ్రోయుటకై (నశింపఁజేయుటకై యునుట); నిక్కిన—(అగ్రహముతోఁ) జూచిన; సమయగజంబు—కాలమనెడు గజముయొక్క; దంతము లనంగ—దంతములలో యనునట్లు.

చీకటియనుమానును బడ్రోయుటకై కాలమనెడు గజము నిక్కఁబడిన దంతములలో యనునట్లు చంద్రకిరణము లొప్పెనని భావము.

జదలుగేదగి—అకాశ మనెడు మొగలిచెట్టు; తొర్పుతుదకొమ్మ—ప్రాగ్ధికాయం దలి కొనకొమ్మయందు; అరవిరియై—సగము వికసించినదై; కానిపించు—కనఁబడుచున్న; పూరేకు లనంగ—కుసుమదళములలో యనునట్లు.

అనగా నాకాశము మొగిలిచెట్టువలె నుండెననియు నందుఁ మార్పుదళయందలి కొనకొమ్మలలో సగము వికసించిన పూలరేకులవలెఁ జంద్రకిరణము లొప్పెననియు భావము.

పాడుపుగుబ్బలి—ఉదయాద్రి యనెడు ; నెలపురుటింటి—చంద్రప్రసూతిగృహము
యొక్క; ఇడుపునక—గోడలపార్శ్వములందు; ఁటచిన—పూసిన; గంధంపుఁజట్టలు—
చందనపుఁబూతలు.

అనఁగా నుపయాచలము చంద్రునిఁ బ్రసవించు గృహమువలె నొప్పె ననియు
నందలి గోడలపైఁ బూయఁబడిన చందనస్పర్శలో యన్నట్లు చంద్రకిరణములు ప్రకాశించె
ననియు భావము.

మరునిముందఱక—మన్మథునియొడుట; బరాబరిసేయు—మోస్తరిక సేయుచున్న;
కంచుకికులము—మోగ్గళ్లనమూహముయొక్క (మోగ్గడి—అంతికిపురపుఁ గానివాడు);
చేతుల—హస్తములయందు ధరించియుండు; వెండిగుఁడలనంగక—వెండికట్టలో యను
నట్లు.

అనఁగాఁ జంద్రోదయసమయమున కేలు జను లను మోహపరవశులఁగాఁజేయుటకై
మన్మథుఁ డనురాజు వెడలిపచ్చుచున్నాఁడనియుఁ దిదాగమనసయింబున జనులకు
మోస్తరికలు చేయు కంచుకులు చేతులందు ధరించినవెండికట్టలో యనునట్లు చంద్రకిర
ణము లొప్పారె ననియు భావము.

కైరవములకుక—కలువలకు; వెన్నెలనీరు—వెన్నెలయ నెడుజలమును; పఱపక—
(కట్టుటకై)—ప్రవహింపఁజేయుటకై; పూని చేర్చిన—ప్రయత్నముతోఁ గల్పించిన;
పటికంపుదోను లనఁగక—స్పటికచయము లగుకాలుఁచగొట్టములో యన; దోని—తూము
కాలువ; ఇక్కడ గొట్ట మని భావము.

అనఁగాఁ గలువతీగలకు వెన్నెలయను జలములఁ గట్టుటకై యేర్పఱచిన స్పటిక
మయ మగు దోనులో యనునట్లు చంద్రకిరణము లొప్పారె నని భావము.

శీతకరమయాఖములు—చంద్రకిరణములు; అల్లనక—మెల్లఁగా, తిన్నగా;
ప్రాఁకుఁదెంచెక—పైకి నచ్చెను; “ప్రాఁకుఁదెంచు” అను శబ్దమునఁ దెంచుధాతువు
స్వార్థమున వచ్చినది; ఇది శబ్దపల్లవ మనెಂಬడును; ఇట్లు వీగుదెంచు, చనుదెంచు, పోవు
దెంచు, అరుదెంచు, మెలతెంచు మొదలగుశబ్దంబు లరయునది.

అలంకారము—రూపకోశాశిషము లగు స్వరూపాశ్చేక్ష లైదు; ఉల్లేఖము—
వీనికి సంస్పృష్టి.

తే. అమరు లమృతాంబునిధిలోని యమృతరసము

వెండిచేరులఁ బటికంపుఁగుండ కట్టి

చేదుకొనియెదరో నాఁగ శీతరోచి

మెఱుంగుమెయిత్తోన యల్లన మిన్న వ్రాఁకె.

40

ఈపద్యము మొదల టాటుపద్యములలోఁ జంద్రోదయము నర్జింపఁబడియే.

(వ్యా) అమరులు - దేవతాస్త్రీలు; అమృతాంబునిధిలోని - అమృతసముద్రమునందలి; అమృతరసము - అమృత మనునీటిని; వెండిచేరుల - వెండిత్రాళ్ల చేత; పటికంపుఁగుండ - స్పృటికభాండమును; కట్టి - (వెండిత్రాళ్లలవలన గట్టియనుట); చేదుకొనియెదరో నాఁగ - వైకిలాగుచున్నారో యనునట్లు; శీతరోచి - చల్ల నికిరణములు గలవాఁడు, చంద్రుఁడు; మెఱుంగుమెయిత్తోన - తిశితశలాడు శరీరముతోడనే; అల్లన - మెల్లఁగా; మిన్న వ్రాఁకె - మిన్న ప్రాఁకె; ఆకాశమునందుఁ బైకివచ్చెను.

అనఁగా నమృతసముద్రమునందుండి యమృతరసమును దేవతాస్త్రీలు చేదుటకై యుపయోగించిన వెండిత్రాళ్లలవలనఁ గిరణము లొప్పె ననియు, వానికిఁ గట్టిన స్పటికపుఁగుండయొద్దనున్నట్లు చంద్రబింబము చెలువారెననియు భావము.

(వి) 'అమరులు' అనుపదమున కేకవచనరూపము "అమరుఁడు" అని యైనను, "అమరి" యనియైన నుండవచ్చును. లోకమున నీళ్లు చేదువ్యాపారము స్త్రీలదే కావున నీపద్యమందు 'అమరులు' అనుపదమునకు దేవతాస్త్రీలని యర్థముచెప్పుటయే చమత్కార మనియు, గవివృద్ధయ మనియుఁ దెలియునది.

రూపకోత్తాపితమగు నుత్పేక్షలంకారము.

చ. అమరులబోన పుట్టిక సహస్రమయూఖుని జోడుకోడె సం

తమనము వేరువిత్తు కుముదంబులచక్కిలిగింత పుంశ్చలీ

సమితికిఁ జుక్కవాలు నవసారసలక్ష్మీ దొలంగుబావ కో

కములకు గుండెతల్లడము కైరవమిత్రుఁడు దోఁచె దూర్పునఁ. 41

(వ్యా) అమరులు - దేవతలయొక్క; బోన పుట్టిక - ఆచారముచెడుగంప; (బోనము - భోజనశబ్దభవము); సహస్రమయూఖుని - సూర్యుని; (జోడుకోడె - ఉద్దియగుదూడ) - జత; సంతమనము - అంధకారముయొక్క; వేరువిత్తు - నిర్మూలముచేయువాఁడు, నాశకుఁడు; కుముదంబుల - కలువలయొక్క (కలువలననుట); చక్కిలిగింత - నవ్వఁజేయువాఁడు; అనఁగా సంతోషపఱచువాఁడు; పుంశ్చలీసమితికి - జూజులసమూహమునకు; చుక్కవాలు - చుక్కయొదురు; అనఁగా నరిష్టసూచకమని భావము; నవసారసలక్ష్మీ - క్రొత్తయగు తమ్మ

సిరియొక్క; తొలంగుబావ-తొలంగుచుఁబడి. బాని వచ్చినప్పుడు వదిలె సంకోచము తోఁ దొలగుట యాచారము గావునఁ దొలంగుబావ యనఁగా దివ్యుఁడఁ జనఁజేయు బావ యని యర్థము - ఇక్కడి శత్రు వని భావము; అనఁగా గమలలక్ష్మిని సంకోచింపఁజేయు వఱఁచినలెఁ జంద్రుఁడున్నఁ డని భావము; కోకములకుఁ - చక్రవాక పక్షులకు; గుండెత్తల డము-గుండెనిగులు.

ఈపద్యమునఁ బ్రసాదమును కాన్పింపఁగలము.

ఉ. పొందుగఁ బల్కిమాల్భితటభూస్థలి నంశుమదంశుముత్ఫల
కందము వాసరాంతహాలికప్రవరుం డిడ సాంధ్యవారిభృ
త్కందశము త్తమోదశయుతంబులు నై గెల పండి వ్రాలెఁ బూ
ర్ణేందునిపేరఁ బ్రాచి నది హేతువు వెన్నెల కల్మికిల్మికి. 42

(వ్యా) పొందుగఁ-చక్కఁగా; పల్కిమాల్భితటభూస్థలి - పడిమటిపముద్ర తీరప్రదేశముందు; వాసరాంతహాలికప్రవరుండు - సాయంకాల మున్నెడకాఁపువాఁడు;

‘హాలిక’ అనియే ప్రసిద్ధరూపము; ‘హాలిక’ అనురూపమును హలముగలవాఁడు హలీ-చక్ర-అనురూపమునంటిది; హల్యేన హాలికః-స్వార్థేకప్రత్యయః-అని సాధింపనగు. అంశుమ.....కందము - అంశుమత్ - సూర్యుడనెడు; అంశుమత్ఫలకందము - అరటిగడ్డను; “కదళీవారణసుసారంభామెచాంశుమత్ఫల” అనియనురుడు; ఇడ - ఉంచఁగా (నాటఁగా); సాంధ్యవారిభృత్కందశము - సంద్యాకాలపు మేఘము లనెడిమొలకలును (మోసులును); తమోదశయుతంబులునై - చీకటియనెడు పర్వములును గలదై; పూర్ణేందునిపేర - పూర్ణుండ్రుడనెడు పేరుతో; ప్రాచి - తూర్పుదిశ యందు; గెల పండి-గెలవేసిపండినదై; వ్రాలె - బిరిగెను; వెన్నెలకల్మి-వెన్నెల యను సంపద; కల్మికి - కలుగుటకు; అది - తూర్పుదిక్కునం బగఁటిచెట్టుగెలవేయుట; హేతువు - కారణము.

అనఁగా నరఁటిచెట్టు తూర్పుదిక్కునందు గెలవేయుట భాగ్యమునకు హేతు వని లోకప్రసిద్ధి కావున నిక్కడఁ బల్కిమసముద్రతీరము న్యనసాయభూమివలె సుందె ననియు, సాయంకాలము కాఁపువానివలె నొప్పె ననియు, నస్తమించునట్టి సూర్యుడగుటకాంతిం బొలుచుటచే నరఁటిగడ్డవలె సుండెననియు, సూర్యుడ స్తమించుట కాఁపువాఁ డరఁటిగడ్డను భూమియందు నాటిన స్థలం డెననియు, సూర్యాస్తమయానంత రము గగనంబునఁ బల్కిమదిశయందుఁ గన్పట్టు మేఘములు రవికిరణస్పర్శనంబుచే యరుణ

నర్థంబులై యలరుటంజేసి యవి యరటిమోగులవలెఁ దనరాఁడననియు, ననంతరము చీకటు లలముటంజేసి యవి యరటిమోగులవలె నొప్పెననియు నాపిదప నెఱ్ఱని కాంతులతోఁ జంద్రోదయముగుటచే నాచంద్రబింబము పండిన యరటిగెలవలె నొప్పె ననియు, నది తూర్పుదిక్కునందుఁ బొడముటచే వెన్నెల యనెనునంపద గలుగుటకుఁ గారణ మయినదనియు భావము.

అలంకారము— సావయవరూపకోతాపిత మగు నుచ్ఛ్లేషః; కావ్యలింగముచే నుజ్జీవితము.

చ. సమయవిహిసి శోణమణిసంగతమాక్తికచారుహారముం

గ్రమమునఁ గూర్చుచో నరుణరత్నముఁ దా మును సాంధ్యరశ్మిసూ
త్రమునఁ బాసంగ గ్రుచ్చి యెడతప్పనఁ ద్రోచి పిఱుండఁ జేర్చుము
తైముక్రియఁ దోచె నయ్యమృతదీధితి లాంఛనరంధ్రసంగతిక. 43

(వ్యా) సమయవిహిసి—కాలమనెడు రసికుఁడు; శోణమణి...హారముక—
శోణమణి - ఎఱ్ఱనిమణులతో, అనఁగాఁ గెంపులతో; సంగత - కూడిన; మాక్తికచారు
హారముక - సుందరమైన ముత్యాలహారమును; క్రమమునక - వరుసగా; కూర్చు
చోక - గ్రుచ్చుచుండఁగా; తాక-తాను (ఇది వాక్యాలంకారార్థము); మును-మొదట;
సాంధ్యరశ్మిసూత్రమునక - సంద్యాకాలపుగిరిణము లనెడు దారమునందు; అరుణరత్న
ముక - సూర్యుఁ డనెడు నెఱ్ఱనికెంపును; పాసంగక, గ్రుచ్చి - చక్కఁగాఁ జేర్చి;
ఎడతప్పనక - వరుస తప్పట చేత; త్రోచి - ఆకెంపును దీసివైచి; పిఱుంబక - వెనుక;
చేర్చు - కూర్చునట్టి; ముతైముక్రియక - ముత్యమువలె; అయ్యమృతదీధితి - అప్రసిద్ధుఁ
డగుచంద్రుఁడు; లాంఛనరంధ్రసంగతిక - చిహ్న మనెడు బెజ్జముతోఁ గూడినవాడై;
తోచెక - కనుపట్టెను; అనఁగాఁ బ్రకాశించెను.

అనఁగాఁ గాలమనెడు విలాసపురుషుఁడు కెంపులతోను ముత్యములతోను నొకసర
మును గ్రుచ్చుచుండ సాంధ్యకిరణికిఁ బుడఁ దైన సూర్యుఁడు సూత్రమునందు గ్రుచ్చుబడిన
కెంపులలె నుండెననియు, సూర్యాస్తమయము కాలమనెడు రసికుఁడు తాను మొదటఁ
గెంపుగ్రుచ్చినది తప్పనిభావించి తీసివైచినట్లుండెననియు, బిదపఁ గళంకముతోఁ గూడిన
చంద్రుఁడు కిరణములతో నొప్పారుట యారసికుఁడు బెజ్జముతోఁ గూడిన ముత్యమును
దారముతోఁ గూర్చిన ట్లుండె ననియు భావము.

అరుణరత్నము—శ్లిష్టపరంపరితరూపకము; అరుణుఁ డనెడు అరుణరత్న మని
భావము.

ఉత్పేక్షాలంకారము; రూపకానుపాణితము.

చ. దినపరిణామలక్ష్మీకిఁ బ్రతీచి తగం గయి నేయువేడుక
 న్వనరుహమిత్రబింబ మనువర్తులలాక్షీకపట్టికం బయో
 ధినడుమఁ దోచి సాంధ్యనవదీప్తిరసంబు హరించి పాటవై
 చిన వెలిదూదియో యనఁగ శీతకరుం శుదయించె నత్తటికై. 44

(వ్యా) దినపరిణామలక్ష్మీకికై - సాయంకాల మనెడుసిగికి (పరిణామము - అన
 సానము); ప్రతీచి - పశ్చిమదిశాంగన; కయినేయువేడుకకై - అలంకరింపవలయు ననెడు
 కుతూహలముతో; వనరుహమిత్రబింబ మను - నూర్యబింబమనెడు; వర్తులలాక్షీకపట్టికై -
 వర్తుల-గుండ్రమైన; లాక్షీకపట్టికకై - లత్తుకతో నద్దినదూదిపట్టెను; పయోధినడుమకై -
 సముద్రమధ్యమునందు; తోచి - ముంచి (తోఁగునాతువు ప్రేరణార్థకరూపము);
 సాంధ్య...రసంబుకై - సాంధ్య-సంధ్యాకాలమందలి; నవదీప్తి - క్రొత్తకాంతు లనెడి;
 అనఁగా నెఱుంగుకాంతుల; రసంబుకై - జలమును; హరించి - తీసికొని; పాటవై చిన
 వెలిదూదియో యనఁగ - వెలిదూది-తెల్లనిపత్తి.

అనఁగా నస్తమయసమయమునందలినూర్యుండు సాయంకాలాధిదేవతకుఁ బశ్చిమ
 దిశాంగన యలంకరించుటకై గ్రహించిన గుండ్రమైన లత్తుకపట్టెవలె నుండెననియు,
 నూర్యుండు గుంకుట యాలత్తుకపట్టెను సముద్రమునముంచిన ట్లుండెననియు, సంధ్యా
 కాలమందలియెఱుంగుకాంతులు లత్తుకపట్టెలోనుండిపిండినయొఱుంగునీరువలె నుండెననియు,
 శుదయించుచుండ్రుండు లత్తుకలో నుండిన నీటినిబిండినపిదప కేషించిన తెల్లనిదూదివలె
 నుండె ననియు భావము.

‘పాటవై చిన’ యనుటచేఁ బ్రతీచియుఁకను నుపయోగింపని వెలిదూదిని దవ్యుగాఁ
 దూర్చుచెనను బాటవై చినట్లుండెనని భావము. సాంధ్యనవదీప్తిరసంచేఁ బ్రతీచి దినపరి
 ణామలక్ష్మీకికై నేసెనని భావము.

అలంకారము—రూపకోతాపితస్వరూపాత్పేక్ష.

చంద్రుడు

మ. కడఁక న్రేచలిగట్టుపట్టి దను వేడ్కం గూర్చ నేతెంచి పై
 జడిగాఁ జుక్కలతూపు లేయఁ గినుక న్జాబిల్లి ముక్కంటి దాఁ

బాడుపుం గెం పనువేడికంట నిరు లన్నావిల్తు మే నేర్చి చొ
ప్పడఁ దద్భూతి యలంచె నా నపుడు బింబం బొప్పెఁబొందుద్యుతిఁ.45

(వ్యా) కడకఁ—పూనికతో; కేసలిగట్టుపట్టిఁ—రాత్రి యనెడి (హిమవంతుని కూతురగు) పార్వతీదేవిని; తమక—తన్నును (ఇది శివుఁ డనుకొనుమాట గావున శివునికొ అని యర్థము); వేడ్కంగూర్చ నేతెంచి—వేడుకతోఁ జేర్చుటకైనిచ్చి; పైక—తనమీఁద; జడిగాఁ—దట్టముగా (అనఁగా ఎన్న మునురీసికట్టు); చుక్కలతూపులు—నక్షత్రము లనెడి బాణములను; ఏయక—ప్రయోగింపఁగా; (ఇరు లను కర్తృపదములను నిక్కడఁ దెచ్చుకొనవలయు); కినుకఁ—కోపముతో; బాబిల్లి ముక్కంటి—సంక్రందను శివుఁడు — (కర్తృపదము); పాడుపుంగంపు—ఉదయరాగము (రక్తిమ); అనువేడికంటకొ—అనెడు తీక్ష్ణమైనకంటితో (ఫాలాక్షముతో); ఇరులు—వీరకటి; అకపూవిల్తు మేను—అనెడు మన్మథునియొక్క శరీరమును; వీర్చి—పహించి.

“ఇంద యుండితిమేని తా నేర్చునగ్ని” భారతము, ఆదిపర్వము (ఆ. 8.)

చొప్పడక—అనువుగా; తమ్మాతి—ఆబూడిదను; అలంచె నాక—పూసికొనెనో యనునట్లు; బింబము—చంద్రబింబము; పొందుద్యుతిఁ—తెల్లనికాంతితో; బప్పెక—ప్రకాశించెను;

అనఁగాఁ జంద్రుఁ డుదయకాలారూపుద్యుతిని విడిచి ధవళకాంతితోఁ బాలుపారుట, శివుఁడు మన్మథుని దహించి గూభస్మమును బూసికొనినట్లుండెననియు, రాత్రి పార్వతివలెను, జంద్రుఁడు శివునివలెను, బీరకటి మన్మథునివలెను, నక్షత్రములు మన్మథుఁడు చంద్రుఁడనెడు శివుని రాత్రి యనెడు పార్వతితోఁ గూర్చుటకై యేసిన పుష్పబాణములవలెను, దత్తాలలమందుఁ గన్నట్టినచంద్రుని యుదయరాగము శివునిఫాలానలము వలెను, బీరకటులు నశించుట మన్మథుఁడు దగ్ధమగుటవలెను, జంద్రకిరణములు దగ్ధుడైన నమన్మథుని బూడిదవలెను, నాధవళకిరణములతోఁ జంద్రుఁ డొప్పట శివుఁడు భస్మానులిప్తగాత్రుడై యుండుటవలెను నొప్పెనని భావము.

ఇటు సుపమానోపమేయములు సవర్ణములుగా నుండుటచే నొపమ్యము సరసము.

ఈపద్యమునందుఁ గవి మొదటి మూడుపాదముల నచ్చు తెనుఁగుమాటలచేఁ గూర్చి యున్నాఁడు.

అలంకారము—రూపకోతాపిత మగు సుత్రేక్ష.

(వి) శివుఁడు కామదహనము చేసి తద్భస్మమును బూసికొనె నని చెప్పుటచే శివుఁడు కామమును జయించి కేవలభక్త్యగుణముతోఁ బ్రకాశించుచున్నాడను కవిహృ

వయరూపనమత్కార మూహ్య మనియు నిది యర్థశక్తియూలవస్తుస్వని యనియు నెఱుంగునది.

చ. తొలుములతాతితో నొరయు తూరువుఁదొయ్యలి ముత్తియంపుఁగుం
డలమున మానికంబు పడినం గనుఁబైడులక్కగూఁడు నాఁ
జలువలతేని యప్పొడుపుఁజాయఁ దొఱంగినకందు దోఁచె రే
చెలువ కనుంగవం గమియఁ జెందినకాటుకకప్పకై వడికా. 46

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రుని కళంకము విర్ణయపఱచియె.

(వ్యా) తొలుములతాతితోకా - తూర్పుకొండయందలి శిలతో; ఒరయు - రాచుకొనుచున్న; తూరువుఁదొయ్యలి - ప్రాగ్దిశాంగనయొక్క; ముత్తియంపుఁగుండలమున - ముత్తెనులచేఁ జేయఁబడిన కర్ణాభరణమునందలి; మానికంబు - కెంపు; మాణిక్యశబ్దభవము; పడినకా - బాటిపడిపోవఁగా; కనుపపైడు - (శేషించినదై) కానఁబడెడు; లక్కగూడు నాకా - రత్నములు సాదగియుండిన లక్కగూఁడొయనునట్లు; చలువలతేని - చంద్రునియొక్క; అప్పొడుపుఁజాయ దొఱంగిన కందు - ఆయుధయరాగము పోయినపిడిపఁ గానఁబడు కళంకము; రేచెలువ - రాత్రి యు వెడునది; కనుంగవకా - నేత్రద్రవ్యమునందు; కమియఁజెందిన - పూసికొనిన; కాటుకకప్పకై వడికా - నల్లనికాటుకవలె; తోఁచెకా - కన్నపైను.

అనఁగాఁ బ్రాగ్దిశాసతి ధరించిన కెంపుముత్యములు గల కర్ణాభరణము ప్రాగ్దిశయందలి శిలపై నొరయుటచేత నాకర్ణాభరణమునందలి యొకమాణిక్యము పడిపోఁగాఁ బిడిపఁ గనుపట్టు లక్కగూఁడునలెను, రాత్రియనెడునది నేత్రములయం దుంచుకొనిన నల్లనికాటుకవలెను జంద్రునికళంక మొప్పురె నని భావము.

(వి) ఇది యచ్చ తెలుగుపద్యము.

అలంకారము — ఉత్పేక్షాన్వయసంస్కృతి; రూపకోశాసితము — సంద్రుని యందుఁ బ్రాగ్దిశాకర్ణాభరణాత్వాశోపణమును, దదీయోదయరాగమునందు మాణిక్యత్వాశోపణమును బ్రతీయమానంబు లగుటచే రూపకము గన్యుము.

మ. అమృతం బానవ మంగరాగ ముదయోద్యత్కాంతి చేలంబు చి
హ్నమునుం గా శశిరేవతీరమణుఁ డున్మాదింబు మీఱు దమో
యమున స్థంగము నొంది పాఱు గరనీరాలోడితం జేయ వ
చ్చె మరుద్వాహిని దానిఁ దేర్చ నన మించెం జండ్రికాపూరముల్. 47

ఈ పద్యమున చెన్నలకాంతులు విర్ణయపఱచినవి.

(వ్యా) ఆమృతంబు—సుధ; ఆసవము—కల్లుగాను; ఉదయోఽన్యత్కృంతి—ఉపయ
కాలమందలి ప్రకాశించునెఱ్ఱనికాంతి; అంగరాగము—మైపూతగాను; చిహ్నము—కళం
కము; చేలంబు—పెత్తముగాను; కాణ—ఓప్పఁగా; కళలేవతీరముబండు—నంద్రుఁ డనెడు
బలరాముఁడు; ఉన్మాదించుమీఱఁ—కైపు హెచ్చఁగా; తమోయమునక—చీకటి
యనెడుయమునానదిని; భంగమునొందిపాఱఁ—పరాజిత్తుపరుగైత్తునట్లు; అనిచీకటిపర
మైన యర్థము; అలలను గలిగి పాటునట్లు అని యమునానదిపరమైనయర్థము; కరసీరాలో
డితఁ—కర—కిరణములనెడు; సీర—హలాయుధముచేత; ఆలోడితం జేయఁ—కలఁత
పెట్టఁబడినదానినిగాఁ జేయఁగా; అని చీకటిపరమైన యర్థము; కర—చేతియందలి,
సీర—చుడకచేత; ఆలోడితఁ—కలఁతఁ జేందింపఁబడినదానినిగా—అని బలరామపరమైన
యర్థము; దానిఁదేర్చు—అచీకటియనెడు యమునానది నూఱజించుటకై; మరుద్వా,
హిని—గంగానది; వచ్చెననక—వచ్చెనోయనునట్లు; చంద్రికాపూరములు—వెన్నెలయనెడు
ప్రవాహములు; మించెఁ—ఆతిశయించెను.

అనఁగాఁ జంద్రుఁడు బలరామునివలెను, నతనియమృతము మద్యమువలెను, నతని
ఁముదయకాలమునందలి యెఱ్ఱనికాంతి బలరామునిమైపూతవలెను, నతఁడు విచ్చలవిడిఁ
జీకట్లను భంగమునొంది పరువెత్తునట్లు తనకిరణములతోఁ గలఁచుట బలరాముఁడు యము
నానదిని నలలతోఁ జలించుచుఁ బ్రవహించునట్లు తనచేతియందలిహలాయుధముతో
లేవనెత్తుటవలెను, జీకట్లు పాలిసినయనంతరము వెన్నెలల వ్యాపించుట యమునానదికిఁ
గలిగిన కన్యముంగాంచి యామె నోదార్చుటకై దానినెచ్చెలి యగు గంగానది ఎచ్చుట
వలెను నొప్పె నని భావము.

చంద్రికాపూరములు గంగానదీప్రవాహములవలె ధవళములై యొప్పారె నని
భావము.

అలంకారము—రూపాకానుప్రాణితముగు సుత్రేక్ష.

‘భంగము నొంది’ కరసీరాలోడిత’ అనుచోట శ్లేష.

బలరాముఁడు శ్వేతవర్ణఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము:—

“నూర్జ్యందుకాంతకర్పూరకరంభారజతంహలీ

నిగోళకభస్మహిందీరచందనంకరకాహిమం”

—అని కవికల్పలతయందు.

బలరాముఁడు మదిరాపానలోలుఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము.

‘ఘూర్ణయన్ మదిరాస్వాదమపపాటలితద్యుతీ

రేవతీవదనోచ్చివ్వుపరిపూతపుటేద్యుతా’

అని మాఘుఁడు వర్ణించియున్నాఁడు.

మంచు

తే. తారకాధీశు కిరణకదంబకంబు

చిలికై బలుచని వలిపంపు జిలుగు మంచు

గైరవశ్రీవధూ కర్కహాణవేళ

వెలిక్కిగమ్మిన సాత్త్వికస్వేద మనంగ.

48

(వ్యా) కైరవ.....వేళక—కైరవశ్రీవధూ—కుముదలక్ష్మీయనెడు పెండ్లి
హుతురియొక్క; “వధూస్నుహనవోధాస్త్రీ భార్య స్వేచ్ఛాంగ నాసుఁ”

—అని విశ్వనిఘంటువు;

కర్కహాణవేళక—పాణిగహాణకాలమందు; వెలికిక—నెలుపటికి; గమ్మిన—
వ్యాపించిన; సాత్త్వికస్వేదమనంగ—సాత్త్వికభావ మగు చెమ్మటయొద్దన్నట్లు; తార
కాధీశు—చంద్రునియొక్క; కిరణకదంబకంబు—కాంతులసమాహము; పలుచని—సన్నని;
వలిపెంపు—తెల్లని; జిలుగుమంచు—నూత్నమైనమంచును; చిలికె—చల్లెను

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

చకోరముల లీలలు

సీ. విరహులమై సోకి వేడి యౌ వెన్నెల

బచ్చివెన్నెల నులివెచ్చు జేసి

కలువపుష్పాల్లచే గనలైనవెన్నెల

వలివవెన్నెలలోన వడిచి తేర్చి

చంద్రకాంతపునీట జాలైనవెన్నెల

ముదురువెన్నెల జాఱు బదను చేసి

సతులమైపూతం బిసాళించువెన్నెల

దనుపువెన్నెలరసాయనము గూర్చి

తే. చిగురువిలుకానిజాతర నేయ బూని

కొలముసాముల నందఱు గూడఁబెట్టి

వంతు గలయంగ బువ్వంపుబంతిమిదు

పెట్టి రెలమి జకోరపుఁబేరఁటొడు.

49

ఈపద్యమునందు వెన్నెలలోఁ జకోరపక్షు లొనర్చు లీలలు వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) చకోరపురజేరఁటాండ్రు—చకోరగృహిణులు; జేరఁటాలు—శుభకార్యమునకుఁ బిలువఁబడివచ్చిన ముత్తయినను; ఇక్కడ గృహిణులని భావము; చిగురువిలుకాని జాతర నేయఁబూని—మన్మథోత్సవముచేయుటకుఁ బ్రయత్నించి; విరహ...వెన్నెల—వియోగుల కేరీరస్పర్శముచే వేడియైన వెన్నెలను; పచ్చివెన్నెల—శిశులముగ వెన్నెలతో(కలిపి); నులివెచ్చఁజేసి—సుఖోష్ణముగఁజేసి; ఇవల విరహులకేరీరములు విరహతాపముచే నుడికె నని భావము;— తద్గుణాలంకారము;

కలువ.....వెన్నెల—కలువపుష్పాశ్ల చేత—కైరవపరాగములచేత; కసలైన వెన్నెల—కల పితమైన వెన్నెలను; వనివెన్నెలలోనక—సన్ననివెన్నెలలోనుండి; వడిచి—నడియంగట్టి; తేర్చి—జేటపటిచి — (కల్పవరసితముగాఁ జేసి యనుట); ఇక్కడ “కలువపుష్పాశ్ల చేత గసలైనవెన్నెల” యనుటచేత రేలు కలువలు పూచెననియు దాని పుష్పాశ్ల చేత వెన్నెలలు కలుపితము లయ్యెననియుఁ జెలియనగు;

చంద.....వెన్నెల—చంద్రకాంతపునీక—చంద్రకాంతములు గరగఁ ప్రవహించునీటిచేత; జాలైన—ప్రవాహమైన; అనఁగా మిక్కిలి పలుచనైన; వెన్నెల—అనఁగాఁ జంద్రకాంతములు చంద్రకిరణములు సోఁకి నీరుగాఁ గరఁగ నని భావము; ముదురువెన్నెల—గట్టిపడిన వెన్నెలచేత; బువ్వబువ్వజేసి—త్రావుట కనువుగాఁ జేసి;

సతుల.....వెన్నెల—సతులమైపూతక—స్త్రీలకేరీరమందలి చందనాదివర్చులచేత; పినాళించువెన్నెల—మిక్కిలిపరిసరించువెన్నెలను; తనువువెన్నెల—తనినుఁజేయువెన్నెలతో; రసాయనముఁగూర్చి—జంబూధులను బోఁగొట్టునట్టియామధమునుగాఁగూర్చి; చకోరాంగనలు వెన్నెలలో నిన్నివిధములగు భక్త్యుపదార్థములను సిద్ధపఱచి యని భావము.

చకోరపక్షులు వెన్నెలనుదప్ప నితరపక్షువులను భక్షింపవని కవిసమయము. కవిసమయమునుగూఁచి ౨1. ప 52 న్యాఖ్యానముం జూచునది; కొలముసాములందఱక—తమంకమునందలిపురుషుల నందఱిని; కూడఁబెట్టి—చేర్చి; వంతుగలయంగక—బంతులుగాఁ గూర్చుండఁబెట్టి; బువ్వంపుబంతివిందు పెట్టిరి;—

అలంకారము—వ్యభాషోక్తి

(వి) ఇట్టిమనోహరముగు చంద్రికావర్ణనముగల రెండుపద్యము లితరకావ్యముల నుండి యీక్రిందఁ జదువరులకు ముదముగూర్చు నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

సీ “నుచు శ్రేణివెన్నెలకొనలు మెల్ల నెల్లగుంచి పిల్లతండములకుఁ బెట్టునవియుఁ
జనియైనవెన్నెల నెంచులఁ గబలించి యింపారఁ బ్రయుల కందిచ్చునవియుఁ
గడఁగి యింతలుఁగాని నడఁదేరదనుభంగిఁ దనర వెన్నెలవెల్లి మునుఁగునవియుఁ
బగలింటి యాఁకలిపాయఁ బైపైఁబడి ముదురువెన్నెలఁ గ్రోలి పొదిలునవియుఁ
తే. గడుపునిండినఁ గనికాటు కఱచునయుఁ, గూడియుండ్లొంటితోఁ జెరలాడునవియు
నగుచువెన్నెల తమసొమ్మె యనినయట్లు, కోరి చరియించె జడలఁ జకోరచయము.”

—అని యనంతామాత్యునిభోజనాజేయమునందు.

సీ. “పసగలవెన్నెల మిసిమిపుక్కిలఁ బట్టి పాసఁగఁ బిల్లలనోళ్లఁ బోసి పోసి
నున్ననిక్రీయము వెన్నెలతుంపరల్ హుమ్మని చెలులపై నుమిసి యుమిసి
కమ్మనివెన్నెలఁ గడుపునిండఁగ గ్రోలి తెలివెక్కి గజ్జనఁ ద్రేన్నిత్రేన్ని
కన్నిచ్చులకువచ్చు వెన్నెలకొన్నరు వేటి వేషియురాండ్ర కిచ్చి యిచ్చి;
తే. తఱచువెన్నెలగుంపులఁ దాటితాటి, యాఱుగువెన్నెలలలోనఁ దూటితూటి
పలుచనగువెన్నెలలలోనఁ బాటిపాటి, మెలఁగఁ జెక్కునకోరంపుఁబలుగుగములు.”

—అని జక్కనవిక్రమార్కచరిత్రమునందు.

సీ. కామినీమానమేఘుశ్రేణి విరియంగఁ
దొగతెల్లుగుంపులు నొంగలింప
సాంధ్యరాగావిల చంద్రికాంబులు దేఱ
నిరులుమొత్తపుటన లివురఁ బాఱ
యువజనరాగఁజయోరాసు లుప్పొంగ
వెలిదమ్మి జాజిపువ్వులు ముడుంగ
మదచకోరమరాళమండలి చెలరేఁగఁ
బఱచుచేడియ లనుమెఱపు లడఁగ

తే. నభినవశరత్సమాగమం బనఁగ మించు
నట్టి రాకానిశావేళ నలరువింట
గొనయ మెక్కించి వలరాజు కినుక మీఱ
విరహిజనములపై దండువెడలె నపుడు.

ఈపద్యమునందుఁ జంద్రయు క్తమగురాత్రి శరత్కాలగమమని వర్ణింపఁబడినది.

(వాన్య)కామినీమాన-కామో దేశముగల స్త్రీలయొక్కమాన మనెడు; మేఘు శ్రేణి-మేఘములవరుస; విరియంగఁ-తొలగఁగా; తొగఁతెల్లుగుంపులు-కలువలనెడు తెల్లుపులగములు; తొంగలింపఁ-ప్రకాశింపఁగా; సాంధ్యరాగ-సంజకెంబాయచేత; అవిల-కలువ మైన; చంద్రిక-వెన్నెలయనెడు; అంబులు-నీళ్లు; లేఱ-ప్రసన్నములు కాఁగా; ఇరుల మొత్తపుటనలు-చీకటులనమాహమనెడు బురద; ఇవురఁబాఱ-ఇంకిపోఁగా; యువజనరాగ-యౌవనవంతులగు పురుషులయొక్క యువరాగము లనెడు; పయోరాసులు-సముద్రములు; ఉప్పొంగఁ-అతిశయింపఁగా; వెలిదమ్మి-తెల్లదామర లనెడు; జాజిపూవులు-జాతీకుసుమములు; ముడుంగఁ-ముకుళింపఁగా;

అనఁగాఁ జంద్రికావిశిష్టరాత్రులందుఁ దెల్లదామరలు ముకుళించుట స్వభావము గాన నవి ముకుళించుటను నట్టిరాత్రులందుఁ గవి శరత్కాలాతిదేశముచేసియుండుటచే శరదాగమలక్షణం బగు జాతీకుసుమముకుళనముగా నిందు వర్ణించెను. జాజిపూవులు వర్షా కాలమునందే పూచునని కవిసమయము. 'వర్షాగు ఘనశిఖిస్మయ హంసగమాః పంకకంద శోద్భేదా' జాతీకదంబకేతికర్పుంఝానిలనిమ్మ గావాలిప్రీతిః'-అని ప్రమాణము. కావున జాజిపూవులు వర్షాకాలమున పేరాశముగాఁ బుష్పించి వర్షాత్మయశరదాగమములందు ముడుంగునని కవిసమయ మాటచే నీపద్యమునందుఁ గవి కవిసమయమును బోషించుచుఁ జంద్రికాయంతరాత్రులందు జాజిపూవులు ముకుళించెనని చమత్కారముగాఁ జెప్పినాఁడు.

గ్రంథాంతరములందుఁ గాజిపూవు లని కానంబడుచున్నది. కాజిపూవులు- ఒకానొక పువ్వుము. ఇదిసరసమగుపాతముకాదు.

మదచకోర-మదించిన చకోరములనెడు; సురాశమండలి-అంచలపిండు; చెలరేగఁ-విజృంభింపఁగా; పఱచుచేడియలు-పరువిడు స్త్రీలు; (అభిసారికలనుట); అను మెఱపులడగఁ-అనెడు మెఱపులడగలు అణగిపోవఁగా; ('మెఱపులు'అనిరూపాంత రము); అభినవశరత్సమాగమంబనఁగఁ-క్రొత్తగావచ్చినశరత్కాలమొయన్నట్లు; మిం చు-ప్రకాశించెడు; అట్టిరాకానికావేళఁ-అప్రన్నమనాఁటిరాత్రులయందు; అలరు వింటఁ-పుష్పధనుస్సునందు; గొనయమెక్కించి-అల్లెత్రాటిసెక్కునెట్టి; వలరాజు- మన్మథుఁడు; కినుకమీఱఁ-కోపముతో; దండువెడలెఁ-యుద్ధమునకుఁ బోయెను.

చంద్రిదయధర్మములు శరత్కాలధర్మములతోఁ బోల్పఁబడినవి. శరత్కాలము నందు మేఘములు తొలగగుటయు, తెల్లుసాదలు ప్రబలుటయు, జలమునిర్మలమగుటయు, బురదలిగురుటయు, సముద్రము లుప్పొంగుటయు, జాజిపువ్వులు ముకుళించుటయు, హంసలు హర్షోత్కర్ష మం బొరయుటయు, మెఱుములు లేకుండుటయు స్వభావసిద్ధములు.

అలంకారము:—రూపకోతాపిత్తోక్తేష్వక్ష.

ఉ. ఆనలినాయతాక్షు గడియారమునం దభిసారికా జిఘాం
సానిరతప్రసూనశరచాపగుణధ్వనులో యనంగ ఘం
టానినదంబు లయ్యెడ వినంబడియెం గుసితాబ్జలోచనా
మానసము ల్చలించె బ్రథమప్రహరారావగమప్రశంసు లై.

51

(వ్యా) అయ్యెడ—అప్పుడు, గడియారమునందు—కాలనూచకయంత్రము
నందు; ఘంటానినదంబులు—గంటలయొక్క శబ్దములు; అభి.....ధ్వనులో—
అభిసారికా—అభిసారికా స్త్రీలయొక్క; (స్త్రీలననుట); జిఘాంసా—హింసించు నిచ్చ
యందు; (జిఘాంసా—హంతుమిచ్ఛా—సన్నంతము) నిరత—అనంతమైన; ప్రసూనశర—మన్మ
థునియొక్క; చాప—వింటియొక్క; గుణధ్వనులో—అల్లెత్రాటిశబ్దములో; అనంగ—
అనునట్లు; కుపితా.....మానసముతో—కుపిత—కోపించిన; అబ్జలోచనా—స్త్రీల
యొక్క; మానసముతో—హృదయములు; చలించె—అల్లాడగా; బ్రథమ.....
ప్రశంసులై—ప్రథమప్రహర—మొదటియాయముయొక్క; ('ద్వాయామ ప్రహరౌసమా'
అని యమరుడు); అపగమ—పోవుటను; ప్రశంసులై—తెలియఁబఱచునదియై; వినంబడి
యెడ—వినవచ్చెను.

అనఁగా శ్రీకృష్ణునిగడియారమునం దొకజాము గడచెనని తెలిపెడు గంటలు
ప్రమాదగెననియు, నాశబ్దములు మన్మథుఁడభిసారికాంగనలను హింసించఁబూనిటంకారముఁ
జేసినవింటియల్లెత్రాటిశబ్దములో యనునట్లుండెననియు, (వెన్నెలలప్రకాశమునం దభి
సారికలుతమకాంతులచెంతికుఁ బోవుటకు వీలులేనికారణముచే వారిని మన్మథుఁడు హిం
సించుచున్నాడనిభావము) నందాఁక మగలపైఁబ్రణయకలహమును బూనియుండిన మాని
నులు రాత్రియొకకాముగడచెనని తెలుపు గంటలుకొట్టగానే యిఁకనుభవింపుగానుండిన
గార్హ్యము తప్పని భయపడి వారు కోపమును విడిచిపెట్టి తమప్రియుల ననుసరింపఁ
బూని రనియు భావము.

జా ర కాం త లు

చ. వలిపము గట్టి హారములు వైచి పటిరము మై నలంది జా
దులు నెఱిగొప్పనం దుఱిమి త్రోవనె పోయితి మేని తాఁకియుం
దలఁచెడువారు లే రని మనంబుకలంకలు దేర్చి జారకాం
తల సమయస్థలంబులకుఁ దార్చిరి దూతిక లట్టివెన్నెలన్.

52

ఈపద్యమునందు జ్యోత్స్నాభిసారికలు వర్ణింపఁబడిరి.

(వ్యా) వలీపముగట్టి—సన్ననితెల్లనిచీరలు గట్టి; హారములు వైచి-ముత్యాల
 శేరులు ధరించి; పటీరము—చందనము; మైనలంది—దేహమునఁ బూసికొని; జాడులు—జాజి
 పుష్పములను; నెఱిగొప్పునక—(జాత్యైకవచనము)—నిండుఁగొప్పులందు; తుఱిమి—దూర్చి
 (ధరించుకొని); త్రోవనె—దారియందే; పోయితిమేని—పోయినయెడల; తాకియుం దలఁ
 చెడువారు లేరని—చునలను స్పృశించువారునును స్పృశించువారును నుండరని; దూతికలు—
 మలకు సందేశవార్తలఁ గొనిపోవుచెలికత్తెలు; మనంబుకలంకలు దేర్చి—మనసు
 నంది యములను మాన్చి; జారకాంతలక—అభిసారికలగు జారస్త్రిలను; అట్టి
 వెన్నెలక—(ప్రకాశమానమగు) నావెన్నెలయందు; పమయస్థలంబులకుక—సంకేతస్థలముల
 యొద్దకు; తార్చిరి—తీసికొనిపోయిరి.

అనఁగా నీపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడినయలంకారములన్నియు ధవళములు గావున
 నవి ధరించి యభిసారికలు వెన్నెలలో సంచరింతురేని నావెన్నెలకాంతలలో వీరిప్రకా
 శములు గుటచేఁ గామినులు ఘంటాపథమున నె చనుచుండినను నితరులకు వారి
 శక్యమని భావము.

జ్యోత్స్నాభిసారికాలక్షణము.

మల్లికామాల్యధారిణ్య స్వర్వాంగీకార్యచందనాః

క్షేమవత్సవలక్ష్యంతే జ్యోత్స్నాయామభిసారికాః

—అని కావ్యాదర్శమునందు దండి.

అలంకారము—మాలితము (అప్పయ్యదీక్షితులమతమున); అతిశయోక్తి (దండిమతమున).

చంద్రికావిహారములు

వ. వెండియుం దుహినకరమండలంబునం గురియు నప్పండువెన్నెలలు
 సాయంతననటనచటుల మహానట వికటాట్టహాసభాసంబుల కనుప్రా
 సంబులై, పూర్వపారావార పులినతల విహారమా వైరావణ కర
 పుష్కరోద్ధూత వాలుకాధూళిపాళికలకుం బ్రత్యాదేశంబులై,
 యంధకారబల్బింద నిర్బంధనధురంధర సమయమధుమధన చరణాం
 గుప్తనిష్ఠూత గగననరిదంబుపూరంబుల కనుబింబంబులై, చంద్ర
 కాంతమణి నిర్మిత హర్మ్య హిమవన్మహిధర శృంగ పతితంబు లగు

అలంకారము:—రూపకోశాపిత్తో శ్రేష్ఠ.

ఉ. అనలినాయతాక్షు గడియారమునం దభిసారికా జిఘాం
సానిరతప్రసూనశరచాపగుణధ్వనులో యనంగ ఘం
టానినదంబు లయ్యెడ వినంబడియెం గుపితాబ్జలోచనా
మానసము ల్చలింపఁ బ్రథమప్రహరారావగమప్రశంసు లై.

51

(వ్యా) అయ్యెడఁ—అప్పుడు, గడియారమునందుఁ—కాలనూచకయంత్రము నందు; ఘంటానినదంబులు—గంటలయొక్క శబ్దములు; అభి.....ధ్వనులో— అభిసారికా—అభిసారికాస్త్రీలయొక్క; (స్త్రీలననుట); జిఘాంసా—హింసించు నిష్ఠ యందు; (జిఘాంసా—హంతుమిచ్ఛా—సన్నంతము) నిరత—అసప్తఁడైన; ప్రసూనశర—మన్మథునియొక్క; చాప—వింటియొక్క; గుణధ్వనులో—అల్లెత్రాటిశబ్దములో; అనంగఁ— అనునట్లు; కుపితా.....మానసముతో—కుపిత—కోపించిన; అబ్జలోచనా—స్త్రీల యొక్క; మానసముతో—హృదయములు; చలంపఁ—అల్లాడఁగా; ప్రథమ..... ప్రశంసులై—ప్రథమప్రహర—మొదటియామముయొక్క; ('ద్వాయామ ప్రహరారావమా' అని యనురుడు); అపగమ—పోవుటను; ప్రశంసులై—తెలియఁబఱచునవియై; వినంబడి యె—విసవచ్చెను.

అనఁగా శ్రీకృష్ణునిగడియారమునం దొకజాము గడచెనని తెలిపెడు గంటలు ప్రాంగెననియు, నాశబ్దములు మన్మథుఁడభిసారికాంగలమ హింసంపఁబూనిటంకారముఁ జేసినవింటియల్లెత్రాటిశబ్దములో యనునట్లుండెననియు, (వెన్నెలలప్రకాశమునం దభి సారికలుతమకాంతులచెంతికుఁ బోవుటకు వీలులేనికారణముచే వారిని మన్మథుఁడు హిం సించుచున్నాడనిభావము) నందాఁక మగలపైఁబ్రాయకలహమును బూనియుండిన మాని నులు రాత్రియొకజాముగడచెనని తెలుపు గంటలుకొట్టఁగానే యిఁకనువిగువుగానుండినఁ గార్యము తప్పనిని భయపడి వారు కోపమును విడిచిపెట్టి తమప్రియుల ననుసరింపఁ బూని రనియు భావము.

జా ర కాం త లు

చ. వలిపము గట్టి హారములు వైచి పటీరము మై నలంది జా

దులు నెఱిగొప్పనం దుఱిమి త్రోవనె పోయితి మేని తాఁకియుం

దలఁచెడువారు లే రని మనంబుకలంకలు దేర్చి జారకాం

తల సమయస్థలంబులకుఁ దార్చిరి దూతిక లట్టివెన్నెలన్.

52

ఈపద్యమునందు జ్యోత్స్నాభిసారికలు వర్ణింపఁబడిరి.

(వ్యా) పరిషమఁగట్టి—సన్ననితెల్లనిచీరలు గట్టి; హారములు వైచి-ముత్యాల
 పేరులు ధరించి; పటీరము—చందనము; మైసలంది—దేహమునఁ బూసికొని; జూడులు—జాజి
 పుష్పములను; నెఱిగొప్పునక—(జాత్యైకవచనము)—నిండుఁగొప్పులందు; తుఱిమి—దూర్చి
 (ధరించుకొని); త్రోవనె—దారియందే; పోయితిమేని—పోయినయెడల; తాకియుం దలఁ
 చెడువారు లేరని—చునలను స్పృశించువారును స్పృశించువారును నుండరని; దూతికలు—
 కాముకీకాముకులకు సందేశవార్తలఁ గొనిపోవుచెలికత్తెలు; మనంబుకలంకలుదేర్చి—మనను
 నందలి సంకయములను మాన్చి; జారకాంతలక—అభిసారికలగు జారస్త్రీలను; అట్టి
 వెన్నెలక—(ప్రకాశమానమగు) నావెన్నెలయందు; పమయస్థలంబులకు—సంకేతస్థలముల
 యొద్దకు; తార్చిరి—తీసికొనిపోయిరి.

అనఁగా నీపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడినయలంకారములన్నియు ధవళములు గావున
 నవి ధరించి యభిసారికలు వెన్నెలలో సంచరింతురేని నావెన్నెలకాంతలలో వీరిప్రకా
 శములు నైక్యమగుటచేఁ గామినులు ఘంటాపథముననె చనుచుండినను నితరులకు వారిం
 గనుఁగొనుట యశక్యమని భావము.

జ్యోత్స్నాభిసారికాంతలక్షణము.

శ్లో. మల్లికామాల్యధారిణ్య స్సర్వాంగీకార్యచందనాః

క్షేమవత్సౌఖ్యనలక్ష్మ్యంతే జ్యోత్స్నాయామభిసారికాః

—అని కావ్యాదర్శమునందు దండి.

అలంకారము—మాలితము (అప్పయ్యదీక్షితమతమున); అతిశయోక్తి (దండిమతమున).

చంద్రికావిహారములు

వ. వెండియుం దుహినకరమండలంబునం గురియు నప్పండువెన్నెలలు
 సాయంతననటనచటుల మహానట వికటాట్టహాసభాసంబుల కనుప్రా
 సంబులై, పూర్వపారావార పులినతల విహరమా డైరావణ కర
 పుష్కరోద్ధాత వాలుకాధూళిపాళికలకుం బ్రత్యాదేశంబులై,
 యంధకారబల్బింద నిర్బంధనధురంధర సమయమధుమధన చరణాం
 గుప్తనిష్ఠూత గగనసరిదంబుపూరంబుల కనుబింబంబులై, చంద్ర
 కాంతమణి నిర్మిత హర్మ్య హిమవన్మహీధర శృంగ పతితంబు లగు

చుం బెను వెల్లువలు గట్టి యతివిషమ మానినీమానప్రతీరంబు లుర
 లం ద్రోయుచు, వియోగవేదనాభరాక్రంద ద్రథాంగ కంఠగుహః
 కుహరముఖింబుల ముంపుకొని మెఱయుచు, నరవిరిచెందొగ మొగ
 డలం బడి సుడియుచు, దనుకరువలం గడలువిరులం దొరంగుపు
 ప్పొడితిప్పలం బొరలి తెట్టువ గొంచు గనకడోలా విహార లీలా
 యత్త మత్తకాశినీ కపోలధాళధశ్యంబుల పెల్లునం గడలుకొని
 యుప్పొంగుచు, గటికిజీకటితరులం దెరలం జేయుచు, నకలభువన
 తలాప్లావనంబు గావించి, యజాండకరండంబు వెండిజలపోత గావి
 చిన తెఱంగు నంగీకరించెనప్పుడు తమయందు నెప్పుడెప్పుడు నింతురో
 యనుచు నువ్విళ్లూరుచందంబునఁ జంద్రికాకిరణకందళికలం గరంగు
 రేవెలుంగు రాచిప్పలం గప్పురంపుఁ గుప్పెలం గొప్పరించిన సరస
 మధురనంబులు నించి యించిన వేడ్కల నొండొరువులకెం జిగురాకు
 మోవినంజలం జవిగొనుచుఁ గ్రోలి సోలి పూఁజవికలఁ బొంపిరివోపు
 కామినీ కాముకులును, వలరాచకేలి సలుపునెడల నంగంబుల చక
 చకలు వెలివోవకుండ నిండార లేపంబులు నేయుచొప్పునఁ గర్పూర
 కస్తూరికా సంకుమద మిళిత చందసవంకంబు లొకొల్లొకొల్ల మేను
 లం గలయ నలందుకొని చలువచప్పరంబులం దీర్చిన పుష్పాడి
 తిన్నెల విశ్రమించు సతీశతులును, బ్రోడలగు నెచ్చెలులు జీరాడు
 సిగ్గుల నీడిగిలంబడ నెట్టకేలకుఁ ద్రోపు త్రోపాడుచుం దార్చి కూర్చి
 చనుటయు మరుం డొనర్చఁ గల కోల్తలకుం దివురు తమకపుముంగలి
 పౌఞులు నిగిడించు క్రొవ్వాడి తూపులరూపున నొండొరువుల
 మఱుపెట్టి చూచు నెలగోలుచూపుల నితరేతరధైర్యంబులు గంటి
 వడ నొంటిం బచ్చెనయోవరుల వసియించు వధూవరులును, బేరు
 కొనుకోరికలు దారుకొన డాయునెడం బొంగిన యంగంబులం బరస్పర
 బాహుపాశంబుల బిగియారం గొంగిలించుకొని కరంగిన డెందంబుల

రెంటి నొక్కటిగ నత్తించుపోలిక నత్తమిల్లి పగలు తమపాసిన
 యెడలం బూడము మనోజవికారంబుల నవిరళంబుగాఁ జెప్పికొనుచు
 హంసతూలికాతల్పంబుల నల్పేతరానందంబులం బారలు తరుణీ
 తరుణులును, దోలుతటిపాలయలుకయెడలం జనించిన వియోగ
 శిఖి నిండారు రేయెండవేడిమి నగ్గలించినం దాలిమి దెమలం దమక
 తామ తమకించి కలసికొని నెచ్చెలులక బేలువెట్టి తొట్టినవేడ్క
 లం బూదరిండ్ల కందువలం బూదలు రమణీరమణులును, మబ్బుకొను
 వయసుగుబ్బల నిబ్బరంబుగ నివుడుతివుటలం బెచ్చుపెరుగు మచ్చ
 రంబుల నొక రొకరి మెచ్చక పచ్చవిలుతుండు విచ్చలవిడిం దన
 కైదువులు ముప్పదిరెంటం దోడునూపె నన బహువిధ కరణానన
 భేదంబులం బెనఁగుచు మణిసాధంబులం గ్రీడించు యువతీయువజనం
 బులును, గ్రక్కిఁజిసినమక్కువల నిక్కువలఁ గమియం జిక్కుల
 చెయ్యలఁ ద్రొక్కుడు వడి రతిశాస్త్రరహస్యతత్త్వానుభవంబున
 వెలి మఱచిన వలరాచ తపసుల పోలికం దెలిరాకట్టు నెలవులం
 బవ్వళించియున్న నాయికానాయకులును, నెడ పడనివేడుకపనుల
 నలసి జడియు నవయవంబులపై సొలయు నెమ్మనంబులతో నొయ్య
 నొయ్యనం గదలు తూగుటుయ్యెలలం గన్న మొగిచి యున్న
 విలాసినీవిలాసులును, గలిగి యన్నగరంబు శంబరాంతకు సామ్రా
 జ్యంబు ననుకరించె; నయ్యెడ నయ్యదువల్లభండు సత్యయుం దాను
 నసర్థమణిదీపదీపితంబును విమలదుకూలవితాన సందానితంబును
 బ్రాలంబ ముక్తాగుళుచ్చ చ్చవిచ్చాదిత వలభి విలసితంబును వివిధ
 విచిత్రపట ఘటిత స్ఫటికభిత్తిభాగ భాసురంబును మృదులహంస
 తూలికా కల్పిత తల్ప సంఘన్న మణిమంచ కాంచితంబును ధవళ
 ఫణిలతాదళ క్రముకఖండ మండిత మరకతమణి భాజన విభ్రాజితం
 బును మృగమదమిళితపటీరపంకాంకిత మాక్తికశుక్తి పరికల్పితంబును

దరవికచ లతాంత తాలవృంతకాంతంబును గోమలవినతంతు సం
తాన నిబద్ధ కుసుమదామ రమణీయంబును సురభి కృష్ణాగరుధూప
ఘాపితంబును బరిమళ మిళిత శిశిర సలీల పూర్ణ కనక గళంతికా
సమంచితంబును మంజుగుంజ త్పారావత పతంగ గళరవ భరితం
బును మాణిక్యసమున్నతాదర్శ దర్శనీయంబును నగు శయనాగా
రంబున వినోదకేలిం దేలి నిద్రాముద్రితనేత్రుడై శయనించె
నయ్యవసంబున.

53

ఈ పెద్దవచనమందు వెన్నెలలో జరుగు వేడుకలు వర్ణింపఁబడినవి. దీనిని
వెన్నెలవచన మందురు.

(వ్యా) వెండిముక్క—చుటియు ; దీనికి మొదటిరూపము ‘వెండి’ ; దీనికి
బ్రయోగము.

“నాయాఁకలి కోర్వ వెపుడు వేయెనను నేఁగొనంగ వెండి యనుభవించి, తాయాస
పడుటఁ గనుఁగొని కూయుదు ననుఁ బాసిచనుటకుం దగవగునే.”

—భారతము-కాంతిపర్వము-ఆ 3.

1. తుహినకర.....ప్రాసంబులై—

తుహినకర మండలంబున—చంద్రమండలంబునం దుండి ; అప్పుడువెన్నెలలు—
ఆముదిరిన వెన్నెలలు ; అనఁగాఁ బూర్ణ చంద్రచంద్రిక లనుట. ఇది మొదలు “అంగీకరించె”
నగుపదమువఱ కొక పెద్దవాక్యము. దీనిలో నుపవాక్యములు పెక్కులు గలవు. సాయం
తన—సాయంకాలమందలి ; నటన—నృత్యమునందు ; చటుట—(ఇటునటు) కదలుచున్న ;
మహానట—పరమశివునియొక్క ; వికట—అధికములగు (భయంకరములగు) ; అట్టహాస—
కేకరింపుటతోడి నవ్వులయొక్క ; భాసంబులకు—ప్రకాశములకు ; అను ప్రాసంబులై—
సవర్ణములై (సమానములై యనుట) ; వర్ణ సామ్య నిమిత్తమైన శబ్దాలంకారమును
బోధించు నీ యనుప్రాసశబ్దమిచ్చట గొప్పొత్తిచేతి సమావార్థకముగాఁ బ్రయోగింపఁ
బడియె. అనఁగా సంధ్యాతాండవ కేళీ సమయంబునఁ పరమశివుని భయంకరములగు
నట్టహాస ప్రకాశములకు సమానములై (అతి ధవళములైన వనుట.)

అలంకారము—ఉపమ-వృత్త్యనుప్రాసము.

2. పూర్వ.....దేశములై.....పూర్వపారావార—తూర్పుసముద్రమునందలి ;
త్రులీనతల—ఇసుక నీలయందు ; విహారమాణ—క్రీడించు స్వభావముగల ; తాచ్చీల్యార్థము

నందు 'చానక్' ప్రత్యయము ప్రయుక్తము. 'తాచ్ఛీల్య నయో ఐచనశ్చక్తిషు చానక్' అని వ్యాకరణసూత్రము; విరావణ-దేవేంద్రుని పట్టపుటేనుఁగుయొక్క; కరవుష్కర-హస్తాగ్రముచేత; 'పుష్కర' మనుశబ్దము కరిహస్తాగ్రవాచక మైనను 'గర' శబ్దప్రయోగము స్పష్టార్థము.

ఇట్టి ప్రయోగములు మహాకవుల గ్రంథములలోఁ గానఁబడు చుండుటచే వీనిని బుసరుక్తి యని చెప్ప నొప్పుదు.

'ఆనిన్యైవంశకరీర నీలైః,' అని శిశుపాలవధ మహాకావ్యమునందు మాఘుఁడును ;

'క్వచిత్కాంచీ దామా కరికలభకుంభ స్తన నతా,' అని సౌందర్యలహరియందు

శ్రీ శంకర భగవత్పాదులును బ్రయోగించి యున్నారు.

'అయ మేవహి పంథాః మహాకవీనామ్.' (అనఁగా మహాకవుల మార్గ మిదియే) అని మహామహాపాధ్యాయ మల్లి నాథనూరి వ్రాసియున్నాఁడు.

ఉద్ధాత—ఎగఁ జిమ్మఁబడిన; వాలుకా—ఇసుకయొక్క; ధూళిపాళికలకు—దుమారముల (దుమ్ముల) గుంపులకు; ప్రత్యాదేశేంబులై—తిరస్కరించునవి యై (అనఁగా వానికంటెను నతిధవళములై యనుట; సమానములై యని భావము); అనఁగాఁ దూర్పు సముద్రమునందలి యిసుకయందు విహరించు దేవేంద్రుని యైరావతము హస్తాగ్రముచేత నెగఁ జిమ్మఁబడిన యిసుకదుమ్ముల గుంపులను దిరస్కరించునవియై (యతిధవళములై యనుట) యని భావము. ఇటుఁ జంద్రికలు తూర్పుదిశయందుండి పాడముటచే నా దిశ యందలి సముద్రతీరమునందు నాదిక్కున కధిపతి యగు నింద్రుని వెల్లగజమును సుప మానముగాఁ దెచ్చుట చమత్కారము.

అలంకారము—ఉపమ.

(ఏ) 'ప్రత్యాదేశము' మున్నగు శబ్దములు సాదృశ్యవాచకంబు లని యెఱుంగ వలయు. దీనికై బ్రహ్మణము:—

స్పర్ధతే జయతి ద్వేష్టి ద్రుహ్యతి ప్రతిగర్జతి ।

అక్రోశత్యవహనాతి కదర్శయతి నిందతి ॥

తమస్వే త్యనుబధ్నాతి తచ్ఛీలం తన్నిషేధతి ।

తస్యనానుకరోతీతి శబ్దాస్సాన్వృత్యవాచకాః ॥

ఉపమాఁగూఢిమే ప్రోక్తాః కవీనాం బుద్ధిసౌఖ్యదాః॥"

—అని యాచార్య దండియనుకాసనము.

3. అంధకారబలీంద్ర.....కనుబింబంబులై—

అంధకార—చీకటియైనది; బలీంద్ర—బలిచక్రవర్తి యొక్క; నిర్బంధన—చెఱచుకొనకార్యమునందు; ధురంధర—భారవాహియగు (ముఖ్యుడైన యనుట); సమయ—కాలమనెడు; మధుమథన—(మధునూదనుఁ డగు) విష్ణువుయొక్క; చరణాంగుష్ఠ—పాదముయొక్క బొటనవ్రేలినుండి; నిష్ఠూత—విడువఁబడిన; గగనసరిత్—ఆకాశ గంగ యొక్క; అంబుపూరంబులగు—నీటి వెల్లువలకు; అనుబింబంబులై—సదృశములై; అనగా గాల మనెడు విష్ణువు చీకటి యను బలిచక్రవర్తిని వణగఁ ద్రొక్కినటు లొప్పెననియుఁ దత్కాలమునందుఁ బ్రసరించిన వెన్నెలలు విష్ణుపాదమునుండి సాడమిన గంగానది వెల్లువలై నొప్పెననియుఁ దాత్పర్యము.

(వి) ‘నిష్ఠూత’ అనగా ‘నుమియఁబడిన’ యని యర్థము. ఇది యశ్శీల ద్యోతకమైనను గొణవుత్తిచే ‘విడువఁబడిన’ యను సరసార్థము నిచ్చుచున్నది.

షీనికిఁ బ్రమాణము.

“నిష్ఠూతోద్ధీర్ణ వాంతాది గొణవుత్తి వ్యపాశ్రయం ।

అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్షం విగాహతే ॥”

అని కావ్యాదర్శమున నాచార్యుండివచనము.

“దివాపి నిష్ఠూత మరీచి భాసా బాల్యాదనావిష్కృత లాంఛనేన ।

చంద్రేణ నిత్యం ప్రతిభిన్నమాశే శుచ్చదామణే కిం గ్రహణం హరస్య ॥”

మమరసంభవము 7-385.

అలోకమార్గం సమాప్రజం త్యాకయాచిదుద్వేష్టనవాంతమాల్యః ।

బద్ధం నసంభావిత ఏవతావత్కరేణ దుద్ధోపిచ శేషపాశః ॥”

రఘువంశము.

ఈమూడుసమాసములందుఁ గావ్యగుణ మోజగును.

దీర్ఘ సమాసములు గద్యములందు బ్రయోగింపవచ్చును.

‘శేషస్సమాస భూయస్త్య మేతద్దద్యస్య జీవితమ్’ అని కావ్యాదర్శము.

4. చంద్రకాంత.....టురలం ద్రోయుచు—

చంద్రకాంతమణి—చంద్రకాంతమణులచేత; నిర్మిత—కట్టఁబడిన; హర్మ్య—మేడ లనెడు; హిమవన్మహీధర—హిమవత్పర్వతముయొక్క; శృంగ—కొనలయందుండి; పతి తంబు లగుచు—పడుచున్నవై; పెనువెల్లువలు గట్టి—గొప్పప్రవాహములుగా నేర్పడి; అతివిషమ—మిక్కిలి కఠోరములగు; మానినీ—మానవతులగు స్త్రీలయొక్క; మాన—

అహంకార మనెడు ; ప్రతీరంబులు—గట్టులను ; ఉరలంద్రోయుచు—క్రింద దొర్లనట్లు పడెద్రోయుచు ; “ఉరులం” అని యుత్వపుష్యముగాఁ జెప్పు ముద్రితగ్రంథములలోఁ గానంబడుచున్నది. అది రూపాంతరముగా గ్రహ్యము ;

అనఁగా మేడలు చంద్రకాంతమణులచే నిర్మితములై హిమాచలశృంగముల నడువునఁ గడుఁ బొడవులగుటచేఁ జంద్రకాంతమణులు వెన్నెల సోఁతుటచేఁ గరఁగి యత్యున్నతస్థలంబునుండి క్రిందికిఁబాలుటవలన వేగవంతములై పెనుప్రవాహములుగా నేర్పడిన వనియు వెల్లువలు గట్టులను బెల్లగించి త్రోయునట్లు వెన్నెలవెల్లువలు మానవతులగర్వములనెను గట్టులను బడెద్రోసె ననియు భావము. అనఁగా నిట్టిసకలజవాహ్లావకరమగు వెన్నెలయందు మానవతులగు యువతులు తమయభిమానములను మాని కాంతులపై మనసు పెట్టి రని తాత్పర్యము.

5. వియోగ.....మెఱయుచు—(ఇంతవఱ కొక వాక్యము)

వియోగవేదనాభర—ఆధికమగు విరహవేదనచేత ; ఆక్రందిత—శోకముతో బిగ్గరఁగా నఱచుచున్న ; రథాంగ—సక్రవాకపక్షులయొక్క ; కంఠగుహానుసార—కంఠము లనెడుగుహాప్రదేశముల యుగ్రములందు ; మంపుగొని—నిండి ; మెఱయుచు—ప్రకాశించుచు ; అనఁగా వెన్నెలయందు రథాంగదంపతు లొందొంటిం బాసి విరహవేదనలచేఁ గుంది యఱవఁదొడఁగినవని భావము.

‘మొరయుచు’ అని పాఠాంతరము—శీర్షించుచు నని యర్థము.

6. అరవిరి.....సుడియుచు—(ఇంతవఱ కొక వాక్యము)

అరవిరి—సగమువికసించిన ; ‘అఱ’ యని రూపాంతరము ; చెందొవమొగడలక—ఎఱ్ఱనికలువమొగ్గలయందు ; పడి—ప్రవేశించి ; సుడియుచు—తిరుగుచు ; అనఁగాఁ గలువపూల నాహ్లాదింపఁ జేయుచు నని భావము.

7. తనుకరువలి.....తెట్టువఁగొంచు—(ఇంతవఱ కొక వాక్యము)

తనుకరువలి—మందమారుతముచేత (తనుపు+కరువలి—తనుపుశీబ్దమునకు వృత్తి యం దంత్యవర్ణలోపము) ; తనుపు—తృప్తియొదవించుట ; కదలు—చలించుచున్న ; విరులక—పుష్పములందుండి ; తొరఁగు—రాలుచున్న ; పుష్పాడితిప్పలక—పరాగములరాసులయందు ; పొరలి—సంచరించి ; తెట్టువఁగొంచు—గుంపులుగూడుచు ; (రాసు లగుచు) ; ఈవాక్యమునం దచ్చతెనుగుపదములే పొందుపఱుపఁబడినవి.

8. కనకడోలా.....యుప్పొంగుచు—(ఇంతవఱ కొక వాక్యము)

కనకదోలా—బంగారపు టుయ్యెలలయందు; విహారలీలా—విహరించుక్రిడలకు; ఆయత్త—అధీనలైన; మత్తకాశినీ—మదించిన యుత్తమస్త్రీలయొక్క; కపాల—చెక్కిళ్లయందలి; భాళభక్త్యంబుల—తత్వత యను కాంతులయొక్క; పెల్లునక—అతిశయము చేత; కడలుకొని—వ్యాప్తములయి; ఉప్పొంగుచుకొన్నట్టిబొందుచు; అనగా మదవతులగు సుత్తమాంగనలు బంగారపుటుయ్యెలలలో వేడుకగా నూగుచుండ వారిచెక్కిళ్లయందలి తత్వతయను మెఱుగులతోఁ గలిసి వెన్నెలలు మఱియుఁ బ్రకాశమానములయ్యె నని భావము.

9. కటికి.....జేయుచుకొను—(ఇంతవఱ కౌకవాక్యము)

కటికిచీకటి—గాఢాంధకారమనెడు; తరులక—వృక్షములను; తెరలం జేయుచుకొను—పడఁద్రోయుచు (నశింపఁజేయుచు); సకలభువనతలాష్టావసంబు—సమస్త భూప్రదేశములను ముంచుటను; కావించి—చేసి; అజాండకరండంబుకొను—బ్రహ్మాండభాండమును; వెండిజలపోత గావించిన తెఱంగుకొను—వెండినీటి మొలము చేసిన విధమును; అంగీకరించెకొనినెను; అనగా వెన్నెల సమస్తభువనప్రదేశంబులను ముంచుటచే బ్రహ్మాండ మనెడు భాండమునకు వెండినీటిమొలము వేసినట్లు భువనమంతయుఁ దెల్లఁగాఁ బ్రకాశించె నని భావము. జలపోత—జలము + పోత, వెండి బంగారు నీటితో మొలమువేయుట; ఈపదమునకు ‘జలపోసనం’ బలి కొన్నిపుస్తకములలోను ‘జలపూత’ యని కొన్నిగ్రంథములలోను రూపాంతరములు గానంబడుచున్నవి.

ఇదివఱకు మహావాక్యము పూర్తియాయెను. ఇచ్చటనుండి సామ్రాజ్యంబు ననుకరించె ననువఱకు రెండవమహావాక్యము.

“అప్పుడు తమయందు.....కాముకులను” వఱకు నొక యుపవాక్యము.

అప్పుడు—అవెన్నెలసమయమందు; తమయందుకొను—(మందు చేప్పఁబోవు రేవెలంగు తాచిప్పలను; ఎప్పుడెప్పుడు నింతురో యనుచుకొను—ఎప్పుడు నిండింతురో యనుచు; ఉవ్వెల్లారందందంబునకొను—మిక్కిలి యాశతోఁ ద్వరపడుచీతిని; చంద్రికాకిరణకందలికలకొను—వెన్నెలయొక్క మొలకలవంటి కిరణములచేత; కరంగు—సవించుచున్న; రేవెలంగు తాచిప్పలకొను—రేవెలంగు—చంద్రుడు; రేవెలంగుతా—చంద్రకాంతమణి; రేవెలంగు తాచిప్పలకొను—చంద్రకాంతమణి నిర్మితములైన పాతములందు; కప్పురంపుగుప్పెలకొను—ఘనసారపరిమళమిళితంబు లగు గిన్నెలయందు; కుప్పె—మెడనిడుపుగాఁగల కానపాత్ర విశేషము; అనగా సీసాయని యర్థము; కొప్పరించిన—అతిశయించిన; సరస మధురసంబులు—రుచ్యములగు మద్యములను; నింది—నిందించి; ఇంచినవేడ్కలకొను—అధికములగు విలాసములతో; ఒండొరువుల—ఒకరొకరి; కంజికురాకుమోవి—ఎఱ్ఱనిచిగు

రుటాకువలెనుండు నధరములనెడు; సంజలక్—నంజుకొను వస్తువులను; చవిగొనుచు—
రుచిచూచుచు; శ్రోలి—త్రాగి; సోలి—సాక్షి—(పరవశలై); పూజవికలక్—పువ్వుల
చప్పనములయందు (మండపములందు); పాంపిరివోవు—ఉల్లాసముతో నతిశయించు (సం
తసించు); కామినీకాముకులును—విలాసినీవిలాసులును;

2. ఎలరాచకేలి.....సతీపతులును—(ఇది యొక యువవాక్యము);

ఎలరాచకేలి—మనస్థగక్రీడ; సలుపు నెడలక్—చేయు సమయములందు; (ఎడ—
సమయము); చకచకలు—శోభా విశేషములు; ఇది సంస్కృతపదము. 'మంజుషాహి
వక్త్రకంజాతి చకచక్తబతిత చంపకమ్మోరుహంబు' అని యీ కావ్యమునందు చతుర్థా
శ్వాసమునఁ బ్రయోగము. లేవనంబులు—పూతలు; సంకుమదము—జవ్వాజి;

3. ప్రోడలగు.....వధూవరులును—(ఇది యొక యువవాక్యము);

ప్రోడలగు—ప్రాడలగు; నెచ్చెలులు—చెలికత్తెలు; జీరాడు—మట్టాడు; ఈడి
గిలంబడక్—చెనుకకొడుగఁగా; దీనికిఁ గర్తృపదము వధూవరులు; త్రోవుత్రో పాడు
చుక్—బలవంతముగాఁ ద్రోయుచు; తాడ్చి—డగ్గఱించి; కోల్లలకుక్—యుద్ధసన్నాహ
మునకు; తమకపు—త్వరగల; ముంగలి పాఞ్జులు—ముందు నడచు నేనలబారులు; నిగి
డించు—ప్రయోగించు; రూపునక్—విధమున; మఱుపెట్టి—మఱుఁగుపెట్టి; ఎలగోలు—
ముందుగాఁ బ్రసరించు; గంటివడక్—గాయపడఁగా; ఒంటిక్—నిస్సహాయముగా;
బచ్చెనయోవరులక్—రంగులు వేయఁబడిన లోపలిగదులందు;

4. పేరుకొను.....తరుణితరుణులును—(ఇది యొక యువవాక్యము);

పేరుకొను—అధికమైన; తారుకొనక్—కదియనట్లు; డాయునెడక్—చేరు సమ
యమున; అత్తించు సోలికక్—అతికించు విధమున; అత్తమిల్లి—ఓఱగి, శేయనించి;
హంసతూలికా తల్పంబులక్—హంసములకడుపుక్రింది భాగమునం దున్న మృదురోమము
లచే నిర్మింపఁబడిన శయ్యలందు; అల్పేతరానందంబులక్—అధికసంతోషములచేత,
హంసతూలికాతల్పమునకుఁ బ్రమాణము.

“శ్లో॥ మరాళజతరోద్భూతైః మృదుభిః పింధ గుచ్ఛకైః|

శ్లేష్ణైః చర్మజానద్వై శ్శయ్యా హంసో మహీభుజాం||”

‘వసంతే హంసజా శయ్యా.’

—అని తత్త్వరత్నాకరము.

శయ్యలు సప్తవిధములు:—

‘హంసపింధమయీ కాపి శాల్మలీతూలజాపరా|

కార్వాసరచితా చాన్యా కేసరై రితరాకృతా|

పల్లవైః కల్పితా కాచి త్కచిత్కుసుమనిర్మితా,
పానీయపూరితా కాచి స్ఫయ్యైవం సప్తధాస్మృతా॥”

—అని తత్త్వరత్నాకరము.

ఈ యుపవాక్యమునందు శబ్దాలంకారము చేకానుప్రాసము.

5. తొలుతటి...రమణీరమణులును—(ఇది యొక యుపవాక్యము);

పాలయలుకయెడలక—ప్రణయకలహపువేళలందు; వియోగశిఖి—విరహసలము;
అగ్గలించినక—అధికముకాఁగా; తాలిమి—దైర్యము; తెనులక—చలించఁగా; తమకించి—
త్వరపడి; బేలుచెట్టి—మోసపుచ్చి; తొట్టిన—అతిశయించిన; కందువలక—సంకేతస్థల
ములందు; పొదలు—ఆచందించు;

6. మబ్బుకొను...యూవజనంబులును—(ఇది యొక యుపవాక్యము.);

మబ్బుకొను—మదించిన; వయసుగుబ్బల—రేబ్రాహ్మపు స్తనములయందు; నిబ్బ
రంబుగ నివుడుతివుటలక—నిబ్బరంబుగక—సాంద్రముగా; నివుడు—(నినడు) అతిశ
యించు; తివుటలక—కోర్కెలచేత; పెచ్చుపెరుగు—పైపై సతిశయించు; మచ్చరం
బులక—స్పర్థలతో; కైదువులు—ఆయుధములు; ముప్పదిరెంబక—మనస్సునుని కైదు
బాణములని ప్రసిద్ధిగలదు గాని ముప్పదిరెండున్నట్లు లేదు. పరశు, భిండివాల, పట్టిన,
తోమర, కుంతాదులు ముప్పదిరెండు యుధవిశేషంబులు గలవు; వానిసేమన్నధుఁ
డిచ్చటఁ దాల్చినట్లు కవి చెప్పినాడు; బహువిధకరణాసనభేదంబులక—నానాప్రకార
ములగు రతిబంధాసనములచేత; ఇవి కామశాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడిన రతిక్రీడావిశే
షములు;

7. క్రిక్కిరిసిన.....నాయకులును—(ఇది యొక యుపవాక్యము);

క్రిక్కిరిసిన—సాంద్రమైన; మక్కువలక—ప్రేమలచేత; ఇక్కువలక—సంకేత
స్థలములందు; కమియక—చేరఁగా; ఈధాగువున కీయర్థమే యిచ్చట సరిపడుచున్నది;
‘ధాతూనా మనేకార్థత్వాత్’ అను ప్రమాణము కేరణము. చిత్కులచెయ్యలక—కఠిన
ములగు క్రీడలయందు; త్రొక్కుడువడి—నలఁగి; వెలిమిఱచిన—వెలి—తమకుం బె నన్యమును;
అనఁగా బాహ్యావ్యాపారమును; మఱచిన—; వలరాచతిపసులపోలికక—వలరాజు—మన్మ
థుఁడు; తపసులు—తపముచేయువారు అనఁగా ఋషులు; వలరాచతిపసులు—మన్మథ
శాస్త్రనిరతు లగు తపోధనులు; పోలికక—వలె; తెలిరాకట్టునెలవులక—తెలిరా—వజ్ర
ములచేత; కట్టు—నిర్మింపఁబడిన; నెలవులక—ప్రదేశములందు;

8. ఎడపడని.....విలాసులును—(ఇది యొక యుపవాక్యము);

ఎడపడని-నడుచునడుమనంతరములేని (నిరంతరముగ); వేడుకపనులకొనినోద
కార్యములచేత; అలసి-బడలికఁజెంది; జడియు-ఎడఁకు. సొలయు-సోలు; ఒయ్యనోయ్య
నక - పెల్ల మెల్ల గా; శంఖరాంతిపుసామ్రాజ్యంబుకొ - మన్మథుని రాజ్యమును; అనుక
రించెకొ-బోలెను; ఇచ్చొ రెండవమహావాక్యము పూర్తయ్యుచున్నది.

“అరవిరి”యనువాక్యము మొదలించినఁజూచుచు బ్రాయికముగా నచ్చతెనుగుపదములే
యుపయోగింపఁబడినవి.

“అయ్యెడ” మొదల వీసచనముకడవఱకు నొకటే వాక్యముగ శ్రీకృష్ణుని కేయ
నాగా ము నర్జింపఁబడియె. ఇందు సంస్కృతసమాసములే కానంబడియెడు.

అనర్ఘ్యమణిదీపదీపితంబును—

అనర్ఘ్య-చెలయిడరాని; మణిదీప-చుంబలచే నిర్మింపఁబడిన దివ్యములచేత; దీపి
తంబును-ప్రకాశింపఁబడినదియు;

విలుల.....సందానితంబును—

విలుల-స్వస్థులైన; గుఱుల-తెల్ల సట్టుతోఁ జేయఁబడిన; వితాన-మేల్కట్ట
చేత; సందానితంబును-కట్టఁబడినదియు;

(పాలంబ..... విలసితింబును—(పాలంబ-సరిగా వ్రేలుచున్న; ‘పాలంబ
మృలంబీ స్యాత్కంతాద్వైకక్షుకంఠితో’ అని యమరుఁడు; ముక్తాగుళుచ్చ-ముతైము
లకుచ్చులయొక్క; ఛరి-కాంతులచే; చాదిత-కప్పఁబడిన; ఎలభి-కొనిగలచేత; విలసితిం
బును-ప్రకాశించుచున్నదియు;

వివిధ.....భాసురంబును—

వివిధ-నానాప్రకారములైన; విచిత్రపట-చిత్రపులువ్రాయఁబడిన పటముల
చేత; ఘటిత-కూర్పఁబడిన; స్ఫటిక-స్ఫటికమయమైన; భిత్తిభాగ-గోడలప్రదేశముల
చేత; భాసురంబును-ప్రకాశించుచున్నదియు;

మృదుల.....కాంచితమును—

మృదుల-(మృదు) మెత్తని; ఇట్టిశబ్దములు శీత, శీతల; మంజు; మంజుల; మొదలగు
నవి; హంసతూలికాకల్పిత-హంసతోమములచేఁ జేయఁబడిన; తల్ప-పాన్పులచే; సంఘన్న-
కప్పఁబడిన; మణిమంచక-మణిఖినితములైన మంచములచేత; అంచితంబును-ఒప్పినదియు;

ధవళ.....విభ్రాజితంబును—

ధవళ-తెల్లని; ఛణితాదళ-నాగవల్లీదళములు (అనఁగాఁ దమలపుటాకులు);
క్రముకఖండ-పోకచెక్కలు (వీనిచేత); మండిత-అలంకరింపఁబడిన; మరకతమణి
భాజన-పచ్చలచేఁ జేయఁబడిన పళ్లెములచేత; విభ్రాజితంబును-ప్రకాశింపఁబడినదియు;

మృగమద.....కల్పితంబును—

మృగమద—కన్తురితో; మిళిత—చేర్చబడిన; పట్టిరపంక—చందనపుగుజ్జుచేత;
అంకిత—విష్వచుండు; మాక్తికశుక్తి—ముత్తైపుఁ జిప్పలచేత; శుక్తి—శబ్దముచేతనే ముత్తైపుఁ
జిప్పలను నర్థము గలిగినను ‘మాక్తిక’శబ్దము స్వప్నార్థము. పరికల్పితంబును—అలంకరింపఁ
బడినదియును;

దరవికచ.....కాంతంబును—

దరవికచ—ఇంచుక వికసించిన; లతాంత—పుష్పమయమైన; అనఁగాఁ బూలచే
నిర్మితమైన; తాలవృంత—విసనకఱ్ఱలచేత; కాంతంబును—రమణీయ మైనదియు;

కోమల.....రమణీయంబును—

కోమల—సుకుమారమైన; బిసత్తుంతు—తామరతూండ్ల దారములయొక్క; సంతాన—
సమూహముచేత; నిబద్ధ—కూర్చబడిన; కుసుమదామ—పూలవండలచేత; రమణీయంబును—
మనోహరమైనదియు;

సురభి.....ధూపితంబును—

సురభి—పరిమళవంతమైన; కృష్ణాగరు—నల్లనియగరుచెక్కయొక్క; ధూప—పాక
చేత; ధూపితంబును—వాసనఁగలుగఁజేయఁబడినదియును;

పరిమళ.....సమంచితంబును—

పరిమళ—నువాసనతో; మిళిత—కూడిన; శిశిరసలిల—చల్లనినీరుచేత (పన్నీరుచేత
ననుట); పూర్ణ—నిండింపఁబడిన; కనక—బంగారుమయమైన; గళంతికా—చెంబులచేత;
సమంచితంబును—ఓప్పియున్నదియును;

మంజు.....భరితంబును—

మంజు—మనోహరముగా; గుంజత్—కూయుచున్న; పారావతపతంగ—పావురా
ళ్ల నెడుపక్షులయొక్క; పారావత—పావురాళ్లు. పతంగ—ఇతరకుకాదిపక్షులు(వీనియొక్క)
అనియ నర్థముచెప్పవచ్చును; గళరవ—కంఠధ్వనులచేత; భరితంబును—నిండినదియును;

(వి) ‘పారావతగళరవ’ అనుపదములచే మణితము ధ్వనితమయ్యెడునని రసికు
లకుఁ దలంపునకు చెప్పునేమో.

మాణిక్య.....దిర్ఘనీయంబును—

మాణిక్య—రత్నమయమైన; సమున్నత—సాడవైన; ఆదర్య—అద్దములచేత; దిర్ఘ
నీయంబును—చూడఁదగినదియును; అనఁగా నాశయనాగారంబు రత్నఖచితమగుసాడవైన
నిలువులద్దములచేఁ బ్రకాశించెనని భావము; అగు శయనాగారంబునకొ—అగు పడకటింటి
యందు.

అలంకారము—ఉదాత్తము.

శుక్రదయము

మ. నలినాస్తుండు మదీయబంధు లని తా నక్షత్రసంఘంబులం
 గలఁప న్వచ్చుచునున్నవాఁడనుచు మున్ముంగ నాత్మీయ శి
 ష్యుల మందేహులఁ బో రొనర్చఁ జనుఁడంచుం బంప నేతెంచెనాఁ
 బొడమె న్వేగురుఁజుక్క కాలఘణభృద్భోగోల్లసద్రత్న మై. 54

ఈపద్యమున శుక్రదయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) మదీయబంధు లని_నక్షత్రములు శుక్రనకు బంధువు లగుటచేత నని
 భావము; శుక్రఁడును నొకనక్షత్రమగుటచే నితరనక్షత్రము లతనికి బంధువులనియెఱుంగు
 నది; ఆత్మీయశిష్యులక_తన (శుక్రనియొక్క) శిష్యులను; మందేహులక_మందేహులను
 రాక్షసులను; పోరొనర్చక_ననుఁడనుచుక_నూత్యునితో యుద్ధమునేయఁబొండుని;
 పంపక_అజ్ఞాపించుటకై; మున్ముంగక_మున్నగా; ఏతెంచెనాక_(శుక్రఁడు)నచ్చె
 నోయన్నట్లు; వేగురుఁజుక్క_ప్రాతఃకాలమున నుదయించునక్షత్రము; అనఁగా శుక్రఁడు;
 కాల.....రత్నమై_కాల_కాలమనెడు; ఘణభృత్_సర్వముయొక్క; భోగ_
 పడగయందు; ఉల్లసత్_ప్రకాశించునట్టి; రత్నమై_మాణిక్యమై (అనఁగా మాణిక్యమో
 యన్నట్లు); సొడమెక_పుట్టెను.

అలంకారము_హేతుాత్మ్యము; కాల.....రత్నమై_ఇచట రూపకము.
 వీనికి సంస్కృతి.

మేలుకొలుపులు

క. వైతాళికు లష్టదు మృదు
 గీతామృతవచనరచన గీలుకొన యశో
 దాతనయు మేల్కొలుపఁ బ్రా
 భాతికరమణీయరాగభణితులు సెలఁగెన్.

55

(వ్యా) వైతాళికులు_ప్రాతఃకాలమునఁ బ్రభువులను మేలుకొలుపుపాఠకులు;
 “వైతాళికా బోధకరాః” అని యమరుఁడు; కీలుకొనక_అతిశయింపఁగా, ఓప్పఁగా;
 ప్రాభాతిక.....భణితులు_ప్రాభాతిక_ప్రభాతకాలోచిత మగు; రమణీయ_
 మనోజ్ఞమైన; రాగభణితులు_(ధూపాలాది) రాగములయొక్క వాక్యములు; చెలఁగెన్_
 ప్రకాశించెను.

మ. జయ గోవింద ముకుంద చక్రధర కంసద్వేషి సాత్త్వాజితీ
 ప్రియ నారాయణ కౌస్తుభాభరణ కుంభిత్రాణపారీణ కా
 లీయదర్శన్ను పతంగవాహ వనమాలీ కృష్ణ వైకుంఠ శౌ
 రి యశోదాత్మజ భక్తవత్సల మురారీ గోపికావల్లభా.

56

(వ్యా) కుంభిత్రాణపారీణ—కుంభి—వీనుగుయొక్క (వీనుగు వసుట); త్రాణ—
 రక్షించుటయందు; పారీణ—పాగమునుముట్టినవాడా; అనగా సమర్థుడాయనుట; ఇది
 గజేంద్రమోక్షకథను చెలుపును; పతంగవాహ—పక్షివాహనుడా; అనగా గరుత్మంతుని
 వాహనముగాఁ గలవాడా.

గుణితక్రమము

మ. శరధిక్రోడనివేశ శార్ఙ్గధర శిష్టధ్యేయ శీతాంశు భా

స్కరనేత్రద్వయ శుభ్రపంకరుహభాస్వన్నాభ శూరాన్వయా
 భరణ శేషశయాన శైలధర శోభాఃస్వసర్వాంగ శౌ
 ర్యరసోదంచిత శంఖచక్రధర శర్వాణీసహాయప్రియా.

57

(వ్యా) శరధిక్రోడనివేశ—శరధి—సమద్రముయొక్క; క్రోడ—పద్మభాగము;
 నివేశ—ఉనికిపట్టుగాఁ గలవాడా; అనగా క్షీరాబ్ధియన్నమున వసించువాడనుట;
 శార్ఙ్గధర—శార్ఙ్గ—శార్ఙ్గమునువీటిని; విష్ణువుచేతియందు ధరించెడు వింటికి ‘శార్ఙ్గ’మనికేరు;
 ధర—ధరించినవాడా; శిష్టధ్యేయ—శిష్ట—సజ్జనులచేత; ధ్యేయ—ధ్యానింపఁదగినవాడా;
 శుభ్రపంకరుహ.....నాభ—శుభ్రపంకరుహ—తెల్ల దామరచేత; భాస్వత్—ప్రకా
 శించుచున్న; నాభ—నాభికలవాడా; బహువ్రీహి సమాసమందు ‘నాభి’ యను శబ్దము
 ‘నాభ’ యని మాటును; శైలధర—పర్వతమును ధరించినవాడా; అనగా గోవర్ధనగిరి
 నెత్తినవాఁ డనుట; శోభాఃస్వసర్వాంగ—శోభా—మంచికాంతిచేత; రస్య—సునోజ్జ
 మైన; సర్వాంగ—సకలవయవములు గలవాడా; శర్వాణీ సహాయప్రియా—పగవశివునకు
 హితుఁడైనవాడా; ఈపద్యమునందుఁ బ్రతిసమాసాదివర్ణములు గుణితక్రమమునఁ బ్రయో
 గింపఁబడి యున్నవి.

క. మేల్కనుము దేవ యివె రా

చిల్కలు కను మొగిచియున్న చెలువలఁ దమకుం

బల్కులు నేర్వంగ ముద్దులు

గుల్మేడు పల్కులను మేలుకొలిపెడుఁ గ్గష్టా.

58

సుగమము.

సీ. చరమాద్రి దావాగ్ని సంప్లుప్త సురసార

భేయికరీమైకపిండ మనఁగ

బహుచకోరదంశ పరిపీత చంద్రికా

తైద్ర నీరస మధుచ్ఛత్త్ర మనఁగఁ

బ్రత్యజ్యుభోచ్ఛల ద్రాత్రివర్షియసీ

పలిత పాండుర కేశబంధ మనఁగ

గగనసా ధాలేశకర కాలశిల్పి ని .

ర్ముక్తసుధావశ్రుముష్టి యనఁగ

తే. సుమహిత జ్యోత్స్ని కాలతా సుమగుళుచ్ఛ

మనఁగ నతిధూనరచ్చాయ నబ్జవైరి

చెలుపు వోనాడి బింబావశిష్టఁ డగుచు

నల్లనల్లన వ్రాలెడు నంబుజాక్ష.

59

ఈపద్యంబున నస్తమయసమయచంద్రుఁడు ధూసరకాంతిచే నొప్పుట వర్ణింపఁ బడినది.

(వ్యా) చరమాద్రి.....పిండ మనఁగఁ—

చరమాద్రి—పడమటికొండయందలి; దావాగ్ని—కార్చిచ్చుచేత; సంప్లుప్త—చక్కఁగాఁ గాల్పబడిన; సురసారభేయా—కామభేమపుయ్యక్క; కరీమైకపిండము—పేడముద్ద; అనఁగఁ—అనునట్లు;

బహుచకోర.....ఛత్ర మనఁగఁ—

బహుచకోరక—అనేకచకోరపక్షులనెడు; దంశ—తేనెటీగలచేత; పరిపీత—త్రాగఁబడిన; చంద్రికా—చెన్నెలయనెడు; తైద్ర—తేనెగలదగుటచే; త్సుద్రాః, (అఁడు) తేనెటీగలు—వానిచే పంగ్రహింపఁబడునది కాన తైద్రమని తేనెకుఁదేరు; త్సుద్రా వ్యంగానణీ వేశ్యా సరఘా కంటకారికా—అనియమయఁడు; నీరస—నిస్వారముగాఁ జేయఁబడిన;

మధుచ్ఛత్ర మనఁగఁ—తేనెపెర యనునట్లు; 'మధుకోకో మధుచ్ఛత్రమ్'—అని నిఘంటువు.

అనఁగా దేవేంద్రులు తేనియ నంతయుఁ ద్రాగినదివఱకు దేనెపెర కోభావీనమై ధూసగముగాఁ గన్పడునట్లు చక్కోరములు వెన్నలను ద్రాచుటచేతఁ జంద్రుఁడు నిస్సారఁ డయ్యెనో యనునట్లు ధూసరవర్ణముతో నొప్పెనని భావము;

ప్రత్యి.....బంధ మనఁగఁ—

ప్రత్యుభృతి—పడమటి దిక్కునుగూర్చి; ఉచ్ఛలత్—చుచున్న; రాత్రివస్త్రీ యనీ— రాత్రియనెడు ముసలిదానియొక్క; పలిత—నెరసిన; పాండుర—తెల్లని; కేకబంధమనఁగఁ— తలవెండ్రుకలముడియో యనునట్లు;

అనఁగారాత్రి యంతయుగుటచే రాత్రియను ముసలిస్త్రీ పడమటిదిక్కునుగూర్చి చనునట్లుండెనియు నామెయొక్క తెల్లగా నెరసినతలవెండ్రుకల ముడియోయన్నట్లు చంద్రుఁ డొప్పెననియు భావము.

గగనసౌధారేఖ.....మష్టి యనఁగఁ—

గగన—ఆకాశ మనెడు; సౌధ—మేడకు; ఆరేఖకర—పూతపూయువాడైన; కాల శిల్పి—కాల మను శిల్పిచేత; నిర్మృక్—విడువఁబడిన; సుధానస్త్రముష్టి యనఁగఁ— మన్నపునీటియం దద్ది పిండిన గుడ్డముద్దయో యనునట్లు;

అనఁగా నాకాశమును మేడకుఁ గాలమునుశిల్పి గుడ్డతో మన్నపుఁబూతఁ బూసి మేముట్ల నానస్త్రమును బిడిచి ముద్దగావై చినప్పటిచందమునఁ జంద్రుఁడుండెని భావము.

సుమహితి.....గుభృచునఁగఁ—సుమహితి—మిక్కిలి పూజ్యమైన (శ్రేష్ఠమైన); తోయిత్ని కాలతా—వెన్నలయ నెడుతీగయొక్క; సుమగుభృచునఁగఁ— పూవుగుత్తియోయనునట్లు; అబ్జనైరి—చంద్రుఁడు; అతిధూసరచ్ఛాయక—మిక్కిలికోభా వీనమైన యిండుక తెల్లని కాంతితో; చెరువు వోనాడి—అందము చెడి; ('ప్రాకాడి' అను పాఠమునకును నిదియే యర్థము); బింబావశిష్టఁడఁచుక—నిస్తేజ మ్మండ గుటచేత గుండ్రని యాకృతిమాత్రము గలవాడై; అల్ల నల్లన వ్రాలెడుక—మెల్ల మెల్లన నస్తమించు చున్నాడు.

అలంకారములు—రూపకోఠాపిఠోన్మేక్ష తేను గలవు.

చ. జలరుహమిత్రుఁ డాత్మరుచినంపదఁ జీకటిబందెకానికిం

గలఁగుచు పీనిలోన నిడి కైకొన నమ్మికకాఁపు లంచుఁ జు

క్కలదొర యెండదాడి విని గ్రక్కునఁ దానును గాంతి వీచి
పల నెలకొల్పె నాఁ బలుకఁబాటె నిశాంత నిశాంత దీపముల్. 60

ఈపద్యమునందుఁ బ్రభాతకాలమునందలి దీపములు శోభావిహీనంబు లగుట పరిణామబడినది.

(వ్యా) జూరుహమి తుఁడు—సూర్యుఁడు; ఆత్మగృహింపవత్—తనకిరణములనెడు భనమున; చీకటిబండకొనికొక—చీకటి యనెడు దొంగకు; కలఁగుచు—భయపడి; వీనిలో ననిశి—నిశాంతనీపములయందు (అనఁగా గృహములలో నీదీపములయందుంచి); కైకొనక—మఱుఁ బుచ్చుకొనఁగా; అనఁగా నస్తమించునపుడు సూర్యుఁడు తనకిరణములను గృహములయందలిదీపములందుంచి మఱు నుదయకాలమునందు నానింబుచ్చుకొనెనని భావము; (ఈవిషయమును జూచి)—చుక్కలదొర—చంద్రుఁడు; ఎండదాడిని—సూర్యకాంతియొక్క యాలోపమునకు భయపడి; నమ్మికకాఁపు లందుక—ఈనిశాంత దీపములు నమ్మిదగినకాఁపునాంధ్రనితలంచి, గ్రక్కునక—వేగముతో; తాను—(చంద్రుఁ డగుట); కాంతి—తనయొక్క కిరణములను; వీనిలోపలక—నిశాంతనీపములయందు; నెలకొల్పెనాక—ఉంచెనోయనునట్లు; నిశాంతనిశాంతదీపముల్—నిశాంత—రాత్రితమనందలి; నిశాంతదీపముల్—గృహదీపములు; నిశా—అంత—రాత్రితమ; నిశాంత—ఇట్లు; పలుకఁబాటె—ఇంచుక తెల్లనియు గలవి యాయెను.

అనఁగా సాయంకాలము మొదలు లేకుంతయు గృహములయందలిదీపము లెట్లని కాంశులతోఁ బ్రకాశించుట సూర్యుఁడ స్తమించునయగుచుఁ జీకటియనుదొంగ తనకిరణములనెడు సుందర నవహరించునేమో యని భయపడి వానిని దీపములందుంచుచేతినో యన్నట్లు దీపము లరూములై ప్రకాశించె ననియు, రాత్రియంతమై యుదయకాలమున గృహములందలిదీపములయొట్టినికాంశులు చెడి నిస్తేజస్సుమలై యించుక తెల్లఁబాటుట చంద్రుఁడు తానస్తమించునయగుటచే సూర్యాతిపమునకుభయపడి తనకాంతియనెడు భనమును నీదీపములయందుంచినచో మఱుఁ దానిడిగినప్పుడు మునుపు సూర్యుఁ డుంచిన యర్థమును సరినిశిచ్చినట్లు తనకును దనభనము నిత్తురనన న్మికముతోఁ దనకిరణము లనెడు భనమును దీపంబులలో నుంచెనునటు లాపైననియు భావము.

(వి) ఇక్కడ సూర్యుఁ డస్తమించునపుడు తనలేజము నగ్నియందుంచి చనువనియు మఱు నుదయకాలంబున నగ్నియందుండి కైకొనుననియు శ్రుతినుశాసనమున్నది.

“అగ్నింవా వాదిత్య స్సామప్రసక్తి, తస్మాద్గ్నిర్దూరా స్పృక్తందదృశే, ఉభేహి లేజనీసంపద్యతే, ఉద్భృతంవావాదిత్యమగ్నిరసుసూరోహతి, తస్మాద్దూమ వివాక్సేర్దివాదృశతే”

“అవిత్తోనాస్తమయన్నగ్ని మనుప్రవిశతి”.

అలంకారములు—హేతుశ్రేక్ష—కాన్యలింగము.

మ. దరమీలన్నయనంబులై గృహబహిర్ద్వారంబుల న్యామకుం
జరముల్ గండమద భ్రమ ద్భ్రమరికా యుంకార సంగీత వి
స్ఫురణ లూపుచుఁ గర్ణతాళనినదంబు ల్మించ నీమాగధో
త్కరముం బోలుచుఁజూడనొప్పె నివె హస్తన్యాసము ల్మీఱఁగన్.61

ఈ పద్యమునందుఁ బ్రాతఃకాలమునందలి యేనుఁగులవిన్యాసము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) దరమీలత్—కొంచెముగా మూయఁబడిన; నయనంబులై—కన్నులుగలవియై; గృహబహిర్ద్వారంబుల—ఇంటివెలుపటి వాకిళ్లయందు; యామకుంజరముల్—జాములవంటునఁ గావలియుండు నేనుఁగులు; గండ..... విస్ఫురణత్—గండమద—చెక్కిళ్ల మదజలములకై; భ్రమత్—తిరుగుచున్న; భ్రమరికా—ఆడుతు మ్మెదలయొక్క; యుంకార—మోతయనెడు; సంగీతవిస్ఫురణత్—గానవై ఖరులను; చూపుచు—కనఁబఱచుచు; కర్ణతాళనినదంబు ల్మించ—చెవులు కదలించునప్పుడు పుట్టుచప్పుళ్ల నెడు తాళశబ్దము లతిశయింపఁగా; హస్తన్యాసముల్మీఱఁ—తోండములను ద్రిప్పుట యతిశయింపఁగా; నీమాగధోత్కరముంబోలుచు—నీస్తుతిపాఠకుల సమూహమువలె; ఇవె—ఇవ్వియే (ఈమండట ననుట); చూడనొప్పె—కానఁబడియెడు.

అలంకారము—రూపకోఠాపిత మగు సుశ్రేక్ష.

మ. సమయాభీరకుమారుఁ డేవునఁ దమ్మిసారూపన క్తంచరిం
గమలారిస్తనమండలాంక విష సంక్రాంత ప్రభాదుగ్ధపూ
రముతో రూపఱఁ జేయ శోషిలుచుఁ దార లోసల నిట్టూర్పు సాం
ద్రముగా నూర్చె ననంగఁ బెల్లెనఁగెఁ బ్రాతఃకాలవాతూలముల్.62

ఈపద్యమునందుఁ బ్రాతఃకాలవాయువులు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) సమయాభీరకుమారుడు—సమయ—కాలమనెడు; అభీరకుమారుడు—గొల్లబిడ్డడు (బాలకృష్ణుడనుట); ఏవున—విశృంఖలముతో; తమ్మిసారూపన క్తంచరి—తమ్మిసారూప—చీడటి యాకారము గల; నక్తంచరి—రాక్షసస్త్రీని (పూతన ననుట); కమలారి..... పూరముతో—కమలారి—చంద్రుడనెడు; స్తనమండల—కునప్రదేశమందలి; అంక—చిహ్నమనెడు; ‘మండలాంత’ అని కొన్ని ముదితగ్రంథములలో

బాతము కనబడుచున్నది-దానికంటె 'మండలాంక' అనుపాతమే సరసము; విమ-విమ-
ముతో; సంక్రాంత - కూడుకొనిన; ప్రభా - కాంతియనెడు; దుగ్ధపూరముతో-
పాలచెల్లువతోడ; రూపఱుజేయు- నాశమునొందింపఁగా; శోషిలుచు-యూర్చు
నొందుచు; తారత్ - నక్షత్రములు (కనుగ్రుడ్డులని పూతనపరమైనయర్థము); (ఇచట
శిష్టపరంపరితము); సోల-చొక్కి-మఱుఁగుపడఁగా; సాంద్రముగా-అధికముగా;
నిట్టార్చు-నిశ్వాసమును; (నిడు-ఊర్చు); ఊర్చనసంగ-శ్వాసము విడిచెనోయను
నట్లు; ప్రాతఃకాలవాతూలము-ప్రభాతవాతములు; పెల్లసంగ-పెల్లు-ఎసంగె-
మిక్కిలి యతిశయించెను.

అనఁగాఁగాలము కృష్ణునివలెను, జీతటి పూతనవలెను, జంద్రుఁడు పూతన స్తనము
వలెను, గళంకముతోడి తెల్లనిచంద్రకిరణప్రసరణంబులు పూతనయొక్క విమముతోఁ
గూడినచనుఁబాలు గురియుటవలెను, జీతటి నశించుట కృష్ణునిచేఁ బూతన మరణించుట
వలెను, నక్షత్రములు మఱుఁగుపడి యస్తమించుట కృష్ణుఁడు చనుఁబాలుఁ గ్రోలఁగాఁ
బూతన కనుగ్రుడ్డులు సాక్షువడుటవలెను, ప్రాతఃకాలవాయువులు పూతనమరణసమయ
ందు విడిచిన శ్వాసవాయువులవలెను, నొప్పె నని భాషము.

అలంకారము—రూపకోతాపితోత్రేప్త.

క. మంచునఁ దోఁగిన పల్లవ

సంచయము భవ ద్వియోగ సంతాప రుద

చ్చంచలనయనా బాష్పక

ణాంచిత బింబోష్ఠ లీల నలరె నుపేంద్రా.

63

(వ్యా) తోఁగిన - తడిసిన; పల్లవసంచయము-చిగుళ్లు గుంపు; భవ...లీల-
భవద్వియోగ-ని న్నెడఁబాయుటవలని; సంతాప-వేదనచేత; రుదత్-ఎచ్చుచున్న-
చంచలనయనా-స్త్రీలయొక్క; బాష్పకణ-కన్నీటిబొట్లచేత; అంచిత-ఓప్పిన; బింబోష్ఠ-
దొండపండుపంటియధరములయొక్క; లీల-విలాసముతో; అలరె-ఓప్పెను.

అలంకారము-నిదర్శనము-(పదార్థవృత్తినిదర్శన మని తెలియవలయు.)

తే. కమ్మకస్తరిగుళికలు తమ్మిలేమ

నిదురమంపునఁ బుక్కిట నించు మేలు

కాంచి వేకువ నుమిసె నాఁ గమలముకుళ

కోటరంబుల నెలదేటికొదమ లెగసె.

64

(వ్యా) తిమ్మిలేమ-తామరయనెడన్త్రీ; కన్నుకన్నురిగుళికలు - సువాసన గల
కన్నూరిమాత్రలను; నిమరమంపునక-నిద్రమైకముచేత; పుక్కిటక-పుక్కిరియందు;నించు-
పెట్టుకొనియుండి; వేకునక-ప్రాతఃకాలమందు; మేలుకాంచి-మేలుకొని; ఉమిసె నాక-
వెడలగ క్కెనోయనునట్లు; కమలముకుళకోటరంబులక-ముకుళించినకమలములయంతరా
గములనుండి; కోటరము-తోట; ఎలదేటికొదమలు-ప్రాయపుడుమ్మెదిల; ఎగనెక-
వెలువడెను.

అలంకారము-స్వరూపాశ్రేయ-‘తిమ్మిలేమ’ అనునొక రూపకము.

మ. విననయ్యెం గృకవాకుకూజితము లుద్వేలంబు లై సూరసూ

తనవోద్యత్కరకుంచికా విఘటిత ధ్వాంతారరక్రక్రియా

స్వనము లైరవిశీప్రసూనపృథుకస్వాక్రియాలోలిక

ద్వినకృన్మార్గ నివారణ త్వరిత మందేహోగసింహధ్వనుల్. 65

ఈపద్యమనందుఁ బ్రాతఃకాలమునఁ గుక్కుటములు కూయుట విధింపఁబడియె.

(వ్యా) సూరసూత.....స్వనముల్—

సూరసూత-అనూరుణియొక్క (సూర్యసారథియొక్క); నవోన్యత్-క్రితగాఁ
బుట్టుచున్న; కర-కిరణము లనెడువాస్తవములయందలి; కుంచికా-తాళపుఁజెవిచేతి; విఘ-
టిత-తెఱవఁబడిన; ధ్వాంత-చీకటియొనెడు; అర-తలపుగడియొక్క; క్రియా-
స్వనముల్-కఱకఱయను శబ్దములు; (ధ్వన్యనుకరణము); అనఁగా సూర్యనిసారథి యగు
సూరుఁడు తనకిరణములనెడు చేతియందలి తాళపుఁజెవితోఁ దలుపనెడు చీకటిని దెఱచు-
నపుడు పాడము కఱకఱయను శబ్దములో యనునట్లు కోడిఘాత లాపైనని భావము.

కైరవిణీ.....లోలికల్—

కైరవిణీ-కలంపతీగలయొక్క; ప్రసూన-పుష్పము లనెడు; పృథుక-బిడ్డలను; స్వా-
క్రియా-నిద్రఁబుచ్చుకార్యమునందలి; ఆలోలికల్—“శుశువాయి” అనియెడు దపుడల-
నుండి పుట్టుధ్వనులు; అనఁగా గలువపువ్వు లుదయకాలమునందు ముకుళించుట స్వభావము
గావున నాపువ్వులనెడుబిడ్డలను నిద్రపుచ్చుటకై పాలలఁ బాడునెడఁ జేయఁబడిన “శుశు-
వాయి” యను తాలరవములో యన్నట్లు కోడిఘాత లాపైనని భావము.

దినకృత్.....సింహధ్వనుల్—

దినకృత్-సూర్యనియొక్క; మార్గ-త్రోవను; నివారణ - అడ్డగించుటయందు;
త్వరిత-వేగముగల; మందేహ-మందేహులనెడు రాక్షసులయొక్క; ఉగ్ర-భయంకరమైన;

సింహద్వమహా-సింహనాదములు; అనఁగా నూర్జ్వనస్థగింను మందేహులను రాక్షసుల యొక్క సింహనాదములలో యనఁ గోషికూత లొప్పె నని భావము.

అలంకారము-అభేదరూపకము.

(వి) ఈపద్యమునందు 'స్వాపక్రియాలోలికత్' అనునెడ ముద్రిత గంధములయం దన్నిటను 'స్వాపక్రియాలోలికత్' అను పాతము గానంబడుచున్నది. 'హోలికత్' అనఁగానుయ్యెలలనియర్థ మేకాని శబ్దమును నర్థములేదు. 'అలోలికత్' అనఁగా 'అలోలిక స్తాలరణి' అను నిఘంటు ప్రమాణముచే స్త్రీలు బిడ్డలను నిద్రపుచ్చునపుడు వేడు కత్తె తమ తాలువులచే బుట్టించు 'శుశువాయి' అను శబ్దచుర్ధచుగుబచే నీపాతమే సాధు పనియుఁ గవివ్యాసయపనియు నూహించి యిట్లు సవరించితి.

తే. రాజు వీ డెత్తి చనినఁ దారకభటాలి

యంబరాభోగ నిజ శిబిరాంగణమునఁ

గాలుకొల్పినపావకజ్వాల లనఁగఁ

బ్రాచిఁ గనుపట్టె నవసాంధ్యరాగరుచులు.

66

ఈ పద్యమునందుఁ బ్రాతఃకాల సాంధ్యరాగము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) రాజు-చంద్రుడు; వీ డెత్తి-శిబిరమెత్తి (వీడు-దండు విడిసినచోటు); దండెత్తియనుట; చనినఁ-పోఁగా; తారకభటాలి-నక్షత్రములనెడు నేనలవరుస; అంబరాభోగనిజ శిబిరాంగణమునఁ-అంబర-ఆకాశముయొక్క; అభోగ-వైకాల్యమునెడు; నిజ శిబిరాంగణమునఁ-తమయొక్క విడిదిలప్రదేశములయందు; కాలుకొల్పిన-ప్రజ్వలించఁ జేసిన; పావకజ్వాల లనఁగఁ-అగ్నిజ్వాలలో యన్నట్లు; నవసాంధ్యరాగరుచులు-క్రొత్త సంజకంబాయలు; ప్రాచిఁ-తూర్పుదిశయందు; కనుపట్టె-కానఁబడెను.

అలంకారము-ఉత్పేక్ష.

తే. కమలిసీజ్యంభికలకు దిక్కాంత లెల్ల

హస్తతాళంబు లొనరించి రనఁగఁ జెలఁగె

లలిత కాసార కూల కులాయ చలిత

శకున పక్షజ పటపటన్వనము లధిప.

67

(వ్యా) కమలిసీ-జిమ్మిశీఁగయనెడు స్త్రీయొక్క; జ్యంభికలపక్ష-అపులింకలకు (వికాసములకని భావము); దిక్కాంత-దిశాంగనలంఘనము; హస్తతాళంబు లొన

రించిరనగఁగఁ—కరతాశధ్వనులు చేసిరోయనునట్లు; లలిత...స్వనములు—లలిత—మనోజ్ఞమైన; కాసార—కొలంకులయొక్క; కూల—గట్టులందలి; కూలాయ—గూడులందు; చలిత—తిరుగుచున్న; శకున—పక్షులయొక్క; పక్షజ—తొక్కలనుండి పుట్టిన; పటపట స్వనములు—పటపటయనుధ్వనులు; చెలఁగెఁ—ఓప్పెను.

అనఁగా గొప్పపదవియందుండు (రాజులు) వనిత లాపులించునపుడు చెలికత్తెలు మున్నగు చేడియలు చిటికెలువేయుట వాడుకగావున నిచట సరోవరలక్ష్మీ వికసించుట యాపులించినట్లుండెననియు దానికి దిగంగనలు కరతాశధ్వనులు చేసిరోయనునట్లు సరోవరతీరములందలిగూడులయందుఁ దిరుగుపక్షులతొక్కలవప్పుడు లొప్పారెననియుభావము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

సీ. యామినీసమయంబు నాశాతటప్రదే

శంబుఁ బ్రసన్నభావంబునొందె

బ్రీయచుంబితాంగనా బింబాధరంబులు

నుడురాజు నవరాగయుక్తిఁ దోచె

నఖిలవస్తువులుఁ బ్రాగచలకూటవిటంక

తలములు నతిరోహితంబు లయ్యె

నుత్తంగపురగోపురోఽరిస్థులు సా

రసములు నాత్తసారిభము లయ్యెఁ

తే. దరుణగోతర్ణకంబులు సురవధాంత

రంబులును విచ్యుతప్రహంబు లయ్యె

నియమపరతంత్రభూదేవచయముఁ గొని

కప్రజంబు సమాధియోగమునఁ బరఁగె.

68

ఈ పద్యమునందుడయకాలపు శోభాతిశయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) యామినీ...భావంబునొందె — యామినీసమయంబు — రాత్రివేళ యు; ఆశాతటప్రదేశంబు — దిక్ప్రదేశంబును; ప్రసన్నభావంబు — ప్రసన్నభావము—వినాశభావమును; అని రాత్రిపరమైన యర్థము; సన్న—మద్యం—విశరణగత్యవసాదనేషు అనుభావపు — క్తప్రత్యయంత రూపము; ప్రకాశమును, అని దిక్సరమైన యర్థము; ఒందె — చెందెను.

అనఁగా నుదయకాలమునందు రాత్రివేళకు వినాశభావము గలిగెననియు దిక్టట ప్రదేశము ప్రకాశమానం బాయె ననియు భావము.

ప్రియచుంబిత...యుక్తిదోఁచెన్—

ప్రియచుంబిత—ప్రియులచే ముద్దుపెట్టుకొనఁబడిన (పానముచేయఁబడిన); అంగ నా—స్త్రీలయొక్క; బింబాధరంబులున్—దొండపండువంటి పెదవులును; ఉడురాజున్—(నక్షత్రముల కధిపతియగు) చంద్రుఁడును; అపరాగయుక్తిన్—అప + రాగయుక్తిన్; పోయినరక్తిను గలది యని యధరపరమైన యర్థము; అపర + అగయుక్తిన్—పశ్చి మాద్రుది జేరుటతోన్, అని చంద్రపరమైన యర్థము; తోచెన్—కానంబడియెను.

అనఁగా నంగనల యధరములు ప్రియులచేఁ నీతంబులయి యరుణకాంతివిహీ నంబు లయి పలుకఁబాఁతెననియుఁ జంద్రుఁడు పశ్చిమాదలముఁ జేరె ననియు భావము.

అభిల...నతిరోహితంబు లయ్యెన్—

అభిలవస్తువులున్—అన్ని వస్తువులును; ప్రాగచల.....తలములున్—ప్రాగచల— పూర్వాదియొక్క; కూట—శిఖరములయందలి; విటంకతలములున్—అగ్రప్రదేశములును, అతిరోహితంబు లయ్యెన్—అ + తిరోహితంబులు, మఱుగు పడినవిగాక యుండెను, అనఁగా స్పష్టముగాఁ గానంబడెనని యభిలవస్తు పరమైనయర్థము; అతి + రోహితంబు లయ్యెన్—మిక్కిలి యెఱ్ఱి కాంతులు గలవియాయెనని యచలకూట విటంకముల పర మైనయర్థము;

అనఁగా నెల్లవస్తువులను వెలుతురుచే స్పష్టముగాఁగానఁబడియె ననియుఁ దూర్పుకొండయొక్క యగ్రప్రదేశము (నూర్యకిరణముల పోకుడులచేత) నెఱ్ఱిని కాంతులఁ బోలిచెననియు భావము;

ఉత్తుంగ...సారభము లయ్యెన్—

ఉత్తుంగ—సాడవులై న; పురగోపుర—పట్టణప్రాకారములయొక్క; ఉపరిస్థలములున్—పైభాగములును; సారసములున్—తామర పుష్పములును; ఆత్తసారభములయ్యెన్—ఆత్త— పాండఁబడిన; సార + భములు—నూరసంబంధములయిన కాంతులు గలవి.

“నూరనూర్యార్యమాదిత్య ద్వాదశాత్మదినాకరాః” అని యమరసింహుఁడు; ఇతి పురగోపుకోపరిస్థలపరమైన యర్థము; ఆత్తసారభములు—ఆత్త + సారభములు, పాండఁ బడిన పరిమళముఁ గలవి యని సారసపరమైన యర్థము;

అనగాఁ బట్టణప్రాకారముల పైభాగములయందు సూర్యకాంతులు ప్రసరించె ననియు; దారులు వికసించి పరిమళవంతము లయ్యెననియు భావము.

తరు.....ప్రగ్రహంబు లయ్యెన్—

తరుఁ—లేతయైన; గోతర్ల కంబులున్—ఆవుదూడలును; ‘సద్యోజాతస్తు తర్ల కః’ అని యురుగుడు; సురపథాంతరంబులును—సురపథ—ఆకాశముయొక్క; అంతరంబు లును—చుట్టూభాగములును; విచ్యుత—విడువఁబడిన; ప్రగ్రహంబులయ్యెన్—పలుపులుగలవి యాయెను; అని గోతకర్ణకములపర మైనయర్థము; విచ్యుత—మిక్కిలిజాతిన (అనగా మఱుగునవసిన); ప్రగ్రహంబులయ్యెన్—గొప్పగ్రహములు గలవి యాయెను;

అనగా నుడుముకాలమునందుఁ బాలుపిరుమట్టకై (జనులు) పలుపులు విచ్చి దూడ లను విడిచినారనియు నాకాశచుట్టమునందు గ్రహములు గానఁబడకపోయిన వనియు భావము;

నియమ.....బరఁగెన్—

నియమ—కాస్త్రవిధులందు (కొంచున్నంతపోదానాదులయందు); పరతంత్ర—శ్రద్ధాకుపు లైన; భూదేవచయమున్—బ్రాహ్మణులసమూహమును; కాశికప్రజంబున్—గుడ్లగూబలగుంపులును; సమాధియోగమునఁ బరఁగెన్—సునోలయరూపచుగుర్ధ్యాననిష్ఠచే వొప్పెనని భూదేవపర మగు నర్థము; నిశ్చలభావమునొందెను; అనగా నిద్దురఁ జెందె నని కాశికపర మైనయర్థము;

నియమ మనుటకు—

శ్లో. కొంచున్నంతపోదానం మానేజ్యాధ్యయనంవ్రతం

ఉపోవణోపసదండా దక్షై తే నియమా స్స్మృతాః.

—అని కాశీఖండము.

అనగా బ్రాహ్మణు లుదయకాలముందు కాస్త్రవిహితములగు ననుష్ఠానాదులను జేయుచుఁ జిత్తైకాగ్ర్యముతో నీశ్వరధ్యానముఁ జేసినయిటు గుడ్లగూబలు నిద్దురఁబొందె ననియు భావము.

ఈపద్యమునందు క్లేషనుప్రాణితకుల్యయోగితాలంకారము.

మ. కమలాప్రాన్నమదంశుజాలములు దిగ్భాగంబులం గ్రమ్మినం
గుముదాంతఃస్థిత లక్ష్మీ యెండవడసోఁకు లైఁవఁగాలేక ప
త్త్రముల న్నాటుగఁ జేసి కప్పకొనియెం దత్కాలసంకోచన
క్రమదంభంబున రాజవల్లభ లసూర్యంపశ్య తాదు ర్గదా.

ఈ పద్యమునందు సూర్యోదయకాలమునందు గలుగల ముకుళించుట వర్ణింపఁ బడినది.

(వ్యా) కమలాప్త...జాలములు — కమలాప్త — సూర్యునియొక్క; ఉన్న మత్ — సాడవుగాఁ బ్రసగించుచున్న; అంశుజాలములు — కిరణసమూహములు; దిగ్భాగంబు ల్ — ద్విక్రపదేశములయందు (నలు దెసలయందు); క్రమ్మినట్ — వ్యాపింపఁగా; కమల... .. లక్ష్మీ — కమల — కలువలయొక్క; అంతస్థిత్ — నడుమనుండు; లక్ష్మీ — (అధిరోనకు); ఎండఁడసోఁకుత్ — తీక్షణ మగు సూర్యాతపప్రసరణములను; నైవఁగా లేక — ఓర్వజాలక; తత్కాల... .. దంభంబున — తత్కాల — ఆసయచుండు; సంకోచనక్రమ — ముకుళించు కార్యమనెడు; దంభంబున — వ్యాజముచేత; పత్రముల — దళములను; మాటుగఁ జేసి — ఎండకడ్డుముగాఁ బూని; కప్పకొనియెత్ — మటుగుపఱచుకొనెను; అనఁగా ముకుళించెన.

అనఁగా సుదయకాలమునందు సూర్యకిరణములు నలు దెసలు వ్యాపింపఁగాఁ గలు వలు ముకుళించుట కమలములయందుండలక్ష్మీదేవి యెండతాఁకుడుల కోర్వజాలక ముకుళించుట యనువ్యాజముతోఁ దనదళముల నెండకడ్డుముగనుంచి కప్పకొనినట్లుం డెనని భావము.

రాజవల్లభ... .. లాదు ర్గదా —

రాజవల్లభలు — రాజప్రీతులు (రాణులు); అసూర్యంపశ్యే లాదుర్గదా — సూర్యునిఁ జూడనోడుదురుగదాయని యొక యర్థము; రాజవల్లభలు — వల్లభునిఁ బ్రియలగు కుము దినులు — సూర్యునిఁ జూడఁజాలక ముకుళించునుగదా యని మఱియొక యర్థము.

ఈపద్యమునఁ గైతవాపహ్నుతియు శ్లేషోత్థాపిత మగు నర్థాంతరవ్యాసమును నలంకారములు.

చ. కొలకొల మంచు మేఁతలకు గూడులు వెల్వడుపక్షి రావము
ల్కలమ్మదువాక్యవైఖరులుగా నలవేకువపూవుఁబోడి నే
డ్కులు దళుకొత్త దోహద మిడం దొలుగుబ్బలికొండగోగు పూ
గొల యలరించె నాఁ బోడిచెఁ గోకనదాపుఁడు పాటలద్యుతిన్. 70

ఈపద్యమునందు సూర్యోదయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కొలకొలమంచు — (ధ్వన్యకురణము); వేకువపూవుఁబోడి — ప్రాతః కాలమనెడు కుసుమకుసుమరాంగియగునంగన; దోహదమిడం — దోహదముచేయఁగా; దోహదమునఁగా నకాలమునందుఁ దరులతామలను బుష్పింపఁజేయుక్రియలకును పద్మపుల

కును జేరు. అట్టిక్రియలు చేర్చుటవృత్తములకు చేర్చుటగానుండును. ఇది సవిస్తరముగా 3-వ యాశ్వాసము 44-వ పద్యములోను 4-వ యాశ్వాసము 9, 10-వ పద్యములలోను జెప్పబడియున్నది.

దీనికి లక్షణము:—

శ్లో. తరుగుల్లలతాదీనా మకాలే కుశలైః కృతం
పుష్పద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తుతక్రియా
అశోకశ్చరణావాత్యా వమశో ముఖనీధునా
ఆలింగనా తుగ్ధరవక స్తిలకో వీక్షణేనచ
కరస్పర్శేన మాకందో ముఖరాగేణ చంపకః
సల్లాపతః కర్ణికార సిన్ధువాగో ముఖానిలాత్
గీత్యాప్రియాభుక్తితరాం నమేరు ర్న సితేనచ. అని

‘తొలిగుబ్బలికొండగోగు’ — పూర్వాద్రియనెడు కర్ణికారవృత్తము; పూగోల యలిరించె నాక — పుష్పగుచ్ఛమును బ్రకాశింపజేసెనో యనునట్లు; శోకనదాత్మండు — (తామరలకు మిత్రుడగు) నూర్యుండు; పాటలయ్యుతి — ఈషదరుణకాంతితో; పాడిచెక — ఉదయించెను.

‘సల్లాపతఃకర్ణికారః’ (కొండగోగువృత్తము తరుణులసల్లాపమునెడుదోహదక్రియచే సకాలమునందుఁ బుష్పించు నని యర్థము) అని దోహదకాస్త్రమునందుఁ జెప్పబడి యుండుటచే నిక్కడఁ బ్రాతఃకాలమునెడుతరుణి పక్షీరామములనెడు మృదువచనసల్లాప రూపదోహదక్రియను సలుపఁగాఁ బూర్వాద్రి యను కొండగోగుచెట్టు పూచినపూగుత్తియో యన్నట్లు పాటలకాంతితో నూర్యుండుదయించెనని భావము.

అలంకారము. రూపకానుప్రాణితమగు నుత్పేక్ష.

(వి) ‘గూఁడులు నెల్వడు’ అనుపదములను ‘పక్షీరామము’ అను సమాసమునందేకదేశమైన ‘పక్షీ’ కబ్ధమునకు విశేషణముగా నన్వయించునట్లు కవి ప్రయోగించియున్నాడు. ఇది యేకదేశాన్వయదోషముగా వైయాకరణులు గణించియున్నను మహాకవి ప్రయోగము లుండుటంబట్టి యిది దోషము గాదని యెఱుంగునది.

యద్యద్విభూతిమత్స్నత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేనవా
తత్తదేవావగచ్ఛత్త్వం మమ తేజోంశసంభవమ్.

—భగవద్గీత.

‘నిరంకుశాకవయః’ అని పెద్దలు వక్కాణించియున్నారు.

శ్రీ కృష్ణుని ప్రయాణసన్నాహము

వ. అని యివ్విధంబునం బలుకుమాగధులమధురవాక్యంబు లాకర్ణించుచు
మేలుకాంచి యప్పంచశరగురుం డహర్ముఖోచిత కృత్యంబులు నిర్వ
ర్తించి పురోహిత వృద్ధామాత్య సహితంబుగా నాస్థానమంట
పంబున కరిగి యుగ్రసేనవసుదేవబలభద్రాదిగురుజనంబులకు సమస్క
రించి సాత్యకిసారణప్రభృతిసోదరుల నాదరించి ప్రద్యుమ్నసాం
బానిరుద్ధాదికుమారవర్గంబు మ్రొక్కులు గైకొని యడువృష్టి
కురుభోజాంధకప్రముఖు లగు బంధునందోహంబుల సంభావించి
సింహాననానీనుం డై తగువారి నుచితాసనంబుల నుండ నియమించి
పేరోలగం బుండి కార్యత్వరాసముత్సాహచోహాలితాంతరంగుం డై
పతంగపుంగవుం దలంచుటయును.

71

(వ్యా) పంచశరగురుండు—సున్మగునితండ్రియగు కృష్ణుండు; అహర్ముఖోచిత
కృత్యంబులు—ప్రభాతకాలోచితకార్యములు; ‘ప్రత్యూహాహర్ముఖం కల్యం’ అని యమ
రుండు; దోహతిత—సంభ్రమింపఁబడిన; పతంగపుంగవు—గరుత్మాంతుని.

సీ. వ్రజంబునకు నీక వైచినబలశాలి

గజకచ్ఛపాశనఘాతుకుండు

జననిదాస్యంబు నీగిన కులశ్రేష్ఠుండు

దుర్లభామృత పశ్యతోహరుండు

కమలాపునారధి గారాబుఁదమ్ముండు

గళ్యపకృత పుణ్యకర్మ ఫలము

సకలశకుంతోఘనామ్రజ్యధౌరేయుఁ

డహిమ్మగయావ్యసనాకులుండు

తే. మింటిపాశెంబు లేర్చు ముక్కంటితూపు

గతి నిపాతితరోహిణస్కంధుఁ డనిల

మానసాతీత వేగసంపద్ధ నుండు

తాద్యుఁ డేతెంచె దానవధ్వంసికడకు.

72

(వ్యా) ఏద్ర.....బలశాలి—గరుత్మంతుఁ డయ్యుతింబుఁ గొనివచ్చు నపుడు దేవేంద్రుఁ డతనితో యుద్ధముచేసి ఎజ్రాయుధముఁ బ్రయోగింపఁగా దానికిఁ బ్రహ్మిస్త్రముగాఁ జనయీఁక నొకటిం బెఱికిపైచి దాని జనియిం చేసను నాదిపర్వయందలి కథ యిక్కడ ననుసంధేయము.

గజ.....ఘాతుకుండు—గరుత్మంతు డయ్యుతింబుఁ గొనివచ్చుటకై స్వర్గమున కేగునప్పు డతనిభండ్రు చెప్పినచోప్పున శాపగ్రస్తులై గజకన్యపరూపంబులఁ దాల్చియుం డిన త్కృత్రియుల నిరువురి నాహారముగాఁ గొనియెసను నాదిపర్వకథ యిటు నను సంధేయము. ఘాతుకుండు—క్రూరుఁడు—భయంకరుఁడై చంపువాఁడు.

జననిదాస్యంబు.....శ్రేష్ఠుండు—జననిదాస్యంబుక—తల్లి యొక్క బానిస తనమును; ఈగిన—విమోచనముఁ జేయించిన;

దుర్లభ.....హరుండు—అపూత—అయ్యుతిమును; పశ్యతో—హరుండు—ఇతరులు చూచుచుండెగ నె యపహరించినవాఁడు; అనఁగా నందఱికిఁ దెలియునట్లు శౌర్యముతో నపహరించినవాఁడెవరు; అనూరునిశాపంబులనఁ దల్లియరువినతకు సంతయరు కన్రువ యొద్ద బానిసతనంబు ప్రాపింప గరుత్మంతుండు స్వర్గమునకుఁ బోయి యింద్రునితో యుద్ధము చేసి జయించి యయ్యుతిమును దెచ్చియిచ్చి తల్లి శాపమును బోగొ టైనని యాది పర్వమునఁ గల కథ నిటు నరయునది.

కమలాపు.....తమ్ముండు—కమలాపు సారథి—అనూరునియొక్క; గారాబుఁ దమ్ముండు—ప్రియానుజుఁడు;

కశ్యప.....ఫలము —కశ్యపప్రజాపతిచేసిన పుణ్యకర్మముల ఫలముగా గరు త్మంతుండు పుట్టెనని భావము.

సకల.....ధారేయుఁడు;—సకలకేతుంతో ఘనము వైపక్షిసమూహముయొక్క; సామ్రాజ్య—ఆదిపత్యముయొక్క; ధారేయుండు—భారమును వహించినవాఁడు;

అహి.....కుఁడు—అహిమృగయా—పాములవేటాడుట యనెడు; న్యసన—దోషకార్యమునందు; ఆకులుండు—లోలుఁడు (అనఁగా బాములఁ జంపువాఁడనుట);

. మింటి.....గఱి—మింటిపాశెంబులు—ఆకాశమందలి పట్టణములను (అనఁగాఁ ద్రిపురాసురులను); ఏర్చు—కాల్చెడు; ముక్కంటితూపు—శివునిబాణముయొక్క (బాణ రూపవిష్ణువుయొక్క); గఱి—తొక్క; అనఁగా శివుండు త్రిపురాసురసంహారము చేయు నప్పుడు విష్ణుఁ డతనిబాణముగా శేర్పడెననియు గరుత్మంతుఁ డాబాణమున తొక్కగా నుండె ననియుఁ బురాణములు నుడుపుచున్ వి.

నిపాతితరోహిణస్సంధుఁడు—నిపాతిత—పడగ్రోయఁబడిన;రోహిణస్సంధుఁడు—
రోహిణ మనుపేరుగల నృక్షముయొక్క— మెద్దు (కాఖ)గలవాఁడు; గరుత్మంతుఁ డయ్యుత
మును దేబోవునపుడు గజకన్నపముల భుజించుటకై రోహిణ్యాక్షముమీఁదఁ గూర్చుం
డఁగా నది యతనిబలమున కోర్వజాలక విటిగిపడె నని భావతము నుడువుచున్నది.

మానసాతీత—చునన్సుకంఠమించిన; వేగసంపత్—వేగాతిశయముచేత; ఘనుఁడు—
గొప్పవాఁడు; తార్ద్యుఁడు—గరుత్మంతుఁడు.

క. మిన్నున నుండి భరంబునఁ

బన్నగపతి తలలు చదియఁబడ ధారిణిమీఁ

దన్నిలిచి వైనతేయుఁడు

మెన్నుని పదములకు వినయ వినతి యొనర్చుకా.

73

(వ్యా) భరంబున—బరువుచేత; పన్నగపతితలలు (భూమిని మోచియుండు)
శేషునివేయితిలక; చదియఁబడె—అదునఁబడునట్లు; ధారిణిమీఁద—భూమిమీద;
వైనతేయుఁడు—గరుత్మంతుఁడు; మెన్నుని—విష్ణుని;

(వి) ‘వారుణి’ యని గ్రంథములలోఁ గానంబడుచున్నది. ఆనూపము వ్యాక
రణసాధ్యముకాదు. నిఘంటువులలోను గానంబడదు. ఆంధ్రకవు లీశబ్దము నుత్పాద్య
ముగాఁ బ్రయోగించుట కాకర మేమియో తెలియకున్నది. ‘ధారిణి’ యని యొక
నిఘంటువులోఁ గానంబడుచున్నది. అదియును వ్యాకరణసమ్మతము కాదు.

చ. మునిపతిరాకయు గునుమము దన కిచ్చినలాగు రుక్మిణీ

పనితకుఁ దా నొసంగుటయు వంచనఁ బొందినభోటి సత్యకుఁ

మన మెరియంగఁ జెప్పటయు మానినికోపము వేడుకొంటయుం

దనదుప్రతిజ్ఞయుం దెలిపె దార్ద్యున కెంతయు నాదరంబునకా. 74

ఇందు జరిగిన వృత్తాంతముంతయు సంగ్రహముగాఁ దేటగాను జెప్పఁబడినది.

సూక్యము.

ఉ. సంతత మంది జాదులు ప్రసాదము నయ్యె నఁటంచు భాంగి నా

గాంతకుఁ డంబుజోదర బలాసురవైరి మదియపడుముం

బంతిముగొన్నవాఁ డశనిపాతమున న్విను నాటనుండియు

న్వంత మనంబులోఁ జనదు నా పగ నీఁగెద నేడు నీకృపకా. 75

(వ్యా) బాదులఁ బ్రసాదము నయ్యెన్—ఇక్కడ ‘బాదుల’ను పదమున కర్థ మేమియో తెలియలేదు. ‘బాదుల’నగా జాజిపూవులని యొకయర్థము గలదుగాని యాయర్థ మిచ్చటఁ బోనఁగదు-విచార్యము. ప్రసాదము—అనుగ్రహము; అశనిపాతమునన్—వజ్రాయుధమున ప్రేముటచేత; పంతుము గొన్న వాఁడు—పౌరుషముచే దీసికొనినవాఁడు; ఈఁగదన్—తీర్పుకొనెదను.

చ. అనుటయు సంతవాడవె కదా యని మిక్కిలి గారవించి య
వ్వనరుహలోచనుండు దగువారి సుహృజ్ఞనబంధుకోటి రాఁ
బనిచి నిజప్రయాణమును బట్టణరక్షయుఁ జెప్పి వారిచే
ననుమతిగాంచి యెక్కె విహగాధిపుఁ దానును సత్యభామయున్. 76

(వ్యా) అంతవాడవె కదా—ఇది గరుత్మంతున కుత్సాంబు గలిగించు పాగడ్డమాట.

ప య న ము

ఉ. ఆ విహగావతంసము నిజాంసముపైఁ బ్రియభామతోడ నిం
ద్రావరజుండు నిల్పుటయు నాతపశ్శమహానిలంబు లం
భోవహపంక్తిఁ దూలములపోలికఁ దూల్పఁగఁ ద ద్విశాముఖుం
డై వినువీధికి న్నెగసె నద్భుతకారి మనోజవంబునన్. 77

(వ్యా) విహగావతంసము—పక్షిశ్రేష్ఠుడగు గరుత్మంతుఁడు; నిజాంసముపైన్—తనమూఁపుమీఁద; ఇంద్రావరజుండు—ఇంద్రునికిఁ దివప బుట్టినవాఁడు (ఉపేంద్రుఁడు); అతతపశ్శమహానిలంబు—విస్తృతిమైన తనతొక్కలవలనఁ బొడమినగొప్పవాయువులు; అంభోవహపంక్తిన్—మేఘములవరుసను; తూలములపోలికన్—దూదులనువలె; తూల్పఁగన్—ఎగురఁగొట్టఁగా; తద్విశాముఖుండై—ఇంద్రునిదిక్కు మొగంబై; అనఁగాఁ దూర్పు దిక్కునుగూర్చి; అద్భుతకారిమనోజవంబునన్—ఆశ్చర్యమును గలుగఁజేయు మనోవేగముతో; వినువీధికిన్—అకాశమార్గమునుగుఱించి; నెగ సెన్—ఎగ సెను; “నెగ సెన్” అను రూపమునకుఁ బ్రయోగము.

“నీరిలోననుండి నెగయుడంచె”

—భారతము—ఆదిపర్వము.

“నెగసినకొనలేచి నింగియంతంతకు నవలద్రోవఁగ దనరారుదాని.”

—భారతము—విరాటపర్వము.

క. ఇరుగ్రేవల నందక శా

ర రథాంగ గదాయుధములు రా దొడఁగె ఖగే

శ్వరపక్షజనిత వాతాం

కురవూర్తిని శంఖ మపుడు ఘుమఘుమ మ్రోసెన్.

78

(వ్యా) ఇరుగ్రేవలక—ఉభయపార్శ్వములందును; ఖగేశ్వర...పూర్తిని—ఖగేశ్వర—గరుత్మంతునియొక్క; పక్షజనిత—తొక్కలనుండి పుట్టిన; వాతాంకర—పిల్లగాలియొక్క; పూర్తిని—పూరించుటచేత; ఘుమఘుమ—శంఖధ్వనియం దనుకరణము; శంఖము మ్రోసెన్—శంఖారావము కలిగెను.

తే. అంబుధరజాలము క్తంబు లయిన జలక

ణములు సాత్రాజిత్తి కైశికమునఁ బాలించె

గగనతలలక్ష్మీ పోరచి గాఁగ నిడినఁ

జాల నొప్పారు మాక్షికస్తబక మనఁగ.

79

(వ్యా) అంబుధరజాలము క్తంబు లయిన—మేఘసమూహములందుండి విడువఁబడిన; జలకణములు—నీటిబొట్లు; సాత్రాజిత్తి కైశికమునక—సత్యభామ కేశబంధము మీద; ‘తద్వృందే కైశికం కైశ్యమ్’ అని యనురుఁడు; పోరచిగాఁగక—కానుకగా; మాక్షికస్తబకము—ముత్తియములస్తతి;

అనఁగా గృష్ణుఁడు సత్యభామతో గగనమార్గమునఁ జనునప్పుడు మేఘములందుండి యద్దేవి కేశబంధంబుపైఁ బడిన నీటిబిందువు లాకాశలక్ష్మీ యామెతలమీదఁ గానుకగా సమర్పించిన ముత్తియముల గుత్తులో యనునట్లొప్పె నని భావము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

క. తళతళని మెఱుంగుదీఁగలు

గలుగు ఘనాఘనచయంబు గనుఁగొనఁగా నిం

పొలయించె బసిండికామల

నలరెడు నీలముల గొడుగు లనఁగా హరికిన్.

80

(వ్యా) ఘనాఘన—వర్షాకాల మేఘములయొక్క; చయము—సమూహము; పసిండికామలక—బంగారుకాడలతో; అలరెడు—ఓష్ణుచున్న; నీలముల—ఇంద్రనీలమణు

లచే నిర్మితము లయిన; అనగాఁ దేశతీతముని ప్రకాశించు మెఱుఁపుదీఁగెలతోఁ గూడిన నల్లని మేఘములు కృష్ణానకు బంగారుకాఁటలు గల నల్లనిగొడుగుతో యనునటు లొప్పైనని భావము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

క. కమలదళాక్షుని దేహా

ద్వమదతిసాంద్రచ్చవిప్రవాహము వొలిచె

దమతల్లడి భానుఁ గనుఁగొన

యమునానది గగనవీధి కరిగెడు ననఁగన్.

81

(వ్యా) కమలదళాక్షుని — కృష్ణునియొక్క; దేహ.....ప్రవాహము — దేహ—శరీరమునుండి; ఉద్వయత్—వెడలి బయటికివచ్చుచున్న; అతిసాంద్ర—మిక్కిలి దట్టమైన; ఛవిప్రవాహము—కాంతియనెడు వెల్లువ; తమతల్లడి—యమునానది తల్లడి యగు; గౌరవార్థము బహువచనప్రయోగము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

(వి) ఉద్వయత్—ఈపదమును గుఱించి వెన్నెలపదనంబునందలి ‘నిష్కాత’ యనుపదమునకు వ్రాయఁబడియుండు విశేషముం గాంచునది.

చ. ఖగకులనాధుపక్షముల గాడ్పు సహింపఁగ లేక రజ్జు ప

న్నగములు దేరిక్రిందికిఁ జన న్నరనీరుహమిత్రు రభ్యముల్

నొగలఁ దొఱంగి నిల్వ నరుణుండు రయంబునఁ జక్కఁ గట్టుచున్

గగనపథంబునం దఱిమొఁ గాలవిలంబన మందకుండఁగన్.

82

(వ్యా) గాడ్పు—వాయువు; రజ్జుపన్నగములు—(నూర్పునిరథమునకు) బ్రాహ్మణాఁ గట్టఁబడియుండు పాములు; రభ్యముల్—గుఱ్ఱములు; నొగలన్—మెడమీద నుంచి కట్టెడుకొయ్యలను; తొఱంగి—వదలి; అరుణుండు—నూర్పునిసారథి యగు ననూరుడు; “నూరనూతోరయశోనూరుఁ” అని యమరుండు; చక్కన్—సరిగా.

క. నతి సేసె వైనతేయుండు

గతిభేదములోన నన్నఁ గనుఁగొని యతఁడున్

గతిలోనన దీవించినఁ

జతురతకు న్మెచ్చి రపుడు సత్యయు హరియున్.

83

(వ్యా) గతిభేదములొనక—గమనవైఖరిచే; అనగా గరుడుడు నానావిధ గమనవైఖరులం జూపుచుఁ దనయన్న యగు నమారునకు నమస్కరించునటు లొక్క తూరి క్రిందికి వ్రాలి పైకెగనె నని భాసము; చతురతకు—సేర్పనకు.

అలంకారము - సూక్ష్మము.

క. మురమర్దనుఁ డివ్విధమున

గరుడునిపై గగనఽథము గడచి యరుగుచుం

దరళాయతాక్షి కి ట్లను

నరసస్మితవచనరచనచాతురి మెఱయె.

84

(వ్యా) స్మిత—చుందహాసము; హాస మాటువిధములు—స్మితము, హాసితము, విహాసితము, ప్రహాసితము, ఆపహాసితము, అతిహాసితము, అని.

‘స్మితము వికాసికపాలము, మితిదర్శనరదన మైన మెఱయు హాసితమై.’

—అని లక్షణము.

తక్కినవాని లక్షణంబులు కాన్యాలంకారమాహునియందుఁ గాంచునది.

శ్రీ కృష్ణుండు సత్యభామకు మేరువును వర్ణించుట

చ. కువలయపత్రినేత్ర కనుఁ గొంటివె కన్నులపండు వయ్యె రెం

డవ వినతాతనూభవుని యందమునం గమనీయ కాంచన

చ్ఛవికవచీకృతంబు కులిశత్రుతపక్షము వైన రత్నసా

నువు నిజయామికికృతివినోదపరాయణచంద్రభానువు.

85

ఈ పద్యమునుండి కిరి వ సచనముకడఁబడు మేరుపర్వతము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కువలయపత్రినేత్ర—కలువతీరులపంటికన్నులు గలదానా; రెండవవినతా తనూభవునియందమునక—రెండవ గరుత్మంతునివలె; కమనీయ...కృతంబు—కమ నీయ—సునోహరమైన; కాంచనచ్ఛవి—బంగారుకాంతులచే; కవచీకృతంబు—కవచముగాఁ జేయఁబడినదియు, (అనగాఁ గప్పఁబడినదియు); కులిశత్రుతపక్షము—కులిశ—వ్రజా యుధముచేత; త్రుత—నలుకఁబడిన; పక్షము—తెక్కలు గలదియును; విన—; నిజ యామికికృతి.....చంద్రభానువు—నిజతమయొక్క—(చంద్రభానువులయొక్క ననుట); యామికికృతి—జాముకావలికార్య మనెడు (తలవరిపనియనుట); వినోద—వేడుక యందు; పరాయణ—ఆసక్తిగల; చంద్రభానువు—చంద్రనూర్వులు గలిగిన; రత్న సానువు—మేరుపర్వతమును;

‘మేరు స్సుమేరు క్షేమాదీ రత్నసాను చ్చురాలయః’—అని యుచుండెడు.

సూర్యచంద్రులని చెప్పవలసియుండగా నిచ్చట సంత్యప్రాసలాభమునకై చంద్ర భానువు నని చెప్పబడియె.

అనగా నీమేరుపర్యతమును సూర్యచంద్రులు చుట్టుఁ దిరుగుచుండుటచే బంగాళ కొండ యగుదానిం గావలిగాచు తలవరులవలె సూర్యచంద్రు లొప్పుదు రని భావము. ‘కన్నులపండు పయ్యోకా’ ‘కనుఁగొంటివే’ అనుపదములతో నన్వయము.

సీ. జీర్ణపర్ణద్రుసంక్షీర్ణాహిమణివిభా

మాయాకినల వంచ్యమానపికము

శశికాంతరుచి మృషాసలీల సంస్థాలన

క్షణ విమాణోద్విగ్నమైరిభంబు

గోమేధిక ప్రభాంకూర మిథ్యామధు

ద్రవ లిలితా మిశ్ర దృట్లుకంబు

సేలగండ ప్రస్తరాళీకగజ భేద

శీర్ష న్నఖ ట్టుబ్ధ సింహకులము

తే. గారుడాశ్మ చ్చవి చ్చటా కపటయవన

పూలికా చర్యణ వ్యగ్ర బాలమ్మగ వి

లంఘ్యమానాబ్జరాగ శిలావితాన

కూట దావాగ్ని యీ మరుత్కుధర మబల.

86

(వాగ్) జీర్ణపర్ణద్రు.....పికము—

జీర్ణపర్ణద్రు—పండిరాలినయాకులు గలవృక్షములయందు; సంక్షీర్ణ—చేరిన; అహి—పాములయొక్క; మణివిభా—రత్నములకాంత లనెడు; మాయాకినల—మాయాకల్పితము లగు చిగుళ్ల చేత (అనగా నసత్యములగుచిగుళ్ల చే ననుట); వంచ్యమాన—మోసపుచ్చబడు చున్న; పికము—కోయిలలు గలిగినదియు; ‘కిసాలయం కిసలయం కిసాలం కిసలం కిసమ’ అని ద్వీరూపాదికోశము.

అనగా మేరుపర్యతమునందలి యాకులురాలిన వృక్షములందుఁ గూడిన పాముల యొక్కతలయందలి రత్నములం గాంచి యవి యెఱ్ఱినిచిగుళ్ల ని భ్రమసి కోయిలలు మోస పోయి వానిం దినుటకై వానిం జేర నరుగుచుండె నని భావము;

శశికాంత.....సైరిభంబు—

శశికాంత—చంద్రకాంతమణులయొక్క; రుచి—కాంతులనెను; మృహాసలీల—అసత్య మగు నీటియందు; సంస్కాలన—చక్కగాఁ గొట్టుటచేత; శ్లఙ్ఘ—కదలిం; విహా—కొమ్ములు గలుగుటచే; ఉద్విగ్న—కలత నొందిన; సైరిభంబు—ఎనుబోతులు గలిగినది;

అనఁగా నామేరుపర్వతమునందలి చంద్రకాంతమణులకాంతులం గని జలము లని భ్రమించి జలావగాహలోలుపము లగు మహిషములు వానిం దమకొమ్ములఁ గ్రుమ్మి కోరాడుటచే నవి శిథిలము లైనకతంబున మహిషములు కలతఁ జెందె నని భావము;

గోమేధిక.....భల్లకంబు—

గోమేధికప్రభ—గోమేధికరత్న కాంతులయొక్క; అంకూర—మొలక లనెను; మిథ్యామధుద్రవ—అసత్య మగు తేనీయను; లిలిత్—నాకుటయం దిచ్చతో; మిశ్రత్—ఊడుకొన్న; భల్లకంబు—ఎలుగుబంట్లు గలది.

‘అంకూర స్వంకుర స్తుల్యో’ అని యాదవనిఘంటువు.

లిలిత్—(లేడుం + ఇచ్చా—సన్నంతము).

అనఁగా నామేరుపర్వతమందలి గోమేధిక కాంతులం జూచి తేనీయ లని భ్రమించి తేనీయఁ ద్రాగుటయం దత్యంతోత్సాహముగల యెలుగుబంట్లు వానిని నాకుటకై సమీపించె నని భావము;

నీలగండ.....సింహకులము—

నీలగండప్రస్తర—నల్లని గోప్పగుండురాళ్ల నెడు; అశీకగజ—అసత్యములగు నేనుఁ గులను; భేద—చంపుటకై; శీర్షత్—జాఱుచున్న; (అనఁగాఁ బ్రసరించుచున్న); నఖ—గోళ్ల చేత; తుబ్ధ—కలతనొందిన; సింహకులము—సింహసమూహముగలది;

అనఁగా నామేరుపర్వతమునందలి గోప్పగుండురాళ్ల ను జూచి యవి యేనుఁగులని బ్రయసి వానిం జంపుటకై యందున్న సింహములు తమగోళ్లతో వానింగొట్టఁగా రాళ్లగు టచే దెబ్బతిగిలి వొచ్చెనని భావము;

గారుడాశ్మ.....దావాగ్ని—

గారుడాశ్మ—గరుడపచ్చలయొక్క; ఛవిచ్చటా—కాంతుల సమూహమనెడు; కపట శువస—అసత్యములైన తృణములయొక్క; పూలికా—కట్టలను; (పూల.సంచయే అని ధాతువు); ఛర్వణ—తినుటయందు; వ్యగ్ర—అసక్తములయిన; బాలమృగ—జింకపిల్లలచేత; విలంఘ్యమాన—దాటఁబడుచున్న; అజ్ఞరాగిల—పద్మరాగమణులయొక్క; వితాన—సమూహము లనెడు; ఊటదావాగ్ని—అసత్యమైన దహనలము గలది.

‘మాయానిశ్చలయం శ్రేష్ఠం కైతివాన్యతరాశిషు, అయోఘశేకైలత్వంగే సీరాంగే
కూట పుస్త్రీయామ్’ అని యనరుడు.

అనగా నామేరుపర్వతమునందలి మరకతమణులు పన్నునికాంతులఁ బ్రకాశించు
చుండుటచే వానిం జూచి జింకపిల్లలు పన్నునిపచ్చికలవరుసలని భ్రమించి వానిం దినవల
యు నని కుతూహలపడి యాసమీపముననుండు పద్మరాగమణులం గాంచి యవి దవాస
లం బని భ్రమించి వానిం దాటుచుండెనని భావము.

(వి) ఈ మేరుపర్వతమునందు నవరత్నము లున్న వనియు, నానావిధంబు లగు
నడవి మృగంబులును, బక్షులును, లతలును, దేవేలును గలననియుఁ దెలియునది.

అలంకారములు—ఉదాత్తము-రూపకము-భ్రాంతిమంతము, గమ్యము.

‘యనసపాలికా’ అని యొకపాఠము గలదుగాని యది సరసముకాదు.

ఉ. వంచనఁ బొంది చేరువకు వచ్చినచంద్రునిజింక నేసి హ

ర్షించియుఁ దత్పుధారన నిషేచనచే నది చావ కున్ని వీ

క్షించియు నేటు దప్పె నని చే విలు నమ్ములుఁ బాఱవైచి ల

జ్జించి చరించుచుండుదురు చెంచిత లగ్నిరిసానుభూములన్. 87

(వ్యా) చంద్రునిజింక — చంద్రునికళంకమును జింకగా వర్ణించుటకలదు;
‘స్థా రష్మిగాంకః కలానిధిః’ అని యనురుడు; ఏసి—బాణము ప్రయోగించి; తత్పుధా
రననిషేచనచేత్—చంద్రునియమృతరసమునఁ దడుపుటచేత.

వ. వెండియు నప్పసిండికొండ గండశిలామండలంబుల నుద్దండవేదండంబు
లొండొండ గండతలంబు లొరసికొన నిండినమదజలాంజనమమిం
గొని వనదేవతోపభుక్తతాటంకతాళీదళంబులం బ్రియసందేశంబులు
లిఖించు గంధర్వసాగంధికగంధులవలన, నత్యంతనిర్మలస్ఫటికా
ధిత్యకలం గానవచ్చు పాతాళవాతాశిప్రతిబింబంబులం గని మును
తమకఱచిన యురగంబులం బాఱవిడిచి వానిం దమ చంచు
పుటంబులం బొడిచియు గరుదంచలంబుల నడిచియుఁ బదంబులం
దాచియు నేచినకోపంబుల విఫలప్రయత్నంబు లగు బాలశిఖా
వళంబులం గని తమవరులకుం జూపి పరిహాసించు గరుడతరుణీ

నివహంబులవలన, సెలయేటి చిలుపచిలుపసీరు పగలు గగనమణి
 ధగధగని కిరణముల మిగుల సెగ లెగయు రవికాంతశిఖితలం
 బులం దెగతెక నుడుకెత్తి జాలువాఱు గరంగిన కట్టజవ్వాది
 కొలంకులం బడి కెలంకులం దేలి ఘట్టవలు గట్టి చపలకపికుల
 చలితతటతరుపతితకుసుమవిసరపరిమళపరంపరావాసితం బై ఘుమ
 ఘుమం బిసాళింప నలందుకొని రతిశ్రమంబు లపనయించు యక్ష
 పక్షులూక్షులవలన, గేసరికిశోర నఖముఖ విదారిత కుంభంబైన
 వసగజంబును వసగజడతఘాతయాతనాభ్రాంతవరాహంబును
 వరాహ దంష్ట్రాటంక ఖండిత కీచకనిచయంబును గీచకశిఖా జర్జరిత
 పర్జన్యంబును బర్జన్యోదర పరిచ్యుత శంఖశుక్తిసంఘంబును నొక్క
 యెడన ఁడఁ దత్తదుత్పన్నంబు లగు మాక్తికంబుల వేటువేటు నేటి
 పేరులు గ్రుచ్చు సాధ్యమిథ్యామధ్యలవలనను, నభిరామం బై;
 మఱియు నొక్కొకచోట సురపతి తఱుచుమెఱుంగు లడరు కఱకు
 భిదురముఁ గొని తఱిమి యెఱకలు విఱుగ నఱికినయెడల సెలలకు
 నిడినజలగల పాలుపునం జఱుల నెర గొని పొరలు జర దజగర నికరం
 బులును, ఖచరగణ గోష్ఠీస్థానంబులం బఱిచిన రత్నకంబళంబుల
 విధంబున విశాలశిఖితలంబుల నిద్రించు శార్దూలంబులును, మృ
 గాంకమండలంబు సగము కబళించిన రాహుగ్రహభూమికల చందం
 బున నందంద తిరుగు బొల్లిమోర భల్లూకంబులును గలిగి; సుధర్మా
 ప్రదేశంబునుం బోలె శక్రపురమహిళాలికుచచందనసుగంధాగురు
 వాతపోత మేదురంబును, జలనిధియునుంబోలె నీల నల పనన కీలిత
 తుంగనేతు సహితంబును, వల్లకియునుంబోలె లలిత ప్రవాళ కకు
 భంబును, భారతంబునుంబోలె శతపర్వ చమత్కృతంబును, సమర
 తలంబునుంబోలె గలితానేకపాటనంబును, శబ్దశాస్త్రంబునుంబోలె
 ధాతుగణ విద్యోత్థితంబును, సంగీతంబునుంబోలె నిషాదభరితంబు

నయి, గ్రావ నిబద్ధ ఘ నౌఘం బయ్యును నగ్రావని బద్ధ ఘ నౌఘం
బై, గవయస్థానం బయ్యును నగవయస్థానం బై, వైణవారావాసి
తంబయ్య నవైణవారావాసితంబై, మెఱయు నిది; మఱియును. 88

(వ్యా) 'అప్పసిండికొండ' మొదలు 'సౌగంధికగంధులవలనక' అనుపదముల
తఱుకు నొక వాక్యము.

అప్పసిండికొండ-ఆ మేరుపర్వతముయొక్క; గండశిలామండలంబులక-గొప్ప
చట్రాళ్లయందు; ఉద్దండ వేదండంబులు-విజృంభించుచున్న యేనుగులు; (వేదండ
శబ్దము సామాన్యముగా నాంధ్రగంధములలో దకారమధ్యముగా నున్నను సంస్కృ
తమునందు 'వేతండ' యనురూపమే బహుళముగాఁ బ్రయోగములందుఁ గానంబడు
చున్నది) ఒండొండక-ఒకటితో నొకటి; గండతలంబులు-చెక్కిళ్ల ప్రదేశములు;
ఒరసికొనక-రాచుకొనఁగా; నిండిన; (గండశిలామండలంబులయందు నిండిన యని
యన్వయము); మదజల-దానమును పేరుగల మదజలమనెడు; అంజనమషిక-నల్లనికా
టుకను; కొని-తీసికొని; వన.....దళంబులక-వన దేవతా-వన దేవతలచేత; ఉప
భుక్త-వాడఁబడిన; తాటంక-చెవికమ్మలకు; తాళీగళంబులక-తాటియాకులయందు;
ప్రియసందేశంబులు-ప్రియులకుఁ బంపఁబడు వార్తలను; లిఖించు-వ్రాయుచున్న;
గంధర్వ సౌగంధికగంధులవలనక-గంధర్వస్త్రీలవలన; 'అభిరామం బై' అను పద
ముతో నన్వయము; సౌగంధికగంధి-చెంగల్యపులయొక్క వాసనవంటి వాసన గలది;
(ఉత్తమంగన); 'సౌగంధికంతు కల్పాగమ్' అని యుమరుఁడు.

అనఁగా నా మేరుపర్వతమునందు మదించిన యేనుగులు చెక్కిళ్ల నొకటి
నొకటి నొరయుటచేత మదజలంబులు ప్రవించి యప్పర్వతమునందలి చట్టురాళ్లపైఁ
బడఁగా నవి నల్లని కాటుకవలె నొప్పుటచేత నామసితో గంధర్వస్త్రీలు వనదేవతల
చెవికమ్మల కుపయోగించిన తాటియాకులమీఁదఁ దమప్రియులకు రహస్యవార్తలు
వ్రాసి పంపుదు రని భావము.

2. 'అత్యంతనిర్మల'.....మొదలు 'గరుడతరుణీనిజహంబులవలనక' అనుపద
ములవఱి కొకవాక్యము.

అత్యంత-మిక్కిలి; నిర్మల-స్వచ్ఛమైన; స్ఫటికాధిత్యకలక-స్ఫటికమయము
లగు సూర్యప్రదేశములందు; 'ఉపత్యక్తాద్రే రాసన్నా భూమి రూర్ధ్వ మధిత్యకా'
అని యుమరుఁడు. కానవచ్చు-పాడనూపు; పాతాళ వాతాళి-పాతాళమందలి సర్ప
ములయొక్క; ప్రతిబింబంబులక-ప్రతిరూపములను; కని;-మునుతమకఱచిన యుర

గంబులం బాణవిడిచి—ముందు తమనోటితో గ్రహించుకొనియుండిన పాములను విడిచి పెట్టి; వానిక—అపాతాళవాతాళి ప్రతిబింబములను; తమచంచుపుటంబులక—తమ యొక్క ముక్కులచేత (దొప్పలవంటి ముక్కులచేత నని యసయవార్థము); పొడి చియుక—గ్రుచ్చియు; గరుదంచలంబులక—తెక్కలకొనలచేత; అడిచియుక—కొట్టి యు; పదంబులక—కాళ్లతో; తాచియుక—తన్నియు; ఏచినకోపంబునక—అధిక మగు కోపముతో; విఫలప్రయత్నంబు లగు—వ్యర్థములగు ప్రయత్నములు గల; బాల శిఖానిశంబులక—చిన్న నెమళ్లను; కని తమవరులకంజూపి—; పరిహసించు—నవ్వు; గరుడతరుణీనివిహంబులవలనక—గరుడస్త్రీలసమాహములచేత; 'అభిరామంబై' యను దానితో నన్వయము.

అనగా నప్పర్వతమునందు మిక్కిలి స్వచ్ఛమైన స్ఫటికమయొన్నతప్రదేశంబు లందు బాతాళమందలి సర్పములు ప్రతిఫలింపగా నవి యచ్చట నుండు నిజమైనసర్ప ములని బ్రహ్మసి యందలి బాలమయూరము లంతకుమున్ను తమనోళ్లం గఱచియుండిన పాములను విడిచి పెట్టి పీనిం బట్టుకొన గమకించి ముక్కులతోఁ బొడిచి తెక్కలతోఁ గొట్టి కాళ్లతోఁ దన్ని విఫలమనోరథము లగుటం జూచి గరుడస్త్రీలు తమపతులకుఁ జెప్పుచుఁ బరిహసించు రని భావము.

రి. 'సెలయేటి—' మొదలు 'పత్మలాక్షంబలనక' అనుపదములవఱకొకవాక్యము.

సెలయేటి—నిర్ఘరములయొక్క; చిలుప—సన్నకాల్వలయందలి; చిలుపనీరు— స్వల్పమగుజలము; పగలు—చుధ్యావ్నాసమయమందు; గగణమణి—నూర్మ్యనియొక్క; భగభగని—భగభగమనిమండుచున్న (మండుటయం దనుకరణము); కిరణములక—కాంతుల చేత; మిగులక—మిక్కిలి; సెగలెగయు—బాల్వలలుపుట్టుచున్న; రవికాంతశిలాశలంబులక— నూర్మ్యకాంతశిలలచేత; తెకతెకక—సలసల మని; ఉడుకెత్తి—వేడి యెక్కి; బాలు వాఱక—ప్రవహించునట్లు; కరంగిన—కరంగిన; కఱ్ఱజివ్వాదికొలంకులక—నల్లనిజివ్వాది యను పరిమళద్రవ్యముయొక్క గుంటలలో; పడి—బాతీ; (సెలయేటిచిలుపనీరు పడి యని యన్వయము); కెలంకులం దేలి—పార్శ్వములయందు మఱల నుద్భవించి; తెట్టు వలుగట్టి—రాసులుగాఁ జేరి; చపల...వానితంబై—చపల—చేష్ట చేయుస్వభావముగల— కపికుల—క్రోతులసమాహముచేత; చలిత—కదల్చబడిన; తల—తీరముననుండు; తరు; వృక్షములనుండి; పతిత—పడిన; కుసుమవిసర—పూలసమాహముయొక్క; పరిమళ—వాస నలయొక్క; పరంపరా—వరుసలచేత; వానితంబై—సురభిశముగాఁ జేయబడినదై (సువా సనఁగలదియై); ఘుమఘుమక—గుప్పుగుప్పు మని (వాసన వీచుటయం దనుకరణము); పిసాళింపక—పరిమళింపగా; ఆలందుకొని—పూసికొనిరతిక్రమంబులు—కలయికలబడలి;

కలను; అపవయించు-పోగొట్టుచున్న; యక్షపత్నీలాక్షులవలనక-యక్షవనితలవలనను; 'అభిరామంబై' అనుపదముతో నన్వయము; పత్నీలాక్షీ-అందముగు తెప్పవేండ్లు కలతో నొప్పునది-అనగా నొప్పులకుప్పు;

అనగాఁ బట్టపగలింటి యెండవేడిమిచేత నూర్యకాంతశిలలు తప్తము లయ్యె ననియు, నవి సోఁకుటచే నం దంటుకొనియుండు జవ్వాని కరణి పల్లములందు గుంటలుగా శేర్పడెననియు, వానియందు సెలయేటినిట్లుపడి యాజవ్వానితో జేరి పరిమళవంతములై మఱలఁ బ్రవహించెననియు, నందు వానరములచేఁ గదల్చఁబడిన చెట్టులలో నుండి పువ్వులరాళి వానివాసనలతోడనుం గూడి యా నీరు మఱియుఁ బరిచుళవంతము లయ్యె ననియు, సారథములచేఁ దనరారు నానీరంబులను బూసికొని యక్షరమణి మణులు తమరతిశ్రమంబులఁ బోగొట్టుకొందు రనియు భావము.

(వి) ఈ వాక్యమునందు లఘుక్షరరచనలు మొదలయి సాంపుగా నున్నవి.

4. 'కేసరి' మొదలు 'మిథ్యామధ్యలవలనక' అనుపదములనెఱి కొకవాక్యము.

కేసరికితోర-సింహపుఁబిల్లలయొక్క; నఖముఖ-గోళ్ల కొనలచేత; విదారిత-చీల్చిబడిన, మంభం బై న-మంభములు కలవియగు; వనగజంబును-అడవియేనుఁగులును; 'గజంబును'-ఇక్కడ జాత్యేకవచనము; వనగజంత-అడవియేనుఁగు కొమ్ములయొక్క; ఘాత-దెబ్బవలని; యాతనా-బాధచేతి; భ్రాంత-తిరుగుడుఁబడిన (కలఁగిన); వరాహంబును-అడవిపందులును; వరాహదంష్ట్ర-పదికోఱులనెడు; టంక-ఉలులచేత; 'టంకపాహాదారణః' అని యమరుఁడు. ఖండితి-నఱుకఁబడిన; కీచకనిచయంబును-వెదుళ్లగుంపును; కీచకశిఖా-వెనుశ్ల పైకొనలచేత; జ్వరరిత-కలఁపబడిన; పర్జనబ్రంబును-మేఘములును; పర్జనోద్ధర-మేఘమధ్యమునుండి; పరిచ్యుత-జాతిన; శంఖ శక్తిసంఘంబును-శంఖములు ముత్తైపుఁజప్పలు వీని సమాహములును; ఒక్కయొడన-ఒకచోటనే; పడక; తత్తదుత్పన్నంబులగు-గజమంభ, వరాహ, కీచక, పర్జన, శంఖ, శక్తులయందుండి పుట్టిన; మాత్రికంబులక-మత్త్యములను; వేటువేఱక-ప్రశ్నోక్తముగా; ఏతీ-ఏర్పడి; కేరులుగ్రుచ్చు-హారములుగా మార్చుచున్న; సాధ్యమిథ్యామధ్యలవలనక-సాధ్యయవతులచేతను; 'అభిరామంబై' యనుదానితో నన్వయము. మిథ్యామధ్య-అసత్యముగు నడుము గలది; అనగా మిక్కిలిసన్న మగునడుము కలదని భావము. తరుణి యని యర్థము.

అనగా నాపర్వతమందు సింగపుఁబిల్లలు తమగోళ్లతోఁ గుంభములను జీల్చి చంపినయేనుఁగులును, నేనుఁగులు తమదంతములతోఁ బొడిచిచంపిన యడవిపందులును, నడవిపందులు కత్తులం బోలినతమకోఱులచే నఱకివైచిన వెదుర్లును, వెదురుమ్రాఁకులపై కొనలచే ఛేదించఁబడిన మేఘంబులును, మేఘములనుండి జాతీపడిన శంఖంబులును ముత్తైపుఁ

జిష్టులును, నొక్కొక్కటఁ గుప్పలుగాఁ గూతిన, నాయాపస్తువులనుండి పుట్టెడు ముత్తియంబులను సాధ్యాంగనలు వేర్వేరుగా వేర్వేరుచి వానితో నరంబులు గ్రుచ్చుచుదురని భావము.

గజశుంభ, వరాహ, కీచక, పర్జన్య, శంఖి, శక్తి, ప్రముఖస్థలంబులలో ముత్తెములు పుట్టునని ప్రథమాశ్వాసమున నిరుచదినాల్గవపద్యము వ్యాఖ్యయందు వివరింపఁబడినది.

ఈవాక్యమునందు ముక్తపదగ్రస్త మను శబ్దాలంకారము.

అభిరామంబై-రవఃజీయమై; అనఁగా మేరుపర్వతముపైఁ జెప్పిన వినోదములచేత రచ్చుమై యొప్పె నని భావము.

‘చుటేము.....భల్లూకంబులను గలిగి; అనుపఱుకును నొకవాక్యము.

సురపతి-ఇంద్రుఁడు; తిరుచు-చట్టమైన; మెఱుంగులు-కాంచులు; అడద-ఒప్పుచున్న; అనఁగా జాజ్వల్యమానముగాఁ బ్రకాశించుచున్నయనుట; కఱకు-తీక్షణమైన; భిదురముక్-వజ్రాయుధమును; ‘మలికేం భిదురంపవః’ అని యమరుఁడు; కొని-పుచ్చుకొని; అనఁగా వజ్రాయుధముచేత; తఱిమి-పాఱఁగోలి; పఱకులు-తెక్కలు; విఱుగ-చేదించునట్లు; నఱికినయెడల-నఱికినస్థానములందు; సెలకు-వ్రాగరంగ్రములయందు; ఇడిన-పెట్టిన; జలగలపాలుపున-జలగలపలె; జలగ-జలకాశబ్దభవము; ఇక్కడఁ గొన్ని యాదర్శములలో “జెలగ”యని యెత్వవిశిష్టముగాఁ గానంబడుచున్నది. ఇదియు సాధురూపమే. జలగయనుటకుః-“జలగఁదెగించిట్లు గొనఁగఁజనునెల సొమ్ముతో” అని భారతము- శాంతిపర్వమునఁ బ్రయోగము. చఱుల-పర్వతపార్శ్వ ప్రాంతములయందు; ఎరఁగొని-ఆహారమును భుజించి; పొరలు-క్రిందుమీఁదుగాఁ దిరుగుచున్న; జరత్-ముసలియైన; అజగర-కొండచిలువలయొక్క; నికరంబులు-సమాహములును; (కలిగియనుపదముతో నన్వయము);

అనఁగా నామేరుపర్వతమునందుఁ గొన్నియెడల దేవేంద్రుఁడు తనవజ్రాయుధముచే తెక్కలునఱికి వై వ నావ్రాగరల ద్రములందు క్రమము లీల్చుటకై యందుంచిన జలగలో యన్నట్లు కొండచిలువ లెరలు దని పొరలుచుం డెననిభావము.

ఇట నుత్పేక్షాలంకారము.

ఈవాక్యము ప్రాయికముగా నచ్చతెనుఁగు పదములతోను లఘుత్వరములతోను గూర్పఁబడినది.

అలంకారము-వృత్త్యప్రసము.

ఋచర.....కామాలంబులును—

ఋచరగణ...ఋచరు లను దేవతావిశేషముల సమాహములయొక్క; గోష్ఠీస్థానంబు లక—సభాప్రదేశములయందు; పఠించిన—విస్తరింపఁబడిన; రత్నకంబళంబులవిధంబునక— తివాసులవలె; వికాలశిలాతలంబులక—పఱచిన చాచతాళ్లపై; నిద్రించు—నిద్దురఁజూపు చున్న; కార్మాలంబులును—చెబ్బులును; ‘కలిగి’ యనుపదముతో నన్వయము.

మృగాంక.....భల్లూకంబులును—

మృగాంకమండలంబుక—చంద్రగుండలమును; సగముకబలించిన—సగముమింగిన; రాహుగ్రహభూమికలచందంబునక—రాహుగ్రహముయొక్క వేషములవలె; ‘భూమికా తచనాయాం స్యా న్మూర్త్యంతరపరిగ్రహే’ — అని కాశ్వతనిసుంతువు.

అందందతిరుగు—చిచ్చులవిడిగా సంచరించుచున్న; బొల్లమార—కొంచెము తెల్లని మాతులగల; భల్లూకంబులును—ఎలుకగుబట్టును; ‘కలిగి’ యను పదముతో నన్వయము.

అనఁగా నా పర్యవసానందలి బొల్లిమారల నొప్పారునెఱుంగుబట్టు చంద్రమండలము సగము మింగిన రాహుగ్రహముల వేషములవలె నుండె నని భావము.

అలంకారము—ఉపమ.

కలిగి—;

సుధర్మా...మేదురంబును—

సుధర్మాప్రదేశంబునుంబోలెక—దేవేంద్రుని సభివలె; దేవేంద్రునిసభప ‘సుధర్మ యని’ పేరు; “స్యా త్సుధర్మా దేవసభా” అని యనురుఁడు; శక్రపుర—ఇంద్రపట్టణము నందలి; మహిళాశ్రీ—స్త్రీలసమాహముయొక్క; కుచ—స్తనములందలి; చందన—గంధము; సుగంధాగురు—వాసనగల యగస్తద్రవ్యము; (వీనితోఁగూడిన); వాతపోత—గాలిపిల్లలచేత; మేదురంబును—దట్టమైనదియు; అని ఇంద్రసభాపర మైనయర్థము.

శక్ర—కుటజవృక్షములు; ‘జయాధకుటజశ్శక్రో వత్సకోగిరిమల్లికా’ అని యను రుఁడు. (అర్జునవృక్షమనియు నర్థము కలదు); పుర—గుగ్గిలపుఁజెట్టు; ‘కాశికోగుగ్గలుః పురః’ అని యనురుఁడు; సువాసనగల గరికపోచలనియు నర్థముకలదు; (వీనికి నాగర ముస్తయని సంస్కృతమునఁ జేరు); మహిళా—ప్రేంకణపుఁజెట్టులు (ప్రియంగులతలు); తిరుచ—గజనిమ్మచెట్టు; చందన—శ్రీ గంధవృక్షములు; సుగంధాగురు—సువాసన గల యగ రుచెట్టులు; (వీనియందలి)—వాతపోత—చులయమారుతములచేత; మేదురంబును—దట్టమైన దియు; అని మేరుపర్యవసర మగు నర్థము.

జలనిధియుంబోలెక—సముద్రమువలె; నీల నల పనస—నీలుండు, నలుండు, పనసుండు అను వానరపీరులచేత; కీలిత—నిర్మింపఁబడిన; తుంగ—సాడవైన; నేతు—అన

కట్టతోడ; సహితంబును—కూడినదియు; అని సముద్రపరమైన యర్థము. (రామాయణము యుద్ధకాండము—అధ్యాయము 22 నందుఁ గాంచునది);

నీల—నల్లని; నల—అవురుగడ్డి యను తృణవిశేషములు; పనస—పనసచెట్లు; (వీనితోడ); కీలిత—కూడిన; తుంగ—చిన్నగుట్టలు; సేతు—భూప్రదేశములు; (కొండల నడుమ నిలుకగుత్తోవయనియు నర్థముగలదు); (వీనితోడ)—సహితంబును—కూడినదియు; అని మేరుపర్వతపరమగు నర్థము.

వల్లకియుంబోలె—పీణవలె; లలిత—మనోహరమగు; ప్రవాళ—వీణాదండమును; కశుభంబును—వీణాముఖమును గలదియు; (కశివయను వీణాదండముయొక్క వెంపఁబడి యుండు ముఖము); అని వీణాపరమగు నర్థము. 'వీణాదండప్రవాళ స్సాస్త్రి త్కశుభస్తు ప్రసేవకః' అని యమరుఁడు.

లలిత—మనోజ్ఞమైన; ప్రవాళ—చిగుళ్లుగలిగిన; కశుభంబును—అర్జునవృక్షములు గలదియు; అని మేరుపర్వతపర మగునర్థము.

‘ఇంద్రద్రుః కశుభోద్భవః’ అని యమరుఁడు:

భారతంబునుంబోలె—మహాభారతముగలె; శతపర్వచమత్కృతంబును—నూలు పర్వములచేత, అనఁగా విభాగములచేత, రమ్యమైనదియు; అని భారతపరమగు నర్థము.

శతపర్వ—నెదుళ్ల చేత; చమత్కృతంబును—మనోజ్ఞమైనట్టిదియు; అని మేరుపర్వతపరమైనయర్థము; ‘శతపర్వా యవఫలా వేణుమస్కర లేజనాః’ అని యమరుఁడు,

సమరతలంబునుంబోలె—యుద్ధరంగమువలె; కలితానేకపాటనంబును—కలిత—కూడుకొన్న; అనేక—గణగజతురగ పదాతుల సేనాబలములనెడు పెక్కుండ్రయొక్క; పాటనంబును—విదళనము గలదియును; అని యుద్ధరంగపర మగునర్థము.

కలిత—కూడుకొనిన; అనేకప—వీనులయొక్క; అటనంబును—సంచారము గలదియును; ‘ద్విరదోనేకాః ద్విపః’ అని యమరుఁడు; (అనేకప—అనఁగా నొకటికంటె పెక్కుడవయవములతో నీటిని ద్రాగునది అనఁగా నోటితోను దొండముతోను నీటిని ద్రాగునదనుట; అనఁగా సేనుగ); అని మేరుపర్వతపర మగు నర్థము.

శబ్దకాస్త్రంబునుంబోలె—వ్యాకరణకాస్త్రమువలె; ధాతుగణవిద్యోతితంబును—ధాతుగణ—భావిధాతుసముదాయముచేత; విద్యోతితంబును—ప్రకాశింపఁబడినదియును; అని వ్యాకరణకాస్త్రపర మైనయర్థము.

ధాతుగణ—ధాతు—గైరికాది ధాతువులయొక్క; గణ—సమూహముచేత; విద్యోతితంబును—ప్రకాశింపఁబడినదియు; అని మేరుపర్వతపర మగు నర్థము.

సంగీతంబునుంబోలెఁ—గానమువలె: నిషాద—నిషాదమును స్వరభేదముచేత; భరితంబును—నిండినదియు; అని గానపరమగు నర్థము.

నిషాద—బోయవాండ్రచేత; భరితంబును—నిండినదియు: అని మేరుపర్వతపరమగు నర్థము.

‘సుధర్మాప్రదేశంబునుంబోలెఁ’ అను వాక్యము మొదలు ‘నిషాదభరితంబు నయి’ అను వాక్యమునఁజేరి నభంగా భంగశ్లేషమాలక మగు నభేదాద్యవసాయప్రయోక్తమైన సాధారణధర్మముచేత నివృత్తమగు నుపమానంకారము.

గ్రావనిబద్ధ.....ఘనాఘనంబై—

గ్రావ—జ్వాల చేత (చిన్నకొండలు అనఁగా శృంగములనుట); నిబద్ధ—కట్టబడిన (అడ్డగింపబడిన); ఘన—మేఘములయొక్క; ఓఘం బయ్యెను—సయాహము కలదియైనను; అగ్ర—పురోభాగమందలి; అవని—ధూమియందు; బద్ధ—కట్టబడిన(కూడుకొనిన); ఘన—ఘనము; ఓఘంబై—(నదీ) ప్రవాహములు కలదై;

ఇక్కడ గ్రావనిబద్ధఘనాఘనం బయ్యెను నగ్రావనిబద్ధఘనాఘనంబై యుండుట విరోధముగాఁ గనఁబడుచున్నను రెండవసమాసమున కర్థాంతరకల్పనముచేత నావిరోధమునకుఁ బరిహారము చేయఁబడియె. ఇదియే విరోధాభాసాలంకారం బనంబడును.

గవయస్థానంబయ్యెను—గవయ—గురుపోతు అను మృగవిశేషములకు; స్థానం బయ్యెను—చోటుగా నున్నను; నగవయస్థానంబై—నగ—నృత్యములకును; నియః—పక్షులకును; స్థానంబై—ఉనికిపట్టయి;

‘స్వరణీయా స్సయయే వయంవయః’—నైమధము.

‘మృగవయో గవయోపచితం ఐనమ్’—రఘువంశము.

అలంకారము పైయెట్లు.

వైణవారావాసితంబయ్యెన్—వైణవ—వేణుసంబంధమైన—(అనఁగా పెద్దశ్లేయొక్క); ఆరావ—శబ్దములకు; ఆసితంబయ్యెన్—స్థానంబుగానున్నను; నవైణవారావాసితంబై—నవ—పసి (చిన్నవియగు); వైణవార—జింకలగుంపులకు; ఆవాసితంబై—ఉనికిపట్టె; అలంకారముపైయెట్లు; ఓష్పక్—ప్రకాశించును.

ఈవచనమునందంతటను సుదాతాలంకారము.

ఉ. కిన్నరకంఠి చూచితివె కిన్నరులం గలధౌతభూధరా

భృన్నతశృంగభాగముల నుత్పలగంధులుఁ దాముఁ గల్పకొ

త్వన్నమధుస్సంగతులఁ బాడెద రింద్రునిమీఁది గీతముల్
కిన్నర లొయ్య నొయ్యఁ బలికించుచు దారతర స్వసంబులక. 89

ఈపద్యమునఁ గిన్నరీగానములు న్నింపఁబడియె.

(హ్య) కిన్నరకంఠి—కిన్నరస్త్రీల కంతస్వనివంటి కంతస్వరముగలదానా; అని సత్యభామకు సంబోధనము ; కలధాత.....భాగములక—కలధాతభూధర—బంగారు కొండయొక్క (అనఁగా మేరుపర్వతముయొక్క); అభ్యున్నత—మిక్కిలిసాచ్చవైన; శృంగ భాగములక—శిఖరప్రదేశములందు; ఉత్పలగంధులు—స్త్రీలు (కలవలవలె సువాసనగలవారగుట); కల్పకో.....సంగతులక—కల్పక—వారిజాతవృక్షమునందు ; ఉత్పన్న—పుట్టిన ; మధు—మద్యముయొక్క ; ప్రసంగతులక—కూడికలచేత (అనఁగా నాస్వాదించుటచేత) ; కిన్నరలు—కిన్నరయను వాచ్యవిశేషములను (తంబురవంటివి) ; ఒయ్య నొయ్యక—మెల్ల మెల్లగా ; పలికించుచుక—స్వరములు మీటుచు ; తారతరస్వసంబులక—గాంధారమును కేరుగల హెచ్చుస్థాయి స్వోములతో ; ఇంద్రునిమీది గీతముల్—తమకుఁ బ్రభువగునింద్రునిమీఁదిపాటలను ; పాడెదరు—పాడుచున్నారు.

గానమునందు స్వరములు మూఁడువిధములు ‘మంద్రము, మధ్యము, తారము.’ అని. తారస్వరమునకు గాంధార మనియుఁ బేరు.

దీనికి లక్షణము—

శ్లో. మడ్జగ్రామోభవేదాదౌ, మధ్యమగ్రామవీవర
గాంధారగ్రామ ఇత్యేత, ద్వావిత్రయ ముదాహృతమ్.
మడ్జమధ్యమనామానౌ, గ్రామా గాయంతి మానవాః
నతు గాంధార నామానం, సలభ్యో దేవయోనిభిః.

—అని నారదప్రాక్రసంగీతకాస్త్రము.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

ఉ. ఆయతభూర్జపత్త్రీముల నామరథేనుదధిప్రయుక్తపా
థేయము లారగించి వడ దేఱఁగ శీతల కల్పకద్రుమ
చ్చాయల నిల్చినిల్చి సరసంబులు వల్కుచు వెండికొండకుం
బాయక కూడి యేగెదరు భామిని చూడుము సిద్ధపాంథులక. 90
ఈపద్యమునందు సిద్ధపాంథులు వర్ణితులు.

(వ్యా) ఆయత - విశాలములయిన; భూర్జపత్రములక - భుజపత్రము లనెడి వెట్టియిన పర్ణములయందు; ఇది యొకవిశాలమగు పర్ణము - అనంగ లేఖక్రియలకు విద్యాధరాంగన లుపయోగింతు రని కాలిదాసుఁడు వెల్లింబియున్నాఁడు.

“స్వస్తాక్షరాభాతుగనేన యత్ర భూర్జత్వచఃకుంజరబిందుశోణాః
చజంతి విద్యాధరసుందరీణా మనంగ లేఖక్రియయోపయోగమ్”

— కుమారసంభవము.

‘భుజపత్రోభుజోభూర్జో మృదుత్వచ్ఛర్మికాఅపి.’—అని యాదవ నిఘంటువు;

ఆమర.....పాఠేయములు—ఆమర ధేను—దేవతలయావుయొక్క (కామధేనువు యొక్క); దధి—పెరుగుతో; ప్రయుక్త—కలుపఁబడిన; పాఠేయములు—చలిదియన్న ములను (పథిసాధు—పాఠేయం—అనఁగా, ద్రోవనడచునప్పుడు మేలుచేయునది); ఆరగించి—భుజించి; వడదేహగణ—శ్రమతీర్చుకొనుటకై; శీతల—చల్లని; కల్పకద్రుమ—పారిజాతవృక్షము యొక్క; చామలక—నీడలయందు; నిల్చినిల్చి—పలుమాటులు నిల్చియునుట (వీప్సయందు ద్వీరుక్తి); వెండికొండకు—కైలాసమునొద్దకు (పరమశివసంస్కార సంతూజన సంకీర్తనార్థమనుట); పాయకకూడి—గుంపులుగాననుట; వీగదను—చనుచున్నారు.

‘ఏగు’ అనుపదము సార్థబిందుకముగా నిప్పటివారు గొండులు భావించి యట్లుకొన్ని పుస్తకములలో సవరించియున్నారు కాని ప్రాచీన గ్రంథములలో నిది నిర్భందికముగానే కానంబడుచున్నది. ఇదియే సాధువని యెఱుంగునది.

‘సిద్ధపాంథుల’ను కర్తృపదమును ‘సిద్ధపాంథులక’అను ద్వితీయాంతమునుండి గ్రహింపవలయును. అట్లు చనుచున్న సిద్ధపాంథులక—చూడుమని యన్వయము.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

శా. ఏణీశాబలిలోలనేత్ర కనుఁగొంటే వీరు విద్యాధరు

ల్లాణీకోవ్యజ్జ్వలరత్నకుండలులు సమ్మద్ధాసిధేను ల్రణ

దీప్తాపాణులు చంద్రికామలశిరోవేష్టు ల్త్రిపుండ్రాంకితు

ల్లాణీయస్తరతారహారులు శివధ్యానైక నిఘాపరుల్.

91

ఈపద్యమునందు విద్యాధరులు వెల్లింపఁబడిరి.

(వ్యా) ఏణీశాబలిలోలనేత్ర — జింకపిల్లలకన్నులవలె సుందరముగాఁ జలించు చున్న కన్నులు గలదానా; ఇది సత్యభామకు సంబోధనము; ‘పోతః పాకోర్భకో డింభః

పృథుకశ్చాబకశ్చికుః—అని యమరుడు; కనుగొంటే—చూచితివా; వీరు—ఇప్పుడు మనకు గనబడుచుండువారు; విద్యాధరుఁ—విద్యాధరు లనుపేరుగల దేవయోనివిశేషములు; మాణిక్య.....కుండలులు— మాణిక్య—కంపులచేత; ఉజ్జ్వల—ప్రకాశించుచున్న; రత్నకుండలులు—మణికుండలములుగలవారు; సంబధాసిధేవుఁ—సంబధ—కట్టబడిన (ధరించుకొనిన); అసిధేవుఁ—చూరుకత్తులుగలవారు; “స్వాస్థ్రీచాస్థిత్రీచ చ్చురికాచాసిధే సుకా” అని యమరుడు; రణద్వితాపాణులు—రణితే—శబ్దించుచున్న; వీణా—వీణలు; పాణులు—హస్తమునందుగలవారు (అనగా వీణవాయిండుచున్నవారనుట); చంద్రికా.....వేష్టుఁ—చంద్రికా—వెన్నెలవలె; అమల—స్వచ్ఛమైన; శిశోవేష్టుఁ—తలపాగులు గలవారు; త్రిపుండ్రాంకితుఁ—భస్మమును మూడుచేతులుగా (నొసట) ధరించినవారు; నాణీయ.....హరులు—నాణీయస్తర—(న+అణీయస్ +తర); మిక్కిలి చిన్నదైన యనునిర్థమందు ‘అణు’ అను పదమునకు ‘అణీయస్’ అని తరప్రత్యయార్థరూపము; ‘తర’ అనునదియుఁ దరప్రత్యయార్థమే; ‘అణీయస్తర’ అనగా నత్యంత సూక్ష్మము లని భావము; న+అణీయస్తర—మిక్కిలిసూక్ష్మములుకానివి; అనగా గొప్పనుట; తరప్రత్యయంతముమీఁద మఱియొక తరప్రత్యయము చేర్చబడినది. ఇట్టిప్రయోగములు మహాకవులు చేసియున్నారు. కావున దీనిని జానరక్త్య మనంజనదు. ‘నిరంకుశాః కవయః’ అను నభియంత్రోక్తియే శరణము.

‘శ్రేష్ఠతమాయ కర్మణే’—అని శ్రుతి; ఇచ్చటఁ దమప్రత్యయముమీఁదఁ దమ ప్రత్యయము.

‘నస్త్రీభ్యః కించదన్యచ్చై పాపీయస్తరమస్తినై
స్త్రీయో మూలంచ దోషాణాం తథా త్వమపి వేత్తహ.’

—మహాభారతము—అనుశాసనికపర్వము. 38—12.

‘జ్వలన్మహామహీయస్తర మాయుధం దధత్’

—కుమారసంభవము 14—6.

‘భూయస్తరాణీయదమాని తమస్వినిమ’

—అనర్వు రాఘవము. 2—81.

‘శ్రేయస్తరం హంతగుణాగుణానాం పరీక్షణమ్’

—నలోదయము. 1—37

తారహాతులు—ముత్యాలహారములుగలవారు; ‘తార’ యనగా గొప్పముత్యమని యర్థము కావున ‘నాణీయస్తర’యనువిశేషణము ప్రయోగింపఁబడియె;

ఇచ్చటఁ 'దారహారముతో' అనుటచే మేఘములందుండి పుట్టిన గొప్పముత్యములని తెలియునది. వానినే విద్యాధరులు ధరింతురు.

“షష్ఠోపలవ జ్ఞాతం వాయుస్కంధాచ్చ సప్తమాద్భుష్టమ్
హ్రీయతే కిలఖాద్వివైస్తటిత్ప్రభం మేఘసంభూతమ్.”

—అని బృహత్సంహిత.

శివధ్యానైకనిష్ఠాపరుతో—పరమశివుని ధ్యానించుట యనెడు ముఖ్యమగుననుష్ఠానమునం దాసక్తిగలవారు.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

మ. కనుఁగొంటే నకలేందుబింబముఖి యీగంధర్వులం బంకజా

సనగేహిన్యుపదిష్టగీతరచనానర్వంకప్రజ్ఞులం

గనదుత్తుంగవిమానచారులఁ దురంగగ్రీవుల నిర్జరీ

జనతాన్మత్తనహాయలాలసుల యక్షగ్రామవాస్తవ్యులక.

92

ఈ పద్యమునందు గంధర్వులు వర్ణింపఁబడిరి.

(వ్యా) సకలేందుబింబముఖి—సకల—అన్నికళలతోఁగూడిన (అనఁగా సంపూర్ణమైన); ఇందుబింబ—చంద్రబింబమువంటి; ముఖీ—వదనముగలదానా; పంక...ప్రజ్ఞులక—పంకజాసనగేహినీ—బ్రహ్మపత్నియగు సరస్వతీదేవిచేత; ఉపదిష్ట—ఉపదేశము చేయఁబడిన (నేర్పఁబడిన); గీత—గానములను; రచన—చేయుటయందు; (అనఁగా మఱలఁ బాడుటయందు); సర్వంకప్రసంపూర్ణమైన; ప్రజ్ఞులక—బుద్ధివిశేషము గలవారను; కన...చారులక—కనతో—ప్రకాశించుచున్న; ఉత్తుంగ—పొడవులగు; విమాన—విమానములయందు; చారులక—తిరుగుచున్న వారను; తురంగగ్రీవులక—హయవిదనులును; నిర్జరీ...లాలసులక—నిర్జరీజనతా—దేవతాస్త్రీల సమాహమయొక్క; నృత్త—నాట్యములకు; సహాయతో—ద్వాటుచేయువారై; లాలసులక—ఆసక్తిగలవారను; యక్షగ్రామవాస్తవ్యులక—యక్షులసమాహమయితో వసించువారను; (అగు)—గంధర్వులక—కనుఁగొంటే యని యన్వయము.

నృత్త, నృత్యము, నాట్యము, లాస్యము, తాండవము—పీనికెఁ బరస్పరభేదములు గలవు.

“నాట్యం నృత్తం నృత్య మితి మునిభిఃపరికీర్తితం |

నాట్యం తన్నాటకేష్యేవ యోజ్యం పూర్వకథాయతు |

రసభాషవిహీనంతు స్మృత మిత్యభిధీయతే ।
 రసభాషవ్యంజకాదియుతం స్మృత్యుమితీర్యతే ।
 ఏతత్త్రియం ద్విధా భిన్నం లాస్యం తాండవసంజ్ఞకం ।
 సుకుమారం తు తల్లాస్య ముద్యతం తాండవం విదుః॥”

—అని భరతకావ్యము.

అయినను నీమొదటి నాలుగింటిని సమానార్థకములుగాఁ గవులు ప్రయోగింతురు.

నీ. యక్షులు వీర లోయతివ మేళము గూడి

పాడుచుండుదురు దిక్పాలనభల

గుహ్యకు ల్వీర లోకొమ్మ హాస్యరసాధి

నాయకు ల్భృంగీశనర్మసఖులు

గరుడులు వీర లోతరుణి వివ్వక్సేన

పరిచితు ల్నాగారిపరమహితులు

చారణు ల్వీర లోనతి విచిత్రకథేతి

హాసజ్ఞు లఖిలలోకాధ్వనీను

తే. లమరపతిఁ గొల్వఁ జనువార లతివ యెపుడు

నుబుసువుత్తురు వివిధోపయోగ్యకళల

మనలఁ జూచెద రాశ్చర్యమగున్ లగుచు

వీరి గనుఁగొంటె గంభీరవేదిగమన.

93

ఈ పద్యమునందు యక్షగుహ్యకగరుడచారణులు వర్ణింపఁబడిరి.

(వ్యా) మేళముగూడి—జతలంగూడి; హాస్యరసాధి నాయకుల—హాస్యములు చేయువారనుట, విమానకులవంటివారు; ‘శృంగారో విష్ణుదైవత్యో హాస్యః ప్రమథ దైవతః’ అని ప్రమాణము. భృంగీశనర్మసఖులు—భృంగీశ — పరమశివునియొక్క; ‘భృంగి’ యనునతఁడు పరమశివుని నేవక్షలలో నొకఁడు; నర్మసఖులు—ప్రియమిత్రులు; వివ్వక్సేనపరిచితుల—విష్ణునేవక ప్రధానుఁడగు వివ్వక్సేనునకు సఖులు; నాగారి—గరుత్మంతునకు; పరమహితులు—ప్రియమిత్రులు; అఖిలలోకాధ్వనీనులు—అఖిలలోక—సమస్త భువనములయందు; అధ్వనీనులు—సంచరించువారు; ‘అధ్వనీనోఽధ్వగోఽధ్వన్యః పాంథః పథిక ఇత్యపి’ అని యనురుఁడు. వివిధోపయోగ్యకళలక—పలు దెఱంగుల నుపయోగకరము

లగు విద్యలచేత; ఉబుసుపుత్తురు—వినోదముగాఁ గాలముఁ గడపుదురు; ఆశ్చర్యము. గులు—ఇటు 'మగ్ను' లనుటకుఁ బూర్వము 'రస' అనుపదముగాని 'సాగర' అను పదముగాని యధ్యాహార్యము. అపుడు రూపకము గమ్యము.

సంబంధాతికేయోక్త్యలంకారము.

గంభీరవేదిగమన—చుదగజమునడకవంటినడక గలదానా ;

గంభీరవేదిలక్షణము—

శ్లో॥ త్వగ్నేదా వ్యోజిత స్రావాత్ మాంసస్య చ్యవనా దపి ।

అత్యైవం యోనజానాతి సస్నాస్య ద్దంభీరవేదికః॥

—అని రాజపుత్రీయమునందు.

శ్లో॥ చిరకాలేన యో వేత్తి శిక్షం పరిచితామపి ।

గంభీరవేదీ విశ్లేయ స్సగతో గజవేదిభిః॥

—అని మృగచర్మీయమునందు.

లయగ్రాహి.

అంగన గనుంగొను మనంగహరహాళితలు

రంగనటి జహ్నుమునిపుంగవ విశాలో

త్సంగశిశువుం గపిలునింగలపుఁజూపుసెక

లం గలయునానగరువంగడము మోక్షో

త్తంగమణిసాధమునకుం గడపుతాప గగ

నాంగణమహీతలభుజంగనిలయంబుల్

జంగగొనునేర్పరిఁ బతంగజయనుంగుఁజెలి

యం గనఖిలాచలయుగంగ సురగంగళ.

94

ఈ పద్యమునం దాకాశగంగానది వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) అనంగ...నటిక—అనంగహర—(మన్మథునిఁ జంపిన) పరమశివుని యొక్క; మాళితలు—శిరస్థిప్రదేశమునెడ; రంగ—నాట్యస్థలమందలి; నటిక—నృత్యము చేయువాఁడుదానిని; జహ్ను...శిశువుక—జహ్నుమునిపుంగవ—జహ్నుఁ డను ముని పురునియొక్క; విశాల—వెడల్పయిన; ఉత్సంగ—తోడయందలి; శిశువుక—బిడ్డయైనదియ (అనగా జహ్నుకన్య యనుట); దీనివలననే గంగకు జాన్మోవి యనుపేరు గలిగె;

కపిలు...గడపుఁదాప—కపిలు — కపిలమహామునియొక్క; ఇంగలపుఁజాపు సెకలక — అగ్నిజ్వాలారూపముగు వీక్షణములను (కోపాగ్ని వీక్షణములయందు నుట); కలయు — చేరుచున్న (అనఁగా నశించిన యనుట); ఆ సగరువంగడముక — ప్రసిద్ధమైన సగరమహారాజుయొక్క వంశమును; (వంగడము—వంశకేబ్బభవము); మోక్షోత్తుంగమణిసాధము నకుక—మోక్షము నెడు సున్నతముగు మణిమయప్రాసాదమునొద్దకు; కడపు—చేర్చెడు; తాపక—నిచ్చెన యగుదానిని;

అనఁగాఁ గపిలుని కోపాగ్ని వీక్షణములచే భస్మీభూతులయిన సగరపుత్తులు వేపురకు సుత్తమగతిఁ గల్గించుటకై భగీరథుఁడు పరమఃపుంగుగార్చితపంబొనర్చి యద్వైపుననుగ్రహంబున గంగను భూమికిఁ దెచ్చి యాభస్మములపైఁ బ్రసరింపఁజేసి తనపితరులకు సుత్తమగతిఁ గల్పించె ననెడురామాయణకథ యిటు ననుసంధేయము.

అలంకారము—రూపకము.

గగన...నేర్పరిక—గగనాంగణ_ఆకాశప్రదేశమును; మహితల — భూప్రదేశమును; భుజంగనిలయంబుక—పాతాళప్రదేశమును; జంగమాను—దాఁటెడు (అనఁగా నీ మూఁడులోకములందును ఇరుసగా సంచరించు; నేర్పరిక—నిపుణురాలును; పతంగజ—నూర్చునిహుఁతురగు యమునానదియొక్క; ‘పతంగో పక్షీనూర్వౌచ’ అని యమరుఁడు; అనుంగుఁడెలియక—ప్రియసోదరి యగుదానిని; కనఖిలచలయుగంగక—కనఖిలచల_కనఖిల మను కొండతో; కనఖిలము—ఇది యొకతీర్థవిశేషము; ‘తీర్థం కనఖిలం నామ గంగాద్వారే స్థి పావనమ్’ అని ప్రమాణము; యుక్—కూడిన; అంగక—దేహముకలదియును; అనఁగాఁ గనఖిలపర్వతప్రాంతప్రదేశంబులఁ బ్రవహించునది యని భావము; (పూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్ట యగు) సురగంగక—మందాకినీనదిని; ‘కనుఁగొను’ మనుపదముతో నన్వయము.

ఈవృత్తము లయగ్రాహి యనంబడును.

లక్షణము—ప్రతిపాదమునకును 3ి మాత్రలు గల ముప్పదియక్షరము లుండవలయును. 4 ప్రాసయతులుండవలయు. 11-వ మాత్రమీఁదను 21-వ మాత్రమీఁదను 31-వ మాత్రమీఁదను బ్రాసయతి యుండవలయును.

.మ. అవె దివ్యర్షిని కేతనంబు లనసూయారంభతీకర్ణపూ
రవివృద్ధార్భకకృష్ణసారగతినంరంభంబు ల్నిద్రద్రుమో
ద్భవనానావిధవల్కలాంచితబహిర్ద్వారప్రదేశంబు లా
హవనీయాదిహౌతాశధూమపటలశ్యామిభవత్ప్రాంతముల్. 95

ఈ పద్యమునందు దేవర్షి గృహములు వర్ణింపఁబడినవి.

(వా) అవె-పురోద్యక్ష్యమానంబు లగు నల్లయవియె; దివ్యర్షి నికేతనంబులు—
దేవర్షుల గృహములు; అననూయా...సంరంభంబులు—అననూయా—అత్రిభార్య;
అరుంధతి-వసీష్ఠునిభార్య (వీరియొక్క); కర్ణపూర-కర్ణావతీసములుగా ధరియించిన
తృణకుసుమపల్లవాదులచేత; అనఁగా వానిని దినిపించుటచేత; వివృద్ధ-పెంపఁబడిన;
అర్భక-పిల్లలుగల; కృష్ణసారగతిసంరంభంబులు—కృష్ణసార-నల్లచాఱుజింకలయొక్క;
గతిసంరంభంబులు-గమనవిలాసములు గలవి;

ఇంద్ర.....ప్రదేశంబులు—ఇంద్రద్రుమ—కల్పవృక్షములందు; ఉద్భవ—
పుట్టిన; నానావిధ—పలుదెఱంగు లగు; ఎల్కల-నారచీరలచేత; అంచిత—అందమైన;
బహిర్ద్వారప్రదేశంబులు—వాకిళ్లప్రదేశములు గలవి; ఆహవ...ప్రాంతముల్—ఆహవ.
నీయాది-ఆహవనీయము మొదలగు; హుతాశ-అగ్నులయొక్క; (ఆహవనీయము, గార్హ.
పత్యము, దక్షిణాగ్ని యని యగ్నులు మూడడుతెఱంగులు); ధూమపటల-పొగలగుముల
చేత; క్యామిభవత్-నల్లగానగుచున్న (అనఁగా నల్లగా నున్న యనుట); (అభూత
తదాప్తవేచ్యిః' అనుటవలన నిటఁ జిప్పఁబ్రత్యయము); ప్రాంతముల్—ప్రదేశములు గలిగినవి..

(వి) ఈ పద్యముఁ జదువునపుడు కాళిదాసుని కాకుంఠలములోని

శ్లో. “అమీ వేడిం పరితః క్షప్తస్థైః, సమిద్వంతఃప్రాంత సంస్తీర్ణదర్భాః
అపన్నంతో దురితం హవ్యగంధైః, వైతానా స్త్వాం వన్నయః పాలయంతూ”
అను శ్లోకము జ్ఞాపికి వచ్చుచున్నది.
అలంకారము-స్వభావోక్తి.

ఉ. అచ్చరపువ్వఁబోండ్లు సరసామృతధారయుఁ గల్పవాటియుఁ
లచ్చియుఁ జందమామయుఁ దలంపులమానికముం దలంపఁ బై.
పెచ్చులు దీనికి న్నెమరువెట్టుచు నందినియట్టు నాకుచుం
బచ్చికఁ దెండి యున్నయది భామిని వేలుపుటావుఁ జూచితే. 96
ఈపద్యమునందుఁ గామధేనువు వర్ణింపఁబడినది.

(వా) —భామినీ-ప్రియారాలా! అచ్చరపువ్వఁబోండ్లుఁ—అప్పరసలను;
సరసామృతధారయుఁ—రుచ్యమగుసుధారసమును; కల్పవాటియుఁ—కల్పవృక్షముల
పరుసయు; లచ్చియుఁ—లక్ష్మీదేవియు; చందమామయుఁ—చంద్రుఁడును; తలంపుల
మానికముఁ—చింతామణియును; తలంపఁ—విచారింపఁగా; దీనికిఁ—ఈకామధేనువును;

(అనఁగా గామధేనువుతో సరిపొల్చినయెడల ననుట); వైవెచ్చులు—స్వల్పముగు చిల్లరలు; (పెచ్చు—నాణెములను మార్చునపు డధికముగా నిచ్చుచిల్లర); అనఁగా నిచ్చుటఁ దక్కు వైనవని భావము; ఇవియన్నియు క్షీరసాగరమునం బుట్టినను నన్నిటిలోను గామధేనువే మాహాత్యమున పొచ్చని తాత్పర్యము; నెమరువెట్టుచు—నెమరువేయుచు; (రోమంఠ మను సంస్కృతపదమున కిది యర్థము); నందిని—నందినియను పేరుగల తనమాడయొక్క; అట్టు—మెడను; నాకుచు—పచ్చిక—పచ్చికయందు; తెండియున్న యది—పరుండి యున్నది. ‘పండియున్న’దనియుఁ బాఠాంతరము కలదు; ఆహామునకును నిదేయర్థము; ‘తేఁడు’ అని రూపాంతరము. దీనికిఁ గర్తృపదము ‘వేలుపుటావు’ అను ద్వితీయాంతమునుండి ‘వేలుపుటావు’ అను ప్రథమాంతముం దెచ్చుకొనవలయును. అట్టివేలుపుటావును జూడు మని భావము.

ఈపద్యమునం దలంకారము మిక్కిలిచక్కనిస్వభావోక్తి. ఈపద్యమునం దచ్చ తెనుఁగుపదములు బహుళములు. కైశికీవృత్తి. కోమలార్ధపవనందర్శము గలరచన కైశికీ వృత్తి యనంబడు. ప్రసాద మనుకావ్యగుణము.

నా క వ ర్ణ న ము

చ. కనకమహీధరేంద్రు నలికస్థితపర్వతరాజపట్టబం
ధనమును బోనికోటయు ఘనం బగుతన్మకుటాబుకైవడిం
దనరెడు వైజయంతమును దవ్వలఁ గానఁగ వచ్చెఁ జూచితే
యనిమిషరాజధాని యిది హాసనమాత్రకురంగలోచనా. 97

ఈపద్యమునందును బైమాఁటియందును స్వర్గపర్వ నము చేయఁబడినది.

(వ్యా) హాసనమాత్రకురంగలోచనా—ఏకసంవత్సరమాత్రపుఁబ్రాయము గల జింకపిల్లకన్నులనంటి బెళుకుఁగన్నులు గలదానా; అనఁగా నొకయేడు వఱున్న గల జింకపిల్లయొక్క కన్ను లెట్లు తెళుకుబెళుకుగా నుండునో యట్టివనోహరములగుకన్నులు గలదానా యని యర్థము; కనకమహీధరేంద్రు—పర్వతశ్రేష్ఠముగు నీమేరువుయొక్క అలిక.....బంధనమునుబోని—అలిక—ఫాలభాగమునందు; స్థిత—ఉన్న; పర్వత; రాజపట్ట—పర్వతరాజునెడుబిరుదుయొక్క; బంధనమునుబోని—కట్టినకట్టువలె నొప్పెడు; కోటయు—కోటయును; ఘనంబగు వైజయంతమును—ఘనంబగు—పెద్దదియగు; వైజయంతమును—వైజయంతమును పేరుగల ప్రాసాదమును; దవ్వల—దూరమునందు; కానఁగ

తచ్చెక్-కనఁబడుచున్నది; వర్తమానార్థమునందు భూతార్థము ప్రయోగింపఁబడియె. ఇది యనిమిష రాజభాని-ఇది యమరావతి.

ఉ. శ్రీలఁ జెలంగు నీసురపురిం గమనీయమహానుభావతం

బోలఁగ లేక యోటములఁ బొంది భజింపఁగ వచ్చినట్టు లు

త్తాలదుకూలకల్పితపతాకలతోఁ గడు నొప్పు నన్యది

కృపపురంబులో యనఁగఁ బార్శ్వములం దివిషద్విమానముల్. 98

(వ్యా) కమనీయమహానుభావతః-రమ్యమగుప్రాభవమునందు; శ్రీలః-సంపదలచే; చెలంగు-ప్రకాశించుచున్న; ఈసురపురిః-ఈస్వర్గమును; పోలఁగ లేక-సరిరాక; ఓటములఁబొంది-పరాజయములను బొంది; భజింపఁగ వచ్చినట్లు-దీనిని (ఈస్వర్గమును) నేవించుటకై వచ్చినట్టి; అన్యదికృపపురంబులో యనఁగఁ-అగ్ని మొదలగు నితరదిగ్ధి పతులపురంబులో యన్నట్లు; పార్శ్వములఁ-స్వర్గముప్రక్కలయందు; దివిషద్విమానముల్-దేవతలవిమానములు; ఉత్తల.....పతాకలతోఁ-ఉత్తాల-మిక్కిలి పొడవగు; దుకూలకల్పిత-పట్టువస్త్రములచే నిర్మితములైన; పతాకలతోఁ-ధ్వజములతో; కడుఁ-మిక్కిలి; ఒప్పుఁ-ప్రకాశించుచున్నది; అనఁగా స్వర్గప్రాంతములందున్న విమానములు మహాత్మ్యమునందు స్వర్గమునకు నోడి పీనిని నేవింప వచ్చిన యితరదికృప కులపట్టణములో యన నొప్పె నని భావము.

అలంకారములు-పేతూత్పేక్ష-అతిశయోక్తి.

మ. మరలక జన్యభూమి నణుమాత్రభయంబును లేనివీరు ల

ధ్వరము లనేకము ల్విధియుతంబుగఁ జేసినభూసురేంద్రు లు

ద్ధరభవపాశబంధములఁ ద్రుంచినయోగికులవాతంసు లీ

సురపురకామినీవదనచుంబనమాత్రకృతార్థమానసుల్.

99

(వ్యా) జన్యభూమిఁ-యద్ధరంగమునందు; యద్ధి మాయోధనం జన్యం అని యమరుఁడు; మరలక-వెనుదీయక; అణుమాత్రభయంబును లేని-కొంచెమునుభయంపడని; వీరులు-కూరులు; అధ్వరములు-యాగములను; భూసురేంద్రులు - బ్రాహ్మణులు; ఉద్ధర.....వతంసులు - ఉద్ధర - దట్టములైన; బలిష్ఠములైన; భవపాశబంధములఁ - సంసార మనెడుకట్టుతొల్లను; త్రుంచిన-త్రెంచిన; యోగికులవాతంసులు - యోగిశ్రేష్ఠులును; ఈసుర.....మానసుల్ - ఈసురపుర - ఈస్వర్గమందలి; కామినీ - (దేవతా) స్త్రీలయొక్క; వదన-ముఖములను; చుంబనమాత్ర-

ముద్దు పెట్టుకొనుటచేతనే; కృతార్థమానసుతో—నెఱవేర్చబడినకోరికలు గల మనసులు గలవారలు; అనగా ధన్యహృదయు లై యనుట; ‘అయి, వెలయుదురు’ అని క్రియా పదములధ్యావోగములు.

(వి) ఈపద్యమునందు ‘ఈసురపురకామినీవదనచుంబనమాత్రకృతార్థమానసుతో’ అనుచోట ‘ఈ’ అను విశేషణము ‘సురపుర’ యను పదముతో నన్వయించినంగాని యగమపాసగదు. ఇట్లు సంస్కృతసమాసఘటితశబ్దములలో నేకదేశమందు (అనగా నొకభాగమునందుమాత్రము) నన్వయించునటులు సమాసమునకు ముందుగా వేఱగు విశేషమునుగూర్చుట యేకదేశాన్వయంబనబడును. దీనిని లక్షణశాస్త్రవేత్తలు సరి యని యంగీకరింపరు. అయినను సాపేక్షమగు పట్టులలో నిటు లేక దేశాన్వయమును మహాకవులు కొన్నియెడలఁ గూర్చుటయఁగలదు.

ఆ-2-70 వ పద్యముయొక్క వ్యాఖ్యానముం గాంచునది.

‘యోగికులావతంసులఁ’ అని పాఠ మున్నచో నీయేకదేశాన్వయవోషము నివారిత మగును; అర్థవానియును లేదు.

శా.సారంగాక్షులచూపుచోటగముల స్వస్థాండల నోహదు

ర్వారావర్తముల న్మునింగి దరిఁ జేర న్రాక యుప్పొంగు సం

సారాంభోనిధి సత్కిర్యాతరణి నిశ్శంక న్నము త్రిష్టుఁడై

చేరు న్నజ్జననావికుండు మదిరాక్షీ యీపురద్వీపముఁ.

100

(వ్యా) మదిరాక్షీ—(మదకరములగు)మోహ జనకములగుకన్నులు గలదానా; ఇది సత్యభామకు సంబోధనము; ‘మదిరాక్షీమదాననార్పితం మధుసీత్యారసతృఙ్గం మే’ అని రఘునంశము—రి సర్గ. ౯8 శ్లోకము. మదిరాక్షీ—ఖంజన మను పిట్టలవంటి కన్నులు గలది యనియు సర్థము చెప్పనగు; సజ్జననావికుండు—సత్పురుషుఁడను పడనఁ దోలువాఁడు; సారంగాక్షుల.....చోటగములఁ; సారంగాక్షుల—జంకకన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క; చూపు—చూడ్కు లనెడు; చోటగములఁ—మత్స్యముల గుంపులయందును; ఇచట “చోట్టగములఁ” అని పాఠాంతరము గలదు; చోట్ట, చోట, రెండును సమానార్థకములు; రూపాంతరములు; ప్రాచీన ముద్రితగ్రంథములందు ‘చోట గము’ లనియే యున్నది; ‘ప్రామినుకులదొంగఁ బాతాళకుహారంబు చోటఁబాటి చీటిన చోట పీఠ’ అను ప్రయోగ మిగ్రంథమునఁ బ్రథమాశ్వాసమున నున్నది; ‘చోట’ యనుపదము నాతికట్టువుగా నుండుటచే నాపాఠమే సరసంబని తోచెడి; చస్థాండ లఁ—చన్నులనెడుకొండలయందును; మోహదుర్వారావర్తములఁ—మోహ —భ్రాంతి

యనెడు; దుర్వార-తొలగించుట కశక్యము లగు; ఆవర్తములకొ-సుల్ల యందును;
మునిగి-; దరికొ-గట్టును; చేరకొ-రాక-చేరనియ్యక; ఉప్పొంగు-విజృంభించు;
సంసారాంభోనిధికొ-సంసార మనెడుసముద్రమును; సత్క్రియా తరణికొ-సత్కర్మము
లనెడు పడవచేత; నిశ్శంకకొ-నిర్భయముగా; సముత్తీర్ణుడై-దాటి; ఈ పురద్వీప
ముకొ-ఈపట్టణ మనెడుదీవిని; (అనగా స్వగ్రము ననుట); చేరును-చొచ్చును;
అలంకారము-సావయవరూపకము.

క. అని నాకపురమహత్వము

వనితకుఁ దెలుపుచును మార్గవశమానసుడై

దనుజకులవైరి చని యొ

య్యనఁ గాంచనమేదిసీధరాగ్రక్షోణిక.

101

(వ్యా) నాకపుర-స్వగ్రముయొక్క; కాంచనమేదిసీధరాగ్రక్షోణిక-మేరు
పర్వతశిఖరప్రదేశములందు; 'దనుజకులవైరి' అను కర్తృపదము 103-వ పద్యమునందలి
'చనుదెంచె' అను క్రియాపదముతో నన్వయము.

చ. పతగవిభుండు మింటిపయి భంజలికా మురళీ సుడాల వ

ల్లితముల రా నెదుర్పడినభేదరవర్గము లోనరించి య

ద్భుతముగ మ్రొక్క లేనగవుతోఁ గనుఁగొంచు వదాన్యనైచికి

శిలఖురటంకచంద్రకీత సిద్ధనరి త్రటమార్గసీమలక.

102

(వ్యా) పతగవిభుండు-గరుత్మంతుడు; భంజలికా మురళీ సుడాలవల్లితములకొ-
ఈ మేరుకుల గమనభేదములతో; రాకొ-రాగా; ఎదుర్పడిన-ఎదురుగా వచ్చిన;
భేదరవర్గము-దేవతలగుంపులు; ఓసరించి-ఓడిగి; మ్రొక్కకొ-సమస్కరింపగా;
లేనగవుతోఁ గనుఁగొంచుకొ-మందహాసముతో వీక్షించుచు; 'దనుజకులవైరి' అను
పూర్వపద్యమందలికర్తృపదముతో నన్వయము; వదాన్య.....సీమలకొ-వదాన్య
నైచికికొ-కామధేనువుయొక్క; (వదాన్య-ఈవి, నైచికి-ఆవు); శిల-వాడి యగు;
ఖుర-గిట్టలనెడు; టంక - ఉలిచేత (ఆయుధముచేత); చంద్రకీత-గుండ్రముగు చిన్న పల్ల
ములుగా నేర్పలుపఁబడిన; సిద్ధనరికొ-ఆకాశగంగయొక్క; తట-తీరమందలి; మార్గ
సీమలకొ-మార్గప్రదేశములందు; నైపద్యములోని 'చనుదెంచె' అను క్రియాపదముతో
నన్వయము.

క. సరసచినవినరముహూరా

హరణోద్ధరహంసనందారవద్దీర్ఘ

కరణచణగంధవహములు

శరీరములనేద దేర్పక జనుడెంచె రహిక్.

103.

(వ్యా) సరస.....గంధవహములు—

సరస—రసవంతములైన; చినవినర—తామరతూడులయొక్క సమూహములను; ముహూ—మాటిమాటికి; ఆహరణ—గ్రహించుట చేత; తినుటచేత నని యర్థము; ‘ముహూర్ధధరణ’ అనియుఁ బాఠము కలదు. అద్దానికిని నిదియే యర్థము. ఉద్ధర—చెల రేగుచున్న; హంససంసత్—హంసల సమూహముయొక్క; ఆరవ—ధ్వనులను; దీర్ఘ కరణ—పొడిగించుటయందు; చణ—సమర్థములయిన; గంధవహములు—వాయుపులు; శరీరములనేద దేర్పక—తమచేహములయందలి శ్రమములఁ బోగొట్టఁగా; రహిక్—విలాసముతో; చనుడెంచెక్—వచ్చెను; తాత్పర్యము సుగమము.

‘అని నాకపుర మహత్త్వము’ అనుపద్యము మొదలీపద్యమువఱకు నొకటే యస్వయము గాన విశేషక మని యెఱుంగునది.

శా.సమ్మర్దక్షమ ధీనిబంధనవిధానంక్రందానాచార్య శూ

రమ్మన్యాయచలవజ్రపాత జగతీరక్షౌంబుజాక్షౌ శర

ధ్యమార్ద్రస్థ దశాస్యరాజ్యనమనహ్యప్రోద్భవాతీరభా

గుమ్మత్తూరుశివంసముద్రపురవప్రోమ్మూలనాడంబరా.

104.

(వ్యా) సమ్మర్దక్షమ—సమ్మర్ద—యౌధమును; త్తమ—ఓర్పువాఁడా; (అనగా యౌధమునందు వెనుదీయనివాఁ డనుట); ధీని.....చార్య—ధీనిబంధనవిధా—బుద్ధిప్ర సరణవిధానంబునందు; సంక్రందనాచార్య—ఇంద్రునిగురు వగు బృహస్పతివంటివాఁడా; (అనగాఁ బ్రజ్ఞావి శేషంబున బృహస్పతికి సమానుఁడనుట); శూర.....వజ్రపాత—శూరమృన్య—శూరులని తమ్ముభావించుకొనువా రనెడు; ఆచల—పర్వతములకు; వజ్ర పాత—వజ్రాయుధపుదెబ్బ యొనవాఁడా; శూరమృన్యఁడు—తాను శూరుఁడు కాకున్న సుదన్ను శూరుఁడని తలఁచుకొనువాఁడు; దీనికి రూపాంతరము ‘శూరమూని; జగతీ రక్షౌంబుజాక్షౌ—జగతీ—లోకములను; రక్షౌ—కాపాడుటయందు; అంబుజాక్షౌ—విష్ణువు వంటివాఁడా; శరధ్య.....నాడంబరా—; శరధి—సముద్రముయొక్క; అమార్ద్రస్థ (అన్ + మార్ద్ర)శీర్ష మధ్యమునందున్న; దశాస్యరాజ్య—రావణునియొక్క రాజ్యమునకు;

అనఁగా లంకాపట్టణమునకు; సమ-తుల్యమైన; సహ్యప్రాద్భవా-(సహ్యద్రియందుఁ బుట్టిన) కావేరీనదియొక్క; తీరభాగ-గట్టునం దుండెడు; ఉమ్మత్తూరు శివసముద్ర పుర—; ఉమ్మత్తూరు, శివసముద్రము అను పట్టణములయొక్క; వప్ర-ప్రాకారము లను; ఉన్మూలన-పెళ్ల గిండుటయొక్క; ఆశంబరా-విజృంభణము గలవాఁడా.

క. తిరుమల దేవీవల్లభ

కరుణామయహృదయ రాజకంఠీరవ యీ

శ్వరనరనభూపురందర

వరనందన బాసదప్పవరగండాంకా.

105

(వ్యా) భూపురందర-భూమికి నిండ్రుఁడు, అనఁగా మహీపతి; బాసదప్ప వరగండాంకా-బాసదప్ప యనువానిని జయించినవాఁ డనెడువిరుదు గలవాఁడా.

స్ర గ్వీ ణి

నాగమాంబాధిభూనారసింహాత్మజా

భోగలీలాపరాభూతసంక్రందనా

త్యాగవిద్యానిషద్యాయితప్రాభవా

సాగరాంతక్షమానంపదేశాస్పదా.

106

(వ్యా) నాగమాంబా.....త్మజా—నాగమాంబా—నాగమాంబయనురాణికి; అధిభూ—అధిపతియైన, అనఁగా భర్తయగు; అధిభూర్నాయకో శేతా' అని యను రుఁడు; నారసింహ—నరసింహరాజయొక్క; అత్మజా—కుమారుఁడా; భోగ.....సంక్రందనా—భోగలీలా—భోగవైభవములచేత; పరాభూత—తిరస్కరింపఁబడిన; సంక్రందనా—దేవేంద్రుఁడు గలవాఁడా; అనఁగా భోగమున దేవేంద్రుని నతిశయించినవాఁ డనుట; త్యాగ.....ప్రాభవా — త్యాగవిద్యా — ఇచ్చుటయను విద్యకు; నిషద్యాయిత—అంగడివలె నాచరించుచున్న; ప్రాభవా—చుహిమగలవాఁడా; ఆపణస్తునిషద్యాయాం' అని యనురుఁడు; అనఁగాఁ గృష్ణదేవరాయల మహిమమునుండి యితరులు త్యాగవిద్యను నేర్చుకొందురని భావము; సాగ.....దేశాస్పదా—సాగరాంత-సముద్రములే యెల్లలుగాఁగల; క్షమా—భూమియొక్క; సంపత్—విశ్వేంద్రములకు; ఏకాస్పదా—ముఖ్య స్థానమైనవాఁడా; అనఁగా సముద్రములమొకఁ గల సర్వభూముల కధిపతియై మహా శ్వర్యసంపన్నుఁ డనుట.

ఈనృత్తము ప్రస్థితి.

లక్షణము—ప్రతిపాదమును నాలుగు ర గణములును మూడవ గణము మొదటి యక్కరము యతిస్థానమును గలది.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది
నందిసింగయామాత్యపుత్రి కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ
తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం
బను మహాప్రబంధంబునందు
ద్వితీయాశ్వాసము.

వ్యాఖ్యాతృగద్యము

ఇది శ్రీపరమేశ్వరీననాథ నిరంతరభజన నాగపూజ్విగ్రామాభిజన
భారద్వాజగోత్ర సామగద్రాహ్యయణసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
యజ్ఞేశ్వరార్యపుత్రి సూక్తిపరితోషితార్య కుష్మాన్దా
మ్యార్యప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణ
మహాకావ్య వ్యాఖ్యావికానం బగు
పరిమలోల్లాసంబునందుఁ
ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పారిజాతావహరణము

—❀—

తృతీయాశ్వాసము

—

క. శ్రీమహితగేహ యుత్కల
భూమిధవదర్పహరణభుజసార సుధా
ధామకులజలధికౌస్తుభ
రామాపాంచాల కృష్ణరాయనృపాలా.

1

(వా॥) శ్రీ—సంపదలచేత; మహిత—పూజితమైన, గౌరవింపబడిన; గేహ—గృహము గలవాడ; ఉత్కల.....సార—ఉత్కలభూమిధవ—ఉత్కల దేశపు రాజయొక్క; దర్ప—గర్వమును; హరణ—పొంగొట్టిన; భుజసార—భుజబలము కలవాడ; సుధా.....కౌస్తుభ—సుధాధామ—చంద్రునియొక్క; ద్వయోస్తు గౌర్వ పుంస్యర్చి నేజోధామమహోవిభా అని యమరుడు; మల—వంశమునెడు; జలధి—సముద్రమునకు; కౌస్తుభ—మహావిష్ణువుయొక్క కౌస్తుభమువంటివాడ; అనగా జంద్రవంశ కులతలకుడా యనుట; రామాపాంచాల—రామా—(రసిమరాండ్రగు) యువకులకు; పాంచాల—పాంచాలాడ డనుపేరు గల కామశాస్త్రాక్షణిపురుషుడా; అనగా యువకులను సంతసింపజేయువాడని భావము; కృష్ణరాయనృపాలా—కృష్ణరాయమహీపతి.

పురుషజాతులు నాలుగు. పాంచాలుండు, మాచిమారుండు, భద్రుండు, దత్తుండు, అని. పాంచాలపురుషలక్షణము:—

“దేవతాగుఁగపూజలఁ దేలువాడు, ఏకపత్నీవ్రతుండు వివేకశాలి

దానమును నుబ్బవిద్యయుఁ దనరువాడు, పురుషవర్యుండు పాంచాలపురుషుఁ డగును.”

—అని కామకళానిధి.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ

వరున కిట్లనఁగన్వచ్చునెవల భుండు

గగనగంగాతీరోషకంఠభూమి

నల్లనల్లన నేతెంచు నవనరమున.

2

(వ్యా) ఉపకంఠభూమి—సమీపప్రదేశమునందు.

ఉ. అంతకు మున్న నారదమహామునిచే మఘవుండు కంసదై

త్యాంతకురాక దా నెఱిగి యభ్రమువల్లభు నెక్కి సంభ్రమా

క్రాంతమనస్కుడై యెదురుగాఁ జనుదెంచె జయంతుండుం దిశా

కాంతులు మేనకాదిగణికానివహంబులు వెంటఁ గొల్వఁగన్. 3

(వ్యా) మఘవుండు—ఇంద్రుండు; అభ్రమువల్లభు—విరావతమును; (అభ్రమువు—విరావతముభార్యపేరు); జయంతుండు—ఇంద్రుని కుమారుని పేరు; దిశాకాంతులు—అగ్నియనుషరుకాదిదిక్పతులు; గణికా—వేశ్యలు.

చ. అమరవిభుండు దూరమున నంబుజనాభునిఁ గాంచి సంభ్రమో

గ్రమమునఁ జేతియంకుశముఖంబునఁ గుంభము లూది కుంచితా

గ్రిమచరణంబున న్మదకరిక డిగి యంసవిలంబికల్పచే

లము నడుమ న్బిగించుచు నిలానిహితాత్మశిరగికిరీటుఁ డై. 4

(వ్యా) అంకుశముఖంబున—అంకుశముయొక్క కొనచేత; కుంభము లూది—విరావతముయొక్క కుంభస్థలముల నదిమి; (అనఁగా దాను దిగుటకై యైరావతమున కించుక పాదమును పంచుటకై చేసినసంజ్ఞ); కుంచితా.....చరణంబున—కుంచిత—వంపఁబడిన; అగ్రిమచరణంబున—ముందటికాలివలన; అంస—మూపునందు; విలంబి—చేలచున్న; కల్పచేలము—కల్పవృక్షపుఁబట్టుతోఁ జేయఁబడిన వస్త్రమును; నడుమన్ బిగించుచు—నడుమునందుఁ గట్టుచు; ఇలా.....కిరీటుఁడై—ఇలా—భూమియందు; నిహిత—ఉంచఁబడిన; ఆత్మశిరః—తనశిరస్సునందలి; కిరీటుఁడై—కిరీటుము గలవాఁడై; నమస్కరించి యనుట; ఏనుఁగుపైఁగూర్చున్న వారు దిగవలసినప్పుడు దిగుట కనుకూలముగా నయ్యేనుఁగు మోకాటిండుట యనఁగా ముందటిపాదము నించుక పంచుట స్వభావము.

(2) పూజ్యాలు వచ్చినప్పుడు వారికంటెను జిన్నవారు లేచి ప్రత్యుత్తాసము చేసి మూపున వ్రేలుచున్న యాత్మరీయంబును నడుమున బిగించికట్టుచు నతనిపాదంబులు శిరంబు నోక రెండుచేతులం బట్టుకొని స్వనామోచ్చరణభరస్సరంబుగాఁ బ్రజా

నుంబు చేయుట యార్యధర్మము. దీనివలనఁ జిన్నివానికి శ్రేయోభిన్నుద్ధి కలుగును.

అలంకారము—పర్యాయోక్తి.

చ. జడిగొని సమ్మదాశ్రుకణజాలము లొల్కుంగ రోమహర్షముల్
బడిబడి మేనఁ బాదుకొన భక్తినివేశతరంగితాత్ముడై
యడుగులమీఁద వ్రాలె దివిజాగ్రణి తత్కుశలంబు నెమ్మిత్తో
నడిగెనుకీతి మాళికుసుమాగతపట్పదపంక్తి మ్రోయఁగన్. 5

(వా) జడిగొని—పడతెగక, అధికముగాననుట; సమ్మదాశ్రుకణజాలములు — ఆనందబాష్పబిందుబృందములు; ఒల్కుంగ—నిండగా; రోమహర్షముల్—సంతోష నూచకముగు పులకలు; బడిబడి — పైపైని; మేనన్ — దేహమునందు; పాదుకొనన్ — నిండగా; దివిజాగ్రణి — దేవేంద్రుఁడు; తత్కుశలంబున్ — శ్రీకృష్ణుని క్షేమమును; నెమ్మిత్తో—ప్రీతితో; మాళి...పంక్తి—మాళి—శిరస్సునందలి; కుసుమ—పువ్వుమలను గుఱించి; ఆగత—వచ్చిన; పట్పదపంక్తి—కుమ్మెదలవరుస; మ్రోయఁగన్—శబ్దింపఁగా; భక్తినివేశతరంగితాత్ముడై—భక్తిని బొందుటచేత నాంధోలితమగుమనస్సుకలవాడై; అడుగులమీఁద వ్రాలె—నమస్కరించె ననుట.

అలంకారము—ఉత్పేష.

ఉ. ఆదనుజాపహర్తయు భుజార్గళము ల్వేసఁ జూచి యంచితా
మోదవికాసవన్నయనముగ్ధనరోరుహపంక్తిఁ బూజ ల
త్యాదరలీలఁ జేయునమరాధిపుఁ గొంగిటఁ జేచ్చె నూతనాం
భోదము సానుమచ్చిఖరము న్రభసంబునఁ గప్పకైవడిన్. 6

(వా) ఆదనుజాపహర్తయు — ఆ కృష్ణుఁడును; అంచితా...పంక్తి— అంచిత—ఒప్పిన; ఆమోద—సంతోష మనెడు వాసనచేత; వికాసవత్—ప్రకాశముతోఁ గూడిన; వికసించుటతోఁగూడిన యనియు నర్థము; నయన—కన్నులనెడు; ముగ్ధ—మనో హరమైన; సరోరుహపంక్తి—తామరలవరుసచేత; అనగా సంతోష మనెడువాసనచే తఁ బ్రకాశమనెడు వికాసము గలిగిన నయనము లనెడుతామరలచేత నని భావము; పూజ లా—సపర్యలను; ఆత్యాదరలీల—మిక్కిలిగౌరవముతో; చేయునమరాధిపుఁ—చేనెడు దేవేంద్రుని; నూతిసాంభోషము—క్రొత్తమేఘము, నల్లనిమేఘములు; సానుమచ్చిఖర మున్—పర్యతశృంగమును; రభసంబునన్—వేగముతో; కప్పకైవడిన్—కప్పునట్లు; భుజా

ర్గళముతో గడియలవలె నిశుదలగు బాహువులను; వెనక్-త్వరతో; చాచి ప్రసరింపఁ జేసి; కొగిటఁజేర్చెన్-అలింగనము చేసికొనెను.

అలంకారములు-‘అంచితా-పంక్తి’ అనుచో శ్లేషాత్పాపితరూపకము.

‘నూతనాంభోదము.....కప్పుకై వడిక్’ అనుచో నుపమ.

మ. అనలుం డంజలి నేసె నంతకుండు సాష్టాంగంబు గావించె మ్రొక్కె
నిశాచారి ప్రచేతనుండు దెలచెం గేల్మోడ్చె సారంగవా
హనుఁ డర్థేశుండు వందనం బిడియె నీహారాంశుకోటిరూఁడున్
వినతుం డయ్యె యదుద్రవీరునకు నుద్వేలప్రమోదంబునన్. 7

ఈపద్యమునందు దిక్పాలకులు పరుసగాఁ గృష్ణుని నమస్కరించుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) ఉద్వేలప్రమోదంబునన్-అపారమైనసంతోషముతో; అనలుండు-అగ్ని; అంకమండు-యముండు; సాష్టాంగముగావించెను-సాష్టాంగముగా నమస్కరించెను; సాష్టాంగము లెవ్వి యన-

శ్లో. ఉరసా శిరసా దృష్ట్యా మనసా వచసా తథా

పద్భ్యాంకరాభ్యాం బానుభ్యాం ప్రణామోఽష్టాంగ ఉచ్యతే.

నిశాచారి-రక్కసుఁడు, నైర్మతుండు; ప్రచేతనుండు-చరాణుండు; తెలచెన్-నమస్కరించెను; సారంగ వాహనుండు-జింక వాహనముగాఁ గలవాఁడు, వాయువు; గేల్మోడ్చెన్-అంజలిచేసెను; అర్థేశుండు-ధవాధిపతి, కుచేరుండు; నీహారాంశుకోటిరూఁడు-చంద్రునిఁ గిరిటముగాఁగలవాఁడు-ఈశానుండు; వినతుండు-య్యెన్-నమస్కరించెను.

అలంకారము-రత్నావళి.

శా. వారిం జూచి రథాంగపాణి సరసవ్యాహరలీల వ్దర
స్మేరాపాంగవిలోకనక్రియల సంప్రీతాత్మలం జేసి గో
త్రారీ రమ్ము గజమ్ము నెక్కు మని నాగారాత్రివై నెక్కెఁ దా
రారంభాకరచామరానిలము మార్గశ్రాంతిఁ దూలింపఁగన్. 8

(వ్యా) రథాంగపాణి - చక్రహస్తుఁడుగు కృష్ణుండు; వ్యాహర - పలుకులు; ‘వ్యాహర ఉక్తిగ్లపితం’ అని యమరుండు; దరస్మై-నుండవోసముతోఁ గూడిన; ‘స్ఫుర. ద్రుష్పతతారయ త్తత్స్మైరమితికథ్యతే’ అని స్మైరలక్షణము; అపారాంగవిలోకనక్రియలన్-

క్రేగంటిమాపు లనెడివ్యాపారముచేత; సంప్రీతాత్ములంజేసి-సంతోషపఱచి; గోత్రా-
పర్వతవిరోధియగు నింద్రుఁడూ; తారారంభ-తార, రంభ యనెడు నమర వేళ్ళలయొక్క;
కర-చేతులయందలి; చామర-చామరములనుండి పుట్టిన (అనఁగా పీచుటవలనఁ బుట్టిన);
అనిలము-వాయువు; మార్గక్రాంతిక్-మార్గాయాసమును; తూలింపఁగఁ-బోఁగొట్టఁగా;
వాగారాతిపై నెక్కి-గరుడునిమిడ నెక్కిను.

క. తక్కిన దిశాధినాథులు

నెక్కిరి నిజవాహనముల నెనఁగె హుడుక్కా

ధక్కాపటహాధ్వనము

లక్కజముగఁ బొంగి నింగి యఱచినభంగిఁ.

9

(వ్యా) హుడుక్కా-ధక్కా-ఇవి వాద్యవిశేషములు; పటహ-తప్పెట యను
వాద్యవిశేషము; (పీనియొక్క); ధ్వనములు-శబ్దములు; అక్కజముగఁ-అశ్చర్య
ముగా; పొంగి-అతిశయించి; నింగి-ఆకాశము; అఱచినభంగిఁ-మాత్రవెట్టిన విధమున;
ఎనఁగఁ-అతిశయించెను; అనఁగా నీ వాద్యవిశేషరవములు మిన్న ముట్టెను.

అలంకారము-సంబంధాతిశయోక్తి.

ఉ. ఆయెడ సిద్ధకింపురువయతువసుప్రముఖామరావళిం

బాయు తొలంగు మంచు శతమన్యుఁడు సందడి వో బరాబరు

ల్లేయఁగ నల్లనల్ల నతనీకుసుమాసితదేహుఁ డేగె వై

హోయనవీధి నారదముఖామరసంయమి కీర్తనీయుఁ డై.

10

(వ్యా) ఆయెడఁ-అప్పుడు; పాయు, తొలంగుము, అంచుఁ-దారితీయుఁడు,
తొలంగుఁడు, అని శేకలుజేయుచు; శతమన్యుఁడు-ఇంద్రుఁడు; సందడివోఁ-సమృద్ధము
లేకుండునట్లు; బరాబరుల్లేయఁగఁ-హెచ్చరికలునేయఁగా; అల్ల నల్లఁ-మెల్ల మెల్లఁ
గా, అనఁగా మందగమనముతో; అతనీకుసుమాసితదేహుఁడు - అతనీకుసుమ - నల్లవి నె
పువ్వులవలె; అసితదేహుఁడు-నల్లనిదేహముగలవాఁడు (కృష్ణుఁడు.); వై హోయనవీధిఁ-
ఆకాశమార్గమునందు; వీగఁ-పోయెను.

ఉ. అప్పుడు శౌరిఁ జూచుప్రమదాతిశయంబు హృదంతరంబులం

జిప్సల సంభ్రమించి కయినేముతేఱు గయథాతథంబు గాఁ

గుప్తనఁ గూరి యొండొరులఁ గూడఁగ నీక కడంగి వేలుపుం
గష్పరగందు లెక్కిరి ధగద్ధగితోన్నతహర్మ్యరేఖిలఁ.

11

ఈపద్యము మొదలు 21 వ పద్యమువఱకు నమరరమణీమణులు కృష్ణస్వామిని దర్శనముచేయు వేడుకలు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా)హుచు—దీనికిఁ గర్త కష్పరగందులు; అనఁగాఁ జూడవలయు ననెడు; ప్రమదాతిశయంబు—జోతునక్యము; చిప్పిలక—నిండఁగా; కయినేయు తెఱంగు—అలంకరణరీతి; అయథాతథంబుగా—తాముమాటుగా; యథాతథము—సత్యమైనది, అనఁగా ఋజుసరణి; 'యథార్థంతు యథాతథమ్' అని యమరుడు; కృష్ణనఁగూరి—గుంపులు గూడి; వేలుపుంగష్పరగందులు—సురకామినులు; (కష్పరగంది—కర్పూరగంధి కబ్బళవము; అనఁగా ఘనసారమువంటిసువాసన గలది).

చ. అలఁదినచందనంబు వృథ యకాఁ జెమరింపఁగ నమ్మదాశ్రులఁ

దొలఁచినయట్లు వోయెడుఁ గనుంగవకాటుక బేటు లెత్తుఁ జె

క్కుల మకరీవిలాసము గగుర్పొడువ వ్వరిఁ జూచువేళ నో

చెలి కయినేయకమ్మ యని చేడియ యొక్కతె పిల్చె నెచ్చెలి. 12

(వ్యా)హరిఁ జూచువేళ—; అలఁదినచందనంబు—గందపుఁబూత; చెమరింపఁగ, వృథయో, అని యన్వయము; అనఁగాఁ జెమర్చుటవలనఁ గందపుఁబూత చెడిపోవు నని భావము; కనుంగవకాటుక; నమ్మదాశ్రులక—ఆనందబాష్పములచేత; తొలఁచినయట్లు—తుడిచినట్లు; పోయెడు—వ్యర్థమగును; చెక్కులక, మకరీవిలాసము—చెక్కిళ్లయందు లిఖించిన మకరికాపత్రరచన; గగుర్పొడువక, పేటులెత్తుక—రోమాంచములగులుగుటచేఁ బెళ్లలుగా లేచిపోవును; 'కావునక' అనుపద మిట నధ్యాహార్యము; ఓచెలి—ఓసఖి; కయినేయకమ్మ—అలంకరింపవలదమ్మ; ఇందలి 'కయినేయకమ్మ' అను పదము తనకునలంకరింపవలదని సఖితోఁ జెప్పినట్లయినను, 'నీ వలంకరించి కొనకుము' అని తననెచ్చెలితోఁ జెప్పినట్లయినను నూహింపఁదగియున్నది.

ఈపద్యమునందు సురతరుణులు మహాపురుషలక్షణ లక్ష్మీతుండగు కృష్ణునిఁ జూచునపుడు తమకున్నదోర్ధ్వము మున్నగుసాత్త్వికోదయములు నిక్కముగాఁ గలుగఁగలవని నిశ్చయించిన తెఱంగు నూహింపఁబడినది.

ఇట సాత్త్వికభావలక్షణములు వివరింపఁబడుచున్నవి.

సత్త్వమనగా.—

క. పరగతసుఖదుఃఖాదుల, నరయఁగ భావించి యట్లు యలరుట సత్త్వ
స్ఫురణము తద్భవభావము, లరయఁగ సాత్త్వికము లయ్యె నవి యెట్లున్నట్.

—అని కావ్యాలంకారసంగ్రహము.

సాత్త్వికభావము లెనిమిది:—

శ్లో. స్తంభః బ్రళయరోమాంచా స్వేదోవై పర్ణ్యవేపథూ,
అశ్రువై స్వర్య మిత్యస్తే సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః.

వీనిలక్షణములు:—

శ్లో. స్తంభ మచంచలత్వ మవశత్త్వమగుం బ్రళయంబు దృగ్జలో
జ్వంభణ మశ్రు వౌఁ జెమట స్వేదము గద్గదవాక్యవైఖరీ
గుంభము విస్వరత్నము తగుంబులకం బన రోమహర్షణా
రంభము కంపమా వడఁకు రామకుఁ బాండురుచత్వితత్.

—అని కావ్యాలంకారసంగ్రహము.

చ. వనిత యొకర్తు మున్నొని గవాక్షతలంబున నింతు లుండుటం
గనుఁగొనఁ జోటు లేమి నొకకార్యముపేరిట బాల నోర్తు పం
చనఁ దొలఁగంగఁ బిల్చి రభసంబునఁ దత్సత్తిజాలకంబు చే
కొని హరిఁ జూచెఁ గేకినలు గొట్టుచు బోటులు దాని నవ్వఁగఁ.13

(వ్యా) మున్నొని — తనకంటె మున్నగుఁ జని; గవాక్షతలంబునఁ — కిటికీ
యందు; ఇంతులుండుటఁ — ఇతరవనిత లుండుటవలన; కనుఁగొనఁ — చూచుటకు
(క్రికృష్ణుని దాను జూచుట కనిభావము); చోటు లేమిఁ — స్థలము లేనికారణముచే; వనిత
యొకర్తు — ఒకచుగువ; ఒకకార్యముపేరిటఁ — ఒకానొకపనినెపమున (నిదో యొక పని
యున్న దని కల్పించి యనుట); బాలఁ, ఓర్తుఁ — ఒక పిన్నవయసుపడుచును;
పంచనఁ — కపటముతో; తొలఁగంగఁ, పిల్చి — దూరముగా నుండి యిటురావే యని
పిల్చి; రభసంబునఁ — వేగముతో, తటాలున; (పరువిడి యనుపద మధ్యాహార్యము);
తత్సత్తిజాలకంబుఁ — అంతవఱకు నాపడుచు నిలిచియుండిన గవాక్షభాగమున; చేకొని —
పట్టుకొని; (అనఁగా నాపడుచు పట్టుకొనియుండిన గవాక్షపుఁగములను బట్టుకొని);
బోటులు — తక్కినయువిదలు; కేకినలుగొట్టుచుఁ — చప్పటలుగొట్టుచుఁ, దాని
నవ్వఁగఁ — ఏచుటిపోయినయాపడుచును కేలివేయఁగా; హరిఁ జూచెఁ, అని యన్వ
యము.

(వి) ఇక్కడ 'బాలక' అను పదముచే వంచనార్హు యగు ముగ్ధ యని యెఱుంగునది. ప్రాడయయ్యేనేని నావనిత చేసినతంత్రమునకు లోబడియుండదుగదా.

బాల—పదియాఱుసంవత్సరములకు లోబడిన వెయ్యి గల కన్యక; ముప్పది వత్సరములవఱకు యౌవతి (తరుణి) యనియు కేబడియిందు వత్సరములవఱకు ప్రాథమిక యనియు నామించట వృద్ధయనియు సంజ్ఞలు.

దీనికిఁ బ్రమాణము:—

యావత్ పోడశసంఖ్య మబ్జ ముదితా బాలా తత స్త్రింశతం
తావత్సృతైరణిబాణవిశిష్టైః ససంఖ్యాతు యావద్భవేత్
సా ప్రాథే త్యభిధీయతే కవినై ర్వృద్ధా త దుర్ధ్వం స్మృతా
నింద్యా కామకలాకలాపవిధిషు త్స్థావ్యా పదా కామభిః॥

అలంకారము.—పరికరము.

ఈ పద్యమునందు హాస్యరసము మనోహరముగా వర్ణింపఁబడినది.

ఉ. కాళియభేదిఁ జూచుతమకంబున మజ్జన మాడి యాడి నీ
లాలక యోర్తు గంధసలిలార్ద్రకచంబులు చన్నుదోయిపై
వ్రాలిన నందిటం బొదివి రాజవధంబున కేగుదెంచె గో
పాలకమూర్తిఁ గాన శిఖిబర్హము కానుక దెచ్చునో యనన్. 14

(వ్యా) నీలాలకయోర్తు—నల్లనికరులుగల యొకవనిత; కాళియభేదిఁ జూచు తమకంబునన్—శ్రీకృష్ణునిఁ జూడవలయునను కాతుకముతో; మజ్జన మాడియాడి—తనిని దీఱి స్నానముచేసి; ఆడి, ఆడి—నీప్సయందు ద్విరుక్తి; గంధసలిలార్ద్రకచంబులు—పరిమళోదకముచేఁ దడిసిన వెండ్రుకలను; సందిటంబొదివి—సందిలియం దిఱికించికొని; శిఖి బర్హము — నెమఱిపించుమును; శ్రీకృష్ణమూర్తిని 'గోపాలకమూర్తి' యని చెప్పుటచే నాతనికిఁ బ్రియ మగు శిఖిబర్హమును గానుక దెచ్చుట చమత్కారము.

'నీలాలక' యనుపదము సాఢిప్రాయము.

అలంకారములు—పరికరము—ఉత్పేక్ష.

ఉ. ఉన్నతసాధ మెక్కి యన్మతోదరి యొక్కతె సద్మనాభుఁ జూ
డ నిజదేహవల్లికఁ గడల్కొను సాత్త్వికలీలఁ జూచు నా
పన్న సభజనంబు గని సాధశిఖాగమనశ్రమంబునం
గన్నియలార మే న్బడలెఁ గంటిరె నాకని బొంకె నేర్పునన్. 15

(వ్యా) అవ్యతోవగియొక్కతె—అసత్యముగురము గలది; అనగా మిక్కిలి సన్నమున నడుచుగలవని భావము—అవ్యతేశ్చిబ్బమిచ్చుట గృహార్థము; నిజదేహావలికణ—తీగవలె గోమలముగానుండు తనకరీరసుండు; కడల్కొను—అతిశయించిన; సాత్త్విక లీలక—సాత్త్వికవిలాసమును; అసన్నసఖీజంబుక—పగ్గజన చెలికత్తియల మొత్తంబును; సాధశిఖాగమనక్రమంబునక—మేడపై కమ్మటవలనియాయాసముచేత; మేన్మడలెక—కరీర మలసట జేంచెను; ఇదట గ్లాని యను సంచారిభావము.

‘బాంకక’ అని చెప్పుటచేత ‘అవసాత్థ’ యను సంచారిభావ మరయునది. అసాత్థ యనగా నాకారగోపనము.

‘అవసాత్థాశు లజ్జాదేర్హర్షాద్యాకారగోపనం’ అని ప్రమాణము.

అలంకారము—వ్యాజోక్తి.

ఉ. వేడుక నీకె కాని మఱి వే టొకయింటికి నైన లేదె త్రో
పాడెద వేల మచ్చర మొకప్పుడు మానక పోయి తీవు పె
బ్రోడవు గాన నిన్నె కనుబో యతఁ డెవ్వరి జూడఁ డంచు నో
నాడె నపత్ని నొక్కతె మురారిఁ గనుంగొనువేళ నీనునక. 16

(వ్యా) త్రోపాడెదవు—త్రోయుచున్నావు; మచ్చరము—పగ; పెబ్రోడవు—మహాప్రాధురాలవు; నిన్నె కనుబో, అతఁడెవ్వరి జూడఁడు—నిన్నుఁ దక్క నితరుల నేరినిఁ గృష్ణుడు చూడఁడునుమా; ఈ మాటలు కేవల మీర్వాణాచకములు; నోనాడె—నొప్పొబలికను; నిందించె నని భావము.

ఈపద్యమునం దిహూయ యను సంచారిభావ మరయునది. పకోత్కర్షాసహనత్వ మనునాయ.

చ. అలికులవేణి యొక్కతె మురారిఁ గనుంగొని ప్రమానుపాటు మై
నెలకొన నున్నచో నడలు నీవిక లేఁజెమ రంటి నిల్పె నం
జలిఁరిపూర్ణలాజలను సాధ్వనకంపము దాన చల్లె న
చ్చెలువకు సాత్త్వికోదయము చేసిన మే లిక నేమి చెప్పదుక. 17

(వ్యా) ప్రమానుపాటు—అవశేషము; (ఇక్కడ స్తంభమును సాత్త్వికభావము); మైనెలకొనక—దేహమునందుఁగలుగఁగా; నడలునీవిక—జాతీసహకముడిని; లేఁజెమ రంటి—నిలుచెమ్మట యొడమి; నిల్పెక—నీవనిఁ బూర్ణముగాజాతీసాకుండనిలిపెనని

భావము; ఇక్కడ స్వేదముసాత్త్వికభావము; అంజలిపరిపూర్ణలాజలను - దోయిట
నించినచేలాలను; (మంగళార్థము లాజలను జల్లుటయాచారము); 'అవాకిరక్ బాలలతాః
ప్రసూనై రాచారలాజై రివపారకన్యాః' అని రఘువంశము; సాధ్యసకంపము-భయముచే
బొడమినవడకు; తానచల్లెక్-లాజలను దనప్రమత్తములేకయే స్వయముగాఁ గృష్ణుని
పై జల్లెనని భావము.

ఇక్కడ వేపథు వను సాత్త్వికభావము.

క. మోచమునైన న రోషభయదులనేరియును గంప మధికంబగు దా
నేదేహిదేహమున నది, మేదిని వేపథువనంగ మెఱయుచునుండుక్.

—అని వేపథులక్షణము.

క. మదవతి యొకతె పరాకునఁ

బదాంగదము కంకణముగఁ జాణి దొడిగె న

య్యదవల్లభఁ గనుఁగొనుచుం

దుది నదియును మేను వొంగి తుత్తుము రయ్యెక్.

18

(వ్యా) మదవతి-మదిముగల యొక యంగన (ప్రాధవనిత); కామాతిశయము
గల యంగనయని భావము; అయ్యదవల్లభఁ గనుఁగొనుచును-కృష్ణునిఁగాంచుచు; పరా
కునక్ - ప్రమాదముచేత; పదాంగదముక్-కాలియందెను; కంకణముగక్-కడియ
ముగ (భావించి); పాణిక్, తొడిగెక్-సాస్తమునందు ధరించెను; తుడిక్-పిదప;
అదియుక్-పాణియందుఁ దొడిగినపాదాంగదమును; మేను వొంగి-కీర ముచ్చి; తుత్తు
మురయ్యెక్-తునియలై పగిలిపోయెను; తుత్తుమురు-తుమురు + తుమురు; ఇచట విభ్రమ
మనుశృంగారచేష్టఁ జర్చింపఁబడినది.

విభ్రమమనఁగా మోహపారవశ్యమువలనివేగముచే భూషణములను వ్యత్యస్తముగా
విడుకొనుట. విభ్రమలక్షణము:—

త్వరయా హర్ష రాగాదే ర్దయితా గమనాదిషు,

అస్థానే భూషణాదీనాం విన్యాసో విభ్రమో మతిః

—అని సాహిత్యదర్పణము.

ప్రియాగమనవేళాయాం మదనావేశ సంభ్రమాత్,

విభ్రమో గంభ హారాది భూషాస్థాన విపర్యయః.

—అని రసార్ణవ సూత్రాకరము.

పాదనూపురములను బరాకుచేతఁ గరములందు ధరించుకొనఁగా నవి ధరించు నప్పుడు ఎదులుగా నున్నను గృన్థసంవర్తనజనితసంహోపాతికీయముచే నెమ్మే నుబ్బుఁగా నూపురమును దునియ్యలై పడె నని భావము.

ఈపద్యమునందుఁ గొన్నిగ్రంథములలోఁ 'గనుఁగొనుడు' అని పాఠాంతరము కనఁబడుచున్నది. దానికంటెఁ గనుఁగొనుచున్ అనుపాఠమే సరసముగాఁ దోచెడు.

అలంకారములు—పూర్వార్థమునం దసంగతియు సుత్తరార్థమునందుఁ జపలాతిక యొక్తియు. వినికీసంకరము.

చ. దనుజవిరోధిమీఁద నొకతన్వి కరంబున లాజ లెత్తి చ
ల్లిన నెఱివేణి యీసునబలె న్విరిపూవులఁ జల్లెఁ జల్లె లో
చనములు నమ్మదాశ్రువులఁ జల్లె లలాటము ఘర్మబిందువుల
చనుఁగవ నల్లె సంభ్రమవశత్రుటితామలమౌక్తికావళుల్. 19

(వ్యా) తన్వి—సుకుహరాంగి; ఈసునబలెన్—ఈర్ష్యచేతనో యనునట్లు; విరి పూవులన్—వికసించినపుష్పములను; 'విరి' యనుపదమునకుఁ బుష్పమని యర్థమున్నను, ఇక్కడ 'విరి' యనుటకు వికసించినయని యర్థముగావునఁ జానరుక్త్యులేదని తెలియు నది; సంభ్రమ.....కావళుల్—సంభ్రమవశ—తొట్టుపాటుచేత; త్రుటిత—తెగిన; అమలమౌక్తికావళుల్—స్వచ్ఛమైనముశ్యములవరుసలు; ఇటు లాపనితామణియవము లన్నియు నహమహామికతోఁ గృన్థస్వామి కుపహారములు సమర్పించెనని యామెకొదవిన సాత్త్వికోదయాదులు చమత్కారముగా వర్ణింపఁబడినవి.

అలంకారము—సముచ్చయము.

చ. జలరుహనేత్రుఁ గాంచి సరసత్వము మీఱఁగ నొక్క వేలుపుం
జలుకలకొల్కి రాచిలుకచే బిలిపించిన సత్యభామ కా
కలికితెఱంగు శౌరి కడకన్నులనన్నలఁ జూపె గోపకం
దళకలుషాయితాక్షివలనంబుల నానతి ద న్నదల్పఁగన్. 20

(వ్యా) వేలుపుంజలుకలకొల్కి—దేవాంగన; రాచిలుకచే—(తన పెంపుడు) శుకరాజముచేత; బిలిపించినన్—తన్నురమ్మని చెప్పిపంపఁగా, అనఁగామోహాతిరేకముచే దనయొద్దకు రమ్మని తన పెంపుమఁజలుకచే గృన్థనకుఁ జెప్పిపంపెనని భావము; శౌరి—కృష్ణుడు; కోప.....వలనంబులన్—కోపకందళ—కోపప్రాదుర్భావముచేత;

అనఁగా మొలచినకోపముచే ననుబ; కలుషాయిత-కలతఁజెందిన; అక్షివలనంబునఁ-
కన్నులఁ ద్రిప్పుటచేత; ఆసతి-చిలుకచేఁ జెప్పిపంపిన యావేల్పుతోయ్యలి-త న్నదల్పఁ
గఁ-తన్ను బెదిరింపఁగా; ఆకలికి తెలుంగు-ఆదేవాంగనచర్యను; కడకన్నులసన్నులఁ-
క్రీఁగంటిసంజ్ఞలచేత; సత్యభామకుఁ, చూపెఁ, అని యన్వయము.

అనఁగా నొకానొకదేవుతాస్త్రి మోహితీరేకముచేఁ గృష్ణునిఁ దనచేతకు రమ్మని
పెంపుమఁజిలుకచేఁ జెప్పిసంపె ననియు, నాన్పితాంతమును గృష్ణుఁడు తనకటాక్ష
సంజ్ఞలచే సత్యభామకుఁ దెల్పించుండఁగా నాదేవతాస్త్రి యతనిపైఁ గోపించి కన్ను
లెఱ్ఱఁజేసికొని కృష్ణునిఁ చుఱచుఱఁజూచి యవలె ననియు, భావము.

ఈపద్యమున నున్మాద మను సంచారిభావము.

క. అనిమిషపురజాలకములు

వనితాజనతామయములు వనితలహృదయం

బనురాగరసమయం బ

యన్మృరాగము శౌరిమయము నయ్యెడ నయ్యెఁ.

21

(వ్యా) అనిమిషపురజాలకములు-అమరా వతీపట్టణగృహమాలందలిగవాక్షములు;
వనితాజనతామయములు-స్త్రీజనసమూహముచే నిండినవి; అయ్యెఁ, అనుపదముతో
సన్వయము.

‘వనితాజనతాత్థ్యరాసురాగాయాంచ యోషితి’ —అని యమరుఁడు.

‘వనితి’యనఁగా మిక్కిలి యనురాగముఁ బుట్టించుస్త్రీ; వనితలహృదయంబుఁ
అనురాగరసమయము, అయ్యెఁ, అని యన్వయము.

అనఁగా నాపట్టణమందలి శుందరీమణులఁజెందములందుఁ బ్రేమాతిశయంబు నిండె
నని భావము.

అయ్యనురాగము, శౌరిమయముఁ అయ్యెఁ, అని యన్వయము. శౌరిమయముఁ,
అయ్యెఁ, అనునెడ శౌరిమయముగా నయ్యె నని భావము.

అనఁగా నచ్చటి దేవతాస్త్రిల యనురాగములు శ్రీ కృష్ణునియందే పరఁగెనని
భావము

అనురాగలక్షణము.

“ అంకురపల్ల వకలికాప్రసూనఫలభోగభా గియంక్రమతః
ప్రేమామానః ప్రణయః స్నేహోరాగోనురాగ ఇత్యుక్తా”

అలంకారము—ఏకావళి.

పూర్వపూర్వముల కుత్తరోర్ధ్వములు విశేషణములై యొప్పుట ఏకావళి.

ఇట్టియలంకారముగల శ్లోకము రామాయణమునఁ జూపట్టుచున్నది:—

“ మహీకృతాపర్వతరాజిపూర్ణా, కైలాశకృతావృక్షవితానపూర్ణాః
సృతాఃకృతాఃపుష్పవితానపూర్ణాః, ప్రష్పంకృతం కేసరపక్షిపూర్ణమ్.”

—సుందరకాండము.

చ. కనుఁగొన వేడ్కలం బాడముకాయ్యల సచ్చర లీనడించుట
ల్వినుచు దరస్మితం బాలయ వెన్నుఁడు రాజవధంబు దాఁటి య
య్యనిమిషనాథుగేహబహిరంగణభూస్థలి డిగ్గె వైన తే
యుని మణిచిత్రవేత్తకరహంకృతి దిక్కులు పిక్కటిల్లఁగన్. 22

(వ్యా) కాయ్యలంక—అనురాగములతో ((క్రియలతో); ఈసరించుట—
(పరస్పరము) నిందించుటలను (కోపించుటలను); దరస్మితంబు—మందహాసము;

హాసమాటువిధములు; స్మితము, హాసితము, విహాసితము, ప్రహాసితము, అపహా-
సితము, అతిహాసితము, అని. వీని లక్షణములు:—

క. స్మితమునుహాసితము నను నీ, ద్వితయమునుత్తమము నాఁగ దీపించు దగ్గఁ
స్మితమువికాసికపోలము, మితసర్వితరదనమైన మెఱయు హాసితమై.

క. విహాసితమును బ్రహాసితమును, మహారెండును మధ్యమములు నుడిబరికింపఁగ్,
విహాసితము వృగులనినదము, ప్రహాసితము శిరఃప్రకంపపరిమిత మరయఁగ్.

క. అపహాసితము నతిహాసితము, నెపుడును నధమంబులనఁగ నేపారుశిర
శ్చపలమునక్రయ్యుతింబును, నపహాసితము మేనుగదల నతిహాసితమగున్.

—అని కావ్యాలంకారమాడామణి.

మణిచిత్రవేత్తకరహంకృతి—రత్నములుచెక్కిన చిత్రపుత్రత్తములు గల నేవఱల
హంకారములు (అనఁగా హెచ్చరికలనుట); పిక్కటిల్లఁగన్—బద్ధలుకాఁగా.

అదితిని శౌరి దర్శించుట.

క. ఆదరమున శతమన్యుఁడు

కైదండ యేనంగ యామకరిదానర్పురి

మేదురకఱ్ఱైత్రితయము

నా దనుజవిరోధి గడచి యటఁ జని యెదుటఁ.

23

(వ్యా) కైదండయొసంగఁ—చేయూత నియ్యఁగా; యామ.....
త్రితయము—యాచుకరి—జాముకావలి యుండు సేనుఁగులయొక్క; దాన—మదజలము
చేత; మేదుర—దట్టమైన; కఱ్ఱైత్రితయము—యాడంతిర్గృహములను; ‘కడచి’ అను
దానితో నన్వయము.

సీ. తొడలపైఁ జూచిన యడుగుఁ గెందమ్ముల

నొయ్యనఁ బాలోమి యొత్తుచుండఁ

బార్వభాగంబునఁ బంకేరుహాసను

కామినీరత్నంబు కతలు సెప్ప

బనిఁబూని యంతంత వినయావనతవృత్తి

సప్తర్షికాంతలు సంచరింప

వీజనచామరవీటీకరండాది

కములు దిక్పతినతీగణము చాల్చ

తే. విమలచింతామణీమయవేదిమీఁదఁ

గల్పకలతాంతకల్పితతల్పసీమ

నధివసించిన నిఖిలలోకైకవంద్య

నమరహాక్షిశుక్తి నయ్యదితిఁ గనియె.

24

ఈపద్యమునందు దేవేంద్రమాత యగు నదితి ఐర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) ఒయ్యనఁ—మెల్లఁగా; పాలోమి—కనీడేవి; సప్తర్షికాంతలు—సప్త
ర్షుల భార్యలు; సప్తర్షులు—‘మరీచి, అత్రి, అంగిరసుఁడు, పులహుఁడు, క్రతువు,
పులస్త్యుఁడు, ససిష్ఠుఁడు’ అని మహాభారతమునందును, ‘గౌతముఁడు, భరద్వాజుఁడు,
విశ్వామిత్రుఁడు, జమదగ్ని, వసిష్ఠుఁడు, కశ్యపుఁడు, అత్రి’ అని శతపథబ్రాహ్మణము
నందును జెప్పఁబడి యున్నది.

శ్లో. కశ్యపాత్రిభరద్వాజాః, విశ్వామిత్రశ్చ గౌతమాః

జమదగ్నివసిష్ఠాచ, సప్తైతే ఋషయ స్సమృతాః. అని యతాంతరము.

వీజన.....దికములు:—వీజన—విసనకట్టలు; చామర — వింజామరలు; వీటి కరండ—తమలపాకుల పెట్టె; అమరపూక్తికళక్తిక్—దేవత లను ముత్యములకు ముత్యపుఁ జిప్పయగు (నద్దేవిని); అనఁగా ముత్యపుఁజిప్పలో ముత్యములు పుట్టిన ట్లేయదితికడుపున దేవతలు పుట్టి రని భావము; అనఁగా నదితి దేవతలతిట్లేయనుట.

మ. కని సత్వారమణీయుతంబుగ నమస్కారంబు గావించి భౌ
మనిశాటాహృతకుండలద్వయము నాత్మస్వర్ణచేలొగ్రబం
ధనము స్వీడ్చి యొసంగ నందుకొని మోదం బంది యానందనం
దను దీవించుచుఁ జెంగట న్నిలిపెఁ జితారత్నపీఠంబునక. 25

(వ్యా) భౌమ...ద్వయము:—భౌమనిశాట — నరకాసురునిచేత; (భౌమ — భూమికుమారుడగు నరకుడు; నిశాట—అసురుడు); ఆహృతకుండలద్వయము—అపనా రింపఁబడిన కుండలముల జంటను; ఆత్మస్వర్ణచేలొగ్రబంధనముక — తనబంగరు పుట్టపుఁ గొనయందలి ముడిని; వీడ్చి—విప్పి.

అదితి శౌరిం గీర్తించుట

క. మే నిమిరి శిరసు మూర్కొని
దానవపరిపంథి యెంత ధన్యనో నియత
ధ్యానపరు లయిన మునులుం
గానని నినుఁ గంటి మంటి గతకల్మష నై. 26

(వ్యా) మే—మేనును; రూపాంతరములు మెయి, మై; నిమిరి—తడవి; శిరసు మూర్కొని—మూర్ఖాఘ్రాణము చేసి; ఈకార్యములు వాత్సల్యసూచకములు; మంటిక— బ్రతికితిని.

ఉ. నర్గ మొనర్తు బ్రహ్మ యన సత్కృపఁ బెంతు జనార్దనుండు నా
భర్గఁ డనంగఁ గ్రమ్మఱఁగఁ బారణ నేయుదు విజ్జగంబు నై
నర్గికలీల నొక్క మఱి సౌఖ్యము నొందుదు కేవలంబు దో
రగ్గభూషణీకృతరథాంగ నినుం గొనియాడ నేర్తునే. 27

(వ్యా) దోరగ్గభ...రథాంగ:—దోరగ్గభ — గడియలవంటి బాహువునందు; భూషణీకృత—ఆభరణముగా నుంచఁబడిన; రథాంగ—చక్రముగలవాఁడా; అనఁగాఁ జక్ర

హస్తంగా యనుట; ఇజ్జగంబును - ఈ ప్రపంచమును; బ్రహ్మయనక - బ్రహ్మ యను పేరుతో; సర్గ మొనర్తు - సృజింతువు; జనార్దనుండు నాక - విష్ణు వను పేరుతో; పెంతువు - పాలనము నేయుదువు; భర్తృ డనంగక - శివుఁ డను పేరుతో; క్రమ్యుఁడ - మఱి; పారణనేయుదువు - మింగునువు. (అనఁగా లయము నొందింతువని భావము); ఒక్కమఱి - ఒక్కసారి; నై సర్గకలీలక - స్వాభావికలీలతో; కేవలంబు - నిరుపాధికుఁ డనై; అనఁగా జగత్సృష్టిస్థితిసంహారనిమిత్తము లైన బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర రూపములను ధరింపక శుద్ధవిరాట్పురుషుఁడై యనుట; సౌఖ్యమునొందుదువు - ఆనంద స్వరూపుఁడనై యుండువు;

(వి) పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడే త్రిమూర్తులతోఁ బ్రపంచసృష్టిస్థితిలయములఁ గావించునని వేదాంతములు నుడువుచున్నవి. ఈ యర్థమునే 'తిస్థభి స్త్వ మవస్థా భి ర్మహిమాన మదీరయక, ప్రళయస్థితిసర్గాణా మేకః కారణతాంగతః' అని కాళిదాసుఁడు కుమారసంభవమునందు వచియించి యున్నవాఁడు.

ఆవతారవర్ణనము

ఉ. వాలముతాఁకున గ్గిరులు వజ్రనిపాతము సంస్మరింపఁ బెన్
వాలుగ వై మహార్ణవమునం దొలుఁబల్కులదొంగరక్కసుక
వాలికవంకవాడిగఱి వచ్చి వెన న్నిగమాలిఁ దమ్మిపూఁ
జూలికీఁ దెచ్చి యీవె త్రిదశు ల్లోనియాడ మురాసురాంతకా. 28

ఈపద్యమునందు మత్స్యవతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) వాలముతాఁకునక - తోఁడవలనిదెబ్బచే; గిరులు, వజ్రనిపాతమును, స్మరింపఁగాక - కొండలు వజ్రాయుధఘాతమును దలంపఁగా; మత్స్యవతారుఁడైన విష్ణు దేవుని వాలపుదెబ్బలు సముద్రమందలిగిరులకు వజ్రాయుధఘాతములవలె నుండె నని భావము; 'పెన్వాలుగవై - పెద్దవాలుగయనుచేపనై; మహార్ణవమునక - గొప్పసముద్రమునందు; తొలుఁబల్కుల దొంగరక్కసుక - వేదములను దొంగిలించిన సోమకాసురుని; వాలికవంకవాడిగఱి - వాలిక - పొడవైన; వంక - పార్శ్వమందలి; వాడి - తీక్షణమైన; గఱి - కఠినుగానుండు తెక్కచేత; వచ్చి - చీల్చి; నిగమాలి - వేదసమూహమును; తమ్మిపూఁజూలికీ - బ్రహ్మకు.

చ. సురనికరంబు రక్కసులుఁ జుట్టము లై యమృతాభిలాష మం
దరగిరిఁ జిల్వరాచతరిత్రాట బిగించి పయఃపయోధి ని
ర్భరగతిఁ ద్రచ్చుచో నడుగువట్టిన తద్గిరి యెత్తవే ఘలీ
పరివృథమూర్తి వై కపటపద్మముఖత్వ విమోహితాసురా. 29

ఈపద్యమునందుఁ గూర్మావతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కపట.....సుయా—కపటపద్మముఖీత్వ—మాయావనితాత్వము
చేత; అనఁగా మాయాకల్పితమైన మోహినీరూపముచేత; విమోహిత—అవివేకులుగాఁ
జేయఁబడిన; ఆసుర—రాక్షసులుగలవాఁడా; చుట్టములై—విహితులై (ఒద్దికతో న
మట); చిల్వరాచ తరిత్రాట—వాసుకియనెడు కవ్వపుఁద్రాటితో; బిగించి—బంధించి;
చిల్వ—చిలువ (చీలిన, వా—నోరుగలిగినది; (పామనియర్థము); ఇట్టిపదము ‘నలువ’
నాలుగువాతులు గలవాఁడు బ్రహ్మయని యర్థము; పయఃపయోధి—క్షీరసముద్ర
మును; త్రచ్చుచో—చిలుకునప్పడు; అడుగువట్టిన—క్రిందికిఁబోయిన; తద్గిరి—మంద
రగిరిని; ఘలీపరివృథమూర్తివై—మేటి తాచేటి యాకారము గలవాఁడవై; ‘ఎత్తవే’
అను పదముతో నన్వయము; ఘలీ—అడుతాచేలు; ‘కమతీఘలీ’ అని యమరుఁడు;
‘డులీ’ యని రూపాంతరము; పరివృథ—పతి; వ, బ, లక భేదముగాన ‘పరిబృథ’
యని రూపాంతరము.

క. విలయోల్బాణజలనిధిప

ల్వలమున నిల మునుఁగ నేకలమ వై దంష్ట్రాం

చలమునఁ దాల్పవే నీ వా

బలినద్యముఁ దూటి భుజగపర్యంకశయా.

30

ఈపద్యమున విరాహోపతారము వర్ణితము.

(వ్యా) భుజగపర్యంకశయా—శేషతల్పమునందుఁ బవ్వళించియున్నవాఁడా;
విలయోల్బాణ ఇలనిధి పల్వలమున—విలయ—ప్రళయకాలమునందు; ఉల్బాణ—ఉల్పాం
గిన (ప్రకట మైన); ‘సుష్టుటం ప్రవ్యక్త ముల్పాణం’ అని యమరుఁడు; జలనిధి—సముద్ర
మనెడు; పల్వలమున—పడియాయందు; ఇల—భూమి; ఏకలమవు—విరాహమవు;
దీనికిఁ బైపద్యమునందును విరాహోపతారమే వర్ణింపఁబడి యుండుటచే నీపద్యము ప్రక్షి
ప్తమని తోచుచున్నది. సరసముగ నుండుటచే వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది.

చ. పెకలి యజాండకర్పరము బీటలు వాఱగ మేను వెంచి యా
మకరనికేతనోదరనిమగ్నమహిమహిళాలలామఁ గే
తకముకుళాగ్రసంగత మద్రభమరీసమరీతి గాఁగఁ గొ
మ్ముకొనఁ దగిల్చి యెత్తఁ గిటిమూర్తిని దాల్చితి గా జనార్దనా. 31

(వ్యా) పెకలి—పగిలి; 'పికిలి' అని రూపాంతరము; అజాండకర్పరము—
బ్రహ్మాండభాండము; బీటలువాఱగఁ—బద్దలుకాఁగా; మేను వెంచి—కరీరమును బాడి
గించి; మకర.....లయాను—మకరనికేతన—సముద్రముయొక్క; ఉదర—మధ్య
మందు; నిమగ్న—మునిగిన; మహి—భూమి యనెడు; మహిళాలలామఁ—స్త్రీరత్న
మును; కేతక.....రీతి గాఁగఁ—కేతకముకుళ—మొగలిమొగ్గయొక్క; అగ్ర—
కొనయాదు; సంగత—కూడిన; మద్రభమరీ—చుదించిన యాఁడుతుమ్మెనతో; సమరీతి
గాఁగఁ—సమానమయి యొప్పఁగా; కొమ్ముకొనఁ, తగిల్చి, ఎత్తఁ,—; కిటిమూ
ర్తిని—వరాహమూర్తిని; తాల్చితిగా—గరించితివి గదా;

అలంకారములు—ఉపమానము; రూపకము.

చ. నట లిట మాను రోరి హరి సర్వమయుం డటె యంచుఁ బట్టితోఁ
జిటచిట లాడి యిందుఁ గనఁ జేయుము నీ వని దైత్యుఁ డాడినం
బటపట తాతకంబ మిరువాయలు గా నరసింహమూర్తి వై
కుటిలనఖాగ్రకుంచికల గ్రువ్వవె వానియురగకవాటమున్. 32

ఈపద్యమునందు నరసింహావతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) నటలు—నీనేర్చుమాటలను; ఇటఁ—ఇచను; మానుర—విడిచిపె
ట్టురా; 'ఓరీ' యని హిరణ్యకశిపుఁడు తన కుమారుఁడగు ప్రహ్లాదుని సంబోధించుమాట;
చిటచిటలాడి—కోపపడి; దైత్యుఁడు—హిరణ్యకశిపుఁడు; పటపటఁ—పగులుటయం దను
కరణము; ఇరువాయలుగాఁ—రెండుబద్దలుగా; కుంచికలఁ—నీగములు తెఱచుటకు
సాధనమగు తాళిపుఁజెవులను; గ్రువ్వవె—గుచ్చి తెఱచినావు కదా.

ఇందు రాద్రదశము వర్ణింపఁబడినది. దీనికి శార్దూలవిక్రీడితము, మత్తేభవిక్రీడి
తము, స్రగ్ధర మొదలగువృత్తములు యుక్తముగా నుండును. చంపకమాలావృత్తము
శ్లోకారరసోచితము. ముక్కు—తిమ్మనార్యముద్దుబల్కులని పేరందిన యీకవి రాద్ర
రశమును ముద్దుగానే వర్ణించెను.

మ. నను నా కశ్యపకామినీమణులలోన ధన్యంగాఁ జేయ మ

త్తనయవ్యాజము దాల్చి వామనునిచందాన నృలి న్మట్టవే
ఘనమార్గోన్నమితాఃప్రేషద్యమునకుం గంజాపుఁ డంశువ్రజం
బను కింజల్కపరంపర శ్రేణయ నుద్యత్కర్ణికం బోలంగన్. 33

(వ్యా) కశ్యపకామినీమణులలోనక - కశ్యపునిభార్య లగు దితి యదితి
యను మాయురుపురిలో; ననుక ధన్యంగాఁజేయక - నన్ను గృతార్థురాలినిగాఁ జేయు
టకై; మ త్తనయవ్యాజముఁ దాల్చి - నాపుత్రుడనునెపమును ఎపించి; అనగా నుపేం
ద్రుడయి పుట్టియని భావము; వామనునిచందానక - పాటివడుగు రీతితో; ఘన.....
పద్యమునకుక - ఘనమార్గ - మేఘసుండలమునకు; ఉన్నమిత - పై కర్ణికబడిన; ఆం
ప్రేషద్యమునకుక - పాదకమలమునకు; అంశువ్రజం బను కింజల్కపరంపర శ్రేణయక -
కిరణసమూహము లనెడు కేసరముల యనలు ప్రకాశింపగా; గంజా పుఁడు - నూర్చుడు;
ఉద్యత్కర్ణికం బోలంగక - మెఱయుచున్న తామరదుద్దవలె నొప్పగా; బలిక,
మెట్టవే - బలిచక్రవర్తి నణగఁద్రొక్కితివి కదా.

మ. ఘనదోర్దండనటత్కుఠారమున వీరక న్రాజహంసాలిఁ దు

త్తునియ లేసియుఁ గ్రౌంచరంధ్రమునఁ దోడ్తో రాజహంసాలి మే
దినికిం దెచ్చితి కా ర్తవీర్యభుజుంక్తిం జక్కు గావించి తం
బునిధిం గ్రొత్తగ నాశ్రమంబునకు నిమ్ముం గొంటి వీ వమ్మునన్. 34

ఈపద్యమునందుఁ బరశురామావతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) ఈపు - నీపు (కర్తృపదము); ఘనదోర్దండ నటత్కుఠారమునక -
ఘన - గొప్పది యగు; దోర్దండ - కఱ్ఱవంటి బాహువునందు; నటత్ - చలించుచున్న;
కుఠారమునక - గొడ్డలిచేత; వీరక - శౌర్యముతో; రాజహంసాలిక - రాజశ్రేష్ఠులసమూ
హములను; తుత్తునియలు చేసియుక - ఖండఖండములుగా నఱికించుపియు; క్రౌంచరంధ్ర
మునక - క్రౌంచపర్వతమందు రంధ్రమొనరించి దానిమార్గముగా; తోడ్తోక - వెనువెంట;
రాజహంసాలిక - రాజహంసపక్షుల వరుసను; మేదినికిం దెచ్చితి - భూమిమీఁదికి
రప్పించినావు.

ఇక్కడఁ బరశురాముఁడు క్రౌంచపర్వతమునందు రంధ్ర మొనరింపఁగా దాని
కవ్వలి మానససరోవరమున నుండురాజహంసపక్షు లారంధ్రమార్గమున భూమికి వచ్చుచుఁ
బోవుచునుండు నను పురాణకథ యనుసంధేయము.

మున్న భగవంతుడగు పరమశివునియొద్ద ధనుర్వేదము నభ్యసించుచుండున పరకు
రాముడు క్రొంచదారణుడగు కుమారస్వామిపై నీగుచేతఁ గ్రొంచభూధరమును మిగుల
నాఁడియగు నారసముచే విలాసార్థము భేదించి రంద్రముగావించెననియు నమ్మార్గమున
మానససరోవరమున నున్న హంసలు వచ్చుచుం బోవుచుండుననియుఁ బురాణకథ కలదు.
కాళిదాసు మేఘసందేశమునం దీవిషయము నిట్లు చెప్పెను—

“ప్రాలేయాద్రే రుపతట మతిక్రమ్యతాం స్తా విశేషాః,
హంసద్వారం భృగుపతి యశోవర్త్య యత్యోగించరంద్రం.”—

కార్తవీర్య భుజపంక్తిః—కార్తవీర్యుని భుజముల పరుసను ; చక్రుగావించితి—
నశంపఁజేసితివి ; అంబునిధిఁ—సముద్రమునందు ; ఆశ్రమంబునకుఁ—సన్నియించుటకు ;
అమ్మనఁ—బాణముచేత ; ఇమ్ముఁ, కొంటివి—స్థానమును నిర్ణయించుకొంటివి ; అనగా
సముద్రపు నీటిపై బాణమును బ్రయోగించి యా నీటిని గొంచె మావలఁ దఱిమి యా
భూమిని దనకు వాసస్థానముగా నేర్పఁబడునని నని భావము.

ఈకథయు మహాభారతమున నరయునది.

అదియే యిపుడు కేరళదేశ మనంబడు.

మ. అరవిందాననఁ గోలుపోయిన యవజ్ఞావాప్తిచే వీరవా
నరనైన్యప్రకరంబు నేలి జలధి న్బంధించి లంకాపురీ
శ్వరకంఠాటవి నేర్చి రావ్యగిరిలజ్జాపంకముం గీర్తిని
ర్పరపూరంబులచేఁ దొలఁచితి గదా రామాభిధానంబునఁ. 35
ఈపద్యమునందు రామావతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) అరవిందాననఁ—కమలవదనయగు నీతను ; గోలుపోయిన—పోఁగొట్టు
కొనిన ; అవజ్ఞావాప్తిచేఁ—అవమానప్రాప్తిచేత ; వీరవానరనైన్యప్రకరంబుఁ—కూరులగు
వానరసేనా సమూహములను ; ఏలి—పాలించి (అధిపతియై యని భావము) ; జలధిఁ, బం
ధించి—సముద్రముమీఁద నేతువును గట్టి ; లంకాపురీశ్వరకంఠాటవిఁ—రావణుని కంఠము
అను నడువిని ; ఏర్చి—దహించి ; రామాభిధానంబునఁ—శ్రీరాముడను డేరుతో ; రావ్యగి
రిలజ్జాపంకముఁ—కైలాసపర్వతమునకు సంబంధించిన లజ్జయను బురుడను ; కీర్తినిర్పరపూరం
బులచేఁ—యశ స్సను సెలయేటి వెలువలచే ; తొలఁచితి గదా—పోఁగొట్టితివి గదా ;
అనగా శ్రీరాముడు రావణుని జంతుటయే గాక తొల్లి రావణునిచేఁ బెకలింపఁబ
డిన కైలాసమునకుఁ గలిగినలజ్జను దనకీర్తి యనెడు సెలయేటిప్రహహముచేఁ బోఁగొట్టె
నని భావము.

చ. అలుకఁ బ్రలంబదానవుని ప్రాణము గొంటి కళిందనందనా
నలిలభరప్రవాహరభసంబు మరల్చితి పట్టిఁ బ్రోవ నాఁ
గలిమొన హస్తినాపురి పెకల్చితి కౌరవపీఠు లెల్ల బె
గ్గిల నలరేవతీరమణికి బతి వై యదువంశమాత్మికా.

36

ఈ పద్యమునందు బలరామావతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) యదువంశమాత్మికా—యదువంశ మనెడు పెనురువును ముత్యమువలెఁ
బుట్టినవాఁడా; వంశ—అన్వయము—వెదురు; స్లిష్టపరంపరితరూపకము; ప్రలంబదాన
వుని ప్రాణమును గొంటివి—ప్రలంబాసురుని జంపితివి; కళింద.....రభసంబును—
కళిందనందనా—యమునా నదియొక్క; సలిలభర—నీళ్ల భారము గలిగిన; ప్రవాహ—
చెల్లువయొక్క; రభసంబు—వేగమును; మరల్చితి—త్రిప్పినావు; పట్టిఁ బ్రోవ—
కొడుమను గాపాడుటకై (సాంబుని ననుట); నాఁగలిమొన—నాఁగటికొనచేత;
హస్తినాపురిని—; పెకల్చితి—పెళ్లగించితివి; (హస్తినాపురి—హస్తినపురి యని
రూపాంతరము); పెగ్గిల—భయపడఁగా;

లక్షణాపరిగ్రహము చేసి పలాయమానుడగు సాంబుని దుర్యోధనాదులు చెఱఁ
చెట్టఁగా బలరాముడు విడిపింపు మని కోరియుఁ గౌరవులు విడువక నిందించుటచేఁ
గ్రోధావిష్టఁడగు రాముడు హలాయుధమున హస్తినాపురమును గంగలోఁ గలుపఁ
బూనఁగా నగరము తలక్రిందుగా నైనదను భాగవత దిశమస్కంధకథ యిటు నను
సంధేయము.

మ. త్రిపురస్త్రీలఁ బతివ్రతామణుల సారెం బుంశ్చలీవర్తనం
బుపదేశం బొనరించి బేల్పటిచి వధ్యుల్లాని తద్భర్తలఁ
ద్విపచర్మాంబరుచూపుటింగలమున నేడ్వ త్రోచి పాటింపవే
కపటశ్రీజనరూపము న్భువనరక్షాజగరూకేక్షణా..

37

ఈపద్యమున బుధావతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) భువనరక్షాజగరూకేక్షణా—లోకమును పాలించుటయందు మేలు
కొనియుండుకన్నులు గలవాఁడా; అనఁగా నెల్లప్పుడును లోకములను రక్షించువాఁడా
యనుట; త్రిపురస్త్రీల—త్రిపురాసురపట్టణములందలిస్త్రీలను; సారె—మాటి
మాటికి; పుంశ్చలీ వర్తనంబు—చారత్వమును; బేల్పటిచి—మోసపుచ్చి; వధ్యుల్గాని
తద్భర్తల—చంపుటకేవల్య లగు వారి పెనిమిటులను; అనఁగా రాక్షసు లని భావము;

ద్విపచర్మాంబరు చూపుటింగలమునక—శివుని ఫాలాగ్నియందు; వే, త్రోచి—శ్రీమముగాఁ బడద్రోసి; అనగా దహించి యనుట; 'వే' యను పదము కళగాని ద్రుతప్రకృతికము గాదు; కపటశ్రీజన రూపముక—మాయముగు బుద్ధదేవునిరూపమును; పాటింపజే—ధరింపలేదా.

(ఏ) విష్ణుదేవుని యవతారములు పది; మత్స్య, కూర్మ, వరాహ, నృసింహ, వామన, పరశురామ, శ్రీరామ, బలరామ, బుద్ధ, కల్కలని యొకపక్షము.

‘మత్స్యః కూర్మో వరాహశ్చ నరసింహోధవామనః

రామో రామశ్చ కృష్ణశ్చ బుద్ధః కల్కిశ్చ తేదశః

ఏతేతు విధివావస్థా బ్రహ్మణః పరమాత్మనః.’ అని పద్మపురోహితే త్తరఖండమునఁ జెప్పఁబడి యున్నరీతిని బలరామునకు బదులు శ్రీకృష్ణుడు దశావతారములలోఁ జేరినవాఁడని మఱియొకపక్షము.

బుద్ధుడు—విష్ణుని దశావతారములలోఁ జేర్చి యీశద్వయమున వర్ణింపఁబడినబుద్ధుఁడేవఁడని తిర్కింతము. ఆదికాలంబునఁ దారకాక్షుడు, కమలాక్షుడు, విద్యున్నాథి యనుముగ్ధుర్రాక్షులు తపంబుచేసి యశద్వయ లగునట్లు బ్రహ్మవలన వరంబు వడిసి త్రిపురంబుల నిర్మించుకొని దేవతలను హింసించుచుండిరనియు, వారును దత్తత్నులును వేద విహిత సదాచార సంపన్నులై పాతివ్రత్యంబున నొప్పారుటవలన నజేయులై యుండిరనియు, దేవతల ప్రార్థనంబున విష్ణువు మాయాసన్నాత్రీనియగు బుద్ధరూపంబుఁ దాల్చి యారక్కనులకు దురాచారంబులు బోధించి తత్కామినులకుఁ గామచారత్వంబు నుపదేశింప వార లమ్యాయకు లోఁబడి దుష్పథంబుల మెలంగఁజొచ్చిరనియు, బదంపడి శంకరుడు దేవతల సాహాయ్యంబున వారిని ద్విపురంబులతోడ సంహరించి సురలకు హితంబొనర్చె ననియు, భాగవతపద్మపురాణంబులు సుడుపుచున్నవి.

ఈ కలియంగంబునఁ గపిలవస్తునగరంబున శుద్ధోదనునకును మాయాదేవికిని సుతుండై జన్మించిన బుద్ధుడే విష్ణుని నవమావతారంబని కొందఱు తలంతురు. భాదశాస్త్రములవలన నిరవదదయైదుగురు బుద్ధులుండిరనియు, వారిలో శాద్ధోదనియగు శక్తిసింహుడు, సర్వార్థసిద్ధుడు, అగ్ర-బంధుడు, గౌతముడు, నను నీనాలుగు పేరులతోఁ బరగనంతఁడు కడపటివాఁ డనియు, నితఁడును విష్ణ్వంశసంభూతుడే యనియుఁ చెలియవచ్చుడు.

ఈపద్వయమునందు వర్ణింపఁబడిన బుద్ధుడీ పంచవింశతిబుద్ధులకంటె భిన్నుడగు విష్ణుదేవుని సాక్షాదవతారం బని యూహింపఁ వగియున్నది.

కృష్ణావతారవర్ణనము

గణసమకదండకము

యదుతిలక, జగత్ప్రియూనిర్మిత్రిక్రియాకర్మకేమిదివోద్యాసినాభీ
సరఃపద్మ, పద్మాసతీపాదపీతాకృత్రిస్సురతౌన్దుభాంకూరితాభీక
బాలాతపద్యోత, పద్మోత్తరంగిణ్యుదయోభిక్షైణాకభృత్సాంసులక్ష్మిప్త
వేల్లజ్జటాజాల, జాలంధరోద్యాణమూలాఖ్యబంధత్రయీబంధసంధు
కీ.త స్వర్ణనస్వర్ణనిర్గ్రింధితగ్రంథిషట్కూతవోన్నిద్రకద్రూసుతశ్రీ
ముఖిజ్వాలవల్లీపరిన్దసమాజేందునిష్యందసర్వాంగనిష్పంద యోగీం
ద్రహృద్యేదికావాస, యీవాసవాదు ల్పరోహసనుక మున్నుగాఁ
జేసి సర్వసహభీరుభారంబుఁబోద్రోయనే యంచుఁ బ్రార్థించిన
స్తేవకీదేవిగర్భంబునం దుద్భవం బంది బాహుద్వయద్వంద్వము న్నం
దకన్యందనాంగాబ్జకామోదకీశార్జ్యముఖ్యయుగప్రవాతముం బీతకా
శేయము న్వత్సభాగంబునన్మించు శ్రీవత్సముం జూపినం దల్లి భీతి
ల్లుచుం గావు కావంగదేయన్న సీ వంతలోఁ గావు కావంచు నేడ్పు
బ్ధిలిర్పం గసుంగందవై తండ్రియత్నంబున న్నందగోష్ఠంబునం దున్న
చో వ్రేత యై చేతిపాల్గొల్ప నేతెంచు నాపూతనాభూతనారీకుచం
బగ్రహస్తంబునం బట్టి తత్ప్రాణనిర్యాణశంఖంబు పూరించుచందం
బునం గ్రుక్కల న్నొక్కి మక్కించెయు, నృంశిరాకాసిఁ గీ లూడఁ
గాఁ దన్నియు, న్నెన్న వేమాఱు గొల్లాడఁగా గొల్లయిల్లాండ్రు నం
దారవిందాస్యతో ఁట్టు గావించిన న్నిక్కపుబట్టివే యంచు ని న్నట్టి
చట్రోలితోఁ గట్టిన నిట్టవై కిట్టి పెన్నుద్ది మద్దు ల్వడం ద్రోచియు
వైశవంబు నివ్వడంబింపవే, లేఁగలు న్నోపబృందంబు బృందావనార
ణ్యవాటి న్నటింపం జలత్కాకపటుంబుతో బర్హి బర్హావతంసంబు
తో మంజుగుంజాఫలోద్దామదామంబుతోఁ దానమానక్రియాశంసి
వంశంబుతో నేపు దీపించు సీప్రోపు వ్రేపాపలం గ్రేపుల వైవప

రీత్యంబుగాఁ బాపి యాపద్భజం డొక్కచో డాచిన న్వానిరూపంబు
 సీవై పునస్సృష్టి నాన్రప్తగర్వంబు ఖర్వంబుగాఁ జేయవే, తోయవే
 గోచ్చలక్ష్యచికా మర్దభధ్వాన మాగుబ్బుగా నుబ్బునం గేళిఁ గాళిం
 దిలోఁ గాళియాహిస్సటారంగమధ్యంబునం దాండవం బాడవే,
 తోడిగోపాలకశ్రేణికి న్నీకు జన్మంబుల స్కేదుగా నున్నయన్నం
 బుల న్వంచితాత్మేశ లై పంచలం జల్లు లంసీ మునిశ్రీఁకు స్తీలఁ
 గైవల్యముం గొల్ల యీవే, పెనుజిల్వయై బల్వడిం జంగిలి స్మిగు
 దైతేయువాత న్వడిం జొచ్చి మై వెంచి తత్కాయము న్నెండు
 వాయ ల్వడం జించి గోపంక్తిఁ బోషింపవే, గుంపు లై యింపులం
 గూడి యాభీరు లాదేవతానేతకు న్జాతర లేయ వారించి తత్సు
 జన ల్నీవు గైకొన్న మేకొన్న పేరల్కతోఁబుష్కలావర్తకాబ్దంబులం
 బంపఁగా నంపజాలంబుగాఁ గొండలుర్లంగ వర్షించినం గాందిశీకత్వముం
 బొందునామందలం బ్రోవ గోవర్ధనం బెత్తవే మత్తవేదండ ముద్యృ
 త్తి నెత్తమ్మిసూ వెత్తురీతి, నిలింపనిశారిప్తదారిప్తమాయాబలీవర్ద
 ముం బట్టి మర్దించి తంచు న్వడి న్ముకలాశ్వాకృతిం డాసినం
 గేళిజీవానిలంబు ల్బుజాదండశూకంబునం గ్రోలి సీ యశావనోద్య
 ద్భుజాగర్వముం జూపవే, శరదభినవసాంద్రచంద్రప్రభాధౌతభాస్వ
 త్కళిందాత్మజానైకతోత్సంగవీధిం ద్రిభంగ్యాకృతి న్నిల్చి యాకుం
 చితభ్రూవిలాసంబుతో మోము వామాంసముం జేరఁగా శోణ
 దంతచ్ఛదాంతంబున న్వేణునాళంబు సంధించి రంధ్రాంతరస్యస్త
 హస్తాంగుళీపల్లవాగ్రంబు లల్లాడ మ్రోయించిన స్మృక్తరోమంథ
 నిష్పందగోబృందము న్వ్యక్తగోవర్ధనగ్రావనిష్యందము న్మంద
 మందాంశుమన్నందనావేగముం గందళన్నీరసారణ్యజీర్ణాగముంగాఁ
 గదంబించు తత్పంచమారావము న్విండు నయ్యించువిల్కానికిం
 జిక్కి రాధాదిగోపావరోధాంగన ల్దాసిన న్రాసనంక్రీడ మాయాసము

ల్లాసి వై సౌఖ్యవారాశి నోలార్పవే, దర్శితాశేషదోషాచరాధీశ
 దుస్సాధ మై యున్న నీవిక్రమక్రీడ వీక్షింప నక్రూరుచే మామ
 విల్పించినం బోవుచోఁ ద్రోవ భావాతిగం బైననీదివ్యరూపంబుఁ
 జూపం బరిభ్రాంతుఁడై యున్న మన్నింపవే వాని నీవానిఁగా, భోజ
 భూజాని యుద్వేజనం బందఁ దద్రాజధాని బ్రవేశించి యేతెం
 చుచో ముందటం జందనాలేపము స్వర్చనం బిచ్చిన స్త్రజ్జప్రోయాలికి
 న్నజ్జకం బైన యందంబు నొందింపవే, యాగపూజార్చితం బైన
 కోదండము స్థండఖండంబుగాఁ జేయుచుం దద్ధనుర్దండ రత్న
 భటస్తోమమస్తంబులం బెల్లుగా డొల్లఁగా వ్రేయుచు న్మల్లగర్జా
 భుజాస్ఫలనాభీల మై యుల్లసడ్డింజీమారావవాచాలమై నిగ్రహ
 యాతరత్నోభటోదగ్రమై యున్న యయ్యగ్రసేనాత్మజాస్థాని జా
 త్రేరఁ దత్తోరణత్తోణి నాధోరణుం డుద్ధతిం బైపయిం గొల్పినం
 బట్టపేనుంగుఁ జెండాడి గండ్రవదనానంకంబునం బుండ్రముం గుంభ
 నిర్మక్తముక్తావళిం గర్ణదామంబును న్నట్టి రక్తంబునంబట్టె మైపూఁత
 యుం బ్రాఁతిగాఁ బూసి తద్దంతకాండంబు కేల న్నదాదండ మై
 యుండఁగా జెట్టివై గిట్టి చాణూరు జానూరువు ల్నూటుమాటు
 ల్వడిం ద్రిప్పి నీ వపుళింప న్భయభ్రాంతుఁడై పాట నుంకించు
 నక్కించుఁ గంసుం ద్రిలోకీనృశంసు న్నియుద్ధక్రియాపద్ధతిం గిక్కెన
 న్గొంతుక్రో ల్నొక్కివే దేవతాదుందుభివ్రాతధింధింధిమిధ్వానగాన
 స్వనోత్కర్షహర్షంబులం గల్పకద్రుప్రసూనాతివర్షంబులం బెల్లుగా
 నెల్లలోకంబు లుల్లాసముం బొందఁగా వానిరాజ్యంబునం బూజ్యుఁగా
 నుగ్రసేనుం బ్రతిష్ఠాపితుం జేయవే, దుష్టు నష్టాదశాక్షాహిణీవా
 హినీదుర్మదాంధు న్నరాసంధు భీమాపదేశంబునం జేసి శాసించి కాం
 తేయుచే రాజనూయంబు నేయించుచో జాత్యసూయ న్భయం బేది
 చేదిక్షమావల్లభుం డెంతయుఁ ద్రుళ్లునం బ్రల్లదం బాడినం బల్లెరం

బెత్తి చిత్రంబుగాఁ దచ్చిరగక ర్తనప్రాధి వర్తించి ధాత్రి స్వృథావా
సుదేవప్రథాచండశౌండీరు నప్పొండ్రుఁ జక్రాహతిం జక్కుగాఁ
జేసి యీశానుఁ భోర న్మహాసేననాగాననవ్యూహసన్నాహముల్వీడ
వెన్నాడి బాణాసురస్సారబాహసహస్రచ్చిదాకేళిమై వాలి లోకంబుఁ
బాలింపవే, ఘోరభౌమాసురగ్రామణీశిక్షకా, కౌరవాకర్షితద్రాపదీ
రక్షకా, భేద సందగ్ధ సౌందీప సూనుప్రదా, వేదశాఖాశిఖాంచత్ప్రవా
ళత్పదా, మాధవా సత్యభామాధవా.

38

ఈ దండకమునందుఁ గృష్ణావతారకథలు సంగ్రహముగా వర్ణింపఁబడినవి.

(వా) యదుతిలక—యాదవవంశాధిరణమా; జగత్త్రయా.....పద్మ—

జగత్త్రయా—ముల్లోకములను; నిర్మితిప్రక్రియా—సృజించు కార్యమునందు;
కర్మత—కర్మనిరతుడగు, అనఁగా క్రొద్ధాశువయిన; ఇందిందిర—తుమ్మెదచే, అనఁగా
బ్రహ్మచే నని భావము; ఉద్భాసి—ప్రకాశించుచున్న; నాభీసరఃపద్మ—నాభియనెడు
కొలఁకునఁ బుట్టిన పద్మము గలవాఁడా; ఇందిందిరమనునెడ నారోప్యము బ్రహ్మయని
గమ్యము; అనఁగాఁ గృష్ణునినాభి కొలనువలె నున్న దనియుఁ గొలఁకువంటి నాభి
యందుఁ బద్మము పాడమె ననియు నాపద్మమునందు ముల్లోకములను సృజించు బ్రహ్మ
పుట్టె ననియు భావము.

పద్మాసతీ.....ద్యౌతి—

పద్మాసతీ—లక్ష్మీదేవియొక్క; పాదపీతాకృతి—పాదము లంచుకొనెడుపీతము
వలె; ప్రస్ఫురత్—ప్రకాశించుచుండు; కాస్తుభ—కాస్తుభమణియందుండి; అంహరిత—
మొలకలెత్తిన, అనఁగాఁ బుట్టిన; అశీక—కపటమైన, అనఁగా మాయమగు; బాలా
తప—లేతయెండలను; ద్యౌత—కాంతులు గలవాఁడా; అనఁగా విష్ణువు ఎత్తుస్థలమున
ధరించుచుండు కాస్తుభమణి యాతని ఎత్తుస్థలమున ఉన్న లక్ష్మీదేవికిఁ బాదపీతమువలె
నొప్పుచున్న దనియు నా మణియొక్క కాంతులు లేతయెండలలో యనునట్లు ప్రకా
శించుచున్నవనియును భావము.

పద్వ్యో.....జాల—

పత్—చరణమునవలి, అనఁగా విష్ణుదేవుని చరణమునందుఁ బుట్టిన; ద్యౌతరం
గిణీ—అకాశగంగయొక్క; ఉద—జలకములచేత; ఔలిత—కడుగఁబడిన; ఏణాంక
భృత్—(జంక చిహ్నముగాఁ గలచంద్రుని కిరుంచి) కివునియొక్క; పాంకుల—దుమ్ము

నిండిన; స్లిప్తు-చిక్కువడిన; వేల్చి-కవలుచుండు; జటాజూట-జడలగుంపులు గల వాడగా; అనగా శివుడు జటాజూటమునందు ధరించిన గంగానది విష్ణుపాదమునుండి పాడమె నని భావము.

“గంగా విష్ణుపదీ జహ్నుతనయా సురనిమ్నగా” అని యుచుండు.

జాలంధర.....వాస—

జాలంధరోద్భాణమూలాఖ్యబంధత్రయ—జాలంధరబంధము, ఉద్భాణబంధము; మూలబంధము, అనుషేరులు గల యోగశాస్త్రోక్తము లగు మూడుబంధములయొక్క; బంధ-(శరీర) నియమముచేత; సంధుక్షిత-లేపబడిన; స్వర్చన-వాయువుయొక్క (శ్వసనః స్వర్చనో వాయుః’ అని యుచుండు); స్పర్శ-పోటుచేత; నిర్గ్రంథిత-(ముక్తు) విప్పబడిన; గ్రంథివట్టు-అటుగ్రంథులయొక్క (గ్రంథి-ముడి); (అనగా యోగశాస్త్రమునందు జెప్పబడిన మూలాధారాది వట్చక్రములు); అంకిర-చుధ్యము నందు; ఉన్నిద్ర-మేలుకొన్న అనగా వికసించిన; కద్రూసుత-పాముయొక్క (అనగా నిక్కడఁ గుండలినీకై యునుట); శ్రీముఖ-మహిమ గలముఖమునందలి; జ్వాలవల్లి-తీగవలె నుండు తేజస్సునుండి; పరిసంపూర్ణ-జాటుచున్న; ఇందు నిష్క్రంద-అమృతముచేత; సర్వాంగ-సర్వావయవములయందు; నిష్క్రంద-నలింపని, అనగా నిశ్చలు లనుట; యోగీంద్ర-యోగిశ్రేష్ఠులయొక్క; హృద్వేదికా-హృదయ పీఠము; ఆవాస-ఉనికిపట్టుగాఁ గలవాడ;

అనగా జాలంధరము మొదలగు యోగబంధనియమములు చేసి ప్రాణాదివాయువులను గడల్పుటచే మూలాధారాది వట్చక్రములయందుఁ గుండలినీకై నిఁ బ్రసరింపఁ జేసి దానిచే బాడము నమృతముఁ బానముచేయుచు నిశ్చల మగుసమాధియోగముచే నొప్పారుయోగీశ్వరులనునంబులందు ధ్యానింపఁబడువాడ.

జ్వాల యనుశబ్దము శ్రీలింగముగా నున్నను బులింగముగాను గలదు. “జ్వాల మాలామలంభాతి విశ్వస్థాయతినం మహత్.” అని శ్రుతి.

‘దవదహనజటాలజ్వాలజాలాహతానాం’ —అని భామినీవిలాసమునందు.

ఇక్కడ జాలంధరారు లగు యోగబంధములును మూలాధారాదివట్చక్రములును నిరూపింపఁబడుచున్నవి.

యోగబంధములు మూడు. ఉడ్డియానిము, మూలము, జాలంధరము, అని వాని పేరులు. వీని లక్షణములు:—

బహోదేన సుఖమ్నయాం ప్రాణస్తాడ్డీయశే యతిః
తస్మా దుడ్డీయనాభ్యోఽయం యోగిభిః సస్మదాహృతః

ఉడ్డీనం కురుతే యస్తా దవిశ్రాంతం మహాఖగః
ఉడ్డీయానం తదేవస్యా త్తత్రబంధోఽభిధీయతే.

ఉచరే పశ్చిమంతానం నాభేరూర్ధ్వం చ కారయేత్
ఉడ్డీయానోఽర్యసాబంధో మృత్యుమాతంగ కేశరీ.

పార్శ్వభాగేన సంపీడ్య యోని మాకుంచయే ద్ధువం
అపాన మూర్ధ్వ మాకృవ్య మూలబంధోఽభిధీయతే.

అధోగతి మిపానంవా ణోర్ధ్వగం కురుతే బలాత్
ఆకుంచనేన తం ప్రాహు ర్మూలబంధం హి యోగినః.

కంఠ మాకుంచ్య హృదయే స్థాపయే చ్చిబుకం దృఢం
బంధో జాలంధరాభ్యోఽయం జరామృత్యువివాళకః.

బద్ధాతిహి శిరాజాల మధోగామి నభోజలం
తతో జాలంధరో బంధః కంఠదుఃఖాఘనాశనః.

పట్టుక్రములు—

మూలాధారస్వాధిష్ఠానమణిపూరకానాహత వికుహాజ్ఞ లనునాఱును పట్టుక్రము
లనబడును. ఈపట్టుక్రములయందే గ్రంథులునుగలవు. యోగశాస్త్రమునందు గ్రంథి
త్రయమే ప్రదిపాదితము. కాని వడ్లగింఘు లని సామాన్యముగాఁ జెప్పఁబడలేదు.

గ్రంథిత్రయము—

బ్రహ్మగ్రంథి, విష్ణుగ్రంథి, రుద్రగ్రంథి యని వాని పేరులు.

‘మూలాధారై కనిలయా బ్రహ్మగ్రంథివిభేదినీ

మణిపూరాంతరుదితా విష్ణుగ్రంథివిభేదినీ

అజ్ఞాచక్రాంతరాశ్చస్థా రుద్రగ్రంథివిభేదినీ’ అని లలితాసహస్రనామమునందు.

గ్రంథిపట్టు మనఁగాఁ బూర్వోక్తగ్రంథిత్రయమందు నొక్కొక్కదాని
యందు రెండేసి గ్రంథులుగలవు కావున నాఱుచక్రములందు నాఱుగ్రంథులు గలవని
యెఱుంగునది. వీనినిగూర్చి తెలియఁదగిన యంశములు పెక్కు లున్నను గ్రంథవిస్తరభీతిచే

నవి యిచట విసరింపబడవచ్చు. యోగశాస్త్రమునందును మంత్రశాస్త్రమునందును విపులముగాఁ దెలియనగు.

‘ఈవాసవాసతో’ అను పదము మొదలు ‘విడంబింపవే’ అను పదమువఱకు నొక వాక్యము.

సర్వంసహాభీరు—సర్వంసహా—ధూమి; భీరు—భీతురాలు; సర్వంసహాభీరు—ధూమి యనెడు భీతురాలియొక్క; అనగా భీతురాలగుధూమియొక్క; భారంబు—బరువును; ‘సంహక’—విష్ణుదేవునిక త్తి చేరు; సర్వంసహంగ—(రహంగ), చక్రము; ఆబ్జ—కేంపుము; కొమో దక్ష—విష్ణుదేవునిగద చేరు; శార్ద—విష్ణుదేవుని వింటి చేగు; సీతకాశేయము—కాశేయము, పట్టునొప్పుము; సీతాంబరము; వత్సభాంగంబునక—వత్సస్థలమునందు, ‘ఉరోవత్సంప వత్సంచ’ అని యనురుఁడు; శ్రీవత్సము—విష్ణుదేవునితోముమీడిమచ్చున శ్రీవత్సముని చేరు; కాపు కావంగజే—కాపు—కాపుము; ప్రార్థనార్థక—మ; వర్ణకమునకు లోపము; కావంగజే—కాపుము; ప్రార్థనార్థకమునందు ‘అక’ ప్రత్యయమును, దానినిబాద ‘గద’ ఏయను ప్రత్యయములును వచ్చినవి; కాపుకావంచుక—శిశువు లేడ్చుటయందలియను కరణము; కనుంగందపు—పసిహునపు; నందగోష్ఠంబు—చందువియొక్క ఆవులపల్లెటో; ప్రేతయో—గొల్ల డియో; చేతివాలు—చేదుగలవాలును; అనగా వివపుబాలు ననుట; క్రోల్పక—త్రాగించుటకు; తత్రానినిర్యాణకేంపుంబు—ఆపూతినప్రాణము పోవునపు దూఁ దెడుకేంపుము; పూరించు—ఊరెను; ఈవాక్యమునం నుత్త్రేయాలంకారము; మక్కించి యుక—చంపియు; బండిరాకాసిక—కేకటాసురుని; కీలాడకాక—సంధిబంధము లేడలు నట్లు; ఊట్టు—నింద; పెన్నుద్దివాద్దుతో—గొప్పవియగు జంటగానందు మద్దిప్రాణులకును; అనగా నర్థనన్యాయములను; విడంబింపవే—ప్రకటింపలేదా;

‘లేగలుక’ అనుపదము మొదలు ‘చేయవే’ అనుపదమువఱకు నొక వాక్యము.

లేగలుక—మాడలును; కాకపక్షంబు—పిల్ల జాట్టు; బర్హి బర్హావలంసయితోక— శిరోభూషణముగా ధరించికొనిన సెమిలిపింఛముతో; మంజుగుంజాఫలాద్దామదామం బుతోక—మనోహరముగు గురిగింజపండలు; తాననాన.....వంశంబుతోక—తాన— స్వరభేదములచే బ్రవర్తించురాగములయొక్క; మానక్రియా—పరిమాణక్రియలను; అనగా నిగూహించుటల ననుట; శంసి—పలుకునట్టి; వంశంబుతోక—పిల్ల నగ్గొవితో; తానమనగా స్వరాంతరప్రవర్తకముగురాగము; శ్రుతిప్రవృత్త్యాది హేతువగుస్వరవి శేషము; నీప్రోపు— నీపురక్షించుచున్న; ప్రేవాపలక—గొల్ల పిల్ల వాండ్రు; క్రేపులక—ఆవుదూడలు; వైపరీ త్యంబుగాక—ఎడఁబాయనట్లుగా ననుట; దాచినక—చఱుగునవఱపగా; దాచినక, దాచినక, అని యేపాంతరము; దాచు, (దాచు) ధాతువున కిది ప్రేరణార్థకము;

తెనుగుపదములకుఁ గొన్నియెడల 'చ' కారమునకు; 'డ' కారము నచ్చును; ఉ. దక్కు. డక్కు; "డక్కునరాజ్యమంచు నకటా యిటు తమ్మునిభాగమిక నీ, వెక్కటి మ్రింగఁ జూచె దది యె ట్లలుగున్".....ఉద్యోగపర్వము. ఆ. 2.

ప్రప్త - బ్రహ్మయొక్క; ఖర్వంబుగాఁ - నశించునట్లు; ఈవాక్యమునం దంతటను నృత్యనుప్రాసము చేకాసుప్రాసమును దెలియినది.

'తోయవేగ' అను పదము మొదలు 'తాండసం బాడవే' యనువఱకు నొకవాక్యము.

తోయ.....ధ్వానము - తోయవేగ - నీళ్ల వేగముచేత; ఉచ్చలత్ - ఉప్పొంగు చున్న; వీచికా - అలల నడు; మర్తశధ్వానము - పృథగంగస్థని; ఆగుబ్బుగాఁ - అతిశయిం పఁగా; ఉబ్బునక - ఉత్సాహముతో; స్ఫటా - పాముపడగ;

'తోడిగోపాలక' మొదలు 'కొల్లయివే' యనువఱకు నొకవాక్యము.

మీదుగానున్న - దేవతలకని నియమించిన ముడుపగు; అందీక - అందియ్యఁగా; అం దిచ్చుధాతువు తుమున్నర్థకరూపము; ఇట 'అందిచ్చు' అనునదిశబ్దపల్లవంబగు నొకధాతువు; కొందఱు దీనిని 'అంది + ఇచ్చు' అని పరినిభాగముచేసి క్షార్వరకేకారసంధికి నుదాహరణముగాఁ జూపెదరు; అది నిరాదరణీయము.

'పెనుంజిల్వ' యను పదము మొదలు 'పొషింపవే' యనువఱకు నొకవాక్యము.

'పెనుంజిల్వ' - పెనుఁబాము; బల్విడిక - ఉద్ధతితో; జంగిలిక - పశుసమూహమును.

'గుంపులై' అను పదము మొదలు, 'ఎత్తవే' అను పదమువఱకు నొకవాక్యము.

దేవతాసేతకు - దేవతలప్రభు వగు నింద్రునకు; జాతరల్ - ఉత్సవములు; మేకొన్న - వ్యాపించిన; పుష్కలాలన ర్తకాబ్దంబులక - పుష్కలము, అవర్తకము అని పేరు గలమేఘములను; అంపజాలము - బాణసమూహము; కాందిశీకత్వము - భయపడి పాటి పోవుటను; 'కాందిశీకో భయద్రుతః' అని యనుదుఁడు;

'మత్తవేదండ' మొదలు 'చూపవే' అనువఱకు నొకవాక్యము.

నిలింప...బలీవర్దము - నిలింప - గేవతలకు; అనిశ - యెల్లప్పుడు; అరిష్టద - అశుభమునొనర్చు (అనఁగా దేవతలను హింసించు); అరిష్ట - అరిష్టఁ డను పేరుగల; మాయాబలీవర్దము - కపటపుష్కరూపధారి యగు రక్కసుని; సూకలాశ్వాకృతి - పోతరించిన గుట్టమురూపముతో; కేశిజీవానలంబుల్ - కేశి యనురాక్షసునియొక్క ప్రాణవాయువులను; భుజాదండశూకంబునక - బాహులను పామువలన; క్రోలి - పీల్చి;

'శరదభినవ' మొదలు 'ఓలార్పవే' అను పదమువఱకు నొకవాక్యము.

శరద...పీఠిక—శరత్—శరత్కాలమునది; అభినవ—క్రొత్త; సాంద్ర—దట్టమైన (అనగా బుడిసె); సంద్రప్రభా—వెన్నెలచేతి; భాత—శుభ్రము చేయబడినందున, (అనగా డెల్లగాఁ జేయబడినదై); భాస్వత్—స్రవణించుచుండెడు; కళిందాత్మజ—యమునానదియొక్క; పైకతి—ఇసుక దిన్నెలయొక్క; ఉత్పంగపీఠిక—అగ్రప్రదేశమునందు; ‘తుంగం సగోత్పంగమివారూహా.’ అని రఘువంశము; త్రిభంగాకృతి—మూడువిపులు గలిగిన యాకారముతో; త్రిభంగి—పాదవిన్యాసమునందొకవిపు, నడుమునందలివం పాకటి, కింతవిన్యాసమునందలి యొకవిపు, ఈ మూడువిపులు త్రిభంగి; నడుము, త్రిముఖ, శిరస్సు, ఇవివిపులుగానుండుటయని కొందఱు; వామాంసము—ఎడమభుజమును; శోణి—తెచ్చదాంతియునక—శోణి—ఎఱ్ఱని; దంతచ్ఛద—పెదవియొక్క; అంతంబునక—కొలుపునందు; వేణునాశంబుక—పిల్లనగ్రోవిని; సంధించి—చేర్చి, ఉంచి; రంధ్రాంతర...పల్లవాగ్రంబులు—రంధ్రాంతర—పిల్లనగ్రోవిబెజ్జములనడుము; న్యస్త—ఉంచబడిన; హస్తాంగి—పల్లవాగ్రంబులు—చిగురుగొనలవంటిపురువులగు చేతివేళ్లు; ముక్తరోమం—నిష్పందగోబృందముక; ముక్త—విడువబడిన; రోమం—నెమరువేయుటగల; అనగా నెమరువేయుటమాని యనుట; ఇది సుఖపారనశ్శిసూచకము; ‘శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తిగానరసంభవః’ అని యాశ్వాక్తి; నిష్పంద—చలింపని; గోబృందముక—ఆవులగుంపు గలదియును; వ్యక్తగోవర్ధనగ్రావనివ్యందముక; వ్యక్త—కనబడు; గోవర్ధన—గోవర్ధనపర్వతమునందలి; గ్రావ—రాలయొక్క; నివ్యందముక—స్రవించుట కలదియును; అనగా గృష్ణుని వేణుగానమాధుర్యముచే తాలుకరంగెనని భావము; మందమంద...వేగముక—మందమంద—మిక్కిలిమెల్లనగు; అంశుమన్దనా—యమునానదియొక్క; (అంశుమత్—సూర్యుని; నందనా—కుమార్తెయగు యమునానది); వేగముక—ప్రవాహవేగముగలదియు; అనగా యమునానదియు నాగానమాధుర్యముచే బారవశ్యము జెంది మెల్లమెల్లగాఁ బ్రవహింపసాగెనని భావము; కందశత్...జీర్ణాగముక—కందశత్—మొలకలెత్తుచున్న; నీరస—రసములేని, లేమలేని; అరణ్య—అడవియందలి; జీర్ణాగముక—ఎండినమూతలు గలదియును; అనగా నెండినమూతలును నాగానమాధుర్యముచే జెమ్మి యొదవి మొలకలెత్తెనని భావము; కాక—అగునట్లు; కదంబించు—మనోహరమై వెలయు; తత్పంచమారావముక—(ఆ పిల్లనగ్రోవియొక్క) పంచమస్వరమును; ‘పీఠికా కూజతి పంచమం’ అని యుండుటచే బంచమ మనగాఁ గోయిలయొలుగువంటిమధురస్వరము. ఈ స్వరము శరీరమునందైదుప్రదేశములయందుత్పత్తి యగును.

దీనికిఁ బ్రమాణము —

“వాయు స్సముద్భతో నాథే రుగో హృత్కింఠనూర్ధసు, విచర స్తంచమస్థాన
ప్రాప్త్యా పంచమ ఉచ్యతే.”

‘కోకిలో రౌతి పంచమం’ అని నాగదునిసంగీతశాస్త్రము.

ఇంచువిల్కానికికొక — మన్నుడునికి; చిక్కి — వశలయి; అవరోధాంగనతో — అంతఃపుర
కాంతలు; రాససంక్రీడకొక — రాసక్రీడ యను నొకక్రీడావిశేషముచేతి; ఓలార్పవే — సంత
సింపక జేయలేదా.

రాసక్రీడాలక్షణము: —

“రాసోత్సవ స్సంప్రప్నోత్తో గోపీమండలమండితః

యోగేశ్వరేణ కృష్ణేన తాసాం మధ్యే ర్వయో ర్వయోః

ప్రవిష్టేన గృహీతానాం కంఠే స్వనికటం స్త్రియః.”

అని భాగవతము, స్కంధము 11-పూ. భా. 38.

“అంగనామంగనా మంతరే మాధవో, మాధవంమాధవం చాంతరేణాంగనాః

ఇష్ఠ మాకల్పితేమండలే మధ్యగ స్సంజగౌ వేణునా దేవకీనందనః.”

— అని కృష్ణకర్ణామృతము.

‘దగ్ధితాశేష’ మొదలు ‘నీవానిగా’ అనువఱకు నొకవాక్యము;

చర్చిత — యర్పించిన; అశేష — ఎల్ల; దోమచరాధీశ — రాక్షసశ్రేష్ఠులకు; దుస్సా
ధమై — సాధింపరానిదై (అనగా నభేద్యమైయునుట); మామ — కంఠుడు; భావాతిగంబు —
తలఁపునకు మించిన; అనగా నూహించుటకు శక్యముగాని; వానికొక — అనూయ ననుట;

‘భోజభూజాని’ మొదలు ‘నొందింపజే’ అనువఱ కొకవాక్యము: —

భోజభూజాని — భోజభూపతి యగుకంఠుడు; ఉద్వేజపంబందక — కలఁతనొం
దంగా, (భయపడంగా ననుట); తద్రాజధానికొక — ఆతనిరాజధాని యగు మధురాపట్టణ
మును; దర్శనం బిచ్చినకొక — కామక నియ్యంగా; ‘దగ్ధనం బిచ్చె నెద్దానిఁ గోపటి క్రొత్త
పొడనూప నేతెంచి భూభుజునకు.’ అని క్షీనాథుని కాశీఖండమున నాలుగవ
యాశ్వాసమునఁ బ్రయోగము; గుఱు — సొట్టియగు (కుఱ్ఱాశబద్ధము); ప్రాయాలికికొక —
గృహిణికి; కుఱు యను పేరుగల్గిస్త్రీకి; సజ్జకం బైన — మనోహరం బైన;

యాగపూజమొదలు ‘ప్రతిష్ఠాపితం జేయవే’ అనువఱకొకవాక్యము.

యాగపూజార్చితంస్తైవ-యాగపూజయంనుఁ బూజంపఁబడిన; కోదండముక-
వింటిని; ఖండంబుండబుగాక-తునియులు తునియులుగాఁ జేయును; తదను.....
మస్తయలు — తద్ధనుద్దండ-ఆ కోదండముయొక్క; రక్షేభట-కావలివారియొక్క;
స్తామను స్తయలక- సమూహములతలచు; మల్ల-జెల్లయొక్క; గడ్డ-సింహనాదములు;
భుజాస్ఫులన-భుజములను దట్టుటలు (వీచిచే); అభీలమై-భయంకరమై; ఉల్లస.....
వాచాలమై — ఉల్లసతో — ప్రకాశించుచున్న; శింశిమ-శింశిమ మనువాద్యవి శేషము
యొక్క; ఆరావ- శబ్దములచేత; వాచాలమై-మోగుచున్నదై; నిగ్రహో.....
దగ్రమై-నిగ్రహ-మార్గములుటకు, అఱచుటకు; ఆయాశ-వచ్చుచున్న; రక్షోభట-
రాక్షసనేలచేత; ఉదగ్రమై — భయంకరమై; ఉగ్రనేనాత్మజాస్థానిక — ఉగ్రనేనుని
కుమారుఁ డగు కంసుని కొలువుముటమును; చోక్షేరక — ప్రవేశింపఁగా; తత్తోరణ
క్షోణిక-ఆద్యారప్రదేశమునందు; తోరణో-స్త్రీ బహిర్ద్వారం' అని యవయఁడు;
అథోరణుండు — మావటివాఁడు; కొల్పినక — మార్గములుపఁగా; పట్టేనుండుక-
కువలయాపీడమును కంసుని పట్టపుగజమును; చెండాడి-దంపి; పుండ్రముక-తిలకమును;
కర్ణదామంబుక — కర్ణావతంసమును; పట్టే-దట్టుమయిన; బ్రాతిగాక — అందముగా;
జానూరువుత్-మోఁకాళ్లను, దోడలను; అప్పళింపక-కొట్టఁగా; క్రించుక-నీచుఁడగు,
త్రిలోక్తిస్సృళంసుక-యూఁడులోకములను హింసించువాఁడగు; నియుద్ధక్రియాపద్ధతిక-
ద్యుంద్యయుద్ధక్రమమునందు; 'నియుద్ధంబాహయధేతు తుములం రణసంకులే.' అని
యవయఁడు; క్షిప్రక-మిక్కిలియదుముటచేత; గొంతుక్రోత్-కంఠనాళమును(క్రోవిని);
నొక్కి-అదిమి; అనఁగా గంసునిగొంతుఁ బిసికిచంపియునుట; వే-శ్రీఘ్రముగా;

ఇక్కడ నన్ని పుస్తకములలోను 'నొక్కి'దేవతాదుండుభి' యనియే పాఠము
కానంబడుచున్నది. అట్లయిన గణభంగ మగును గావున 'నొక్కి' యను పదమునకుఁ
విమ్మట 'వే' యను నక్షరమును జేర్చితి. 'నొక్కవే' యని యొక పుస్తకములో
నున్నది. దానికంటెను 'నొక్కివే' యను పాఠమే సరసము.

'దుష్టు' మొదలు 'పాలింపవే' యనువఱి కొకవాక్యము.

అష్టాదశాక్షహిణీ.....మదాంధుక-అష్టాదశాక్షహిణీ-పదునెనిమిదియక్ష
హిణులసంఖ్య గల; వాహినీ-సేనలచేత; దుర్మదాంధుఁడు-మిక్కిలి గర్వించినవాఁడు;
అక్షహిణీప్రమాణము:— 21870 రథములు; అన్ని యేనుఁగులు; 65610 గుఱ్ఱములు,
109350 కల్బులములుగలసేన యక్షహిణి యనంబడును; భారతము, ఆదిపర్వమునఁ
జూడనగు; భీమాపదేశంబునంజేసి శాసించి — భీముఁడను వ్యాజమును బురస్కరించుకొని
శిక్షించి; అనఁగా భీష్మునిచేఁ జంపించినాఁ డని భావము; 'వ్యాజోపదేశోలక్ష్యంబు' అని

యమరుడు. జాత్యనూయక—తాను త్న త్రియుడనియుఁ గృష్ణుఁడు కాఁడనియు జాత్యభిమానముచేఁచి యాడమిన యనూయచేత; భయం బేదీనిర్భయముడై; చేదితనూనల్ల భుండు—శిశుపాలుఁడు; త్రుళ్లునక—గర్వముచేత; ప్రల్లదంబాడినక—దుర్భావలు పలుకఁగా; పల్లరయి—తాంబాళమును; తచ్చిరక ర్తనప్రాధిక—ఆశిశుపాలునితలను నఱుకుట యను సామర్థ్యముచేత; పృథా... శౌండీరుక—వృథా—నిరుపయోగముగా (ఆన్వర్తముగా ననుట); వాసుదేవుఁడ—వాసుదేవుఁడను ఖ్యాతినిగల; చండ—క్రూరుఁడైన; శౌండీరుక—గర్వితుఁడగు; అప్పొండుక—ఆ పొండక వాసుదేవుని; చక్కుగాఁ జేసి—చంపి; మహాసేన... సన్నాహముతో—మహాసేన—కుమారస్వామి; నాగానన—గజాననుఁడు (వీరియొక్క); వ్యూహ—సేనలయొక్క; సన్నాహములు—క్రమములు; వీడక—చెదరిపోఁగా; పోరక—యుద్ధమునందు; ఈశానుక—శివుని; వెన్నాడి—తఱిమి; బాణాసుర... కేళిమైక—బాణాసుర—బాణాసురుఁడను రాక్షసునియొక్క; స్ఫార—గొప్పనియగు; బాహాసహస్ర—వేయి బాహువులయొక్క; ధిదాకేళిమైక—నఱుకువ్యాపారముచేత; వాలి—అతిశయించి;

ఘోర.....శిక్షకా—ఘోర—భయంకరుం డగు; భౌమ—నరకుఁ డను; ఆసుర గ్రామణీ—రాక్షసశ్రేష్ఠుని; శిక్షకా—చంపినవాఁడా యనుట; ఖేద.....ప్రదా—ఖేద—(పుత్రమరణనిత) దుఃఖముచేత; సందగ్ధ—తపించిన; సాందీప—సాందీపుఁ డను తనగురువునకు; నూనుప్రదా—పుత్రదానము చేసినవాఁడా; అనఁగా నతనికొడుకును బ్రతికించినవాఁడా యనుట; వేద.....పదా—వేదశాఖ—వేదముల నెఱుకొమ్మలయొక్క; శిఖా—కొనలయందు (అనఁగా వేదాంతములయందునుట); అంచత్—ఓప్పుచున్న; ప్రవాళిత—చిగుళ్లువలె నాచరించుచున్న; పదా—చరణములు గలవాఁడా; (అనఁగా వేదాంతగమ్యుఁ డనుట).

అలంకారము—అంతటను వృత్త్యనుప్రాసంబులును చేకాసుప్రాసంబులును నెఱసి మెఱయుచున్నవి.

(వి) ఈదండకమునందలి ‘ముక్తరోమంధనిష్పంద గోబృందముకా’, ‘స్యక్తగోవర్ధనగ్రావనిష్పందముకా’, ఈ రెండుసమాసములును; ‘మందమందాంశుమన్నందనావేగముకా’, ‘కందశన్నీరసారణ్యశీర్ణాగముకా’, ఈ సమాసద్వయంబును; ‘ఘోరభౌమాసురగ్రామణీశిక్షకా’, ‘కారవాకర్షితద్రౌపదిరక్షకా’, ఈసమాసయుగళంబును; ‘ఖేదసందగ్ధసాందీపనూనుప్రదా’, ‘వేదశాఖాశిఖాంచత్ప్రవాళిత్యదా’, ఈసమాసయుగ్మంబును; సమగణపదవిన్యాసలలితంబులై, సుమధురచరమప్రాసలితంబులై చెల్లవారు. కావుననే దీనికి గణసమకదండక మనుపేరు సార్థకము.

తొలుత చెండునగణములును బిడప నిష్ఠము వచ్చినన్ని రగణములైనను, నొకవగణమును బిడప వలయునన్ని తగణములైనను, తొలుతనుండి యన్నియుఁ దగణములైనను, గడపట నొకగురువును దండకమున కుండవలయు.

ఈదండకమున భగవంతుఁడగు శ్రీకృష్ణుని చరిత్రంబును మాహాత్మ్యంబును ముద్దారు మాటలతోఁ జెప్పఁబడియె. దీని నొక్కటిని బ్రతిదివము స్త్రీలం బురుషులును భగవత్పాదారవింసధ్యానపరాయణులై పారాయణము నేయుచుందురేని కలువ విదూరులై క్రమంబున నభిమతశుభములఁ బడసి సుఖింతురు.

ఇందలి కారచరాకానిశాసమయసరసీజాత్మురళీగానవర్ణనమునఁ గొమరారు తీపారు పలుకల సరళతయు సందర్భకుందరతయు స్వభావోక్తిసాకుమార్యంబును వర్ణనా తీతములు.

శ్రీకృష్ణులు వైజయంతమున విడియుట

చ. అని కొనియాడి విశ్వభువనైకధురంధర నేఁడు రేపు నీ
వనితయు నీవు నిచ్చట నవశ్యము మజ్జనభోజనాదిపూ
జనములు గైకొన న్వలయు నమ్మతిమై నని పల్క దేవతా
జననికి మ్రొక్కి యియ్యకొని జంభవిరోధిమొగంబుఁ జూచినన్. 39

(వ్యా) విశ్వభువనైక ధురంధర—విశ్వభువన—సమస్త ప్రపంచములకు; ఏక ధురంధర—ముఖ్యుఁ డగు భారమును వహించినవాఁడా (అనగా సకలభువనములకు నాధారభూతుఁడా యనుట); జంభవిరోధి—ఇంద్రుఁడు.

చ. అమరవిభుండు నేరి వినయానతుఁ డై విడిపట్టు వైజయం
తమునను జిత్తగింపు మన నవ్వచ్చుఁ దద్బలదై త్యవైరిహ
స్తము గయిదండ గొంచు గిరిశ్రవముఖాఖిలలోకపాలకుల్
క్రమమునఁ జేరి కొల్వఁ జని కాంచెఁ దదున్న తసాధరాజమున్.

(వ్యా) విడిపట్టు—విడిదల; చిత్తగింపుము—అనుగ్రహింపుము.

వై జ యం త వ ర్ణ న ము

వ. అదియును నామరసరిదుపహృతహేమతామరసస్తోమతోరణదామ
రామణీయకశూచితసాదామనీవిలసితంబును, గనత్కనకకింకిణీకుల

సంకులక్వాణముగ్ధమధురాలాపనృత్యన్ని జాపత్యమూర్త్యావహ
 పార్శ్వప్రవర్తమానవిమానసంతానంబును, నర్థిజనాభిమతదానార్థ
 సంగ్రహ సంశయాపాది సమస్తవస్తుప్రతిబింబసంభావితశేఖరికృత
 చింతారత్నంబును, సక్షీణసహస్రాక్షమణిగవాతౌవళీసాక్షాత్కృత
 నాకలక్ష్మీకటాక్షవీక్షావిశేషంబును, ననర్హ్యమణిస్తంభప్రతిబింబిత
 నృత్యదపురస్సహస్రప్రదర్శ్యమానలాస్యావలోకనసారస్యాగత
 గృహదేవతాశతనన్నిధానంబును, పులోమనముచిజంభపాకవృత్ర
 బలప్రముఖదైత్యవిధ్వంసననన్నద్ధ శతమన్యుజన్యసన్నాహానుకారి
 చిత్రకర్మవిచిత్రితభిత్తిభాగంబును, వళితరుచిరచినిరంతరస్సాటిక
 కూటాంతరవిశ్రాంతైరావతోచ్చైశ్శృవస్సుచ్యమానక్షీరసాగర
 స్నానక్రమంబును, దరంగితమణిభృంగారకపీటికాకరండతాలవృంత
 చామర దర్పణ కళాచికాపాదుకాదిపరికరప్రపంచసంచితకరాంచల
 విశ్వకర్మనిర్మితయంత్రపాంచాలికాసంచయవంచితపరమార్థ పరిచారి
 కాసార్థంబును, నిరంతరసంతానానోకహదుకూలమయపతాకాశ
 తాకారితాకాశగంగాచటులతరతరంగావతరణంబును, సమంతత
 స్తంతనృమానతోయకస్కాంతికనిర్ముక్తమందారవిటపిమకరందగంధ
 సలిలసేకాతిరేకశీతలమణివేదికాప్రదేశంబును, బహిర్ద్వారవితర్దికా
 ప్రకోపప్రతిష్ఠాపితాష్టాపదఖట్వాస్తీర్ణహరిచందనసాలబాలపల్లవోల్ల
 సితసంధ్యారాగసంధానంబును, నవిరళకల్పప్రసవరజఃపటలపటవాస
 పాంసువాసితకాశేయవితానపట్రికటికృతచంద్రాతపపరిపాటికంబు,
 నగుచు, జతురతరశచీకరవిరచితంబులై మణికుట్టిమతలప్రతిబింబిత
 తారకాకుటుంబంబుల విడంబించు పారిజాతకుసుమోపహారంబుల
 వలన, స్వాహాబాహాంచలావాహితంబులై మహారజతప్రాత్రంబులు
 జుత్రంబులుగా వెలుంగు నారాత్రికాదీపకళికలవలన, యమకామిసీ
 ధూమోర్ధ్వావీతిర్లంబులై విస్తీర్ణంబుగా నెగయు మలయజకాలాగురు

ఘోషధోరణులవలన, యాతుధానావరోధవధూవిధీయమానంబు లై విలసిల్లు గృహప్రవేశనమయనముచితబలివిధానసంవిధానంబులవలన, బాశధరమత్తకాశినీసూత్రితంబు లై విలోకనపాత్రంబు లగు లలితప్రవాళలతావందనమాలికలవలన, బవమానమానవతీనియు క్తంబు లై బాలికాజనంబులకరతలంబులం బర్చితమించు కర్పూర తాలవృంతంబులవలన, నరధర్మనధర్మిణీ నిర్మితంబు లగు నిధానకల్పిత శంఖపద్మమకరాకారరుగవల్లీమతల్లికలవలన, నయనోత్సవం బావ హిలం బ్రవేశించి వాసవవహ్నివైవస్వతవాసతేయీచరణవరుణ వాయువసువల్లభవామదేవుల వరుస వీడ్కొల్పి సత్యభామాసహితుండై యథోచితకృత్యంబు లాచరించి యనంతరంబు.

41

ఈవచనంబున వైజయంత మను నిండునిప్రాసాదము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) ఆమర.....విలసితంబును—

ఆమరసరిత్—సురనది యగు నాకాశగంగానదినుండి; ఉపహృత—కొనిరాఁబడిన; హేమతామరసస్తామ—బంగారుకమలములగుంపుచే (ఁగల్గింపఁబడిన); తోరణదామ—తోరణమాలికలయొక్క; రామణీయక—సౌందర్యముచేత; నూచిత—తెలుపఁబడిన; సాదామనీ—మెఱుములయొక్క; విలసితంబును—ప్రకాశముగలదియును;

అనఁగా నామేడయందు బంగారుతామరతోరణములు కట్టఁబడి యుండిన వనియు నవి మెఱుపుదీఁగెలవలెఁ దళతళలాడుచు సుందరముగా నొప్పె ననియు భావము.

ఈసమాసమునందు వృత్త్యనుప్రాసము శబ్దాలంకారము.

కనత్.....సంతానంబును—

కనత్—ప్రకాశించుచున్న; కనకకింకిణీకుల—బంగారు గజ్జెల గుంపులయొక్క; సంకుల—క్రమరహితమైన; క్వాణ—శబ్దములనియెడు; ముగ్ధ—మనోహరమైన; మధుర—తియ్యని; ఆలాప—పలుకులతో; నృత్యత్—ఆడుచున్న; నిజాపత్యమూర్త్యావమాతనయొక్క (అనఁగా వైజయంతముయొక్క) బిడ్డలరూపులను గలిగించుచున్న; పార్శ్వ—ప్రక్కలయందు; ప్రసర్తమాన—ఉన్న; విమానసంతానంబును—విమానసమాహముగలదియు;

అనఁగా వైజయంతపార్శ్వములయందు విమానము లుంపఁబడి యున్న వనియు, వానికి బంగారుబిటుగఱులు కట్టఁబడియున్నవనియు, నగ నానాప్రకారముల శబ్దించు

చున్న వనియు, వీనిం జూడ నావిమానము లావై జయంతముయొక్క బిడ్డలలో యను నట్లును, నాబంగారుచిటుగంటలమ్రోత లాబిడ్డల మధురాలాపయంతంబులగునృత్యముల యట్లును గన్నట్టై ననియు భావము.

ఆర్థి.....రత్నంబును—

ఆర్థిజన—యాచకులకు; అభిమత—కోరికలను; దాన—ఇచ్చుటకై; అర్థసంగ్రహ—వస్తువులను నేకరించుట యను; సంశయాపాది—సంశయమును గలిగించుచున్న; సమస్త వస్తు—సకలవస్తువులయొక్క; ప్రతిబింబ—ప్రతిరూపములచేత; సంభావిత—మహితమైన; శేఖరికృత—శోభామణముగా నుంపఁబడిన; చింతారత్నంబును—చింతామణి గలదియు;

అనఁగా నావై జయంత మనుమేడమీఁద శిఖరాలంకారముగఁ జింతామణి యను రృబడి యుండె ననియు నంగు సమస్తవస్తువులను బ్రతిఫలించుచుండె ననియు దీనిం జూడఁగా నర్థిజనులకిచ్చుటకై సమస్తవస్తువులను నమ్మేడయందు సంగ్రహించియుంపఁ బడెనో యనుసందియమును గలిగించుచున్న దనియు భావము.

అక్షీణ.....విశేషంబును—

అక్షీణ—కొఱతవడని (అనఁగా ననేకము లైన యని భావము); సహస్రాక్ష మణి—ఇంద్రనీలమణులచే నిర్మింపఁబడిన; గవాక్షావళి—కిటికీలవరుసలచేత; సాక్షాత్కృత—ఎఱుంగఁబడిన; నాకలక్ష్య—స్వర్గలక్ష్యమొక్క; కటాక్షవీక్షావిశేషంబును—క్రీంగంటి చూపుయొక్క వైలక్షణ్యంబు గలదియు;

అనఁగా నాప్రాసాదమునం దనేకము లగు నింద్రమణిఖచితగవాక్షము లమర్పఁ బడియుండె ననియు, నవి నీలకాంతులఁ బొలుపాటుటచే స్వర్గలక్ష్యకటాక్షవీక్షణముల వలె నొప్పెననియు భావము. ఈసమాసమునందును వృత్త్యనుప్రాసము శబ్దాలంకారము.

అనర్ఘ మణి.....సన్నిధానంబును—

అనర్ఘ—వెలలేని; మణిస్తంభ—మణిఖచితము లగు కంబములయందు; ప్రతిబింబిత—ప్రతిఫలించిన; నృత్యత్—నాట్యమాడుచున్న; అప్సరస్సహస్ర—అనేకులగు నప్సరసల చేత; ప్రదర్శనమాన—చూపఁబడుచున్న; లాస్య—నృత్యముయొక్క;

లాస్యలక్షణము:—

“శృంగారరసభూయిష్టై ర్భూరిభావతరంగితైః

అంగై రనంగసర్వస్వ శోభాతిశయశాలిభిః

అన్వితోన్మత్తభేదో య త్త లాస్య మితి కథ్యతే.”

—అని సంగీతమాడామణి.

అనలోకన-మాచుటయంపతి; సారస్వ-రసికత్వముచేత; ఆగత-వచ్చిన; గృహదేవతా శత-పెక్కెండ్రు గృహదేవతలయొక్క; సన్నిధానంబును-సన్నిధి గలదియు;

అనఁగా నైజయంతమునందలికంబములు మణిఖచిత్రిములయి యుండుటచేత నప్ప రస లాడు నృత్యవిశేషములు కంబములయందుఁ బ్రతిఫలించెననియు, నానాబ్యువిశేష ములను జూచుటకై గృహదేవతలు విచ్చి కూర్చున్నారో యన్న ట్లుండెననియు భావము.

పులోమ.....భిత్తిభాగంబును—

పులోమ, నముచ్చి, జంభ, పాక, వృత్త, బి, ప్రముఖులగు; దైత్య-రాక్షసు లను; విధ్వంసన-చంపుటయందు; సన్నద్ధ — సిద్ధపడిన; శతమన్యు — ఇంద్రునియొక్క; జన్యనన్నాహ-యుద్ధప్రయత్నమును; అనుకారి-అనుకరించుచున్న; చిత్రకర్మ-చిత్ర రపు వ్రాతపనులచేత; విచిత్రిత-అలంకరింపఁబడిన; భిత్తిభాగంబును-గోడలప్రదేశం బును గలదియు; (భావము నుగమము);

నలిత.....క్రమంబును—

నలిత-వర్జులముగాఁ బ్రసరించుచున్న; రుచిర-సునోహరమైన; రుచి-కాంతుల చేత; నిరంతర-ఎడఁబాటులేని (అనఁగా దట్టమైన యనుట); స్ఫటికకూట-స్ఫటిక మయములగు శిఖరములయొక్క; అంతర-చుద్యమునందు; విక్రాంత-విశ్రమించియున్న; విరావతోచ్చైశ్రవన్-విరావత మను పేరుగల యేనుఁగు, ఉచ్చైశ్రవ్యము పేరు గల గుఱ్ఱము, వీనిచేత; సూచ్యమాన-సూచింపఁబడుచున్న; శ్రీరసాగరస్నానక్రమంబును- శ్రీరసముద్రమునందు స్నానముచేయు ప్రకారము కలదియును;

అనఁగా నైజయంతముయొక్క శిఖరములు స్ఫటికమయములై యుండె ననియు, వానికాంతు లంతటం బ్రసరించుటచేనాప్రదేశము శ్రీరసముద్రముఁ బోలియుండెననియు నందుఁ బఠుండియున్న యైరావతమును నుచ్చైశ్రవ్యమును శ్రీరసాగరమునందు స్నానము చేయుచున్నవో యన్య నట్లాపై ననియు భావము.

విరావతమును నుచ్చైశ్రవ్యమును శ్రీరసాగర మధనసయమునందు జనించె నని పురాణము.

తరంగిత.....సార్థంబును—తరంగిత-దలించుచున్న; మణిభృంగారక-మణులు చెక్కిన చెంబులు; వీటికాకరండ-తొంబూలపుఁజెట్టెలు; తాళస్మంత-విసనకట్టలు; చామర-వింజామరలు; దర్పణ-అద్దములు; కళాచికా-తమ్మపడిగెలు; బాదుకా-పాపు కోళ్లు; ఆది-మొదలగు; పరికరప్రపంచ-ఉపకరణసంపదచేత; సంచిత-హడిన (అనఁగాఁ గలిగినయనుట); కరాంఘల-హస్తాగ్రములు గల; విశ్వకర్మనిర్మిత-విశ్వ

కర్మయనుషేరుగల దేవశిల్పిచే నిర్మింపఁబడిన; యంత్రపాంచాలికా—కీలుబొమ్మలయొక్క; సంచయ—గుంపులచేత; వంచిత—ఏమార్పఁబడిన; పరమార్థపరిచారికా సాగంబును—నిజమైనపరిచారికలసమూహము గలదియును;

అనఁగా నానైజయంతమునందు విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడిన కీలుబొమ్మలంపఁబడియుండెననియు నాబొమ్మలు హస్తములందు రతనంపుఁజెంబులు మున్నగువస్తువులను ధరించియుండెననియు, నవి చలించుచుండునట్లు నిర్మింపఁబడి యుండుటచే (అనఁగా యంత్రసామగ్ధివిశేషముచేత నివి కదలుచుండుటచే) వానిం జూచి యన్నట సంచరించు నిజమైనపరిచారికలు మోసపోవుదు రనియు భావము.

నిరంతర.....తరణంబును—

నిరంతర—దట్టమైన; సంతానానోకహ—కల్పవృక్షమునందలి; ఆనోకహః కుటస్సాలః అని యమరుఁడు; దుకూలమయ—తెల్లపట్టుగుడ్డలచే జేయఁబడిన; (అర్థాంతరము—కల్పవృక్షపల్లవిమలే దుకూలము లని చెప్పఁబడు. దీనికిఁ బ్రమాణము:—

“ఏషాంపల్లవ మంశుకాని కుసుమం ముక్తాఃఫలం విద్రుమం
వైదుర్యం దళ మంశురో మరకతం హైమంచ కాశాశతం
ఏతే కే జగతీరుహో వనజాఃషోభ్యజ్ఞాతపూర్వా మయా
ప్రాయస్సార మమీ దివోవిటపినః కింతైర్మయాఽన్యోభరః.”

—అని శక్తిభద్రుని యాశ్చర్యమాడామణి.

ఈకావ్యమునందే ‘కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి’ అని 4-40 లోఁ గన్పట్టుచున్నది. అప్పుడు కల్పవృక్షములపల్లవము లనెడు పట్టువస్త్రములచే నిర్మింపఁబడిన పెక్కు—పెక్కుములచేత నని యర్థము.)

పతాకాశత—పలు పెక్కుములచేత; ఆకాశత—పిఱవఁబడిన; ‘హూతిరాకాగజాహ్వనం’ అని యమరుఁడు; ఆకాశగంగా—సురనదియొక్క; చలులతర—మిక్కిలి చలించుచున్న; తరంగ—అలలయొక్క; అవతరణంబును—దిగుట గలదియు;

అనఁగా నానైజయంతమునకుఁ బట్టుపెక్కుములు పెక్కులు కట్టఁబడియుండెననియు, నవి యాకాశగంగను బిలుచుచున్నట్లుండెననియు, నట్లు పిలుచుచుండుటచే తనో యన్నటు లాకాశగంగాయలలు పైపై దిగివచ్చుచుండె ననియు భావము.

ఇక్కడఁ బతాకలచేత బిలువఁబడినది యనుటచేత బతాకలు హస్తములవలె నొప్పె ననియు, బతాకాచలనములు పిలుచుటను నూచించుచు హస్తసంజ్ఞ అవలె నొప్పె ఘనయుఁ బ్రతీయమానంబు లగుచున్నవి.

సమంతత.....ప్రదేశంబును—

సమంతతః—అంతటను; తంత్రనృమాన—మిక్కిలి విస్తరింపఁజేయఁబడుచున్న; తోయకర్మాంతిక—నీళ్లుగట్టునేవలచేత; నిర్ముక్త—విడువఁబడిన, ప్రసరింపఁజేయఁబడిన; మందారవిటపి—కల్పవృక్షముయొక్క; మకరంద—లేసెలనెడు; గంధసలిల—పరిమళోదకములయొక్క; నేతాతిరేక—నేచనాతిశయమువలన; (అధికముగా నీళ్లు గట్టుట యనుట); శీతల—చల్లనైన; మణివేదికాప్రదేశంబును—రతనంపుఁదిన్నెలు గలదియు;

అనఁగా నావై జయంతముచ్చైఃప్రక్కలఁ దిన్నెలుగలవనియు, నీళ్లుగట్టునేవలలు కల్పవృక్షమకరందము లనెడు పరిమళోదకములను నాతిన్నెలయం దంతటను ప్రసరింపఁ జేయుటచే జల్లుగా నుండె ననియు భావము.

బహిర్ద్వార.....సంధానంబును—

బహిర్ద్వార—వెలుపటిద్వారప్రదేశమందలి; వితర్దికా—అరుగులు గల; ప్రకోష్ఠ—ముంగిళ్లయందు; ప్రతిష్ఠాపిత—ఉంచఁబడిన; అష్టపదఖట్వా—బంగారు మంచములందు; ఆస్తీర్ణ—పఱపఁబడిన; హరిచందనసాల—కల్పవృక్షములయొక్క; బాలపల్లవ—లేఱిగుళ్లచేత; ఉల్లసిత—ప్రకాశింపఁబడిన; సంధ్యారాగసంధానంబును—సంజకంబాయయొక్క కూడిక కలదియు; 'అష్టపదం స్యా త్కనకం' అని విశ్వనిఘంటువు.

అనఁగా నాప్రాసాదముయొక్క మఖద్వారములందలి తిన్నెలఁ జెన్ను మీఱు ముంగిళ్లయందు బంగారుమంచము లుంపఁబడి యుండె ననియు, నామంచములయందుఁ గల్పవృక్షపులేఱిగుళ్లు పఱపఁబడియుండె ననియు, నవి సంజకంబాయల పగిది రంజిల్లుచుండె ననియు భావము.

అవిరళ.....పరిపాటికంబును—

అవిరళ—దట్టమైన; కల్పప్రసవ—కల్పవృక్షపుష్పములయొక్క; రజఃపటల—పుష్పాల్లగుంపు లనెడు; పటవాన—వస్త్రములకు వాసనకట్టెడు సుగంధిద్రవ్యములయొక్క; పాంసు—ఘ్రాణులచేత; వాసిత—పరిమళముకలదిగాఁ జేయఁబడిన; కాశేయ—పట్టుచేసిర్మింపఁబడిన; వితానపటీ—మేల్కట్టు వస్త్రములచేత; ప్రకటికృతి—ప్రకటింపఁ బడిన; చంద్రాతప—వెన్నెలయొక్క; పరిపాటికంబును—క్రమము గలదియును;

అనఁగా నాప్రాసాదమునందుఁబట్టుచే నిర్మింపఁబడిన మేల్కట్టువస్త్రములు కట్టఁబడియుండెననియు, నవి కల్పవృక్షసుమంబుల పుష్పాల్ల నెడుసుగంధపు బుక్కా—మంచే బరిమళించుచుండె ననియు, నా మేల్కట్టు ధవళములై యుండుటచే నవి వెన్నెలవలెఁ బ్రకాశించుచుండె ననియు భావము.

అగుచున్—ఒప్పుచు;

‘చతురతర’ మొదలగు ‘క్షనుమోపహారంబులవలనన్’ అనుపట కొక వాక్యము.

చతురతర—మిక్కిలి సమర్థములైన; శచీకర—శచీదేవియొక్క హస్తములచేత; విరచితంబులై—కల్పింపఁబడినవై; మణికుట్టిమతల—మణిచిత్రితములగు భూప్రదేశములందు; ప్రతిబింబిత—ప్రతిఫలింపఁబడిన; తారకాకుటుంబంబులన్—నక్షత్రముల సమూహములను; విడంబించు—అనుకరించు (అనఁగా బ్రకటింపఁజేయు); పారిజాతకుసుమోపహారంబుల వలన్—కల్పవృక్షపుత్పము లనెడు కానుకలవలనను; (‘ఎలనన్’ అనుపదము ‘నయనో త్వం బానహిలన్’ అనుపదములతో నన్వయము);

అనఁగా శచీదేవి యాప్రాసాదమునకుఁ(గానుక గాఁ) బారిజాతపుష్పము లర్పించు చుండుననియు, నవి మణిచిత్రితములగు వాసేలయందుఁ బ్రతిఫలిం దిననక్షత్రములవలెఁ బ్రకాశించుచుండె ననియు భావము.

‘స్వాహాబాహా’ మొదలు ‘దీపకలికలవలనన్’—అనుపట కొక వాక్యము.

స్వాహా—అగ్ని దేవునిభార్య యగు స్వాహాదేవియొక్క; బాహాంచల—బాహువుల కొనలచేత; ఆవాహితంబులై—తీసికొనిరాఁబడినవై; మహాగజతపాత్రంబులన్—బంగారు పల్లెములయందు; చిత్రంబులుగాన్—వేడుకగా; వెలుంగు—ప్రకాశించుచున్న; ఆరాత్రికా దీపకలికలవలనన్—మొగ్గలవలె నుండు హారతిదీపములవలనను; ‘హామికరం జాతరూపం మహాగజతకాంచనే’ అని యుమరుఁడు.

‘యమకామినీ’ మొదలు ‘ధోరణులవలనన్’ అనుపట కొక వాక్యము.

యమకామినీ—యమునిపత్ని యగు; ధూమార్జు—ధూమార్జుదేవిచేత; వితీర్ణంబులై—ఇయ్యఁబడినవై (ఉంపఁబడినవై యనుట); విస్తీర్ణంబుగాన్—అంతటను; ఎగయు—వ్యాపించు; మలయజ—చందనము; కాలాగురు—అగరుచెక్కలు—(వీనియొక్క); ధూపధోరణులవలనన్—ధూపములవరుసలవలనను;

“శక్రః శచీపతి ర్దేవో యమో ధూమార్జునా సహ

వరుణః స్సహగౌర్యాచ సహార్ధ్యాచ సహేశ్వరః”

—మహాభారతము, అశ్వమేధపర్వము.

‘ధూమార్జు యమపత్నీ’—అని త్రికాండశ్లోకము.

‘యాతుథానా’ మొదలు సంవిధానంబులవలనన్’ అనుపట కొక వాక్యము.

యాతుథాన—రాక్షసునియొక్క; (అనఁగా సింహపురి నిర్మితమనుదిగధిపతియొక్క యనుట); అవరోధవధూ—అంతఃపురస్త్రిచేత, (అనఁగా భార్యచేత ననుట); విధీయహ

నంబులై—ఊంచఁబడినవై; విలసిల్లు—ప్రకాశించుచున్న; గృహప్రవేశసమయ—గృహప్రవేశ
వేళకు; సముచిత—తగిన; బలివిధాన—బలులు పెట్టుటయొక్క; సంవిధానంబులవలన—
కూర్పులచేతను;

అనఁగా నా ప్రాసాదముయట్టును గృహప్రవేశసమయమందు నైర్మతిభార్య
బలులు పెట్టుచున్న దని భావము.

‘పాశేధర’ మొదలు ‘మాలికలవలన’ అను వఱకు నొక వాక్యము.

పాశేధర—వరుణునియొక్క; మత్తకాశీ—భార్య యగు గౌరిచేత (మత్తకాశీ—
మదముచేతఁ బ్రకాశించువనిత); సూత్రితంబులై—గ్రన్థింబడినవై; విలోకన పాత్రంబు
లగు—దర్శనీయము లగు; లలిత—సునోజ్జమయిన; ప్రవాళలతా—పవనపుండ్రీకలచేత
నిర్మింపఁబడిన; వందనమాలికలవలన—తోరణములచేతను;

‘పవమాన’ మొదలు ‘తాలవృంతంబులవలన’ అనువఱకు నొక వాక్యము.

పవమానమానవతీ — వాయుదేవుని భార్యవలన; నియుక్తంబులై—అజ్ఞాపింపఁబడిన
వారై; బాలికాజనంబుల—అఁడుపిల్లలయొక్క; కరతలంబుల—చేతులయందు; పరిధ్ర
మించు—తిరుగుచున్న; కర్పూర—కర్పూరపుఁజెట్లయొక్క యాకులచే నిర్మింపఁబడిన;
తాళవృంతంబులవలన—వీపనలచేతను;

‘నరధర్మ’ మొదలు ‘మతల్లికలవలన’ అనువఱకు నొక వాక్యము.

నరధర్మ—కుబేరునియొక్క; ‘మనుష్యధర్మాధనదో రాజరాజో ధనాధిపః’ అని
యమరుఁడు; సధర్మిణీ—భార్యయగు ఋద్ధిచేత; నిర్మితంబులగు—కల్పింపఁబడిన; నిధాన—
నిధులయందుండి; కల్పిత—(గ్రహింపఁబడి) కూర్పఁబడిన; శంఖపద్మమకరాకార—శంఖము,
పద్మము, మకరము, రూపములుగల; రంగవల్లీమతల్లికలవలన—శ్రేష్ఠము లగు
ముగ్గులచేతను; శంఖము, పద్మము, మకరము, ఇవి కుబేరుని నవనిధులలోఁ జేరిన
నిధుల పేర్లు;

అనఁగాఁ గుబేరుని పత్ని తననిధులగు శంఖ, పద్మ, మకరములలో నుండు
మణులను దీసికొని వానిచే నాప్రాసాదమునందు శంఖపద్మమకరాకారముగా ముగ్గులు
పెట్టుచున్న దనిభావము;

నయనోత్సవంబు—నేత్రానందము; ఆవహిలక—కలుగఁగా; ప్రవేశించి—ఆప్రా
సాదమును జూచి; దీనికిఁ గర్తృపదము 42 ఁ పద్యమునందలి ‘రామప్రియ సోదరుండు’;

వాసవ.....వామదేవులక—వాసవ—ఇంద్రుఁడు; వహ్ని—అగ్ని; వైవస్వత—
యముఁడు; వాసలేయ—చరణ—నిర్మతి; (వాసలేయా—రాత్రి—చరణ—చర;) ‘వసతిర్వాస

తేయాచక్యామరాత్రిశ్చక్ర్యతే' అని హలాయుధుడు; ఎరుణ-ఎరుణుడు; వాయు-
వాయువు; వసుశల్లభ-కుశేరుడు; (వసు-ధవము); వామదేవులక-ఈశానుడు (వీరిని);
వరుసక, వీడ్కో-లిపి-ఒక్కొక్కరినిగా నంపి.

ఈవచనమునందు 'చతురతరశ్చీకరవిరచితంబులై', అనువాక్యము మొదలు'మక-
ల్లికలవలన' అను పదమువఱకు దిక్పాలకులభార్య లావై జయంతమున కొనర్చు
నలంకారాదులు ఎరుసగా ఇర్ణింపఁబడినవి.

(వి) ఈ ప్రకరణమునందుఁ గవి దిగధిపతుల సతులం బేర్కొనునెడ నింద్రాగ్ని
యను నిర్వృతివరుణవాయుకు బేరపత్నులం బేర్కొని యీశానునిపత్నియగు పార్వతీదేవిని
తెప్పక విడిచిపెట్టుటం జూడ నిఖిలజగజ్జననియుఁ బరమేశ్వరియు నగు పార్వతీదేవి
తక్కినదిక్పాలసతులకై వడిం బరిచర్యలొనర్చెనని నుడువఁ దగదనుకారణంబునఁ గవి
చెప్పఁడయ్యెనని తెలియనగు.

కవికులసార్వభౌముడగు కాళిదాసుడు రఘువంశమహాకావ్యమునందు రఘుమహా
రాజు సింహాసనస్థుఁ డగు సందర్శమును వర్ణించునపుడు లక్ష్మీదేవియు సరస్వతీదేవియు
రఘుమహారాజుంగొలిచిరని చెప్పి పార్వతీదేవిం తెప్పఁడయ్యె.

"ఛాయామండలలక్ష్మణ తమదృక్పా కిల స్వయం
పద్మా పద్మాకపత్రేణ భేజే సామ్రాజ్యదీక్షితం
పరికల్పితసాన్నిధ్యా కాలేకాలేచ పందిషు
స్తుత్యం స్తుతిభి రధ్యాభి రుపతనే సరస్వతీ".

—రఘువంశము. (4-67)

అలంకారము—రత్నావళి.

'వాసవవహ్ని' అనునమాసమునం దష్టదిగధిపతులపేరులు ఎకారాదిగాఁ గూర్చు.
బడి యుండుట చమత్కారము.

శబ్దాలంకారము—వృత్త్యనుప్రాసము.

నం ద న వి హా ర ము

శా. ఆ రామప్రియసోదరుం డపుడు దివ్యారామ మంభోరుహ
క్షీ రమ్యం బదె చూతమే యన ఘృతాచీమేన కామంజుఘా
షారంభాహరిణీముఖత్రిదివయోషారత్నము ల్లాల్చి రా
నాయాఢోత్సవచిత్తుఁ డై గగనకుల్యాతీరదేశంబునకే.

(వ్యా) ఆ, రామప్రియసోదరుండు — బలరామనితమ్ముడగు నాకృష్ణుడు; అదే అదిగో (కనఁబడుచున్న దని భావము); దివ్యారామము—సురోద్ధానముగు నందన వనము; త్రిదివయోపారత్నముతో—సురనారీచులు; ఆయా తోత్సనచిత్తుడై—మనమున వేడ్కయల్లు సిల్లఁగా; గగనకుల్యాతీరదేశంబున—ఆకాశగంగాతీరప్రదేశమందు; ‘కుల్య’ యనఁగాఁ జిన్న కాలువ యని యర్థమైనను నిచ్చట నదీపర్యాయముగాఁ జెప్పఁబడియె. ఈ పద్యమునకు 44 వ పద్యమునందలి ‘దాయఁజనియె’ అను క్రియాపదముతో నన్వయము.

క. చందనహరిచందనమక

రందనరిద్బిందుశీకరప్రమదవనేం

దిందిరవత్సనందన

కందళితమరుత్కిశోరకంబులు మౌలయన్.

43

(వ్యా) సందన—శ్రీగంధవృక్షములయొక్కయు; హరిచందన—పారిజాతవృక్షములయొక్కయు; మకరందపరితో—తేనెనదులయందలి; బిందు—బొట్లయొక్క; శీకర—తుంపురులచేత (అనఁగా వానిని ద్రాగుటచేత నని భావము); ప్రమద—మిక్కిలి మదిం చిన; వనేందిందిర—ఉద్యానవనమందలితుమ్మెదలయొక్క; పక్ష—తెక్కలయొక్క; స్పందన—కదలుటచేత; కందళిత—మొలచిన; మరుత్కిశోరకంబులు—గాలిపిల్లలు; మౌలయన్—వ్యాపింపఁగా.

ఇందలి కాన్యగుణములు—సౌకుమార్యము—ఓజస్సు.

నీ. రంభామహాగోజకుంభపరీరంభ

కుసుమితప్రత్యగ్గురవకంబు

మంజుషాపావక్త్రకంజాతచకచక

స్తబజితచంపకయ్యైరుహంబు

హరిణీముఖప్రసూనానవార్పణకోర

కితలతావేల్లితకేసరంబు

నుర్వశీనవయావకోజ్వలంఘ్రినివేశ

పుష్పితకంకేళిభూరుహంబు

తే. మేనకామోదనిశ్వాసమృదుసమీర

కుట్మలితసిందువారంబు కుధరధరుండు

ప్రేయసియుఁ దాను నల్లన డాయఁ జనియె

దైవతాధీశనందనోద్ధాననీమ.

44

(వ్యా) రంభా—రంభయొక్క; మహాకోజకుంభ—కుంభములవంటి గొప్ప స్థులములయొక్క; పరిరంభ—అతింగనముచేత; కుసుమిత—పుష్పించిన; ప్రత్యగ్ర—నవీనమైన (లేత); కురవకంబు—ఎఱ్ఱగోరంటచెట్లు గలదియు;

మంజుషూషా—మంజుషూష యను దేవవేళ్యయొక్క; చక్రకంజాత—ముఖకమలములయొక్క; చకచక—ప్రకాశములచేత; స్తబకిత—పూగుత్తులెత్తిన; చంపకశ్మయ్యుహంబు—సంపెంగమ్రాకులు గలదియు;

హరిణీ—హరిణియను దేవవేళ్యయొక్క; ముఖ—మదనమునందలి; ప్రనూనాసవ—పున్నపుద్యమయొక్క; అర్చణ—అర్చించుటవలన, (అనగా నుమియుటవలనని భావము); కోరకిత—మొగ్గలెత్తిన; లతావేల్లిత—తీగలచే జుట్టబడిన; కేసరంబు—పొగడచెట్లు గలదియు;

ఉర్వశీ—ఉర్వశీ యను దేవవేళ్యయొక్క; నవ—క్రొత్తదైన; యావక—లత్తుకచేత; ఉజ్జ్వల—ప్రకాశించుచున్న; అంఘ్రి—పాదములయొక్క; నివేశ—ఉంచుటచేత, అనగా (పాదాహతిచేత ననుట); పుష్పిత—పూచిన; కంకేళిభూరుహంబు—అశోకవృక్షము గలదియు;

మేనక—మేనక యను దేవవేళ్యయొక్క; ఆమోదనిశ్వాస—పరిమళముతోఁ గూడిననిట్టూర్పునెడు; మృదుసమీర—మెత్తనిగాలిచే; కుట్రుత్తిత—మొగ్గలెత్తిన; సింధువారంబు—వావిలిచెట్లు గలదియు; అగు

దైవతాధీశ—ఇంద్రునియొక్క; నందనోద్భావనీమణి—నందనమును వారాసు ప్రదేశమును; కుఘరభరుడు—పర్వతమునుధరించిన (అనగా గోవర్ధనము నెత్తిన) కృష్ణుడు; ప్రేయసియుఁదాసుక్—సత్యభామాసహితుడై; అల్లనక్—మెల్లఁగా; డాయఁజనియెక్—సమీపించెను.

ఈపద్యమునందు దోహదక్రియలు ఎఱ్ఱింపఁబడినవి. దోహదక్రియల లక్షణములు మున్నే వివరింపఁబడినవి.

మ. మహిభృద్భేదివనాంతసీమమునఁ బద్మాజాని సత్యావధూ
సహితుం డై యనిమేషవారపనితానందోహము ల్లాల్వఁగా
విహారింపం జనుదెంచినాఁ డనుచు నేవింపంగ వర్షాశర
న్మహికాశీతవసంతపుర్యుతువు ల్నిండెం దదుద్యానమున్. 45

(వ్యా) మహిభృద్భేదివనాంత సీమమునక్—మహిభృద్భేది—పర్వతమును భేదింపిన ఇంద్రునియొక్క; వనాంతసీమమునక్—నందనవన మధ్యమునందు; పద్మాజాని—లక్ష్మి

కశత్రుఁడగు కృష్ణఁడు; మిహికా—హేమంతఋతువు; కీత—కీర్తిఋతువు, ఘర్మ—గిష్మఋతువు.

శ్రీకృష్ణుని నేవించుటకై వర్షాదిషడ్వృతువులు నాయుద్యానవనంబునఁ జేరియుం డెనని భావము.

షడ్వృతువు లేక కాలమునఁ గనుపట్టునని కవులు వర్ణించుట కలగు.—

“అథ రిరంసు మమాం యగపద్గిరౌ, కృతయథాస్వతరుప్రసవక్రియా
ఋతుగణేన నిషేవితు మాదధే, భువిపదంవిపదం తకృతం సతాం.”

—అని శిశుపాలవధమునందు మాఘుఁడు.

సీ. కనుపట్టె నొకచోట ఘనఘనాఘనరంగ

విద్యున్న టీనాట్యవిలసనములు

చూపట్టె నొకచాయ వాపికాజలజాత

జాలవాచాలహంసప్రజంబు

తలచూపె నొకవంక దరదళత్నేవంతి

కాగంధీనహారకణభరములు

పొడచూపె నొకచక్కిఁ బుష్పిలఫలినీల

వంగవాసితలైత్వవైభవములు

తే. నెఱసె నొకయెడఁ దామ్రవర్ణిజలార్ద్ర

చందనాచలపవమానకందళములు

మొనసె నొకకడ సామిసంపుల్లమల్లి

పాటలీచంపకోత్పలప్రాధిమములు.

46

ఈషడ్వృతునందు వర్షాదిషడ్వృతువులు వందనవనమునఁ జేరియుండుట వర్ణింపఁ బడినది.

(వ్యా) ఒక చోటకొ—ఒకప్రదేశమునందు; ఘన—గొప్పదియగు; ఘనాఘన—
వర్షాకాలపుమేఘమునెడ; రంగ—నాట్యస్థలంబునందు; విద్యున్న టీ—మెఱుపుఁదీగయను
నర్తకియొక్క; నాట్యవిలసనములు—నృత్యవిశేషములు; కనుపట్టె—కానఁబడియెను;

ఇచట వర్ష ఋతువు వర్ణితము.

ఒకచాయకొ—ఒకవైపున; వాపికా—నడబావులందలి; జలజాతజాల—తామరల
మొత్తములయందు; వాచాల—కేల్దించుచున్న; హంసప్రజంబు—హంసలగుంపు; చూపట్టె—
కనఁబడెను;

ఇచట శరదృతువు వర్ణితము.

ఒక వంక — ఒకపార్శ్వమునందు; దరదళిత — కొంచెముగా వికసించుచున్న; సేవంతికా — చేమంతిపూలచేత; గంధ — వాసనగల; నీహారకాభిరములు — మంచుబొట్లు; తల చూపె — కనబడెను;

ఇచట హేమంతర్తువు వర్ణితము.

ఒక చక్రి — ఒక ప్రదేశమునందు; పుష్పిత — పూచిన; ఫలినీ — కేంకణము; లవంగ — లవంగపువ్వుములు; (వీనిచేత); వానిత — పరిమళింపఁ జేయఁబడిన; శైత్యవైభవములు — చల్లఁదనములయొక్క విభవములు; సాడచూపె — కనబడెను;

ఇచట శిశిరముతువు వర్ణితము.

ఒకయెడ — ఒకచోట; తామ్రపర్ణి జల — తామ్రపర్ణి నదీతోయములచేత; ఆర్ద్ర — తడిసిన; చందనచల — శ్రీగంధపుఁబర్యతము (మలయాచలము) నుండి వచ్చెడు; పవనానకందళములు — గాలిమొలకలు (అనఁగా మందమారుతములు); నెఱసె — నిండెను.

తామ్రపర్ణి నదీతీరమునందుఁ జందనవనంబు లుండునని వాల్మీకిమహర్షి రామాయణమున వర్ణించియున్నాఁడు:—

“తతస్తా నూపగాం దివ్యాం ప్రసన్న సలిలాం శివామ్
తత్ర ద్రక్ష్యథ కాశేరీం విహృతా మప్పరోగజైః
తస్యాసీనం నగస్యాగ్రే ముయస్య మహాజనః
ద్రక్ష్యథాదిత్యసంకాత మగస్త్య మృషీసత్తమమ్
తత స్తేనా భృమజ్జాతాః ప్రసన్నేన మహాత్మనా
తామ్రపర్ణిం గ్రాహజాష్టాం తరివ్యథ మహాసదీమ్
సా చందనవనై ర్నివైత్రిః ప్రచ్ఛన్నా ద్వీపకాలినీ
కాంతేన యువతిః కారితం సముద్ర మవగాహతే.”

— రామాయణము — కిష్కింధాకాండము — పర్వము 41.

ఇచట వసంతర్తువు వర్ణితము.

ఒకకడ — ఒక ప్రదేశమున; సామిసంపుల్ల — సగము వికసించిన; మల్లి పాటలీచంప కోత్పల — ఈపుష్పములయొక్క; ప్రాధిమములు — ఆధిక్యములు; మొనసె — చూడెను.

ఇచట గ్రీష్మముతువు వర్ణితము.

శ. మలయానిలసంగతిఁ జూ

తలతికలంకూరజాలదాహృదవతు లై

యలయిక నడలించిన సా

మ్ములకై వడిఁ బొందుపత్త)ములు వెన జాతెఁ.

47

(వ్యా) మలయానిలసంగతిఁ—మందమారుతముతోఁ గూడుటచేత; చూరలతి కలు—మామిడితీగలు; (కొన్ని వృక్షములను దీగలుగా వర్ణించుట కవిసమయము); అంకూ రజాల—మొలకల గుంపులను; దోహృదవత్తులై—గర్భచిహ్నముగాఁ గలవాఁడై; ఇచ్చట స్త్రీలదోహృదలక్షణ మగు రోమరాజిప్రకాశనమును రసాలవల్లరులకు మొలకల గుంపులను దోహృదలక్షణముగాఁ గని వర్ణించెను; “క్షౌమతా గరిమాకుక్షే ర్యూర్భాగధర్మి రకోవకః, జ్యంభాప్రసేకస్సదనం రోమరాజ్యాప్రకాశనం” అని బాహులుడు; ఆల యికఁ—బడలికచేత; సడలించిన—తీసివైచిన; సామ్ములకై వడిఁ— భూషణములవలె; పొందుపత్తములు—పండుటాకులు; వెనఁ—ఁగ్రుముగా; జాతెఁ—రాలెను.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

క. గురివెందఁ జైత్రుఁ డొందఁగఁ

గర మలుక న్నావి యవుడు కఱచిన నునువా

తెరమీఁదఁ గాన నగు పలు

వరుస యన న్ననలు పల్లవముపై మొనసెఁ.

48

(వ్యా) గురివెందఁ—గురివెందచెట్టును; చైత్రుఁడు—చసంతుఁడు; ఒందఁగఁ— కూడఁగా; కర మలుకఁ—మిక్కిలికోపముతో; మావి—మామిడిచెట్టు; అవుడుకఱచినఁ— పెదవినిగొఱుకఁగా; నునువా తెరమీఁదఁ—మృదువైన పెదవిమీఁద; ‘వాతెఱ’యని శకట రేఖమును గలదు; కాననగు—కనఁబడు; పలువరుస యనఁ—దంతపంక్తి యొ యనునట్లు; పల్లవములపైఁ—చిగుళ్ల మీఁద; ననలు—పుష్పములు; మొనసెఁ—వ్యాపించెను.

ఇచ్చట ఖండిత యను నాయిక వర్ణింపఁబడినది. దీనికి లక్షణము. “విభుఁ డన్య సతిఁ జెంది వేకువరాఁగుండు నబల ఖండిత” అని కావ్యాలంకారసంగ్రహము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

క. తలిరాకుగుత్తిఁ దమిఁ గో

యిల చంచునఁ జించి క్రోచ్చ నీరీతి వియో

గులగుండియ లవియింపుదు

బలువిడి నని ఘరునియెదుటఁ బచరించె ననఁ.

49

(వ్యా) కోయిల—కోకిలము; తమి—అపక్తితో; తలీరాకుగుత్తి—చిగురు
జొంపమును; చంచునక—ముక్కుతో; చించి—చీల్చి; క్రోల్చె—కూసెను; ఈరితి—
ఈవిధముగా; బలువిడి—పరాక్రమముతో; వియోగులగుండియలు—విరహులహృదయ
ములను; అవియింపుదు నని—చీల్చునని; మరునియెడుట—మన్మథునియెడుట; పచరించె
ననక—ప్రకటించెనో యనునట్లు; ‘క్రోల్చె’ అనుదానితో నన్వయము.

అలంకారము.—ఉత్పేక్ష.

చ. మలయనమీరణచ్యుతనమంచితపాండుపలాశ తైనపా

దుల నునుసోగతీగలు యదుప్రభునిం దలఁపించె బాలచా

పలహృతతీరవస్త్ర లయి పంకరుహాకరమధ్యసీమలక

నిలిచిన ముగ్ధగోపరమణీరమణీయవిలాస రేఖలక.

50

(వ్యా) మలయనమీరణ—మలయానిలవ్యాప్తిచేత; చ్యుత—జాతిన; సమంచిత—
అందమైన; పాండుపలాశతైన—పండుటాకులుగల; పాదులక—; నునుసోగతీగలు—
మృదువులును బొడవులును నగు తీగలు; బాలచాపలహృతతీరవస్త్ర లయి—పిన్నదనపు
వేడ్కచేత నపహరింపఁబడిన తీరమునందుంపఁబడిన చీరలుగలవారై; పంకరుహాకరమధ్య
సీమలక—తామరకొలఁకులమధ్యప్రదేశములయందు; నిలిచిన—ఉన్న; ముగ్ధ—సుందరులగు;
గోపరమణీ—గోపికలయొక్క; రమణీయ—మనోహరమగు; విలాసరేఖలక—తీలగు;
యదుప్రభునిక—కృష్ణుని; తలఁపించెక—స్మరింపజేసెను.

సృష్ట్యలంకారము. ‘రమణీరమణీయ’ అను చోట శబ్దాలంకారము—యమకము.

సీ. పరువంబు గాక చొప్పుడనిమామిడితేనె

లాన నాసాన నత్తాడునవియు

దమకించి చిగురాకు గమించి నో రొగ రైన

గడఁగి గొజ్జెగనీటఁ గడుగునవియు

నంప గెపొదరింటిచక్కి గోరటఁ గాంచి

యును రంచు మగిడి నోరూరునవియు

గలిగొట్టుపనరు మొగ్గల గోర్కి పొలివోయి

మునుపటి మొల్లల మూఁగునవియు

ఆ. నగుచుఁ దేటికదుపు లామనిఁ దలసూపెఁ

జూపుదనుక నెల్లచోటఁ దోట

యందుఁ దామ యగుచు నమ్మరునెలగోలు

పాఁజు లనఁగఁ జూడ్కిఁపండు వగుచు.

51

ఈపద్యంబున మధుకరవిలాసంబు లచ్చతెనుఁగుపదములతో నతిమనోహరముగా వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) పరుసంబుగాక—ప్రాయమురాక (అనఁగాఁజక్కఁగా నెసఁగనికతన ననుట); చొప్పడని—చొప్పు + పడని—వల్లగాని (సరిపడని); మామిడితేనెలు — మామిడి పువ్వులతేనెలను; ఆనక—త్రాఁగుటకు; ఆసాసక—అడియాసలతో; అత్తాడునవియుక— ఇటునటు తిరుగునవియు;

అనఁగా మామిడిపూవులు చక్కఁగా వికసించుచే నందుఁ దమమువ్వలఁ జొనిపి తేనెఁ ద్రాఁగుటకు నల్లకాక యిటు నటు తిరుగునవియు;

తమకించి—ఆసపడి; చిగురాకుక—పల్లవమును; కమిచి—కొట్టికి; నోరు—; ఒగ రై నక—చిటుచేదు (తువరము) కాఁగా; కడఁగి—పూని; గొజ్జెఁగనీటక—గొజ్జెఁగపూవు లతోఁ దడిసిననీటియందు; (గొజ్జెఁగపూల షకరందముచేత నాజలము మధురముగా నుండుటచేతఁ దుమైద లొగరైన తమనోళ్ల ను గడిగ నని భావము);

సంపెంగపాదరింటిచక్క — చంపకనికుంజప్రదేశమందలి; గోరఁక — గోరంట చెట్టును; కాంచి—; ఉసురంచుక — భయపడుచు; మగుడక — మరల; నోరూరు నవియుక—తేనియఁ ద్రావఁ దమకపడునవియు;

అనఁగా గోరంటచెట్లపూవులతేనెలను ద్రావఁ బోయి యాప్రక్క సంపెంగ పాద లుండుటను జూచి యది తమకు విరోధులుకావున వానిపాంతకుఁ బోవ భయపడి పెండియు గోరంటపువ్వు దేనియలఁ దలఁచి వానిఁ ద్రావ నానపడునవియు నని భావము;

తుమ్మెదలకు సంపెంగలకును విరోధము—

‘చరన్య నాం తేనవమంజరీభు, నవట్పదోగంధఫలీమజ్జిఘ్రతో’—అనిప్రయోగము.

కలిగిట్టు — పాటలవృక్షముయొక్క; పసరుమొగ్గలక — పూప మొగ్గలయందు; కోర్కి—తమయొక్కయూళ; పాలివోయి—చెడి; (అనఁగాఁ దుమ్మెదలుతేనెఁ ద్రావుటకై పాటలవృక్షములందలిపచ్చిమొగ్గలచెంతకుఁ బోయి యందలిమకరందమును ద్రావఁజాలక నిరాశఁ జెంది యన్నిభావము); మునుపటిమొల్లలక—ముందు తా ముండిన మొల్లలతో

గలయందు; మూఁగునవియుకొ—ముసరునవియు; అగుచుకొ—అయి; తేటికడుపులు—తుమ్మెద
కొదములు; ఆమనికొ—వసంతేర్తువునందు; చూపుదనుకకొ—చూపు పర్యవసంతేషకు;
(అనఁగా నెంతదూరము చూచినను); ఎల్లచోటకొ—అన్నియెడలను; తోటయందుకొ—
వనమునందు; తామ యగుచుకొ—నిండి వ్యాపించుచు; అమ్మరు—అనునృగుని; ఎల
గోలు—ముందునడుచు; పాఁజు లనఁగకొ—దండులో యనునట్లు; చూడ్కి—పండు వగుచుకొ—
లోచనోత్సవకరములై; తలనూపెకొ—కనఁబడెను.

అలంకారము—(మిక్కిలి చక్కని) స్వభావోక్తి.

క. నందప్రియనందనుఁ డా

నందన మఖిలర్తునందనం బయి నయనా

నంద మొనరింప నమరీ

బృందంబులు గొలువఁ జనుచుఁ బ్రియసతి కనియెకొ.

52

(వ్యా) అఖిలర్తునందనంబయి—సర్వర్తులకును సంతోషదాయి యై;

ఈపద్యమునందుఁ గావ్యగుణము సాకుమార్యము.

చ. సరిసిజన్మేత్ర చూచితె వసంతుఁడు నీవనవాటికారమా

తరుణియుఁ బాణిపీడనవిధానమయంబునఁ గేలుదోయి నొం

దొరుపయి నమ్మదంబు లిగురొత్తఁగ మాటికిఁ జల్లు నేనబ్రా

త్నైరసె ననంగ వ్రాలెఁ గుహళీవిగళన్నవకోరకావళుల్.

53

(వ్యా) పాణిపీడనవిధానమయంబునకొ—పాణిగ్రహణము చేసికొనువేళయందు;
(అనఁగాఁ జెండ్లియాడునమయమున); కేలుదోయికొ—చాస్తద్యయముచేత; నేనబ్రాలు—
శోభనాత్మతలు (పెండ్లిసమయంబున విభూషణ లాంఛోరులమీఁద మంగళార్థము పోసి
కొను తలఁబ్రా లనుట); నెరసె ననంగకొ—నిండెనో యనునట్లు; కుహళీ.....వళుల్—
కుహళీ—పూగుత్తులనుండి; విగళితే—జాటుచున్న; నవకోరకావళుల్—క్రొత్తమొగ్గులవరు
సలు; వ్రాలెకొ.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

చ. చిలుకలు వాడిచంచువులఁ జించినచో లవలీదళంబులకొ

ఫలరసరేఖ లంటి కనుపట్టెడుఁ జూడుము చైత్రుఁ డీ లతా

లలనల గండవర్షణతలంబులఁ గుంకుమపత్తిధంగముల్
చెలువుగ వ్రాసెనో యన నలిప్రకరాద్యయవాదికైశికా.

54

(వ్యా) అలిప్రకరాద్యయవాదికైశికా— అలిప్రకర— శుమ్మెనగుంపులతో;
అద్యయవాది— అభేదమును జెప్పుచున్న; కైశికా— కొప్పుగలదానా; (అనఁగాఁ దుమ్మెదల
వలె నల్ల నివెండుకలుగలదానా, యని సత్యభామకు సంబోధనము); వాడిచంచువులకై—
తీక్షణమగుముక్కులతో; చించిననోక— చీల్చినప్రదేశములందు; లవలీదళంబులకై— తమ
లఘుకూతులవంటి యొకానొకయాతులందు; ఫలరసలేఖలు— చిలుకముక్కులయం దంటు
కొనియుండు ఫలరసలేఖలను; గండవర్షణతలంబులకై— అద్దములవంటి చెక్కిళ్ల యందు.

అలంకారము— ఉత్పేక్ష.

ఉ. పాదపనూతనాంబుధరపంక్తివిముక్తమరుదవర్షనం
పాదితశక్రగోపములభావము సంచుచు నోయదృష్టసిం
హోదరసన్నివేశ కడు నొప్పెడు దాడిమబీజము ల్బుద్ధో
న్యాదితరాజకీరనదనత్రుటితోరుఫలచ్యుతంబు లై.

55

(వ్యా) ఓయదృష్ట.....నన్నివేశ— అదృష్ట— మాదబహుని; సింహ— సింహము
యొక్క (యందరమువంటి); ఉదరసన్నివేశ— నడుముప్రదేశము గలదానా (సత్యభామా);
అనఁగాఁ గానబడనంత సన్నని నడుముగలదానా యని భావము; ముద్బోన్యాదిత— ముద్బో
న్యత్రములగు; రాజకీర— శ్రేష్ఠములగు చిలుకలయొక్క; ఐదననోళ్లచేత; త్రుటిత—
త్రుంచబడిన; ఉరు— గొప్ప; ఫల— పండ్లయందుండి; చ్యుతంబులై— జాతినవై; దాడి
మీబీజముతో— దానిమ్మగింజలు; పాదప భావము— పాదప— వృక్షములయం
దలి; నూతనాంబుధరపంక్తి— క్రొత్తమేఘములవరుసలనుండి; విముక్త— విడువబడిన;
మరుదవర్ష— తేనెసోనలచేత; సంపాదిత— వృద్ధిపొందింపబడిన; శక్రగోపముల— ఇంద్ర
గోపములను పురుగులయొక్క; భావమును— విధమును; అంగుచుకై— పొందుచు; కడు నొప్పె
డుకై— మిక్కిలిప్రకాశించుచున్నవి.

అనఁగాఁ జిలుకలు కొటికినదాడిమపండులందలిగింజలు నేల రాలియుండినవి
చూడ వానకాలమందలి యింద్రగోపపుంబుర్వులవలె నొప్పె నని భావము.

అలంకారము— ఉత్పేక్ష.

క. తలిరాకుమొఱుఁగువాతెఱ

కలకంఠవిటులడు గమువఁగాఁ జూతలతా

లలన విదిచ్చెను గంటివె

యలికంకణముఖరవిటపహస్తముల సతీ.

65

(వ్యా) తలిరాకుమెఱుంగువాతెఱచిగు రనెడు ప్రకాశించుచున్న పెదవిని;

‘వాతెఱ’ యనుటకుఁ బ్రయోగము—

“ నెఱిఁకురులుకొ విలోలసితనేత్రయుగంబును నొప్పు లొప్పువా
తెఱయును దీనియాననముఁ దెల్పి కరంబు మనోహరంబునా
యెఱిగినయంతనుండి సతి నిట్టిలతాలలితాంగిఁ జూచి యే
నెఱుంగ నురేంద్రకన్యకలు నిట్టిరె యాపవలూపసంపదకొ.”

—భారతము—ఆదిపర్వము.

నాతెర యని రూపాంతరము. ‘నాతెర’ యనుట కీ యాశ్వాసమున 48 వ పద్యమునఁ బ్రయోగము.

కలకంకవిటుండు—కోకిలయనువిటుండు; కమువఁగాక—కొఱుకఁగా; (కముచు ధాతువు తుమున్నంతరూపము); చూతలతాలలన—మామిడితీఁగ యనెడుసతి; అలికంకణ.....హస్తములక—అలికంకణ—తుమ్మెద లనెడుహస్తాధరణములచేత; ముఖర—శబ్దించుచున్న; విటపహస్తములక—కొమ్మ లనెడుచేతులచేత; విదిచ్చెను—నిరాకరించెను.

అనఁగా మామిడితీఁగ స్త్రీవలెను దానిచిగురు పెదవివలెను నొప్పెననియు దానిని గోయిల యనెడు విటుండు కొఱుకఁగా నాతని తనకొమ్మలనెడు హస్తములచేత నళిరుంకారము లనెడు కంకణధ్వనులు చెలంగఁగాఁ ద్రోసివైచిన ట్లుండె ననియు భావము.

అలంకారము—సావయవరూపకము; నాయిక ముగ్ధ.

చ. తనుఁ గనుఁబ్రామి యెండొకలతం బతి వేటొక తేఱిబోటి పూ
త్తున విరిచేసె గ్రోలఁగ నెదుర్పడి సంవఱి తావివెల్లిలోఁ
గనలునఁ గూలఁబోవునలికామినిసాహస మేమి సెప్ప న
య్యనుఁగుఁబ్రియుండు నెచ్చెలులు నాఁగిన మాన దరాశకుంతలా.

(వ్యా) అరాశకుంతలా—కుటిలాలకములు గల యోనత్కభామా; తనుఁ గనుఁ బ్రామి—తన్ను హెసపుచ్చి; పతి—తనభర్తయగు మగ లేఁటి; ఒండొకలతక—మఱియొక తీఁగయందు; వేటొక లేఁటిబోటిపాత్తునక—వేటొక మధుకరాంగనతోఁ గూడ; విరిచేసె గ్రోలఁగక—మకరందమును ద్రాగుచుండఁగా; ఎదుర్పడి—సమక్షమునఁ జూచి;

పంపగితావివేల్లిలోక - సంపకకుసుమవాసనాప్రవాహమునందు; కనలునకొక
ముతో; కూలబోవు-పడుటకై ప్రయత్నించిన; ఆరికామిని-భృంగంగనయొక్క;
నావాసముక-తెంపరితనమును; ఏమిచెప్పక-ఏమిచెప్పదును; అయ్యనుగుబ్బియుం
డుక-దాని ప్రియభర్తయు; నెచ్చెలులక- సఖులును; ఆగినక- అడ్డగించినను;
మానదు-తనప్రయత్నమును విడువదు.

అనగాఁ జంపకకుసుమవాసనాప్రవాహమునందుఁ గూలి ప్రాణములను విడువ
వలయునను ప్రయత్నమును విడువ వనుట.

ఇవట ఖండిత నాయక; ప్రాథ; చిత్రమాన్వయగు మరణోన్మోగము నెదు మన్మథా
వస్త్ర చెప్పబడినది.

చ. అనుచుఁ బ్రియాంసపీతి నిజహస్తతలంబున నూది కల్పకా
వనిజదుకూలమార్జనల వంజులపుష్పమరందసేచనక
దనదువిహారవైఖరికి నందనదేవత యాయితంబు నే
సినగతి నొప్పదివ్యవనసీమ ముదంబున సంచరించుచున్.

58

(వ్యా) ప్రియాంసపీతిక-ప్రియురాలగు సత్యభామయొక్క మాఁపును; నిజ
హస్తతలంబుక- తనచేతితో; నూది-దాని; కల్పకా.....మార్జనలక-కల్పకావ
నిజ-కల్పవృక్షమునందుఁ బాడమిన; దుకూల-పట్టు విస్త్రములయొక్క; మార్జనలక-
తుడుముటలచేతను; వంజులపుష్ప-అశోకపుష్పములయొక్క; మరందసేచనక-మకరం
దముయొక్క తడుపుటచేతను; తనదు విహారవైఖరికె- తనవిహారప్రక్రియకు; నందన
దేవత-ఎనదేవత; ఆయితంబునేసినగతిక-సిద్ధపఱచియుంచినట్లు; ఒప్పు-ప్రకాశించు.

అలంకారము-ఉత్పేక్ష.

శా. అర్చివృత్ప్రతిమప్రతాప మహనీయత్యాగ దైత్యాభియా
త్యరోచ్చద్యచ్చతురర్ణవాంతనకలజ్యాభోగ జాగ్రద్యశ
శ్చర్చాసాంద్రదిగంతరాశ మదనశ్యామానహయేంద్రభూ
వర్చ స్తేనశరీరమోహితజగద్వామా కళామానసా.

59

(వ్యా) అర్చివృత్.....తాప-అర్చివృత్ - అగ్నితో; (నూర్మనీతోడ
ననియు నొకయర్థము); ప్రతిమ - సమానమైన; ప్రతాప - శౌర్యము కలవాఁడా;
మహ...త్యాగ-మహనీయ-గొప్ప; త్యాగ-ఈవి గలవాఁడా; దైత్యా...భోగ-

దైత్యాభియాతి—రాక్షసులవిరోధియైన విష్ణువుయొక్క; అర్చా—పూజచేత; ఉచ్యత్—
అతిశయించుచున్న; చతురర్థవాంత—నాలుగుసముద్రములమధ్యమందలి; సకలజ్యో
భాగ—సమస్తభూములభోగములు గలవాడ; 'క్షోణీజ్యో కాశ్యసీక్షితిః' అని యమ
రుడు; జాగ్ర.....రాశ—జాగ్రత్—ప్రకాశించుచున్న; యశః—కీర్తియొక్క;
చర్చా—పూఁతలచేత; సాంద్ర—దట్టమైన; దిగంతరాశ—దిగ్బుద్ధప్రదేశములు గలవాడ;
అనగాఁ గృష్ణరాయలక్రీ సమస్తదిగంతములయందును వ్యాపించె నని భావము;
మదన.....వామా—మదన—మన్మథుడు; శ్యామాసహాయ—చంద్రుడు, (శ్యామా—
రాత్రి); ఇంద్రభూ—ఇంద్రునికొడుకైన జయంతుడు; (వీరియొక్క) ఐర్చన్—కాంతు
లకు; స్తేన—దొంగయైన; అనగాఁ జంద్రుడులకంటె నతిశయించిన లావణ్యముగల;
'శ్యామాస్యా చ్ఛారిబానిశా' అని యమరుడు; శరీర—తనయొక్క దేహముచేత; మో
హిత—మోహితురాలుగాఁ జేయఁబడిన; జగద్వామా—జగత్తనస్త్రి కలవాడ;
కళామానసా—కళా—సమస్తవిద్యలు కలిగిన; మానసా—మనస్సుగలవాడ.

(వి) ఒకవస్తువును మఱియొకవస్తువు దొంగలించినదని నర్థింపఁగా దాని కిది
సమానమని భావము. ఈ విషయమునుగుఱించి - ఆ 2. పద్యము 53 వ్యాఖ్యానమును
(119 వ పుటను) జూచునది.

'కారద కమలోదరరుచి, చోరకమగు చూపునలన నుండర మమ్ముం
గోరి వెలయినిదాసుల, దీరత నొప్పించుటిది వధించుటగాదే.'

—భాగవతము—స్కంధము 10.

క. విదళితకాళింగమదా

స్వదసింధురకుంభరత్నశర్కరిలారా

దుదయగిరికొండవీటి

పదవీస్థల మండలీకభాస్కరబిరుదా.

60

(వ్యా) విదళిత—చీల్చఁబడిన; కాళింగ—కళింగదేశాధిపతియొక్క; మదాస్పది
సింధుర—మదించినయేనుగులయొక్క; కుంభ—కుంభస్థలములందలి; రత్న—మణులచేత
(ఇచట ముత్యము లని భావము); శర్కరిల—గుల్లలతో) నెఱపఁబడిన; ఆరాత్—దూరము
నందలి; (దీనికి సమీపమునందనియు నర్థము కలదుగాని, కళింగదేశమున వుదయగిరికొండ
వీడుప్రదేశములు దూరములగుటచే నిచట దూరమునందలి యనునర్థమే యుక్తమని
యెఱుంగునది); 'ఆరాద్దూర సమీపయోః' అని యమరుడు; ఉదయగిరి కొండవీటిపదవీ
స్థల—ఉదయగిరి, కొండవీడు, అను నీముఖ్యప్రదేశములు కలవాడ; (అనగాఁ గృష్ణదేవ

రాయలు కలింగదేశాధిపతిని జయించి యతనిమనవులనుఁగలఁ జంపి వానిమంథస్థలము లందలిముత్యములను మారమునం దుండు నుదయగిరి కొండపీఠు ప్రదేశములకుఁ బంపె నని భావము); మండలిక భాస్కరచిరుదా—మండలిక భాస్కరుఁ డనుచిరుదు కలవాఁడా.

పంచచామరము

మరుద్వృధాతటస్థశత్రుమండలీగళాంతర
తీరన్నవాస్యగాఢగాభిసారికాదృతౌబుధీ
మరుత్పతిస్వరుక్షతీక్రమత్రుటత్కుభృద్వర
స్ఫురద్ధన్విప్రవృద్ధయుద్ధపుంఃతానకార్భటీ.

61

(వ్యా) మరుద్వృధా...అంబుధీ—మరుద్వృధా—కావేరినదియొక్క; (మరుత్—
గాలులచేత; వృధా—గృద్ధిగలదియని యవయవార్థము);

‘ఇమమ్మే గంగే యమునే సరస్వతి శుక్రుద్రిస్తామగం సంతా పరుష్టియా,
అసిక్నియా మరుద్వృధే వితస్తయా ౭౭ర్జికియే కృణు హ్యసు మాయా.’

—అని తైత్తిరీయారణ్యకము.

తటస్థ — తీరమునందున్న; శత్రుమండలీ — శత్రుసమూహములయొక్క; గళాం
తర — గొంతుకల మధ్యములనుండి; తీరత్ — బాటుదున్న; నవాస్యగాఢగా —
క్రాస్తైత్తురులేటులనెడు; అభిసారికా — అభిసారికాస్త్రీలచేత; అదృత — సంతోష
పఱుపఁబడిన; అంబుధీ — సముద్రము కలవాఁడా; (అనఁగా గృద్ధరాములు కావేరీ
తీరప్రాంతములందలి శత్రురాజులను జంపి వారి నెత్తురు లేటులుగాఁ బ్రహసించి
సముద్రమువఱకుఁ బాటునట్లు చేసెననియు, నవి చూడ నానెత్తురులేటు లభిసా
రికలవలెను నవి సముద్రమువఱకుఁ బోవుట యభిసారికలు ప్రియునిఁగూర్చి చనునట్లును
నుండి ననియుభావము); మరుత్పతి...కార్భటీ—మరుత్పతి—ఇంద్రునియొక్క; స్వరు—
వజ్రాయుధముయొక్క; తుత్తిక్రమ—వీటులవరుసచేత; తుట్టిత్—పగిలిన; కుభృద్వర—పర్వ
తశ్రేష్ఠములవలె; స్ఫురత్—అధికముగ; ధన్వి—శబ్దములచేత; ప్రవృద్ధ—అతిశయించుచున్న;
యుద్ధ—యుద్ధమునందలి; పుంభిత—గుంపు లగు; ఆనక—భేరులయొక్క; ఆర్భటీ—మోత
గలవాఁడా; అనఁగాగృద్ధరాములు యుద్ధమునందుఁ దీసికొనిపోవు భేరులమోతలు
దేవేంద్రుని వజ్రాయుధమువలెనే గూలుపర్వతములధ్వనులవలె నొప్పె నని భావము.

(వి) తరుద్వయమును జదువునపు డానకారావములపగిది నుండును.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది
నందిసింగయామాత్యపుత్రి కాళికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ
తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం
బను మహాప్రబంధంబునందు
ద్వితీయాశ్వాసము.

వ్యాఖ్యాతృగద్యము

ఇది శ్రీపరమేశ్వరీనాథ నిరంతరభజన నాగపూడ్డిగామాభిజన
భారవ్యాజగోత్ర సామగ్రదాహ్యయణసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
యశ్వేశ్వరార్యపుత్రి సూక్తిపరితోషితార్య కుష్పస్వా
మ్యార్యప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం
మహాకావ్య వ్యాఖ్యావికాసం బగు
పరిమళోల్లాసంబునందుఁ
ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పారిజాతాపహరణము

—❖—
చతుర్థాశ్వాసము

పారిజాతము

క. శ్రీవేంకటగిరివల్లభ
నేవాపరతంత్రహృదయ చిన్నమదేవీ
జీవితనాయక కవితా
ప్రావీణ్యఫణిశ కృష్ణరాయమహీశా.

1

(వ్యా) శ్రీవేంకటగిరి వల్లభ—శ్రీవేంకటాచలస్వామియొక్క; నేవా—భజనము నందు; పరతంత్ర—ఆనక్తమైన; హృదయ—మనస్సుకలవాడా; చిన్నమదేవీ—జీవితనాయక—చిన్నాదేవి యనురాణియొక్క ప్రాణేశ్వరుడా; కవితా—ప్రావీణ్యఫణిశ—కవిత్వచాతురి యం దాది శేషునివంటివాడా; కృష్ణరాయమహీరాజు కవిత్వముచేయుటయం దసాధారణ సామర్థ్యము గలవాడనుట.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షీతీశ
నరున కి ట్లను నవహ్మానివల్లభుండు
వనవిహారంబు సలుపుచు వచ్చి వచ్చి
పారిజాతంబు గొంచి సంభ్రమ మొల్ప.

2

సుగమము.

మ. అమరారాతివిఘాత సత్య గని కాంతా చూచితే పారిజా
తము భూమిరుహచక్రవర్తి త్రిజగత్సంపూజ్యసౌరభ్యకీ
ర్తి మరుల్లోక మలంకరించునది గౌరీనాథుజాతస్థలం
బు మృగాంకుండు రమామనోరము నురంబుం గొస్తుభంబుంబలె. 3

(వ్యా) అమరారాతివిఘాతీ—దేవతలశత్రువు లగురాక్షసులను జంపువాడు (కృష్ణుడు); ‘సత్యఁగని’ అను నీయసమాపకక్రియకు 11వ పద్యమున ‘నావుడు’ అను నానంతర్యాధికక్రియావిశేషణముతో నన్వయము; భూమిారుహచక్రవర్తి—సృష్టరాజు; త్రిజగత్—ముల్లోకములచేత; సంపూజ్య—పూజింపఁదగిన; సారభ్య—సువాసనలన్నిక్రింది; యశస్సుకలిగినది; గౌరీనాథుజాటస్థలంబు— పరమశివునిమాళిభాగమును; మృగాంశండు—చంద్రుఁడును; రమామనోరముసురంబు— విష్ణువుయొక్క పక్షస్థలంబును—కాస్తుభంబుంబలే—కాస్తుభమణియనునలెను; మరుల్లోకమును—స్వర్గమును; అనఁగా బరమేశ్వరునిశిరంబును జంద్రుఁ డలంకరించునటులును విష్ణువునురంబును గొస్తుభ మలంకరించునటులును బారిజాతపృక్షము స్వర్గము నలంకరించుచున్న దని భావము.

అలంకారము—ఉపమ.

క. తరుణీ యీతరుశాఖాం

తరలోలదుకూలమారుతము లింద్రాణీ

పరివార వారసతులకుఁ

బరువపువిరికోతఁ బొడముబడలిక నడఁచున్.

4

(వ్యా) ఈతరుశా.....తములు...—ఈ తరుశాఖాంశర—ఈపారిజాత వృక్షముయొక్క కొమ్మలమధ్యములయందు; లోల—చలించుచుండు; దుకూల—పట్టువస్త్రములవలనఁ బొడిమిన; మారుతములు—వాయువులు; ఇంద్రాణీ—శచీదేవియొక్క; పరివార—పరిచారికలగు; వారసతులకు—దేవవేశ్యలకు; పరువపువిరికోత—చక్కఁగాఁ బూచిన పువ్వుములను గోయుటచేత; పొడము—కలంగు; బడలిక—శ్రమమును; అడఁచున్—పోగొట్టును.

ఇందు ‘ఈ’ యనుశబ్దము ‘తరు’శబ్దమునకు విశేషణముగుటచే నేకదేశాన్వయము. దీనింగూర్చిన చర్చను ఆ 2-70 వ్యాఖ్యానమునఁ జూడవగు.

ఉ. మానిని దీనిరత్న కుసుమ స్తబకమ్ములకాంతిఁ గమ్మఁబూఁ

దేనియ యంచుఁ గ్రోలఁ జనుదెంచిన యా యెలదేటి దాఁటు లో నూనినడప్పి మూఁగఁబడి యున్న తచంచలచంచుకోటిచే

నానెడఁ జూడు మందగరుదంచలఝంకృతు లుల్లసిల్లఁగన్.

5

(వ్యా) స్తబకమ్ము—పూగుల్లి; ఎలదేటి—తేలబ్రాయపుడుమొదల; దాఁటు లో—పరుగెత్తుటలో; ఊనినడప్పి—ఓచవినత్వము చేత; మూఁగఁబడి—చుట్టుకొనఁబడి;

ఉన్నత-సాహసైక; చందల-కదలుచుండు; చంచుకోటిచేత-ముక్కుకొంచేత; మంచి-
తిన్నని; గరువంచలపుంకృతులు-తెక్కలచుదలయొక్క-పుంకారములు; ఉల్లసిల్లఁగఁ-
ప్రకాశింపఁగా; ఆనెడుక-త్రాగుచున్నది.

అలంకారము-భ్రాంతిమంతము.

క. ఈతరుశాఖల వ్రేలెడు

మేతోడవులకాంతిలోన మెలఁగడుపక్షి.

వ్రాతము నెఱుంగరు నిర్జర

కాతరలోచనలు పలుకఁగా వినకున్నన్.

6

(వ్యా) నిర్జరకాతరలోచనలు - దేవతాస్త్రీలు; (కాతరలోచనలు - చిత్ర
సేత్రలు; 'అధీరకాతరప్రస్థాభీరుకభీలుకా' అని యుమరుండు; ఈతరుశాఖల
వ్రేలెడు-ఈకల్పవృక్షపుఁగొమ్మలయందు వ్రేలుచున్న; మేతోడవుల-శరీరాభరణముల
యొక్క; కాంతిలోనక-ప్రకాశములో; మెలఁగడు-సంచరించు; పక్షివ్రాతముక-
పక్షులగుంపులను; పలుకఁగా వినకున్నక-అవిశేష్టింపఁగాఁ దమకువినఁబడదేని; ఎఱుఁ
గరు-(పక్షు లున్న వని) తెలిసికొనరు.

అనఁగా నీపక్షులశరీరపుఁగాంతులును నాకల్పవృక్షపు శాఖలయందుఁ దగిల్చి
యుండు తమభూషణములకాంతులును శేకరీతిగా నుండుటచేత వానియెఱుంగులవలన
నవి యున్న వని దేవతాస్త్రీలు తెలిసికొందురుగాని నాయెఱుంగులు వినఁబడకున్నచోఁ
బక్షు లున్నవని వా రెఱుంగఁజాలరని భావము.

అలంకారము-సామాన్యము.

క. తనపాదుజలములోనం

గనుపట్టెడునీడ నీనగము విలసిల్లుక

మనకన్న మున్న తా మే

దినికిం డిగి యేగుచున్న తెఱఁగునఁ దరుణి.

7

(వ్యా) ఈనగము-ఈపారిశాతవృక్షము; మనకన్నక-మనకంటె; (కన్నక
అనునది పంచవివిధక్తిప్రత్యయముగు 'కం'కైక' అనుటకుఁ బర్యాయపదము.

అలంకారము-ఉత్కృష్టము.

ఉ. వారణరాజయాన సురవల్లభుఁ డాశచి నంకపీఠముం

జేరిచి సోఁగవెండుకలఁ జిక్కులు వాపి వియన్న దీనవాం

భోరుహనాశసూత్రములఁ బొందుగ దీనిలతాంతము ల్గురు

ల్గ రచియించి నించుఁ గుతుకంబున వీఁగుమెఱుంగుకొవ్వెదఁ. 8

(వ్యా) వారణరాజయాన—సుదగజగమనా (అని సత్యభామకు సంబోధనము); అంకపీఠము—తొడప్రదేశమునందు; చేరిచి—; సోఁగవెండుకల—దీర్ఘమైన కేశ పాశములందలి; చిక్కులువాపి—చిక్కులు విడదీసి; వియన్నదీ.....సూత్రముల— వియన్నదీ—ఆకాశగంగయొక్క; నవాంభోరుహ—కొత్తకమలములయొక్క; నాశతూఁ డులనెడ; సూత్రముల—దారములచేత; దీనిలతాంతము—ఈపారిజాతకుసుమములను; పొందుగ—చక్కగా; అందముగా; సరుతోగా—హారములుగా; రచియించి—చేసి (హర్షి); కుతుకంబున—సంతోషముతో; వీఁగు—ఘనమైన; మెఱుంగు—తళితళలాడు; కొవ్వెద—కొప్పునందు; నించు—చుట్టును.

అలంకారము—వ్యభాషోక్తి.

మ. విను మింతు ల్దీలకంబుఁ జంపకముఁ గ్రోవి సిందువారంబుఁ బ్రేం
కనము న్మామిడి గోఁగుఁ బూన్నఁ బొగడం గంకేళి నూహించి క
న్గొన మో మెత్తఁగఁ గొఁగిలింపుకొన మూర్కోఁ బాడఁ జేనంటఁ బ
ల్క నగం గల్గుమియంగఁ దన్న ననుచుం గల్పాగ మాయావిరుల్. 9

ఈపద్యమునందును దీనికిఁ బిమ్మటిపద్యమునందును దోహదక్రియలువర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) ఇంతు—స్త్రీలు; (దేవతాస్త్రీలనుట); దీలకంబు—బొట్టుగుచెట్టును; ఊహించి—చునంబున భావించి; ఈపద మొక్కొక్కచెట్టుతోడను జేర్చి పఠింపవలయు; కన్గొన—చూడఁగా (ఈకల్పనగమును చూడఁగా); తిలకో పీఠజేనచ—అని దోహద శాస్త్రము; చంపకము—సంపెంగను; (ఊహించి); మోమెత్తఁగ—ముఖరాగము చేయఁగా (‘ముఖరాగేన చంపకః’); క్రోవి—గోరంటవృక్షమును; (ఊహించి); కొఁగి లింపుకొన—అలిగనముచేయఁగా (‘అలిగనా త్కురవకః’); సిందువారంబు—వానిలి చెట్టును; (ఊహించి); మూర్కో—వాసనచూడఁగా (‘సిందువారో ముఖానిలాత్’); ప్రేంకణము—ప్రియాశువృక్షమును; (ఊహించి); పాడ—గానముచేయఁగా (‘గీత్యా ప్రియాశు ర్నితరాం’); మామిడి—మామిడిచెట్టును; (ఊహించి); చేనంట—తాఁడఁగా (‘కరస్పర్శేన మాకందః’); గోగు—కర్ణికారవృక్షమును; (ఊహించి); పల్క—మాట

లాడఁగా ('సల్లాపతిః కర్ణికారః'); పొన్నక—సురసొన్నను; (ఊహించి); నగక—నవ్వఁగా ('న మేరుర్హ సీ తేనచి'); సొగడక—వకుళవృక్షమును; (ఊహించి); కల్లుమియక—ముఖాసము సమయఁగా ('వకుళో ముఖసీఘనా'); కంకేళిక—అశోకవృక్షమును; (ఊహించి); తన్నక—కాలితోదన్నఁగా ('అశోక శ్చరణాహత్యా'); కల్పము—కల్ప వృక్షము; ఆయావిరుతో—ఆయాచెట్టుల పుష్పములను; ననుచు—పూచును.

ఈపద్యమునందు దోహదకాస్త్ర మంతయుఁ జెప్పఁబడినది.

అనఁగా దేవాంగనలు కల్పవృక్షముచెంతకుఁ బోయి యేయితరవృక్షము నైనను మనంబులఁ దలంచి దానికిఁ జెప్పఁబడియుండు దోహదక్రియను జేయఁగా నావృక్షము యొక్క పుష్పమును గల్పవృక్షము పూచునని తాత్పర్యము.

అలంకారము—యథాసంఖ్యము.

చ. కనఁ దిలకంబుఁ గేసరముఁ గల్లుమియ న్రహిఁ బాడఁ బ్రేంకనం.
బు నిమర మావి నవ్వ సురపొన్న ముఖాంబుజ మెత్తఁ జంపకం
బు నెఱ గవుంగిలం గొరవి మూర్కొన వావిలి దన్న వంజుళం
బు నుడువ గోగు నై తరుణి పూచు సురద్రుమ మన్ని పువ్వులన్.

ఈపద్యమునందును గ్రహాలంకారవివక్ష లేక దోహద క్రియలు చెప్పఁబడినవి.

ఇందలివిశేష మేమనఁగా సురకరుణు లితరవృక్షంబులను మనంబులఁ దలంపకయే కల్పవృక్షమునకు దోహదక్రియలుపలుపఁగా నాక్రియలచే నేయేచెట్టులు పూచునో యా యాచెట్టులు తానేయి యాయాచెట్టులపువ్వుల నీకల్పవృక్షమే పూచుననిచెప్పఁబడినది.

(వ్యా) కేసరము—సొగడచెట్టు; నిమరక—కరస్పర్శముచేయఁగా; కవుంగిలక—అతింగనముచేయఁగా; 'కవుంగిలించు' అనుధాతువున కిది 'యించు'గాగమము లేనిరూపము; ఇట్టికబ్బము 'దొంగిలు' 'దొంగిలించు' అనుటకు రూపాంతరము; కొరవి—గోరంటచెట్టు; వంజుళము—అశోకవృక్షము.

ఉ. నావుడు సత్యభామ నిజనాథున కిట్లను నేల తామసం
బీ విబుధాధినాయకమహీరుహముం బెకలించి లోకసం
భావిత మైననీపలుకుఁ బంతము సెల్ల మదీయగేహకే
లీవనవాటి వేడుక దల్లిర్పగ నిల్చుము జీవితేశ్వరా.

(వ్యా) తామసము—అలస్యము—(ఇది దేశ్యపదము); పెకలించి—పెల్ల గించి; లోక సంభావితమైన—లోకులచేత నెన్నఁబడిన (ఆనఁగాఁ గొనియాడఁబడిన); పంతము—ప్రతిజ్ఞ; చెల్లె—నెఱవేఱునట్లుగా.

మ. అనినం గైటభదైత్యవైరి దరహాసాంకూరము లోవిపై
మొనయం గొండొక నిల్చి యివ్వనమున న్నోదంబుతో నిర్జరీ
జనము ల్లాంబుగఁ గ్రీడ నల్పి భవదిప్తం బేను గావించు నం
గేన యం చా తరురత్నగుచ్ఛ మిడియెం గర్ణావతంసంబుగఁ. 12

(వ్యా) దరహాసాంకూరముత్—చిఱునగవు మొలకలు; మోవిపై—అగ్రము మీద; మొనయ—వ్యాపింపఁగా; కొండొక—ఇంచుక; నిర్జరీజనముత్—దేవతాస్త్రీలు; కావించును—నెఱవేర్తును; కర్ణావతంసంబుగఁ—చేవియందుఁ దాల్చు నాభరణముగ.

ఉ. ఈఁగిది న్మురారి హృదయేశ్వరి నూఱుడఁ బల్కి నిర్జరీ
ద్రోపవనస్థలంబునఁ బయోరుహనేత్రయుఁ దానుఁ జేరి పు
ష్పాపచయప్రమోదభరితాత్మకుఁ డై చిదిమె న్లతాంతముల్
గోపవధూకుచస్తబక లోల నిశాత నఖాంకురంబులఁ. 13

(వ్యా) పుష్పాపచయ—పువ్వులుగోయుట; చిదిమె—గిల్లెను; నిశాత—తీక్ష్ణము లగు; నఖాంకురంబులఁ—కొనగోళ్ల చేత.

మ. ఎలదేటు ల్దమవాలుఁగన్గవలపై నింసీవరభ్రాంతిచే
మెలఁగం జేరలఁ గప్పకో నలవి గామిం జీదఱం జెంది యి
చ్చలఁ గాంక్షించిరి నిర్ని మేషజలజాస్య ల్యానుపత్వంబు న
య్యలిభీతి న్మకుళీకృతాక్షి యగు నత్యాకాంత నీక్షించుచుఁ. 14

(వ్యా) ఎలదేటుత్—తుమ్మెదకొదములు; ఇందీవరభ్రాంతి—నల్లకలువలనెదుఱుచేత; తమవాలుఁగన్గవలపై—నిమిదలగు తమ లోచనవ్యయములమీద; మెలఁగఁ—సంచరింపఁగా;

ఇచట భ్రాంతిమదలంకారము.

నిర్ని మేషజలజాస్యత్—దేవతాస్త్రీలు (నిర్ని మేష—తెప్పపాటులేనివారు; అని మిషులు—దేవతలు); చేరలఁ—ప్రసరించిన తమహస్తములచేత; కల్పకోక—(తమకన్ను

లను) మూసికొనుటకు; ఆలవిగామిక్—శక్త్యము కాకుండుటచేత; అనఁగాఁ దమనేత్రములు చేరలకం డెను విశాలము లైనవనిభావము). (అతిశయోక్త్యలంకారము వ్యంగ్యము.) (ఇట్లు నర్థకై మూలవస్తుకృతాలంకారధ్వని.) చీదఱంజెంది—వినుఁగుఁజెంది; అయ్యలీ భీతిక్—ఆతుమ్మెదలఁలని భయముచేత; ముకుళీకృతాక్షి యగు—కన్నులు మూసికొనిన; సత్యాకాంక్షక్—సత్యభామను; ఈక్షించుచుక్—చూచుచు; ఇచ్చలక్—కోర్కెలందు; హృదయములందని భావము; మానుషత్వంబుక్—చునువ్యవహరించుమును; కాంక్షించిరి—కోరిరి.

అనఁగా నాతుమ్మెదలు నల్లఁగలువలనుభ్రాంతిచేఁ దమకన్నులమ్రోల సంఘరింపఁ గా నానికి భయపడి సత్యభామ కన్నులు మూసికొనెననియు, నట్టుల తామును గన్నులు మూసికొనఁదలఁచియు నవి తమచేరలకం డెను విశాలములగుటచేఁ జేరలతో మూసికొనఁ జాలకయు, ననిమిష లగుటచేఁ దమతొప్పలను మోడ్చి కన్నులను మూసికొనఁజాలకయు, దేవతాస్త్రీలు విసిగి తమకును మానుషత్వముండిన లెస్సయని దానింగోరిరనియుభావము.

ఉ. అంబరచారి పంకజదళాక్షులు చంపకపుష్పరేణు జా

లంబులయందు సర్వశుభలక్షణరేఖలఁ బూల్చునట్టి పీ

తాంబరు పాదపంకజము లంటినతావులు ద్రొక్క నోడి పా

ర్శ్వంబుల సంచరింతురు పరస్పరకేళివచనప్రసంగతిక్.

15

(వ్యా) అంబరచారిపంకజదళాక్షులు — దేవతాస్త్రీలు (అంబరచారి—దేవత); రేణు—పాడి; సర్వశుభలక్షణరేఖలక్—పద్మము చక్రము మొదలగు శుభసూచకంబులగురే ఖలచేత; ఓడి—భయపడి; పరస్పర—ఓండొరల; కేళివచనప్రసంగతిక్ — వినోదక్రీడాసం భాషణములయొక్క కూడికతో (అనఁగా వేడుకమాట లాడుచు నని భావము).

పుష్పావచయము

(వృషగతిరగడ)

కొమ్మ వేగిర మేటికే కొనగోర గోరఁటవిరులు గిల్లుము

తమ్మిపువ్వులమీఁద జలములదార దారకయుండఁ జల్లుము

మృగవిలోచన మేను చుఱు కన మేలమే లత నిటులు వ్రేయఁగ

వగవ నేటికిఁ జూడుమీ గొరవంకవంకఁ బ్రియుండు డాయఁగ

నలుగ నేటికిఁ ఘుడువుమీ చెలు వార వారణయాన మొల్లులు

పొలంతి పైఁపపు మాకు నీకయ పోలుఁ బో లులివడినకల్లలు
 పన్నిదం బిడఁ బ్రేంకనముననఁ బాడి పాడి దొఱంగి తెచ్చితిఁ
 బొన్న మొగ్గలఁ గంటనరి పూఁబోడి పోడిమి గాఁగ గ్రుచ్చితి
 వడుగ నేటికి దీనివిరులు దురాశ రా శఫరీవిలోచన
 జడఁ బరాగము నిండె దుడుపు రసాల సాల మరంద సేచనఁ
 జామహో సురపొన్నలకు నీ చాయఁ జాయలఁ బల్కు నేటికి
 భామ కోయకు వేగపడి పూఁబాళఁ బాళము గాదు నేటికి
 మగువ పలుమఱు దిగిచి చూచుట మానుమా నులివడియె దండలు
 మగిడి చనుఁ డింకనేల యీ యెలమావి మా విహరించుదండలు
 పలుకకుము తుచ్చములు పలుమఱు బాల బాలకి యన్నఁ దిట్టితి
 వలనగమనముఁ జూపి చెలి నీ వంచ వంచన నేసి పట్టితి
 తావిబుగులుగొనంగఁ దొడఁగె ఘృతాచి తాఁచితె యీయశోకము
 రావె తేనియ కంచుఁ బలికెదు రంభ రంభలలో ననేకము
 ననలు వేడిన మొఱంగి తప్పడు నాలి నా లికుచంబు ముట్టకు
 మెనయుప్రాణపదంబుగాఁ దలఁ తీవ తీవ తలంగ మెట్టకు
 మంజుఘోష సువర్ణలత లనుమానమా నందనవనంబున
 నంజ దిది యెలదేటి కన నే మఱచె మఱచెదమే మనంబున
 నమృతమధురము లైనఫలరస మాని మానిని త్రుళ్లె శుకములు
 గుమురు లగులేమావిచిగురులు గోయఁ గో యని కూసెఁ బికములు
 గుమగుమని వాసనలగేదఁగి కొమ్మ కొమ్మకు నందె దోటికి
 రమణి గొఙ్జఁగిపొదలు గడు దూరమ్ము రమ్ము చలమ్ము లేటికి. 16

ఈ రగడయందు దేవతాస్త్రీలు కుసుమాపచయ మొనర్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కొమ్మ...గిల్లుము—కొమ్మ—ఓవనితా; వేగిర మేటికే—ఏల త్వరపడియె
 దపు; కొనగోరక — నఖంకురముచేత; గోరంటవిరులు — గోరంటపువ్వులు; గిల్లుము—
 కోయుము; తమ్మిపువ్వుల...జిల్లుము — తమ్మిపువ్వులమీఁదకా — తామరపువ్వుల

మీద; జలములదార—నీటిధార; తారకయుండక—చేరకుండునట్లుగా; చల్లుము—
నీటిని చల్లుము.

మృగవిలోచన.....వేయఁగఁ—మృగవిలోచన - జంకకన్నులుగలయోలలనా;
మేనుచుఱుకనక—దేహమునకు నొప్పి కలుగునట్లుగా; లతక—తీఁగను; ఇటులు—ఈప్రకా
రము; వేయఁగఁ—కొట్టుట; మేలమే—పరిహాసమే;

వగవనీటికి.....దాయఁగఁ—వగవనీటికి—విచారపడనేల; గొరవంక
వంక—గోరంకిపట్టప్రక్కను;

అయగనీటికి.....మొల్లలు—ముడుపుమీ—ధరింపుమా;

పాలఁతి.....కల్లలు—మాకు సైపపు—మాకు రుచివపు; లులివడినకల్లలు—
నీచుగుకల్లమాటలు; నీకయ—నీకే; పోలుఁబో—తగునుబొమ్ము;

పన్నిదంబిడ.....తెచ్చితిక—పన్నిదం బిడక—పంచెముపెట్టఁగా; పాడి
దొంగి—స్వామమును విడిచి; పాడి—పాటలుపాడి; ప్రేంకణముననక—ప్రియాశకు
గుమమును; తెచ్చితిక—తెచ్చితిని;

పొన్న మొగ్గల.....గుచ్చితివి—పూఁబోడి—ఓచెలియా; పొన్న మొగ్గలక—
పొన్న మొగ్గలచేతి; పోడిమిగాఁగఁ—అందముగా; కంటసరిక—మెడనుధరించెడు హార
ముగా; (కం టెనరి యని కొన్నిపుస్తకములలో; బాతము కానఁబడెడు); గుచ్చితివి—
కూర్చితివి.

అడుగనీటికి.....లోచన—రా—రమ్ము; కేళరీవిలోచన—మీననీత్ర;

జవఁబరాగము.....నేచనక—జడక—వేణియందు; పరాగము—పుప్పాడి;
రసాలసాలమరందనేచనక—తియ్యమామిడిచెట్టు పూఁదీనియచే దడుపుటచే; తుడు
పు—తుడుపుము;

చామరో.....నీటికిక—చామరో—ఓయింతి; 'రో' యను ప్రత్యయము
స్త్రీవాచకశబ్దములకు సంబోధనార్థమందువచ్చును; మరపొన్నలకుక—మరపొన్నపూ
లక; ఈచాయక—ఈవిధముగా; చాయలఁ బల్క—నీటికిక—జాడలతోఁ బల్క—నేల;

భామ.....నీటికిక—భామ—ఓలేమా; పూబాళక—పూగుత్తిని; వేగపడి
కోయకు—తోంచఱపడి కోయకుము; నీటికిక—ఈదినమునకు; పాళము గాదు—సమ
యము గాదు;

మగున పలుమఱు.....దండలు—దండలు—హారములు; నులివడియొక—చిక్కు
పడియెను; తిగిచిచూచుకొక—వెలుపటికి దీసిచూచుటను; మానుమా యని యన్వయము;

మగిడిచనుడి.....దండలు—మావిహరించు దండలు—మేము విహరించు
స్థానములు;

పలుకకుము.....తిట్టితివి—బాల-ఓపడుచా; బాలకియన్నక—బాలకియని
నేను జెప్పగా; పలుమఱు తిట్టితివి—పలుమఱు దూషించితివి; తున్నములు పలుకకుము—
నీచపుమాటలు చెప్పకుము;

ఇచట 'బాలకి' యను రూప మెట్లు సాధువో యెఱుంగరాకున్నది; 'బాలికి'
యనుట సాధురూపము; ఛేకానుప్రాసనియచుముచే గవి బాలకి యనియే వ్రాసినట్లు
తోచెడి;

అలస.....పట్టితివి—చెలి—ఓసభి; నీవు—; అలసగమనముఁ జూపి—
తిన్న నినడకను బ్రకటించి; ఎంచవచేసి—మోసపుచ్చి; అంచక—హంసను; పట్టితివి—;

తావి.....యశోకము—ఘృతాచి—ఘృతాచి యను పేరుగలయోయప్ప
రసా; ఈయశోకము—; తావి—వాసన; బుగులుకొనంగఁ దొడఁగెక—దట్టమై ప్రకటిం
పదొడఁగెను; (కావున); తాచి తె—(ఈయశోకమును) తన్నితివా; 'అశోక' క్షరజా
హత్యా' అనుకాస్త్రరీతి నిండు దోహదక్రియనూచితము;

రావె.....ననేకము—రంభా—; రంభలలోక—అరఁటిచెట్లలో; అనే
కము—బహుళము (తేనియ బహుళమును); (కావున); తేనియకుక—రావె—అంచుక—
పలికెడు—అని యన్వయము;

ననలు.....ముట్టకు—ననలువేడినక—నేను బువ్వుములు కోరగా; అపుడు—;
నాళిక—కపటముతో; మొఱుగితి—కనఁబడకపోతివి; (కావున) నాళికుచంబుక—నాయె
క్కగజనిమ్మపండును; ముట్టకుము—తాకవలదు;

ఎనయు.....మెట్టకు—ఎనయు—సొందిన; ప్రాణపదంబుగాక—ప్రాణ
ప్రియమగువస్తువుగా; ఈవ—నీవే; తలఁతు—భావించువు; (కావున); తీవక—తీఁగను;
తలంగక—తొలఁగునట్లుగా; మెట్టకుము—త్రొక్కకుము;

మంజు.....వనంబునక—మంజుఘోష—మంజుఘోష యను నప్పరసా;
నందనవనంబునక—ఈయుద్యానవనంబునందు; సువిర్ణలతలు—బంగారుతీగలు; అనుమా
నమా—సందేహమా; (అనఁగా బంగారుతీగ లుండుటకు సందేహ మేమి యనుట);

అంజ దిది.....మనంబునక—ఇదియెలదేటికిక— అంజదు—అని యన్వ
యము; అంజదు—భయపడదు; అనక—ఏమి—అఱచెక; అనఁగానేమని యఱచినది;
మనంబున మఱచెదమే—తలఁపకుందుమే యనియర్థము;

అమృత.....శుకములు—మానిని—ఓసాలతీ; శుకములు—చిలుకలు; అమృత
తమధురములైన — అమృతమువలె దియ్యని; ఫలరసము—; ఆచిత్రాగి; త్రుల్లై—
గర్వించెను;

గుమరులగు.....శివములు—గుమరులగు—గుంపులగు; శివములు కోయని
కూనె—(తమయాహారవస్తువులగు చిగుళ్లుపోయెనే యని దుఃఖముతో ననుట);

గుమగుమని.....దోటికి—గుమగుమనివాసనలక— గుమగుమనిపరిమళిం
చుచున్న; గేదగికోమ్మ—మొగిలిచెట్టుయొక్క కాళి; కొమ్మకు—అస్త్రీకి; దోటికి,
అందె—దోటితో; గోయుటకు జిక్క ననిభావము;

రమణి.....రేటికి—రమణి—ఓతరుణి; చలమ్మలు—పంకములు;

(వి) ఈరగడయందుఁ బలువురు నెలత లొక్క-నోఁ గూడి సంభ్రమోత్సాహ
ములతో వినోదలీలల వారామవివారమును గునుమాపచయించును సలుపునపు డొండొరు
లతో సంభాషణము నేయురీతి వర్ణింపఁబడినది. ఇత్తైఱంగున వాక్యములలో విశేషము
పరస్పరసంబంధము లేక మాటలాడుకొనుట మహిళాజనసహజగుణంబు.

ఇది నృపభగతిరగడ యనంబడును. ప్రతిపాదమునకును 28 లఘువులును, 15 వ
లఘుసానమునందు యతి, రెండేసిపాదములకుఁ బ్రాసము నుంచవలయు. ఇదియే లక్షణ
మైనను బ్రతిపాదమునందును రెండేసి యక్కరములకు ఛేకమును, రెండేసిపాదముల
కాద్యంత్యప్రాసంబులును గూర్చుట కవిసమయము.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

మ. అనుచుం గాంతలు వల్లి కారచితడోలాందోళనప్రక్రియం

గనకాంభోరుహకర్ణికావృత్తిఁ బరాగక్షేపలీలాగతిఁ

వనకేళీపరతంత్రవృత్తిఁ దిరుగ న్నార్తండబింబంబు ని

లై నభోమధ్యమునం గతోరకిరణశ్రేణీదురాలోక మై.

17

(వ్యా) వల్లికా.....ప్రక్రియ—వల్లికా—తీగలచేతి; రచిత—చేయఁబడిన;
డోలా—ఉయ్యెలలయందు; ఆందోళనప్రక్రియ—డోలగువ్యాపారములచేతను; కనకా...
ఆహృతి—కనకాంభోరుహ—బంగారుకనులములయొక్క; కర్ణికా—చుద్దులను; ఆహృ
తి—కోయుటచేతను; పరాక్షేపలీలాగతి—పుష్పాశ్లను జల్లుకొనువిలాసములచేతను;
వనకేళీ.....వృత్తి—వనకేళీ—ఉద్యానవనక్రీడయందు; పరతంత్ర—ఆసక్తయయిన;
వృత్తి—నడవడితో; తిరుగ—(వనంబున)నంచరించుచుండఁగా; మార్తండబింబంబు—

సూర్యబింబము; ఇది 'మార్తండు' శబ్దము, శకంధ్యాదిగణములోఁ జేరినది. 'మార్తండు' అనురూపమును గలదు; కళోర.....లోకమై—కళోర—క్షూరమును; కిరణశ్రేణి—కిరణములవరుసలచేత; దురాలోకమై—మాచుటకుఁ గవ్వమై; నభోమధ్యమునకై—ఆకాశమునడును; నిల్పి—కనఁబడె ననుట.

ఈపద్యము మూడవపాదమునందుఁ 'బరతంత్రవృత్తి నరుగక' అనుపాత మున్న పుస్తకములయందును గానంబడుచున్నది. కాని యది యిచట సరియైనయర్థము నియ్యదు గావున, 'బరతంత్రవృత్తిఁ దిరుగక' అని యుండిన లెస్సయనితలంచి యిట్లునవరించితి.

'కర్ణికాహృతి'యనుటకు మాఱుగా నొకప్రాచీనపుస్తకమునందుఁ 'గందుకాహృతి' అనుపాత మున్నది; దానికంటె గర్ణికాహృతి అనుపాతమే సరసము.

చ. వదలిన నీవిబంధముల వాడినమోముల జాటుకొప్పులం
జెదరినపత్త్రీభంగములఁ జిక్కులుగొన్న మణీనరంబులం
బాదలిన యూర్పుఁదెమ్మరలఁ బుష్పాడిఁ గెం యగువాలుఁగన్నులం
ద్రిదశమృగాయతాక్షులు రత్తిశ్రమఖన్నలఁ బోలి రందఱున్. 18

(వ్యా) వదలిన—జాతీన; నీవిబంధములకై—పాతములతోను; చెదరిన—వీడిన; పాదలిన—అతిశయించిన.

మధ్యాహ్నము

క. బెడిద మగునెండసోఁకునఁ

దొడిమలు వసివాడి ననలు దొరఁగె లతల నె

లైడ వనదేవతమేనం

బొడమినలేఁగమ్మచెమటబాట్టు లనంగన్.

19

ఈపద్యముమొదలు 28వ పద్యమువఱకు మధ్యాహ్న కాలవర్తనము చేయఁబడినది.

(వ్యా) బెడిదమగు — భయంకరమును; తొడిమలు—కాండలు; వసివాడి—మిక్కిలి వాడి; ఎల్లడక—అంతటను; లతలకై—తీగలనుండి; ననలు—పుష్పములు; తొరఁగెన్—వ్రాలెను; లేఁగమ్మ—లేత యగు వాసనగల.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

శా.తూఁగెం జల్లనిగాడ్పులేమి ఘణీనందోహంబు పేరాఁకటన్
లోఁగెం దప్తనరోజశీఘరనముల్ గ్రోల న్మదాభిచ్ఛటల్

గ్రాంగె న్నిరుగఁ గాంచనాచలతటీగంజోపలవాతముల్
జాంగె న్బల్యలపంకనీమ బకజాలత్రస్తపాతీనముల్.

20

(వ్యా) చల్లనిగాడ్చుతేమిక్—చల్లనిగాలి పివకుండుటచే; ఫణిసందోహంబు—
పాములగుంపులు; పెరాఁకబక్—మిక్కిలియాఁకలిహో; తూఁగెక్—ఓఱుగియుండెను;
మదాల్చిచ్చటల్—మదించినతుమ్మెదలగుంపులు; త్రస్త.....రసముత్—త్రస్త—ఉడి
కిన; సలోజ—తామరలయందలి; శీఘరసముత్—తియ్యనికల్లురసములు (ఇక్కడ తేనియల
సనుట); క్రోలక్—తాఁగులకు; లోఁగెక్—చొచ్చినవి; కాంచన.....వ్రాతముత్—
కాంచనాచలతటీ—మేరుపర్వతప్రదేశమునందలి; గంజోపలవాతముత్—గుండుతాళ
సమాహములు; నీరుగక్—జలమగునట్లుగా; బ్రాంగెక్—ఉడికినవి; (‘నీటుగక్’ అని
కొన్ని పుస్తకములలో బాపము గలదు. అపుడు ‘భస్మయగ’ నని యర్థము గావున నది
సరసము గారు); బక.....పాతీనముత్—బకజాల—కొంగలగుంపులవలన; (త్రస్త—
భయపడిన; పాతీనముత్—చేఁపలు; పల్యలపంకనీమక్—పడియలలోని బురదప్రదేశము
లందు; బ్రాంగెక్—దాఁగినవి.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

చ. కనుఁగవ మ్రాన్పడంగ నెఱక ల్విరియంబడ బోర మోవ నెం
డిన వదనంబులం దెఱచి నిక్కినయఱ్ఱులు దల్లడించుటల్
గనఁబడ నూరుపుల్లిశముగా నిగుడ న్వడఁ గుంది యీ రెలుం
గునఁ దమవానిఁ బిల్చుచు శకుంతము లయ్యెడ నిల్చె మ్రాఁకులక్.

(వ్యా) శకుంతములు—పక్షులు; అయ్యెడక్—అమిట్టమధ్యాహ్నమునందు; కనుఁ
గవ—కన్నులు; మ్రాన్పడంగక్—ఱిచ్చపాటుసారయఁగా; నెఱకల్—ఱెక్కలు; విరియం
బడక్—విచ్చఁగా; (అనఁగా బటుత్వముతప్పి శిథిలముకాఁగాననుట); బోర—తొమ్మిది;
మోవక్—చెట్టుమీఁదవానఁగా; అఱ్ఱులు—మెడలు; తల్లడించుటల్—తపించుటలు; నడక్—
బడలికతో; కుంది—కృశించి; తమవానిక్—స్వజాతిపక్షులను; ఈరెలుంగునక్—సన్నని
స్వసులతో; పిల్చుచుక్, మ్రాఁకులక్, నిల్చెక్, అని అన్వయము.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

చ. ఒకయెడఁ జక్రవాకము పయోరుహమిత్రుని వేడియెండచేఁ
దెకతెకఁ గ్రాంగు తమ్మివిరిదేనియ ఱెక్కలఁ జల్లి నార్చి కాం
తకుఁ దనివార నిచ్చెఁ బరితాపము వాయ మృణాళవల్లరీ
శకలము మాఢికిం గమించి చంచుపుటంబున నంది యిచ్చుచుక్. 22

(వ్యా) ఒకయెడకొకచోట; తెకతెకగ్రామమునలనలమునుడుకుచున్న; మృతావలలితామరతూడుయొక్క; శకలము—తునుకను; మాటికికొకపలుమాటు; కమించి—కొఱికి; చంచుపుటంబునకొదొప్పలవంటిముక్కులతో.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

నాయకు డనుమాలుడు; నాయక స్వాధీనపతిక. మనుష్యేతరంబులగు జంతు పులయెడ రసభావాదులు వర్ణించుట రసాభాస మనంబడును. ఆయినను నద్దానిని గవులు వర్ణించుటయుం గలదు.

‘ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్మత్ మేఘగతోపివా,
యోషితో బహు సత్తిశ్చే ప్రసాభాస ప్రధామతః.’

—అని ప్రతాపరుద్రీయము.

తే. ఆతపగ్గానిఁ బడలిన యభ్రమువును
నిజకరాగ్రజలంబుల నెఱయఁ జల్లి
శ్రవణయుగతాలవృంతసంజాతశీత
వాతములఁ దేర్చె గీర్వాణవారణంబు.

23

(వ్యా) గీర్వాణవారణంబు—విరావతము; ఆతపగ్గానికొక—ఎండపలనిశ్రమముచేత; అభ్రమువును—తనభార్యయగునభ్రము వనునేనుఁగును; నిజకరాగ్రజలంబులకొక—తనతొండముతోనయందలి జలములతో; నెఱయకొక—పూర్ణముగా; శ్రవణయుగ.....
వాతములకొక—శ్రవణయుగ—తనపీనుడొయి యనెడు; తాళవృంత—విసవకట్టలనుండి; సంజాత—పుట్టిన; శీత—చల్లని; వాతములకొక—వాయువులచేత; తేర్చెకొక—శ్రమమును బోగొట్టెను.

అలంకారమును నాయకానాయకులును బై పద్యమునందువలెనే.

జ ల క్రి డ

క. అపుడు జగత్పతి నత్యా

చపలాక్షియుఁ దాను వెడలె జలకేలికి న

య్యుపవనతరుకుసుమలతా

తపత్రములు పూని వేల్పుఁదరుణులు గొల్వక.

24

ఈపద్యము మొదలు 40-వ పద్యమువఱకు సత్సభామాశ్రీకృష్ణులు సురతరుణి మణులతో జలక్రిడ సలుపుట వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) ఆతపత్రములు—గొడుగులు.

చ. చనుగవప్రేకము న్జఘనచక్రభరంబును మోవ లేక యొ
య్యనఁ బదపంకజంబు లలసాలసవైఖరి మోపుచుకొ జనా
ర్దనుభుజ మూత గాఁగ వనితామణి యేగఁ బరస్పరాంగ మే
శనమున రోమహర్షముకుశవ్రజ మొండొరుమేన నిండఁగఁ . 25

(వ్యా) ప్రేకముకొ—భారమును; ప్రేకధాతువునకుఁ గృపంతిరూపము; జఘన
చక్రభరంబును—చక్రములవలె గుండ్రముగా నుండు పిఱుదులభారమును; మోవలేక—
భరింపఁజాలక; అలసాలసవైఖరికొ—మందమందముగ రీతులతో; మోపుచుకొ—అడుగు
పెట్టుచు; డొంత—అవలంబము; పరస్పరాంగ మేశనమునకొ—ఒండొరులమేను లొరయుట
చేత; ఒండొరు మేనకొ—ఇతికేతర శరీరములందు; రోమహర్ష ముకుశవ్రజము—మొగ్గులవలె
జెలువారు గగుర్పాటుజొంపములు; నిండఁగఁకొ, ఏకొ, అని యన్వయము.

(వి) 'ఏను' అనుపదమునం దరసున్న లేదు. కొందఱు దీని నరసున్న యంచ
వ్రాయుచున్నారు; అది పొరఁబాటు.

చ. ఇనకరతాపవేదన సహింపఁగ లేక నిజోదకంబులకొ
మునిగి వినీలకుంతలసమూహము నారఁగ విచ్చె నాఁగ పీ
చినికరచాలనం దరులఁ జేరినజొంపపు నాచుదీఁగలం
దనరు నభోనదిం గనియె దానవలోకవిరోధి యత్తజ్జిక. 26

(వ్యా) అరఁగకొ—తడియారనట్లు; విచ్చె నాఁగకొ—విప్పెనోయనునట్లు; పీచి
నికరచాలనకొ—అలగుంపులకదలికలచేతను; జొంపపు—ఁబురులగు; నాచుదీఁగలకొ—
పాచిదీఁగలచేతను; తనరు—ఒప్పుచున్న; నభోనదికొ—అకాశగంగను.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

తే. కాంచి చేరంగఁ జని మధుకైటభారి
రత్న సోపానకలితమార్గముల డిగ్గి
కులసతీయుఁ దాను వేలుపుఁగొలను దఱిసె
నొండొరుల కేలుఁదమ్ముల నూత గొనుచు. 27

(వ్యా) సోపాన—మెట్లు; వేలుపుఁగొలను—అకాశగంగను; ఇచటఁ గవి నదిని
గొలనుగాఁ జెప్పియున్నాఁడు; ఇది కవినయము; తఱిసెకొ—చేరఁజనియెను.

చ. తోడవులు పుచ్చి నిర్జరవధూటులు వేలుపుమానిచీనిపా
వడలు ధరించి దేహరుచ్చివైభవము ల్నవమల్లికారుచిం
దొడర నితంబచక్రములతో నెఱివాలుమెఱుంగుగఁప్పఁ బె
న్జడ లొరయంగఁ దద్గగనశైవలినిం దగఁ జొచ్చి రందఱున్. 28

(వ్యా) నిర్జరవధూటులు—దేవాంగనలు; తోడవులు—పుచ్చి—ఆభరణములు తీసి
వైచి; చీనిపావడలు—సన్ననిపావడలను, (అధోంతుకములనుట); నెఱి.....పెన్జడలు—
నెఱి—పూర్ణమైన, గొప్పవైన ఐనుట; వాలు—దీర్ఘములగు; మెఱుంగు—తిశితక మని
ప్రకాశించుచున్న; కడ్డ—నల్లని; పెన్జడలు—గొప్పజడలు; దిరయంగఁ—రాచుకొనఁగా;
తద్గగనశైవలిని—ఆయాకాళగంగానదిని; చొచ్చిరని యన్వయము.

మ. మరుదంభోరుహనేత్ర లంబరధునీ మధ్యంబున నిల్వ ని
మ్రుర తత్వీనపయోధరాహతి జలస్తోమంబు నల్వంకలం
చెరల న్నాభిచయంబు లోఁగొనియె దానిం జాల గాంభీర్యశీ
లురు సంక్షోభము నొందువారి నెచట న్లోఁగొంచు వర్తింపరే. 29

(వ్యా) ధునీ—నది; నిమ్రుర—కూరముగు; తత్వీనపయోధరాహతి—వారి బలి
సిన స్తనములయొక్క కొట్టుటలచేత; జలస్తోమంబు—నీటిమొత్తము; నల్వంకల—నాలుగు
పార్శ్వములందును; తెరల—వొలఁగఁగా, (కలఁగఁగా ననియు నర్థము); దాని—
ఆజలమును; నాభిచయంబు — వారలపొక్కిళ్లు; లోఁగొనియె—వికృష్టమయిపోయెను
(శేరదీపెనని భావము); గాంభీర్యశీలురు—గంభీరస్వభావము కలవారు; గాంభీర్య
మనఁగా లోఁతనియు నర్థాంతరముగావున సురాంగవలపొక్కిళ్లు చాలలోతుగా నుండె
ననియు భావము; చాల—మిక్కిలి; సంక్షోభమునొందువారి—కలత చెందువారిని;
ఎచట—ఏప్రదేశమునందైనను; లోఁగొంచు—తమప్రాపునజేర్చుకొనుచునని యర్థము;
లోపల—బ్రవేశింపఁజేయుచునని యర్థాంతరము; వర్తింపరే—మెలఁగరా;

అనఁగా సుదారస్వభావులగు సత్తము లిడుమలబడువారిని శేరదీపి రక్షింతు
రని భావము.

అలంకారము—అర్థాంతర న్యాసము.

(వి) 'చాలగాంభీర్యశీలురు సంక్షోభము నొందువారి'—ఈ యన్వయము
ప్రాథమము.

‘తం పాతయాం ప్రథమమాస పపాత పశ్చాత్’ అని కాళిదాసుడు రఘువంశమునందు (9-67) బ్రయోగించియున్నాడు. కవులు నిరంకుషులుగదా.

చ. ఘనకుచకుంభము ల్బయలుగా విబుధాలయవారభామినీ
జనకరిణీసమాహములు నల్లె యదూద్యహకుంజరంబుపై
ననజవనీపరాగపరివాసిత మైన నభస్తరంగిణీ
ఘనతరభంగత్రోయకణికాచయము ల్కరపుష్కరంబులక. 30

(వ్యా) విబుధా... సమాహములు — విబుధాలయవారభామినీజన—చేపవేశ్యా సమాహములనెడు; కరిణీసమాహములు—ఆడేనుగులగుంపులు; ఘనకుచకుంభముల్—గొప్పస్తనములనెడు కుంభస్థలములు; బయలుగాక—బయలుపడునట్లుగా; ననజ..... వాసితమైన—ననజవనీ—తామరవనములందలి; పరాగ—పుష్పాశ్ల చేత; పరివాసితమైన—పరిమళముకలవిగాఁజేయఁబడిన; నభ.....చయముల్—నభస్తరంగిణీ—ఆకాశగంగ యొక్క; ఘనతర—గొప్పలగు; భంగ—అలలయందలి; త్రోయకణికా—జలబిందువుల యొక్క; చయముల్—గుంపులను; కరపుష్కరంబులక—చేతులనెడు తొండములచివరల చేత; ‘పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే’ అని యుమరుడు; పుష్కర మనగాఁ ‘గమలము’ అను నర్థము కావునఁ గమలములవంటిచేతు లనియు భావము; యదూద్యహకుంజరంబుపైక—కృష్ణుడనెడు మగయేనుగుమీఁద; చల్లెక, అని యన్వయము.

అలంకారము—సావయవరూపకము.

క. వారణయానలు కరముల

నీ రడిచిన రవము మురజనిస్వనముగఁ జె

న్నారంగ బద్ధిను లాడెను

వారిజహస్తముల మధుపవలయము లులియక.

31

(వ్యా) నీరడిచినరవము—జలమును గొట్టఁగాఁ బాడమినకీబ్బము; మురజనిస్వనముగక—స్పృహంగధ్వనులుగా; చెన్నారంగక—ఓప్పఁగా; వారిజహస్తములక—కమలము లనెడు హస్తములయందు; మధుపవలయములు—తుమ్మెదలనెడుకంకణములు; ఉలియక—శబ్దంపఁగా; పద్మినులు—తమ్మిశీఁగలు; ఆడెను—నర్తనముచేసెను.

ఇవటఁ బద్మినులను స్త్రీలింగసారస్యముచేతఁ బద్మినులు నాట్యముచేయు స్త్రీలవలె నొప్పెననిభావము.

అలంకారములు—సావయవరూపకము. ఉత్పేక్ష గమ్యము.

క. ప్రోడతనంబులు మీఱఁగఁ

జేడియ లడుగులును మొగముఁ జేతులు మెఱయ

స్వేడుక నీఁదఁగ నపు డా

ప్రేడితజలజాత మయ్యె మిన్నే తెల్లఁ.

32

(వ్యా) ప్రోడతనంబులు—చాతుర్యములు; చేడియలు—స్త్రీలు; మిన్నే తెల్లఁ—
అకాశగంగయందంతటను; ఆప్రేడితజలజాత మయ్యె—రెట్టింపఁబడిన తమ్మిపూవులు
గలది యాయెను.

అనఁగా నవ్వనితలు సురతరంగిణియం దీత గొట్టుచుండఁగా వారివదనములును
హస్తములును బాదములును నీళ్లపైఁ జేలుచుండునపు డవి పద్మములవలె నొప్పారుట
చే నానదియందు మునుపుండినతామరపువ్వులు రెట్టింతలయినట్లు లలరారెనని భావము.

అలంకారములు—ఇచట నిర్దేశ క్రిమాలకమగు సుపమాలంకారధ్వనియు సామాన్య
లంకారధ్వనియు నెఱుంగునది.

తే. తామరల వ్రేటు లాడుచోఁ దరుణు లెత్తు

కరరుహంకిత బాహువల్లరులు వొలిచె

బిరుదవర్ణావళిపరిస్ఫురిత మైన

పల్లవాస్త్రజయస్తంభపటలి యనఁగ.

33

(వ్యా) తామరల—తమ్మిపువ్వులచేత; వ్రేటులాడుచోఁ—కరిపై నొకరు
వేడుకగా వేసికొనుచు నాడుచుండఁగా; తరుణులు—; ఎత్తు—; కరరుహంకిత...పల్లరు
లు—కరరుహ—గోళ్ల చేత; అంకిత—విష్వచున్న (చిహ్నముగాఁ గల); బాహువల్లరులు—తీఁ
గలవంటిబాహువులు; బిరుద...స్ఫురితమైన—బిరుదవర్ణావళి—బిరుదాక్షరముల వరుసల
చేత; పరిస్ఫురితమైన—ప్రకాశించుచున్న; పల్లవాస్త్ర...పటలి యనఁగ—పల్లవా
స్త్ర—మన్మథునియొక్క; జయస్తంభపటలియనఁగ—విజయసూచకములగు స్తంభముల
పంక్తియొ యనునట్లు; పొలిచె—ప్రకాశించెను;

అనఁగాఁ బై కత్తెఁబడిన యావారీమణులయొక్క బాహువులు మన్మథుని జయ
స్తంభములవలె నొప్పెననియు వారిచేతులందలిగోళ్లు మన్మథునిబిరుదాక్షరములొ యన
నొప్పె ననియు భావము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

ఉ. దానవవైరి దివ్యవనితానికురుంబముతోడ జహ్నుక
న్యానవపంకజాతనివహంబులఁ గందుకకేలి సల్పుచు
స్మేనఁ దదబ్జపత్రములు నిండఁగ నంటిన నొప్పు నెంతయుం
దాను నుపేంద్రుఁడౌట నయనంబులు పెక్కులుదాల్చెనో యనఁ. 34

(వ్యా) నికురుంబము—సయాహము; జహ్ను.....నివహంబులఁ—జహ్ను
కన్యా—గంగానదియొక్క; నవపంకజాతనివహంబులఁ—క్రొత్తకమలముల గుంపులచేత;
కందుకకేలి—బంతులాట; సల్పుచుఁ—ఆడుచుండఁగా; మేనఁ—తనకీరమునందు; తదబ్జ
పత్రములు—ఆకమలములకేకులు; నిండఁగఁ—పూర్ణముగా; అంటినఁ—; దానవవైరి—
కృష్ణుడు; తాను నుపేంద్రుఁడౌట—తానును నుపేంద్రుఁడనుపేరు గలవాఁడగుటచేత;
అనఁగా నింద్రునితమ్ముఁ డగుటచేతనని భావము; నయనంబులు పెక్కులు దాల్చెనో
యనఁ—అనేకలోచనములు ధరించెనో యనునట్లు; ఓప్పుఁ—ప్రకాశించెను.

ఇంద్రుఁడు సహస్రాక్షుఁడు తానును నుపేంద్రుఁడుగావునఁ గృష్ణుఁడైంద్రునివలెనే
పెక్కునయనములు ధరించెనో యనునట్లునేక తామరసజ్జములతో నొప్పెనని భావము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

తే. తన మనోవల్లభుని భుజాస్తంభ మూఁది

సలిలవిహరణ మొనరించె సత్యభామ

యలనవైఖరి వీచిఁగోలాంతరా వి

హారసంగతనవరాజహంసి యనఁగ.

35

(వ్యా) అలనవైఖరిఁ—మందరీతితో; వీచి...హంసి—వీచి—అలలనెడు; ఁ
లాంతర—ఉద్యోలముధ్యమునందు; విహారసంగత—విహారములతోఁగూడుకొనిన; నవరాజ
హంసియనఁగఁ—రాయచక్రొదయనునట్లు; ‘సలిలవిహరణమొనరించె’ ననుదానితో
నన్వయము. ‘గోలా’, ‘ఁగోలా’శబ్దమునకు రూపాంతరము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

క. అవతంసితశైవల యై

వివలద్వేణి యయి కోకవిస్ఫుటకుచ యై

దివిషన్నది నాకపురీ

ధవళాక్షులలోన నన్యతమ యనఁ బొల్చెన్.

36

(వ్యా) దివివన్నది-ఆకాశగంగానది; అవతంశితకై నల యై-పాచితీగ లను శిరోభూషణము కలదై; అనఁగా పాచితీగలు శిరోజములవలె నొప్పెనని భావము; వివలద్యోణి యయి-వ్రేలుచున్న జడ గలదియై; అని స్త్రీపరమగునర్థము; జరగుచున్న ప్రవాహము గలదియై యని నదిపరమగునర్థము; ఇవల క్షేప; శోకవిస్ఫుటకుచయై-జక్కవల నెడుప్రకటచుగుకుచములు కలదియై; నాక పురీధనాశ్వులలోనక-దేవతాస్త్రీలలో; అన్యతమ యనక-ఒక్కతె యనునట్లు; సార్వైక-ప్రకాశించెను.

అలంకారము-రూపకోతాపితమగు మీలితము.

చ. పెరిగినహారరత్నములపెల్లున నొక్కెడఁ దామ్రపర్ణి యై
నెరసినసోగపెన్నెఱుల నిగ్గున నొక్కెడ భానుకన్యయై
గురుకుచలిప్త మైన నవకుంకుమ నొక్కెడ శోణ యై సభ
శ్చరనది యొప్పె దివ్యజలజాతముఖు బలకేళి సల్పంగఁ. 37

(వ్యా) దివ్యజలజాతముఖుఁ-దేవాంగనలు; జలకేళి సల్పంగఁ-జలక్రీడచేయుచుండఁగా; ఒక్కెడక-ఒకచోట; పెరిగిన-తెగిజాతిన; హారరత్నములపెల్లునక-ముత్యాలహారములయందలివిణులగుంపులవలన, అనఁగా ననేకముత్యములవలన ననిభావము; సభశ్చరనది - ఆకాశగంగానది; తామ్రపర్ణియై యొప్పెక; అనఁగా నాకాశగంగానదీజలములు ధవళములైనను నాముత్యములు గుంపులుగా రాలినచోట నాముత్యముల కాంతిచే నాస్థలంబున జలంబు లతివిమలంబులై తామ్రపర్ణివలె నొప్పెననిభావము; ఇచట హారమనఁగా ముత్యాలహారమనియు, హారరత్నము లనఁగా ముత్యము లనియు నర్థము; ఒక్కెడక-మఱియొకచోట; నెరసిన-నిండిన; సోగపెన్నెఱులనిగ్గునక-నిడుదలగు శిరోజములకాంతులచేత; భానుకన్యయైయొప్పెక-యమునానది యాయెను; అనఁగా నాదేవతాస్త్రీలశిరోజములకాంతిచే వియన్నదీతోయములు కొన్నిచోటుల నీలములైన కతంబున యమునానదివలె నొప్పెననిభావము; ఒక్కెడక-కొండొకచోట; గురుకుచలిప్తమైన-గొప్పస్తనములందుఁ బూయఁబడిన; నవకుంకుమక-నూతనమగు కుంకుమ పువ్వుయొక్కపూఁతచేతిననుట; శోణయైయొప్పెక-శోణనదియాయెను; అనఁగా నావనితలస్తనములందుఁ బూసికొనియుండినకుంకుమపువ్వుయొక్క పూఁతలతోఁ జేరినజలంబులరుణంబులై యొప్పినకతంబున నచ్చోటు శోణనదివలెఁ బ్రకాశించెనని భావము; శోణ-ఇది గండవనమను ప్రదేశమునఁ బుట్టి పాటలీపుత్రమునకు సమీపమున గంగానదిలోఁ గలియునదము; ఇందలి నీభులెఱ్ఱినిపై యుండును.

‘మంకుమ’ ఇది నపుంసకలింగ మైనను జరితారులలోఁ జేర్చి మువ్వగిలోపము సాధింపనగు.

అలంకారము—తద్గుణాలంకారానుప్రాణిత మగు నుల్లేఖము.

చ. అలకలు నాసికామణియు నన్నవకౌనుఁ గుచద్వయంబుఁ గుం
డలములుఁ జంచలింప జతనంబున హస్తము లూఁది జీర్క్కుబం
డల దిగజాటి రొండొరుకడం దరలాత్తులు దోనివింట బిం
జలు గొన నేయుపుష్పశరసంపెఁగవాలికతూపులో యనన్. 38

తరవాతులు—(దేవతా)స్త్రీలు; అలకలు—కురులు; అన్నవకౌను—సన్ననినడుమును; కుండలములు—చేవికమ్మలును; జతనంబునన్—జాగ్రత్తతో; యత్నశ్రద్ధభవము; జీర్క్కుబండలన్—జరుగుడుబండలమీఁద; దోనివింటన్—దోసెవలెనుండువింటిచేత; పింజలుగొనన్—పుంఖానుపుంఖముగా; ఏయు—ప్రయోగించు; పుష్పశర—మన్మథునియొక్క; సంపెఁగవాలికతూపులోయనన్—సంపెఁగపూవులనెడఁగూరనారాచములోయన్నట్లు; ఒండొరుకడన్—ఒకరిచెంట్ల నొకరుగా; దిగజాటిరి—పైనుండి క్రిందికి జాటిరి.

‘జీర్క్కుబండులు’, దీనికేమాటుగా ‘చీమబండ’ లని యన్నిముద్రితగ్రంథములలోఁ గానంబడుచున్నది. సీతారామాచార్యులు తమనిఘంటువునందు ‘జీర్క్కుబండ’ లని వ్రాసి దాని కితిరప్రయోగములు చూపియున్నారు. కావున నిదియే సమంజసపాఠముగా గ్రహింపఁదగుననితోఁచెడి.

మ. బలివిధ్వంసియుఁ బెక్కుభంగుల మరుత్పద్మాకరాంతంబునన్
నలిలక్రిడ యొనర్చి నిర్భరమదస్త్రంబేరమప్రక్రియన్
న్వలలె న్సత్యయుఁ దాను మజ్జనవిధావిభ్రాంతకౌటిల్యకుం
తలనంక్రాంతనితంబ లై దివిజకాంతారత్నము ల్గొల్వంగన్. 39

(వ్యా) బలివిధ్వంసియున్—కృష్ణుఁడును; మరుత్పద్మాకరాంతంబునన్—అకాశగంగానది మధ్యనుండు; నిర్భర...ప్రక్రియన్—నిర్భర—ధీరమైన; మదస్త్రంబేరమప్రక్రియన్—మదపుటేనుఁగువలె; (స్త్రంబేరమ—ఏనుఁగు, తృణములందుఁ గ్రీడించునది యని పుష్పత్సర్గము.); మజ్జన...నితంబలై—మజ్జన విధా—స్నానకార్యముచేత; విభ్రాంత—తిరుగుడుపడిన; కౌటిల్య—వంకరతనముగల; కుంతల—వెండ్రుకలతోడ; సంక్రాంత—కూడుకొనిన; నితంబలై—పిఱుఁడులు గలవారై; వెలలెన్—వెడలెను; ‘వెడలెన్’ అనుటకు ‘వెలలెన్’ అని ర్హాపాంతము.

కం. వెలలి బలరిపుడు చలమునఁ, గల హమునకుఁ జొచ్చెవృత్తుఁనునబాహుబలం
బలవికిమీతెనుదండ్రేవి, మలతపమునఁజేసి సురలమనములు చలఁకన్.

—భారతము—ఉద్యోగపర్వము.

తే. నెఱులఁ దడి యార్చి క్రొవ్విరు ద్దుఱిమి మేనఁ

గలపము లలంది తొడవు లంగములఁ బూని

గల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి

రంగనలు మారునొఱతొడియలుఁగు లనఁగ.

40

(వ్యా) నెఱులఁ—నెండ్రుకలను; కలపము—చందనాది సుగంధద్రవ్యములు; పూని—ధరించి; కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి—కల్పవృక్షపల్లవములగుపట్టుచే గూర్చి బడిన సన్ననిబట్టలను గట్టికొని యని భావము. ఆ ౪1 వ్యాఖ్యానముం జూచునది; మారు—చున్నఁగునియొక్క; ఒఱతొడి—కవనముతోఁగూడిన; అలుఁగు లనఁగఁ—బాణము లో యనునట్లు; మరునిపూఁదూఁపులవలె సుమహారకీరగలని భావము.

చ. జలరుహపత్రినేత్రుఁడును సత్యయుఁ దాను సనర్థునిదివ్యభూ

మలు ధరియించి నిర్జరనిశాకరబింబముఖు ల్బిజింపఁ ద

ద్బలపరిపంథిబాహుపరిపాలిత మైనపురంబు సొచ్చె ని

శ్వేతరనేత్ర పౌరజనసంతతి హర్మ్యము లెక్కి చూడఁగన్. 41

(వ్యా) నిర్జరనిశాకరబింబముఖుఁ—దేవతాస్త్రీలు; బలపరిపంథి—బలుఁ డను రాక్షసునకు శత్రుఁ డగు నిండ్రునియొక్క; ‘బలారాతిః శచీపతిః’ అని యచురుఁడు; నిశ్చల.....సంతతి—నిశ్చలతరచలీంపని(కదలని); నేత్ర—కన్నులుగల; పౌరజనసంతతి—పట్టణవాసులసమూహము; హర్మ్యములు—మేడలు.

సా యం కా ల ము

క. దినరా జత్తటిఁ బంకజ

వనములఁ జరియించు కాంతివర్గము దానున్

వనధి జలకేళి సలుపఁగఁ

జనియె నన న్నారుణీదిశాతటిఁ బొల్పెన్.

42

ఈపద్యము మొదలు 45 వ పద్యమువఱకు సూర్యాస్తమయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) దినరాజు—సూర్యుడు; వాడుచీదికాతటికై—పశ్చిమదిక్పదేశము నందు; కృష్ణుం డమరరమణులతో సురసదియందు జలక్రీడ సలుపఁగా సూర్యుఁడును దినకాంతు లనెడుకాంతలతోఁ గూడి జలనిధిని సలిలక్రీడ సలుపఁ జనియెనో యనునట్లు పశ్చిమదిక్పదేశంబుఁ జేరఁ జనియె నని భావము.

అలంకారము—హేతుత్వేక్ష.

తే. వేల్పుఁజిగురాకుఁబోఁడుల వీఁగుఁజన్నుఁ
గవలపైఁ గుంకుమచ్చాయ గడలుకొలిపి
పసిండిగట్టున కొకవిత మిసిమి నించి
నెఱసెఁ గడసావి ముదునలి తెఱపయెండ.

43

(వ్యా) వేల్పుఁజిగురాకుఁబోఁడుల — దేవతాస్త్రీలయొక్క; వీఁగుఁజన్నుఁగ వలపైఁ—బరువు లగు ప్రసద్ద్యంధ్యములమీఁద; కడలుకొలిపి—వ్యాపింపఁజేసి; పసిండి గట్టునకుఁ—మేరుపర్వతమునకు; ఒక—అనిర్వాచ్యమైన; వింతపసిమిఁ—వింతయగు పచ్చనికాంతిని; నించి—పఱసి, ‘పసిమి’ యనుటకు బదులు ‘మిసిమి’ యని కొన్ని గ్రంథములలోఁ గానంబడుచున్నది; అపుడు కాంతి యని యర్థము; కడసావి—సాయం కాలమందలి (కడ—అంతము, సావి—కాలము, కడసావి—అంతముగ సమయము, అనఁగా సాయంకాల మని యర్థము); ముదునలి—వృద్ధమైన; తెఱపయెండ—తైత్త్యము లేనియెండ (అనఁగా సుపకవించినయెండ); నెఱసెఁ—వ్యాపించెను; నిండెనని యర్థము.

ఆ. వేల్పుగట్టుగవుల వెలువడి వడదేఱు

జదలువాఁకనీట జలక మాడి

వైజయంతహర్యవలభినీడంబులఁ

గ్రందుకొనియెఁ గిన్నరద్యయములు.

44

(వ్యా) కిన్నరద్యయములు—కిన్నరమిథునములు; వేల్పుగట్టుగవులఁ—మేరు పర్వతగుహలయందుండి; వెలువడి—బయలువెడలి; వడదేఱు—అలపు తీర్పుకొనుటకై; చదలువాఁక నీట—ఆకాశగంగానదీజలములందు (చదలు—ఆకాశము, వాఁక—నది); జలక మాడి—స్నాన మాడి; వలభి—కొఱిగెలయందలి; నీడంబులఁ—గుండ్లయందు; గ్రందుకొనియెఁ—గుంపులుగాఁ జేరెను.

క. ఘనసాంధ్యరాగవినతా

తనయ గరుత్మమితికడిదితాఁతున ధర వ్రా

లినగగనఘణిఘణామణి

యన రవిమండలము పశ్చిమాంబుధిఁ గ్రుంకె.

45

(వ్యా) ఘన.....సమితి—ఘనదట్టమైన; సాంధ్యరాగ—సంజకెంజాయ నెడు; వినతాతనయ—గరుత్మంతునియొక్క; గరుత్మమితి—పక్షజాలముయొక్క; కడిదితాఁతున—క్రూరమగు దెబ్బచేత; ధర—భూమియందు; వ్రాలిన—పడిన; గగన ఘణిఘణామణి యన—గగన—ఆకాశ మనెడు; ఘణి—పాముయొక్క; ఘణా—పడగ యందలి; మణి యన—రత్న మో యనునట్లు; రవిమండలము—సూర్యబింబము; పశ్చిమాంబుధిఁ గ్రుంకె—అస్తమించెను.

అలంకారము—యాపకొఠాపితపేతాశ్రేష్ఠ.

చీర క టి

మ. మరుదీశద్విపదానశోభ శిఖిధూమ్యాలోచి గీనాశకా

సరదేహప్రభ రాక్షసాశిలతికాంచద్దీధితి న్నార్ది

శ్వరకేతుద్యుతి మాతరిశ్వహరిణచ్చాయా ధనాధ్యక్షనీ

లరుచి ధూర్జటికంఠకాంతిఁ దమము ల్పొసించె దిగ్భిత్తులక. 46

ఈపద్యమున నంధకారము విర్జింపఁబడినది.

(వ్యా) మరు.....శోభ—మరుదీశ - దేవేంద్రునియొక్క; ద్విప—ఏనుఁ గగునై రావతముయొక్క; దాన—గండస్థలమునుండి ప్రవించుమదజలముయొక్క; శోభ—కాంతితోను; శిఖి.....రోచి—శిఖి—అగ్ని దేవునియొక్క; ధూమ్యా—పొగలగుంపుల యొక్క (అనఁగా దట్టమగుపొగలయొక్క); రోచి—కాంతులతోడను; కీనాశ... ప్రభ—కీనాశ—యమునియొక్క; కాసర—(వాహనమైన) ఎనుబోతుయొక్క; దేహ ప్రభ—శరీరకాంతితోడను; రాక్షసా.....ద్దీధితి—రాక్షస—రక్కసుడగునిరృతి యొక్క; అశిలతికా—తీరగవలెనుండుకత్తియొక్క; అంచత్—ఒప్పుచుండు; దీధితి—ప్రకాశముతోను;

(వి) ఇచట 'రాక్షసాశిలతికాంచద్దీధితి' అనుపాఠ మన్నిపుస్తకములలోఁ గానఁబడుచున్నది. అనఁగా రాక్షసులసమాహములతిలకములయొక్క ప్రకాశములతో

నని యర్థము. దిగధిపతులను నరుసగాఁ జెప్పుటచే సామాన్యరాక్షసులను గవి చెప్పియుం
డఁడు. రాక్షసులు తిలకము ధరించునటులు ప్రసిద్ధియు లేదు. కావున నీపాత మంగీకరిం
పఁదగినదికానని 'రాక్షసాసిలతికాంఠద్విధితి' అని నవరించితిని; వారిచే.....ద్యు
తిఁ—వారిధీశ్వర—నరుణునియొక్క; కేతు—పక్షగ యగు సుకరముయొక్క; ద్యు
తిఁ—కాంతితోడను; మాతరిశ్వ...చ్చాయఁ—మాతరిశ్వ—చాయుడేవునియొక్క; హరి
ణచ్చాయఁ—జింకయొక్క కాంతితోడను; ధనాధ్యక్షనీలరుచిఁ—ధనాధ్యక్ష - కుబే
రునియొక్క; నీల—ఇంద్రనీలమణులయొక్క; రుచిఁ—కాంతితోడను; ధూర్జటికంత
కాంతిఁ—పరమశివునికంతముయొక్క కాంతితోడను; తమములు—చీరకలులు; దిగ్విత్తు
లఁ—దిక్కులయొక్క—గోడలయందు; అనఁగా దిక్పదేశంబులందు; వ్రాపించెఁ—వ్యా
పించెను.

ఈపద్యమునం దష్టదిక్పాలకులయొక్క నల్లనినస్తువులకాంతులే చీరకటి సుపమాన
ములుగాఁ జెప్పఁబడియే. అష్టదిక్పాలకులు క్రమముతప్పక వర్ణింపఁబడియుండుటచే
నలంకారము రత్నావళి.

చంద్రోదయము

మ. వనజశ్రీధనపశ్యతోహరుండు జీవంజీవజీవంబు ప

చ్చనివిల్కానికి మామ చల్వగని పశ్యత్ఫలజాటాగ్రమో

హనరత్నంబు సుధాకరుం డవుడు ప్రాగ్ద్రిస్తీవీధి నొ

య్యనఁ దోఁతెంచె వియత్తటికవణలీలానీతశంఖాకృతిఁ.

47

ఈపద్యమునందుఁ జంద్రోదయమువర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) వనజ...హరుండు—వనజశ్రీ—తామరలకాంతి యనెడు; ధన—ద్రవ్య
మును; పశ్యతోహరుండు—అపహరించుదొంగ (చూచుచుండఁగనే దొంగిలించువాడని
యనవచ్చును); జీవంజీవ—చకిరపతులకు; జీవంబు—ప్రాణాధారము; 'జీవంజీవ శ్చ
కోరకః' అని యనుచుండు; పచ్చనివిల్కానికిమామ—మన్మథునితల్లియగు లక్ష్మీదేవికి దోఁ
బుట్టువు; చల్వగని—తైత్తియమునకుసానము; పశ్యత్ఫల.....రత్నంబు—పశ్యత్ఫల—శివుని
యొక్క—(చూచునట్టిఫలముఁ గలవాఁడు; అనఁగా ఫలనయనుండనుట); జాటాగ్ర—
జడముడికొనయందలి; మోహనరత్నంబు—సుందరమైనమణి; (అగు) సుధాకరుండు—
చంద్రుండు; వియత్తటి....కృతిఁ—వియత్తటి—ఆకాశప్రదేశమునందు; కవణలీలా—
ఒరయుకార్యముచేత; అనీత—తీసికొనిరాఁబడిన; శంఖాకృతిఁ—శంఖమోయన్నట్లు;

ప్రాగ్దిస్థలీర్షిణి—తూర్పుకొండప్రదేశమునందు; ఒయ్యనక—మెల్లఁగా; తోఁతెంచె—
కనఁబడెను.

ఈపద్యమునందుఁ గావ్యగుణము ప్రసాదము.

క. ఆరాత్రి సత్యఁ గూడి ము

రారి ముదం బెసఁగ వైజయంతమున మనో

భూరాజ్యసౌఖ్యనిద్రా

పారీణత నుడువోఁ బ్రభాతం బయ్యెన్.

48

(వ్యా) మనోభూరాజ్య—మన్మథరాజ్యమందలి; పారీణత—పూర్తి.

సూ ర్యో ద య ము

సీ. మొగుడుఁదమ్ములఁ జిక్కు మగతేటి యలుఁగులు

సడలిపోఁ జేయువిశల్యకరణి

కాలవశంబునఁ గడచన్నవాసర

శ్రీఁ గ్రమ్మఱించు సంజీవకరణి

రే యనువాలునఁ బాయ లైన రథాంగ

తతుల హత్తించు సంధానకరణి

తిమిరంబుచే సొంపు సమసిన దిశలకు

వన్నియ నొసఁగు సావర్ణకరణి

తే. మించుబీటెండయగ్నిఁ బుట్టించునరణి

కలువ ఘోరపయోరాశిఁ గడపుతరణి

తోఁచెఁ బ్రాచీమహీధరోత్తంగనరణిఁ

ప్రబ్రాజదుపుమానికంబులబరణి తరణి.

49

ఈపద్యమునందు సూర్యోదయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) మొగుడుఁదమ్ముల.....విశల్యకరణి—మొగుడు — ముఖించు
చున్న; తమ్ములన్—తామరపువ్వులందు; చిక్కు — చిక్కుకొను (రాత్రులందనుట);
మగతేటి — తుమ్మెదకొదయ లనెను; అలుఁగులు — బాజాగ్రపు టుక్కుతునుకలను;
(ఇక్కడ సంకటముల నవి భావము); సడలిపోఁజేయు—పొంగొట్టి; విశల్యకరణి—విశల్య

కరణి యను పేరుగల యోషధివిశేషము; ఈయోషధి మనుజుల శరీరములందుఁ జిక్కుకొన్న శల్యములను దీసివైచుటచే నీ పేరు గలిగె.

కాలవశంబున.....సంశీవకరణి—కాలవశంబున—కాలపరిపాకముచేత; కడఁగన్న—పోయిన—(నశించిన); వాసరశ్రీ—వివలక్ష్మిని; క్రమ్మజించు—పునర్జీవితురాలినిగాఁ జేయు; సంశీవకరణి—సంశీవకరణి యను పేరుగలయోషధివిశేషము; చచ్చిన వారిని బ్రతికించుటచే దీని కీ పేరు కలిగె. సమరంబున లక్ష్మణుఁడు మూర్ఛనొంది నపుడు హనుమంతుఁడు సంశీవకరణిని దెచ్చి దానిచేలక్ష్మణుని బ్రతికించె నని రామాయణము నుడువుచున్నది.

రేయను.....సంధానకరణి—రే యను వాలన—రాత్రియనెడుకత్తిచేత; పాయలైన—తునుకలైన; (అనగా జంటలువిచ్చి); రథాంగతరుల—చక్రవాకపక్షులగుంపులను; హత్తియ—ఒకటిగాఁజేర్చు; సంధానకరణి—సంధానకరణి యనునోషధివిశేషము; ఖండములైనవాని నొకటిగాఁ జేర్చుటచే దీని కీ పేరు గలిగె.

తిమిరంబుచే.....సావర్ణకరణి—తిమిరంబుచే—చీకటిచేత; సాంపు సుసిన—సన్ని యుచేసిన; దిశలకు—దిక్కులకు; వన్నియ నొసంగు—మునుపటివలెనే వర్ణములను గలుగఁజేయు; సావర్ణకరణి—సావర్ణకరణి యనునోషధివిశేషము; సాలిసినవర్ణమును మరల వన్నెనెట్టుటచే దీని కీ పేరుగలిగె.

మించు.....నరణి—మించు—ప్రకాశించు; బీటెండ—తీక్షణమైనయెండ యను; అగ్ని—నిప్పును; పుట్టించు—కలుగఁజేయు; అరణి—మలించుకొయ్య; యాగములయందగ్నిఁ బుట్టించుటకై యుపయోగించుదాదపుల కరణి యని పేరు;

కలువ.....తరణి—కలువ—పాపములనెడు; ఘోరపయోరాశి—భీకరమగుసముద్రమును; కడపు—దాటించు; తరణి—ఓడ;

ప్రాజదువు.....బరణి—ప్రాజదువు—వేదములనెడు; మానికంబుల—రత్నములకు; బరణి—సంపుటము; అనగా వేదస్వరూపుఁడనుట; ‘త్రయీమయాయ త్రిగజాత్మధారిణే’ అని గూడత్యయంత్రము;

(అగు); తరణి—నూర్పుఁడు; ‘మృదుణి స్తరణి ర్మిత్రః’ అని యనురుఁడు; ప్రాచీ.....సరణి—ప్రాచీనుహీధర—తూర్పుకొండయొక్క; ఉత్తుంగ—పొడవైన; సరణి—మార్గమునగు; తో—తెక్క—కొనఁబడెను. (అనగా నుదయించెను).

అలంకారములు—ఉల్లేఖము: అంత్యనియమము గల ఛేదానుప్రాసము.

పారిజాతమును హరించుట

క. హరి యపుడు పారిజాతా

హరణోద్యోగమున నందనారామము ని

ర్భరగతిఁ జొచ్చె విహగవర

పరివృథుపయి నెక్కి సత్యభామయుఁ దానుకొ.

50

(వ్యా) విహగవరపరివృథుపయికొ-విహగవర - పక్షిశ్రేష్ఠముల; పరివృథుపయికొ-రాజైనగరుత్మంతునిమీఁద.

చ. సకలనురైకవంద్యుఁ డగుచక్రధరుం డిదె నేడు దన్ను ను

ర్వికిఁ గొనిపోవ వచ్చె నని వెక్కన మైనమనగ్రభూతకౌ

తుకమునఁబోలె సంభ్రమముతో నటియించె నభీష్టవస్తుదా

యకతరుచక్రవర్తి యపు డాతతవాతవిధూతశాఖ మై.

51

(వ్యా) వెక్కనమైన - దుస్సహమైన; మనఃప్రభూతకౌతుకమునఁ బోలెకొ-మనస్సునందలి యధికమగు తమిచేతనో యనునట్లు; ఆతత...శాఖమై-ఆతత-విస్తారమైన; వాత-గాలులచేత; విధూత-చలింపఁజేయఁబడిన; శాఖమై-కొమ్మలు కలదై; నటియించె నను పదముతో నన్వయము.

అలంకారము-హేతుాత్మేక్ష.

క. శౌరి యిదె పారిజాతముఁ

గోరికఁ గొని చనుచు మనలఁ గొనిపోఁ డని లోఁ

గూరిన నెవ్వగఁ దక్కిన

భూరుహములు మధురసాశ్రుపూరము నించెకొ.

52

(వ్యా) లోకొ-మనస్సులో; గూరిన-నిండిన; నెవ్వగకొ-దుఃఖముతో; మధురసాశ్రుపూరముకొ-తేనియ లనెడు కన్నీటి వెల్లువలను.

అలంకారములు - హేతుాత్మేక్ష; మధురసాశ్రుపూరము - అనుగోట రూపకము.

మ. సురలోకాభిమతప్రదానసమతానూయన్బలెం గంసఘ

స్మరుఁ డత్యుద్ధతిఁ బారిజాతధరణీజాతంబు గోవర్ధన్తో

ధర్మప్రస్తుత మైనవాస్తవమున నుత్పాటించి లీలాగతిఁ

గరుడస్కంధముమీఁద నిల్చి నిలిపె గౌరూహంబు బింతికిఁ. 53

(వాగ్) సుర.....నూయన్న లెక—సురలోక—దేవలోకమునకు; అభిమత ప్రదాన—కోరికల నిచ్చుటయందు; సమతా—తనతో సమత్వముక లగుటచే బాడమిను; అనూయన్న లెక—అనూయచేతనో యన్నట్లు; కంసపుస్మరుడు—కంసుని జంపిన శ్రీ కృష్ణుడు; ఉత్పాటించి—పెల్లగించి; స్కంధము—నూపు; నిలిపెక—కలుగఁజేసెను. భగవంతుఁడగు కృష్ణుడు సురనికరంబులకుఁ గోర్కల నొసఁగునట్లు పారిజాతవృక్షమును వాగలకల్ల కోర్కల నొసఁగుచున్న దే యని దానిపై ననూయచేతనో యన్నట్లు కృష్ణుడు పారిజాతవృక్షమును పెల్లగించె నని భావము.

అలంకారము—పేతూత్పేక్ష; తుల్యయోగిత.

చ. జలరుహనాభుఁ డిట్లు రభసంబున నందనపారిజాతముం

బలిమిఁ బెకల్చి యెత్త విటపంబుల వ్రేలుదుకూలపల్లవం

బులు వడిఁ బట్టి యీడ్చుఁ గొనిపోవఁగనీక పెనంగులీలఁ గ

ల్పలతిక లెల్ల వల్లభలు ప్రాణవిభం బెడఁబాయ నేర్తురే. 54

(వాగ్) రభసంబునక—చేగముతో; కల్పలతికలెల్లక—కల్పవృక్షపుఁదీగలెల్లను; కొనిపోవఁగనీక పెనంగులీలక—పారిజాతవృక్షమును దీసికొనిపోనియ్యక యడ్డగించు విధమున; విటపములవ్రేలు—కొమ్మలయందువ్రేలుచున్న; దుకూలపల్లవంబులు—పట్టుచిగుళ్లును; వడిఁ బట్టియీడ్చుక—అనుదానితో నవ్వయము; వల్లభలు—భార్యలు; (ఇచటఁ గల్పలతి కలని యెఱుఁగునది).

అలంకారము—అర్ధాంతరన్యాసము.

చ. గరుడునితొక్కలం బాడము గాడ్పులసోఁకునఁ దక్కువ్రేలువుం

దరువులుఁ బెల్లగిల్లి గగనంబునఁ దోడవ వెంట నంటి రా

నరిగెడుపారిజాతహరణాచరణవ్యసనైకలోలు నా

హరిఁ గని యడ్డమై పలికి రచ్చటినందనపాలు రందఱుక. 55

(వాగ్) పారిజాత.....లోలుక—పారిజాతహరణాచరణ—పారిజాతవృక్షమును హరించుట యనెడు; వ్యసన—అధికశ్రద్ధయందు; ఏకలోలుక—ముఖ్యముగా నాసక్తి గల; ఆహరికీ—అకృష్ణుని.

చ. తగునె యదుప్రవీర యిటు ధౌర్జ్యము నీ వొనరించి యీమను
 స్నగము హరించి వంచనఁ జనన్ దివిజాగ్రణి దీని నిచ్చె ద
 క్కుగ నిజకాంత కాకుసుమకోమలయాజ్ఞ భయంబు నొందుఁ డే
 టిగములు దీనిచెంగట నటింపను నిందులతావిఁ గ్రోలఁగన్. 56

(వ్యా)ధౌర్జ్యము—దుష్టకార్యమును(దుండగము);దక్కుగన్—అనుభవయోగ్య
 మగునట్లు; నిజకాంతకున్—తనభార్యయగుకచీదేవికి; ఇందులతావి—దీనియందలివాసనను.

ఉ. నా విని సత్యభామ వదనంబున లేనగ వంకురింప నే
 మే వచియింపఁ బూను హృదయేశ్వరునిం గరనంజ్ఞ మాన్చి చ
 న్నేవల జాటుకొంగు నవరించుచు వీడినకొప్పఁ బల్కుఁబు
 జే వెడ దోఁపుచుం బలికెఁ జెందోవచూపులు క్రేళ్లు దాఁటఁగన్. 57

(వ్యా) ఏమేన్—ఏమె; వితర్కార్థకము; చేన్—హస్తముతో; వెడదోఁపు
 చున్—ఇంచుకదిద్దుచు; చెందోవచూపులు—కలువలపంటిచూడ్కులు; క్రేళ్లుదాటఁగన్—
 పరువిడఁగా (అనఁగా వ్యాపింపఁగా ననుట). ఇచ్చట సత్యభామ తనమగనిని మాటలాడ
 నియ్యక యాషి తానే వనపాలకులకు బదులు సెప్పుట యస్పృలతి దిట్టతనంబును గర్వం
 బును దెలిపెడు. గర్వమనెడు సంచారిభావము.

సీ. వినుఁడు సురేశ్వరువనపాలకులు వాల్మీకి
 బాడమిన యీదివ్యభూరుహమున

కింద్రాణి యెవ్వతె యింద్రుండు నెవ్వఁడు
 తోడియిందిరను గొస్తుభము నెవ్వఁ
 డధిపుఁ డై ధరియించె నతఁడె చేకొనుఁగాక
 తేకతేర యిది యేమి యొకరిసామ్రా
 యిదె నాదువిభునిచే నీవదాన్యనగంబు
 నొడియించుకొని యేగుచున్నదానఁ

తే. బలుకు లేటికిఁ దా వీరఁజ్ఞియేని
 మీ శచీదేవి తనదు ప్రాణేశుఁ డైన
 మఘపు నిటఁ బంపి సత్యభామావిధేయు
 వలన మరలంగఁ గొనుటెపో వాసితనము.

ఈపవ్యమునందు వనపాలకులతో సత్యభామ చెప్పినగర్వోక్తులు వేడుకగా వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) వనపాలకులు—వనపాలకులారా; సంబోధనము; ఇంద్రాణి యెన్వతె—కచీదేవి యెట్లధిపురాలయ్యె; తోడియిందిరను—తోడి—సముద్రమునందుఁ గల్పవృక్షము తోఁబట్టిన; ఇందిరను—లక్ష్మీదేవి; తెకతేర—చొత్తిగాసంబంధము లేనిది; వదాన్య నగంబు—ఈవిమాఁకును; ఒడియించుకొని—అపహరించుకొని; సత్యభామా విధేయులనక—కృష్ణునివలన; వాసితనము—శేర్పు.

‘సత్యభామావిధేయులన’ ననుటచే సత్యభామకుఁ దనముగనిపైనుండు స్వాతంత్ర్యమును నీమెయొడ నతినివిధేయత్వమును నాలేమగర్వము నువ్యక్తముగుచున్నది. ఇచ్చటను గర్వమును సంచారిభావము.

క. అని పలికిన గర్వోక్తులు

విని వనపాలకులు చాల విస్మితు లగుచుం

జని చెప్పి రంతయును దా

రనిమిషఁజికిం బులోమజాన్వీతునకుఁ.

59

(వ్యా) ‘పులోమజాన్వీతునకుఁ,’ అనుటచే కచీదేవిసముత్తమున వనపాలకు లింద్రునితోఁ బారిహితనగాపహరణవృత్తాంతమును జెప్పిరని భావము. అపు డింద్రునకుఁ బరిభవము మెండుగాఁ దోచునుగదా.

శా. ఆమాట ల్విని పాకశాననుఁడు రాద్రాకారుఁ డై పేర్చి యే

మేమీ కృష్ణుఁడు మందలో బలెనె తా నింద్రద్రుమోత్పాటనం

బీమై నిచ్చటఁ జూప వచ్చె నిది మేలే తార్జ్యుఁడైన నృదీ

యామోఘాశనిపాత మిట్టి దని యాహఁ తెల్పఁ డాయెం జుమీ. 60

(వ్యా) పేర్చి—విజృంభించి; మందలో బలెనె—మందయందువలె; ఇంద్రద్రుమోత్పాటనంబు—కల్పవృక్షమును బెల్ల గించుటను, అనిప్రకృతార్థము; దేవదారువృక్షమును బెల్ల గించుటయని కృష్ణునిగోష్ఠవిహరక్రీడాపరమైనయర్థము; ఈమై—ఇట్లు; ఇది మేలే—ఇది మంచిదా; తార్జ్యుఁడైనక—గరుత్మాంతుఁడైనను; మదీయామోఘాశనిపాతము—నా యొక్క—యని వార్తమైన వజ్రాయుధపుడెబ్బను. ఇవి యింద్రునిప్రతాపోక్తులుకాని వాస్తవముగా నింద్రుఁడే గరుత్మాంతునివలనఁ బరాభవముఁ జెందెగదా.

మ. అని పోలోమిమొగంబుఁ జూచి విను మోయబ్బాన్య నీ కింతమా
త్రన విన్నంబడ నేల పోదు నిదె సత్యాగర్వభారంబు ది
వ్యనగంబు న్విడిపించి వత్తు నని సాహంకారుఁ డై లేచి చ
య్యన శుద్ధాంతగృహంబు వెల్వడి సుధర్మాస్థానమధ్యస్థుఁ డై. 61

(వ్యా) విన్నంబడనేల—దైన్యముచెందనేల; సత్య.....వత్తు—ఇటు దుల్య
యోగితాలంకారము; శుద్ధాంతగృహంబు—అంతఃపురము; సుధర్మాస్థానమధ్యస్థుఁడై—
సుధర్మ యశముపేరు గల తనకొలుపుకూలమునడుచు నున్నవాఁడై; ఈవాక్యము 62 వ
పద్యమునంతలి 'కరంబునఁ బూచి పట్టినకా' అనువాక్యముతో నన్వయము.

ఉ. తా నఁటె పారిజాతవసుధారుహముం గొనిపోవువాఁడు క
న్దానఁడు యాదవుం డనుచుఁ గన్నులు వేయును జేవుటింప వై
శ్వానరధర్మదైత్యవరవారిధిపానిలయక్షనాయకే
శానుల దక్కు చూచి కులిశంబు కరంబునఁ బూచి పట్టినకా. 62

(వ్యా) తానఁటె—ఇది కృష్ణునిపైనింద్రునియలత్కృతావమును నూచించు
చున్నది; కన్దానఁడు—కన్ను దెలియనివాడు; అనఁగా మదాంధుఁడై యున్నవాడు;
యాదవుండు—గొల్లవాడు; అని యింద్రుండు కృష్ణుని నీచునిగాఁ జెప్పెను; జేవుటింప—
ఎట్టికాఁగా; వైశ్వానర—అగ్ని; ధర్మ—యముండు; దైత్యవర—నిరృతి; వారిధి—వరుణుండు
(సముద్రునికధిపతి); అనిల—వాయువు; యక్షనాయక—కుబేరుండు; ఈశానుండు—రుద్రుం
డు; కులిశంబు—వజ్రాయుధమును; పూచి—పూన్చి; ధరించి.

ఇంద్రుండు కృష్ణునితోఁ బోర సమకట్టుట

ఉ. కోణపరంపరాహతులఁ గూరినవేదననో నమస్త ని
ర్మాణధృతిప్రణాశకరు మాధవుని జెనకంగఁ బోవు గీ
ర్వాణులఁ బోకుఁ డంచు మొఱ వైచెనొకో యన మ్రోసె నంత ని
స్సాణము పాకశాసను హజారమునం గదనాభిశంసి యై. 63

ఈపద్యమునందు నిస్సాణధ్వనులు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) కోణపరంపరాహతులకా—కొయ్యలపంక్తులయొక్క దెబ్బలచేత; (కో
ణము—తప్పెలువాయించుకొయ్య); గూరిన—నిండిన; వేదననో—వేదనచేతనో; సమస్త

...కరుణ-సమస్త-సర్వమును; నిర్మాణ-సృజించుట; భృతి-భరించుట (పాలించుట); ప్రణాళ-సంపుట; (వీనిని); కరుణ-చేయునట్టి; మాధవుని-కృష్ణుని; చెనకంగబోవు-ఎదిరింపఁ బూనిన; గీర్వాణులకు-దేవతలను; పోతుడంచుకు-బోవలదని; మొఱ్ఱ చెనోకోయనకు-మొఱ్ఱపెట్టునోయనునట్లు; నిస్సాము-తప్పెట్లు; కవనాభిశేషియై-యుద్ధమును వెలుపునదియై; పాకశాసనునిపాజారమునకు-మోసెకు; అని యన్వయము.

అలంకారము-పేతూత్పత్తి.

మ. అపు డాబద్ధఖలీనకాశ్వచయ మై యందూఽర్చిభంశిత
ద్విప మై దివ్యరథాగ్రకేతుపటనందిత్యామిశశ్శూత మై
యపరా భూతభుజావలేఽభటవీరాలాప మై జంభవై

రిపురం బంతయు మందరక్షుభితవార్ధింబోలె ఘూర్ణిల్లుచుక. 64

(వ్యా) జంభవైరిపురంబంతయుక-దేవేంద్రునిపట్టణమునం చెల్లెడలను; ఆబద్ధ.....యమై-ఆబద్ధ-నిక్క-గాఁ గట్టబడిన; ఖలీనక-కక్షయలతోడి; ఆశ్వచయమై-గుఱ్ఱములసమూహముకలదియై; అంచా...ద్విపమై-అంచా-గుఱులయందుండి; పరిభంశిత-విడువఁబడిన, విప్పఁబడిన; ద్విపమై-ఏనుగులు కలదియై; అంచా-ఏనుగుకాశ్శ మఁగఁజేడుగోలును; దివ్య.....నూతిమై-దివ్య-ప్రకాశించుచున్న; రథాగ్ర-తేరుల కొనలందు; కేతుపటనందిత్యా-తెక్కుములను గట్టవలయుననునిచ్చతో; మిశ్రతో-మాడిన; నూతిమై-సారథులుకలదియై; (సందిత్యా-సందాతుమ్ ఇచ్చా-కట్టవలయుననునిచ్చ; ఇది సన్నంతరూపము); ఇక్కడ 'సందిత్యా' అని ఒకపాతముగలదు; ఆపుడు సందాతుమ్ ఇచ్చా-చేర్పవలయుననునిచ్చ యని యర్థము; సందిత్యా అనుపాతమే సరసము; అపరా...వీరాలాపమై-అపరాభూత-అనమానముచేందని (జయింపఁబడనియనుట); భుజావలేప-బాహుగర్వముగల; భట-సేనలయొక్క; వీరాలాపమై-శూరోక్తులుకలదియై; ఘూర్ణిల్లుచుక-మ్రోగుచు; మంద.....బోలెక-మందర-మందరపర్వతముచేత; తుభిత-కలఁపఁబడిన; వార్ధిక-సముద్రమును; పోలెక-అనుకరించెను.

అలంకారము-ఉపమ.

ఉ. నీ యనుజన్ముడ న్నఖుడ నీ కని యింటికి వచ్చి జంభదై
తేయవిరోధిచే నపుడు తేజము లన్నియుఁ గాంచి చేసె న
న్యాయము పారిజాతహరణంబునఁ గృష్ణుడు మంచిచుట్ట మా
రా యని పక్కఁగా జనపరంఽరచే విని రెల్లవారలుక. 65

(వ్యా) తేజములు—ప్రాభవములు, పోణుములు.

అలంకారము—సక్రొత్తి.

వ. అత్తఱిం దత్తఱింబునం దత్తఱింబులం బల్లింపకయ నెప్పరంబున నెక్కం
బోవువారును గృష్ణుండు కృష్ణుఁ డని పోనఃపున్యంబుగాఁ బలుకుచు
నే మేమి యెక్కడెక్కడ నని యడుగువారికిఁ దెలివిఁడ నుడు
వం దడవులేక పారిజాతంబు పారిజాతం బని పలుకుచు రణసంభ్ర
మంబునం బరిభ్రమించువారును, గణయకంపణమునలముద్గర
పరిఘపరశ్వధంబు లనియెడు బహువిధప్రహరణాహరణవిషర్యా
సంబున శస్త్రశాలాంతరంబునం గలహించువారును, మరుదధిప
మలినపథ మహిషరథ మాంసాశన మకరాకరేశ మాతరిశ్వ మనుష
ధర్మమహేశ్వరులకు మానవుం డీ డగునే యనువారును, గత్తు
లంకించువారును, రిత్తజంకించువారును, సంగడిలం జీరువారును,
సంగరభీరులం గేరువారును, వాహనంబులఁ దఱుమువారును,
సాహసంబుల నఱుమువారును, నై వీరావేశంబున రాజద్వారంబునం
దొట్టి రయ్యవసరంబున.

66

(వ్యా) తత్తఱింబునక—సంభ్రమముతో; తత్తఱింబులక—గుఱ్ఱములను; పల్లింప
కయ—జీనుకట్టకయే (పల్లము—జీను, పల్లింపు—జీనుకట్టు); నెప్పరంబునక—వేగముతో;
పోనఃపున్యంబుగాక—సారసారెకు; పోనఃపున్యము—పునఃపునః అనుపదమునకుఁ దద్ధిక
రూపము; తెలివిపడక—తెలియనట్లు; తడవు—అనికాశము; కణయ... పరశ్వధంబులు—
కణయ—కుంతిపేదము (ఈఁటె); కంపణ—ఆయుధవి శేషము, (కంకణ) యని కొన్ని
గ్రంథములలోఁ గానఁబడుచున్నది; అది యసాధువని యెఱుంగునది; ముసల—కోశలి;
ముద్గర—ఇనుపగుదియ; పరిఘ—ఇనుపకట్లగుదియ; పరశ్వధము—గొడ్డలి; ప్రహరణా...
విషర్యాసమునక—ప్రహరణ—ఆయుధములయొక్క; ఆహరణ—తీసికొనుటయందలి;
విషర్యాసంబునక—వ్యత్యాసముచేత; మరుద... మహేశ్వరులకు—మరుదధిప—
దేవేంద్రుఁడు; మలినపథ—అగ్ని (కృష్ణవర్చ); బర్హి కృష్ణా కృష్ణవర్చా అనియుయఁడు;
మహిషరథ—యముఁడు; మాంసాశన—రాక్షసుఁడు, నిర్మతి; మకరాకరేశ—నరుణుఁడు;
(మకరాకర—సముద్రమునకు, ఈశ—ప్రభువు); మాతరిశ్వ—వాయువు; మనుష్యధర్మ—

కుజేరుడు; 'నునువ్యధర్మాధనకోరాజరాజో' న్నవాధిపః' అని యమరుడు; మహేశ్వరులకు—ఈశానుడు; (వీరికి); (ఇచ్చు దిక్పాలకు తెనుంగుడును మకారాదిపదములతోఁ జేప్పఁబడియుండుట చుచుత్కారము); అంకించు—జళిపించు; రిత్త—నట్టి; జంకించువారును—భయపెట్టువారు; సంగడిలకు—చెలికాండ్రును; చీరువారును—పిలుచువారును; సంగరభీరులకు—యుద్ధమునకు భయపడువారిని; కేరువారును—పరిహసింపువారును; వాహనంబులకు—గుఱ్ఱములను; ఆఱుమువారును—విజృంభించువారును; తొట్టిరి—కూడిరి.

అఱుమునుటకుఁ బ్రయోగము:—

'ఎఱుంగుదు శేను సుయోధను, కొఱగామియు నశనితోడఁ గూడిన నృపులం
దఱుఁ బగ మనమున నిడుకొని, యఱుముబయును సంధి పాసఁగవనియు మహాత్మా'
—భారతము. ఉద్యోగపర్వము

ఇందు వీరరసము నిర్మింపఁబడినది.

తే. గలితశృంఖల లయ్యు నకాలనిద్ర
గనుఁగవలఁ గ్రాలఁ దమయంతిఁ గదలవయ్యె
దారుణాధోరణప్రయత్ని మునఁ గాని
నముచిమధనునివీట శుండాలఘటలు.

67

ఈపద్యము మొదలు 72 పద్యమువఱకు నశుభమానకంబులు కలుగుట నిర్ణయంబు
బడినది.

(వ్యా) నముచిమధనుని—ఇంద్రునియొక్క; 'స్వారాజ్యముచిహ్నాదనః' అని యమరుడు; వీటకు—పట్టణమునందు; శుండాలఘటలు—ఏనుగులగుంపులు; గలితశృంఖల లయ్యుకు—సంకిశ్ణులు విడువఁబడినవైనను; అకాలనిద్ర, కనుఁగవలకు, క్రాలకు—; దారుణాధోరణప్రయత్నమునగాని—దారుణ—క్రూరమైన; ఆధోరణ—మావటివానియొక్క; ప్రయత్నమునగాని—ప్రయత్నముచేతఁదప్పు; తమయంతికు—స్వేచ్ఛగా; కదలవయ్యెకు.

క. పారిఁబారి నెగయుచు మ్రొక్కుచు
ధరణీస్థలిఁ బొరలఁబడుచుఁ దలకొని శిక్షం
బొరసిన జయ్యు హయంబులు
భరియింపవు కొంత తడవు పల్కాణంబుల్.

68

(వ్యా) పారిఁబారికు—మాటిమాటికి; ఎగయుచుకు—ఎగురుచు; మ్రొక్కుచుకు—వ్రాలుచు; పొరలఁబడుచుకు—తలక్రిందులుగాఁ బొరలచు; తలకొని—పూని; శిక్షం బొర

సినపయ్యుక్—శీఘ్రంపఁబడినవై నను; (అనఁగా నేర్పఁబడినవై నను); హయంబులు—గుఱ్ఱంబులు; కొంతతడవు—కొంత నేపు; సల్యాంబుల్—శీసులను; భరియింపవు—ధరింపవు.

ఉ. డాసి పురోహరిన్మణివిటంకమునం దనమేనినీడ ను

లక్కానమదృష్టిఁ జూచి కినుకం బ్రతివీరుడ యంచు వ్రేసి బా

హాసి విభిన్నమై పడఁ దదర్శముఁ జేకొని వచ్చెఁ గల్పవృ

క్షానవపానమత్తుఁ డమృతాంధసుఁ డొక్కఁడు జన్యకేళికిఁ. 69

(వ్యా) కల్ప.....మత్తుఁడు — కల్పనృక్షానన — కల్పతరువునుండి హాడమి కల్లును; పాన—తాగుచేత; మత్తుఁడు—మదించినవాఁ డగు; అమృతాంధసుఁడు—అమరుఁ డొకడు; అమృత + ఆంధస్—అమృతమే యన్నముగాఁగలవాఁడు, ‘అమర్త్య అమృతాంధసః’ అని యమరుఁడు; డాసి—సమీపించి; పురో.....విటంకమునక—పురో—ఎదుట నుండు; హరిన్మణి—పచ్చనిమణులచేత; అనఁగా నింద్రనీలమణులచే నిర్మింపఁబడిన; విటంకమునక—కొడిగెలయందలి (గువ్వగూడులందు); తనమేనినీడక—తనప్రతిచ్ఛాయను; ఉల్కానమదృష్టిక—కొఱబిలలెఁ గ్రూరముగచూపుతో; చూచి—; కినుకక—కోపముతో; ప్రతివీరుడయంచు—తన్నెదిరించుగూరుఁడని బ్రచుసి; వ్రేసి—దానింగొట్టి; బాహాసి—తనచేతియందుండు ఖడ్గము; విభిన్నమైపడక—తునిఁగిపడఁగా; తదర్శముక—మిగిలినసగమును; చేకొని—గ్రహించి; జన్యకేళికి—యౌద్ధక్రీడకు; వచ్చెక.

అలంకారము—భ్రాంతిమంతము.

తే. కారణము లేక యూరకె నారి దెగిన

విడిచిపెట్టక రణరసావేశ మొదవఁ

బట్టి కోదండదండంబు పరిఘ గాఁగ

వినరుచును వచ్చె వేటొండు వేల్పుజోడు.

70

(వ్యా) వేల్పుజోడు—సురవీరుఁడు; జోడు—యోధకృత్తభవము; నారి—అల్లెత్రాడు; పరిఘ—ఇనుపగుదియ.

క. గొనయంబు నెక్కఁ ద్రోచిన

గనయంబున కెక్కఁకున్నఁ గ్రమ్మిన తమకం

బున విల్లు విడిచి వేటొక

యనిమిషభటుఁ డనికి పెడలె నడిదముఁ గొనుచున్.

71

(వ్యా) గొనయంబుకొ—అల్లెత్రాటిని + (గుణశబ్దసము); ఎక్కుచోచినకొ—
ఎక్కుపెట్టగా; గనయంబునకుకొ—చింటికొప్పునకుకొ; క్రమ్మినతమకంబునకొ—అధిక
సంభ్రమముతో; అడిచుకొ—కత్తిని.

ఉ. పట్టదలంచెనేని పదపద్మయుగంబు వశంబు గాక లోక
బుట్టిన బాష్పగద్గదిక బోకు మనం బలు కెత్త లేక పైఁ
జుట్టిన నెయ్యపుం బదనుచూపులచే సతి వెంట నంటి త
నబట్టగఁ బట్టగా నొక సుపర్వడు వచ్చె రణాభిలాషి యై. 72

(వ్యా) పోకుము + అనకొ—పోవలసనుటకు; పలుకెత్తలేక—చెప్పజాలక; పదమ
చూపులచేకొ—వాడిచూపులచేత; పట్టగఁ బట్టగాకొ—సంభ్రమద్యోతనార్థము ద్వీరుక్తి;
సుపర్వడు—అమరుడు.

క. సురవీరుఁ డొకఁడు సతిచే
దురమునకు ననుజ్ఞ వేడి తొల్లిటియలుకం
జిరకాలదుర్లభం బగు
పరిరంభము గాంచి వెడలెఁ బ్రమదం బెనఁగక. 73

(వ్యా) దురమునకుకొ—యుద్ధమునకు; తొల్లిటియలుకకొ—పూర్వపుట్రణయ
కలహముచేత; చిరకాలదుర్లభంబగు—పెద్దకాలముగా లభింపని; పరిరంభముకొ—కాంగి
లిని; కాంచి—పడసి.

(వి) ఇవటఁ బరిరంభము సుపలక్షణం బనియు వెన్నఁచను.

చ. నను నని నేయఁ బంపు ఖగనాథునిసోగపసిండి టెక్క లు
క్కునఁ గొని కర్ణపూరమునకు న్రభసంబునఁ దెత్తు నేను నీ
కని తన కడ్డమై నిలుచు నచ్చరతొయ్యలి నూటడించి పో
రున కరుదెంచె వేల్పుఁగొమరుం డొకరుం డురుదండహస్తుడై. 74

(వ్యా) అనిసేయకొ—యుద్ధముసేయుటకు; ఖగనాథుని—గరుత్మంతుని; సోగ—
నిడుదలగు; ఉక్కునకొ—కౌర్యముతో; కొని—గ్రహించి; కర్ణపూరమునకుకొ—కర్ణాభరణ
మునకై; రభసంబునకొ—వేగమున.

ఉ. మానసవేగరథ్యమును మాతలిసాంధికంబు సగ్రనం

దానితనీలసీరదపతాకము నైనరథంబుపై శచీ

జాని పులోమవృత్తబలజంభశరస్రవిఘాతకారణం

బైనతనుత్రముం దొడిగె నాహవదోహలమానసంబునన్. 75

(వ్యా) శచీజాని—ఇంద్రుడు; మానసవేగరథ్యము—చునోవేగమునెంతివేగముగల
గుఱ్ఱమును; అగ్ర.....పతాకము—అగ్ర—శిఖరమునందు; సందానిత—కట్టించినది; సీల
సీరద—రథ నిమేషు మనెడు; పతాకము—పెక్కిముగలదియును; ప్రవిఘాత—అడ్డపడుటకు;
తనుత్రము—కవచము; అహవ.....మానసంబునన్—అహవ—యుద్ధమునందు; దోహల—
ఇచ్చగల; మానసంబునన్—మనస్సుతో.

సీ. గత్తిముచ్చిలగ వేచుగాలిఁ ద్రావఁగఁ బాము

నిడినకైవడిఁ గాలికడియ మమర

నలదేవమణికిఁ గావలి యిడ్డప్రహరి నా

గళమున ఘంటికావళులు మెఱయఁ

బన్నగాళిక నెరువ్వుడ వెండితెక్కలు

ధరియించె ననఁగఁ బక్కెర సెలంగఁ

బారిజాతాహృత్ప్రభవరోష మనంగ

గతిరోధజనితఘాతకృతులు నిగుడ

తే. ఖరముఖిక్షుణ్ణకాంచనక్షోణిరజము

పర్వి సంధ్యారుణేందుబింబంబుఁబోలఁ

వాహకోత్తముఁ డైనరేవంతుఁ డమర

వల్లభునిమోల నుచ్చైశ్శవంబు నిలిపె.

76

ఈపద్యమునం చుచ్చైశ్శవ మను దేవేంద్రునిగుఱ్ఱము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) గతిక్—(దీని) గమనమును; ముచ్చిలగక్—దొంగిలించుటకై; వేచు—
కాచియున్న; గాలిక్—వాయువును; త్రావఁగక్—పానముచేయుటకై; పామునిడిన
కైవడిక్—పామునుంచివారోయన్నట్లు; కాలికడియము—కాలియందెఱుమరక్—ఓప్పఁగా;
అనఁగా నింద్రునిపట్టుపుగుఱ్ఱముగునుచ్చైశ్శవము వాయువేగమునకరోపే నధికవేగముగల

చగుటచే నానివేగమును వాయువు గ్రహింపరాఁగా నావాయువును మ్రింగుటకై పెట్టిన పాపాఁయనునట్లు కాలికడియము చెఱువారెనని భావము; ఇటు నర్థకీర్తిమూలవస్తుధ్వని; అల—ప్రసిద్ధమైన; దేవమణికి—ఉత్తమాశ్వముయొక్క మెడమీఁద నుండు దేవమణి యను పెరుగల మంగళదాయకమగు నొక సుడికి; మణిని బనిలపఱచుట వాడుక; కావలి యిడ్డ—కావలియుంచిన; ప్రహరినాక—ప్రాకారమోయనునట్లు; పన్నగాళికి—గరు త్మంతునకు; ఎదుర్చడక—ప్రతిఘటించుటకై; పక్కెర—అంగీ (గుఱ్ఱములో నగువాని యంగీ); పారిజాతా...మనంగక—వారిజాతాహృతి—కల్పవృక్షపహరణముచేత; ప్రభవ—పుట్టిన; రోషమనంగక—ఖుర...రజము—ఖురముఖు—గారిజెలకొనలచేత; త్సుల్లా—నలపఁబడిన; కాంచనతోడి—బంగారుమయమైన నేలయందలి; రజము—దుమ్ము; పర్వీ—వ్యాపించి; వాహాశీ త్తముడైన—శ్రేష్ఠుడైన గుఱ్ఱపురా తగు; రేవంతుడు—రేవంతుఁ డనువాడు; మోలక—ఎదుట.

అలంకారములు:—పెద్దపాదములు నాలుగింటియందును నుత్పేక్షలును; గీతము నం దుపనుయు.

శా. చండన్ధూలరదద్వయద్వయమహాస్తంభంబులం బూని యు

ద్దండస్ఫూరపతాకికాసహిత మై దానచ్చటాచిత్రవ

ద్గండాభోగవిశాలకుడ్యములచే గన్పట్టునద్దేవతా

శుండాలం బరుదెంచె సంగరరమాశుద్ధాంతసాధం బనక.

77

ఈపద్యమున నైరాకతము యుద్ధసన్నద్ధమై వచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) చండ...స్తంభంబులక—చండ—కూరమైన; న్ధూల—గొప్పవియగు; రదద్వయద్వయ—నాలుగుదంతము లనెడు; మహాస్తంభంబులక—గొప్పకంబములను; పూని—ధరించి;

విరావతమునకు నాలుగుదంతములు గల నునుటకుఁ బ్రయాణము:—

‘చత్వారివేదబ్రహ్మస్య వర్ణాభిహారిబాహవః

స్వర్గంతిదంతేనాంగో పాయయామయాగాక్రమాః’ —అని కవికల్పలత.

ఉద్దండ.....సహితమై—ఉద్దండ—భయంకరమైన; స్ఫూర—గొప్ప; పతాకికా—తెక్కెముతో; సహితమై—కూడినదై; దాన.....కుడ్యములచేక—దానచ్చటా—చెక్కిళ్ల యగు బాఱుమదజలముచేత; చిత్రవత్—వన్నె గానింపఁబడిన; గండాభోగ—చెక్కిళ్లప్రదేశము లనెడు; విశాలకుడ్యములచేక—విస్తారమైన గోడలచేత; కన్పట్టు—కనఁ బడుచున్న; అద్దేవతాశుండాలంబు—అయ్యైరావతము; సంగరం.....సాధంబనక—సంగ

రమా-రణలక్ష్మీయొక్క; శుద్ధాంత-అంతఃపురమందలి; సాధం బనక-మేఘయోయను నట్లు; ఆరుదెంచె-వచ్చెను.

అలంకారము — రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్ష.

ఇందు వృత్తి-ఆరభటి. రీతి-గౌడి. రసము-శాద్రము.

ఉ. ఏడుకరంబుల న్వరున నెత్తినతోమరశక్తిచాపశ్ర
 స్త్రీసమరుసువవ్యజనదివ్యమహత్తరసాధనంబు లా
 మ్రేడితకాంతితో నిజశరీరరుచిం బచరింప వచ్చె న
 య్యేడికరాచతత్తడిపయిక హుతవాహుఁ డుదగ్రమూర్తియై. 78

ఈపద్యమునందగ్ని దేవుఁడు యుద్ధసన్నద్ధుడై రణానికివచ్చుట వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) హుతవాహుఁడు-అగ్ని; ఏడుకరంబులక-ఏడుహస్తములచేత; సుని-గరిటెవంటియొక యాయుధవిశేషము; ఆమ్రేడితకాంతితోక-రెట్టింపఁబడినప్రకాశముతో; పచరింపక-ప్రవర్తింపఁగా; ఏడికరాచతత్తడిపయిక-ఏడిక-సాక్షేలు; తగరేడిక సాక్షేలున నని యాంధ్రనామసంగ్రహము; ఏడికరాచ-శ్రేష్ఠముగుసాక్షేలనెడి; తత్తడిపయిక-గుట్టముమీఁది; ఇట వాహనముమీఁద ననుట; అగ్నికి వాహనము మేఁక.

సప్తహస్త శ్చతుశ్శృంగ స్సప్తశ్చక్వా ద్విశీర్షకః
 త్రిపాత్రసన్ననదన స్సుఖాసీన శ్చుచిస్త్రితః
 న్వాహంతు దక్షిణే పార్శ్వే దేవీంవామేస్వధాంతథా
 బిభ్రద్దక్షిణహస్తేశ్చ శక్తిమన్నంగుచంగ్రువం
 తో మరంస్యంజనంవామే ఘృతపాత్రంతు ధారయక
 మేషారూఢంజటాబద్ధం గౌరవర్ణం మహాజనం
 ధూమధ్వజం లోహితాక్షం సప్తార్చి స్సర్వకామదం
 ఆత్మాభిముఖమాసీన మేవం ధ్యాయేద్ధతాశనం.

—అని యగ్ని దేవుని ధ్యానశ్లోకములు.

శా. బాహుసంభృతకాలదండజనితస్ఫారస్ఫులింగాలికి

స్నాహాయ్యంబు ఘటించి కోపరసఘూర్ణన్నేత్రదీప్తుల్బయో

వాహంతర్గతవైద్యుతప్రభల లేవం జోప వాహద్విష

ద్వాహోత్తంసము నెక్కి పోరి కడరెన్వైవనవృత్తుం డుద్ధతిక. 79

ఈపద్యమునందు యముడు యుద్ధమునకు వెడలుట వర్ణితము.

(వ్యా) వై వస్వతుండు—యముడు; బాహు — గాలికిక్—బాహు — భుజముల యందు; సంభృత—భరింపఁబడిన (అనఁగాధరింపఁబడిన); కాలదండ—కాలదండమునుండి; జనిత—పుట్టిన; స్ఫార—గోప్పవి యగు; స్ఫులింగశిక్ష—మిఠుఁగురులవరుసకు; సాహ య్యంబు ఘటించి—తోడై; కోపరసఘూర్ణన్నేత్రదీప్తుత్—కోపావేశముచేతఁ దిరుగుడు పడుచున్న కన్నులకాంతులు; పయో.....ప్రభలక్—పయోవాహ—మేఘములయొక్క; అంతర్గత—మధ్యమున నుండు; వైద్యుత్ప్రభలక్—మెఱుపుదీఁగలకాంతులను; లేవం జోపక్—లేవన త్తగా (స్రజ్వరిల్లఁజేయఁగా); వాహ..... త్తంసముక్—వాహద్వి షత్—ఎనుబోతనెడు; ‘లులాయోమహిపోవాహ ద్విషత్కాసరసైరిభాః’ అని యమ రుడు; అనఁగా గుఱుమునకు శత్రు వని యవయవార్థము; ‘సింహేభం మహిషేశ్వ మోతు ఖనకంశ్చైణం కీశావి గోవ్యాఘ్రంబ్రభుఁజీతి భిరువరయోః.....’ అని ముహూర్తమార్తండము; వాహోత్తంసముక్—వాహనశ్రేష్ఠమును; ఎక్కి—; ఉద్ధతిక్; పోరి కడరక్.

ఈపద్యమునం దారభటివృత్తి; గాడీరీతి; కాద్రసము.

శా.భీమాకారులు కామరూపధరు లాభీలక్రియాపారగో

ద్దాము ల్పుణ్యజను ల్భజింపఁ గుముదస్తంబేరమం బగ్రతో

భూమిం బల్లన గట్టి రా నసిరుచిస్ఫూర్తు ల్విజృంభింప నం

గ్రామేచ్ఛం బలలాశి యేగె మనుజస్కంధాంతరాచాధుడై. 80

ఈపద్యమునందు నిర్వృతి యాధమున కేగుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) పలలాశి—మాంసభక్షకుడు, (అనఁగా రాక్షసుడు; ఇచట నిర్వృతియని భావము); కామరూపధరులు—ఇచ్ఛారూపములనుధరించువారు; అభీల...ద్దాముత్—అభీల క్రియా—హూరకార్యములయొక్క; పారగ—పూర్ణ తనబొందినవారు కావున; ఉద్దాముత్— అడ్డులేనివారు; (అను) ‘క్రియాపాపన’యని పాతముగలదు; అపుడు ‘అపాదన, కలిగించుటచేత’ అనియర్థము; పుణ్యజనుత్—రాక్షసులు; ‘యాతుధానః పుణ్యజనోనైర్వృతోయాతురక్షసి’ అనియమరుడు; పుముదస్తంబేరమంబు—కుముదమను పేరుగల యతనియేనుఁగు; ‘వరావతః పుండరీకో వామనః కుముదోజనః పుష్పదంతస్సర్పభౌమ స్సుప్రతీకశ్చద్విగ్దజాః’ అని యమరుడు; అగ్రతోభూమిక్—తనకడుట; పల్లన—జీను; అసిరుచిస్ఫూర్తుత్—కత్తి మెఱుఁగులవిడంబములు; మనుజస్కంధాంతరాచాధుడై—మనుష్యుని మూఁపునడుమఁ గూర్చుండి.

ఇందు_వీరరసము; భారతి_వృత్తి; పాంచాలి_రీతి.

చ. మకర కుశీర కచ్చప సమానము లైనముఖంబుల న్భయా
నకరస ముప్పత్తిల్లఁ గెలస నిజకింకరదైత్యదానవ
ప్రకరము గొల్వ బాహుశిఖరంబునఁ బాశము పూని వార్ధినా
యకుఁ డని కేగుదెంచెఁ గలహంసతురంగరథాధిరూఢుడై. 81

ఈపద్యంబున పరుణుం డాహుపథూమికి నచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) వార్ధినాయకుఁడు_పరుణుఁడు; మకర_మొసలి; కుశీర_ఎండకాయ;
కచ్చప_తాచేలు; (వీనికి) సమానములైన ముఖంబులక_తుల్యములగు మోములందు;
భయానకరసము_భయోత్పాదకమగురసము; (శృంగారాదులలో నొకటి); ఉప్పత్తిల్లక_
కలుగఁగా; కెలనక_పార్వమునందు; కల...రూఢుడై_ఇతనికివాహనమురాయంప.

ఇందును రసవృత్తులు పైపద్యమునందువలె నని తెలియునది.

ఉ. అంగనుగంధము ల్నిజభటాలిపథశ్రమముక హరింప ను
త్తుంగగదాపరిభ్రమవిధూతము లై ఘనము ల్లిగంతమా
తంగవిశాలకర్ణములఁ దార్కొని చామరలీలఁ జూప సా
రంగహయంబు నెక్కి సమరంబున కేగె సమీరుఁ డుద్ధతిక. 82

ఈ పద్యమునందు సమీరుండు సమరరంగంబునకు వచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) సమీరుఁడు _ వాయుదేవుఁడు; ఉత్తుంగగదా_పొడవైనగదయొక్క;
పరిభ్రమ_త్రిప్పుటచేత; విధూతములై_ఎగఁజిమ్మఁబడినవై; ఘనముల్_మేఘములు;
దిగంత...కర్ణములక_దిగంతమాతంగ_దిగ్గజములయొక్క; విశాలకర్ణములక_వెడల్పు
న చెవులయందు; తార్కొని_చేరుకొని; చామరలీల_చామరములు వేయువిధమును;
చూపక_ప్రకటింపఁగా; సారంగహయంబుక_జింక వాహనమున.

ఇందును రసవృత్తిరీతులు పైపద్యమునందువలెనే యని యెఱుంగునది.

క. నలకూబరమణికంతులు

బలముల నడపింప నర్థపతి తురగమువై

ధళధళితచంద్రహాసో

జ్వలితభుజం డగుచు నడచె వాసపుమోలక.

దీనియందు గుజేరుడు యుద్ధమునకువచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) అర్థపతి—కుజేరుడు; నలకూబరమణికంఠులు —నలకూబరుఁ డను తన కుమారుఁడును మణికంఠుఁడును; బలముల నడిపింపక—తన సేనలను నడిపింపకగా; ధర్శ... భుజాండగుచుక—ధర్శధర్మత—తత్తత్తత్తమని మొత్తముచుండెడు; చంద్రహాస—కత్తిచేత; ఉజ్జ్వల—ప్రకాశించుచుండు; భుజాం డగుచుక—బాహువుల గలవాఁ డగుచు.

ఉ. ఆననసీమఁ గ్రోధజనితారుణదీధితి ఫాలభాగనే

త్రానలకీలలం బెనుప హస్తమున న్నిశితత్రిశూలముం

బూని మదించి అంకె లిడుపోటరి గిబ్బలతేని నెక్కి యీ

శానుఁడు వచ్చె బారివదనైన్యముతో రణకౌతుకంబునక. 84

ఈపద్యమునం దీశానుఁడు సమరాంగణమునకు వచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) ఈశానుఁడు — ఈశానుఁ డను దిగధిపతి, (పరమశివాంశజుఁ డనుట); క్రోధ.....దీధితి—క్రోధ—కోపముచేత; జనిత—పుట్టిన; అరుణదీధితి—ఎఱ్ఱనికాంతి; ఫాల.....కీలలక—ఫాలభాగ—నొసటియందలి; సే—త్రానలకీలలక—కంటియన్ని జ్వాలలను; పెనుపక—వృద్ధిపొందింపకగా; నిశిత—వాడియొన; అంకెలిడు—బొబ్బలిడు; పోటరి—శూరుఁడైన; గిబ్బలతేనిక—వృషభపతిని; పారివదనైన్యముతోక—ప్రమథగణములతోడ.

ఈపద్యమునందును రసవృత్తిరీతులు 80 వ పద్యమునందువలెనే.

ఉ. ఆయుధగర్భితంబు లగునంజలు లెత్తి పులోమకన్యకా

నాయక యేన యేన యని నాకనివాసులు మ్రొక్కి సూరెలం

బాయక కొల్చి రా దిగధిపాలురతో నలనందసూనుఁ డా

హా యుటు సేయునే యని మహాహమికం బలుమాఱు పల్కుచుక.

(వ్యా) ఆయుధగర్భితంబులగు—ఆయుధములు ధరించిన; అంజలులు—దోయి శులు; పులోమకన్యకానాయక—కచీదేవికిభర్తవగునింద్రుఁడా; వీనయేనయని—సేనేయని తమతమ పేరులు గల్గించుచు; సూరెలక—పార్శ్వములందు; అలనందసూనుండు—ఆప్రసిద్ధుఁ డైనకృష్ణుఁడు; (అల—ఇదివాక్యాలంకారార్థముప్రయుక్తము); మహాహమికక—(మహాత్ + అహమిక—మహాహమిక) అధిక మైన శూరాలాపముతో; ‘అహమహమిక’యని ద్వితీయముతో రూపము గలదుగాని, ‘అహమిక’ యనురూపము ప్రయోగములందు వ్యుత్పన్నము.

సేనేసమర్థుఁడను సేనేసమర్థుఁడననియెడు వీరోక్తియహమహమిక; సేనే సమర్థుఁ డననియెడు వీరాలాపమహమికయని చెప్పదగు.

చ. హరిహాయుఁ డాహరిం గెలుచునానయు మోసము నాక యీగతిం
 బురి వెడలంగ నవ్విభునిమోల మరుద్వసువిశ్వరుద్రభా
 న్వరతుషితాదికత్రిదశవర్గము ముప్పదిమూఁడుకోటులు
 ధ్వరగతి నేగుదెంచె రణధూర్వహగర్వము లుల్లసిల్లఁగన్. 86

(వ్యా) హరిహాయుఁడు—ఇంద్రుఁడు; ‘జంభభేదీహరిహయః’ అని యమరుఁడు;
 మోసమునాక—ప్రమాద మనక; అనఁగా వ్యర్థమగునని తలంపక; మరుద్వసు...వర్గము—
 పీఠండుదేవయోని భేదములు; ధూర్వహ—భారవాహిత్యము.

శా. అర్వారోహణచాతురీవిలసనాహంకారదుర్వారతన్
 సర్వాంగీణము లైనమైమఱుపులు నృస్త్రీకృపాణంబులున్
 గర్వాలాపవిడంబము లైతయ జోకం జిత్రసేనాదిగం
 ధర్వుల్యజ్జికీ దోడుసూపిరి పురద్వారప్రదేశంబునన్. 87

(వ్యా) అర్వ—గుఱ్ఱము; సర్వాంగీణములైన — అవయవములన్నిటిని గప్పు;
 మైమఱుపులు—కవచములు; జోకన్—పరాక్రమముతో; వజ్జికీ—ఇంద్రునికి.

ఉ. హేమధరాధరంబు చలియింప వెనక్ బహుకోటిసంఖ్య లై
 యామరసైన్యము ల్నడచునప్పు డనంత సితోష్ణవారణ
 స్తోమనిరోధ మందియును దోడనె దిక్కులు గప్పె నయ్యెడం
 జామరవాయునున్నములు సాంద్రహిరణ్యయభూపరాగముల్. 88

(వ్యా) హేమధరాధరంబు — మేరుపర్వతము; చామరవాయునున్నములు—
 చామరములవలనిగాలులచేత నెగఁజల్లఁబడినవగు; సాంద్రహిరణ్యయ భూపరాగముల్—
 దట్టములగుబంగారునేలలందలిధూళులు; అనంత...నిరోధము—అనంత—తెక్కలేని; సిత్—
 తెల్లని; ఉష్ణవారణ—గోడుగులయొక్క; స్తోమ—గుంపులచేత; నిరోధము—అడ్డపాటును;
 అందియును—పొందియును; తోడనె—వెంటనే; దిక్కులు గప్పెన్—దిశ లాక్రమించెను.

ఉ. దారుణభంగి నొండొకటి దాఁకెడు నస్త్రముఖింబుల స్థా
 త్కారము లుల్లసిల్ల బెడిదంబుగఁ బుట్టిననందడిం బుర
 ద్వారము నిర్గమించె సురవల్లభుసేనలు భర్గజాటకాం
 తారముఖింబున న్నెడలు దైవతసింధుర్పురంబులో యనన్. 89

(వ్యా) బెశివంబుగఁ—భయంకరముగా; సంపడిక—కలకలముతో; భగ్గ... ముఖంబునక—శివుని జడముడియ నెడునడవియందుండి; వెడలు—వెలుపటికివచ్చు; దైవత సింధుర్పురంబులో యనక—అకాశగంగా ప్రవాహములో యన్నట్లు; సురపల్ల భుసేనలు నిగ్గమించెనని యన్వయము; నిగ్గమించెను—వెలువడెను.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

శా. బాణద్విణ్మధితాంబుధిధ్వనికళాపాణింధమానీకని
స్సాణస్వానభిదేలిమాద్రితట నిస్సామాన్యచాపాగమ
ద్రోణాచార్య సురీసమూహవరణోద్యుక్తాహిత శ్రేణిని
శ్రేణీభూతకృపాణ మాంసలభుజా శేషాహిత్యుద్ధరా.

90

(వ్యా) బాణ.....తట—బాణద్విట్—బాణాసురునకు విరోధియగువిష్ణువు చేత; మధిత—తఱువఁబడిన; అంబుధి—సముద్రముయొక్క; ధ్వనికళా—కేబ్బముయొక్క చాతుర్యములను; పాణింధమ—వృద్ధిపఱచుచున్న; అనీక—నేనలయొక్క; నిస్సాణస్వాన—తప్పెటలధ్వనులచేత; భిదేళిమ—పగులుస్వభావము కల (అనఁగా బగులుచున్నయనుట); అద్రితట—పర్వతప్రాంతముకలవాఁడా; అనఁగా గృష్ణ దేవరాయలనేనలతప్పెటలధ్వనులు సముద్రభూమములకంటెను బెడిదముగానుండుననియు నాధ్వనులచే గొండలు పగులు నట్లుండెననియుభావము; ఇచట నలంకారమతిశయోక్తి; నిస్సామా.....చార్య—నిస్సామాన్య—అసాధారణమైన (అనఁగా నితరుల కలవికాని యనుట); చాపాగమ—ధనుర్విద్య యందు; ద్రోణాచార్య—ద్రోణాచార్యునినంటివాఁడా; సురీ...కృపాణ—సురీసమూహ—దేవతాస్త్రీబృందములను; వరణ—పాణిగ్రహణము చేయుటకు; ఉద్యుక్త—ప్రయత్నపడిన; అహిత—శ్రేణి—విరోధులవరుసలకు; నిశ్రేణీభూత—నిచ్చెనయైన (అనఁగా నిచ్చెనవలె నాచరించెడు); కృపాణ—కత్తి కలవాఁడా; అనఁగా గృష్ణరాయలకత్తి శత్రువులవరుసలఁ జంపి దేవలోకమునకుఁ బంపుటచేనచ్చట నుండుకామినులను బాణిగ్రహణము చేయుటకై వారలు స్వర్గమున కెక్కిపోవుటకై తాను నిచ్చెనవలె నాచరించుచున్నదని భావము; ఇచట నలంకారము రూపకము; ఉత్పేక్షగమ్యము; మాంసల.....ద్ధరా—మాంసల—క్రోధివ (బలిసినయనుట); భుజా—బాహువులచేత; శేషాహిత—నాశకృత్యుండగు నాది శేషుని; ఉద్ధరా—కాపాడువాఁడా; అనఁగా నాది శేషునిభూభారమును దాను వహించి యతనికి మేలు చేసినవాఁడా యని భావము ఇచ్చట సరళ క్తి మూలవస్తుధ్వని.

ఈ పద్యమున నింద్రనేనల యుద్ధసన్నాహసమయంబున రిరి-వ పద్యమున వర్ణింపఁ బడిన నిస్సాణధ్వనహ నూచితము. ఇట శబ్దకత్తి మూలవస్తుధ్వని.

క. చండతర మూరురాయర

గండమహాబిరుద ధాటికారయచిచల

త్కొండపలి కొండపీటీ

మండల కటకేశసింధుమందరకుధరా.

91

(వాస్తవ) చండతర... బిరుద—చండతర—సుహాగ్రమైన; మూరురాయరగం
డ—మూరురాయరగండయను కేరుగల; అశ్వపతి, నరపతి, గజపతియనునీమువ్వురునేనాధి
పతులను జయించినవాడ నెడు; మహాబిరుద—గొప్పబిరుదము కలవాడ; ధాటికా...
మండల—ధాటికారయ—దాడివేగముచేత; విచలత్—చలించుచున్న (కదలుచున్న);
కొండపలికొండపీటీమండల—కొండపల్లి, కొండపీడు, అను దేశములు గలవాడ; అనఁగా
గృహ్యరాయఁడు కొండపల్లి కొండపీ డను దేశములమీఁద దాడినెడలి వాని
నాక్రమించి వానిం జలింపఁజేసెనని భావము; ఇటు గొండపలి కొండపీటీయను పదము
లందుఁ గల 'కొండ' శబ్దసారస్యముచేతి సహజములుగా నచలములగు కొండలను గృహ్య
రాయలు చలింపఁ జేసెననుట చమత్కారము; కటకేశ...కుధరా—కటకేశ—కటక
దేశాధిపతియనెడు; (ఉత్కలదేశము కటకదేశమనంబడును); సింధు—సముద్రమునకు;
మందరకుధరా—మందరపర్వతముపంటివాడ; అనఁగా మత్కలదేశాధిపతినిమించిన
వాడాయని భావము.

అలంకారము—రూపకము.

(త్రోటకము.)

త్వరితాధరితానిలవాజినట

త్థురజోరురజోభరగూఢరవి

స్ఫురణా కరణాధికశూత్కృతిమ

ద్విరదాకరదారణ వీరబలా.

92

(వాస్తవ) త్వరిత... స్ఫురణా—త్వరిత—వేగముచేత; అధరిత—తక్కునపఱుపఁబడిన;
అనిల—వాయువు కలిగిన, (అనఁగా వాయువేగముకంటె నధికవేగముగల యనిభావము);
వాజి—గుఱ్ఱములయొక్క; నటత్—నర్తనముచేయుచుండు; అనఁగా బతుకొందుచున్న;
ఖురజ—గోరిజలనుండి పొడమెడు; ఉరు—గొప్ప; రజోభర—దట్టపుధాతులచేత; 'గూఢ—
మఱుగుపడిన; రవిస్ఫురణా—నూర్చునియొక్క కాంతులుగలవాడ; అనఁగా వాయువేగ

ముకంటె నధికవేగముగల కృష్ణదేవరాయనిగుఱ్ఱములు పరువిడువవుడు గొరిజలవలనఁ బొడముదట్టంపుదుమారములు సూర్యకాంతులను గప్పుచుండునని భావము.

అలంకారము—సంబంధాతిశయోక్తి.

కరణాధిక.....వీరబలా—కరణ—తనయింద్రియమైన తొండమునకంటె; అధిక—దీర్ఘమును; శూక్ష్మత్తిమత్—శూక్ష్మరముతోఁగూడిన; ద్విరదాకర—(ద్విరద+ఆకర) వీనుఁగులగుంపులను; దారణ—నఱికిడు; వీరబలా—శూరులగునేనలుగలవాఁడా; అనఁగా నయ్యేనుఁగుల శూక్ష్మరములధ్వనులతోడి నిశ్వాసములవియొనరించు నింద్రియమును తొండములకంటెను నిడుదిలని భావము.

ఆరాంతరము—

కరణా.....వీరబలా—కరణాధిక; కరణ—శరీరముచేత; అధిక—గొప్పవియగు; అనఁగా గొప్పయాకారముకల; శూక్ష్మత్తిమత్—శూక్ష్మరములతోఁగూడిన; అనఁగా రోజొచ్చున్న; ద్విరదాకర—వీనుఁగులగుంపులను; దారణ—చీల్చెడు; వీరబలా—శూరుల సైన్యములు గలవాఁడా;

ఈ పద్యముయొక్క రచన తురగనర్తనమువిధమున నలరారుచుండుట చమత్కారము.

ఈవృత్తము తోటకము—ప్రతిపాదమునకు నాలుగుసగములును దొమ్మిదవ యక్షరము యతిస్థానమును గలది.

అలంకారము—చేకానుప్రాసము.

ఈ పద్యమున నింద్రుని గజతురగపదాతివర్గములు కృష్ణునిపై యుద్ధమునకు వెడలునప్పటి సమరగమనాటోపము సూచితము. ఇచ్చటను శబ్దకక్షి మూలవస్తుధ్వని.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది

నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ

తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం

బను మహాప్రబంధంబునందుఁ

జ తు థా శ్వా న ము.

వ్యాఖ్యాతృగద్యము

ఇది శ్రీపరమేశ్వరీసనాథ నిరంతరభజన నాగపూడిగామాభిజన
భారద్వాజగోత్ర సామగ్రదాహ్యయణసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
యజ్ఞేశ్వరార్యపుత్ర సూక్తిపరితోషితార్య కుష్మస్వా
మ్యార్యప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణ
మహాకావ్యవ్యాఖ్యావికాసం బగు
పరిమళోల్లాసంబునందుఁ
జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు

పారిజాతావహరణము

—❖—

పంచమాశ్వాసము

యుద్ధము

క. శ్రీవర్ణనీయ తిరుమల

దేవీ హృదయేశ యమృతదీధితికులపా

రావారపారిజాత ధ

రావలయశరణ్య కృష్ణరాయవరేణ్యా.

1

(వ్యా) శ్రీవర్ణనీయ—శ్రీ—సంపదలచేత; వర్ణనీయ—సాగడందగినవాడా; తిరుమల దేవీహృదయేశ—తిరుమల దేవియనెడు రాణికిఁ బ్రాణేశ్వరుడా; అమృత..... పారిజాత—అమృతదీధితి—చంద్రునియొక్క; కుల—వంశమునెడు; పారావార—సముద్రమునకు; పారిజాత—కల్పవృక్షముఁబడివాడా; అనఁగాఁ జంద్రవంశమునెడు రత్నాకరమందుఁ గల్పవృక్షమువలె జనించినవాడా యనుట; ధరావలయశరణ్య—భూమండలమునకు రక్షకుడా; కృష్ణరాయవరేణ్యా—కృష్ణరాయ మహామహిపతి.

అలంకారము—రూపకము.

(వి) ఈయాశ్వాసమునందుఁ గృష్ణుఁడు దేవలోకమునుండి పారిజాతవృక్షమును భూమికిఁ దెచ్చిన వృత్తాంతము వర్ణింపఁబడునని యీపద్యమునవలె పారిజాతకేబ్బప్రయోగ చాతుర్యముచే ధ్వనించెడు.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షీతీశ

వరున కిట్లను శ్రుమానివల్ల భుండు

దైవసైన్యంబు లీరీతిఁ దరతరంబ

వెడలి మొన లేర్పరించి యుద్వేలవృత్తి.

2.

(వ్యా) తరతరంబ—ఖండములు ఖండములుగా (వేర్వేరుగా); మొనలు—మొగ్గరములు; ఉద్వేలవృత్తి—అడ్డులేక.

ఉ. వచ్చితి మింక నెందుఁ జనవచ్చు నోహా నీలు పారిజాతపా
టచ్చర యంచు జంకెలు గడల్కొనఁ గృష్ణునిఁ జాట్టుముట్టి వై
యచ్చర నేన దాఁకునపు డచ్చల మేమని చెప్ప దిక్కులం
జిచ్చటి తూపుతండములు సింహరవంబులు నిండె నొక్కటా. 3

(వ్యా) పారిజాతపాటచ్చర—పారిజాతమును దొంగిలించినవాఁడా; జంకెలు—జెడరింపులు; వైయచ్చరనేన—వియచ్చరులనేన; అనఁగా దేవతలనేన; అచ్చలము—అగ్రహము; చిచ్చటతూపుతండములు—అగ్నేయాస్త్రజాలములు.

ఉ. ఆకమలాయతాక్షీ సమరావనిజాతము డించి సంభ్రమ
న్నాకపురీమహారథుల నవ్వచుఁ గన్గొని యంగుళిత్రగో
ధాకలనంబుతో యదువతంసుఁడు శార్ఙ్గనిబద్ధశేషని
రోక్మకనిచోళముం దిగిచి రోషనటద్భ్రుకుటీవిలాసుఁ డై. 4.

(వ్యా) సంభ్రమత్—వేగిరపడుచున్న; అంగుళిత్రగోధాకలనంబుతో—ఉడుముతోలుతోఁజేయఁబడిన వ్రేల్లకవచముతో; శార్ఙ్గ...నిచోళముఁ—శార్ఙ్గ-శార్ఙ్గమునుఁజేగుల తనవింటియందు; నిబద్ధ-కూర్పఁబడిన; శేషనిరోక్మక—అది శేషనికుటుసము; నిచోళముఁ—ఒరసు; తిగిచి—తీసి; రోష.....విలాసుఁడై—రోష-కోపము చేత; నటత్—చలించుచున్న; భ్రుకుటీవిలాసుఁడై—మెంకరయగు కనుబొమలయందము. గలవాఁడై; (కుటీ—మెంకర).

క. తిగిచి శరాసన మెక్కిం

చి గుణధ్వని చేసి యధిసశిరముల దొనలన్

బిగియించి తూపు లొక్కట

నిగిడింపఁ దొడంగె మరుదనీకినిమిఁదన్.

5.

(వ్యా) తిగిచి—లాగి; శరాసనము—విల్లు (బాణముండుచోటు); దొనలక్—
బాణము లుంచెడు తూణీరములందు (అంపసాదులందు); ఒక్కటా— ఒక్కసారిగా
(అనగా గుంపులుగా); మరుదనీకిని— దేశతలనేన.

క. భిన్నానురాసములచవి

గన్న మురాహితశిలీముఖము లపు డనిలో

ము న్నెఱుంగని సురవీరుల

క్రొన్నెత్తురుచవియు నెఱిగి క్రోలఁదొడంగె.

6

(వ్యా) భిన్న—నలుకఁబడిన; అనురాసముల — రాక్షసుల నెత్తుకులయొక్క; 'రుధిరేనృగ్లోహితాస్ర క్తక్షతజ్జోజితమ్' అనియమరుఁడు; చివిక్—రుచిని; కన్న—
చూచిన—(అన్వేషించియుండినయనుట); మురాహితశిలీముఖములు—కృష్ణుని బాణములు;

అనఁగాఁ గృష్ణునిబాణములంతకుమునుపు రక్కసులనెత్తుకులనే రుచిచూచియుం-
డెననియు నిపుడు దేవతలనెత్తుకులనుగ్రోలిక్రొత్తుచి ననుభవంపఁబూనెననియు భావము.

(వి) దేవతలకు శరీరములు లేవని మీమాంసకుల మతమైనను వారికిశరీరములుగల
వని వేదాంతము సిద్ధాంతీకరించియున్నారు. ఈ విషయమును విపులముగాఁ దెలియఁ
గోరువారు బ్రహ్మసూత్రములనంబడు శారీరకమీమాంసయందుఁ బ్రభుమాధ్యాయ తృతీయ
పాదమునందలి దేవతాధికరణమును దద్యావ్యయమును జూడవగు.

చ. అమరహితంబు గోరి యసురాంగకము ల్విడలించు నట్టి మా

కమరులఁ ద్రుంపఁగా వలసె నక్కట నే డని సిగ్గుఁ జెందుచు

దమునఁ గఠోరశార్ఙ్గజనితప్రదరంబులు వైరి మర్మభే

దము లొనరించి యుద్ధవసుధాస్థలిఁ గూడఁగఁ బాటు నయ్యెడక. 7

(వ్యా) అసురాంగకముల్—ఇనటఁ గుత్సార్థమందుఁ గప్రత్యయము ప్రయా-
క్తము; ప్రదరంబులు—బాణములు; కూడఁగఁపాటుక్—గుంపులుగాఁ బరుగెత్తును.

సీ. హరిబాణలూనంబులై వచ్చు నమరాస్త్రు

ఖండము ల్దూల్చుఁ బక్షముల బడిసి

యమృతగంధానక్త మగు చంచుపుటమున

వడ్కిసింధురంబులఁ బాడిచి యెత్తు

నధిపుఁ డేసినఁ బాఱునాశుఁగంబులకంటె

మునుమున్న చని లక్ష్యములు దళించు

భటులపై హరులపై బహురథాగ్రములపై

నొక్కఁ డయ్యను దోచుఁ బెక్కుఁగతుల

తే. నఖిముఖంబుల నిటికి గండ్రలుగఁ జేయు

దివిజబిరుదధ్వజంబు లుద్రేకవృత్తి

నిఖిలలోకాద్భుతావహా నిర్నిరోధ

విక్రమస్ఫూర్తి ఖగరాజచక్రవర్తి.

8

(వ్యా) నిఖిల...చక్రవర్తి—నిఖిలలోక—సర్వలోకములకు; అద్భుతావహా—అశ్చర్యమును గలిగించు; నిర్నిరోధ—అడ్డులేని; విక్రమ—పరాక్రమముచేత; స్ఫూర్తి—ప్రకాశించుచున్న; ఖగరాజచక్రవర్తి—గరుత్మంతుఁడు; లూనంబులై—తెగినవై; జడిసి—నివారించి; తూల్పుక—ఎగురఁగొట్టును; సింధురంబులక—వీనుఁగలను; ఆశుగంబులు—బాణములు; గండ్రలుగక—తునియలుగా.

తే. సర్వతోముఖ మయి పేర్చుశార్ఙ్గబాణ

వర్షనమ్మర్దదుర్దినవ్యాప్తివలన

నప్పు డెదిరించి పన్నిద్ర ఆహిమకరులుఁ

గానఁ బడలేక తేజోవిహీనులైరి.

9

ఈ పద్యములో ద్వాదశాదిత్యపరాధవంబు వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) సర్వతోముఖమయి—అంతటను వ్యాప్తిజేసి (నలువలంకులను); పేర్చు—అతిశయించు; శార్ఙ్గ...వ్యాప్తివలనక—శార్ఙ్గ—కృష్ణునియొక్క; బాణవర్ష—అమ్మల వర్ష మయొక్క; సమర్థ—ఒరియకవలనఁ గలిగిన; (అనఁగా జడివానచేతఁ గలిగినయనుట); దుర్దిన—నూర్చుఁడు కనఁబడని (మేఘములచేఁగప్పఁబడిన)దినమయొక్క; ‘మేఘచ్ఛన్నేహ్నిదుర్దినమ్’ అని యమరుఁడు; వ్యాప్తివలనక—క్రమ్ముటవలన; పన్నిద్ర—పండ్రెండు సంఖ్యగల; ఆహిమకరులు—నూర్చులు (అనఁగా ద్వాదశాదిత్యులనుట); అప్పు డెదిరించి—కృష్ణుని మార్కొని; కానఁబడలేక—అప్పఱులై; తేజోవిహీనులైరి—నిష్పృకాశులైరి.

ఇంద్రుడు, ధాత, పక్షస్యండు, త్వష్ట, పూషండు, అర్యముడు, భగుడు, వివస్వతుడు, విష్ణువు, అంశుమంతుడు, వరుణుడు, మిత్రుడు, వీరు ద్వాదశాదిత్యులు.

తత్రతక్రశ్చ విష్ణుశ్చ జజ్ఞాతే పునరేవహ
అర్యమాచైవధాతాచ త్వష్టేపూషాచభారత
వివస్వాక్ సవితాచైవ మిత్రో వరుణవీవ
అంశో భగశ్చాతితేజా ఆదిత్యాద్వాదశస్కృతాః

—అని హరివంశము.

ఉ. చుక్కలరాణివాసముల సోయగపుం జనుదోయిత్రైక్కునం
జిక్కినయైనయర్కు యదుసింహుడు బాణపరంపరాహతిక్
వ్రక్కలు నేయఁ గాఱు రుధిరంబునఁ దోఁగుచు రేవెలుంగు గెం
పెక్కినచాయ నభ్యుదయ మేదియుఁ దాల్చెరణంగణంబునన్. 10.

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రుని పరాజయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) రేవెలుంగు—చంద్రుడు; చుక్కల రాణివాసముల—నక్షత్రములనెడు తనపత్నులయొక్క; సోయగపు — అందమైన; చమదోయి — ప్రసద్వంద్వయొక్క; త్రైక్కునన్—ఒరయికచేత; చిక్కినయైన—కర్కశమైన (దృఢమైన); అక్కు—తొమ్ము; యదుసింహుడు—కృష్ణుడు; బాణపరంపరాహతిక్—కీరపుంజంబులదెబ్బలచేత; వ్రక్కలు నేయన్—చీల్చఁగా; కాఱు—వ్రవించు; రుధిరంబునన్—నెత్తుట; తోఁగుచున్—మునుంగుచు; రణంగణంబునన్—యద్ధభూమియందు; అభ్యుదయమేదియన్—సాంపుచెడి; యుక్ అనునది యిచ్చట వాక్యాలంకారార్థ మని యెఱుంగునది; కెం పెక్కినచాయన్—రక్తవర్ణమును; తాల్చెన్—ధరించెను.

అభ్యుదయమునఁగా సుదయించుటయనియు నర్థముగావున సుదయము లేకున్నను నీరణావనిలోఁ జంద్రుడు కెం పెక్కిన చాయఁదాల్చిననుట విరోధము.

అలంకారము—విరోధము. విభావనయఁ జెప్పవచ్చును.

రణమును వర్ణించు ప్రకరణమునను నిక్కరణిని ముద్దారుమాటల శృంగార రస పోషకంబుగా నీకవికులభూషణుండు వ్రాయుటచే నితని పలుకు తెల్లభంగుల ముద్దుఁ బలుకులనం జెల్లుగదా.

తే. చోద్య మప్పుడు భవరోగవైద్యుడైన
యంబుజోదరు డాసినయంతమాత్ర
నపగతాసాధ్యగదుఁ డయ్యె యక్షభర్త
సారిది రుద్రులు నిర్ముక్తశూలు లైరి.

11

ఈపద్యమునందును లైపద్యమునందును నితరదిక్పాలకులయొంటిమి వర్ణింపఁబడినది.

(వాస్తవ) అప్పుడు; భవరోగవైద్యుడైన—సంసారమునెడు రోగమునకు వైద్యుఁ
డగు; అంబుజోదరుఁ—కృష్ణుని; డాసినయంతమాత్రే—దగ్ధఱకురాఁగానే; యక్షభర్త—
కుచేరుఁడు; అప...డయ్యె—అపగత—పోయిన; అసాధ్య—జయింపనలవికాని; గదుఁ
డయ్యె—గద కలవాఁడయ్యెనని యర్థము; రోగముగలవాఁ డయ్యెనని యర్థాంతరము;
గద—రోగము; రుద్రులు—ఏకాదశీరుద్రులు; (అజుఁడు, ఏకపాదుఁడు, అహిర్యఘ్నియఁడు,
త్వష్ట, రుద్రుఁడు, వారుఁడు, శంభుఁడు, త్ర్యంబకుఁడు, అపరాజితుఁడు, ఈశానుఁడు,
త్రిభువనుఁడు); సారిది—క్రమముగా; నిర్ముక్తశూలులైరి—విడువఁబడిన శూలాయుధ
ములు కలవాఁడైరిని యర్థము; విడువఁబడిన శూలరోగము కలవాఁడైరిని యర్థాంతరము.

అనఁగా వైద్యునిచెంతకుఁ బోవఁగా రోగములు నశించునట్లు భవరోగవైద్యుఁ
డగు కృష్ణునిపాంతకుఁ బోవఁగానే గుచేరుని యసాధ్యమగు రోగము నశించెననియు
రుద్రుల శూలరోగము నశించెననియు నప్రకృతార్థము; కుచేరుని గదాయుధము చెడియె
ననియు రుద్రుల శూలాయుధములు నిరుపయోగములయ్యెననియుఁ బ్రకృతార్థము.

అలంకారములు—ప్రకృతప్రకృతశ్లేషము - రూపకోతాపితము - చపలాతిశ
యోక్తి.

సీ. నిర్భగ్నశృంగుఁ డై నిజవాహనముఁ దాను
వైవస్వతుఁడు లాఘవంబునొందె
దళితశాతకృపాణదంష్ట్ర మై నైర్వృత
భుజభుజంగస్వామి పొల్లువోయె
నిధూతహేతి యై నిలుపు నీటుగ నగ్ని
దేవుండు నిర్వాణ తేజాడయ్యె
భయపలాయనవేళఁ బవమానునకు నాత్మ
జవన త్వములకల్మి నఫలమయ్యె

తే. వరుణనకు డాంగికొనఁ జోటువలఁతి యగుట

నుదధినాయకభావంబు నుపకరించె

జలరుహోదర సవ్యాసవ్య ముక్త

నిష్ఠురాస్త్రంబు లొండొండ నిగుడునపుడు.

12

(వ్యా) జలరుహోదర...అస్త్రంబులు—జలరుహోదర—కృష్ణనియొక్క; సవ్యాసవ్య—కుడియొడునుచేతులనుండి; ముక్త—విడువఁబడిన; నిష్ఠురాస్త్రంబులు—కూర నారాచములు; ఒండొండ—తోడోడన; నిగుడునపుడు—ప్రసరించుచుండును;

నైవస్వతుడు—యముడు; నిర్భగ్నశృంగుడై—విడిగినకొమ్మకలవాడై; (కొమ్మ లు విడిగినవాడనఁగాఁ బ్రాభవముచేడి యవమానపడినవాడని భావము); ఇచట వాహ నమును గూడఁజెప్పిన కతంబున వాహనంబగు నెనుబోఁతునకు నిక్కముగా శృంగభంగ మయ్యెనని భావము; లాఘవంబునొండె—చులకఁదనమును బొందెను;

నైర్మత—నైర్మతుడను దిక్పాలకునియొక్క; భుజ—బాహువనెడు; భుజంగ స్వామి—పాపఁతీడు; దళిత...దంష్ట్రమై—దళిత—చీల్చఁబడిన; కాత—పదునైన; కృపాణ—కత్తియనెడు; దంష్ట్రమై—కోటలుగలదియై; పొల్లువోయె—వృద్ధమయ్యెను;

అలంకారము—రూపకము.

అగ్నిదేవుండు; నిర్ధూతహేతియై—ఎగఁజమ్మఁబడిన జ్వాలలుగలవాడై యని యర్థము; కత్తికలవాడై యని యర్థాంతరము; నిలువునీటుగఁ—ఉన్నచోటనే భస్మ ముగా; జ్వాలపొయినపిదప నగ్నిభస్మమగునుగదా; నిర్వాణతేజుడయ్యె—తేజము చేసినవాడయ్యెను;

పవమానునకు—వాయువునకు; భయపలాయనవేళ—(కృష్ణునికోల్లకు నైరింప లేక) భయముతోఁ బరువిడునపుడు; ఆత్మజవసత్త్వములకత్తి—తనకువేగమును బలమును గలిగి యునికి; సఫలమయ్యె—ఉపకరించెను;

వరుణనకు—డాంగికొన—డాంగుకొనుటకు; చోటు—స్థానము; వలఁతి యగు ట—అనుకూలమగుటచేత; ఉదధినాయకభావంబు—సాగరాధిపత్యమును; ఉప కరించె—ప్రయోజనపఁడెను.

అనఁగా గృష్ణునిశరపరంపరలచే నిర్జితులై యముడు శృంగభంగముఁ జెంప ననియు, నిర్మతికత్తిసముకఁబడుటచే వృద్ధుడయ్యెననియు, నగ్నిదేవుండు జ్వాలయనెడు వాయుధమును బోగొట్టుకొని భస్మమయ్యెననియు, వాయుదేవుండు బలవేగములతోఁ

బరుగి డెసనియు, వరుణుడు దాసు సాగరాధిపతియగుటచే సుకరముగా సముద్రముఁ జొచ్చి దాఁగుకొనియెసనియు భాసిము.

వ. మఱియు నమృధుమధను సముద్దండదోర్దండమండలీకృతశార్ఙ్గకోదండ

నిర్ముక్తనిర్భరక్రూరనారాచధారానిపాతంబున గవాక్షితవత్సులగు
యత్సులును, జక్రనిర్వక్రవిక్రమక్రీడలం బరిచ్చిన్నకర్ణనాసాధరు లగు
విద్యాధరులును, గౌమోదకీప్రహారంబులం జూట్టికృత శిరోమధ్య
లగు సాధ్యులును, నందకాసిధారావిదారణంబునం బ్రత్యవయవశిధి
లితానువిద్ధులగు సిద్ధులును, బతంగపుంగవ పక్షువిత్తే పణాహతిం దూలి
జర్జరు లగు నిర్జరులును, ధైర్యంబులతోడన కంకటంబులు వ్రస్సినం
జులుకడనంబునొంది సాధ్వసోదేకంబున భద్రదంతావళంబుల డిగ్గ
నుటికి మేరుశిఖరంబులువ్రాఁకియు రథ్యసారథిసహితంబుగా శతాం
గంబులు పొడిపొడియైనం జొర మఱు వెఱుంగక మాతంగశవంబుల
క్రింద నీఁగియు భగ్నచరణంబు లై తలకెడవుగం ద్రెల్లిన తురంగకశే
బరంబులం గొంగిలించుకొని నిర్జీవులుంబోలె గ్రుక్కుమిక్కునక పక్కె
రలు పైఁ ద్రోచుకొనియును సంత్యక్తహేతివర్గంబును సర్వత్యప్రధా
వనమార్గంబును బ్రవర్తిత ప్రార్థనాలాపంబును బరిధూయమానకేశ
కలాపంబునుంగాఁ గాందిశీకత్వంబునొంది తిరుగుడువడి పాంచజన్య
ఘోషంబు మున్నుగా దిగంతంబు లరిటం బఱుదుటయుఁ, బ్రహార
మూర్ఛాపరవశు లగు జయంతనలకూబరచిత్రసేనాదులం గనక
కమలదళపుటానీయమానంబు లగు నభ్రగంగాపానీయంబుల సేద
దేర్చి ఫలకగర్భంబులకుం దార్చి నిజనివాసంబులకుం జేర్చికొను
నాప్తసేవకవర్గంబులనను, విలీనదండంబు లై పడినధవళచ్ఛత్రిం
బులఁ బ్రపుల్లిపుండరీకంబు లని పత్తిభ్రాంతి నొడియ నట్టాడుచు నిపా
తితవరుణం బై నింగిఁ బేరెంబు వాఱు వాహనహంసంబువలనను,
మేదుర మేదఃపంకసంకులంబు లగు రుధిరపల్వలంబులు దఱిసి మజ్జన

. క్రీడాపరాయణం వై చండి వడిఁ గదలమిం గృతాంతుండు విడిచిపో
యిన జిఱకొట్టుచుఁ దిరుగునున్నతలులాయంబువలనను, మూర్ఛిత
క్షపాకరమండల నిర్గతంబై నిర్గళితశృంగం బగులాంఛనమృగంబుం
గురంగీశంకం దఱిమికొని వెనువెంటం దిరుగు పలాయితపవమాన
విముక్తకురంగంబువలనను, వైనతేయచరణనఖిముఖాఘాతనిపాతి
తంబులై రణధూళిధూనరితంబు లగు రుద్రజటామండలమండన
శశిఖండఖండంబులఁ గర్ణపూరంబులుగా నిడుకొను వేడుకం గూడ
నొండొరులఁ గడవం గేరికొను బేతాళ బాలికాజనంబులవలనను,
గదనరంగం బభిరామం బయ్యె నయ్యవనరంబున.

13

ఈవచనంబున సంపల సమరమువర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) మండలీకృతకోదండ—గుండ్రమగునట్లు ఎంపఁబడినవిల్లు; గవాక్షితవత్స
లగు—గవాక్షమువలెఁ జిల్లులుగాఁ జేయఁబడిన వత్సఃస్థలములు గలవారలగు; యక్షులును;
ఈ పదము ‘పఱచుటయు’ అను క్రియాపదముతో నన్వయము; నందకాసిధారా
విదారణంబున— నందక మను పేరుగల కత్తి మొనచేతఁ జీల్చఁబడిన; అనువిధులగు—
కూడినవారగు; జ్వరులగు—శిథిలులగు; ధైర్యంబులతోడన; కంఠంబులువ్రసిన—కంఠ
టంబులు—కపచములు; వ్రసిన—తునుంగుగా; ఇచ్చట సహోక్త్యలంకారము; సాధ్య
సోద్రేకంబున—అధికమగు భయముచేత; దంతావళంబులు—వీనులగు; శతాంగంబులు—
రథములు; ఈగియు—చొచ్చియు; తలకడపుగ— శిరఃపఠనమగునట్లు; కశేబరం
బుల—మొండెములను (అట్టలను); గుక్కు—మిక్కునక— ఊజిరియాడక; పక్కరలు—
జీనులు; సంత్యక్త—హేతివర్గంబును—నిడువఁబడిన కత్తులనమాహమునుగలవారను; సర్వతః
ప్రధావనమార్గంబును—అంతటను బరుగెత్తుచున్న మార్గముకలవారను; ప్రవర్తిత ప్రార్థ
నాలాపంబును—చుమ్మవ్రేసిచిపెట్టుమాయని ప్రార్థించు మాటలుగలవారను; పరిధూయ
మానకేశకలాపంబును—చెదరియల్లాడుచున్న వెండ్రుకలుగలవారను; అయి—; కాందిశిక
త్వంబునొంది—భయముచేఁ బరుగెత్తి; తిరుగుడువడి—పరిభ్రమించి; పాంచజన్యధూంపంబు
మున్నుగా—కృష్ణానివిజయశంఖధ్వనులు తమకం టెమున్నుగాఁ బోవగా; దిగంతంబులం
ట—దిగంతములుచేరునట్లు; పఱచుటయు—బరుగెత్తగా; దీనికిఁ గర్తృపదములు, య
సాక్షులు, విద్యాధరులు, ధ్యులు, సిద్ధులు, నిర్జరులు; కనక...మానంబులగు—కనకమల—
బంగారుతామరల; దశ్శతములచేఁజేయఁబడిన; పుట—దోష్టలయందు; ఆనీయమానంబు

లగు—తేబడుచున్న; అభ్రగంగాపానీయంబులక—అకాశగంగోదకంబులచేత; నేదదేర్చి—
శ్రమములుపోగొట్టి; ఫలకగర్భంబులకు—సీలలమీద; తార్చి—పెట్టి; విలూననముక
బడిన; ప్రఫుల్లపుండరీకంబులని—రెన్నగాఁబూచిన తెల్లదామరలని; పరిభ్రాంతిక—
భ్రమించుటచేత; ఒడియక—(వానిని) గ్రహించుటకై; అజ్ఞాదుచుక—ఈవలాపల దిరు
గాడుచు; నిపాతితపరుణంబై—పడఁద్రోసిన వరుణుడుగలదియై; (అనఁగా దనపై
నెక్కి—యుండు వరుణునిబడఁద్రోసియునుట); నింగిక—అకాశమునందు; పేరెంబువాటు—
పరుగిడుచున్న; వాహనహంసంబువలనక—వరుణునివాహనమగుహంసమువలన; కడన
రంగబభిరామంబయ్యెకా—అనుదానితో నన్వయము.

వరుణుడు హంసవాహనుఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము:—

‘ద్విభుజం హంసపుష్కం దక్షిణేనా భయప్రదం

కృత్యైవం వరుణం దేవం ప్రతిష్ఠావిధినార్చయేత్’

—అనిహయశీర్ష పాంచరాత్రము.

మేదుర.....లగు—మేదుర—దట్టమైన; మేదఃపంక—బురదవంటి మేదడుల
చేత; సంకులంబులగు—తాటుమాటుగానై న; రుధిరపల్లంబులు—నెత్తుటిపడియులు; (పల్వ
లములు—నీళ్లునిలిచెడు చిన్న సల్లములు); చండి—సూర్యపుఁబట్టఁబట్టి; వడికదలమిక—
వేగముగాఁ బోవకుండుటచేత; కృతాంతుండు—యముఁడు; జిఱకొట్టుచుక—బుసకొట్టుచు;
లులాయంబు—మహిమము; ఇక్కడ దున్నపోతువృథావము రెన్నగా వర్ణింపఁబడినది;
మూర్ఛిత.....నిర్గతంబై—మూర్ఛిత—మూర్ఛనొందిన; తూపాకరమండల—చంద్రమండ
లంబునుండి; నిర్గతంబై—బయలు వెడలినదై; నిర్గత—జాతిన; శృంగంబగు—కొమ్ముగల;
లాంఛనమృగంబుక—చంద్రునికీఁ జిహ్నముగానుండు జింకను; కురంగీశంకక—అఁడు జింక
యను సందేహముతో; (అఁడు జింకకుఁ గొమ్ములులేవు); తిమిమికిని వెనువెంటందిరుగు
—; పలాయిత.....కురంగంబువలనను—పలాయిత—పరుగెత్తుచున్న; పవనాన—
నాయుదేవునివలన; విమృక్త—విడువఁబడిన; కురంగంబువలనను—(వాహనమగు) జింకవల
నను; కడవక—అతిక్రమించునట్లు; కేరుకొను—కూడుకొను.

ఇందు రుద్రునిజటామండన చంద్రశకలంబు గరుడని కాలిగోళ్ల చేఁ దునియలై
పడియెనిని మాత్రము కవి వర్ణించెఁగాని రుద్రునికీఁ బరాభవము గలిగినట్లు చెప్పఁడయ్యె.

ఈ వచనమున బీభత్సరసము వర్ణింపఁబడినది.

చ. హరిహాయుఁ డాగ్రహోజ్జ్వలితుఁడై యనిఁ బాటు దిశాధినాథులం
దిరుగుండు పోకుపోకుఁ డని తిట్టి యదల్చి నవోదయత్ప్రయో

ధరము నలంకరించు తన ధన్య మధిజ్యముచేసి గోత్రభీ
కరముగ బాహు లెత్తి తమకంబున నేనకుఁ జేయి వీచినన్. ౧౮

(వ్యా) హరిహాయుఁడు—ఇంద్రుఁడు; ‘జంభ డేదీహయః’ అని యనుచుఁడు; సవోదయత్వమోఽర ము నలంకరించు—క్రొత్తగాఁ గలుగు మేఘమును బోలెడు; ధన్యము—
నింటిని; అధిజ్యముచేసి—అల్లెతొటి నెక్కువెట్టి; అధి+జ్య; (జ్య—అల్లెతొడు); గోత్ర
భికరముగ—కొంఱిలకు భయంకరముగా; తమకంబున—సంభ్రమముతో (త్వరతో).

క. గిరితటముఁ దాఁకి తిరిగెడు

తరంగిణియుఁబోలె దేవతాపతి యాజ్ఞ

మరలి వియచ్చరవాహిని

మురహారునిం బొదివి ఘోరముగఁ బోరునెడన్.

15

(వ్యా) తరంగిణి—నది.

అలంకారము—ఉపమ.

ఉ. టిం గనుమ్రోత మ్రోఁగుచును తెక్కలపాములువోలె శౌరిచే
సింగిణివింట వెల్లిగొనుచిత్రశరంబులు సూతు నొంచి ర
థ్యాంగకము ల్దిలించుచు నిజావయవంబులు దూల్చి దేవతా
పుంగవుఁ డోసరించుటయు బోరన నడ్డము సొచ్చె నైన్యమున్. 16

(వ్యా) సింగిణివింట—ఒకదినునునింటినుండి; వెల్లిగొను—ప్రవహించు
(అనగాఁ బరంపరగావచ్చుచున్న); రథ్యాంగకమున్—గుఱ్ఱములయొడగల్గును; తూల్చున్—
చలింపఁజేయఁగా; ఓసరించుటయున్—వెనుదీయఁగా; బోరనన్—వేగముగా.

మ. మది నొక్కించుక శంక లేక సమరోన్మాదంబునం బేర్చి బె

ట్టిద మై తాఁకిన దేవతారధికకోటిం గిట్టి తూలించె ను

న్మద వేతండ్ ఘటాతమ శ్చయ నిశమృన్యంబుఁ దత్తైన్యమున్

గదచే శారముచే రథ్యాంగకముచే గంసారి హింసారతిన్. 17

(వ్యా) ఒక్కించుక—ఒకకొంచెము; ఇచట ‘నొక’యనుపద మత్యల్పార్థద్యోత
కము; సమరోన్మాదంబునన్—యుద్ధమునేతయందలివెట్టితో; పేర్చి—అతిశయించి; వెట్టిద
మై—కూర. మై; కిట్టి—తొడరి; తూలించెన్—పాఱఁదోలెను; ఉన్మద...మన్యంబు—
ఉన్మద—మిక్కిలి మదించిన; వేతండ్ఘటా—వీచగలుగుపుల నెడు; తమశ్చయ—చీకటుల
సమూహముచేత; నిశీమన్యంబు—రాత్రి యని తన్నుభావించు; అనగా రాత్రివలెఁ గానఁ

బడుననుట; 'అగు' అనుపద మధ్యాహ్నము; తత్సైన్యము—అని యన్వయము; రథాంగకముచేత—చక్రముచేత; ఇటు స్వార్థమున 'గ' ప్రత్యయము వచ్చినది.

ఉ. పైనికు లెల్ల నంత రణసన్నహనం బెడలించి పాటిన

న్నానయు నచ్చలంబు మది నాటుకొనంగఁ గపోలమండలీ

దానమిశ్చద్విరేఫనినదంబుల ఘీంకృతి నందడింప వె

ల్లేనుఁగు మీఁద డీకొలిపి యింద్రుఁ డుపేంద్రునిఁ దాఁకె నుద్ధతి.

(వా॥) రణసన్నహనంబు—యుద్ధసన్నాహమును; ఎడలించి—విడిచిపెట్టి; నానయు—సిగ్గును; అచ్చలంబు—ఆగ్రహంబును; కపోల.....దంబుల—కపోడలమండలీ—చెక్కిళ్ల ప్రవేశములందలి; దాన—మదజలముతో; మిశ్చత్—కూడుకొనిన; ద్విరేఫ—తుమ్మెదలయొక్క; నినదంబుల—ఝంకారములతో; ఘీంకృతి—విరావతము యొక్క ఘీంకారశబ్దము; నందడింప—కలియఁగా; వెల్లేనుఁగు—విరావతమును; మీఁద—కృష్ణనిపై; డీకొలిపి—తాకున ద్లెసకొల్పి; ఉపేంద్రుని—కృష్ణుని; ఉపేంద్ర ఇంద్రావరజ శ్చక్రపాణి శ్చతుర్భుజః అని యమరుఁడు.

క. పునరాగతుఁ డగుమఘువునిఁ

గనుఁగొని తనమ్రోల మన్న కామిని నెమ్మో

మున దృష్టి నిలిపి మురమ

ర్దనుఁ డిట్లను హాసగర్భితక్రోధోక్తి.

19

సుగమము.

ఉ. అచ్చరలేమ లెల్ల నగ నాహవభూస్థలిఁ దానుఁ దోడుగా

వచ్చిన తద్విశాధివర్గములుం దల లూడఁ బాటియు

నృచ్చటులాస్త్రఘట్టన మనంబున నెంచక నానగేడి యై

వచ్చినవాఁడు చూచితివె వాసవునిం గమలాయతేక్షణ.

20

(వా॥) అచ్చరలేమలెల్ల—అల్లరు ననుటకు 'రు' వర్గకములేకయే ప్రయోగములు గలవు; తలలూడ—వెండ్రుకలు విరియఁబోసికొని; నానగేడియై—సిగ్గుమాలిన వాడై; 'వాసగండయై' యని కొన్ని పుస్తకములలో; బాతాంతరము కానంబడుచున్నది. దానికి వివేచనము; వచ్చినవాఁడు—వచ్చెను; భూతార్థకమున నిట్టి ప్రయోగములు గలవు.

‘వచ్చినవాడు ఘట్టనుఁ డవశ్యముగెల్తు మనంగరాదు రా
లచ్చికినై వైనంగిన బలంబులు రెండును గెల్వనేచ్చునే.’

భారతము—ఉద్వోగపర్వము.

ఉ. చూడుము నన్ను నంచు మధుసూదనుఁ డ మృరి బోసి తద్భజా
క్రోడము గాఁడ నేసిన నకుంతితుఁ డై సురరాజు కృష్ణు నీ
రేడుశరంబుల స్థగకులేశ్వరు ముప్పదిరెంటు నేసెఁ బే
ర్వాడి తదన్యదిక్పతులు గ్రక్కున గంధగజాధిరూఢు లై. 21

(వ్యా) చూడుము నన్ను—నాపరాక్రమమును జూడుమని భావము; ఇది
ప్రతాపోక్తి; ఆ మృరిబోసి (ఆము + అరి + పోసి) బాణమును నల్లత్రాటియందు
సంధించి; అరి—అల్లెత్రాటియొక్కనడిమిభాగము; పోసియనగా నిచటఁగూర్చి యని
భావము; భుజాక్రోడము—బాహుమధ్యప్రదేశము; గాఁడ—గ్రుచ్చునట్లు; ఏసిన—
ప్రయోగింపఁ; అనుఁకితుఁడై—మొక్కబోనివాఁడై; అనఁగా జలంపనివాఁడై;
పేర్వాడి—మిక్కిలి వాడి (పేరు + వాడి); గంధగజాధిరూఢులై—మదపుటేనుగుల
నెక్కినవారై; గంధగజము—మదముచేసువాసన గల యేనుగు.

‘యస్యగంధం సమాఘ్రాయ నతివంతి ప్రతిద్విపాః
సవై గంధగజోనామ నృపతే ర్విజ మాఘాః’

—ఆని ముద్రారాక్షసము.

చ. అనలుఁడు రెండు మూఁడు యముఁ డాసురనాథుఁడు నాలు గైదు తో
యనిధిపుఁ డాటు గంధవహుఁ డర్థపుఁ డేమ మహేశుఁ డెన్నిదిన్
ఘనవిశిఖంబు లేయ మురఘస్మరుఁ డన్నియుఁ ద్రుంచి శార్ఙ్గ
జనితమహోగభల్లముల జర్జరితాంగులఁ జేసె నందఱన్. 22

(వ్యా) విశిఖంబులు—బాణములు; భల్లములన్—బాణములచేత;

అనలుఁడు మొదలగు దిక్పాలకు లాయాదికన్యకులుగల బాణములఁ బ్రయోగించి
రని కవి చమత్కారముగాఁ జెప్పెను.

ఆ. వేల్పుమానియందు వేడుకపడుకూర్చి
నతులకోర్కీదీర్చఁ జాలి యపుడు

హరియు హరియుఁ బోరి రన్యోన్యజయకాండ

నసుర జీవితాపహాశుగముల.

23

(వా్య) వేల్పుమానియందుకొకల్పతరువునందు; వేడుకపడు—ఆశపడు; కూర్చి పతుల—ప్రియభార్యలయొక్క; కొర్కికొ—అపేక్షను; తీర్చకొ చాలి—నెఱవేచ్చటకుఁ బ్రయత్నించి; హరియొక, హరియొక—కృష్ణుఁడును, ఇంద్రుఁడును; అన్యోన్యజయకాంక్షకొ—పిండొరుల గెలవలయునను నాసతో; అసురజీవితాపహాశుగములకొ—అసుర—రాక్షసులయొక్క; జీవిత—ప్రాణములను; అపహ—నశింపఁజేయు; ఆశుగములకొ—బాణములచేత; పోరిరి—యుద్ధముచేసిరి. హరి—ఇంద్రుఁడు.

‘యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు, శుకాహికపిథేకేషు హరిర్నాకపితే త్రిషు—’ అని యనునఁడు.

ఈపద్యమునందు యుద్ధముచేయునిరువురకును నొక్కటేపేరును వారిరువురకును యుద్ధమునేయుటకుఁ గారణమును నొక్కటిగాను వాగొండొరులమీదఁ బ్రయోగించు బాణము లొకేగుణము కలవిగాను నుండునట్లు కవి చమత్కారముగాఁ జెప్పినాఁడు.

క. మురహర బలహరు లిట్లొ

డొరుతూపులఁ గప్పఁబడుట నొదవించిరి త

మ్మిరువురఁ గనుఁగొనఁ దివిరెడు

గరుడోరగముఖులకొరికకు విఘ్నంబుల్.

24

(వా్య) తివిరెడు—ప్రయత్నపడు; విఘ్నంబుల్, బిడవించిరి, అని యన్వయము.

అనఁగాఁ గృష్ణుఁడును నింద్రుఁడును బరస్పరబాణములచే గప్పఁబడుటవలన గరుడోరగాదు లగుఖిచరులకుఁ గానఁబడరైరని భావము.

అలంకారము—పర్యాయోక్తి.

చ. అలుఁగుల దట్ట మై పొడమునగ్నికణంబులు సోకి పైగలు

ల్వాలిసియుఁ దొంటివేగ ముడివోక క్రమంబున నొండొకంటికి బిం

జలు గొని త్రోచికొంచు శరసంఘము లక్ష్యము దాఁకు విస్మితా

ఖిలసురసిద్ధసాధ్యముగఁ గృష్ణుఁడు జిష్ణుఁడు బోర నయ్యెడక. 25

(వా్య) అలుఁగులకొ—బాణములచేత; పైగలుల్—పైభాగమునం దుండు తొక్కలు; పొలిసియుకొ—నశించినను; ఉడివోక—నశింపక; పింజలుగొని—గుంపులై; త్రోచికొంచుకొ—మీఁచుచు; లక్ష్యము—గుఱిసి; విస్మితా.....సాధ్యముగకొ—విస్మిత—

ఆశ్చర్యము నొందింపఁబడిన; అఖిల—సమస్తమైన; సురసిద్ధసాధ్యముగఁ—సురలు సిద్ధులు సాధ్యులు కలుగునట్లుగా; జిష్టుడు—ఇంద్రుడు; ‘జిష్టురేఖర్షభ శ్శక్రః’ అని యనురుడు.

తే. ఘోరముగ మింటఁ బండిరి గొని జగంబు

నంధముగఁ జేయునిరువుర యంపగములు

నొండాకటి దాకి క్రొమ్మంట లొదవి తామ

చూర్ణ మై పోవ ముద మయ్యెఁ జూపఱకును.

26

(వ్యా) మింటఁ—ఆకాశమునందు; పండిరిగొని—పండిరివలెఁ గప్పి; చూపఱకును—చూచువారికి; ఇది నిత్యబహువిధవాంతము.

క. అలనాటి నన్ను మఱచితే

నిలు నిలుమీ తగినయాజ్ఞ నీ కిదె యనుచుం

బులుఁగులతేని మహేంద్రుం

డలుఁగులపెనుగూఁటఁ జిక్కునట్లుగ నేసెఁ.

27

(వ్యా) అలనాటి నన్ను—అనాడు నీతో యుద్ధముచేసిన నన్ను; అనఁగా నమృతహరణకాలమం దనిభావము; ఆజ్ఞ—శిక్ష; అలుఁగులపెనుగూఁటఁ—బాణములచే నేర్పడిన గొప్పగూఁడునందు; అనఁగా గూఁడువలె నేర్పడునట్లుగా బాణములను బ్రయోగించి యని భావము.

పక్షులు గూఁట నడంగుట స్వభావముగావున దేవేంద్రుం డీపక్షింద్రమును బాణములగూఁటియందుఁ జిక్కించె నని భావము.

అలంకారము — పరికరము.

మ. అలుకం గంసవిభేది నందకముచే నయ్యత్రము ల్బ్రొంచి వే

బలుదూపు బృథముష్టిఁ గూర్చి బలభిద్యద్రేభకుంభంబు వ్ర

క్కలు గా నేసిన బోరునం దొరఁగె ముక్తాశ్రేణి వై వై హిమా

చలశృంగావతరన్న భశ్చరధునీచంచత్ప్రవాహకృతిఁ.

28

(వ్యా) ముక్తాశ్రేణి—ముత్యములవరుసలు; హిమా.....కృతిఁ—హిమాచల శృంగ—హిమవంతవృక్షభరమునుండి; అవతరత్—జాటుచున్న; నభశ్చరధునీ—ఆకాశగంగ

యొక్క; చంచత్—జరగుచున్న (జాటుచున్న); ప్రవాహోక్మతిక్—వెల్లువయోయనునట్లు;
పైపైక్—మీదుమీదుగా; బోరునక్—బో రను శబ్దముచేయుచు; జల్లని యని భావ
ము; తోరగెక్—ప్రవించెను; బాతెను.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

చ. ఇతని కీతండే సాటి యగు నీతని కీతండే సాటి వచ్చు నొం
డ్లితరులు వీరిఁ బోలఁగలరే యను చారణసిద్ధసాధ్యసం
స్తతులు సెలంగె నా రణము చూచి రణాశనమాని నింగిపైఁ
గుతుకరసాతిరేకమునఁ గుంచియి వీచి నటించె నయ్యెడక్. 29

(వ్యా) ఒండ్లు—అన్యము; ఒడ్డనియు రూపాంతరము; రణాశనమాని—నారద
మునీంద్రుడు; వుంచియ—నెనులియఁకలకట్టను; వీచి—ఎగురవైచి.

అలంకారము — అనన్యము.

నీ. కినిసి బిడొజుఁ డాగ్నేయాస్త్ర మడరింప
నది శార్జితేజంబునందు డిందె
గనలి వృద్ధశ్రవుం డనిలాస్త్ర మేసిన
నది యదూర్వహునూర్పునందు డిందె
నలిగి బలారి సౌరాస్త్రంబు నిగిడింప
నది శౌరివలచూడ్కియందు డిందె
నడరి యింద్రుండు బ్రహ్మాస్త్రంబు పయికొల్ప
నది మురాంతకునాభియందు డిందె

ఆ. బాకదమనము క్తపాశుపతాస్త్రంబు
వారినిజార్ధతనువునందు డిందె
నేమి నేయవచ్చు నీశ్వరుం డఖిలాత్ముఁ
డతని గెల్వఁ దనకు నలవి యగునె.

30

(వ్యా) బిడొజుడు—ఇంద్రుడు; 'బిడొజాః పాకశాసనః' అని యమరుడు; అడవింపక్—ప్రయోగింపఁగా; డిందెక్—అణఁగెను; విశ్వమయ్యెను; వృద్ధశ్రవుండు —

ఇంద్రుడు, ‘పృథ్వీవా శ్శునాసీరః పురుహూతః పురంవరః’ అని యమరుడు; పాక దమన-ఇంద్రుడు.

కృష్ణుడు సర్వదేవాత్మకుఁ డగుటచే నింద్రుడు ప్రయోగించిన యాగ్నేయాస్త్రము కృష్ణుని కేజంబునందును, వాయువాస్త్రము మతనిశ్వాసవాయువునందును, సారాస్త్రము మతనిదక్షిణాయనమునందును, బ్రహ్మాస్త్రము మతనినాభికమలమునందును, పాశుపతాస్త్రము మతనియర్ధశరీరమునందును వై కన్య మయ్యె నని భావము. ఆయావస్తువు లాయాచోటులఁ జేరె నని తాత్పర్యము.

(వి) హరిహరుల క భేద మనియు హరిహరశబ్దనాచ్యుఁ డగుదేవుఁ డొకఁడే యనియుఁ బురాణములు సుడుపుచున్నవి.

‘పరమాత్మా వ్యవస్థితః-స బ్రహ్మసశివస్సహరి స్సేంద్రస్సాక్షుః పరమస్స్వరాట్’
—అని నారాయణీయము.

‘భవానహం విశ్వాత్మ స్నేక మేవహి కారణమ్
జగతోఽస్య జగత్స్థితే భేదేనాహం వ్యవస్థితౌ
త్వయా యదభయం దత్తి తద్దత్తమఖిలం మయా
మత్తో విభిన్న మాత్మానం ద్రష్టుం నార్హ సి కంకర
యోహం సత్త్వం జగ చ్చేదం సదేవాసురమాసుషమ్
అవిద్యా మోహితాత్మానః పురుషాభిన్నదర్శినః.’

—అని విష్ణుపురాణము.

ఇది విష్ణువు శివునితోఁ జెప్పిన వాక్యము.

‘విష్ణోరశ్యంతు పశ్యంతి యే మాం బ్రహ్మణమేవచ
మతర్క-మతయో మూఢాః పచ్చంతే నరకేవ్యధః’

—అని భవిష్యత్పురాణము.

‘అహంత్యం సర్వగోదేవ త్వమే వాహం జనార్దన
ఆవయోరం తరంనా స్తి శస్త్రై ర్శస్త్రై ర్జగత్సతే
నామాని తపి గోవింద యానితోకే మహంతిచ
తాన్యేవ మమనామాని నాత్రికార్యావిచారణా
త్వి దుపాసా జగన్నాథ సైవాస్తు మమ గోపతే
యశ్చత్వాం ద్విషతే గోపసమాం ద్వేష్టి న సంకయః..’

—అని హరివంశము. అ, 276.

(ఇది శివుడు కృష్ణునితో జెప్పిన వాక్యము)

ఏకో మూర్తి స్త్రయో దేవా రుద్రవిష్ణుశివమహాః
రుద్రస్య పరమో విష్ణుః విష్ణోశ్చ పరమ శివః
ఏకవివ ద్విధాభూతే లోకేచరతి నిత్యకేః
నవినా శంకరం విష్ణు ర్నవినా కేశవం శివః
తస్మాదేకత్వ మయాతౌ రుద్రోఽప్రదౌతు తౌపురా”

—అని హరివంశము. ఆ. 184.

చ. తఱి గొని యంతలోన మధుదైత్యహరుండు మహేంద్రుశింజని
గొఱనెలతూపునం దునిమి క్రూరతరం బగుభల్ల మొక్కట
న్నటికినఁ గూలెఁ దద్దనఘనాఘనకల్పిత మైనఁబెక్కియం
బొఱలుచు నోరు గాలి మొదలూడఁగఁ గూలెడుమానికైవడికి.

(వ్యా) తఱిగొని—సమయము చూచి; శింజనిక—వింటినారిని; కొఱనెలతూ
పునక—అర్ధచంద్రబాణముచేత; ఒక్కటక—ఒకదానిచేత; శిఱలుచుక—శబ్దించుచు;
ఓరుగాలిక—ఝంఝూవాతముచేత; మొదలూడఁగక—వేళ్లుడునట్లు.

అలంకారము — ఉపమ.

శా. భుగ్నభూకుటిదుర్ముఖుం డగుచు నాస్ఫటించుచు స్లోనిరో
మాగ్నిజ్వాలలు బాహ్యానిర్గతము లైన ట్లుత్కటారుణ్యని
ర్మగ్నంబై కనుపట్టులోచననహస్రం బొప్ప మార్వీలతా
భగ్నంబైనశరాసము న్విడిచి జంభ ద్వేషి యత్కుగ్రతక. 32

(వ్యా) జంభద్వేషి—ఇంద్రుడు; భుగ్నభూకుటిదుర్ముఖుం డగుచుక—మడి
వడిన కనుబొమలచేత వికృతమైనమోము కలవాడగుచు; ఆస్ఫటించుచుక—అప్పశిం
చుచు; బాహ్యానిర్గతము లైనట్లు—చెలుపటికి వెలువడివచ్చినవిధమున; ఉత్కటారు.....
నిర్మగ్నంబై—ఉత్కట—అధికమగు; ఆరుణ్య—రక్తవర్ణమునందు; నిర్మగ్నంబై—తడిసి
నదై; మార్వీలతాభగ్నంబైన—అల్లెత్రాడు తెగిన; శరాసముక—వింటిని.

ఈపద్యమున రౌద్రరసము వర్ణింపఁబడినది; వృత్తి యారభటి.

చ. కులవసుధాధరావలికిఁ గుంటితనం బొదవించె నెద్ది యా
బలితపుగైదువుం గొని సువర్వకులగ్రణి వేయుగ్గన్నులం

దలకొని కౌస్తుభస్తబకితం బగుశౌరియురంబు సూచిన
స్తలజదళోదరోదకముచాడ్చున నల్లలనాడె లోకముల్.

33

(వ్యా) కుంటితనంబు—తక్కువపాటు, హైన్యము; కైదువుకొ—ఆయుధమును
(వజ్రాయుధముననుట); తలకొని—పూని; కౌస్తుభస్తబకితంబగు—కౌస్తుభముణిచే నలంకృత
మగు; జలజదళోదరోదకముచాడ్చునకొ—తామరాకుపై నీటివలె; అల్లలనాడెకొ—గడగడ
మఁకెను.

ఉ. వీరుండ వాడు దీనిబల్లవేటున కోరిచి నిల్చితేని యం
భోరుహనాభ యంచు సురపుంగవుఁ డప్పుడు లోక భీకరా
కారత నిల్చి భీతిపరికంపితు లై సుర లూహ లేది హా
హారవము ల్లుటింపఁ గులిశాయుధరాజముఁ బూచి వైచినకా. 34

(వ్యా) ఊహ లేది—తలంపులు నశించి; (మనంబుల నేమియుఁ దోచక యని
భావము); పూచి—ధరించి; పూసుధాతువు ప్రేరణార్థకరూపము; పూనిచి, పూంచి,
పూన్చి యని రూపాంతరములు.

(మహానగ్ధర.)

శతధారాజాయమానజ్వలనముఖశిఖాచ్ఛాద్భిత్తాభ్రస్థలం బై
వితతాభీలధ్వనిశ్రీవిలసనబధిరోద్విగ్నదిగ్వారణం బై
కృతలోకాలోకముఖ్యాఖిలగిరిచలనక్షీప్తభూమండలం బై
పతయాభుద్వాదశాత్మప్రకరఖరకరాపమ్య మై యేగుదేరకా. 35

(వ్యా) శతధారా.....స్థలంబై—శతధారా—నూతంచులనుండి; జాయ
మాన—పుట్టుచున్న; జ్వలనముఖ—అగ్నిముఖములయొక్క; శిఖా—జ్వాలలచేత; అచ్ఛా
ద్భిత్—కప్పఁబడిన; అభ్రస్థలంబై—ఆకాశప్రదేశముఁ గలదియై; అనఁగా వజ్రాయుధము
నూతంచులనుండి యగ్నిజ్వాలలు వొడమి యాకాశప్రదేశంబు నుండె నని భావము;

వితతా...వారణంబై—వితత—విస్తారమైన (అధికమైన); అభీల—భయంకరమైన;
ధ్వనిశ్రీ—కబ్బసంపత్తియొక్క; విలసన—వ్యాప్తిచేత; బధిర—చెవుడైన; ఉద్విగ్న—కలఁత
నొందిన; దిగ్వారణంబై—దిగ్గజములు గలదియై; అనఁగా నీవజ్రాయుధమువచ్చునపుడు
పుట్టిన భయంకరములగు కబ్బసలచేత దిగ్గజములచెవు లవిసి భయపడె నని భావము;

కృత.....మండలంబై —కృత-చేయబడిన; లోకాలోకముఖ్య —చక్రవాళ
పర్యతము మొదలగు; అఖిల-సమస్తమైన; గిరి-కొండలయొక్క; చలన-కదలుటలచేత;
క్షీప్త-ఎగిరిపోయిబడిన; భూమండలంబై —అవినితలము గలదియై; అనగా నీవజ్రాయు
ధము వచ్చువేగముచేత జక్రవాళము మొదలగు పర్యతములు కదలుటచే నేలలు పై
కుబ్బె నని భావము;

పతయాశు.....పమ్యమై—పతయాశు — పడెడుస్వభావము గల; అనగా
బడుచున్న; ద్వాదశాత్మప్రకర — సూర్యులసమూహములయొక్క; ద్వాదశాత్మ —
సూర్యుడు, ‘నూరసూర్యార్యమాదిశ్చ ద్వాదశాత్మేదివాకరాః’ అని యమరుడు;
‘ప్రకర’ అని చెప్పటచే బన్నిద్రణుసూర్యులని భావము; ఖర-తీక్షణములైన; కర-కిర
ణములు; దౌపమ్యమై—ఉపమానముగా గలది యై; అనగా నీవజ్రాయుధము ద్వాద
శాదిత్యులప్రచండకిరణములవలె నతితీవ్రమై యొప్పె నని భావము; ఏగుదేర్క-రాగా.
ఇది మచోగగరావృత్తము. ప్రతిపాదమునకును స. త. తి. న స. ర. ర. గ. గణము
లను దొమ్మిదవ పదునాఱవ యక్షరములు యతిస్థానములును గలది.

ఈపద్యమునందును నారభటివృత్తిని రౌద్రరసము విల్గింపబడినది.

కృష్ణుని జయము

మ. కని నెమ్మొమునఁ బిన్ననవ్వు దొలకం గంసారి నిశ్శంకఁ దా
ర్జ్యుని నడ్డంబుగ ద్రిప్పి వేగ రవిలేజోడుస్సహస్సార్థిమైఁ
దను డాయ నృతకోటిఁ గేలి శతవత్స్రక్రీడఁ బట్టెం గటా
క్షునిరీతుగతి నందకత్నరుకిణాంకం బైనహస్తంబునన్.

36

(వ్యా) తొలకన్—ప్రకాశింపఁగా; రవి...స్సార్థిమై—రవిలేజన్ —
సూర్యప్రకాశమువలె; దుస్సహస్సార్థిమై — సహింపఁగూడని ప్రకాశముతో;
తను డాయన్ —తనచేతకు రాఁగా; ‘శతకోటి’—‘శతకోటి స్వరుశ్శంఖో వంభోలిరశ
నిర్దవయోః’ అని యమరుడు; వజ్రాయుధమును, (నూఱుచులు గలదని వృత్తవృత్తార్థము);
‘కటాక్షునిరీతుగతి’—‘కేగంఠిమూపుతో’; నంద.....కందై న—నందక—నందకమును
తనకత్తియొక్క; తన్ను-పిడిచేత; పిడిని బట్టుటచేత నని భావము; ‘తన్నుఁ ఖడ్గాదిముష్టా
స్యాత్’ అని యమరుడు; కిణాంకంబైన—కాయలుకాని గుఱుతులుగా నేర్పడిన; హస్తం
బునన్—చేతితో; ‘కేలిశతవత్స్రక్రీడ’—విలాసార్థముగు తామరనువలె; పట్టెన్—గ్రహించెను.

సీ. తలలు వీడంగ విధ్యాధరు ల్బుటచిరి
 గగ్గులకాడైరి ఖచరవరులు .
 చట్టువైపోక లై చనిరి గంధర్వులు
 గరుడులు పంచబంగాళ మైరి
 కన్నది గతి గాఁగఁ గిన్నరు లరిగిరి
 పన్నగేంద్రులు పటాపంచ లైరి
 పోయినపోక లై పోయిరి సిద్ధులు
 దిక్కామొకము లైరి దిగధిపతులు
 తే. హరిహయత్రాణ నాయత్తు లగుచు వచ్చి
 మునులు సంప్రార్థనావచోముఖరు లైరి
 పూని తనమీఁద వచ్చుదంభోళి నిట్లు
 పంకజోదరుఁ డొడిసి చేపట్టుటయును.

37

(వ్యా) తలలు—ఇచ్చట చెండుకలనిభావము; వీడంగఁ—విరియఁగా; గగ్గుల
 కాడైరి—గగ్గులకాడునంటి వారైరి; అనఁగా నిస్సారులై నలుదెసలఁ బఱచిరని భావము;
 గగ్గులకాడు—ధాన్యమురాల్చినకంఠులసమూహము; (గగ్గి—కంకి, కాడు—సమూహము); చట్టు
 వైపోకలై—బండవీడ వేసినవక్కలవలె నలువలంకులఁ బరువిడిరని భావము; పంచ
 బంగాళమైరి—మాయమైరి; కన్నది గతిగాఁగఁ—పట్టినదేత్రోవగా; పటాపంచలైరి—చెదరి
 పరుగిడిరి; పోయినపోకలై — ఇచ్చకువచ్చినట్లు; దిక్కామొకములైరి—దిగంతములకుఁ
 బాటిరి; హరిహయ...యత్తులగుచు—హరిహయ—ఇంద్రుని; త్రాణన—కాపాడుటయందు;
 ఆయత్తులగుచు—సిద్ధపడినవారై; (అనఁగాఁ బ్రయత్నించినవా రనుట); సంప్రార్థనా
 వచోముఖరు లైరి—వేడికోలుమాటలను బలికిరి; దంభోళి—వెజ్రాయుధమును.

ఉ. ముందల వట్టినట్లు తనముఖ్యతరాశ్రము గొన్న దేవకీ
 నందనుఁ జూచి సాధ్వసము నానయుఁ గ్రమ్మఁ గరింద్రు డిగ్గి సం
 క్రందనుఁ డోముకుంద మురఘస్థర యే నపరాధి నంచు వే
 ముందట వచ్చి సాఁగఁబడి మ్రొక్కిన శౌరి కృపార్ద్రచిత్తుఁ డై. 38

(వ్యా) ముందల—నడునెత్తిని; సాధ్వసము—భయమును; నానయు—సిగ్గును;
 సంక్రందనుఁడు—ఇంద్రుఁడు; మురఘస్థర—మూరారి;—అట్లినచో సిగయు నబ్బని
 చోఁ గాల్గును బట్టుట యందఱికిని సహజముకదా.

ఉ. తెమ్ము సురేంద్ర నీవలన లే దొకతప్పను నీమఱంద లీ
కొమ్మ నదాన్యభూరుహముఁ గోరినఁ దెచ్చితిఁ గాని కొమ్ము నీ
సొమ్మని వజ్ర మిచ్చి మధుసూదనుఁ డా తరు పీఁ దలంచినం
గ్రమ్మఱ మ్రొక్కి వాసవుఁడు కందళితప్రమదాంతరంగుఁ డై. 39

(వా్య) ఎదాన్యభూరుహము—ఈవులనూను - (వదాన్యము—కోరిక); కల్ప
వృక్షము.

ఉ. సొమ్మన నెద్ది యే ననఁగ సొమ్మున కెవ్వఁడఁ గర్త వీవు నీ
సొమ్మఖిలప్రపంచమును శూరకులంబు నలంకరించు నీ
నమ్మహి నుండునంతకు ననన్యదురాపము పారిజాతభూ
జమ్మును నుండు నన్న వికసన్ముఖుఁ డై హరి వీడుకొల్పుచున్. 40

(వా్య) నీ వమ్మహి నుండునంతపక్ష—నీ వాభూలోకమున నుండునందాళ;
'ఉండునంతపక్ష' కనునర్థంబుఁ బ్రాచీనకవులు 'వజ్ర' కను, ప్రత్యేయమునుపయోగింపక
'నుండునంతకు' ననియే ప్రయోగించుచువచ్చిరి; కవిప్రత్యయవారిగ్రంథములందును
నితరప్రాచీనప్రామాణికగ్రంథములను 'వజ్ర' కను శబ్ద మియర్థమున వున్నది; అనన్య
దురాపము—ఇతరులకుఁ బాండ నలవికానిది.

శా. గంధర్వోరగసిద్ధసాధ్యవరులం గారుణ్యదృష్టిక్రియా
సంధానంబున వీడుకొల్పి సురభూజంబు స్సతి న్వాహన
స్కంధాగ్రంబున నుంచి విక్రమకళానలబృతత్వేయనీ
సంధాసిద్ధిఁ గృతార్థుఁ డై మఱలె నిచ్చ నేడ్వ లుప్పొంగఁగన్. 41

(వా్య) కారుణ్యదృష్టిక్రియాసంధానంబున—కారుణ్య—దయతోడి; దృష్టి
క్రియా—చూచుకార్యముయొక్క; సంధానంబున—కూడికతో; అనఁగాఁ గరుణయొల
యుచూడ్పులం జూచుచు; వీడుకొల్పి—పంపి; స్కంధాగ్రంబున—మూఁపుమీద;
విక్రమ.....సిద్ధి—విక్రమకళా—శౌర్యచాతుర్యముచేత; సలబ్ధ—సాంద్రబిది;
తత్వేయనీ—తనభార్యయగు నాసత్యభామయొక్క; సంధా—ప్రతిష్ఠ యొక్క; సిద్ధి—
సేవనముచేత.

ఉ. వాసవుతోడి కయ్యమున వార్తలు సెప్పచు మోముఁదమ్మి ను
ల్లాసము మందహాసముఁ దొలంకఁగ వేలుపుమాఖిపూవులం

జేసినసొమ్ము లంగములఁ జేర్చి వఘూమణి నాదరించుచున్
వాసుకిభోగతల్పుఁడు సువర్ణగిరింద్రము దాఁపెఁ జయ్యనన్. 42

(వ్యా) కయ్యమువచ్చులు—యధ్యుపపదలివార్తలు; సప్తమితత్పురుషము నందుఁ గొన్నియెడల నవర్ణకం బురు; ఉదాహరణము.

క. అలయునెడ డయ్యునెడ నాఁ, కలియుచ్చయనైన యెడలఁ గనుకొనిధరణీ
తలనాధ పురుషునకు ని, మ్ముల భార్యయ పాచుఁ జిత్తమునదుఃఖంబుతో.

—భారతము, ఆరణ్యపర్వము.

కృష్ణుఁడు నిజరంగరంబుఁ జేరుట

చ. కనకగిరింద్రముం గడచి గ్రక్కున రైవతక్కాద్రిపొంత ని
చ్చినయదువృష్టిభోజనృపసింహులు నేనలతోడఁ ద న్నెదు
ర్కొన నగరంబుఁ జొచ్చె మణిగోపురసంస్థితపౌరభామినీ
జనములు నేనముత్తైములు నల్లఁగ నుల్లసితాంతరంగుఁ డై. 43

(వ్యా) సేనముత్తైములు—శోభనాక్షత లగు ముత్తైములను.

తే. పురబహిర్ద్వారములు దాటి భుజగళాయి
రాజమార్గంబు దఱియ హేరాళ మగుచు
బుగులుకొనియెను నామోదపూర్వకములు .
పారిజాతమహిజాతపరిమళములు. 44

(వ్యా) హేరాళమగుచున్—విస్తారమై; బుగులుకొనియెన్—క్రమ్ముకొనెను;
ఆమోదపూర్వకములు — సంతోషమును మున్నగుఁ గలవి; జనులకు సంతోషము
గలిగించునవి యని భావము.

ఆమోదపూర్వకము లనుటకంటె 'బుగులుకొనియె ననాప్రమాతపూర్వము లగునని
యుండిన నింతకుమున్ను వాసనచూడఁబడనినైన యని సరసార్థము నిచ్చును.

అయినను నిటా లేపు స్తకమునందును గానంబడదు.

ఉ. ఆమహిజాతముం గనినయంతటిలో ధనధాన్యరాశితో
సామజఘ్నేటికామహితశాలలతో మణిసాధపంక్తితో

గోమహిషీశతాంగభటకోటులతో మణిభూషణాలితో
దామరతంపరై తనరె దత్పురిఁ గింపచగేహవాటికల్.

45

(వ్యా) కనియంతటిలోక—కన్నంతమాత్రముననే, అనగా చూచునప్పుడే; కింపచగేహవాటికల్—దర్శింపజేయుకొని యిండ్లవరుసలు; సామజ—ఏనుగులు; ఘోషికా—గుట్టములు; వీనిచేత; మహిత—కొనియాడఁబడిన; శాలిక్—స్థానములతో; తామరతంపరై—తామరతీరగవలె విస్తారముగా నల్లకొని, (సంపూర్ణమై యని భావము); తనరె—ఒప్పెను.

మ. బెరసె న్యేన నిగిచ్చినట్లు వళులుబై న్దుర్బలాంగంబులం
కురము ల్కూపె రదంబు లంఘులవడంకు వీతె వాలారులై
కరజంబు ల్నిగిరించె గేశవితతు ల్గప్పరై వృద్ధాలిక్కి
మరలం బ్రాయము వచ్చె దత్తరుచలన్మందానిలాసంగతిక్.

46

(వ్యా) తత్తరు...సంగతిక్—తత్తరు—ఆకల్పవృక్షముయొక్క; చలత్—కదలుచున్న; మందానిల—మందమారుతముయొక్క; అసంగతిక్—అంతటను గూడుటచేత; వృద్ధాలిక్కి—ముదుసళ్లు సమాహంబులకు; మేనక్—శరీరమునందు; నిగిచ్చినట్లు—నిక్కపాడిచినట్లు; వళులు—ముడుతలు; బెరసెక్—కూడెను; రదంబులు—దంతములు; అంకురము ల్కూపె—మరల మొలచెను; తీతె—నగలెను; వాలారులై—నిడుదలై; కరజంబుల్—గోళ్లు; కప్పరైక్—నల్ల నయ్యెను; (ఇట్లు), మరలక్, ప్రాయమువచ్చెను.

క. విన నేర్చిరి బధిరులు. గనుఁ

గొన నేర్చిరి యంధకులు లఘుత్వము మీఱన్

జన నేర్చిరి వికలాంగకు

లనిమిషతరుకుసుమసారభావేశమునన్.

47

(వ్యా) బధిరులు—చెవిటివారు; వికలాంగకులు—కురూపులు; లఘుత్వము మీఱన్—లాఘవముతో; సారభావేశమునన్—వాసనయొక్క చేరికచేత.

క. విస్మయముగ నీగతి ముర

ఘస్మరుఁడు నికేతనప్రభూణమున భుజం

గన్మయహరవాహము డిగి

నస్మితముఖుఁ డగుచు నరిగె నమ్మోదమున

48

(హ్య) నికేతనప్రమాణమునక - ఇంటిమంగలియందు; ప్రమాణ ప్రభు
జాలిందా బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠకే అని యమరుడు; భుజంగస్మయహరవాహము - భుజంగ
స్మయ - పాములయొక్క గర్వమును; హర - హరించిన గరుడుడను; వాహముక - వాహ
నమును.

నీ. వరభక్తి దేవతే వసుదేవులకు మొక్కి
బలభద్రునకు నట్ల ప్రణతి చేసి
గురు పురోహిత బంధుకోటికి వినయంబు
గావించి మిత్రులఁ గాఁగిలింది
మత సోదరామాత్యతతి నతు ల్లయికొని
యాత్తవర్గంబుల నాదరించి
గౌరవంబునఁ బెక్కుగతుల మన్నించుచు
వినతాతనూభవు వీడుకొలిపి

తే. ప్రేయసియుఁ దానుఁ గూడి తదీయమంది
రమున కేగి సుఖాలాపరచన మెఱయఁ
బ్రతిన వచ్చెఁ గదా యిదె పారిజాత
మనుచు నర్పింప నద్దేవి హర్ష మంది.

49

(హ్య) మన్నించుచుక - ఆదరించుచు; ప్రతిన వచ్చెఁగదా - ప్రతిజ్ఞ నెఱవేటి
నది కదా.

పారిజాతము నారామములోఁ బ్రతిష్ఠించుట

తే. ప్రాణవిభుఁ బెక్కుమాటులు ప్రస్తుతింది
మందిరారామవాటి కామధ్యసీమ
దివిజభూమిారుహంబుఁ బ్రతిష్ఠనేసి
యర్హ పూజన మొనరించె ననుదినంబు.

50

సుగమము.

చ. నతు లఁట ప్రాణనాథు లఁట సారెకు నైక్యము లైన మోహనం
గతు లఁట యేమి సెప్ప బలఘనమరుఁ బోర జయించి కల్పక

క్షీతిరుహము న్ని జేశ్వరికిఁ గృష్ణుఁడు దా నిటఁ దెచ్చె నంచు నం
స్తతు లొనరించి రొంహారులతో నవతు ల్పదియాలువేపురుక. 51

సుగమము.

సీ. విరివిగా నొకవేళఁ బెరిగి వీటికి నెల్ల
నిజశీతలచ్చాయ నిగుడఁ జేయుఁ
బిన్నగా నొకవేళఁ బెనువేలియంత యై
చూడ్కుల కెంతయు వేడ్క నేయు
వింతగా నొకవేళ వివిధభూరుహపుష్ప
సురభిగంధంబుల సోడు ముట్టు
వేర్వేట నొకవేళ వికచకాంచనరత్న
పరిపక్వఫలములఁ బరిణమించు

తే. నభిలషించినరూపంబు నభినయించు
నుల్లమునఁ గోరుకోరిక తెల్ల నొనఁగు
సత్యభామాగృహారామ నిత్యమైన
పారిజాతంబు విన్నయాపాది యగుచు.

52

(వ్యా) సోడుముట్టుక—బ్రహ్మరంధ్రమును దాఁకును.

నా ర దా గ మ న ము

వ. ఇవ్విధంబున నభీష్టఫలసిద్ధిసంతోషితస్వాంతులును నిఖిలలోకైకసం
స్తాయమానమహామహిమోదాత్తులు నై నిరంతరసౌఖ్యవర్ధిష్టు లగు
నా సత్యాకృష్ణులను జూచువేడుకం గ్రమ్మట నొక్కనాఁడు నిజ
తనుప్రభాప్రభావాపహసితశారదసీరదుం డగు నారదుం డరుగుదెంచి
యాదంపతులు నేయు సత్కారంబులం బరితుష్టి నొంది సుఖోపవి
ష్టుం డై యిష్టాలాపసమయంబున నుల్లసితముఖారవిందుం డగుచు
నయ్యిందువదనం గనుంగొని.

53

(వ్యా) ఉదాత్తులు—గొప్పవారు; నిజ.....దుండగు—నిజతమప్రభా—తన
దేహకాంతియొక్క; ప్రభావ—మహిమచేత; అపహసిత—గేలిసేయఁబడిన (తిరస్కరిం

పఁబడిన యనుట); శారదనీరదుండను—శరత్కాలమేఘము గలవాఁడగు; అనఁగా శరత్కాలమేఘమువలె ధవళశరీరుం డనుట.

తే. హేమనిభగాత్రి నీభాగ్య మేమి చెప్ప
జిష్ణుభూజంబు నీ పెట్టుచెట్టు జేసి
నవతులన కాదు త్రిభువనేశ్వరి యనంగఁ
బాలుచు పోలోమి గెలిచితి వలఘుమహిమ.

54

(వ్యా) హేమనిభగాత్రి—బంగారుతో సమానమైనదేహాకాంతి కలదానా; జిష్ణు—ఇంద్రుని; నీపెట్టుచెట్టు—నీవు నాఁటిని వృక్షముగా; పోలోమి—శచీదేవిని.

పు ణ్య క వ్ర త ము

చ. అతులిత తావకీనమహిమాతిశయోచిత మైన పుణ్యక
వ్రత మొనరింపఁగావలయు వారిజలోచన నీవు నయ్యరుం
ధతియును గౌరియు న్మచియుఁ దత్పరబుద్ధి నొనర్చువేళఁ జూ
చితి మును తద్విధం బెఱుంగఁ జెప్పెద నే నిపు డానుపూర్విగ్. 55

(వ్యా) అతులిత.....యోచితమైన; అతులిత—నిరుపమానమైన; తావకీన—నీయుక్కు; మహిమాతిశయ—వైభవాధిక్యమునకు; ఉచితమైన—తగిన; పుణ్యకవ్రతము—పుణ్యకమను పేరుగల వ్రతము; వ్రతము—తాఁజేయఁదగిన కార్యమునందు నియత సంకల్పము; నీ వొనరింపఁగావలయునని యన్వయము; తత్పరబుద్ధి—శ్రద్ధతో; ఆనుపూర్విగ్—క్రమముగా; పతివ్రతలగు నుత్తమసతులకుఁ బుణ్యఫలము గలుగుటచే నిది పుణ్యకవ్రతి మనంబడును.

‘కర్మణా మనసా వాచా పతిం నాతిచరంతి యః

తాసాం పుణ్యఫలం సౌమ్యే పుణ్యకైః సముదాహృతమ్’

అని హరివంశము. ఆధ్యాయము 187.

చ. తెలతెలశాఱ మూసనియతి న్నదికిం జని తీర్థ మాడి ని
ర్మలవననంబు గట్టి నవరత్నవిభూషణము ల్ధరించి మ్రొ
గలప మలంది క్రొమ్ముడిని గమ్మవిరు ల్నవరించి యత్తమా
మలకును నాత్మభర్తకు నమస్కృతి నేసి తదీయసమ్మతిగ్.

56

(వ్యా) తెలతెలనాఱక—తూర్పు తెల్ల నాఱుచుండఁగా; అనఁగా బ్రాతః
కాలమున; మాననియతిక—మాననియముతోడ; తీర్థమాడి—స్నానమాడి; కలపము—
చందనాది సుగంధద్రవ్యములు; సవరించి—ధరించి; తదీయసమ్మతిక—భర్తయనుమతితో.

స్త్రీలు భర్తయనుజ్ఞ పొందియే వ్రతదుల నాచరింపవలయుఁ గాని భర్తల
యనుమతి లేకున్నను భర్తల కిష్టము కాకున్నను సేవత్రమును నాచరింపఁదగదు. ఉత్త
మసతులకు భర్తృశుశ్రూవయే యుత్తమోత్తమవ్రత మనియు సకలకామిత శుభప్రదం
బనియు స్మృతులుం బురాణములును మడుపుచున్నవి.

‘యా నారీ ఖిల్వనాజ్ఞాతా భర్తా పిత్రా సుతేనవా
నిష్కలం తు భవే త్తస్యై యత్కైకోతివ్రతాదికం’

—అని మార్కండేయపురాణము.

‘నాస్తి స్త్రీణాం పృథగ్యజ్ఞో న వ్రతం నాప్యభివృణం
భర్తృశుశ్రూవయై వేతా లోకానిష్టా న్యజంతిహి’

—అని స్కాందపురాణము.

ప్రాతస్నాన్నినఫలమును గూర్చి—

‘ప్రాతస్నాన్నినం ప్రశంసింతి దృష్టేదృష్టకరం హి తత్
స్వరవర్ణప్రదం పుంసాం లోకాఘనోద్దనాశనం
కంఠూత్పస్థాపహం ధన్యం పుణ్య మాయుష్కరం నృణాం
శ్రీకాంతిదం పుష్టికరం ఘేధాప్రజ్ఞాకరం పరం’

—అని యాశ్వలాయనస్మృతియందును

‘ఉత్సాహేధాసాభాగ్యయాప సంపత్ప్రసర్తకం
మనఃప్రసన్నతాహేతుః ప్రాతస్నాన్నినం ప్రశస్యతే
ప్రాతస్నాన్నినం హరే త్పాప మలక్ష్మిం గ్లాని మేవ చ
అశుచిత్వం చ దుస్స్వప్నం తుష్టిం పుష్టిం ప్రయచ్ఛతి’

—అని కాశీఖండమునందును

తెప్పఁబడి యున్నవి.

‘అజ్ఞానా ద్యదివా మోహా ద్రాతౌ దుశ్చరీతం కృతమ్
ప్రాతస్నాన్ని సేన తత్సర్వం శోధయంతి ద్విజాతయః’

—అని దక్షస్మృతి.

చ. కువలయనేత్ర తొంటితనకోపము గర్వము మత్సరంబు మా
ని వినయముం బ్రమోదమును నిండి తొలంకెడు నెమ్మనంబున
స్వవతులయిండ్ల కెల్ల దొలునాడు క్రమంబున నేగి త ద్వితో
తనవమున కామతించి యతినంభ్రమలీలల దోడితే దగు. 57

(వ్యా) తొంటి-మునుపుండిన; ఆమతించి-పిలిచి.

చ. దినదిన మట్లు తత్సరమతిం బది వేవురు పేరటొండ క
ర్చన లొనరించి సారఘనసారసుగంధములు నిచ్చిత్రనూ
తనపటరత్న భూషణవితానము లిచ్చుచు వేక్క జైత్రశు
ద్ధనవమి యాదిగా నెల వ్రతం బొనరించినయంతమోదట. 58

(వ్యా) దినదినము-ప్రతిదినము; పేరటొండకు-ముత్తైదువలకు; విడువ-
విడువన్నెలు గలది (వన్నెయనగా నిచ్చట ముంగళియొక్క యలంకారము; మంగళ
నూత్రము, పసపు, కుంకుమ, గజాలు, చెవ్వాకు, ఇవి యైదువన్నెలు); ఘనసార-
పచ్చకప్పురము; పట-వస్త్రములు.

మ. పరమాచారధురీణు నధ్యయనసంపన్ను న్ముఖాకారు శా
త్రురహస్యజ్ఞ విశిష్టవంశజుఁ బ్రశాంతస్వాంతు నుద్యద్దయా
పరతంత్రు నిద్రితాత్ము భూసురవరుం బ్రార్థించి యాచార్యుఁగాఁ
దరశాక్షీ నియమింపఁగాఁ దగు వ్రతోద్వసక్రియావేళకు. 59

(వ్యా) పరమాచారధురీణు - శ్రేష్ఠమైన యాచారసంపత్తి గలవానిని;
ఆచార మనగా శిష్టలకు సమ్మతమైన శౌచదయాదాక్షిణ్యవినయాది ముగుణములతోఁ
గూడిన వర్తనము; అనగా శిష్టజనులయొక్క సత్ప్రవర్తనము;

‘ఆచారలక్షణోధర్మ స్సంతశ్చాచారలక్షణాః

సాధానాంచ యథాన్యత్ర మే తదాచారలక్షణమ్’

‘ఆచారః పరమోధర్మః’ — అని మహాభారతము-ఆశుకాసనికపర్వము.

బ్రాహ్మణుడు సాంగములుగా నాలుగువేదముల నధ్యయనముచేసినను నాచార
హీనుడగునేని యావేదములు వానిం బవిత్రుని జేయజాలవు. వానిసురణసమయమందు
తొక్కలువచ్చినపక్షములు గూటిని విడిచిపోవునట్లు వానిని వేదములు విడిచిపోవును.

‘ఆచారహీనం నపునంతివేదాః యద్యప్యధీతా స్సహషడ్భి రంగైః
ఛందాన్త్యేనం మృత్యుకాలే త్యజంతి నీడం శకుంతా ఇవ జాతపక్షాః’

—అని వసిష్ఠుడు చెప్పెను.

అధ్యయనసంపన్నుఁ—అర్థజ్ఞానయుతముగ వేదములఁ జదివినవానిని; అర్థజ్ఞాన
మావశ్యకమని

‘స్థాణురయంభారహరః కిలాభూత్—అధీత్యవేదం నవిజానాతి యోగం—యోగజ
ఇత్యకలంభద్ర మన్నతే’

—అని యాస్కునినిరుక్తమునం దుక్తము.

శుభాకారుఁ—అపయవేంద్రియవైకల్యములు లేని సురూపవంతుని; అంగాది
వికలత్వముగలవాఁ డాచార్యకృత్యములను లేస్సగా సలుపలేడని భావము;

శాస్త్రరహస్యజ్ఞా—అగమములను గర్మప్రయోగములను సమగ్రముగాఁ
దెలిసినవానిని; శాస్త్ర మనఁగాఁ బరినిష్ఠితజ్ఞానోత్పాదక మగు వాక్యజాలము; వేదా
దులు; (హితశాసనము చేయునది యని యర్థము);

‘ప్రవృత్తిర్యా నివృత్తిర్యా నిశ్చేన కృతకేనవా
పుంసాం యేనోపదిశ్యేత తచ్చాస్త్ర మభిధీయతే’

—అని శాస్త్రలక్షణము—వాచస్పతి మిశ్రునిభామతీయండు.

శాస్త్రముఁ దెలిసి కార్యముల శాచరించినచో నభిమతార్థసిద్ధి యగుననియు
లేకున్నఁ గలుగదనియు భగవంతుండగు శ్రీకృష్ణుఁ డర్జునుని శుపదేశించెను.

‘య శ్చాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః

న ససిద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాంగతిం

తస్మా చ్చాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ

జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మకర్త మిహ్నాసి’

—అని భగవద్దీత—అధ్యాయము 16.

విశిష్టవంశజాఁ—ఉత్తమకులమందుఁ బుట్టినవానిని; వెంటనే ‘భూసురవరుఁ’
అని చెప్పియుండుటచే నెక్కడ ‘విశిష్టవంశజాఁ’ అనఁగాఁ బారంపర్యముగా వచ్చు
సత్తమకులమందు జనితుఁ డని భావము;

ప్రశాంతస్వాంతుఁ—కామక్రోధలోభాదిదోషదూషితముగానిమనస్సు గలవాఁ
డును; ఇంద్రియనిగ్రహము గల సత్త్వగుణవిశిష్ట ననుట;

‘విప్రాణాం వినయో హ్యేషశ్రమః ప్రాకృత ఉచ్యతే
దమః ప్రకృతిదాంతత్వా దేవం విద్వాన్ చ్ఛమం ప్రజేత్’
—అని గౌడపాదీయమాందూకోపనిషత్కారిక.

ఉద్యద్దయాపరతంత్రుక్—పరమదయాభు ఎగువాఁడును;
విదితాత్ముక్—తేలిసికొనఁబడిన యాత్మస్వరూపము గలవానిని; అనఁగా బ్రహ్మ
జ్ఞానసంపన్నుని;

‘ఆత్మ’ యనఁగా బ్రహ్మము;
‘తదేతిద్వితీయోపర మనపర మనంతర మబాహ్య
మయమాత్మా బ్రహ్మసర్వానుభూః’
‘ఇమేలోకా ఇమేదేవా ఇమేవేదా ఇమాని సర్వాణి
భూతానీదగ్ సర్వం య దయ మాత్మా—
—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

‘స యవీహ్ ౭ణిమై తదాత్మ్య మిదంసర్వం
తత్సత్త్వం స ఆత్మాతత్త్వ మసి శ్వేతకేతో’
—అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు.

ఆత్మజ్ఞానమునకు ఫలము:—
‘అకరీరం కరీరే వ్యవస్థితే వ్యవస్థితమ్
మహాంతం విభు మాత్మానం మత్వాధీనో నశోచతి’
—అని కళోపనిషత్తు.

‘సయోహవై తత్పరమం బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతి’
—అని ముండకోపనిషత్తు.

‘బ్రహ్మవి దాప్నోతిపరమ్’
—అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు.

‘బ్రహ్మసంస్థా ౭మృతత్వ మేతి’
‘తెరతి శోక మాత్మవిత్’ —అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు.
‘సవీవ విసుకృతో విదుష్కృతో బ్రహ్మవిద్వాన్ బ్రహ్మైవాభిప్రైతి’
—అని కావతకీబ్రాహ్మణోపనిషత్తు.

(అగు);
భూసురవరుక్—బ్రాహ్మణోత్తముని;

బ్రాహ్మణులు సర్వదేవతాస్వరూపులనియు మహిమనంతులనియు నిగ్రహాను
గ్రహసమర్థులనియు, సకలజనపూజ్యులనియు కాస్త్రములు నడుపుచున్నవి.

ఈప్రకరణమున బ్రాహ్మణమాహాత్మ్యముల గూర్చిన ప్రమాణవచనములు
కొన్ని వివరింపఁబడుచున్నవి.

“యావతీర్వై దేవతాస్తాస్సర్వావేదవిదిబ్రాహ్మణేవసంతి తస్మా
ద్బ్రాహ్మణేభ్యో వేదవిద్భ్యో దివేదివే నమస్తు-ర్భ్యోః,
నాశ్చిలంక్షీర్తయే దేతా ఏవదేవతాః సీతాతి”

—అని శ్రుతి.

బ్రాహ్మణులు సర్వదేవమయు లని యీశ్రుతి నుడువుచున్నది.

బ్రాహ్మణ్యమునకుఁ దపస్సు-కాస్తాస్సన్యాయనము — జన్మము—అను నీ మూడును
గారణములు.

‘తపశ్శ్రుతంచయోనిశ్చ త్రయం బ్రాహ్మణ్యకారణం
తపశ్శ్రుతాభ్యాం యోహీనో జాతిబ్రాహ్మణీవ సః’

—అని శుద్ధార్థచింతామణియందు.

వీనిలో జన్మము ముఖ్యమని చెప్పఁబడియున్నది:—

‘జన్మనైవమహాభాగో బ్రాహ్మణో నామ జాయతే
నమస్యస్సర్వభూతానా మతిథిః ప్రసృతాగ్రభుక్’

—అని మహాభారతము-అనుకాసనికపర్వమునందు భీష్మునివచనము.

ఈయర్థమునే యంగిరః డిట్లు చెప్పెను:—

‘జన్మకారీరవిద్యాభీ రాచారేణశ్రుతేనచ
ధర్మేణచ యథోక్తేన బ్రాహ్మణత్వం విధీయతే.’

బ్రాహ్మణవాక్యములు పవిత్రము లని చెప్పఁబడియున్నది:—

‘బ్రాహ్మణాజంగమంతీర్థం తీర్థభూతాహి సాధవః
తేషాంవాక్యోదకేనైవ శుద్ధ్యంతి మలినాజనాః
బ్రాహ్మణాయానిభావంతే మన్యంతే తానిదేవతాః
సర్విదేవమయోవిప్రో నతద్వచనమన్యథా’

—అని పరాశరస్మృతి.

‘దైవాధీనం జగత్సర్వం మంత్రాధీనంతు దైవతమ్
సమంత్రో బ్రాహ్మణాధీనో బ్రాహ్మణో మమదేవతా’

—అని కృష్ణవాక్యము.

‘బ్రాహ్మణాహి మహాత్మానో దేవానామపి దేవతాః’

‘బ్రాహ్మణానాం ప్రసాదా చ్ఛ దేవాస్త్విర్గనివాసిన్ః’

—అని మహాభారతము—అనుశాసనికపర్వము.

ఉద్యాస—ఉద్యాపనము (పరిసమాప్తి); ఆచార్యుఁగా—గురువునఁగా; నియంపఁగా—దగు—అని యన్వయము.

‘ఆచినోతిహి శాస్త్రార్థ మాచారే స్థాపయత్యసి

స్వయమావరతేయస్తు త మాచార్యం ప్రచక్షతే’

—అని యాచార్యలక్షణము.

శా.ఆరీతి నియమించి యీవలయు మాద్యద్ధంతివాహావళు

ల్నారీరత్నచయం బనర్ఘనవరత్నశ్రేణిగోభూషరీ

వారంబు ధ్వినిధాన్యనంతతి రసవ్రాతంబుఁ గర్పూర క

స్తూరీసంకుమదుగురుక్రముకరాసు ల్కొటిసంఖ్యాకముల్. 60

(వ్యా) మాద్యద్ధంతి—మదపుటేనుఁగులు; వాహ—గుఱ్ఱములు; అనర్ఘ—వెలలేని; పరీవారంబు—పరిచారకులు; రసవ్రాతంబు—ఆజ్యాదిరసనిచయమును; సంకుమద—జవాబి; క్రముక—పాక.

శా.ఏతద్వస్తునదక్షిణాకముగ నాత్మేశు న్సురానోకహా

న్వీతుంగాఁ దగ ధారవోసి ద్విజుఁ డేయేయర్థము లే్వడినం

జేతగప్రీతిగ నిచ్చి క్రమ్మఱు బలిం జేకొంట యుక్తంబు వి

ఖ్యాతం బై తనరారుసీవ్రతము సాకల్యంబుగాఁ జేసినన్. 61

(వ్యా) ఏతద్వస్తు సదక్షిణాకముగ—ఈవస్తువులను దక్షిణతోడను; అత్మేశు—ప్రాణనాథుని; సురానోకహాన్వీతుంగా—కల్పవృక్షముతోఁ గూడినవానిగా; అనఁగా బారిజాతవృక్షముతోఁ జేర్చియనుట; అనోకహము—వృక్షము; ‘అనోకహా కుట స్నానః’ యని యమరుఁడు; ధారవోసి—నీటిధారతో దత్తముచేసి; యుక్తంబు—ఉచితము; విఖ్యాతంబై—ప్రసిద్ధిమై; సాకల్యంబుగాఁ జేసిన—సంపూర్ణముగాఁ జేసిన యెడల; పైపద్యమునందలి ‘సుఖము లందుదు ర’ను క్రియతో నన్వయము.

క. ధనకనకవస్తునమితియుఁ

దనయనమృద్ధియును గల్గి తానుం బతియుఁ

మనమున నటగొఱ లెఱుంగక

యనితరసులభైకసుఖము లందుదు రనుచున్.

62

(వ్యా) అటగొఱలు—కొడువలు; అనితరసులభైకసుఖములు—ఇతరులకుఁ జెంద నలవిగాని సుఖములను.

క. నారదుఁడు పుణ్యక్షవత

మారూఢిగ నెఱుంగఁ జెప్ప నవహితమతి యై.

కోరిక లిగురొత్తఁగఁ ద

త్పిరంభ మొనర్చె నత్య ధపునియనుజ్ఞన్.

63

(వ్యా) అవహితమతియై—అవధానముతోఁగూడిన బుద్ధి కలదియై; ఇగురొత్తఁగఁ—చిగుర్పఁగా (అనఁగా నుదయింపఁగా ననుట).

సీ. యదువృష్టి కుకురభోబాంధకాదికముగా

నాత్మసీనం బైనయాస్త్రగణము

సంబంధులైన భీష్మకమహిశాదులు

పదియాఱువేల భూపతులకులము

పాండవకౌరవపాంచాలు రాదిగాఁ

బరమహితం బైనబంధుసమితి

నందాదిగోపాలబృందంబు మఱియును

నెయ్యిరై వర్తించునృపచయంబు

తే. వారివారలచుట్టము ల్వారిసఖులు

గా జగంబునఁ గల్గిన రాజలోక

మొంత యంతయు నకుటుంబ మేగుదెంచె

బుణ్యకాఖ్యవ్రతోత్సవాభ్యుదయమునకు.

64

(వ్యా) ఆత్మసీనం బైన—తనకు హితమైన; సంబంధులైన—వియ్యపువారైన; నెయ్యిరు—హితులు.

ఈ పద్యమునం దన్ని పుస్తకములలోను ‘నాత్మకీయంబైన’ యనియే పాఠము కానంబడుచున్నది. అది సరియగురూపము కామిచే ‘నాత్మసీనం బైన’ యని సవరించితి. కవి యటులే వ్రాసియుండునని తలంఁకు.

క. నగముల నదులఁ బయోధుల

దిగంతములఁ గాననముల దీవుల మతీయుం

దగునెడలఁ బుణ్యకవ్రత

జగదుత్సవమునకు వచ్చె సంభారంబుల్.

65.

(వ్యా) సంభారంబుల్—(వస్తు)సామగ్రులు.

సంభారంబులు వచ్చె ననఁగా జహల్లక్షణచే సంభారంబులు తెచ్చినమనుష్యులు వచ్చిరని భావము.

తే. అసురహరునాజ్ఞ రైవతకాద్రిపొంత

విస్మయము గాఁగ నిర్మించె విశ్వకర్మ

యాత్రవిర్మాణచాతురి కవధి గాఁగ

మణిమయోజ్జ్వల మగు దానమంటపంబు.

66

(వ్యా) ఆత్మ...కవధి గాఁగ—తాను సృష్టిచేయు నై పుణ్యమునకు మేర యగునట్లు;

అనఁగా నింతకంటెను నిపుణతరముగా నిర్మింపలేడనియు నిదియే యతనినిర్మాణ నై పుణ్యమునకుఁ బరమావధియనియు భావము; అనఁగా దన చాతుర్యము సంతయు వినియోగించి విశ్వకర్మ యతిశ్రేష్ఠమగు దానమంటపమును నిర్మించె ననుట.

సీ. చూడ్కికి వ్రేక మై సురవిమానములచే

గగనమార్గం బెల్లఁ గ్రందుకొనియె

మనుజనాయకవరమకుటాగ్రములుచే

దిగ్భిత్తు లధికచిత్రితము లయ్యె

నాహూతు లైనమహామునీశ్వరులచేఁ

బాడవడ దయ్యె భూభవనతలము

సందర్శనాయాతజనభరంబునఁ గ్రింద

భగ్నస్ఫటం డయ్యె భుజగభర్త

తే. సమయబహుముఖముఖరతూర్యములవలనఁ

బద్ధజాండంబు ఘోషసంభరిత మయ్యె

సకలలోకమహాశ్చర్యజనక మయిన

పుణ్యకాఖ్యమహోత్సవాభ్యుదయమునను.

67

(వ్యా) ప్రేక మై-బరుచై (ఇచ్చట నభికాశందదాయకమై యని భావము);
క్రందుకొనియెక్-క్రిక్కిరిసెను; అనఁగా నిండెను; ఆహూతులైన-పిలువఁబడిన;
మహామునీశ్వరులచేక్-‘ముని’ యనఁగా

‘నిర్విత్త స్సర్వతత్త్వజ్ఞః కామ క్రోధవివర్జితః

ధ్యానస్థో నిష్క్రియో దాంత స్తుల్యమృతౌచనో మునిః.’

అని నిర్వచనము.

భూభువనతలము-భూలోకప్రదేశము; (అనఁగా భూలోకమంతయు నిండియుండి రని భావము); పొడవడదయొక్క-కనఁబడకుం డెను; సందర్భనాయాతపజనభరంబునక్-(వేడుక)
చూడవచ్చినజనులభారముచేత; భుగ్నస్ఫటాండు-చంగిన పడగ గలవాఁడు; సమయ
.....తూర్వములవలనక్-సమయ-ఆవేశేయందు; బహుముఖ-నానాప్రకారము
లుగా; ముఖర-శబ్దించుచున్న; తూర్వములవలనక్-వాద్యములచేత; పద్మజాండంబు-
బ్రహ్మాండము.

ఉ. దానవభేది సత్యయును దాను యథోచితవృత్తి ముగళ
స్నాన మొనర్చి శుభ్రవసనంబులు గట్టి యనర్ఘు రత్న భూ
షానివహంబు పూని హరిచందనచర్చ వహించి వృద్ధన
భ్యానుమతి న్సులగ్నమున నావ్రతదీక్ష వహించె నయ్యెడక్. 68

(వ్యా) మంగళస్నానము-తైలాభ్యంజనముచేసికొని పసపుఁబూసికొని చేయు
స్నానము; శుభ్రవసనంబులు-తెల్లచీరలు; వ్రతోపవాసాదులలో ధవళవస్త్రములు ప్ర
శస్తములు; పృథ్వభ్యానుమతిక్-పెద్దలగుసభాదుల యనుజ్ఞను బొంది.

క. వ్రతకల్పచితదాన

ప్రతిగ్రహార్థముగ నిఖిలవరిషదనుజ్ఞం

గృతనిశ్చయుఁ డై నవినయ

నతిచే నమృతిలఁ జేసె నారదమానిక్.

69

(వ్యా) వ్రత.....గ్రహార్థముగక్-వ్రతకల్ప-వ్రతవిధానమునకు; ఉచిత-
యుక్తమైన; దానప్రతిగ్రహార్థముగక్-దానమును బుచ్చుకొనుటకై; నిఖిలవరిషదను
జ్ఞక్-సభవారలందఱి సమ్మతితో; సమృతిలఁ చేసెక్-అంగీకరించునట్లు చేసెను.

నీ. మదవతీకరము క్తమణికుంభసంభృత
 సౌరభోదకముల జలక మార్చి
 హిమధామకిరణవిభ్రమవిడంబకశుభ్ర
 కౌశేయయుగళంబు గట్ట నిచ్చి
 ఘనసారమృగమదగంధబంధుర మైన
 గంధసారము మేనఁ గలయ నలఁది
 విస్మయరఘుమళప్రసవమాల్యంబులు
 ఘనజటాజూటంబు మునుఁగఁ జూటి

తే. లలితమణిమయభూషణావళులు దొడ్డిగ
 యిప్ప రాజోపచారసంతుష్టఁ జేసి
 ఋత్విజులఁ గాఁగ ధౌమ్యాదిఋషుల నిలిపి
 వారిఁ బూజించె సకలోత్సవంబు మెఱయ.

70

(వ్యా) హిమధామ.....యుగళంబు - హిమధామకిరణ - చంద్రకిరణముల
 యొక్క; విభ్రమ - ప్రకాశములను; విడంబక - తిరస్కరించుచున్న; అనఁగా ననుకరించు
 చున్న; కౌశేయ యుగళంబు - తెల్ల నిపట్టువస్త్ర ద్వయమును; ఘనసార.....
 బంధురమైన - ఘనసార - పచ్చకర్పూరము; మృగమద - కస్తూరి; (వీని), గంధ - వాసనల
 చేత; బంధురమైన - ఇంపైన; గంధసారము - చందనము; విస్మయర - చాళిపించుచున్న;
 పరిమళ - వాసనలుకలిగిన; శ్రీపవమాల్యంబులు - పూలహారములు; మునుఁగ - నిండుగా;
 ఋత్విజులు - చేయించువారు (పురోహితులు). ధౌమ్యాదిఋషుల - ఋషి యనఁగా

‘ఉత్తరేతా స్తపస్యుగ్రో నియతాశీచ సంయమి

కాపానుగ్రహయో శ్వక్త స్సత్యసంధో భవే దృషిః’

—అని నిర్వచనము.

శా. భద్రదేవంబులమీఁద నెక్కి వెనుకం బ్రద్యుమ్నపైనేయసౌ
 భద్రాదు ల్గున ధర్మజప్రముఖభూషణేణితో శౌరి తూ
 ర్యద్రాఘిష్ఠరవంబు లుప్పతిలఁ జేర న్వచ్చె సంపన్ననా
 నాద్రవ్యం బగుదానమంటపము నంత స్సంభృతానందుఁ డై. 71

(వ్యా) తూర్యద్రాఘిన్తరవంబులు — తూర్య — వాద్యములయొక్క; ద్రాఘిన్త—దీర్ఘతమములైన (మిక్కిలి దీర్ఘము లగు); 'దీర్ఘ' అను శబ్దమున కిది తమ ప్రత్యయార్థరూపము; అనగా మిక్కిలియధికము లగు శబ్దములని భావము; అంతస్సంభృతానందుడై—మనస్సునందు నిండినసంతోషము గలవాడై.

ఉ. ద్రోపదియు స్సుభద్రయును దోఁ జనుదే విభవాగతాన్యవృ
 ధ్వీవరకామినీమణులు వేడ్క భజింపఁగ నత్యభామ ము
 క్తావినిబద్ధపంజరయుతం బగుపల్లకి యెక్కి వచ్చె వృ
 ధావిసరంబు మున్నుగ వ్రతప్రతిపాదనసావధాన యై. 72

(వ్యా) ద్రోపదియు—ద్రౌపదియును; ఇది తప్పవశబ్దము; తోఁ జనుదే—తోడ రాఁగా; విభవా.....మణులు—విభవ—ఈప్రాభవమును జూచుటకై; ఆగత—వచ్చిన; అన్యవృధ్వీవర కామినీమణులు—ఇతరరాజులభార్యలు; పంజరయుతం బగు—గూడువంటిచూత గలది యగు; వృద్ధావిసరంబు—వృద్ధాంగనాసమూహము; మున్నుగ—ముందు నడుచుఁగా; వ్రత.....సావధానయై—వ్రతాచరణమునందు శ్రద్ధ కలదియై.

చ. జలరుహపత్రినేత్ర మునిన త్రమవృద్ధసువాసినీజనం
 బులు వెనువెంట రాఁ జని ప్రభుత్వముతో వ్రతదానమంటప
 స్థలమున నర్చితం బగువదాన్యమహీరుహసార్వభౌమమున్
 వలగొని వచ్చి దేవమునివర్యున కిచ్చె యథోచితార్చనల్. 73

(వ్యా) మునిసత్రము—మునిశ్రేష్ఠులు; ప్రభుత్వముతో—విశ్వర్యముతో; వలగొని—ప్రదక్షిణముచేసి; యథోచితార్చనల్—తగినపూజలను.

చ. నతులు పదాఱువేపురును సంగడి రా వదనాంబుజంబునం
 గృతకవికాన మచ్చుపడఁ గృష్ణునిపట్టపుదేవి యిందిరా
 ప్రతినిధి రుక్మిణీరమణి రాఁ దగ వౌ నని వచ్చెఁ బుణ్యక
 వ్రతము గనుంగొనం గమలరాగమణిశిబికాధిరూఢ యై. 74

(వ్యా) సంగడి—కూడ; కృతకవికాన మచ్చుపడ—కల్పింపఁబడిన ప్రసన్నత (సంతోషము) కన్నడఁగా; అనగా (మోమున)లేని పంతోషమును గాన్పించుచు; ఇందిరాప్రతినిధి—లక్ష్మీదేవికి బదులగు; రుక్మిణీరమణి—రుక్మిణీదేవి; రాఁ దగవౌనని—

వచ్చుట న్యాయమను తలంపుతో; కమల.....రూఢయై—పద్మరాగ మణిఖచిత మైన పల్లకి నెక్కి.

(వి) ఇందు రుక్మిణీదేవియెడ నాదార్య మను గొప్పసుగుణము వర్ణింపఁబడి నది. “జౌదార్యం విషయం ప్రాహు స్సర్వావస్థానుగం బుధాః” అని యాదార్యలక్షణము రసావస్థానుధాకరమునందుఁ జెప్పఁబడినది. శ్రీరాముడు నిరపరాధురాలగు సీతను వనమునకుఁ బంపినపు డామహాదేవి భర్తను నిందింపక విసీతురాలై యేగుట యాదార్యము.

వ. అట్టియెడ నమ్మహావ్రత దానోచితంబుగా వేర్వేఱు నేర్పరింపఁబడు సాలంకారధేనునహస్రంబులు విడువడు నిజవత్సంబులం బిలుచునం భారవంబులవలనం, బ్రత్యేకంబ పర్వతంబులుగాఁ గల్పింపఁబడు కనకరజతతామ్రకాంస్యదిలోహంబులుం బద్మరాగప్రవాళహరిసీల మాక్షికమరకతాదిరత్నంబులుం దిలగోధూమయవహ్నిహిమాపము ద్గాదిధాన్యంబులుం గనకనిర్మితచ్ఛత్రచామరశయ్యావ్యజనపాదుకా ద్యుపకరణంబులుం గజతురగన్యందనాదివాహనంబులు మొదలుగాఁ గలుగు దానద్రవ్యంబులును సమకూర్చునధికారులసంభ్రమాలాపంబు లవలన, నపూర్వమహాోత్సవసంతోషితస్వాంతం లగు దిగంతమహి కాంతుల పరస్పరసరససల్లాపంబులవలన, వివిధదేశాగతంబులగు రాజ లోకశుద్ధాంతవర్గంబుల కెడగలుగ జడియువేత్రహస్తలతర్జనస్ఫూర్జనం బులవలన, సంయమిశ్వరతీలకంబులవికన్వరన్వరంబుల నామ్రేడించు వేదమంత్రపఠనంబులవలన, వైభవాలోకనలంపటులై యాకనంబున గుంపులుగొని నిలింపు లగ్గించునంతవరంబులవలనం, బటహాభేరీ ఝల్లర్యాదివాదిత్రనాదంబులవలనను, నాసమయం బభ్యర్ణపూర్ణ చంద్రోదయఘూర్ణమా నార్ణవంబునుం గ్రేణినేయు చుండె నట్టి యెడఁ దత్కలకలంబు వినివారించి నారదుండు సత్యభామ కి ట్లనియె.

(వ్యా) ప్రీహి—పడ్డు; మాప—మినుములు; ముగ్ధ—పెసలు; వ్యజన—పీవనలు; శుద్ధాంతవర్గంబులకు—అంతఃపురస్త్రీలకు; ఎడగలుగ—దారి యిచ్చునట్లు; జడియు—

తొలఁగఁజేయు; (మనుజుల నీవల నానలఁ దొలఁగఁజేయు); వేత్రహస్తల—బెత్తము చేతి
యందుఁ గల భటులయొక్క; తక్కువసూక్ష్మజ్వలంబులవలనక—బెదరింపుటఁజులవలనను;
వికస్వరస్వరంబులను—ఉదారధ్వనులను (గొప్పధ్వనులను); ఆమ్రేడించు—రెట్టింపఁ
జేయు; లంపటులై—ఆనక్తికలవారై; నిలింపులు—దేవతలు; అగ్నించు—పొగడు; పటహ—
తప్పెట; ఝల్లరీ—ఉడుక యను నొకనాద్యవిశేషము; వాదిత్ర—వాద్యము; అభ్యర్థ...
నార్థవంబును—అభ్యర్థనమీపచుండలి; పూర్ణ చంద్రోదయ—పూర్ణ చంద్రోదయము కలు
గుటచేత; అనఁగాఁ బూర్ణచంద్రోదయసమయంబున ననుట; ఘూర్ణమాన—మ్రోగు
చున్న; అర్థవంబును—సముద్రంబును; క్రేణినీయు చుండెక—తిరస్కరించు చుండెను
(అలత్యుము నేయుచుండెను); అనఁగా నచ్చటి కలకలము సముద్రముయొక్క మ్రోత
కంటె నధికముగా నుండె నని భావము; కలకలంబు—సందడి; వినివారించి—నితీసి.

క. వికచాబ్జనేత్ర యీ పు

ణ్యకప్రతవిధానమునకు నాథుని ధారో

దకపూర్వ మివలయు ని

య్యకొలుపుమా యిపుడు యాదవాన్వయతిలకుఁ.

76

(వ్యా) విధానము—సలుపుట; ధారోదకపూర్వము—దానధారాజలపురస్కర
ముగా; ఇయ్యకొలుపుమా—సమ్మతించఁజేయుమా.

చ. అనపుడు నత్యభామ హృదయంబున లజ్జయు సమ్మదంబునుం

బెనఁగొనఁ బ్రాణవల్లభునిఁ బ్రేమ రసాలసవీక్షణంబునం

గనుఁగొని మోము వాంచి మధుకైటభమర్దన చిత్తగించితే

మునిపతిమాట నాపుడును మోవిపయిం జిఱున వ్యిగుర్పఁగఁ.

77

సుగమము.

నత్య ప్రాణనాథుని నారదునికి ధారవోయుట

మ. నవచంద్రాలిక నీకు నేల యనుమానం బాగమోక్తంబు గా

న విచారింపక ధార వోయు మనిన స్లజ్జాభరత్రాంత లై

నవతు ల్వాంచిరి వక్త్రపంకరుహము ల్సంబంధిభూపాలక

ప్రవరు ల్నివ్వరి నర్కగర్భితవచగ్గ పాగల్గ్న మేపారఁగఁ.

78

(వ్యా) ఆగమోక్తంబు గానకొక్కొక్కమునందుఁ జెప్పఁబడినది కావున;
సర్వ.....ప్రాగల్భ్యము-సర్వ-పరిహాసమును; 'పరిహాసవచో నర్మ' అని లక్షణము;

శృంగారరసభూయిష్టః ప్రియచిత్తానురంజకః

అగ్రామ్యపరిహాస స్తు సర్వస్యా త్త త్త్రిధామతం

—అని రసార్థవినుధాకరము.

గర్భిత-లోపలగల్గిన; వచఃప్రాగల్భ్యము-మాటలచనుత్కారము; (ప్రాగల్భ్యం-ప్రా
థోక్తివైచక్షణ్యం) 'నిస్సాధ్యసత్త్వం ప్రాగల్భ్యం ప్రయోగేవ్యపిసర్వతః' అని తల్లక్ష
ణము; వీహారగత-అతిశయింపఁగా; సంబంధిభూపాలకప్రవరుత్ - వియ్యంతు లగు
రాజులు; సవ్యరి.

చ. మునిపతియానతిఁ జకితముగ్ధమృగీతరలాక్షి ప్రాణనా

ధునిఁ గనకాంబరాంచలముతోఁ గుసుమాయుధవాగురానిబం

ధనమునుబోనిక్రొవ్విరులదండఁ దగుల్కొనఁ జుట్టె వేడ్కఁ గ

ల్పనగముఁ గూడఁ గంకణ ఝుళంఝుళమంజులదోర్మగంబునక. 79

(వ్యా) చకిత.....తరలాక్షి-చకిత-భయపడిన; మగ్ధ-సుందరమైన; మృగీ-
ఆడుజింకయొక్క (నేత్రములవలె); తరల-చలించుచున్న; అక్షి-కన్నులు కలది;
(అగు సత్యభామ); కుసుమాయుధ వాగురానిబంధనమును-కుసుమాయుధ-మన్మథుని
యొక్క; వాగురానిబంధనమును బోని-వలత్రాటివంటి; క్రొవ్విరుల దండక-పూల
హారముచేత; కంకణ...దోర్మగంబునక-కంకణ-చేతివలయములయొక్క; ఝుళంఝుళ-
ఝుళంఝుళమనుకేబ్బముతోఁ గూడిన; మంజుల-అందమైన; దోర్మగంబునక-బాహుద్వ
యముచేత; కల్పనగముఁ గూడక-కల్పతరువుఁ జేరునట్లుగా; ప్రాణనాథునిక-కృష్ణుని;
తగుల్కొనఁ జుట్టె-చేర్చి కట్టెను.

తే. పరమమునిమానసాలానబంధనమునఁ

గుదురుపడ కుండుయాదవకుంజరంబు

వికచరాజీవనేత్రచే వేల్పుమానఁ

గమ్మబూవులదండచే గట్టువడియె.

80

(వ్యా) పరమ.....బంధనమునక - పరమముని-మునీంద్రులయొక్క;
మానస-మనస్సులనెడు; ఆలాన-ఏనుఁగులఁ గట్టెడుకొయ్యాయందు; బంధనమునక-
కట్టుటచేతను; కుసురుపడకుండు-నిలవకుండు (అణగకుండు); యాదవకుంజరంబు-

కృష్ణుఁడనెడు గజము; వికచరాజీవనేత్రచేత—అంగన యగు సత్యభామచే; వేల్పు
మానక—కల్పతరువునందు; కమ్మపువ్వులచండచేఁ గట్టువడియె నని యన్వయము.

అలంకారము—అతిశయోక్తి; విరోధము.

చ. బలిదనుజేంద్రుఁ గట్టి తని పల్క—గ విందుము గాని నేడు మా
చెలి యిదె పుష్పదామకముచే నినుఁ గట్టగఁ గంటి మింక నె
మైలు పచరింప రా దనుచు మేలము లాడెడుసత్యబోట్ల న
న్నల నెనకొల్పుచుం గెలన నవ్వెరి ధర్మజ భీమ ఫల్గునుల్. 81

(వ్యా) ఎమ్మెలు—టక్కులు; పచరింపరాదు—ప్రకటింప వలనుపడదు; మేల
ములాడెడు—గేలిచేసెడు; సత్యబోట్ల—సత్యభామచెలికత్తెలను; సన్నల—సంజ్ఞలతో;
ఎనకొల్పుచు—పురికొల్పుచు, వెండియు గేలినీయుఁడని ప్రోత్సహపఱచుచు ననుట;
ధర్మజభీమఫల్గునుల్—యుధిష్ఠిరభీమార్జునులు; కెలన—పార్శ్వమునందు; నవ్వి రని
యన్వయము.

ఈపద్యమునందు హాస్యరసము విర్ణితము.

‘గెలనక’—అనుపదమును సరళాదిగానే పఠించిన గెలనక అనుపదముయొక్క
రూపాంతరముగా భావింపవచ్చు; అప్పుడు కలకలమని (నవ్వి రని) యర్థము. అయి
నను గెలనక అనుటకుఁ బ్రయోగాంతరములు కానంబడలేదు.

మ. సమయజ్ఞుం డయి గర్గసంయమి మహాసంకల్పముం జెప్పఁ గ
ల్పమహీజంబు సదక్షిణాకము నిజప్రాణేశుఁ గూడ న్నుప
ర్వమునిశ్రేష్ఠున కిచ్చె దానముగ ధారాపూర్వ మవ్వేళఁ దు
భ్య మహం సంప్రదదే నమో నమ యటం చ ద్దేవి మోదంబునక. 82

(వ్యా) సమయజ్ఞుండయి—మహార్తమును దెలిసికొనినవాడై; గర్గసంయ
మి—గర్గుఁడను మునీంద్రుఁడు; మహాసంకల్పము—దేశకాలాదులను నివారింప నుద్దేశించిన
దురితాదులను విఘ్నముగా నుద్ధూరించెడు గొప్పసంకల్పమును; కుపర్వమునిశ్రేష్ఠ
నకు—నారదునకు; తుభ్య మహం...నమ యటంచు—తుభ్యం—నీకొఱకు; అహం—
నేను; సంప్రదదే—ఇచ్చుచున్నాను; నమోనమః—నమస్కారము, నమస్కారము; అటం
చు—అని పలుకుచు; ‘తుభ్యమహంసంప్రదదేనమమ’ అని సామాన్యముగాఁ బాఠము;
(దానియర్థము) నమమ—(ఇకను నీవస్తువు) నాదికాదు; స్వత్వనిష్పత్తిపూర్వకపరస్వ
త్వాపాదనము దాన మనంబడును. ఇయ్యది దానకాలమునఁ జెప్పెడుమంత్రము.

అబంచుకొ-ఇం దరసున్న పెట్టడగదు. సతులట-అనుచో నటశబ్దము ప్రసిద్ధా శ్చర్యనూచకము-కావున నరసున్న గలదు.

నారదుండు శ్రీకృష్ణునిచే బనులు గొనుట

ఆ. ధారవోసి మఱియుఁ దద్వృతాంగంబుగా
దాన మిచ్చె నపుడు తలిరుబోడి
మణిసువర్ణధాన్యమయపర్వతంబులు
గోసహస్రవాజికుంజరములు.

83

సుగమము.

క. ఇవ్విధమున దానము గొని
చివ్వలయోగిరపుడపసి చెట్టును గూడం
బువ్వులనరులం జుట్టిన
యవ్విభునిచెఱంగు విడిచి యల్లన నగుచుకా.

84

(వ్యా) చివ్వలయోగిరపుడపసి-కలహాశనముని; చివ్వ-కలహము; యుద్ధము;
ఓగిరము-అశనము; తపసి-యుని; చెఱంగు విడిచి-కొంగు (కట్టు)ను వదల్చి; అల్లనకా-
మృదువుగా.

క. సత్యముగ నిన్ను నిప్పడు
నత్యానతి మాకు నిచ్చె సకలామ్నాయ
స్తుత్య యిక మా యభీప్సిత
కృత్యంబులు నలుపు మనుచుఁ గేళిపరుం డై.

85

(వ్యా) సకలామ్నాయస్తుత్య-సమస్తవేదములచేతను బాగడడగినయోదేవా;
మాయభీషిత్యకృత్యంబులు-మేము కోరినపనులు.

‘మా’ యనుబహువచనముచే నిట నారదుండు తన కప్పుడు కృష్ణునిపైఁ గలిగిన
స్వామ్యమును దానంగలిగిన యాధిపత్యమును నూచించెనని యెఱుంగునది; కేళిపరుం డై-
వేడుకయం దిచ్చ గలవాడై.

సీ. మేళవించినవి సుమ్మి దీనిమె ట్లని
మ్యాంసలాంసంబున మహతిఁ జేర్చి

మిన్నేటిజలము సుమ్మి తొలంకెడు నని
 డాచేత మణికమండలు వొనంగి
 యిది జపోచితము సుమ్మి జతనం బని
 వలచేతఁ బద్మాక్షవలయ మిచ్చి
 యీశానుఁ డిచ్చెఁ జుమ్మి మాకు నిది యని
 శార్దులచర్మంబుఁ జంకఁ జొనిపి
 తే. పొమ్ము పొమ్మని యొకకొంత పోవఁ బోవ
 రమ్మ రమ్మని మరలఁ జేరంగఁ బిలిచి
 కపటనటనాపరుం డై నకంసవైరిఁ
 బరమముని నవ్వుటాలకుఁ బనులు గొనియె.

86

(వ్యా) దీనిమెట్లు—ఈమహాతి యను నావీణెయొక్క మెట్లు; మేళవించినవి
 సుమ్మి యని—తత్తద్రాగస్వరముల కనుకూలముగా నమర్పఁబడియున్నవి చూడుమా;
 మాంసలాంసంబునక—మాంసల + అంసంబునక—(కృష్ణుని) బలిసేనభుజమునందు; మహ
 తిక—మహాతియనుపేర్తిగల తనవీణెను; చేర్చి—ఉంచి; మిన్నేటిజలము—ఆకాశగంగోద
 కము; తొలంకెడు నని—తొలఁకఁబోవును జామా యని; నీరు చిందకుండఁ జూచుకొను
 మని భావము; డాచేతక—ఎడమచేత; జపోచితము—జపకాలమునం దర్పమైనది;

జప మనగా దేవత నుద్దేశించిన మంత్రముయొక్క పురశ్చరణము.

‘జ కారో జన్మవిచ్ఛేదః పకారః పాపనాశనః

జన్మకర్మహరో యస్మా త్రస్మా జ్ఞప ఇతిస్మృతః’

—అని జపశబ్దార్థము.

జతనంబు—జాగ్రత్తగా నుంచుకొనుమనియనుట; వలచేతక—కుడిచేతియందు; పద్మాక్ష
 వలయము—తామరపూసలదండను; పొమ్మపొమ్మవి...చేరంగఁబిలిచి; ఈవాక్యము కేవ
 లము హాస్యరసోత్పాదకము; నవ్వుటాలకు—నవ్వుటాలయొక్క రూపాంతరము;
 అనగాఁ బరిహాసమునకై యని యర్థము.

మ. నిగమాంతప్రతిపాద్యు నాద్యు నభవు నిత్తు న్నణాతీతు వి
 శ్వగురుఁ జిన్నయు నవ్యయుం బరము నిశ్శృంకం బనుల్గొంచు మా
 నిగరిష్ఠుండు కృతార్థుఁ డయ్యె నన సందేహింపఁగా నేల భ
 క్తగణాధీనుఁ డనంగ నవ్విభుఁడు లోకఖ్యాతిఁ బెంపొందఁడే. 87

(వ్యా) నిగమాంతప్రతిపాద్యుక్ - వేదాంతములగు నిరూపింపఁబడిన వాఁడును;

‘తం త్వోపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి’

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

‘తద్వేదగుహ్యోపనిషత్సు గూఢం తద్భ్రహ్మవేదతే బ్రహ్మయోనిం యేపూర్వం దేవాఋషయశ్చ తద్విదుః స్తేతస్మయా అమృతాన్వై బభూవుః’

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

‘ఉపనిషదం భో బ్రూహీత్యుక్తా త ఉపనిషద్భ్రాహ్మిన్యవత ఉపనిషద మబ్రూమేతి’

—అని తలవకారోపనిషత్తు (కేనోపనిషత్తు).

‘సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్’

—అని శారీరకమీమాంసా సూత్రము.

‘వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్యః’

—అని భగవద్గీత.

అద్యుక్ - జగత్తులకు మొదటివాఁడును;

‘సదేవసోమేదమగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మ’

—అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు.

‘బ్రహ్మవా ఇదమగ్ర ఆసీ త్తదాత్మానమేవానైత్’

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

‘సర్గాణా మాది రంతశ్చ మధ్యం చై వాహ మర్జున’

‘తమేవచాద్యం పురుషంప్రపద్యేయతః ప్రవృత్తిః ప్రసృతాపురాణీ’

—అని భగవద్గీత.

లిభపుక్ - పుట్టుక లేనివాఁడును;

‘సవా ఏవ మహానజ ఆత్మాఽజకోఽనురోఽ మృతోఽభయో

బ్రహ్మభయంవై’

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

‘అజో నిత్య శ్శాశ్వతోఽయం పురాణః’

‘యో మా మజ మనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్’

—అని భగవద్గీత.

నిత్యుక్ — శాశ్వతముగా నుండువాఁడను;

‘నిత్యో నిత్యానాం చేతన క్షేతనానా
మేకో బహూనాం యో విచధాతి కామాన్
తత్కారణం సాంఖ్యయోగాధిగమ్యం
జ్ఞాత్వా దేవం మువ్యతే సర్వపాపైః’

— అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

‘నిత్య సర్వగత స్సాణు రచలోయం సనాతనః’

— అని భగవద్గీత.

గుణాతీతుక్ — నిర్గుణుఁడను;

‘ఏకో దేవ సర్వభూతేషు గూఢ సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా
కర్మాధ్యక్ష సర్వభూతాధివాస స్సాక్షీచేతా కేవల నిర్గుణశ్చ’

— అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

‘అనాదిత్వా నిర్గుణత్వా త్వరమాత్మాయ మవ్యయః
శరీరస్థాపి కాంతేయ న కరోతి నలీప్యతే’

— అని భగవద్గీత.

‘సర్వేంద్రియగుణాభాసం సర్వేంద్రియవివర్జితం
అసక్తం సర్వభృచ్చైవ నిర్గుణం గుణభోక్తృచ’

— అని భగవద్గీత.

విశ్వగురుక్ — లోకములకుఁ బ్రభువును;

‘ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వజ్ఞ ఏషాంతర్యామ్యేషయోని సర్వస్య
ప్రభవాప్యయాహి భూతానాం’

— అని ఛాందోగోపనిషత్తు.

‘ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష భూతపాలః’

— అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

‘యస్మా త్వరం నా పర మస్తి కించి
ద్యస్మా న్నాణీయో న జ్యాయోస్తి కశ్చిత్’

— అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

(అర్థాంతరము) లోకములకు జనకుఁడును;

‘యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి
యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతి తద్విజ్ఞానస్య తద్భ్రహ్మ’

—అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు.

‘సీతామహస్య జగతో సూతా ధాతా పితామహః’

—అని భగవద్గీత.

లోకములకు జ్ఞానోపదేష్ట యనియు నర్థము; విరించ్యాదులకును బ్రహ్మ
విద్యోపదేష్టయని భావము—

‘యో బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై
తగ్ంహ దేవ మాతృబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై కరణ మహం ప్రపద్యే’

—అని మంత్రవర్ణము.

గురుశబ్దార్థము వివరింపఁబడుచున్నది:—

‘గుకార స్త్వంధకారస్సన్య ద్రుకార స్త్వనిరోధకః

అంధకారనిరోధత్వా ద్దురు రిత్యభిధీయతే’

‘గుకారస్సదితిప్రాప్తో రుకారో జ్ఞానవాచకః

బ్రహ్మజ్ఞానైకరూపత్వా ద్దురు రిత్యభిధీయతే’

చిన్మయుక్—జ్ఞానస్వరూపుఁడును;

‘ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ’

—అని యైతరేయోపనిషత్తు.

‘సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ’

—అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు.

‘విజ్ఞాన మానందం బ్రహ్మరాతే ద్దాతుః పరాయణమ్’

—అని కాశీతమ్యపనిషత్తు.

అవ్యయుక్—నాశరహితుఁడును;

‘అశబ్దమస్పర్శ మరూప మవ్యయం

తథా రసం నిత్య మగంధవచ్ఛ యత్

అనా ద్యనంతం మహతః పరం ద్రువం

నిచాయ్య తస్మైత్య ముఖా త్ప్రీముచ్యతే’

—అని కశోపనిషత్తు.

‘ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః
యో లోకత్రయ మావిశ్యవిభర్త్యాయ ఈశ్వరః’
‘స జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్’
‘అనాదిత్వా నిర్గుణత్వా త్వరమాత్మాఽయ మవ్యయః’

—అని భగవద్గీత.

పరముకొ—సర్వోత్తముఁడును; (అగుపరమేశ్వరుని)

‘దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యభ్యంతరో హ్యుజః
అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతఃపరః’

—అని ముండకోపనిషత్తు.

‘త మిశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం
తం దైవతానాం పరమంచ దైవతం
పతిం పతీనాం పరమం పరస్తా
ద్విదామ దేవం భువనేశమిష్యమ్’

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

‘ఋతం సత్యం పరంబ్రహ్మ పురుషం కృష్ణసింగళమ్’
‘ఉద్ధృతేతం విరూపాక్షం విశ్వరూపాయచై నమః’

—అని నారాయణీయము.

‘పరమం యో మహత్తేజః పరమం యో మహత్తపః
పరమం యో మహద్భ్రహ్మ పరమం యః పరాయణః’

—అని మహాభారతము—ఆనుశాసనికపర్వము.

నిశ్చేంకకొ—మనస్సంకోచములేక; కొంఘలేక; పనుల్లొంచుకొ—నేపలు చేయిం
చుకొనుచు; మానిగరిష్ఠుండు—మునిశ్రేష్ఠుఁ డగు నారదుఁడు; కృతార్థుండు—ధన్యుఁడు;
అవ్యభుండు—సర్వవ్యాప్తి యగు నాపరమాత్మ (కృష్ణుండు); భక్తగణాధీనుండు—భక్తుల
సమాహమలకు విశుండు; అనంగకొ—; పెంపొందఁజే—మించు ర్తింపఁజే.

ప్రసంగవశేంబున నిచట భక్తిస్వరూప మొకించుక వివరింపఁబడుచున్నది.

భక్తి యనఁగాఁ బూజ్యాలయం దనురాగము; అనఁగా వందనీయులయొడ సలుపు
నుత్తమప్రేమ; పూజ్యులు దేవబ్రాహ్మణమాతృపితృగురుప్రముఖులు. అట్టివారిదేస నుంచు
ప్రేమ మారాధింపవలయునను జ్ఞానముతోఁ గూడినది. అదియే భక్తి యనంబడును.
అది రాగాత్మకమని యమైతుకమని యేకాంతమని మూడువిధములు; ప్రయోజన

మును గోరి చేయుభక్తి రాగాత్మకము; ప్రయోజనమును గోరక యే కారణములేకయే చేయుభక్తి యమైగుళము; సర్వకాలసర్వాస్థితులయందును దైలధారవలె సేకాకారముగాను నవిచ్ఛిన్నముగాను దాదాత్మ్యము గలుగునట్లు పరమేశ్వరునియందుఁ జేయు భక్తి యేకాంతభక్తి; ఇదియే యనన్యభక్తియు ముఖ్యభక్తియు ననంబడును.

ఇట్టిభక్తి ద్రుతచిత్తులకుఁ గలుగునుగాని యద్రుతచిత్తులకుఁ గలుగదు. ద్రుతచిత్తులనఁగాఁ గరఁగినమనసు గలవారు; అనఁగా ద్రవీభూతమైన మనసుగలనా రనుట; అట్టి వారికిఁ బ్రపంచమంతయు సర్వదా భగవత్స్వరూపముగానే గోచరించును. అట్టియు త్తమభక్తికి జాతి విద్యా వయో రూప కుల ధన క్రియాదిభేదములు లేవు. మాంసవిక్రయముచేయు ధర్మవ్యాధుఁడును బాలుఁడైన ధ్రువుఁడును దిర్ఘగ్ధంతువగు గజేంద్రమును నింకను బలువురు ను త్తిమభక్తి సలిపి భగవత్ప్రపాపాశ్రుతై ముక్తులైరని పురాణములు నుడువుచున్నవి.

అట్టిపరమభాగవతు లగు మహనీయులను స్మరించుట మహాపుణ్యప్రదం బని యార్యులు చెప్పియున్నారు.

‘ప్రహ్లాద నారద పరాశర పుండరీక

వ్యాసాంబరీష శుక శానక భీష్మ చాల్క్యైః

రుక్మాంగ దాఙ్గన వసిష్ఠ విభీషణాదీః

పుణ్యానిమాన్ పరమభాగవతాన్ స్మరామి’

—అని ప్రాచీనశ్లోకము.

అట్టి భాగవతోత్తములకు భగవంతుఁడు వశుఁడై వారికోర్కెలు దీర్చుచుండును. ప్రహ్లాదుఁడు ప్రార్థింపఁగా శ్రీహరి స్తంభంబున నరసింహరూపుఁడై యావిర్భవించెను. గజేంద్రుఁడు మొఱవెట్టఁగా లక్ష్మీదేవితోడనుం జెప్పక పరువిడిపచ్చి వానిం గాపాడెను. ద్రౌపదికి సభలో మానరక్షణము చేసెను. ఇటు లెన్నియో దివ్యచరిత్రములు గలవు.

(వి) నారదుఁ డిట్లు భగవంతుం డగుకృష్ణునిపైఁ దనవీణాదివరికరములను బెట్టి మోయుమనిచెప్పట పరిహాసమునకై యని బయటికిఁ గన్పడినను నాదేవర్షి భక్తాగ్రేసరుఁడు గావునఁ దనవస్తువులు భగవంతునిదివ్యకోరీరంబు సోఁకసేని యవి పరమపావనంబులై తదియసంస్పర్శముచేఁ దనకును బావనత్వనిధి యొదవునను భక్తిభావంబున నటు లొనర్చెనని తెలియనగు.

నారదుఁ డనఁగా నజ్ఞానమును బోఁగొట్టువాఁడనియుఁ బరమాత్మవిషయక జ్ఞానమును ముముక్షువుల కిచ్చువాఁ డనియు నర్థములు పెద్దలు చెప్పియున్నారు. అతఁడు దేవర్షులలో శ్రేష్ఠుఁడని శ్రీకృష్ణుఁడు విభూతియొగంబునఁ జెప్పెను.

‘అశ్వత్థ స్సర్వవృక్షాణాం దేవస్త్రిణాంచ నారదః
గంధర్వాణాం చిత్రరథ స్సిద్ధానాం కపిలోమునిః.’

‘అశ్వత్థో వృక్షజాతీనాం బ్రహ్మలోక గురు ర్భూతాన్
మేరుస్త్యం పర్యతేంద్రాణాం దేవస్త్రిణాంచ నారదః’

—అని హరివంశమునందుఁ గృష్ణునిగూర్చి మహేశ్వరుని వాక్యము.

భగవంతుండగు శ్రీకృష్ణుండు తన కత్యంతప్రియభక్తుల లక్షణము నిట్లు నిరూపించెను:—

‘అద్యేష్టా సర్వభూతానాం మైత్రఃకరుణావీచ
నిర్మమో నిరహంకార స్సచదుఃఖసుఖః శ్రమీ
సంకుప్త స్సతతం యోగీ యతాత్మా దృఢనిశ్చయః
మయ్యర్పితమనోబుద్ధి ర్హ్యో మద్భక్త స్సమేప్రియః
యస్యాన్నోద్విజలేలోలో లోకా న్నోద్విజలేదయః
హర్షామర్షభయోద్వేగై ర్ముక్తో య స్సచమేప్రియః
అనశ్శక్య చ్ఛుచిర్దక్ష ఉదాసీనో గతివ్యధః
సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్త స్సమేప్రియః
యో నహృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి
శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్ య స్సమేప్రియః
సమ శ్మత్రోచ మిత్రేచ తథా మానావమానయోః
శీతోష్ణ సుఖదుఃఖేషు సమ స్సంగవివిర్జితః
తుల్యనిందాస్తుతి ర్మానీ సంతుష్టో యేన కేనచిత్
అనికేత స్థిరమతి ర్భక్తిమాన్ మేప్రియో నరః’

అని చెప్పి యట్టియుత్తమభక్తులకు యోగక్షేమములను సమకూర్చుచుండు నని చెప్పెను.

‘అనన్యా శ్చింతయంతో మాం యేజనాః పర్యుపాసతే
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహోమ్యహమ్’

—అని భగవద్దీత.

అట్టియేకాంతభక్తులే పరమభాగవతు లని చెప్పఁబడుదురు.

‘సర్వభూతేషు యః పశ్యేద్భగవద్భావ మాత్మనః
భూతాని భగవత్పాత్యై శ్యేష భాగవతోత్తమః’

‘గృహీత్వాపింధ్రయై రథా నోఽన్యేషాః సహృదయైః
విష్ణోర్మాతామిదంపశ్యేత్ సవై భాగవతోత్తమః’

—అని భాగవతము-స్కంధము 11.

అట్టియుత్తమభక్తులే సాధువులనంబడుదురు:—

సాధువులలక్షణమును శ్రీకృష్ణుడు దుద్ధవున కిట్లుపదేశించెను.

‘కృపాశు రకృతద్రోహ స్తితిక్షు స్సర్వదేహినాం
సత్యసారోఽనవద్యాత్మా సమ స్సరోపకారకః
కామైరహతథే ర్దాంతో మృదు శ్శుచి రకించనః
అనీహా మితభుక్పాంత స్థిరో మచ్ఛరణో మునిః
అప్రమత్తో గభీరాత్మా ధృతిమాన్ జితవద్వణః
అమానీ మానవః కల్యాణ మైత్రీ కారుణికః కవిః
ఆజ్ఞాయైవం గుణాదోషాన్ మయాదిష్టానపిస్వకాన్
ధర్మాన్ సంత్యజ్య యస్సర్వాన్ మాం భజేత్సోస్తి సత్తమః
జ్ఞాత్వాజ్ఞాత్వాపియేవై మాం యావాన్ యశ్చాస్మి యాదృశః
భజంత్యనన్యభావేన తేవై భక్తతమామతాః’.

—అని భాగవతము-స్కంధము 11.

‘వాక్సన్యతాదయా దానం దీనోపగతరక్షణం
ఇతిసంగస్సతాంసాధు హ్యేతత్సత్పురుషవ్రతమ్
యే ప్రియాణి ప్రభావంతే ప్రయచ్ఛంతిచసత్కృతిం
శ్రీమంతోఽనింద్యైరితాస్తే దేవానరవిగ్రహః
శుచిరాస్తికృతాత్మా పూజయేద్దేవతా స్సదా
దేవతావద్గురుజన మాత్మవచ్ఛసుహృజ్జనం.
ప్రణిహతేనహి గురూన్ సంతోఽనూచానచేష్టితైః
కుర్వీతాభిముఖాన్ భూత్యై దేవాన్ సుకృతికర్మణా
ఆత్మప్రకేంసా మరణం పరనిందా తిక్తైవచ
అనిందా పరకృత్యేషు స్వధర్మపరిపాలనం
కృపణేషు దయాశుత్వం సర్వత్ర మధురాగిరః’

—అని కామంచకీయ నీతిసారము.

సత్య నారదునివలనఁ బ్రాణనాథుని గైకొనుట

చ. అపుడు విరించిసూనుఁడు జనార్దను నెయ్యపు వాలుఁగంటిఁ జూ
చి పడఁతి నీమనోహరుని జేకొను మిచ్చెద నంచుఁ బల్కుచో
నపరిమితప్రమాదభరితానన యై వెన నిచ్చె వేలుపుం
దపసికి నాత్మభూషణవితానము లన్నియు నిష్క్రియంబుగఁ. 88

(వ్యా) వాలుఁగంటి—నిడుదలగు (వికాలములగు) కన్నులు గలది; నిష్క్రియంబుగఁ—వినిమయముగా (హర్షుగా).

క. ఇచ్చి కయికొనియెఁ గ్రమ్మట
నచ్చిగురుబోడి విభుని నా వైభవమున్
మెచ్చి కురియించి రపుడు వి
యచ్చరు లచ్చెరువుగాఁగ నలరులవానల్. 89

(వ్యా) అలరులవానల్—పుష్పవర్ష ములను.

వచ్చినవారిని సత్కరించుట

చ. తనుతరమధ్య యాగమవిధానము దప్పక యుండ మానిచే
ననుమతిఁ గాంచి మ్రొక్కి వినయంబున నందఱ నామతించి క
ల్పనగము క్రొవ్విరు ల్కనకపాత్రములం దగ నించి యిచ్చె వా
యనములు రుక్మిణీప్రభృతు లౌనవతు ల్పదియాఱువేలకున్. 90

(వ్యా) ఆమతించి—పిరిచి; వాయనములు—బహుమానములు.

నారదుఁడు కృష్ణుని స్తుతించుట

క. ఈచందమున నమానుష
గోచరమహిమాధ్యుఁడైనగోవిందుని న
త్యాచంద్రముఖివరు సుర
వాచందయమివరుఁడు చతురవాచాప్రౌఢిఁ. 91

(వ్యా) అమానుష.....మాధ్యుఁడు—అమానుషగోచర—చునుష్యులకుఁ దెలియరాని; మహిమాధ్యుఁడు—మహిమచే వొప్పువాఁడు; సురవాచందయమివరుఁడు—దేవర్షి

చంద్రుడు; ఈ కర్తృపదమునకు 100 వ పద్యమునందలి 'కొనియాడి యరిగె' నను క్రియతో నన్వయము; చతురవాచాప్రాధిక—నేర్పుగలమాటల గారవముతో.

పాదభ్రమకము

క. ధీర శయనీయశరధీ

మారనిభానుమతమమత మనుభావిరమా

సారసవనవనరసా

దారదసమతారతారతామనదరదా.

92

(వ్యా) ధీర—పండితుడా (సర్వజ్ఞుడా యనుట); శయనీయశరధీ—శయనీయ—పడకగా నుండెడు; శరధీ—సముద్రముగలవాడా; (జలనిధిశయనడనుట); మార.....మమత—మార—మన్మథునియొక్క; విభా—కాంతికి; అనుమత—సమ్మతమైన (సమానమైన); మమత—అభిమానము గలవాడా (శరీరసౌందర్యము గలవాడని భావము); మనుభావిరమా—మను—చుననుచేత; భావి—కలిగెడు; రమా—సంపద గలవాడా; (లేదా) మను—చునువ్యుక్తికి; భావి—కొనియాడెడు; రమా—లక్ష్మీదేవిగలవాడా యని యర్థాంతరము; సారసవనవనరసా—సార—శ్రేష్ఠమైన; సవన—యజ్ఞములందు; నవనరసా—(శ్రేష్ఠుడైన) రసికుడైనవాడా (యజ్ఞభోక్త యనుట); దారదసమతారహార—దారద—పాదరసమునకు; సమ—సమానమైన; తారహార—స్వచ్ఛమైన ముత్యాలహారము గలవాడా; (అతిధనశ్రేష్ఠుననుక్తాహారము గలవాడా యనుట).

ఇక్కడఁ బ్రాచీనముద్రితము లగు గ్రంథములలో “తారతార” యను పాఠము కానంబడియెడు. దానికిని నిదే యర్థము. (తార—ముక్తాహారము).

తామసదరదా—తామస—దుష్టులకు; దరదా—భయమును గలిగించువాడా.

ఈపద్యమరచన పాదభ్రమక మనంబడును. అనగాఁ బ్రతిపాదమును ద్విప్పి చదివినను నదే పాద మేర్పడును గాన నీపద్యము పాదభ్రమక మనంబడును.

ఇదియే ప్రతిలోమానులోమపాద మనంబడును.

(వి) ఇచట శబ్దచిత్రరచనలం గుఱించి యించుక ప్రస్తావింపఁబడుచున్నది:—

యమకము, నిరోఽవ్యము, ఏకాక్షరి, ద్వ్యక్షరి, అనులోమవిలోమము, గర్భకవిత్వము, బంధకవిత్వము, మొదలగు శబ్దచిత్రరచన లధమంబు లని యాలంకారికులందఱును జెప్పియున్నారు.

‘శబ్దచిత్రం వాచ్యచిత్రమప్యంగ్యం త్వసరం స్మృతమ్’ అని కావ్యప్రకాశిక
యందు మమ్మటాచార్యుడు.

యమకమును గుఱించి యాచార్యుడండికావ్యాదర్శమునందు

‘ఆవృత్తిం వర్ణసంఘాతగోచరాం యమకం విదుః

తత్తు నై కాంతమధురం తతః పశ్చాద్విధాస్యతే’

అని చెప్పెను. అనగా యమకము కరంబు మధురంబుగాదనియుఁ గావున దానింబిమ్మట
నిరూపింతు ననియు నర్థము. ఆదికాలంబునుండి సంస్కృతకవులును దదితరకవులును
శబ్దాలంకారములను జిత్రములను గ్వాచిత్రముగాఁ బ్రయోగించుచువచ్చిరి.

వాల్మీకిమహర్షి రమాయణంబున సుందరకాండమునందుఁ బంచమసర్గ మంతయు
సంత్యప్రాసనియమంబుతోఁ జెప్పెను. కాళిదాసుఁడు రఘువంశమున నవిమ సర్గమం
తయు యమకయుతంబుగా రచియించెను. పిదప భారవి మాఘుఁడు మున్నగు మహా
కవులు శబ్దచిత్రంబులను బెల్లుగాఁ గల్పించిరి.

ఆచార్యుడండి యనేకవిధములగు యమకభేదములను విపులముగా నుడివి వాని
కుదాహరణము లిచ్చియున్నాఁడు. గోనూత్రికాబంధమును సర్వతోభద్రబంధమును
నేకాక్షరద్వ్యక్షరరచనలను స్వనియమరచనలను నిరూపించియున్నాఁడు. తనదశకు
మారచరిత్రమునందు తరపీఠికయందు సప్తమోల్లాసమంతయు నిరోష్ఠ్యముగా వ్రాసెను.

భారవి తనకిరాతార్జునీయమునందు 15 వ సర్గయందు శబ్దచిత్రరచన లనేకములు
గావించెను.

‘ససాసిఃసాసునూః సాసో యేయా యేయా యయాయయః

లలాలీలాంలలోలలోలః శశీశశిశుశీశశశ్శః

ఇది యేకాక్షరపాదము. (15-5)

సనోసనున్నోనున్నోనో నానానానాననానను

నున్నోలనున్నోననున్నేనో నానేనానున్నునున్నుతో

ఇది యేకాక్షరశ్లోకము. (15-14)

‘దేవాకానినికావాదేవాహికా స్వస్వకాహివా

కాకారేభభరే కాకా నిస్వభవ్య వ్యభవస్వని’

ఇది సర్వతోభద్రబంధము. (15-25)

‘వికాశమీయుర్జగతీశమార్గణాః

వికాశమీయుర్జగతీ శమార్గణాః

వికాశమీయర్జగతీ శమార్గణాః

వికాశమీయర్జగతీ శమార్గణాః

ఇది సర్వత్రయమకము. (15-52)

మాఘుఁడు తనశిశుపాలవధమహాకావ్యమునందు శబ్దచిత్రదనలు విచ్చలవిడిఁ గావించెను.

‘జజౌజోజాజి జిజౌజీ తంతతోఁ ౭తితతాతికత్,

భాభోభీభాభిభూభాభూ రారారిరిరీరరః’

ఇది యేకాక్షరపాదశ్లోకము (19-3)

‘సకారనానారకాస కాయసాదదసాయకా

రసాహవాహాహసార నాదవాదదవాదనా’

ఇది సర్వతోభద్ర బంధము. (19-27)

‘సాసేనాగమనారంభో రసేనాసీదనారతా

తారనాదజనామ త్త ధీరనాగమనాయా’

ఇది మురజబంధము. (19-29)

‘నానాజావవజానానా సాజనౌఘనౌజనా

పరానిహాఁహానిరాపతాన్వయా తతయాన్వితా’

ఇది ప్రతిలోమానులోమపాద శ్లోకము. (19-40)

ఇదియే పాదభ్రమక మనంబడును.

‘ప్రవృత్తే వికసద్ధానం సాధనేష్య విషాదిభిః

వప్యషే వికసద్ధానం యుధమాప్య విషాణిభిః’

ఇది గోమూత్రికాబంధము. (19-46)

‘నీలేనానాలనలిన నిలీనోల్లలనాలినా,

లలనా లాలనేనాలం లీలాలోలేనలాలినా’

ఇది ద్వ్యక్షరశ్లోకము. (19-84)

‘దాదదోద్దుదదుద్దాదీ దాదాదో దూదదీదదోః

దుద్దాదందదదేదుదే దదాదదదదోదదః’

ఇది యేకాక్షరశ్లోకము. (19-114)

‘సత్సంమానవిశిష్ట మాజిరభసా దాలంభ్య భవ్యఃపురో

లభాఘక్షయశుదిరుదురతర శ్రీవత్సిభూమి ర్ముదా

ముక్త్యాకామమపాస్తభీః పరమృగవ్యాధస్సనాదంహరే
రేకాఘై స్సమకాలమభ్రముదయోరోపై స్తదా తస్తరే

ఇది చక్రబంధము. (19-120)

శబ్దచిత్రముల నధమం బని చెప్పిన ధ్వన్యాలోకకర్త యగు నానందవర్ధనాచార్యుడే తన దేవీకేతకమునం దనేక చిత్రరచనలు గావించియున్నాడు.

‘యయాయాయా య్యయా యూయంయోయో యంయేయయైయయాం
యయా యాయియయేయా య యేఽయా యయా యయా యయా’

ఇది యేకాక్షరశ్లోకము.

‘జితాయాయానతాజితారసాతతసారతా
ససావనానావసాన యతనారిరినాతయా’

ఇది సర్వతోభేదశ్లోకము.

‘సాభాపక్షాశవర్యానుత విభవితనుర్యావలక్షావభాసా
జానానస్యాశయప్రానవనశివనప్రాయశస్యాననాజా
సాతంవర్యాననసారహసిరసిహరస్థాననర్యావతంసా
పాయాదక్తారణత్రామతనమనతమత్రాణరక్తాదయాపా’

ఇది ప్రతిపాద ప్రతిలోమానులోమ శ్లోకము.

ఇదియే పాదభ్రమకము.

ఇంకను సుదాహరణంబులు గ్రంథవిస్తరభీతిచే జూపఁబడవయ్యె.

అంద్రమహాకవులును స్వల్పముగా ఛేదయముకాదిశబ్దచిత్రంబులను బ్రయోగించి యున్నారు.

‘ద్రోణము గాంచె నిర్జరవధూజనమంగళగేయవిస్ఫుర
ద్రాణము దీపరాజిరుచిరస్ఫురదోషధిసత్త్వకల్పిత
త్రాణము రత్నదీధితివిరాజితహాటకసానుచండలీ
కోణము నభ్రచుంబిగురుకూటవికస్వరధాతుశోణముకా’

భాస్కర రామాయణము, యుద్ధకాండము.

‘మణిఘృణిగణయంతరశనా, ఝణఝణితాగణితరణిత చరణాంచితభూ
వణఘోషగరచనవిచ, క్షణకంకణకింకిణీకర్పంకృతు లారణా’

భాస్కరామాయణము, బాలకాండము.

బమ్మెరపోతన భాగవతమునందు శబ్దాలంకారములు బహుళముగాఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు.

‘పావనములు దురితలతో, లావనములు నిత్యమంగళప్రాభవసం
జీవనములు లక్ష్మీపం, భావనములు వాసుదేవపదసేవనముతో.’

—భాగవతము, స్కంధము 1.

‘విరియుఁ గువలయంబు విధిపదంబు చలించు
నెనఁగుభువనభంగ మీవు నొలయ
మలయవలదు పవన జలదవేణికలపై
మలయనలదుపవనలయభువన’

—వసుచరిత్ర. ఆ 4.

‘ఈదండముపర పాదప, వేదండము పరమపటిమవిహసితపురభి
త్కొదండము భవదీయభు, జాదండమునకొ ఘటింప జయమగు నాచికా’

—వసుచరిత్ర. ఆ. 6.

ఆధునికకవులు శబ్దచిత్రచనలను బహుళముగాఁ గావించియున్నారు.

కేవల వేదాంతగ్రంథ మగు సీతారామాంజనేయసంవాదమునందు:—

‘క. నానానుని ననిన న్నే నేనన నిన్ను నన్ను నేనుననినకా,
నేనును నేనన్నా నా నేనును నిన్నెన్ని నన్ను నిను నేనననా’

అని యేకాత్మరపద్యము గలదు. ప్రబంధరాజ కిరోభూషణ వేంకట విజయ విలాస మను కావ్యము పకలవిధము లగు శబ్దచిత్రచనలతో నిండియున్నది. క్లేశకరంబును సరసార్థభావహీనంబును గేవలశబ్దవైచిత్ర్యమాత్రఫలంబును నగు శబ్దచిత్రచన యుత్తమకావ్యము కాకున్నను జదువరులకు రుచిభేదము గలుగుటకును గొందఱికి దీనియొద్ద మగుటంజేసియు నీరచనాపై చిత్రిని మహాకవులును దమయుత్తమకావ్యములలోఁ గావించి త్కముగాఁ గావించియున్నారనియు సంతమాత్రమున నుత్తమకావ్యత్వమునకు హాని వాటిల్లఁదనియుఁ దెలియవలయు.

ఇక దీనిని విస్తరింపనేల.

గోమూత్రికాబంధము

క. విదళితదైత్య రమాగృహ
పదసారసవినత దేవ పతగేశహయా
చిదమిత చైత్యశమావహ
మదవారణ విమతభావ మతపాశ

జయా.93

(వా) విదళితదైత్య-నలుకఁ గొ
బడినరాక్షసులు గలవాఁడా (రాక్షసు
లను జంపినవాఁడా యనుట); రమా
గృహ-లక్ష్మీకి నివాససాన మైన
వాఁడా; పదసారసవినత దేవ-
పదసారస - పాదకమలముల
యందు; వినత-నమస్క-
రించుచున్న; దేవ-దేవ
తలుగలవాఁడా; పత
గేశహయా-పక్షిం
ద్రమును వాహన
ముగాఁ గల
వాఁడా;
చిదమిత
చేత; అమిత-
అప్రమేయఁ
డా; (అప్రమేయ
జ్ఞానస్వరూపుఁడా
యనుట); చైత్యశమావ
హ-చైత్య - జీవులకు;
శమ-కాంతిని; ఆహవా-కలుగఁ
జేయువాఁడా; మదవారణ-మద
మును బోగొట్టువాఁడా (అహం
కారమును బోగొట్టువాఁ డనుట);
విమతభావమతపాశజయా - విరుద్ధము
లగు భావములు మతములు పాశములు
(బంధములు) వీనిని జయించినవాఁడా; విరుద్ధ
భావములు-కామక్రోధాదులు; విరుద్ధమతము
లు-నాస్తికాదులు; విరుద్ధపాశములు-భయసంశ
యజగుపాదులు.
ఇది గోమూత్రికా బంధము. దీని యుద్ధా
రము:-

తే. మొససి గోమూత్రరేఖల మూలలందు, వలయుపద్మంబు నాలుగంఘ్రులను వ్రాసి
చదివిరేనియు నుకవులు సమ్మదమున, ధాత్రిగోమూత్రికాఖ్యబంధంబు దనర్చు.

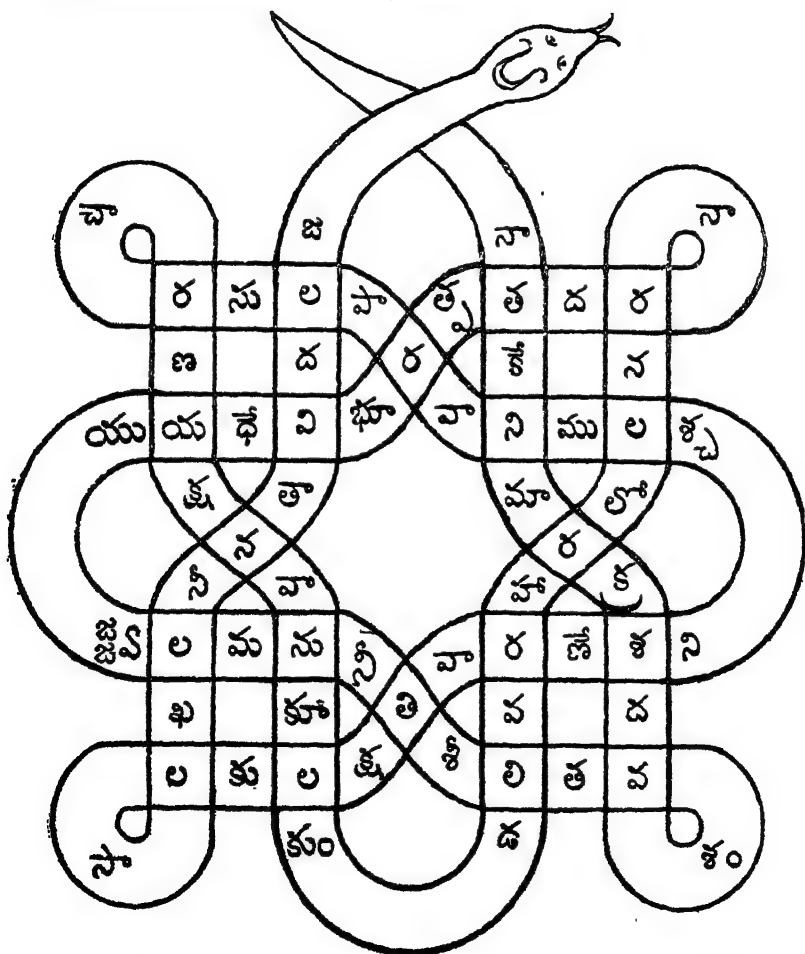
శ్లో. వర్ణానా మేకరూపత్వం య ద్యేకాంతర మర్థయోః
గోమూత్రికేతి త త్ప్రహు ద్దవ్గరం తద్విదో విదుః.

—అని కావ్యాదర్శమున దండి.

నా గ బ ం ధ ము

చ. జలదవితాననీల ఖిలసాలకులక్షుతివారణేశ ని
 శ్చలమునివారపాల సురచారణయక్షనవానుకూల కుం
 డలివరహారలోల నరనారదతత్పర భూవిధేయ యు
 జ్జ్వలమనునీతిశీలితవశంవద శక్రకరమానికేతనా.

94

(వ్యా) జలదవితాననీల—జలద—మేఘములయొక్క; వితాన—సమాహముల
 పల్లె; నీల—నీలవర్ణుడైన; ఖిల.....వారణేశ—ఖిల—దుష్టులనాడు; సాలకుల—చెట్లసమూ

హములను; తుతి—నశింపఁజేయు; వారణేశ—గజేంద్రమా; నిశ్చలమునివారపాల—నిశ్చల—
చలింపని; (అనఁగా నిశ్చలమనఁగ్గులు గల); మునివార—మునిబృందములను; (అనఁగా
యోగీశ్వరులను); పాలరక్షించువాఁడా;

నిశ్చలమునులే యోగులు. యోగ మనఁగాఁ జిత్తవృత్తినిరోధము. అనఁగా జిత్తైక్య
కాగ్ర్యహేతువగు సుహాసము. యోగి సంకల్పములను సన్న్యసింపవలయు.

‘న హ్యసన్న్యస్తసంకలోఽయోగీ భవతి కశ్చన’ అని భగవంతుం డగుశ్రీకృష్ణుం
డు చెప్పి యోగిలక్షణములను నిట్లు నుడివెను.

జితాత్మనః ప్రశాంతస్య పరమాత్మాసమాహితః

శీతోష్ణశుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః.

జ్ఞానవిజ్ఞాన తృప్తాత్మా మాటస్థో విజితేంద్రియః

యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమలోష్టాశ్మకాంచనః.

సుహృన్మిత్రార్థదాసీన మధ్యస్థద్వేషవృబంధుషు

సాధువ్యపి చ పాపేషు సమబుద్ధి ర్విశిష్యతే.

—భగవద్గీత. ఆ. 6.

సుర...హల—సురలు చారణులు యక్షులు వీరికి హితము నేయువాఁడా;
కుండలివరహారలోల—కుండలివర—వాసుకిని; హార—హారముగాఁ గలపరమశివునియందు;
లోల—ఆసక్తుఁడా; (హేతుఁడా యనుట); (కుండలి—సర్పము); నరనారదతత్పర—నరుం
డు నారదుం డను ఋషులయెడ నాదరము గలవాఁడని భావము; భూవిధేయ—భూమికి
విధేయుఁడా; (అనఁగా భూదేవికి వశుఁడనుట); ఉజ్జ్వల...వశేంవద—ఉజ్జ్వల—ప్రకా
శించుచున్న; మనుసీతి—మనువుయొక్క హితోపదేశములందు; (అనఁగా వాని నాచరిం
చుటయుం దనుట); శీతిత—స్వభావముగలవారికి; వశేంవద—విధేయుఁడా; (అనఁగా నటి
వారికి బ్రసన్నుఁడని భావము); శక్రరమా—దేవేంద్రునియొక్కర్యమునకు; నికేతనా—స్థా
నమైవవాఁడా; (అనఁగా దేవేంద్రునివంటిభోగము కలవాఁడా).

ఇది నాగబంధము. దీని యుద్ధారము:—

ఇలతో నెనుబడినాలుగు, నిలయంబులు నగు బయోదనిభనీలాంగా

మెలిగొన్నపామువలె వెలుప లగున్ దలతోడ నాగబంధంబునమన్.

—అని అప్పకవీయము.

చ. సరిగా నత్నవకోవృత్తుతో నెఱపి దాసందంశరీతిం బర

స్ఫురేఖతో గదియించి పార్శ్వము లఘోభాగంబు కోణంబులుం

బరివేష్టింపఁగఁ జుట్టి పుచ్చముఖముతో ప్రాగ్రేఖలుం దీర్చిప్ర

గరయో చంపకమాలయో యుగి నిడంగా నాగబంధంబగున్.

ధి

—అని ప్రబంధసంబంధబంధనిబంధనగ్రంథము.

ఛురికాబంధము

క. శ్రీవర వరవరహృతభవ

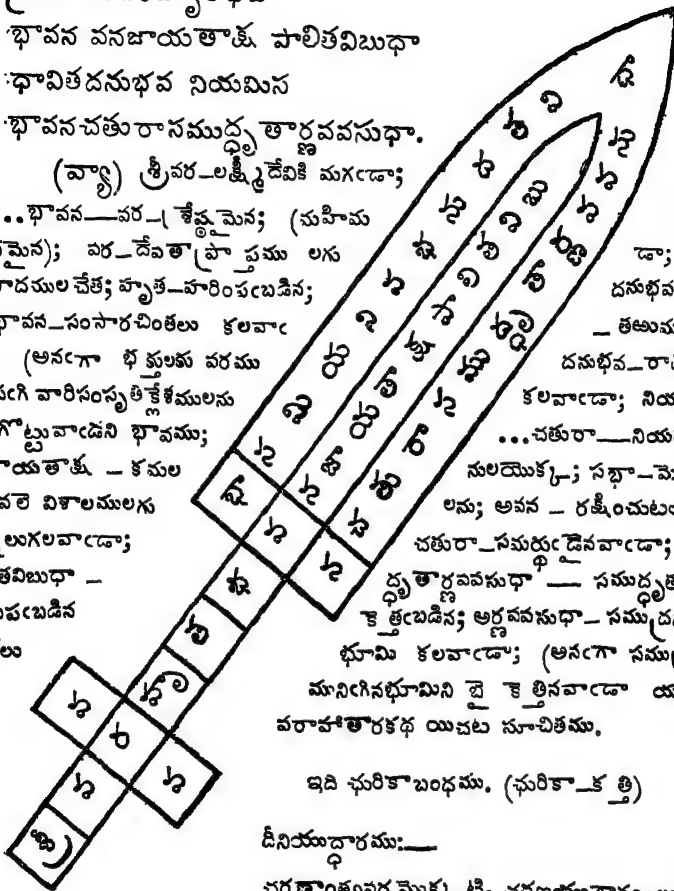
భావన వనజాయతాక్ష పాలితవిబుధా

ధావితదనుభవ నియమిన

భావనచతురానముద్భృతార్ణవవసుధా.

(వ్యా) శ్రీవర-లక్ష్మీదేవికి మగఁడా;

వర...భావన—వర—(శేష్ఠమైన; (మహిమ
వంతమైన); వర—దేవతాప్రాప్తము లగు
ప్రసాదముల చేత; హృత—హరింపబడిన;
భావభావన—సంసారచింతలు కలవాఁ
డా; (అనఁగా భక్తులకు వరము
లొసఁగి వారిసంస్మృతిశేషములను
బోగొట్టువాడని భావము;
వనజాయతాక్ష — కమల
ములవలె వికాసములగు
కన్నులుగలవాఁడా;
పాలితవిబుధా —
రక్షింపబడిన
దేవతలు

95

కలవాఁ
డా; ధావిత
దనుభవ—ధావిత
— తఱుమఁబడిన;
దనుభవ—రాక్షసులు
కలవాఁడా; నియమి...
...చతురా—నియమి—ము
నులయొక్క; సభా—మొత్తము
లను; అవన — రక్షించుటయందు;
చతురా—సమర్థుడైనవాఁడా; సము
ద్భృతార్ణవవసుధా — సముద్భృత — పై
కెత్తఁబడిన; అర్ణవవసుధా — సముద్రమందలి
భూమి కలవాఁడా; (అనఁగా సముద్రమున
మునిగినభూమిని బై కెత్తినవాఁడా యనుట);
వరాహాతారకథ యిచ్చట సూచితము.

ఇది ఛురికాబంధము. (ఛురికా—కత్తి)

దీనియందారము:—

చరణాంత్యవర్ణమొక్కటి, చరణయుగాద్యంబుఁ జేసి
సరసులు ముమ్మా

రిరుగడలమధ్యమొకటిగఁ, బరుజాలగదియింప ఖడ్గబంధం బొనర్తు.

—అప్పకవి.

ఈ పద్యమున మొదటిపాదమున 'శ్రీవరవర పదహృత' యనియే యన్నిగ్రంథ
ములలోను బాతము కానంబడుచున్నది. పదహృతి యని యున్నచో ఛురికాబంధమున
వత్సరవ్యాప్తి భంగమగును గాన 'వరహృత' యనియే కవి వ్రాసియుండనోపు నని
యూహించి యట్లు సవరించితి.

మిత్రో...చక్ర—మిత్ర—నూర్వనియొక్క; ఉష్ణద్యుతి—తీక్షణకాంతలచేత; దిగ్గ-
 పూయబడిన; చక్ర—చక్రాయుధము గలవాఁడా; అనఁగా నూర్వకాంతలవలెఁ దేజ
 రిల్లచక్రము గలవాఁడా యనుట; జనివల్మీకర్ష పా—జని—సంసారమునెదు ; వల్మీక—
 పుట్టలకు; ఋతుపా—భల్లూకపతియైనవాఁడా; (నశింపఁజేయువాఁడాయనుట); కృష్ణ
 భా—సల నికాంతి గలవాఁడా; సత్రారాధ్య—యాగములందుఁ బూజింపఁదగినవాఁడా;
 జగదీశా—లోకనాయకా; విక్రమాత్థిసిరా—పరాక్రమముచేత మిక్కిలిధీరుఁడా; రాత్రి
 ...తాక్ష—రాత్రిన—(రాత్రి+ఇన) చంద్రునియొక్క; అంచిత—అందమైన; భా-
 కాంతులచేత; మిత—కొలువబడిన (అనఁగా బోల్పబడిన); అబ్జ—శేఖముగలవాఁడా;
 (అనఁగాఁ జంద్రునికాంతులవలె ధవళమగుశేఖము గలవాఁడా యనుట); సదయా-
 దయతోఁగూడినవాఁడా; రాధానుభావాకరా—రాధా—రాధాదేవియొక్క; అనుభావ-
 —విభవములకు; మహిమములకు; ఆకరా—స్థానమైనవాఁడా; నిన్ను—నుతింతు.

ఇది చక్రబంధము. ఉద్ధారము:—

మ. పయిఁబైఁగఁ బదిచుట్టునాటదళముల్ ప్రాగేఖలందీర్చి స్వా
 హ్వయపత్యహ్వయముఖ్యచిహ్నములు గన్పట్టంగఁ బాదత్రయా
 శ్రయరేఖాంత్రిపదాశ్రయాదివృత్తిగా కార్దులవిక్రీడిత
 హ్వయవృత్తంబు యథాక్రమంబుగ లిఖింపం శ కబంధం బగున్.

ఈ పద్యము రెండవపాదమున నన్ని పుస్తకములలోను 'జనివల్మీకర్ష పా' యనియే
 పాఠ మున్నది. అట్లున్నచో యతిభంగ మగును గావున 'జనివల్మీకర్ష పా' యని సవ
 రించితి.

ఇందు మూడవచుట్టు 'కృష్ణరాయకృతి' యనియును నాటవచుట్టు 'సంది
 తిమ్మకవి' యనియు వచ్చునట్లు కృతిపతి పేరును గవిపేరును బొందింపఁబడియున్నవి.

ద్వ్యక్ష రి

క. మనమున ననుమానము నూ

నను నీనామ మనుమనుమననమును నేమ

మును మాన నన్ను మన్నన

మను మను నానామునీనమానానూనా.

97

(వ్యా) నానామునీనమానానూనా—నానా—సకల; మునీన—మునిశ్రేష్ఠుల
 యొక్క; మాన—ప్రమాణములకు; అనూనా—అధికుఁడా; (అనఁగా ఋషులకందఱ

కును నప్రమేయమైనమహిమ కలవాడనుట; మనమునకొకమనస్సునందు; అనుమానముకొనందేహమును; డోసను—పెట్టను; ‘సంశయాత్మా విసశ్శితి’ అని భగవద్దీతి; నీనాకు మనునీశ్వరనాడు; మను—సుందరిముయొక్క; మననమును—ధ్యానమును; నేమమ్మునకొనియముతో; మానకొవడలను; నన్నుకొకటియేకాంతభక్తుడ నగునన్ను; మన్ననకొప్రీతితో; మనమును—మనుమ + అనుజీవింపు మని చెప్పుము; అనగా ననుగ్రహింపుమా యనుట.

ఇది ద్వ్యక్షరకందము.

ద్వికంద క్రౌంచపద వృత్తము

అంకురితశ్రీసంగభుజాంక హరిహయమణిమదహరతనువర్ణా
సంకటకృద్దైత్యశయశంకాజనననిజచరిత శయభృతశంఖా

పంకజనాభా భంజితపంకా పరమపురుష భవపరిభవనామా

శంకరభావా కిలయసంకాశపదయుగ కలశశరనిధిశయనా. 98

(వ్యా) అంకురిత...భుజాంక—అంకురిత—మొలచిన; శ్రీ—లక్ష్మీయొక్క; సంగ—కూడికవలసి; భుజాంక—భుజచిహ్నము గలవాడ; అనగా లక్ష్మీదేవితోడి సంగముచే శుభరేఖలు భుజములయందుఁ గలవాడ యని భావము. శ్రీసంగ—సంపదయొక్క కూడికగల యనియు నర్థము చెప్పవచ్చును. హరి...తనువర్ణా—హరిహయమణి—ఇంద్రనీలమణులయొక్క; మద—గర్వమును; హర—పోగొట్టు; తనువర్ణా—దేహకాంతిగలవాడ; అనగా నీలవర్ణముగల శరీరకాంతిగలవాడ యని భావము; సంకట.....చరిత—సంకటకృత్—కష్టములను గలిగించెడు; దైత్య—రాక్షసులయొక్క; ఆశయ—కోరికలకు; శంకాజనన—సందేహమును బుట్టించు; నిజచరిత—స్వకీయవృత్తాంతము గలవాడ; అనగా రాక్షసుల యాటోపమును బోగొట్టు నడకాడి గలవాడాయనుట; శయ—మాస్తమునందు; భృతి—ధరింపఁబడిన; శంఖా—శంఖము కలవాడ; పంకజనాభా—తమ్మిబొడ్డు కలవాడ; భంజితపంకా—భంజిత—పోగొట్టఁబడిన; పంకా—పాపముకలవాడ; పరమపురుష—పురుషోత్తముడ; భవపరిభవనామా—భవ—సంసారమును; పరిభవ—తిరస్కరించెడు; నామా—దేరు కలవాడ; అనగాఁ గృష్ణుని దివ్యనామమును విచించినంతమాత్రముననే జనులపాపములు నశించు నని భావము.

హరి ర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తైరపి స్మృతః

అనిష్ఠయాపి సంస్పృష్టో దహత్యేవహి పావకః.

శంకరభావా—శివుఁడుభావమునందుఁ గలవాఁడా; (శివునిధ్యానించువాఁడునుట); కిసలయ...పదయుగ—కిసలయ—చిగుళ్లతో; సంకాశ—సమానమైన; పదయుగ—పాదములు గలవాఁడా; కలశ...శయనా—కలశశరనిధి—క్షీరసముద్రమునందు; (శరనిధి—జలనిధి); శయనా—పవ్వళించువాఁడా.

ఇది ద్వికందక్రౌంచపదవృత్తము.

క్రౌంచపదవృత్తలక్షణము:—

ప్రతిపాదమునకు భ మ స భ న న న య గణములును బహుశౌకంఢపయత్నరమును బందొమ్మిదవ యత్నరమును యతిస్థానములును గలది. ఇందు రెండుకందపద్యము లిమిడియున్నవి. రెండేసిపాదము లొక్కొక్క కందపద్యముగాఁ జమవనగును. ఇట్లు రచించుట గర్భకవిత్వ మనఁబడును.

భుజంగ ప్రయాత గర్భ స్రగ్వీణి

వాసుదేవా ఘనస్వచ్ఛకాంతీ రమా

వాస వంశస్వరవ్యక్తవేదక్రమా

రాసలాస్యప్రకారప్రవీణోద్యమా

వాసవాదిస్తుతవ్యక్తనామా నమః.

99

(వ్యా) వాసుదేవా—వాసుదేవుని పుత్రుఁడా; ఘనస్వచ్ఛకాంతీ—ఘన—మేఘమువంటి; స్వచ్ఛ—శుద్ధమైన; కాంతీ—కాంతికలవాఁడా; రమావాసలక్ష్మీదేవికి నివాసస్థానమా; వంశ...క్రమా—వంశ—పిల్లనగ్రోవియొక్క; స్వర—నాదముచేత; వ్యక్త—స్పష్టమైన; (తెలియఁబఱుపఁబడిన); వేదక్రమా—వేదములయొక్క ఐదు కలవాఁడా; అనఁగా నద్దేవుని పిల్లనగ్రోవిస్వరములు వేదతుల్యములై యొప్పు నని భావము; రాసలాస్య.....ద్యమా—రాసలాస్య—రాసక్రీడయను నర్తనవిశేషముయొక్క; ప్రకార—విధమునందు; ప్రవీణ—చతురమైన; ఉద్యమా—ప్రయత్నముగలవాఁడా; (అతిచతురముగా రాసక్రీడలు సలుపువాఁడా యని భావము); వాస.....నామా—వాసవాది—ఇంద్రుఁడు మొదలగువారిచేత; స్తుత—సాగడఁబడిన; వ్యక్త—స్పష్టమైన; నామ—నామధేయము కలవాఁడా; నమః—నమస్కారము.

ఇది భుజంగప్రయాతగర్భ స్రవ్యిణి.

స్రవ్యిణీవృత్తలక్షణము—

ప్రతిపాదమునకు నాలుగు రగణములును సప్తమాతృరము యతిస్థానమును గలది.

భుజంగప్రయాతవృత్తలక్షణము—

ప్రతిపాదమునకు నాలుగు యగణములును సప్తమాతృరము యతిస్థానమును గలది.

(నమో యనుపదము మొదలుగాఁ జదివిన భుజంగప్రయాత మగును.)

క. అని చిత్రగతుల నవ్విభుఁ

గొనియాడి మునీంద్రుఁ డరిగె గోపవధూటీ

జనతావల్లభుఁడును మి

త్రనికాయముతోడ నిజపురంబున కరిగెన్.

100

(వ్యా) చిత్రగతులన్ — నానాప్రకారములుగా; కొనియాడి — స్తుతించి; స్తుతి యనఁగా గుణసంకీర్తనము, కేవల భగవన్నామోచ్చారణంబును స్తుతియందుఁ జేయును.

(వి) ఇచ్చట విష్ణునామసంకీర్తనమహిమమురిగూర్చి యించుక లిఖింపఁ బడుచున్నది:—

హరినామసంకీర్తనము సర్వపాపహరంబనియు సర్వశుభప్రదాయకం బనియుఁ బురాణములు ఎక్కొనించుచున్నవి.

‘ధ్యాయస్మృతే యజన్యజ్ఞే స్త్రీతాయాంద్వాపరేఽర్చయన్’

యదాప్నోతి తదాప్నోతి కలౌ సంకీర్త్యకేకవమ్

—అని విష్ణుపురాణము.

మఱియుఁ బురాణవచనములు:—

ధ్యాయేన్నారాయణం దేవం స్నానాదిభు చ కర్మసు

ప్రాయశ్చిత్తం హి సర్వస్య దుష్కృతస్యేతి చై శ్రుతిః

అతిపాతకయంత్రోఽపి ధ్యాయ నిమిష మచ్యుతమ్

భూయ స్తపస్వీభవతి సంక్తిపావనపానినః

హరి ర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తై రపి స్మృతః

ఆనిచ్చయాపి సంస్మృత్వో దహత్యేవ హి పావకః

జ్ఞానతోఽజ్ఞానతోవాపి వాసుదేవస్య కీర్తనాత్
తత్సర్వం విలయంత్యతి తోయస్థం లవణం యథా
హరే ర్నామైవనామైవ నామైవ యుజీవనం
కలా నాస్త్యేవ నాస్త్యేవ వాస్త్యేవ గతి రన్యథా
స్తుత్వా విష్ణుం వాసుదేవం విపాషా జాయతే సరః
విష్ణోస్సంపూజనా న్నిత్యం సర్వపాపం ప్రణశ్యతి'

హరినామసంకీర్తనధ్యానసమస్కారదులు హింసాదిరహితముగాఁ జేసినచే ఫల
వంతముగు. అట్లు చేయువాఁడే వైష్ణవుఁడు.

‘నచలతి నిజవర్ణధర్మతోయ, స్సమమతిరాత్మసుహృద్విపక్షపక్షే
సహరతి నచహంతి కించిదుచ్చైః, స్థితమనసం తమవేహి విష్ణుభక్తమ్’
‘విమలమతి రమత్సరః ప్రకాంత, శ్శుచిచరితోఽఖిలసత్త్వమిత్రభూతః
ప్రియహితపచనోస్తమానమాయో, వసతిసదాహృది తస్య వాసుదేవః’

—అని భాగవతమున వైష్ణవలక్షణము చెప్పఁబడినది.

హరిసమర్పనము సర్వకామప్రదం బనుటకు మఱియుఁ గొన్ని పురాణవచన
లుదాహరింపఁబడుచున్నవి:—

‘యం యం కామ మభిధ్యాయే త్తం త మాప్నోత్యసంశయమ్
సర్వాన్ కామా నవాప్నోతి సమారాధ్య జగద్గురుమ్’
అవశేనాపి య న్నామ్ని కీర్తితే సర్వపాతకైః
పుమా నిమిష్యతే సద్యః స్సంహత్రస్తై ర్మృగైరివ
సకృత్స్మృతోఽపి గోవిందో నృణాం జన్మశతైః కృతమ్
పాపరాశిం దహత్యాకు తూలరాశి మివానలః
ఏకోఽపి కృష్ణస్య కృతప్రణామో
దశాశ్వమేధావభృథేన తుల్యః
దశాశ్వమేధీ పునరేతి జన్మ
కృష్ణప్రణామీ న పునర్భవాయ’

కావుననే మహాభారతమునందుఁ గడపట

‘అలోఽద్య సర్వకాస్త్రాణి నిచార్మ్య చ పునఃపునః
ఇదమేకం నునిష్పన్నం భ్యేయో నారాయణ స్సదా’

అని భాగవతముఁ డగు వ్యాసుఁడు నుడివి యమ్మహేతిహాసమును ముగించెను.

చ. నిజపురి కేగుదెంచి ధరణీధరుఁ డప్పడు భోజరాజధ
 ర్మజకురునాథముఖ్యమహిమండలనాథులఁ దక్కుఁగల్గు బ
 ధ్ధజనులఁ గల్పకద్రుమజనూతనదివ్యవిభూషణాంబర
 వ్రజము లొనంగి వీడ్కొని నిరంతరసౌఖ్యరసైకలోలుఁ డై. 101
 సుగమము.

క. తలిరులతుడఁ జనుకులు జల
 జల వడియఁగఁ దడిసి మెలఁగుచలికరువలి ను
 న్నొలపమున విరియుపరువపుఁ
 దొలు మొగడలవలపుదెలుపు తోటలలోనఁ. 102

(వ్యా) తలిరులతుడఁ—చిగుళ్ల కొనలనుండి; చినుకులు—జలబిందువులు; జల
 జలఁ—జలజలమని; వడియఁగఁ—రాలఁగా; తడిసి; మెలఁగు—సంచరించు; చలికరువలి—
 చల్లని మలయమారుతముయొక్క; సున్నొలపమునఁ—మృదుప్రసరణముచేత; విరియు—
 వికసించుచున్న; పరువపు—ప్రాయము గల; తొలు మొగడల—మొదట వేసిన మొగ్గలయొ
 క్క; వెలుపు—పరిమళమును; తెలుపు—ప్రకటించు; తోటలలోనఁ—ఆరాములందును.

ఈ వాక్యమునకు 105 వ పద్యమునందిలి 'యోలలాడుచుండె' నను క్రియా
 పదముతో నన్వయము.

ఈ పద్య మంతయు నచ్చ తెలుఁగుపదములతోడను సర్వలఘువులతోడను మనో
 హరముగాఁ గూర్చబడినది.

అలంకారము—వృత్తినుప్రాసము.

కావ్యగుణములు: ప్రసాదము—మాధుర్యము—సౌఖ్యమార్మము.

క. దరదళదంబుజముకుళో
 దరదళమిళదళికులచ్చదప్రహతినర
 త్వరసరజోధూసరపరి
 సరసరసీతీరకుంజనదనస్థలులఁ. 103

(వ్యా) దర—కొంచెముగా; దళత్—వికసించిన; అంబుజముకుళ—తామర మొగ్గల
 యొక్క; ఉదరదళ—నడుచుకులయందు; మిళత్—కూడుకొనిన; అళికుల—తుమ్మెదల

మాటుపలయొక్క; ఛద-తొక్కలయొక్క; ప్రహతి-తామడులచేత (కొట్టుబచేత);
సరత్-జాటుచున్న; సరస-రసవంతమైన; రజః-పరాగముచేత; ధూసర-బూడిద
వర్ణముగా నైన; పరిసర-చుట్టుప్రక్కలనుండు; సరసీతీర-కొలఁకులగట్టులంపలి; కుంజ
పదస్థలలకొ-సాదరింపి ప్రదేశములందును, ఇది యొకచేసమాసము.

ఈ వాక్యమునకును 105 వ పద్యమునందలి 'యోలలాడుచుండె' నను క్రియా
పదముతో నన్వయము. ఇది కేవలసంస్కృతపదములతో మనోజ్ఞముగా రచింపఁబడినది.

అలంకారములు కావ్యగుణములు పైయట్లు; యమకమును నరయునది.

క. మరకతగోమేదకపు

వ్యరాగవిద్రుమవిదూరసంభవముక్తా

హరినీలవజ్రకురువిం

దరత్నమయకృతకభూమిధరకందరలక్ష్.

104

(వ్యా) విద్రుమ-పగడము; విదూరసంభవ-నైచూర్యము; కురువింద-కెంపు;
కృతకభూమిధర-కృతకాద్రులయొక్క; కందరలక్ష్-గుహలయందు.

ఈ వాక్యమునకును 105 వ పద్యమునందలి 'యోలలాడుచుండె' నను క్రియా
పదముతో నన్వయము.

నీ. భోజకన్యాసర్పిదాజహంసము నత్య

భామాశుకీకేళిసంజరంబు

జాంబవతీనిశాచంద్రోదయంబు కా

ళిందీసరోజినీందిందిరంబు

భద్రాకలాపినీప్రావృడంబుదము సు

దంతారసాలలతాపికంబు

మిత్రవిందావనీచైత్రాగమము లక్ష

ణాహారయష్టికానాయకంబు

తే. ఘోషశనహస్రకామినీస్తోమధేను

కారిరంసామదోత్కటవారణేంద్ర

మనఁగ సౌఖ్యంబునిధి నోలలాడుచుండె

గృష్ణఁ డఖిలావనైకవర్తిష్ణఁ డగుచు.

105

(వ్యా) భోజకన్యా-రుక్మిణీయనెడు; పరిత్-నదికి; రాజహంసము-రాయం
చయగువాడగును; సత్యభామా-సత్యభామయనెడు; కుకీ-ఆడుచిలుకకు; కేళిపంజ
రంబు-క్రీడించు గూడుగువాడగును; జాంబవతీ-జాంబవతియనెడు; నిశా-రాత్రికి;
చంద్రోదయంబు - చంద్రోదయపుగువాడును; కాళిందీ-కాళింది యనెడు; సహో
జినీ-తమ్మితీగకు; ఇందిందిరంబు-తుమ్మెరయగువాడును; భద్రా-భద్ర యనెడు;
కలాపినీ - ఆడునెమిలికి; ప్రావృడంబువము - వర్షాకాలపు మేఘ మగువాడును;
సుదంతౌ-సుదంతయనెడు; రసాలతా-తియ్యమామిడితీగకు (చెట్టునకు); సికంబు-
శోయిలయగువాడును; మిత్రవింద-మిత్రవింద యనెడు; వనీ-వనమునకు; చైత్రాగ
మము-వసంతునిరాకయగువాడును; లతా-లత యనెడు; హరయప్తికా-ముత్యాల
హరమునకు; (యప్తి-కొయ్య; కొయ్యవలె బొడవుగానుండుటవలన హరయప్తియని పేరు);
నాయకంబు-నాయకమణియగువాడును; హాడశ.....వారణేంద్రము-హాడశసహస్ర-
పదాటువేవులైన; కామినీ-వలపు గల యువతులయొక్క; స్తామ-గుంపులనెడు; ధేనుకా-
ఆడేనుగులతోడ; కరిణీ ధేనుకా వశాయని యమరుడు; రిరంసా-(రంతుమ్ + ఇచ్ఛా;
సన్నతము) క్రీడింపవలయునని యిచ్చగలిగిన; మదోత్పట-మదాతిరేకము గల; వారణేం
ద్రము-గణేంద్ర మగువాడును; అనంగ-అనునట్లు; కృష్ణుడు; అఖిలా.....
డగుచుకొ-అఖిల-ఎల్ల వారిని; అవన-రక్షించుటయందు; ఏక-ముఖ్యముగా; వర్తి
ష్ణుడగుచుకొ-వర్తించునట్లు భావము కలవాడై; సౌఖ్యాంబునిధికొ-సుఖసాగరమునందు;
ఓలలాడుచుండెకొ-తేలియాడుచుండెను; వినోదముగా విహరించుచుండెను. అనగా
నిరవధికానందమును జెందుచుండె నని భావము.

అలంకారము. రూపకాంతర్గతరూపకము.

పరిష్ట వసుటకు సుదాపారణము-

నిరాకరిష్టా పరిష్టా పరిష్టా పరితొరణమ్
ఉత్పతిష్టా సహిష్టాచ చేరతుః ఖరదూషణౌ.

—అని భట్టికావ్యము-సర్గము 5.

సీ. కాశికగోత్రవిఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ

సూత్రుఁ డార్వేలపవిత్రకులుఁడు

నందిసింగామాత్యునకును దిమ్మంబకుఁ

దనయుండు సకలవిద్యావివేక

చతురుండు మలయమారుతకప్పిండునకు మే

నల్లుండు కృష్ణరాయక్షీతీక

కరుణాసమాలబ్ధమునచతురంతయా
 నమహోగ్రహారసన్మానయుతుండు
 తే. తిమ్మయార్యుండు శివపరాధీనమతి యు
 ఘోరశివగురుశిష్యుండు పారిజాత
 హరణ మనుకావ్య మొనరించె నంధ్రభాష
 నాదివాకరతారాసుధాకరముగ.

106

(వ్యా) మలయమారుతకపీంధ్రునకుఁ—మలయమారుతుఁ డను కవిచరునకు;
 మేనల్లుఁడు — భాగినేయుఁడు; కృష్ణరాయ.....యుతుండు—కృష్ణరాయశీతీశ—
 కృష్ణరాయమహీపతియొక్క; కరుణా — దయవలన; సమాలబ్ధ—పొందఁబడిన; ఘన—
 గొప్పవియగు; చతురంతయాస—పల్ల కీలు; మహోగ్రహార—గొప్పయగ్రహములు; (అనెడు)
 సన్మాన—బహుమతులతో; యుతుండు—కూడినవాఁడు; అగ్రహారకేబ్బమునకు వ్యుత్పత్తి—
 అగ్ర—బ్రాహ్మణభోజనమునకై; హార—రాజులు తమధూములనుండి హరించిన (అనగా
 వేర్పఱచిన) భూమి.

ఈ యగ్రహారనామ మెద్దియో మనకుఁ దెలియరాకున్నది.

తిమ్మయార్యుండు—తిమ్మయ యనుపేరుగల పూజ్యుఁడు; శివపరాధీనమతి—శివుని
 యందు వశమైనమనస్సు గలవాఁడు; (శివభక్తుఁ డనుట); శివపరాధీనమతి యని పాఠాం
 తరము. దానికి పరమశివునిచరణములయం దధీనమైన మనస్సు కలవాఁడని యర్థము.

అఘోరశివగురుశిష్యుండు—అఘోరశివాచార్యులనెడివారికి శిష్యుఁడు; ఆదివా
 కరతారాసుధాకరముగఁ—నూర్పుండు చంద్రుండు నక్షత్రములును మన్నంతకాలము;
 శాశ్వతముగా నుండునట్లు; అంద్రభాష—తెలుఁగుభాషయందు; పారిజాతహరణ మను
 కావ్య మొనరించె, అని యన్వయము.

శా. ఏకచ్ఛత్రితనర్వభూతల నృసింహేంద్రక్షమాభృత్తపః
 పాకద్యోతితరూప మాక్తికతులాభారప్రదానోన్నతా
 శోకస్తన్యసమాస్త్రుసన్నిభ హరితూ—లంకామోద్యద్యశ
 శ్రీకర్ణాటమహీశ వైతికరిరాట్సింహప్రతాపోదయా.

107

(వ్యా) ఏకచ్ఛత్రిత—ఏకచ్ఛత్రముగలదిగాఁ జేయఁబడిన—అనగా నేకచ్ఛ
 త్రాధిపత్యమునకు లోబడిన; సర్వభూతల—సమస్తభూమండలములు గలవాఁడా; ఏక

చ్చాతాధిపతియనుట); నృసింహ...రూప—నృసింహేంద్రక్షమాభృత్—నరసింహరాజయొక్క; తపఃపాక—తపస్సుపండుటచే; ద్యోతిత—ప్రకాశించుచున్న; గూఢ—రూపము గలవాఁడా; (నరసింహరాజయొక్క మూరుఁడనుట); మాక్షిక...ప్రదానోన్నతా—మాక్షిక—ముత్యములయొక్క; తులాభారప్రదాన—తులాభారమును దానము చేయుటచే; ఉన్నతా—మహనీయుఁడా; కోక.....సన్నిభ—కోకస్తనీ—వనితలకు; (చక్రవాకములసెంటి వట్టువిలగు స్తనములు గలది); అసమాస్త్రసన్నిభ—మన్మథునితో సమానమైనవాఁడా; హరిత్—మహీశ—హరిత్—దిక్కులందు; మాలంకమ—ఒరయుచున్న; (వ్యాపించుచున్న); ఉద్యత్—అతిశయించుచున్న; యశస్వీ—కీర్తిసంపదలుకల్గిన; కర్ణాటమహీశ—కర్ణాటదేశాధిపతీ; వైరి...వయా—వైరి—శత్రులనెడు; కరిరాట్—గజరేశ్వములకు; సింహప్రతాపాదయా—సింహపరాక్రమస్ఫూర్తి కలవాఁడా.

ఈ పద్యమునందు స్ఫురించు ధ్వనులు వినరింపఁబడుచున్నవి:—

‘మాక్షికతులాభార ప్రదానోన్నతా’—అనుటచే సత్యభామ పుణ్యకవ్రతము నాచరించినపుడు కృష్ణసహితంబుగాఁ గల్పద్రుమమును నారదమహర్షికి దానమిచ్చిన కథ స్ఫురించెడు.

‘వైరికరిరాట్సింహప్రతాపాదయా’—అనుటచే గృష్ణుఁడు శత్రుత్వముంబాటించుచుఁ దనతో యుద్ధముచేసిన దేవేంద్రుని జయించి విజయముఁ గాంచిన విషయము స్ఫురించెడు.

క. భువనవిజయాఖ్యసంస

న్నవరత్నవిభాప్రభాతనలినాస్త రమా

ధవచరణకమలసేవా

ప్రవణమతీ వీరరుద్రవర్వతవజ్రే.

108

‘(వ్యా) భువన...నలినాస్త—భువనవిజయమును పేరు గల; సంసత్—సభయందలి; నవరత్నవిభా—నవరత్నములయొక్క కాంతులకు; ప్రభాతనలినాస్త—బాలనూర్యుఁడా; బాలనూర్యాతపము మణులను శోభింపఁజేయు స్వభావము గలది కావున రత్నపరీక్ష చేయువారు నూర్యోదయసమయమునందు రత్నగుణములఁ బరీక్షింతురు.

అనగా బాలనూర్యుఁడు రత్నమును బ్రకాశింపఁజేయునట్లు కృష్ణరాయమహారాజు భువనవిజయ మను పేరు గల తనకొలుపుకూటమునందలి సభాసదుల మనంబులను వికసింపఁజేయువాఁడని భావము; రమా.....మతీ—రమాధవ—విష్ణువుయొక్క; చరణ

కమల—పాదారవిందములను; నేవా—భజించుటయందు; ప్రహర—చతుర మైన; మతీ—బుద్ధి కలవాడా; (విష్ణుభక్తుఁ డని భావము); వీర.....నశ్రీ—వీరరుద్ర — వీరరుద్రుఁ డనెడు; పర్వత—కొండకు; నశ్రీ—దేవేంద్రుఁ డగువాడా.

‘భువనవిజయాఖ్యసంసత్’—అనుటచేఁ గృష్ణుఁడు సర్వలోకములను జయించి సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తించుట నూచితము.

మంగళమహాశ్రీవృత్తము.

చిత్తజభిదంఘ్రియుగచింతనకళాధిగతజిష్ణునమవై భవవిశేషా
విత్తరమణామరగపితరణిభూజలదవిశ్రుతకరాంబురుహ గోష్ఠీ
నృత్తమాఃరంగతల నీతిమనురాజనిభ నిర్భరదయారసపయోధీ
మత్తగజయూధమదమగ్నసుఖతాళిరవమాన్యగృహమంగళమహాశ్రీ.

(వ్యా) చిత్తజ.....విశేష—చిత్తజభిత్—పరమశివునియొక్క; అంఘ్రి యుగ — పాదద్వంద్వములను; చింతనకళా — ధ్యానించువిద్యచేత; అధిగత—పొందఁ బడిన; జిష్ణుసమ—ఇంద్రునికి సమానమైన; వైభవవిశేష—భోగాతిశయము గలవాడా; విత్త.....కరాంబురుహ—చిత్తరమణ—కుజేరుడు; అమరగవీ — కామధేనువు; తర చిభూ—(నూర్చునికొడుకగు) కర్ణుడు; జలద—మేఘము; (వీరివలె); విశ్రుత—ప్రసిద్ధ మైన; కరాంబురుహ—కరకమలములు గలవాడా; అనగా వారివలె హేరాళముగ దాన ముచేయువాడాయని భావము; గోష్ఠీ.....రంగతల—గోష్ఠీ—సభలయొక్క (విద్వాంసుల సభలయొక్క); నృత్త—నర్తనమునకు; మణిరంగతల—రత్నమయమైన నాట్యస్థల మైనవాడా; అనగా విద్వాంసు లితని నాశ్రయించి యితనితో సరసనల్లాపక్షిడలు గావించుచుందురని భావము; నీతిమనురాజనిభ—నీతి—ధర్మములవిషయమై; మనురాజ నిభ — మనురాజుతో సమానమైనవాడా; నిర్భరదయారసపయోధీ—నిర్భర—అధిక మగు; దయారస—కరుణారసమునకు; పయోధీ—సముద్రమునంటివాడా; మత్త..... మంగళమహాశ్రీ—మత్తగజయూధ—మదపుటేనుగుల గుంపులయొక్క; మద—మద జలమునందు; మగ్న—మునిగినవై; సుఖిత—సుఖించుచున్న; అళి—తుమ్మెదలయొక్క; రవ—శబ్దములచేత; మాన్య—సాగడదగిన; గృహ—భవనముయొక్క; మంగళ—కుభమైన; మహాశ్రీ—గొప్పసంపద కలవాడా.

అనగాఁ గృష్ణదేవరాయల గృహమునందు మదపుటేనుఁగులు కట్టఁబడియున్న పనియు వానిమదజలముపై మధుకరనికరములు ముసరుచు సొంపుగ ఝంకారములు నేయుచు సోగియుచుండుననియు నది సకలసంపదలచే విలసిల్లుచు నెప్పుడును మంగళములతోఁ జెలువారుచుండు ననియు భావము.

ఇందలి ధ్వనులు వినరింపఁబడుచున్నవి:—

‘చిత్తజభిదంఘ్రియుగచింతనకళాధిగతజిహ్వసమవైభవవిశేషా’ — అనుటచేఁ బరమశివచరణస్మరణంబుచేయు భక్తులకు వాసవసమభోగములు చేకూఱు నని ధ్వని స్ఫురించెడు.

‘నిర్భరదయారసపయోధీ’—అనుటచేఁ గృష్ణస్వామి శరణాగతుడైన యింద్రుని తప్పులుమన్నించి కల్పవృక్షమును దీసికొనుమనిచెప్పి తన యపారకృపారసంబును బ్రకటికరించెనను ధ్వని స్ఫురించెడు.

‘మత్తగజయూధమదమగ్న సుఖితాళిరవమాన్య గృహమంగళమహాశ్రీ’—అనుట చే సత్యభామయుఁ గృష్ణుఁడును గృతకృత్యులై యవాప్తసకలకాములై వారును నెల్ల వారును దమ గృహంబులు సకలమంగళములతో నెల్లసిరులతో నొప్పుర నిరంతర సుఖానుభవంబుల జొక్కుచు నలరారుచుండిరని ధ్వని స్ఫురించుచున్నది.

(వి) ‘చిత్తజభిదంఘ్రియుగ.....విశేషా’—

దీనిచేఁ గృష్ణరాయమహారాజు వైష్ణవమతావలంబియైనను శివద్వేషము బొత్తిగా లేనివాఁ డగుటయేకాక శంభునేవాతత్పరుఁడనియుఁ దెలియవచ్చెడు. కావుననే య మ్రహీపాలుఁడు విరూపాక్షము శ్రీకాళహస్తి చిదంబరము రామేశ్వరము మున్నగు సుప్రసిద్ధ మహాశివక్షేత్రములలోని దేవాలయములలో గోపురనిర్మాణము నైవేద్య దీపారాధనాదికైంకర్యములు నిరంతరముగా జరుగుటకై భూదానములు మొదలగు ననేక కైంకర్యములుచేసెను. ఆ వృత్తాంతము లందందుఁ గానంబడు శిలాశాసనములవలనను దామ్రకాసనములవలనను దెలియవచ్చుచున్నవి.

ఈవృత్తము మంగళమహాశ్రీ యనుపేరు కలది. ప్రతిపాదమునకు భ జ స న భ జ స న గ గ గణములును దొమ్మిది పదునేడవయత్తురములు యతిస్థానములును గలది. ఈవృత్తముజేరును దీనికడపటఁ గవి పొందుపఱచియుండుట చమత్కారము.

ఇదియుంగాక గ్రంథాంతమునందును మంగళమునేయుట శుభప్రదము కావున మంగళమహాశ్రీయను పదములఁ బయోగించి యిచట సరసకవికులతిలకం డగు తిమ్మ

నార్యుడు తనకును గృతీశ్వరునకును జడువరులకును శుభంబు లొదవునటులు మంగళము చేసియున్నాడు.

దీనికిఁ బ్రమాణము:—

‘అంతేకావ్యస్య నిత్యత్వా త్కుర్యా దాశిష ముత్తమామ్
సర్వత్ర వ్యాప్తయే విద్వా న్నాయకేచ్ఛానురూపిణీమ్’

—అని సారస్వతాలంకారము.

‘మంగళాదీని మంగళచుధ్యాని మంగళాంతాని కాస్త్రాణి ప్రథంతే
వీరపురుషా జ్ఞాయాష్మత్పురుషాణిచ భవంతి అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తాఃభవంతి’

—అని పాతంజలమహాభాష్యము.

ఈ కావ్యమునందు మొదటను గడపటను శ్రీకారము నెలకొలుపఁబడియుండుటచే నిది శ్రీకారసంపుటిత మనంబడును. సర్వశుభప్రదము.

శ్రీ కృష్ణార్పణ మస్తు.

ఓం త త్సత్.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది
నందిసింగయామాత్యపుత్రి కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ

తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం

బను మహాప్రబంధంబునందుఁ

బం చ మా శ్వా న ము.

సంపూర్ణము.

ఆ. ధరణీః పారిజాతహరణంబుచేఁ గల్గు

సహృదయులకుఁ జాలసంతసంబు

కరమునరసమైన పరిమళోల్లాసంబు

గదుర మదులు సొగియుఁగాదె మిగుల.

క. కృతికర్తను గృతిపతిని

గృతిని గృతివివృతికరుని గృతిపాఠకులం

గృతివివృతిని గృతసుకృతులఁ

గృతకృత్యులఁజేసి మనువు కృపతోఁ గృష్ణా.

క. శ్రీపద్మానత్యాధవ

నీపాదయుగంబుఁ గొలుతు నిచ్చలు నన్నుం

జేపట్టి కరుణఁ బ్రోవుము

నాపాలిటి పారిజాతనగమయి కృష్ణా.

వ్యాఖ్యాత్మగద్యము

ఇది శ్రీపరమేశ్వరీనాథ నిరంతరభజన నాగపూడిగ్రామాభిజన

భారద్వాజగోత్ర సామగ్రద్రాహ్యయణసూత్ర పవిత్రచరిత్ర

యజ్ఞేశ్వరార్యపుత్ర సూక్తిపరితోషితార్య కుష్మన్దా

మ్యార్యప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణ

మహాకావ్యవ్యాఖ్యావికాసం బగు

పరిమళోల్లాసంబునందుఁ

బంచమాశ్వాసము.

పారిజాతాపహరణకావ్యమునందలి

పద్యముల యకారాద్యనుక్రమణిక

— 0 —

పద్యములు	అక్షరసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	పద్యములు	అక్షరసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య
అంశురీకృష్ణసంగ	344	5	98 అనలుం పంజలి	178	3
అంగన కనుంగును	164	2	94 అనలుడు రెండు	293	5
అంగ సుగంధముల్	274	4	82 అన విని మానినీ	70	1
అంతకుమున్న	176	3	3 అన విని ప్రేటు	50	1
అంతట నొక్కనాడు	30	1	43 అనవుడు సత్యభామ	320	5
అంతటఁ బారిజాత	62	1	110 అని నినియాడి	209	3
అంతలోనన	49	1	78 అనికైనం బతి	91	2
అంతిపురమున	90	2	22 అని చిత్తగతుల	346	5
అందఱలోన	46	1	69 అనినం గైటభ	238	4
అంబరచారి	239	4	15 అని నాకపుర	170	2
అంబుధరజాల	145	2	79 అని పలికిన	263	4
అకట య దేమియో	48	1	73 అని పలికి శౌరి	91	2
అచ్చరపువ్వుఁబోండ్లు	166	2	96 అనిపలుకునంబుచ	75	1
అచ్చరలేచు	292	5	20 అని పొలోమ	264	4
అటు లైనను	91	2	26 అనిమిషపుర	186	3
అట్టియెడ	319	5	75 అని యనుమానించుచు	60	1
అడిగినయంతలో	44	1	61 అని యిట్లు	37	1
అతనికి సత్యభామయు	88	2	17 అని యివ్వెదంబునకె	141	2
అతులమహానుభావ	51	1	84 అని వగల	56	1
అతులితతాపకీన	307	5	55 అని వినయంబు	92	2
అత్తఁబిం దత్తఁబంబు	266	4	66 అని సత్యభామ	48	1
అదిలి మొఱంగి	92	2	28 అనుచుం గాంతలు	243	4
అదియును నామర	209	3	41 అనుచు నారదుఁ డాడిన	46	1

పద్యములు	సంఖ్య	అక్షరసం.	పద్యములు	సంఖ్య	అక్షరసం.	పద్యములు
అనునంద్రీయాంస	229	3	58 అనంతసిత	251	4	36
అనుటయు నంత	144	2	76 అనధరింపుము.....గగన			
అపు డాబద్ధ	265	4	64 గంగా	175	3	2
అపుడు జగత్పతి	246	4	24 అనధరింపుము.....దైవ			
అపుడు రుక్మిణి	34	1	46 నైవ్యంబు	281	5	2
అపుడు విరించి	332	5	88 అనధరింపుము.....పారి			
అప్పుడు తాంబూలంబులు	90	2	21 జాతంబు	81	2	2
అప్పుడు శౌరి	179	3	11 అనధరింపుము.....వన			
అప్పుడయపరంపరా	27	1	34 విహారంబు	232	4	2
అమరవిభుండు దూరమున	176	3	4 అనె దివ్యుని	165	2	95
అమరవిభుండు నేరి	209	3	40 అసురహకు	315	5	66
అమరహితంబు	283	5	7 అసుహృదసు	24	1	30
అమరాంతి	233	4	3 ఆకమలాయతాక్షి	282	5	4
అమరులబోనపుట్టిక	103	2	41 ఆకుసుమంబు	49	1	79
అమరు లమృతంబు	102	2	40 ఆలపగ్గాని	246	4	23
అమృతం బాసన	108	2	47 ఆదనుబాపహర్త	177	3	6
అమ్మ రేమని	48	1	75 ఆదరమున	187	3	23
ఆరదము నెక్కి	59	1	104 ఆననసీమ	275	4	84
ఆరవిండానన	194	3	35 ఆనరసమహి	12	1	14
ఆర్చివృత్తప్రతిమ	229	3	59 ఆనలినాయతాక్షు	114	2	51
ఆర్వాణిహాని	276	4	87 ఆమహిజాతము	303	5	45
ఆలకలు నాసికా	253	4	38 ఆమాటల్పిని	263	4	60
ఆలదెనచందనంబు	180	3	12 ఆయతలేజముల్	92	2	30
ఆలనాటినన్ను	295	5	27 ఆయతధూర్జ	159	2	90
ఆలఘణిభోగ	16	1	20 ఆయమృతాంస	8	1	7
ఆలరంబోడంబు	45	1	64 ఆయుధగర్భితంబు	275	4	85
ఆలిపలరాచముల్	47	1	72 ఆయెడ సిద్ధ	179	3	10
ఆలిపలవేణి	183	3	17 ఆరణభోజను	50	1	81
ఆలినీలాలక	44	1	60 ఆరమణీలలామమది	74	1	134
ఆలంకం గంస	295	5	28 ఆరమణీలలామముల	28	1	39
ఆలంకరణంబు	195	3	36 ఆరాత్రి సత్య	258	4	48
ఆలంకరణదట్టమై	294	5	25 ఆరామప్రియ	218	3	42

పద్యములు	పంక్తి సంఖ్య	అక్షరసం. లక్ష్యాసం.	పద్యములు	పంక్తి సంఖ్య	అక్షరసం. లక్ష్యాసం.
ఆరీతి న్నియమించి	313	5	ఏకచ్ఛత్రి	351	5
ఆవిహగావతంసము	144	2	ఏడుకరంబులక	272	4
ఆసరనీరుహాక్షి	53	1	ఏటిశాబులలోలనేత్ర	160	2
ఇంకిటు నిన్ను	71	1	ఏతద్వస్తు	313	5
ఇంచినవేడ్క	82	2	ఏమేమో కలహాశ	51	1
ఇందునిభాస్య	64	1	ఏయేవేళల	28	1
ఇచ్చి కయికొని	332	5	ఏనవిధ	21	1
ఇట్లునియె	90	2	ఒకభృంగంబు	94	2
ఇతని కితండె	296	5	ఒకయెడఁ జక్రవాక	245	4
ఇది భోజాత్మజ	39	1	ఒచెలి శారికిచ్చె	53	1
ఇనకరతాప	247	4	ఒప్పుకయింత	63	1
ఇన్ని గినంబులుకొ...గడు	52	1	ఒలలితేంద్రనీల	74	1
ఇన్ని దినంబులుకొ.....నల			కంపనలీల	84	2
సత్య	45	1	కడఁకనేదలి	106	2
ఇనుదెసఁ జూడ	93	2	కనకగీర్తిద్ర	303	5
ఇరుగ్రేవల	145	2	కనకపంజర	60	1
ఇవ్వధంబున	306	5	కనకమహీధరేంద్రు	167	2
ఇవ్వధమున	323	5	కనఁ దిలకంబు	237	4
ఈనందమున	332	5	కని నెహ్యమున	300	5
ఈతరుకాఖిల	235	4	కని సత్యరమణి	189	3
ఈనయగారపు	71	1	కనుఁగవఁ చిన్ననవ్వు	39	1
ఈపగిది స్మరారి	238	4	కనుఁగవఁ మాన్పడంగ	245	4
ఈపగిదిన్నాత్తజిత	58	1	కనుఁగొంటే సకలేందు	162	2
ఈలలితాంగి	61	1	కనుఁగొన వేడ్కలక	187	3
ఈసునఁ బుట్టి	74	1	కనుపట్టె నొకచోట	221	3
ఉదయాది	19	1	కమలదళాక్షుని	146	2
ఉన్నతసాధ	182	3	కమలాష్టాన్న మదంతు	138	2
ఉర్విశమాళి	8	1	కమలినీజ్యంభిక	135	2
ఉవిద యెవ్వతె	73	1	కమ్మకసురి	133	2
ఎంతకు లేడు	49	1	కలకంఠకంఠి	43	1
ఎలదేటు ల్దమ	238	4	కలకాల మొక్క	54	1
ఎవ్వనివిజయంబు	10	1	కలలోన నైన	54	1

పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసం.	పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసం.
కలికినిడువాలు	85	2	గిరిపటము	291	5
కాంచి చేరంగ	247	4	గురివెండ్రు జైత్రు	223	3
కామినీమాన	112	2	గొనయంబు నెక్క	268	4
కారణములేక	268	4	ఘనకుస	249	4
కార్కొన్న కటికి	98	2	ఘనదోర్దంప	193	3
కాళియ భేది	182	3	ఘనసాంధ్యరాగ	256	4
కినిసి బిడ్డాజు	296	5	ఘోరముగ మింట	295	5
కిన్నరకంఠి	158	2	చండర	278	4
కుంతలేశ్వరుడు	12	1	చండనూల	271	4
కులమును రూపము	29	1	చందన హరిచందన	219	3
కులవసుధా	298	5	చక్రనిదాన	45	1
కువలయనేత్ర	309	5	చక్రవర్తి	15	1
కువలయపత్రనేత్రకనుఁ			చని గారుత్మి	89	2
గొంటివె	147	2	చనుంగన వేళము	247	4
కువలయపత్రనేత్ర నెటి			చనుదెంచి యమ్ముగారికి	48	1
గొప్పన	44	1	చనుదెంచె గలహ	88	2
కృతకాది	54	1	చరమాది	129	2
కెరలి చీకటి	101	2	చిత్తజల్మింఘ్రి	353	5
కేలిగతి మాఱ	88	2	చిత్రాకృష్ణశీనంది	342	5
కొందఱు హంతనంబులను	61	1	చిలుక లేరు	96	2
కొమ్మ వేగిర	239	4	చిలుకలు వాడి	226	3
కొలకొల మంచు	139	2	చుక్కలరాణి	285	5
కోణపరంపరా	264	4	చూడుము నన్ను	293	5
కోదండద్రోణునకు	24	1	చూడ్పికి వేళమై	315	5
కోపనపదహతి	69	1	చెంద్రకపూవన్న	85	2
కాశిక గోత్ర	350	5	చెలువ ల్గొందఱు	84	2
ఖగకులనాథు	146	2	చోద్య మప్పుడు	286	5
గంధర్వోరగ	302	5	జడిగొని	177	3
గట్టివచేతలుక	71	1	జనమేజయ	27	1
గతి మ్రుచ్చిలంగ	270	4	జయ గోవింద	128	2
గరుడునికొక్క	261	4	జలకం బాడి	86	2
గలితశృంఖల	267	4	జలజాక్షి యిది	42	1

పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసం.	పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసం.
జలహతాసన	66	1	తామసస్పృత్తి	8	1
జలదవితాన	339	5	తారకాధీశు	110	2
జలరుహనాథు	261	4	తినిచి శరాసన	282	5
జలరుహనేత్రు	185	3	తిరుగులజేపి	172	2
జలరుహపరనేత్ర ముని	318	5	తూర్ణంజల్లని	244	4
జలరుహపరనేత్రుడు	254	4	తెలతెలవాణి	307	5
జలరుహస్రధు	130	2	తోడలపైఁ జూచిన	188	3
జీర్ణపర్వద్రు	148	2	తోడవులు పుచ్చి	248	4
డాసి పురోహరి	268	4	తోలుచులకాతి	108	2
క్షుణ్ణదికా	179	3	త్రిపురస్త్రీల	195	3
దగుసె యగు స్రవీర	262	4	ద్వరితాధరతానిల	278	4
దనదలతాగ్రము	4	1	దనుజవిరోధి	185	3
దినదుకోడండ్ర	72	1	దయమానాక్షి	76	1
దనపాదుజలము	235	4	దరదశదంబుజ	348	5
దనసునోన్లభు	251	4	దరమాలన్నయనంబు	132	2
దనయ్యునుగీతికా	6	1	దానపభేది	316	5
దనశృంగార	47	1	దానవనైరి	251	4
దనుంగనుఁ బ్రామి	228	3	దారుభంగి	276	4
దనుతరమధ్య	332	5	దినదిన మట్లు	309	5
దనువున నంధకారపు	93	2	దినపరిణామ	106	2
దరుణి యీతరు	234	4	దినరా జత్తటి	254	4
దక్షిణాని యంత	298	5	దినవారిరాశి	95	2
దలలు వీడంగ	301	5	ద్రోసిదియొక	318	5
దల వాంచి మగుడ	62	1	ద్వారకవైకుంఠ	37	1
దలరాఘస్త్రుతి	223	3	ధనకనక	313	5
దలరాఘఁబోడి	82	2	ధన మిచ్చి	56	1
దలరాఘమెఱుంగు	227	3	ధరియించిన	46	1
దలరులకుద	348	5	ధారవోసి	323	5
దశదశని	145	2	ధీరశయనీయ	333	5
తానటె పారిజాత	264	4	నందప్రియ	226	3
తామరదోయిలో	84	2	నగముల నదుల	315	5
తామరలవేటు	250	4	నలినేనె	146	2

పద్యములు	పుట సంఖ్య	ప్రశ్నాసం.	పద్యములు	పుట సంఖ్య	ప్రశ్నాసం.
ననుభవదీయ	70	1	పలుకులదేనె	65	1
నను ననినేయ	269	4	పలుదెఱుగు	51	1
నను నాకశ్యప	193	3	పాటలగంధి	66	1
నను నెవ్వతి	73	1	పాదపనూతనాంబు	227	3
నలకూబర	274	4	పునరాగతుడగు	292	5
నలినాస్తుండు	127	2	పురబహిర్వార	303	5
నవసంక్రాంతిక	320	5	పూనుకొనిమేలు	53	1
నాగమాంబ	172	2	పెకలియజొండ	192	3
నాగాంబిక	23	1	పెరిగినహార	252	4
నామొగమోలు	53	1	సొందుగలభిక్షమాబి	104	2
నారదుండు	314	5	సొరిచొరినెగయు	267	4
నావినిసత్య	262	4	సొలఁతులొగట	3	1
నావుడుకొరికి	35	1	ప్రతివర్ష	77	1
నావుడుసత్య	237	4	ప్రసృతివిలోచన	78	1
నిగమాంత	324	5	ప్రాణవిభు	305	5
నిజపురికేగు	348	5	ప్రామినుకులదొంగ	36	1
నిర్భగ్నశృంగుడై	286	5	ప్రామినుకులపూజోదలు	83	2
నీయనుజన్మడక	265	4	ప్రోడతనంబులు	250	4
నెలులదడి	254	4	బలిదనుజేంద్రు	322	5
నెలకొనికృష్ణరాయ	18	1	బలివిధ్వంసి	253	4
నెలకొనిజేనవి	45	1	బాణద్విజ్ఞాని	277	4
పట్టదలంచెనేని	269	4	బాహుసాధక్రిడ	272	4
పడఁతీనీమధు	65	1	బిసరుహపత్ర	20	1
పతగవిభుండు	170	2	బెడిదమగు	57	1
పతినివైచిహరింప	91	2	బెరిగిన	244	4
పతిప్రాణసదృశ	55	1	బెరిగిన	304	5
పరమముని	321	5	భక్తభంబులు	317	5
పరమాచార	309	5	భిన్నామూర్త	283	5
పరికింపరు	52	1	భీమాకారులు	273	4
పరిపంథి	26	1	భుగ్గుభూతుటి	298	5
పరిశుశ్రము	44	1	భువనవిజయాభ్యు	352	5
పరువంబుగాంగ	224	3	భోజకన్యా	349	5

పద్యములు	సంఖ్య పై	సంఖ్య చిత్తానం.	పద్యములు	సంఖ్య పై	సంఖ్య చిత్తానం.
మంచునఁదోఁగిన	183	2	మునియేమి నేయు	52	1
మకరకుశీర	274	4	మునుకొనికొండపీటి	18	1
మగమీల	40	1	ముర మర్దనుఁ డివ్విధమున	147	2
మదవతియొకతె	184	3	మురహర బల	294	5
మదవతీకర	317	5	మేనిమిరి	189	3
మాదిన్కొంచుక	291	5	మేల్కనుముదేవ	128	2
మనమరయందలంచి	64	1	మేళవించినవి	323	5
మనమునననుమాన	343	5	మొగుడుఁదమ్ముల	258	4
మనమలమాటలకొ	65	1	మొనసినదీపికా	97	2
మరకతగోమేదక	349	5	యత్నంబువీరలో	163	2
మరలకజన్య	168	2	యదుతిలక	197	3
మరుదంభోరుహ	248	4	యదువృణ్ణి	314	5
మరుద్వృధా	231	3	యాదవత్సమున	13	1
మరుదీశద్వీప	256	4	యామవతీకళత్రు	100	2
మఱియునమ్మగు	288	5	యామినీసమయాను	135	2
మఱియురుక్మిణి	28	1	రంభామహారోజ	219	3
మలయనమీరణ	224	3	రక్కసిమగునల	87	1
మలయానిల	223	3	రాజులనెత్తుటకొ	9	1
మహిభృద్భేది	220	3	రాజువీడెత్తి	135	2
మాతృర్యఘన	86	2	రాధాతనయా	22	1
మానంబెవొడవు	72	1	ఊంగనుమోత	291	5
మానవతి యిట్లు	64	1	లెమ్మనుకేంద్ర	302	5
మానసవేగ	270	4	వంచనఁబొంచి	150	2
మానినీదీని	234	4	వచ్చితిమింక	232	5
మాసినచీర	57	1	వచ్చినమునిపతి	33	1
మిన్నందినేగ	49	1	వచ్చియరదంబు	59	1
మిన్నుననుండి	143	2	వజ్రంబునకు	141	2
ముగదలవట్టి	301	5	వదలిననీవి	244	4
మునినాకిచ్చిన	58	1	వనజశ్రీధన	257	4
మునిపతియానతికొ	321	5	వనితకుచ	63	1
మునిపతిరాక	143	2	వనితయొక్కర్తు	181	3
మునిపతివచ్చి	72	1	వనితాజనతా	26	1

పద్యములు	సంఖ్య	సంఖ్య	పద్యములు	సంఖ్య	సంఖ్య
	పు	అక్షాంశం.		పు	అక్షాంశం.
వరభక్తిదేవీ	305	5	వేల్పురాని	255	4
వలిపముగట్టి	114	2	వేల్పురాని	293	5
వలిమలయలువాడు	6	1	వైంధ్యద్విప	25	1
వామనేత్ర	89	2	వైతాళిపలప్పుడు	127	2
వామలోనన	75	1	వైకల్యచిత్ర	316	5
వారణయానలు	249	4	వైకల్యరాజయ	299	5
వారణరాజ	236	4	వైకల్యరాజయ	128	2
వారలలోదిప్పొబ	13	1	వాకపాకరాల	89	2
వారింజూచి	178	3	వాక్యవిజయ	10	1
వారిలోపల	47	1	వారియిది	260	4
వాలముతాంశన	190	3	వైమదిక్	1	1
వాసపులోడి	302	5	వైమహిరాహ	175	3
వాసుదేవా	345	5	వైకల్యేశ్వర	14	1
వికచాబ్జనేత్ర	320	5	వైకల్యేశ్వర	168	2
విదళితకాలింగ	230	3	వైకల్యేశ్వర	341	5
విదళితదైత్య	338	5	వైకల్యేశ్వర	281	5
విననయ్యెన్	134	2	వైకల్యేశ్వర	233	4
విననేర్చిరి	304	5	వైకల్యేశ్వర	81	2
వినయంబు	39	1	సంకలనమంది	143	2
వినుడుసురేశ్వరు	262	4	సకలమైక	260	4
వినుమింతుల్	236	4	సకలమైక	192	3
విగ్రహాలమై	110	2	సకలమైక	305	5
విరివిగానొకనేళ	306	5	సకలమైక	318	5
విలమొల్పా	191	3	సకలమైక	323	5
విస్మయముగ	304	5	సకలమైక	82	2
వీరుడవౌదు	299	5	సకలమైక	322	5
వీరశ్రీనరసింహ	13	1	సకలమైక	105	2
వెండియుడుహిన	226	2	సకలమైక	132	2
వెండియునప్పసిండి	150	2	సకలమైక	171	2
వెడవెడకన్న	58	1	సకలమైక	5	1
వేడుకనీక	133	3	సకలమైక	171	2
వేల్పుగట్టు	255	4	సకలమైక	82	2

పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షాంశం.	పద్య సంఖ్య	పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షాంశం.	పద్య సంఖ్య
సరసిజనేత్ర	226	3	53	సామృతనెద్ది	302	5	40
సరిగమపథని	30	1	44	హరివర కా సురుక్	28	1	37
సర్గమొనర్చు	189	3	27	హరిబాణ	283	5	8
సర్వతోముఖ	234	5	9	హరియపుడు	260	4	50
సామర్ష దళిత	23	1	28	హరియిటు	29	1	41
సారంగాక్షుల	169	2	100	హరిచంకకధ	27	1	36
సురనికరంబు	191	3	29	హరిహయుఁడాగ్రహా			
సురలోకాభిమత	260	4	53	జ్వలితుఁడై	290	5	14
సురపీరుఁడొకఁడు	269	4	73	హరిహయుఁ డాహరిక్	276	4	86
సురసంయమి	34	1	47	హేమధరాధరంబు	276	4	88
సై నికులెల్ల	292	5	18	హేమనిభగ్రాతి	307	5	54

(శ్రీ)

పారిజాతాపహరణములోని

తప్పొప్పుల పట్టి

తిప్పు	ఒప్పు	పుట	పద్యం	పంక్తి
నరస	నరస	1	1	11
వసు	వస్తు	2	1	2
గ్రంథాధిని	గ్రంథాదిని	8	,,	1
మాగ్ధ్యంబు	మాగ్ధ్యంబు	4	2	10
రుక్మిణీదేవి	రుక్మిణీదేవి	4	,,	19
పద్యార్థము	పద్యార్థము	8	8	16
గాఁపు	గాఁపు	10	12	14
షోడశ	షోడశ	12	18	16
పరిపంథి	పరిపంథి	13	15	5
బృంధావన	బృందావన	16	19	10
అకల్పము	అకల్పము	16	19	16
త్నము	రత్నము	17	20	15
పడఁతులను	పడఁతిని	18	22	24
సరసాధిప	సరసాధిప	26	33	18
బట్టువాడని	బట్టువాఁ డని	38	52	7
జ్ఞపికి	జ్ఞపి కి	39	53	10
పారిజాతవృక్షీరితః	పారిజా తేరితద్వితః	44	58	5
అడిగిత	అడిగిన	44	61	24
అని	అని	46	66	3
79	69	46	,,	26
ఆననము	ఆననము	49	79	20
సత్యభామ	సత్యభామ	50	80	4

తప్పు	ఒప్పు	పుట పద్యం పంక్తి		
ల్లటియించి	ల్లుటియించి	53	89	1
నవ్వులకైన	నవ్వులకైన	54	94	8
వెఱచునో	వెఱచునో	54	„	9
స్మరించు	స్మరించు	55	95	6
ప్రత్యేకము	ప్రత్యేకము	56	98	21
అనగా	అనగా	57	99	18
శమజెంది	శ్రమజెంది	57	„	16
దారుకుని	దారుకుని	59	105	21
నాపద	నాపద	63	112	17
బున	బున	63	113	24
యచటను	యచటను	64	115	23
నాడఁ	నాడఁ	68	121	7
బొరయులుయు	బొరయుటయు	69	„	2
సోంగీకృతో	సోంగీకృతో	69	„	17
తైశవాపస్థ	తైశవాపస్థ	72	127	5
మలత్వ	మల్పత్వ	75	135	2
స్త్రీలింగము	స్త్రీలింగము	76	138	19
గ్రందముల	గ్రంథముల	78	140	16
కీల్కొల్పి	కీల్కొల్పి	86	14	9
విశ్రాంత	విశ్రాంతి	87	15	11
వెఱ్ఱి	వెఱ్ఱి	94	33	19
గాల్కొనిన	గాల్కొనిన	95	34	10
వెడక	డవిక	95	34	23
కాల్కొనిన-సందడించిన	కాల్కొనిన-ప్రజ్వరిల్లిన	95	34	23
దోతక	దోతక	100	38	26
గుండుబూర్వము	ముండు బూర్వము	101	39	13
తాపితము	తాపితము	102	„	25
నగున	నగున	104	42	28
పదములను	పదమును	107	45	7
నమస్కరించు	మన్మథుని	107	„	22

ఒప్పు	ఒప్పు	పుట	పద్యం	పంక్తి
కఱచునవియు	కఱచునవియు	112	49	5
నిండగఁగ్రోలి	నిండగఁగ్రోలి	112	,,	10
అసప్తఁడైన	అసప్తఁడైన	114	51	9
వారునును	వారును	115	52	6
ననుపదము	ననుపదము	118	53	18
మెఱుఁయుచున్	మెఱుఁయుచున్	121	,,	11
బొడమె	బొలిచె	127	54	5
బొడమెన్-పుట్టెను	బొలిచెన్-ప్రకాశించెను	127	54	15
నొకొర	నొకొరక	129	59	6
నించు	నించి	133	64	26
సింహాసన	సింహాసన	141	71	9
గతుత్తంతు	గరుత్తంతు	142	72	28
మదియ	మదీయ	143	75	25
తెగతెక	తెకతెక	151	88	3
పూసికొని	పూసికొని;	153	88	30
బడలి;	బడలి	,,	,,	,,
రంధ్రములందు క్తమును	రంధ్రములందు రక్తమును	155	88	24
బెబ్బులును	బెబ్బులులును	156	88	5
బొల్ల మోర	బొల్లి మోర	,,	,,	10
పాంథులక	పాంథులక	160	90	18
కామధేనువునకు	కామధేనువునకు	165	96	28
ఉద్రేప	ఉద్రేక్ష	177	5	15
యరము	యరయరము	185	19	16
తెఱుంగు	తెఱుంగు	186	20	3
యన్యురాగము	యన్యురాగము	,,	21	18
హృదయంబు	హృదయంబు,	,,	,,	18
అవతార	అవతార	190	28	18
శృంగార	శృంగార	192	32	26
అంఘ్రి	అంఘ్రి	193	33	9
మెట్ట	మట్టవే	,,	,,	13

తెప్పు	ఒప్పు	పుట	పద్యం	పంక్తి
సంధాన	సంధాన	259	49	11
పాతూ	పాతూ	260	52	28
భగవానకరపము	భగవానకరపము	274	81	9
దీధితి	దీధితి	281	1	11
సమూహమును గల్గినారును	సమూహముగల్గినారును	283	18	20
యసాక్షులు	యక్షులు	289	18	26, 27
ధ్యులు	సాధ్యులు	,,	,,	27
కపోడముండ్లీ	కవాలముండ్లీ	292	18	9
క్రమమును	క్రమమును	293	21	8
ప్రయోగింపఁ	ప్రయోగింపఁగా	293	21	12
వృద్ధశ్రవుండు	వృద్ధశ్రవుండు	296	30	25
గణములును	గణములును	300	35	13
నర్థంను	నర్థంను	302	40	12
సులభైక	సులభైక	314	62	3
స్నానమొనర్చి	స్నాన మొనర్చి	316	68	16
ద్రోవదియునుభద్ర	ద్రోవదియునుభద్ర	318	72	5
అనవుడు	అనవుడు	320	77	17
ప్రాశోక్తి	ప్రాశోక్తి	321	78	6
మారవిభాను	మారవిభాను	333	92	5
పదసా	పదసా (ఉద్ధారము)	338	93	,,
కలవాఁడా	కలవాఁడా)	340	94	23
తిస్థిరా	తిస్థిరా	342	96	4
నత్రారాధ్య	సత్యారాధ్య (ఉద్ధారము)	342	96	,,
మనమును	మనమును	344	97	5
శింకాజనన	శంకాజనన	344	98	20
ఏక	(ఏక	351	107	27
వివరింపఁబడు	వివరింపఁబడు	352	107	11

